

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Prof., i.e.d. ZAHİD FƏRRUX MƏMMƏDOV

**Dünya maliyyə, VALYUTA –
KREDİT siyasətinin müasir
arxitekturası**

(DƏRSLİK)
V NƏŞR

*Azərbaycan Respublikası təhsil
nazirinin №673 11.07.2000-ci il
tarixli əmri ilə ali məktəblər üçün
dərslik kimi təsdiq edilmişdir.*

BAKI-2012

BBK 6.1.
M-40

M-40 Zahid Fərrux Məmmədov. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. (Dərslük). Bakı, Azərnəşr 2012, səh 504

«Beynəlxalq valyuta – kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul- kredit sistemi» fənn tədrisinin əsas məqsədi əsas məqsədi - valyuta münasibətlərinin nəzəri əsasını və müasir beynəlxalq valyuta sisteminin struktural prinsiplərini öyrənmək; tədiyə balansının strukturunu təhlil etmək qabiliyyətinə malik olmaq; valyuta məzənnəsinin valyuta siyasətinin reallaşmasında və beynəlxalq investisiyanın inkişafında beynəlxalq kreditin rolu; beynəlxalq bankçılıq və beynəlxalq maliyyə bazarının fəaliyyəti və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının məqsədləri haqqında dolğun məlumat; beynəlxalq portfel investisiyasının diversifikasiya siyasətini yerinə yetirmə qaydası; global maliyyə böhranları səbəb və nəticələri kimi mövzularla tələbələrin bilik və məlumatlarını zənginləşdirməkdir.

Kitab Azərbaycan ali məktəblərində «Beynəlxalq valyuta – kredit münasibətləri» və « maliyyə» ixtisası üzrə tədris planına daxil edilmiş ixtisas kurslarının tədrisində istifadəsi zəruridir.

Kitabın metodoloji və nəzəri əsasını beynəlxalq maliyyə-bank institutlarının fəaliyyətini tənzimləyən sənəd və direktivlər təşkil edir. Tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının elmi-tədqiqat nəşrlərindən istifadə olunmuşdur.

Kitab geniş oxucu auditoriyası, maliyyə və bankçılıq məsələləri ilə əlaqədar məşğul olan mütəxəssislər, ekspertlər və «Maliyyə» ixtisası üzrə tədris edən müəllimlər, təhsil alan bakalavr, magistr və doktorantlar, xüsusən də beynəlxalq valyuta-kredit və bankçılıq sahəsində işləyənlər üçün çox əhəmiyyətli bir tədris və məlumat nəşridir.

M-40 $\frac{0601000000}{M-651 (07) 2012}$ **qrifli nəşr**

© Zahid Fərrux Məmmədov, 2012.

Prof. i.e.d., Zahid Fərrux Məmmədov

GİRİŞ

Dünya maliyyə bazarlarının əsas qloballaşması istehsal prosesinin qloballaşması deməkdir, yəni, rezidentin müəssisəsinin daxili, milli bazarı özünün birinci dərəcəli əhəmiyyətini itirmiş olur və firma öz ölkəsinə doğru istiqamətləndirilmir, həmçinin bu cür tələbatların bütün dünya miqyaslı səviyyədə həyata keçirilməsi ilə məşğul olur. Bu halda, məhsulun qlobal dövriyyəsi meydana çıxır, bazarlar və məhsullar daha çox standartlara uyğunlaşdırılır, eləcə də, bazarın müvəffəqiyyət qazanmasının qiymətləndirilməsi üçün maliyyə baxımından beynəlxalq kriteriyalardan və qiymətlərdən istifadə olunur. Qloballaşma prosesi daha çox transmilli korporasiyalar tərəfindən həyata keçirilir və bu korporasiyaların sayı 2000-ci ilin 1 yanvar tarixində dünya miqyasında 63 000-i ötüb keçmiş və bütün kontinentlərdə yerləşən 700 000 filial təşkilatlar onlara məxsusdurlar.

Maliyyə bazarlarının qloballaşması virtual iqtisadiyyatın təşəkkül tapması ilə sıx əlaqədardır. Məhz müasir telekommunikasiya vasitələri beynəlxalq maliyyə bazarlarının sutkada 24 saat fəaliyyət göstərməsinə, yəni, mahiyyət etibarilə, vahid canlı orqanizm olmasına imkan yaradırlar. Maliyyə qloballaşması institusional əsasların, maliyyə inteqrasiyasının və maliyyə innovasiyalarının yaradılması ilə müşayiət olunur.

Maliyyə qloballaşması - dünya miqyaslı maliyyə bazarları arasındakı çoxsaylı əlaqələri inkişaf etdirməklə, onlar arasındakı maneənin aradan qaldırılması ilə əlaqədardır. Maliyyə kapitalı məhdudiyətlər olmadan daxili bazardan dünya maliyyə bazarına və ya əksinə ötürülə bilər. Bununla yanaşı, maliyyə institutları borc götürülən pul vəsaitləri, kredit verilməsi, investisiya qoyulması funksiyalarının yerinə yetirilməsi və digər maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi üçün aparıcı maliyyə mərkəzlərində filiallarını təsis edirlər.

Maliyyə inteqrasiyası həm borc alanlara, həm də kreditorlara eyni dərəcədə fayda gətirir. Amma həm borc alanlar, həm də

kreditorlar bazar, faiz, valyuta və siyasi risklər daxil olmaqla, eyni dərəcədə riskə məruz qalırlar.

Beynəlxalq maliyyə inteqrasiyası maliyyə institutları və digər bazar iştirakçılarının qarşısına yeni problemlər çıxarır. Birincisi, investorlar üçün beynəlxalq kapital bazarlarında fəaliyyət ilə əlaqədar, ola bilsin, yararlı məlumat əldə etmək çətin olsun. Məsələn, faiz svopları kimi bir çox maliyyə əməliyyatları balans maddələrinə aid edilir və adi hesabat üsulları üzrə dəqiq müəyyən olunmur.

Digər problem ondan ibarətdir ki, maliyyə bazarlarının inteqrasiyası maliyyə resursunun tədavülü prosesinin sadələşdirilməsinə gətirib çıxardı. Nəhayət, bazar inteqrasiyası maliyyə bazarının zəifliyini gücləndirə və onun fəaliyyətinə nəzarət problemini mürəkkəbləşdirə bilər.

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, maliyyə qloballaşması müəyyən müsbət nəticələr verə bilər. Bunlara, şübhəsiz, dünyanın müxtəlif regionlarında maliyyə resursları çatışmazlığının azaldılması aid edilir. Bundan əlavə, qloballaşma milli maliyyə bazarlarında rəqabəti gücləndirir, bu isə maliyyə xidmətlərinin dəyərinin aşağı düşməsi, yəni, artıq qeyd olunmuş “dezintermediasiya” (vasitəçiliyin aradan qaldırılması) prosesi ilə müşayiət olunur.

Amma qloballaşma müəyyən mənfi nəticələr ilə də müşayiət edilir. Hər şeydən əvvəl, bu, milli maliyyə bazarlarının qeyri-stabilliyinin artmasıdır. Belə ki, liberallaşma ilə əlaqədar onlar “qaynar pullar” üçün daha yararlı olurlar; digər tərəfdən, iri maliyyə mərkəzlərində yaranmış maliyyə böhranları başqa ölkə və regionlarda özünü daha güclü göstərməkdədir.

Maliyyə qloballaşmasının verdiyi digər mənfi nəticə dünya iqtisadiyyatının real sektorunun onun pul, maliyyə komponentindən daha çox asılı olmasıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə başlayan bu proses digər ölkə və regionlarda fəal şəkildə yayılmaqdadır. Bu o deməkdir ki, milli iqtisadiyyatların vəziyyəti milli və dünya miqyaslı maliyyədən daha çox asılıdır.

Sonuncu vəziyyət həm də onun üçün zəmin yaradır ki, qloballaşma şəraitində milli maliyyə, milli maliyyə bazarlarında daha fəal iştirak edən qeyri-rezidentlərin davranışından daha çox asılı olur.

Dünya Valyuta Sistemi XIX əsrdə yaranmaqla və bir neçə mərhələlərdən keçərək tədricən inkişaf etmişdir. DVS, qızılın ciddi şəkildə müəyyən olunmuş çəki miqdarı başqa-başqa ölkələrin pul vahidləri kimi istifadə olunmuş qızıl pul standartından müasir fidutsiar kağız pullarına qədər inkişaf yolu keçmişdir; bu kağız pulların kursu valyuta bazarları tərəfindən, emissiya isə müvafiq valyuta sistemlərinin mərkəzi bankları tərəfindən təyin olunur.

Dünya Valyuta Sistemi (DVS) dövlətlərarası və beynəlxalq razılaşmalar ilə təsbit edilmiş və dünya təsərrüfatı çərçivəsində valyuta münasibətlərinin təşkil olunması formasını əks etdirir. DVS-nin məzmunu dünya iqtisadiyyatında ödəniş-hesablaşma dövriyyəsinə şərait yaradan vasitələrin və dövlətlərarası orqanların məcmusundan ibarətdir.

Dünya maliyyə bazarının müxtəlif seqmentləri arasındakı sərhədlər aradan qaldırılmışdır, buna görə də, dünya maliyyə resurslarının hissələrinin bir seqmentdən digərinə ötürülməsi mümkündür. Bu səbəbdən müxtəlif dünya ölkələrində valyuta kursları, bank faizi və qiymətli kağızların kursu arasında qarşılıqlı asılılıq müəyyən olunur. Bu isə dünya maliyyə resurslarının qloballaşmasına aparır; belə ki, 1997-ci ilin yayında Cənub-Şərqi Asiyada və 2008 ABŞ-da yaşanan maliyyə böhranı dünya maliyyə iqtisadiyyatının sarsılmasına gətirib çıxardı. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin predmeti özəl şəxs, şirkət və dövlət qurumlarının valyuta-kredit və maliyyə əməliyyatlarını incələməkdir.

Müasir dövrdə ölkələrin ticarət və maliyyə hərəkətləri getdikcə qloballaşmaqdadır. Qloballaşan dünyada bir ölkənin xarici iqtisadi və maliyyə hərəkətlərinin incələnməsi şübhəsiz əhəmiyyətlidir.

Qloballaşan dünyamızda Beynəlxalq valyuta – kredit münasibətləri və xarici ölkələrinin pul kredit sistemləri mövzuları

istər maliyyə investorlarını, istərsə də maliyyə resurslarına ehtiyacı olan fərd, özəl və dövlət qurumlarını yaxından maraqlandırır. Qloballaşan dünyamızda dünya ticarətində yüksək paya sahib olan ölkələrin milli pul vahidlərinin dəyərindəki dəyişikliklər dərhal onunla iqtisadi əlaqədə olan ölkənin tədiyyə balansına, valyuta məzənnəsinə, faiz dərəcəsinə və başqa iqtisadi göstəricilərinə təsir edir və iqtisadi parametrlərin dəyişikliyinə yol açar. Bu səbəbdən də günümüzdə beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri mövzularını öyrənmək ən aktual və gərəkli məsələlərdən biridir. Ancaq beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin get-gedə qloballaşması günümüzün ən önəmli bir gerçəyidir. Qloballaşan bir dünyada günlük mal və xidmət üzrə ticarət dövriyyəsi 30 milyard dollar ikən, sadəcə valyuta bazarlarında valyutaların alqı-satqısı üzrə əməliyyatların həcmi 2900 milyard dollardır. Buna görə də beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri mövzuları çox geniş bir kütləni yaxından maraqlandırır. Yəni, beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri mövzuları istər istehsalçının, istərsə də istehlakçının daha geniş maraq dairəsinə daxil olur. Çünki Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri sahəsindəki dəyişikliklər ölkə iqtisadiyyatının bütün sektorlarına təsir edir. Məlumdur ki, valyuta məzənnəsindəki dəyişiklik hadisəsi yalnız valyuta ticarəti ilə məşğul olan qurumları deyil, eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının bütün sektorların maliyyə qərarlarına təsir edər. Bundan başqa, ölkənin xarici bazar payının artması da bütün ölkə vətəndaşlarının həyat səviyyəsinə təsir edir. Ümumiyyətlə, xarici investorlar üçün müəyyən zamanlarda ölkədə açılan bütün iqtisadi və maliyyə əməliyyatlarını izləmək vacibdir: məsələn, ölkə ixracatının idxalat xərclərini qarşılama nisbəti necə hesablanacaq, turizm və digər xidmətlərdən hansı səviyyədə gəlir gələcək, ölkəyə hansı ölçüdə qısa və ya uzun müddətli maliyyə vəsaiti girəcək və ya çıxacaq, birbaşa xarici sərmayə investisiyalarındakı dəyişmələr hansı istiqamətdə hərəkət edəcək.

Bütün bunları investorlar öncədən təxmin etməli, yəni maliyyə risklərini əvvəlcədən görməlidir. Məsələn, ticarət balansında getdikcə artan kəsir varsa və ölkəyə konkret sərmayə

girişi yoxdursa, bu ölkələr kommersiya əməliyyatının həcmi azaltmalı və valyuta nəzarəti kimi tədbirləri həyata keçirmək məcburiyyətində qalırlar. Ancaq bu işə öz növbəsində ölkədəki investisiyaların riskini artırır.

Digər cəhətdən bir ölkənin xarici iqtisadi münasibətlərindəki proseslərin təqib edilməsi, ölkə pulun xarici dəyərindəki dəyişikliklərin təxmin edilməsi zəruridir. Üzən kurs sistemlərində valyuta kursları təklif və tələbin şərtlərinə görə formalaşır. Ancaq ölkənin ümumi valyuta gəlir və məsrəfləri ilə bunların hər birini meydana gətirən mənbələrin incələnməsi üçün yenə də xarici iqtisadi əlaqələrə aid məlumatlar əldə edilməlidir. Valyuta kursundakı dalğalanmalar isə valyuta ticarəti ilə məşğul olan maliyyə qurumları ilə yanaşı, ixracatçı, idxalatçı, daxili və xarici investorları və ya xarici kapitaldan istifadə edən geniş bir biznesmen dairəsini yaxından maraqlandırmaqdadır.

Bundan başqa istər xarici bazarlara açılan böyük fond sahibləri, istərsə də yalnız daxili bazar istiqamətində fəaliyyət göstərən kiçik yığım sahibləri olsunlar, valyutadan həm bir investisiya, həm də inflyasiyaya qarşı qoruma vasitəsi kimi istifadə etmək meylindədirlər. Valyuta bazarının geniş olması, istənilən miqdarda alınıb-satıla bilməsi, xüsusilə xırda yığım sahibləri üçün valyutanı həm bir spekulativ qazanc əldə etmə, həm də inflyasiyaya qarşı qoruma cəhətdən bir vasitə vəziyyətinə gətirib.

Ümumiyyətlə, Beynəlxalq valyuta-kredit və finans münasibətləri mövzuları çox geniş bir kütləni yaxından maraqlandırır. Finans bazarlarının bütünləşməkdə olduğu bir dünyada əmə-nətlərini xarici maliyyə - kredit təşkilatlarında dəyərləndirmək istəyənlər və ya xarici bazarlardan maliyyə mənbəyinə ehtiyacı olanlar bu mövzuları çox yaxından izləyirlər. Bunlar kimi mal, xidmət və valyuta ixracı ilə əməliyyat aparan banklar və ya maliyyə qurumları, valyuta spekulyatorları və arbitrajçılarda «Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri» mövzularında daha geniş biliyə və məlumata sahib olmaq istəyindədirlər.

Kitab Azərbaycan iqtisadi ədəbiyyatında ilk dəfə hazırlanmış və çoxsaylı təhsil müəssisələrində müəllim, elmi işçi, aspirant, magistr, tələbə və xüsusi ilə də beynəlxalq valyuta və bankçılıq, kredit sahəsində istəyənlər üçün çox əhəmiyyətli dərslik vəsaitidir.

Beləliklə, «Beynəlxalq valyuta – kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul- kredit sistemi» fənninin öyrənilməsində əsas məqsədi aşağıdakı mövzularda tələbələrə bilik və məlumat formalaşdırmaqdır:

1. Valyuta münasibətlərinin nəzəri əsasını öyrənmək;
2. Müasir beynəlxalq valyuta sisteminin struktural prinsiplərini öyrənmək;
3. Tədiyə balansının strukturunu təhlil etmə qabiliyyəti;
4. Valyuta məzənnəsinin iqtisadi inkişafın və valyuta siyasətinin reallaşmasında rolu;
5. Beynəlxalq investisiya və ticarətin inkişafında beynəlxalq kreditin rolu;
6. Beynəlxalq pul və kapital bazarının fəaliyyəti haqqında məlumat;
7. Beynəlxalq portfel investisiyasının diversifikasiya siyasətini yerinə yetirmə qaydası;
8. Beynəlxalq maliyyə institutlarının fəaliyyəti və məqsədləri haqqında məlumat;
9. Qlobal bank – valyuta böhranları səbəb və nəticələri haqqında məlumat.

Kitab geniş oxucu beynəlxalq valyuta-kredit və bankçılıq sahəsində işləyənlər üçün çox əhəmiyyətli bir tədris və məlumat nəşridir.

Son olaraq Azərbaycan Ali təhsil sistemində ilk dəfə «Dünya iqtisadiyyatı» ixtisası nəzdində «Beynəlxalq valyuta – kredit münasibətləri» ixtisaslaşma qrupunun açılmasında əməyi keçənlərə, özəlliklə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rektoru, professor Hacıyev Şəmsəddin Hübət oğluna təşəkkürlərimi bildirirəm.

**I HİSSƏ. BEYNƏLXALQ
VALYUTA - KREDİT
MÜNASİBƏTLƏRİ**

FƏSİL I. BEYNƏLXALQ VALYUTA SİSTEMİ

1.1. VALYUTA SİSTEMLƏRİNİN TARİXİ İNKİŞAFI

İnsanlar tarixin ən qədim dövrlərindən bəri alış və satışıları həyata keçirmək üçün müxtəlif əşyalardan və vasitələrdən istifadə etmişdir. Amma nizamlı şəkildə tətbiq edilən ilk sistem qızıl standartıdır.

Qızıl standart 1870-1914-cü illər ərzində, yəni I dünya müharibəsinə qədər öz «qızıl dövrünü» yaşadı. Bu sistemdə qızıl standartlarının əsas xüsusiyyəti hər ölkənin pulunun dəyərinin müəyyən çəkiddə saf qızilla müəyyən edilməsi, yəni qızılın alış və satışı, ixrac və idxalı sərbəstdir. Burada qızıl sikkələr qədər banknotlar da istifadə edilirdi, lakin bununla yanaşı banknotlar istənilən zaman hökumətlər tərəfindən qəbul edilir və müəyyən edilmiş qaydada qızilla təmin edilir.

Ümumiyyətlə, bu sistemdə hökumət müəyyən etdiyi sabit qiymətlə hər kəsə qızıl sata və özünə təklif edilən qızılları ala bilərdi. Qızıl standartı ümumbəşəri bir sistemdir. Hər ölkə pulun dəyərini qızilla tənzimlədiyinə görə bütün ölkələrin pulları qızıl miqdarına nəzərən avtomatik şəkildə bir-birindən asılı idi. Bunun üçün ayrıca müasir dövrdəki valyuta bazarlarına bənzər bazarlara ehtiyac qalmırdı.

1929-cu ildə dünya iqtisadi böhranının baş verməsiylə qızıl standartının davam etməsinə imkan qalmadı. 1933-cü ildə qızıl standartı tamamilə ləğv olundu.

Beynəlxalq valyuta sistemində çətinlikləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə, özəlliklə inkişaf etmiş ölkələrin rəhbərləri ABŞ –in Bretton-Vuds qəsəbəsində məsələnin mühakirəsinə qatıldılar.

Bretton-Vuds sistemi Amerika dollarına və onun vasitəsi ilə dolayı yolla qızıla tabe valyuta sistemidir. Konfransda bir-birinin «əkiz qardaşı» kimi qəbul edilən iki yeni maliyyə təşkilatının qurulmasına qərar verildi: Beynəlxalq Pul Fondu (BPF) və Dünya Bankı (DB). BPF-nin vəzifəsi beynəlxalq maliyyə münasibətlərini

tənzimləmək, DB-nin vəzifəsi isə müharibə nəticəsində dağılan Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatını dirçəltmək, habelə inkişaf etməkdə olan ölkələrin itisadi inkişafını təmin etmək məqsədi ilə onlara göstərilən maliyyə yardımını gücləndirmək idi.

Bretton-Vuds sisteminin qəbul etdiyi valyuta kursuna «tənzimlənən sabit kurs sistemi» deyilməkdədir. 1946-cı ildə tətbiq edilən bu sistem 1973-cü ildə dağıldı.

Sistemin xüsusiyyətləri aşağıdakı kimidir: Müqaviləni imzalayaraq BPF-yə üzv olan ölkə, milli pulunun dəyərini sabit bir kursla Amerika dollarına bağlayır. Milli pulun bu sabit dollar kursuna «dollar pariteti» deyilmişdir. ABŞ isə dolların dəyərini başqa bir ölkənin valyutası ilə deyil, 1 unsiya saf qızıl=35 dollar kimi sabit qiymətlə ölçmüşdü. Digər cəhətdən ABŞ, xarici ölkələrin mərkəzi banklarına qızılın dollara konversiyasına icazə verirdi. Yəni Amerika Federal Ehtiyat Bankı xarici ölkələrin mərkəzi banklarına təklif etdikləri dollar qarşılığında yuxarıda müəyyən edilən sabit qiymətlə qızıl satma məsuliyyətini üzərinə götürmüşdü. Bu qayda ilə hər ölkə milli valyutasını dollarla ölçmüş və dollara da qızıl konversiyasını qəbul etdiyi üçün milli pullar dolay yolla qızıla tabe olurdu (milli pulun qızıl dəyərinə «qızıl pariteti» deyilirdi). Sistemə görə hər ölkə milli pulun valyuta bazarındakı dollar qiyməti ətrafında ən çox 1%-lik alt və üst sərhədlər içərisində üzməsinə icazə verə bilərdi. Daha yüksək dəyişikliklərə qarşı isə, mərkəzi bank bazara dollar vasitəsi ilə (bazarda dollar alqı-satqısı) müdaxilə etməli idi. Buna baxmayaraq, tədiyə balansında əsaslı bir tarazsızlıq olardısı, BPF-nun razılığı ilə üzv ölkələrə milli valyutalarını dollara görə devalvasiya etmə səlahiyyəti verilmişdi.

Bretton-Vuds sistemi ABŞ-ı dünyanın bir növ «Mərkəzi Bankı» mövqeyinə gətirdi. Bu vəziyyətin o vaxtkı şərtlər içində səbəbi ABŞ iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatındakı tutduğu rəqibsiz üstünlüyü ilə əlaqədar idi. Amerika iqtisadiyyatı II dünya müharibəsindən sonra daha da gücləndi. Bu ölkənin qızıl ehtiyatlarının heç tükənməyəcəyi güman edilirdi. Çünki Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatı müharibədə dağılmış və Yaponiya da hələ

ki, iqtisadi inkişafını başa çatdırmadığına görə ABŞ-ın dünyadakı mövqeyi möhkəm idi.

Burada bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, xarici ehtiyatların dollarla tutulması sistemin ən zəif cəhətlərindən biri idi. ABŞ-ın tək öhdəliyi, özünə təklif edilən bu dolları qızıla dəyişdirməkdən ibarət idi. Amma Amerikadakı tədiyə balansı kəsirlərinin aşırı bir şəkildə böyüməsi, başqa bir ifadə ilə desək, xarici ölkələrin mərkəzi banklarında toplanan dolların ABŞ-ın ümumi qızıl ehtiyatlarından çox olması, bir gün bu dolların konvertasiyasına son qoya bilərdi. Belə ki, praktiki olaraq vəziyyət belə də oldu.

Beləliklə, 1946-cı ildə başlayan Sabit kurslu Bretton-Vuds Sistemi tarixi bir xatirə olaraq yaddaşlarda qaldı. 1973-cü ilin mart ayında sənayeləşmiş ölkələr pullarının Amerika dollarını qarşısında sərbəst üzməsinə icazə verdikdən sonra Bretton-Vuds sistemi dağıldı. Belə vəziyyətdə sərbəst dalğalanmağa keçmək, əsas sənayeləşmiş ölkələrin, demək olar ki, tək alternativiyə idi. Amma bununla yanaşı üzən kurs sisteminin qısa müddətli olması düşünülmüşdü. Gələcəkdə keçmişdəki kimi əhatəli yeni bir beynəlxalq valyuta sisteminin qurulacağına inam vardı. Lakin tarix ölkələrin bu praktikadan çox şikayət etmədiklərini göstərdi. Bəlkə də məhz buna görə də yeni bir sistemin qurulması əhəmiyyətli ölçüdə aktuallığını itirdi.

Bu gün dünyada bütün ölkələr tərəfindən mənimsənilən, konvensiyalarla qurulmuş, eyni kurs sisteminə görə vahid bir beynəlxalq valyuta sistemi yoxdur. Bunun əvəzində sabit kurs sistemindən üzən kurs sisteminə qədər dəyişə bilən və ölkələrin özləri tərəfindən seçilən fərqli sistemlər vardır. Bu gün də, BPF beynəlxalq maliyyə münasibətlərini tənzimləmək vəzifəsini davam etdirir. Yalnız Bretton-Vuds sisteminin dağılmasından sonra üzv olan ölkələrin fərqli praktikalarına hüquqi baza formalaşdırmaq üçün, BPF-nin quruluş qanununda (BPF qanununda ikinci dəyişiklik) dəyişiklik edildi. Bu dəyişikliyə görə müəyyən edilmiş prinsiplərə əməl etmək şərti ilə istənilən ölkə istədiyi kurs sistemini qəbul edə bilər.

1973-cü ildə sabit məzənnəli Bretton-Vuds sisteminin ləğvindən bəri məzənnələrdə aşırı bir dəyişkənlik nəzərə çarpır. Daha əvvəllər də açıqlandığı kimi məzənnələrdə müşahidə edilən bu cür oynaqlıq isə beynəlxalq ticarət və kapital hərəkətlərinə əhəmiyyətli ölçüdə təsir edir. Bundan başqa bütüncü idarəetməli dalğalanma sistemli aspektində, valyuta məzənnələrində balans dəyərlərindən dəyişikliklər meydana gəlməkdə və bu tarazsızlıqlar bir neçə il davam etməkdədir. Məsələn, Türkiyədə 1990-cı illərin əvvəllərində Mərkəzi Bank müdaxilələri nəticəsində qısamüddətli xarici fondları ölkəyə çəkə bilmək üçün valyuta kurslarını aşağı tutmuşdur. O dövəmdə, yəni 1980-1985-ci illər arasında ABŞ-ın tətbiq etdiyi təklif yönümlü iqtisadi siyasət çərçivəsində ticarət balansındakı böyük artımlar da digər bir nümunədir. Böyük ticarət kəsirlərinə baxmayaraq, dolların dəyərinin artması paradoksal bir vəziyyətdir. Bunun səbəbi, tətbiq edilən yüksək faiz siyasətindən dolayı ölkəyə girən böyük həcmli qısamüddətli xarici kapitaldır. Başqa bir sözlə, bu tarixlərdə dollar açıq şəkildə aşırı dəyərləndirilmiş bir pul idi. Məzənnə oynaqlığı və məzənnə tarazsızlığı problemləri, beynəlxalq pul sisteminin hansı ölçüdə elastik olmasını və hansı ölçüdə iqtisadi siyasətə uyğunlaşması kimi mövzuları aktuallaşdırıb. Beləliklə, aşağıda qyed etdiyimiz mövcud praktikaların düzəldilməsi üçün məzənnələr mövzusunda «hədəf dəyişmə» sahəsi kimi layihələr təklif edilir. Başqa bir sözlə, əvvəllər üzən və sabit məzənnə sistemlərinin müsbət cəhətlərini toplayan layihələr yerinə optimal məzənnə elastikliyi və iqtisadi siyasətə uyğunlaşdırılması kimi mövzular mübahisə obyektinə olub.

1973-cü ilin əvvəllərində əsas sənayeləşmiş ölkələrdə Bretton-Vuds sisteminin əsasını meydana gətirən, pulların sabit kurslardan Amerika dolları ilə ölçmə tətbiqlərinə qərar verildi. Beləliklə, bu ölkələrin pulları ilə Amerika dolları bir-birlərinə qarşı dalğalanmağa buraxıldı.

Bretton-Vuds sisteminin «qıfıl pulu» olan dolların dalğalanmağa buraxılması bir çox cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Çünki dollar beynəlxalq «dəyər standartı» idi. Beynəlxalq

ödənişlər, mal, xidmət və kapital hərəkətlərinin dəyəri dollarla ölçülürdü. Halbuki, müntəzəm bir şəkildə dəyərini dəyişdirən bir pul vahidi yaxşı bir dəyər standartı vəzifəsini yerinə yetirə bilməzdi. İkincisi, dollar əhəmiyyətli bir «rəsmi pul»u idi. Ölkələr rəsmi qızıl ehtiyatlarının böyük bir hissəsini Amerika dolları ilə tuturdu. Üçüncüsü, Bretton-Vudsun dağılmasından sonra, əksəriyyəti inkişaf etməkdə olan ölkələrdən ibarət bir qrup ölkə, sabit kurs praktikasını davam etdirərək, pullarını Amerika dollarına bağladılar. Dolların digər pullara görə dəyərinin dəyişməsi, o biri ölkələrin də milli pullarının eyni valyutalarına görə dəyərinin dəyişməsi deməkdir. Məsələn, dollar dəyər qazanarkən ondan asılı olan pullar da dəyər qazanmış olar. Məhz belə bir problemlər müasir bir dövrün xüsusiyyətlərindəndir.

Bununla yanaşı dolların dəyərinin tez-tez dəyişməsi, dolların ideal bir dəyər ölçüsü olma xüsusiyyətlərinə xələl gətirməkdədir.

İndi də pul sahəsində əməkdaşlıq getdikcə artır. Məsələn, 1985-ci ilin sentyabr ayında beş böyük ölkə dolların dəyərinin düşürülməsi məqsədi ilə valyuta birjalarına əməkdaşlıq çərçivəsində müdaxilə etmək üçün sövdələşdilər. Bu təşəbbüsün nəticəsində dolların dəyəri sürətli bir şəkildə düşdü və 1987-ci ilin axırında daha əvvəlki dövrlərdə dollarda müşahidə edilən marginal dəyərləndirmə tamamilə yox edildi.

1986-cı ildə ABŞ, Yaponiya və Almaniya kapital hərəkətlərinə bilavasitə təsir etmədən artımı canlandırmaq və işsizliyi azaltmaq məqsədi ilə faizləri düşürmək mövzusunda əməkdaşlıq ediblər. Bunun kimi 1987-ci ilin fevral ayında inkişaf etmiş yeddi ölkədə dollar-iyen və dollar-marka münasibətlərində hədəf dəyişmə sahəsinin müəyyənləşməsin üçün sözləşmə oldu. Amma bu ölkələrin mərkəzi banklarının böyük müdaxilələrinə baxmayaraq, valyuta kursları yenə də kəskin şəkildə dəyişməyə davam etmişdi. Beynəlxalq valyuta əməkdaşlığının başqa bir uğurlu nəticəsi 1987-ci ilin oktyabr ayında dünya maliyyə bazarında görülən böhran qarşısında sürətli və uyğunlaşdırıcı

reaksiyanı verməsi idi. Amma 1989-cu ildən sonra bu beynəlxalq uyğunlaşma və əməkdaşlıq tendensiyası bir az zəiflik göstərdi. Bu gün beynəlxalq valyuta sistemi ilə əlaqədar başqa bir problem də, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, «isti pul» adı verilən və həcmi milyardlarla ölçülən qısamüddətli dollar fondlarının asanlıqda bir ökadən digərinə getməsidir. Bu fondlar beynəlxalq faiz hədlərinə və məzənnələrdə gözlənilən dəyişikliklərə qarşı çox həssasdırlar. 01.11.2010-ci il tarixinə dünya üzrə bütün ticarət əməliyyatları üzrə heabləşmə və ödəmələrin 50%- yaxını Amerika dolları ilə aparılır.

1.2. AVROPA VALYUTA SİSTEMİ TARİXİNDƏN

Daha əvvəlcə qeyd edildiyi kimi, dollar 18 dekabr 1971-ci ildə kurs tənzimlənməsi ilə 9% devalvasiya edilərkən, milli valyutaların dollar paritetləri ətrafındakı dalğalanma həddi cəmi 4,5%-ə yüksəldi. Bu isə dollar xaricində qalan iki valyuta arasında dalğalanma həddinin cəmi 9%-ə çatması idi. Avropa İqtisadi Birliyinin üzvləri bu dərəcədə yüksək bir dalğalanmanı öz pul birliyi baxımından məqsədəuyğun hesab etmədilər. Bu səbəblə 1972-ci illərin əvvəllərinə aldıkları qərarə görə iki birlik üzvünün milli valyutaları arasında paritet münasibətinin dalğalanması 2,25%-lə məhdudlaşdırıldı. Beləliklə, birlik ölkələrində valyutalar üçün «ikili bağlı» bir sistemi meydana gəldi. Bir yandan milli pul cəmi 4,5% dalğalanma həddi ilə dollar paritetinə, digər yandan isə 2,5% dalğalanma həddi ilə bir-birlərinin paritetlərinə bağlandı. Bu praktikaya qərb iqtisadçıları «tuneldəki ilan» adını veriblər. Onlar öz valyutaları arasında dar hədləri «ilanla», dollar paritetinə qarşı geniş dalğalanma hədlərini isə «tunellə» simvollaşdırdılar. Bir də hər bir pulun ətrafında dalğalanma hədlərini qorumaq üçün də valyuta bazarına dollarla deyil, öz milli pulları ilə müdaxilə etməyi qərara aldılar.

1972-ci ilin fevral ayında dolların ikinci devalvasiyasına baxmayaraq, dollardan qaçış bitmədi. Bundan sonra birjalar bir müddət bağlanıb, 16 mart 1973-cü ildə açıldıqda Avropa Birliyi ölkələri yeni qərarlarını dünyaya elan etdilər. Bundan sonra dollardan asılılıqlarını ləğv edərək, milli valyutaların dollarla münasibətdə sərbəst dalğalanmasına icazə verdilər və öz valyutalarının dar sərhədlər çərçivəsində bir-birindən asılılıqlarını davam etdirdilər.

Avropa Valyuta Sistemi 1979-cu ilin mart ayında birlik üzvləri arasında valyuta bütünləşməsinin bir həlqəsi şəklində qurulmuşdur. Avropa İqtisadi Birliyinin üzvləri valyuta birləşməsinə iqtisadi bütövləşmənin zəruri şərtlərindən biri olaraq gördülər. Çünki valyuta kurslarının tez-tez dəyişməsi milli firmaların digər ölkələrə qoyduqları investisiyaya mənfi təsir göstərirdi. Bu da bütöv bir geniş bazardan tam şəkildə yararlanmağa mane olurdu. Bu baxımdan region daxilində kurs dəyişikliklərindən uzaq olmaq məqsədi ilə sabit bir pul birliyi sistemini yaratmaq məqsədəuyğun idi.

Avropa Valyuta Sistemi – Almaniya, Belçika, Danimarka, Fransa, İrlandiya, İtaliya, Lüksemburq və Hollandiya arasında qurulmuşdur. İngiltərə ölkə daxilində iqtisadi problemlərdən dolayı bu sistemə ancaq 1990-cı ilin oktyabr ayında girmişdir. Lakin 1992-ci ildə iqtisadi böhran səbəbinə görə İtaliya ilə birlikdə bu sistemdən çıxmışdır. Birliyə sonradan daxil olan ölkələr İspaniya, Portuqaliya, Avstriya və ən sonda isə Yunanıstan bu prosesə qoşuldu.

Avropa Valyuta Sisteminin qəbul etdiyi valyuta kursu mexanizminin bəzi xüsusiyyətləri var. Valyuta kursları əsasən Bretton-Vuds sisteminə oxşar şəkildə, «sabit, lakin tənzimlənə bilən» kurs sisteminə əsaslanır. Aşağıda deyildiyi kimi sistemin idarə edilməsi məqsədi ilə müxtəlif müdaxilə və kredit mexanizmləri qurulur. Sistemə girəcək ölkələrin iqtisadi və maliyyə siyasətləri yüksək səviyyədə bir-birinə uyğunlaşmalı və əməkdaşlıq olmalıdır. Avropa Valyuta Sisteminin təməlini qoyan

12 üzv ölkənin dövlət və ya hökumət başçıları 1991-ci ilin sonlarında Hollandiyanın Maastrixt şəhərində toplanaraq siyasi və iqtisadi birlik haqqında əhəmiyyətli qərar verdilər. Sözü gedən Saziş 7 fevral 1992-ci ildə imzalandı və üzv ölkələrinin hamısının təsdiq etməsi ilə qüvvəyə mindi. Maastrixt Sözləşməsi Avropa Birliyinin vahid pul vahidinə keçməsinə nəzərdə tutur. Valyuta Birliyi Avropa Komissiyasının sədri Jak Delors tərəfindən 1989-cu ildə hazırlanan bir planda nəzərdə tutulan məqsədlər üç mərhələdə həyata keçəcəkdir.

Birinci mərhələ 1989-cu ilin iyun ayında başladı. Üzv ölkələrin maliyyə və kredit siyasəti sahəsində əməkdaşlıq və iqtisadi inkişaflarının bir-birinə yaxınlaşdırılmasını nəzərdə tuturdu. Bundan başqa birlik daxilindəki kapital hərəkətlərinə qarşı bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı.

İkinci mərhələ 1994-cü ilin yanvar ayında Avropa Valyuta İnstitutunun qurulması ilə başlayır. Bu orqan gələcəkdə qurulacaq bir Avropa Mərkəzi Bankının avanqardı olaraq nəzərdə tutulmuşdur. Avropa Valyuta İnstitutu üzv ölkələrin mərkəzi banklarının sədrilərindən ibarətdir. Üzvlər arasında bütün pul mövzularında əməkdaşlığı və mərkəz banklarının monetar siyasətlərinin uyğunlaşdırılmasını təmin etmək qurumun əsas vəzifələrindən biridir.

Sonrakı mərhələdə isə bu qurumun yerini Avropa Mərkəzi Bankı alacaqdır. Avropa Mərkəzi Bankı üzv ölkələrin mərkəzi bankları ilə birlikdə Avropa Mərkəzi Bankları Sistemini meydana gətirəcəklər. Birliyin pul siyasətini hazırlamaq və idarə etmək üzv ölkələrin valyuta ehtiyatlarını tutmaq və ödəmələr sisteminin axsamadan işləməsinə təmin etmək qurumun əsas vəzifələridir.

Daha sonra üzvlər makroiqtisadi siyasətlərini daha yüksək səviyyədə bir-biri ilə uyğunlaşdıracaq. Uyğunlaşma mövzusunda bəzi konkret göstəricilər var. Bunlar, məsələn inflyasiya hədlərinin bu sahədə ən yaxşı vəziyyətdə olan ilk üç ölkənin ortalamasına görə 1,5%-dən artıq olmaması, büdcə kəsirinin ümumi daxili

məhsulun 3%-ni, dövlət borclarının isə ÜDM-in 60%-ini aşmamasıdır.

Avropa Valyuta Sistemi Avropa pul vahidi – «Avro»-ya əsaslanır. Avropa Birliyi ölkələrinin 1995-ci ilin sonlarında Madriddə təşkil etdikləri Zirvə toplantısında Ekyü-nün adı Avro olaraq dəyişdirildi.

Üçüncü mərhələyə keçid 1997-ci ildə başladı. Amma bu mərhələ 1999-cu ildə tamamlandı. Bu son dövrdə üzv ölkələrin milli valyutaları geri qayıtmayacaq şəkildə sabit kurslardan Ekyü-yə bağlandı və tətbiq edildi. Tək valyuta sisteminin formalaşdırılması, valyuta bazarına müdaxilə və açıq bazar əməliyyatları kimi vəzifələri yerinə yetirmək üçün Avropa Mərkəzi Bankı qurulmalı idi. Bu isə üzv ölkələrin pul təklifi, pul siyasəti kimi mövzularda müstəqillik haqqlarından imtina etmələri deməkdir. Bundan başqa üzv ölkələr büdcə siyasəti sahəsində də tam bir sərbəstliyə malik olmayacaqdılar. Ortaq mərkəzi bank üzv ölkələrin mərkəz bankları üstündə analoji şəkildə ABŞ-dakı Federal Rezerv Bank rolunu oynayacaq.

Valyuta birliyi mövzusuna bütün üzv ölkələrin münasibətləri eyni deyil. Məsələn, İngiltərə Avropa Birliyinin iqtisadi və valyuta birliyi uğrundakı təşəbbüslərini müntəzəm olaraq əngəlləməyə cəhd edib. Bunun müxtəlif səbəbləri var. Əvvəla, bu ölkə siyasi suverenlik haqlarından imtina etməyib. Bundan başqa, İngiltərənin sterlinqin milli pul olaraq istifadəsindən imtina etməməsi və Avropa Birliyinin iş qaydalarına tabe olmaması da əsas səbəblərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, üzv ölkələr arasındakı dil, mədəniyyət və digər milli fərqlər valyuta birliyi sahəsində inkişafı ləngidir.

Şübhəsiz, son zamanlar maliyyə bazarlarının tam inteqrasiyası üçün əsas cəhət bir sıra Avropa ölkələrinin vahid bazar yaratmağa can atmasıdır. «Avropa – 1992» qanunlar paketinin bir hissəsinə uyğun olan liberallaşdırma tədbirlərinin

geniş dairəvi mal və xidmətlər ticarəti həcmi, o cümlədən kapital axını artırmışdır.

Bu qanunlar paketinin məqsədi – Avropa Birliyi üzv ölkələri arasında kapitalın dövriyyəsinə qoyulmuş məhdudiyyətləri ləğv etmək, o cümlədən bu birlik daxilində maliyyə fəaliyyəti sahəsində olan məhdudiyyətləri nəzərə çarpacaq dərəcədə azaltmaqdır. Lakin xüsusi düzəliş bu üzv ölkələrə imkan verir ki, onlar maliyyə bazarlarında və ya tədiyə balanslarında problemləri yarananda kapital üzərində müvəqqəti nəzarət qoysunlar.

Kapitalın dövriyyəsinə, o cümlədən depozitlər və qiymətli kağızlar ticarəti üzərindəki bütün məhdudiyyətlər 1990-cı ilin iyul ayına qədər artıq ləğv edilmişdir. İndi Avropa Birliyi üzvü ölkəsinin investoru istənilən ölkədə hesab açə və qiymətli kağızları alıb və ya sata bilər. Avropa Birliyinə üzv olan ölkələrin banklarına bu birliyin istənilən ölkəsində iş aparılmasına o vaxt icazə veriləcək ki, onların öz ölkələrində fəaliyyət göstərməsi üçün lisenziyası olsun. Kommersiya banklarına da həmçinin, qiymətli kağızlarla əməliyyat aparmağa icazə veriləcək ki, bu da ABŞ üçün əhəmiyyətli olan bank investiyası fəaliyyətinin bir növüdür. Birlik üzvü olmayan ölkələrin bankları üçün «Avropa – 1992» layihəsi aşağıdakı qarşılıqlı prinsipi formalaşdırır: birlik üzvü olmayan ölkələrin banklarına o halda birlik bazarlarına daxil olmağa icazə verilir ki, həmin ölkələr birlik ölkələri banklarına yüksək əlverişlilik rejimi təqdim etsinlər.

Bundan başqa, qiymətli kağızlarla ticarətin liberallaşdırılması da planlaşdırılır. Məsələn ondadır ki, birlik ölkələri birjalarını birləşdirmək yolu ilə qiymətli kağızların birləşmiş Avropa bazarını yaratmağa çalışırlar. Bu məsələ həll olunduqdan sonra, misal üçün, Paris fond birjasında qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərin hamısının o biri birlik ölkələri birjalarında qiymətləndirmə aparmaq və ticarət etmək ixtiyarı var – Frankfurt, London, Milan və s. eyni qayda ilə bir ölkədə lisenziya almıq qarşılıqlı fondlar öz fəaliyyətlərini bütün birlik ölkəsi üzrə apara bilər.

Avropa Birliyi və Avro. Avropada ortaq bir bazarın qurulması ilə əlaqədar qərar 1957-ci ildə Romada qəbul olunmuşdur. Avropa Birliyinin əsas məqsədi – rəqabət sistemini gücləndirmək və sərmayənin hərəkətini sərbəstləşdirməkdir. 1979-cu ildə Avropa Valyuta Sistemi quruldu. Belçika, Lüksemburq, Hollandiya, Almaniyanın dövlət başçıları bu ölkələr üçün etibarlı olan pul vahidi – «Ekyü»nü yaratdılar. Sonradan pul vahidi sisteminə İngiltərə, Finlandiya, Portuqaliya, Yunanıstan və İspaniya da girdi. 1991-ci ildə Maastrixdə (Hollandiyanın bir qəsəbəsi) Avropa iqtisadi və valyuta birliyi haqqında müqavilə imzalandı. 1994-cü ildə Avropa komissiyası Avropa Birliyi ölkələrinin iqtisadi göstəricilərinin təhlili nəticəsində Avro sisteminə qatılacaq 11 ölkənin adını açıqladı (müəyyən səbəblərdən Avro sisteminə – İngiltərə, İsveç, Danimarka kimi ölkələr qatılmadı). Avro pul vahidinə Avropa Birliyinin iqtisadi cəhətdən güclü üç ölkəsi – Böyük Britaniya, Danimarka, İsveç qoşulmadılar. Pul vahidləri və iqtisadiyyatları sabit olan dövlətlər – Belçika, Hollandiya, Lüksemburq, İrlandiya Avronun yaranmasını ilk gündən dəstəklədilər. Ancaq Avronu pul vahidlərinin dəyərlərini çox də güclü olmayan və inflyasiya nisbəti güclü dövlətlərə nisbətən yüksək rəqəmlərə çatan ölkələr, yəni İspaniya, Portuqaliya, İtaliya və Yunanıstan kimi ölkələr dəstəklədilər.

31 dekabr 1998-ci ildə Avropa Birliyi ölkələrinin maliyyə nazirləri Avroya qarşı milli pul vahidlərinin dəyərini müəyyən etdilər. Beləliklə: 1 Avro=1,95583 Alman markası, 1 Avro=6,55957 Fransız frankı, 1 Avro=1936,27 İtaliya lirəsi, 1 Avro=40,3399 Belçika frankı, 1 Avro=2,20371 Hollandiya quldeni, 1 Avro=166,386 İspan peseti, 1 Avro=200,482 Portuqaliya eskudosu, 1 Avro=13,7603 Avstriya şillingi, 1 Avro=0,787564 İrlandiya funtu, 1 Avro=5,94573 Finlandiya markası.

1 yanvar 1999-cu ildə Avropanın Maliyyə Mərkəzi qəbul edilən Frankurt Namaynıda yeni pul vahidi – Avronun təqdimatı

oldu və onun dəyəri amerikan dollarına qarşı 1.17 olduğu halda 1 il sonra 0.97 dollar oldu, yəni Avro dəyərini Amerikan dollarına qarşı 20 faiz itirdi. Hal- hazırda isə $1 \text{ Avro} = 1,24 \text{ \$}$ təşkil edir.

1.3. BEYNƏLXALQ MALİYYƏDƏ ƏSAS PARİTET ŞƏRTLƏRİ

Finans bazarlarındakı aparılan və aparılacaq əməliyyatların ən önəmli müəyyən edici amili – inflyasiya, faiz və valyuta kursu arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin təhlili qəbul edilir. Dünya iqtisadi inteqrasiyasısında iştirak edən bir ölkədə bir neçə iqtisadi parametrlər arasında əsas paritet şərtləri mövcuddur. Bu əsas paritet şərtləri bazarlar üzərində süni əngəl olmadığı müddət çərçivəsində inflyasiya, faiz dərəcəsi və valyuta kursları kimi parametrləri əhatə edir. Ümumi bir ifadə ilə paritet şərtləri adı verilən bu münasibətlər beynəlxalq Finansın əsasını təşkil edir.

Dünya ilə bütünləşmiş bir ölkədə, bir neçə iqtisadi parametrlər arasında- inflasiya, faiz və valyuta kursu arasında əsas bərabərlik münasibətləri vardır. Bu təməl bərabərlik, bazarlar üzərində süni əngəl bulunmağı durumlarda inflasiya, faiz və valyuta kursları kimi dəyişənləri əhatə edir. Ümumi bir ifadə ilə, paritet şərtləri (parity conditions) adı verilən bu münasibətlər beynəlxalq finansın əsasını təşkil edir.

Tək qiymət qanunu və arbitraj – Arbitrajın məqsədi risk yüklənmədən mənfəət saxlamaqdır («ucuza al, bahalıya sat» prinsipinə görə hərəkət edirlər). Arbitrajçılar bazardan valyutayı ucuz qiymətə alıb, yüksək qiymətə satdıqca həmişə bazarda qiymətlər yüksəlir, digərində isə qiymət düşür və nəticədə bərabərlik təmin edilir. Tək qiymət qanunu bu bazarlarda, real faiz dərəcələrinin bütün ölkədə eyni olması sonuncunu verir. Buna da beynəlxalq Fiser təsiri deyilir.

Beynəlxalq finansda arbitraj fəaliyyətinin nəticəsində ortaya çıxan təməl bərabərlik aşağıdakı beş qrupda toplaya bilərik:

1. Satın alma gücü paritesi (PCP);
2. Faiz paritesi (FR);
3. Ümumi Fiser təsir (FE);
4. Beynəlxalq Fiser təsiri (İFE);
5. İrəlidəki anında kursla gələcəkdəki təslim kursunun səhvə yol vermədən proqnozlaşdırılması.

İqtisadi varlığın eyni zamanda qiymət fərqindən mənfəət təmin etmək üçün valyutanın eyni vaxtda alınıb-satılması əməliyyatına arbitraj deyilir.

Bu tərifdən başa düşmək olar ki, arbitraj bütün iqtisadi və maliyyə varlıqlarına şamil edilən geniş bir anlayışdır. Əsas ayırıcı xüsusiyyəti eyni andakı qiymət fərqindən faydalanma ideyasıdır. Bu əməliyyatın heç bir riski yoxdur. Risksiz olması arbitrajı spekulyasiyadan ayıran ən əhəmiyyətli xüsusiyyətidir.

Valyuta arbitrajın birinci səbəbi iki pul arasındakı məzənnənin eyni anda müxtəlif bazarlarda fərqli qiymətlərlə olmasıdır.

Arbitraj müxtəlif bazarlarda məzənnələr arasında pozulan müvazinəti bərqərar edir və o bütün dünya içində məzənnələr arasında uyğunluğun davam etməsinə kömək göstərir. Əməliyyat xərclərini nəzərə alsaq, valyuta məzənnələri arasındakı fərq ancaq bu xərclərin miqdarı qədər olacaqdır.

Arbitrajçıların məqsədi risk almadan ən yüksək gəliri əldə etməkdir. Bu münasibətlər çərçivəsində, məsələn, əgər bir il ərzində Azərbaycanda inflyasiya dərəcəsi Rusiyadakı inflyasiya dərəcəsinə nisbətən 50% çox olması gözlənilirsə, o zaman manat gələcək il rubl qarşısında 50% dəyər itirməli və Azərbaycanda faiz dərəcələri Rusiyadakı bank faizlərindən eyni nisbətdə, yəni 50 % yüksək olmalı və rublun bir illik müddətli təhvil kursu da spot kursuna görə 50% daha dəyərli olmalıdır. Digər bir ifadə ilə, bir il sonrakı anında təslim kursunun gözlənilən dəyəri, bugünkü bir illik müddətli təslim kursuna bərabərdir.

Faiz pariteti nəzəriyyəsi pul bazarlarındakı arbitraj imkanlarının bir nəticəsi olaraq meydana çıxır. Əgər müxtəlif

ölkələr arasındakı risk dərəcələri eynidirsə, lakin bu ölkələrin pul bazarlarındakı bank faiz dərəcələri fərqlidirsə, o zaman, bir arbitraj mənfəəti əldə etmə imkanı meydana gəlir. Başqa sözlə, likvid varlıqlı vəsaitlər aşağı faizli ölkələrdən yüksək faizli ölkələrə köçürüləcək və bu ölkənin pul bazarında dəyərləndiriləcəkdir.

İnflyasiya ilə faiz dərəcələri arasında çox yaxın bir münasibət vardır. Qiymət artımları nəzərdə tutulanda faizlər nominal və real olaraq ikiye ayrılır. İllik nominal faizləri ilə illik inflyasiya dərəcəsi arasındakı fərq real faiz dərəcəsi deyilir. Məhz investoru maraqlandıran real faiz dərəcəsidir: $I = a + p$. Burada, I = nominal faiz dərəcəsi, p – inflyasiya, a – real faiz dərəcəsidir.

Ümumiyyətlə, inflyasiya nisbəti yüksək olan ölkələrdə faiz dərəcələri də yüksək olduğu müşahidə edilir.

İndi isə Fişer düsturundan istifadə edərək, faiz pariteti bərabərliyini birləşdirərək faiz dərəcəsi, inflyasiya və valyuta kursu arasındakı münasibəti təhlil edək. Ancaq əvvəlcə Azərbaycan və Rusiya üçün Fişer düsturunu göstərək: $I = r(Az) + p(Az)$ və $I(Rs) = r(Rs) + p(Rs)$.

Əgər real faiz dərəcələrinin beynəlxalq sahədə eyni olduğu iddia edilirsə, $r(Az) = r(Rs)$ olar. Belə vəziyyətdə nominal faiz dərəcələri arasındakı fərq gözlənilən inflyasiya dərəcələri arasındakı fərqə bərabər olacaqdır, yəni $I(Az) - I(Rs) = p(Az) - p(Rs)$.

Faiz pariteti şərtinə görə faiz dərəcələri fərqi eyni zamanda illik müddətli valyuta kursu ilə spot valyuta kursu arasındakı fərqə bərabərdir. $I(Az) - I(Rs) = p(Az) - p(Rs) = (F - E) / E$.

F – müddətli valyuta kursu; E – spot valyuta kursu.

Bu son bərabərlik faiz, inflyasiya, valyuta kursu arasındakı münasibəti göstərir. Yuxarıda paritet münasibətlərini araşdırdıqdan sonra bunlar arasındakı münasibətlərə yaxından baxaq. Məlum olduğu kimi, satınalma gücü paritetinə görə isə valyuta kursu dəyişmələri inflyasiya nisbətləri fərqi, faiz paritetinə görə valyuta kursu dəyişmələri faiz dərəcələri fərqi bərabərdir. Bu iki halı birlikdə incələyək: $P(Az) - P(Rs) = (E(s) - S) / S$. $I(Az) - I(Rs) = (E(i) - I) / S$.

Göründüyü kimi bərabərliyin sağ tərəfləri eynidir. Yəni sol tərəflər də bərabər olmalıdır. Yəni $I(Az)-I(Rs)=p(Az)-p(Rs)$. Bərabərliyi yenidən $I(Az)-p(Az)=I(Rs)-p(Rs)$ alarıq.

Lakin inflyasiyanın yüksək və dinamik olduğu ölkələrdə Fişer düsturuna bir də investorların gələcəkdə ala biləcəyi risk dərəcəsinə də əlavə etmək lazımdır. Bu yöndə tənzimlənən Fişer düsturu aşağıdakı kimi olar: $i=a+p+k$, i – nominal faiz; a – real faiz; p – inflyasiya; k – risk dərəcəsi.

Sərbəst mövzular

1. Valyuta sistemlərinin tarixi inkişafı.
2. “Qızıl standart” sistemi.
3. 1929-cu ildə dünya iqtisadi böhranı və 1933-cü ildə qızıl standartının ləğvi.
4. Sabit kurslu Bretton-Vuds Sistemi.
5. Yamayka valyuta sistemi.
6. Avropa valyuta sisteminin tarixi inkişafı.
7. Avro - Avropa Birliyinin pul vahidi kimi.
8. Təklif yönü iqtisadi siyasət və dollar.
9. Beynəlxalq Pul Fondunun kreditləri və BPF - nin nəzarət funksiyası.
10. CDR (özəl çəkmə haqları) və BPF.
11. Beynəlxalq likvidlik.
12. Beynəlxalq maliyyədə əsas paritet şərtləri.
13. Tək qiymət qanunu və arbitraj. Satın alma gücü paritesi (PCP). Faiz paritesi (FR). Ümumi Fiser təsir (FE). Beynəlxalq Fiser təsiri (İFE). İrəlidəki anında kursla gələcəkdəki təslim kursunun səhvə yol vermədən proqnozlaşdırılması.
14. Tək qiymət qanunu və arbitrac. Satın alma gücü paritesi (PJP).
15. Faiz paritesi (FR). Ümumi Fiser təsir (FE).
16. Beynəlxalq Fiser təsiri (İFE). İrəlidəki anında kursla gələcəkdəki təslim kursunun səhvə yol vermədən proqnozlaşdırılması.

II FƏSİL. TƏDİYYƏ BALANSI VƏ VALYUTA SİYASƏTİ

2.1. TƏDİYYƏ BALANSI ANLAYIŞI

Beynəlxalq iqtisadi əməliyyatların müxtəlifliyi bu sənədlərdə öz əksini tapır. Hesablaşma balansı – verilmiş ölkənin müəyyən tarix üzrə digər dövlətlər qarşısında tələbat və öhdəliklərinin nisbətidir.

Tədiyyə balansı – verilmiş ölkənin bir rüb və ya bir il ərzində digər dövlətlərə faktiki ödənişlərinin və başqa ölkələrdən daxil olan ödənişlərin nisbətidir.

Əgər daxil olan valyuta ödənişlərinin məbləği ödəniş məbləğini ötüb keçərsə, o zaman ödəniş balansının saldosu aktiv olur; və ya əgər ödəniş məbləği pulun məbləğini ötüb keçərsə, o zaman saldo passiv olur. Balansın hazırlanması BMT tərəfindən qəbul edilmiş «Tədiyyə Balansı haqqında Təlimatlar»a əsasən BVF-nin tövsiyələrinə istinad edilir; bununla tətbiq olunan göstəricilər universal xarakter daşıyır və dövlətlərarası müqayisələr aparılmasına imkan yaradılır. Bu tövsiyələrə uyğun olaraq cari əməliyyatların hesabları ilə kapital hərəkətinə dair hesablar fərqləndirilir. Bu hesabların maddələrinin nisbəti tədiyyə balansının horizontal strukturunu təşkil edir.

Ölkəyə daxil olan valyuta ödənişləri tədiyyə balansının kreditində əks olunur. Valyuta məhsul və xidmətlərin ixracı, kapitalın xaricdən axıb gəlməsi vasitəsilə beynəlxalq borc və investisiyalar şəklində ölkəyə daxil olur. Xarici subyektlərə edilən valyuta ödənişləri ödəniş balansının debetində əks olunur. Onlara məhsul və xidmətlərin idxalına çəkilən xərclər, eləcə də, həmin ölkənin digər ölkələrin iqtisadiyyatına pul vəsaitlərinin qoyuluşu aid edilir. Kredit və debet hissələrinin nisbəti tədiyyə balansının vertikal strukturunu təşkil edir.

Tədiyyə balansı, bütövlükdə, daim formal tarazlıq ilə bərabərləşdirilir, buna baxmayaraq, bütün sözləşmələrin tam əhatə olunması çətinliyi, qiymətlərin eyni olmaması, sövdələşmələrin qeydiyyatı vaxtında fərqlərin olması və digər səbəblərdən müxtəlif yanlışıqların meydana çıxması qaçılmaz haldır. Bu isə ödəniş balansına «Səhvlər və buraxılışlar» adlı xüsusi bölmənin daxil edilməsinə səbəb olur.

Ölkənin tədiyyə balansı başqa ölkələrdən daxil olan valyutanın ümumi məbləği ilə digər ölkələrə ödənilən valyutaların məbləği arasındakı nisbətdir. Tədiyyə balansı prinsipcə illik hazırlanır. Bundan başqa tədiyyə balansı o ölkədə yerləşən fiziki şəxs, firma və ya qurumların xarici ölkələrlə apardığı iqtisadi əməliyyatların sisteməlik qeydiyyatıdır. Bununla yanaşı, məsələn, ABŞ-da tədiyyə balansı statistikaları mövsümlük (üç aylıq) olaraq dərc edilir. Tədiyyə balansında qeyd edilən əməliyyatlar ölkədə yerləşən fərd və qurumlarla xaricdə yerləşən iqtisadi vahidlər arasında aparılır. Ölkədə yerləşmiş olanlar əsasən o ölkənin vətəndaşlarıdır. Amma tədiyyə balansı baxımından vətəndaş olmaq vacib deyildir. Ölkədə yerləşmiş olmaq dedikdə, o ölkədə daima oturmaq, şirkətlərin öz fəaliyyətlərini normal olaraq o ölkədən idarə etməsi anlaşılır. Yəni bunların xarici ölkələrdə apardığı əməliyyatlar yerləşdikləri ölkələr baxımından xarici iqtisadi əməliyyat olaraq qiymətləndirilməlidir.

Beynəlxalq iqtisadi əməliyyat termini geniş anlayışdır. Maliyyə və xidmətlərlə yanaşı, istehsalat faktorları üzrə əməliyyatlar da bu qrupa daxildir. Buna görə beynəlxalq maliyyə və mal və ya xidmət ticarəti, ölkələrarası qısa və uzunmüddətli maliyyə vəsaiti və birbaşa sərmayə investisiyaları, beynəlxalq işçi miqrasiyaları və texnologiya hərəkətləri də bu anlayışın çərçivəsində qiymətləndirilir. Beynəlxalq iqtisadi əməliyyatların qarşılığında bir qayda olaraq bir ödəmə vardır. Beynəlxalq tədiyyələrin yerinə yetirilməsində ənənəvi olaraq Amerika dolları, sterlinq, Avro və qızıl kimi pul vahidlərindən istifadə edilir. Ancaq, son vaxtlar Amerika dollarınının payı müəyyən bir ölçüdə

azalır ikən, Avro və Yapon iyni kimi valyutalar Beynəlxalq hesablaşmalarda geniş şəkildə istifadəyə açıldı. Qızılın da rəsmi ödəniş vasitəsi kimi rolu azalır. CDR isə olduqca sağlam və etibarlı bir ödəniş vasitəsi olmasına baxmayaraq, istifadəsi olduqca məhdud olub.

Bir çox iqtisadi əməliyyatlar nəticəsində xaricdən ölkəyə və ya ölkədən xaricə doğru bir tədiyə axını meydana gəlir. Lakin bəzi iqtisadi əməliyyatlar tədiyə balansına qeyd edilməklə yanaşı, hər hansı bir tədiyə meydana gətirmir. Bunun bəzi nümunələrini sıralayaq: Malın mala dəyişdirilməsi, yəni barter və klirinqə əsaslanan ticarət, investisiya malı, texnologiya və ya menedcment biliyi formasındakı xarici sərmayə formasındakı qarşılıqsız ödəmələr və s. Bu onu göstərir ki, tədiyə balansına qeyd edilən əməliyyatlar, ölkənin valyuta giriş və çıxışlarına təsir etməklə yanaşı, bir qismi üçün də nəticə yaranmır.

Ölkənin xarici aləmlə etdiyi əməliyyatlar kredit vəya da debet xarakterli olur. Nominal tədiyə meydana gətirib-gətirməməsindən asılı olmayaraq, bütün əməliyyatlar bu qaydada kredit və debet olmaqla iki yerə ayrılırlar.

Kredit əməliyyatları ölkəyə valyuta girişin, debet əməliyyatları isə valyuta çıxışını təmin edir. Amma bir tədiyə axını meydana gətirməyən əməliyyatları da əhatə edəcək şəkildə tərifi verə bilərik: ölkədə yerləşən şəxs və qurumlar lehinə xarici ticarət üzrə bir alacaq haqı yaradan əməliyyatlar kredit əməliyyatlarıdır. Bunun əksinə, ölkədə yerləşmiş olanlar baxımından xaricə qarşı bir borc yaradan əməliyyatlar da debet əməliyyatlarıdır. Buna görə, məsələn, ixracat ölkəyə gələn xarici turistlərin xərcləmələri, qısa və uzunmüddətli maliyyə vəsaiti və ölkəyə qoyulan birbaşa kapital qoyuluşları kredit əməliyyatlarına (alacaqlı qrupuna) girir. Bunların əksinə, yəni idxalat, xarici ölkələrə səyahət sırasında xərclənən vəsaitlər, maliyyə və birbaşa sərmayə çıxışları kimi əməliyyatlar debet (borclu) əməliyyatlarına daxil edilir. Bu xüsusiyyətlərini gördükdən sonra qeyd edək ki, tədiyə balansındakı qeydlər əslində mühasib əməliyyatı xarakterindədir.

Praktikada tədiyə balansına qeydlər «iki tərəfli qeyd» sisteminə görə aparılır. Bu sistemdə xarici aləmlə aparılan hesab ya kredit və ya da debet əməliyyatı olaraq yazılır.

Beləliklə, mühasibat sisteminin bir zəruriliyi olaraq eyni əməliyyat bir hesabla kredit, digər hesabla debet olaraq qeyd edildiyi üçün tədiyə balansının kredit tərəfi debet tərəfinin cəminə bərabər olar. Digər bir sözlə, mühasibat qeydləri baxımından tədiyə balansı hər zaman tarazlıq içindədir. Amma, bu ölkənin xarici iqtisadi münasibətlərində həqiqi bir qeyri-tarazlığın olmaması mənasını vermir. İqtisadi mənada tədiyə balansındakı bir açıq (kəsir), artıq və ya müvazinatı müəyyən edə bilmək üçün bəzi xüsusi məlumatlar olmalıdır.

2.2. TƏDİYƏ BALANSININ STRUKTURU

Beynəlxalq iqtisadi əməliyyatların qeydiyyatı tədiyə balansına təsadüfi deyil, bir-birlərinə olan bənzərliklərinə və iqtisadi təsirlərinə görə qruplaşdırılır. Belə əsas hesab qrupları bunlardır: cari əməliyyatlar hesabı, kapital hərəkətləri hesabı və ehtiyat aktivləri hesabı.

Cari əməliyyatlar hesabı. Ölkənin beynəlxalq iqtisadi əməliyyatlarının çox əhəmiyyətli bir qrupu cari əməliyyatlar hesabına qeyd edilir. Bu hesab eyni zamanda ölkənin ümumi məhsulunun bir hissəsini meydana gətirir. Cari əməliyyatlar hesabına girən əməliyyatların bir qismi mal ticarətini əhatə edir. Bir çox ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrində mal ticarəti əhəmiyyətli yer tutur. İxracat krediti (alacaqlı), idxalat isə debet (borc) əməliyyatıdır. Mal ixracatı ilə mal idxalatının meydana gətirdiyi fərqə «xarici ticarət balansı» adı verilir. Bu termin tədiyə balansı termini ilə qarışdırılmamalıdır. Xarici ticarət balansı, ümumiyyətlə, iqtisadiyyatdakı uzunmüddətli struktur dəyişikliklərinin, ya da rəqabət gücünün bir göstəricisi olaraq təhlil edilir.

Cari əməliyyatlar balansında yer alan ikinci qrup əməliyyatlar beynəlxalq xidmətlər sahəsindəki ticarətdir. Bunlara «görünməyən ticarət» də deyilir. Məsələn, xarici turizm, beynəlxalq bank və sığorta xidmətlərindən əldə edilən komisiyon və marjlar, xarici investorların mənfəət və faiz gəliləri (kapital xidmətlərinin qarşılığı olaraq), lizinqin qarşılığı, xarici məşvərətçilik xidmətləri və mühəndislik maaşları kimi öhdəliklər bu əməliyyatlar sırasına daxil edilir.

Cari əməliyyatların üçüncü alt qrupu qarşılıqsız yardımlardır. Bunlar ianə və yardım xarakterində olduğu üçün, qarşısında bir öhdəlik yoxdur. Buna görə də buna tək tərəfli transferlər deyilir. Məsələn, özəl şəxs və ya hökumətlərin xarici ölkələrə göndərdikləri mal və pul şəklindəki yardımlar, hədiyyələr və s. kimi əməliyyatlar bura aiddir.

Cari əməliyyatlar hesabına qeyd edilən bütün debet və kredit əməliyyatlarının miqdarına cari əməliyyatlar balansı deyilir. Debet və kredit hesablarının cəmi bir-birinə bərabər olmadığı təqdirdə isə, cari əməliyyatlar balansının saldosu ya mənfə, ya da müsbət olacaq.

Kapitalın və maliyyənin hərəkət hesabı. Ölkənin xarici dünya ilə apardığı bütün növ maliyyə vəsaiti və birbaşa qoyulan sərmayə investisiyaları, tədiyə balansının sərmayə hesabı bölməsində qeyd edilir. Bu əməliyyatlar öz aralarında bəzi alt bölmələrə ayrılır. Məsələn, kapital hesabı əvvəlcə uzunmüddətli və qısamüddətli sərmayə deyilən iki alt bölməyə ayrılır. Birbaşa xarici sərmayə investiyaları ilə xarici istiqraz vəərəqələri və səhm sənədlərinin alqı-satqısı uzunmüddətli sərmayə əməliyyatları daxildir. Bundan başqa rəsmi qurumlar tərəfindən xarici ölkələrdən və ya beynəlxalq maliyyə qurumlarından təmin edilən layihə və proqram kreditləri də bu qrupa daxildir. Sərmayə hesabına qeyd edilən əməliyyatların ikinci qrupunu qısamüddətli, yəni müddəti prinsipcə 1 ildən az olan sərmayə girişi və çıxışları təşkil edir. Bunlar xarici ticarətin maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənmiş kreditlərlə yanaşı, beynəlxalq faiz fərqlərindən faydalanmaq və ya spekulyativ

məqsədli qısamüddətli fondlar da ola bilər. Adı çəkilən sərmayə, kurs və faiz dəyişikliklərinə qarşı çox həssas olub, asanlıqla bir ölkədən digər ölkəyə hərəkət edə bilər. Buna görə də bunlara bəzən «isti pul» (hot money) fondları da deyilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədən kapital çıxışı (mal ixracatının tərsinə) ölkə baxımından debet, kapital girişi isə kredit əməliyyatıdır. Başqa bir məqam da budur: sərmayə hesabına yalnız ana sərmayə hesabına giriş və çıxışlar qeyd edilir. Faiz və ya mənfəət isə sərmayə hesabına deyil, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, cari əməliyyatların xidmətlər bölməsində göstərilir.

Ümumi debet və kredit sərmayə əməliyyatları arasındakı fərq də sərmayə balansı deyildir. Əgər cari əməliyyatlar balansı müəyyən miqdarda kəsirlidirsə, sərmayə balansında həmin miqdar da artıq çıxarsa və ya tərsi olarsa, tədiyə balansında müvazinət pozulmur. Amma müvazinətin təmin edilmədiyi vəziyyətlərdə bir kəsir və ya daha artıq meydana gəlir.

Tədiyə balansının ümumi saldosu (ölkənin ehtiyat aktivlərinin dəyişməsi). Ehtiyat aktivləri zəruri hallarda istifadə etmək məqsədi ilə mərkəzi bank tərəfindən tutulan beynəlxalq ödəmə vasitəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, mərkəzi bankların valyuta bazarına müdaxilələri ölkənin xarici iqtisadi və maliyyə münasibətlərindəki proseslərin bir nəticəsidir.

Əgər ölkənin xaricdən əldə etdiyi valyuta gəlirləri valyuta xərclərini tam şəkildə qarşılıyarsa, valyuta kurslarında aşırı bir yüksəlmə və ya düşmə də görülmür. Belə vəziyyətdə mərkəzi bankın müdaxiləsinə lüzum yoxdur. Amma, məsələn, valyuta gəlirləri xərcləmələrə qarşılamaq üçün kifayət deyilsə, bu təqdirdə valyuta kursları yüksəlməyə başlayır. Əksinə, valyuta təklifi valyuta tələbindən çox olarsa, valyuta kursları aşağı düşür.

Əgər mərkəzi bank, az-çox bütün ölkələrdə görüldüyü kimi, kurs sabitliyini təmin edən bir siyasət izləyirsə, bu təqdirdə valyuta bazarına müdaxilə etməlidir. Yəni valyuta tələbi çox olanda valyuta satmalı və təklif çox olanda bazardan valyutanı almalıdır. Bu fəaliyyətlər kursları istənilən səviyyədə saxlamağa kömək edir.

Təbii ki, mərkəzi bankın müdaxilələri digər cəhətdən də ehtiyat aktivlərində dəyişməyə səbəb olmur. Bazarda valyuta satışı olanda ehtiyatlar azalır, bazardan valyuta alanda isə ehtiyatlar artır. Ehtiyatlardakı konkret dəyişmələr isə, ölkənin tədiyə balansında göstərilir. Ancaq bir məqamı xatırlatmaq lazımdır ki, mühasibat baxımından ehtiyatlardakı bir azalma kredit, artma da debet əməliyyatı kimi qeydə alınır. Ehtiyat aktivləri hesabı ilə birlikdə tədiyə balansının əsas hesab qruplarının nəzərdən keçirdik. Bu açıqlamalarda əhəmiyyətli bir məqam budur: tədiyə balansında qeydə alınan əməliyyatlardan bir qismi sərbəst, bir qismi də tarazlaşdırıcı xarakterə malikdir. Tədiyə balansında müsbət və ya mənfi saldo meydana gətirən əməliyyatlar sərbəst əməliyyatlardır. Bunlar iqtisadi həyatın irəlləyişi nəticəsində meydana gəlir.

2.3. VALYUTA SIYASƏTİ VƏ MƏRKƏZİ BANKIN MƏZƏNNƏ SIYASƏTİ

Valyuta siyasəti – ölkə daxili və xarici iqtisadi problemlərinin həllinə yönəlmiş, valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti, valyuta bazarı, qızıl-valyuta ehtiyatlarından səmərəli istifadə, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarında iştirak məsələsinə aydınlıq, valyutanın dönrəliyi, ölkədaxili və ölkəxarici valyuta problemlərini sistemli formada təhlili kimi ümdə məsələləri özündə birləşdirir. Valyuta siyasətinin istiqamət və formaları ölkənin valyuta-iqtisadi vəziyyəti və dünya iqtisadiyyatı sferasında gedən dəyişikliklərə bağlı olaraq tərazalanır.

Valyuta siyasətinin sağlam və səmərəli tətbiqi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas təminatıdır. Valyuta siyasətinin istiqamətləri aşağıdakılardır :

1. iqtisadiyyatda dollarlaşmanın qarşısını almaq;
2. valyuta nəzarəti;
3. valyuta bazarının optimal strukturu və qızıl-valyuta ehtiyatları diversifikasiyası;

4. xarici borcun idarə olunması;
5. valyuta rezervlərinin yığılımı ;
6. daxili investisiya ehtiyacının qarşılamaq məqsədi ilə xarici investisiyanın cəlbi;
7. Kapitalın çıxışına məhdudiyət;
8. xarici rəqabətə qarşı yerli istehsalçıların müdafiəsi (idxal əvəzliyici istehsalın stimullaşdırma siyasəti);
9. valyuta böhranına qarşı alınacaq tədbirlər;
10. valyuta məzənnə tarazlığının təminatı;
11. tədiyyə balansının tarazlığı;
12. ixracatçılara yönəlik stimullaşdırma siyasəti;
13. çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizə;
14. deviz siyasəti (valyuta müdaxiləsi) ;
15. diskont siyasəti.

Valyuta siyasəti xarici valyutaya olan tələb və təklif əsasında realizə olunur.

Valyuta tələb və təklifə təsir tədbirlərini bir neçə qrup kateqoriyasına bölmək olar:

1. Maliyyə (Mərkəzi bankın emissiya siyasəti, o cümlədən MB valyuta bazarında iştirakı; büdcənin icrası ilə əlaqədar hökumətin fəaliyyəti, qeyri-rezidentlərə açılan kredit xətti, büdcə hesablarında qalıqların tənzimlənməsi və s.);

2. iqtisadi (ölkənin ixrat potensialının inkişafı və ya idxalı əvəzedici sahələrin inkişafı);

3. inzibati (valyuta nəzarət və tənzimlənməsi kontekstində birbaşa (kvota) və dolaylı (gömrük məhdudiyəti);

4. sosial-psixoloji (dövlətin informasiya-məlumat xarakterli fəaliyyəti, iqtisadi vahidlərin valyuta sferasında gedən hadisələrə yönəlik aydınlıq gətirmə siyasəti).

Valyuta siyasətinin həyata keçirilmiş nəticələrinin tam iqtisadi-statistik görüntüsünü ölkənin cari tədiyyə balansında görmək olar.

Azərbaycanda Valyuta siyasətinin bütün kompleks tədbirlərinin realizə sxeması sistemli qaydada bir orqan tərəfindən (yəni

valyuta tələb və təklifinə təsir tədbirləri) həyata keçirilməsi hələlik konkret olaraq müəyyənləşdirilməmişdir.

Valyuta siyasətinin ayrı-ayrı məqsəd və alətləri hökumətin qəbul etdiyi ayrı-ayrı sənədlərdə öz əksini tapır (ölkə büdcəsinin qəbulunda, iqtisadi inkişaf nazirliyinin proqnozlarında, hökumətin qəbul etdiyi iqtisadi proqramlarda, Mərkəzi Bankın pul siyasətinin əsas istiqamətlərində və s.).

Məsələn büdcə Milli Məclisdə qəbul edilir, ancaq onun qədər əhəmiyyətli olan sənəd pul siyasətinin əsas istiqamətləri Parlamentdə müzakirəyə çıxarılmır.

AR MB haqqında (10 dekabr 2004-cü il tarixli qanun) Qanunun 4 maddəsində – «Milli Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir.

RF MB haqqında Qaznunun 3 maddəsində - «MB məqsədlərindən biri rublun dəyərini sabitliyidir».

Qanunun 5. maddəsində MB öz məqsədlərinə nail olmaq üçün:

Dövlətin pul və valyuta siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir.

5.03. Manatın xarici valyutalara nisbətdə rəsmi məzənnəsini mütəmadi müəyyən edir və elan edir.

5.04. Sərəncamında olan beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını saxlayır və idarə edir.

5.06. Hesabat tədiyyə balansını tərtib edir və ölkənin proqnoz tədiyyə balansının hazırlanmasında iştirak edir.

AR Konstitusiyasının 119 maddəsi ilə Nazirlər kabinetinə aşağıdakı səlahiyyətlər verilmişdir:119.3. bəndində – Maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmir edir.

AR MB haqqında 7 maddəsində – «MB öz fəaliyyəti barədə yalnız AR prezidentinə hesabat verir».

AR MB Qanununun 28 maddəsində pul siyasəti və 29 pul siyasətinin alətləri öz əksini tapır.

Baxmayaraq ki, 5.01 maddəsində MB pul və valyuta siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir ifadəsinə baxmayaraq, valyuta siyasəti ayrıca maddə kimi verilməmişdir.

Maddə 42-də beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının idarə olunmasına həsr olunmuşdur.

42.1. maddəsində MB dövlətin pul siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkənin beynəlxalq öhdəlikləri üzrə hesablaşmaların vaxtında aparılması üçün beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını idarə heyətinin müəyyən etdiyi strategiya çərçivəsində saxlayır və idarə edir.

42.4. beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatları dövlətin pul siyaəstinin həyata keçirilməsi, ölkənin beynəlxalq öhdəlikləri üzrə hesablaşmaların vaxtında aparılması üçün MB mülahizəsinə görə təhlükəli səviyyədə azaldıqda və ya azalması qorxusu olduqda MB müvafiq icra hakimiyyəti orqanına (maddə 7 – də MB öz fəaliyyəti barədə yalnız Azərbaycan respublikası prezidentinə hesabat verir) ehtiyatların belə azalmasına gətirib çıxara biləcək səbəbləri qabaqcadan göstərməklə beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatı mövqeyi haqqında hesabat və əsaslandırılmış təkliflər təqdim edir.

AR «Valyuta tənzimi haqqında» AR (21.1. 1994-cü il, 2001-ji il 27/XI və 2002-ci il 30 aprel tarixli qanunla edlimiş əlavə və dəyişikliklərdə).

Maddə 5. – Azərbaycan Respublikası ərazisi vahid valyuta ərazisidir və bu ərazidə Milli Valyuta kimi manatın alijılıq qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsini təmin edən pul-kredit və valyuta siyasəti yeridir.

Maddə 13-də AR MB AR-da valyuta tənzimini həyata keçirən əsas orqandır.

Maddə 15. AR-nın əsas valyuta nəzarəti orqan AR MB və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, valyuta nəzarət agentləri isə müvəkkil banklardır.

Valyuta məzənnə siyasəti – valyuta siyasətinin tərkib bloklarından biridir.

İqtisadi vahidlərin fəaliyyətlərin daxili və xarici əlaqələr olmaq üzrə 2 istiqamətdə hərəkət edir. Beynəlxalq iqtisadiyyatın tək qalibi var. O isə möhkəm dayanaqlı pulə sahib olan ölkədir. Zəif pula dünyada yer yoxdur. Valyuta təklif və tələb bərabərliyi məzənnə adlanır.

Valyuta məzənnə siyasəti - milli iqtisadiyyatla dünya iqtisadiyyatı arasında vasitəlik edir.

Dünyada gedən qloballaşma prosesi, ölkələrarası inteqrasiya prosesinin dərinləşməsi, onlar arasında qarşılıqlı əlaqə və bir-birinə bağlılıq dünya iqtisadiyyatının inkişafı kontekstində , məzənnə bir tərəfdən ciddi makroiqtisadi göstərijisi kimi qəbul edilir, digər tərəfdən isə valyuta-məzənnə tarazlığı dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet məqsədlərindən biridir.

Ölkənin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliyi valyuta məzənnəsinin dinamikasından asılıdır. Valyuta kursunun köməyi ilə xaricdə istehsal edilən istənilən mal və xidmətlərin qiymətini ölçmək olar.

Valyuta bazarında məzənnənin 2 funksiyası var: daxili iqtisadi şərtləri və xarici iqtisadi şərtləri dəyərləndirək, ikisi arasında tarazlığı qurmaqdır və valyuta məzənnəsi də qiymət qəbul edildiyinə görə, o zaman valyuta təklif və tələbini gerçək səviyyə tarazlığında tutmaq gərəkdir.

Beləliklə məzənnə daxili qiymətlə xarici qiymət arasında əlaqəni yaradan yeganə vasitədir və ən önəmli makroiqtisadi göstəricilərindən biridir.

Məzənnə valyuta istehsal edən sektorlarla valyuta istehlak edən sektor arasında tarazlığı qoruyur və beləliklə eyni qayda ilə ixrac sektoru və idxal sektorları arasında stimullaşdırma və qorumaçılıq siyasəti həyata keçirir.

Başqa bir sözlə ifadə etsək, valyuta qazananlara tam qarışılığı verilmiş, valyutaya isə ehtiyacı olanlar tam dəyərini ödəyərək almış olurlar.

İqtisadiyyatın işləyishinə təsir edən önəmli parametr-qiymətdir. Hər qiymətdə olduğu kimi buradada valyutanın defisit

dərəcəsi həm istehsalçıya həm də istehlakçıya təsir etməkdədir. Necə ki, məhdud bir olan malın qiymətini aşağı tutmaq istəyi istehsalçını cəzalandırmaq və istehsalı daraltmaq anlamına gəlir.

Bu vəziyyətdə valyuta məzənnəsi tarazlı məzənnə altında kəskin dəyərlənmiş olduğundan ortaya bir rant çıxacaq və istehlakçı rant formasında idxalatçı sektora yəni valyuta ehtiyacı olana axtarmış olacaqdır. Az dəyərlənmiş bir məzənnə isə valyuta istehsalçılarında bir rant axtarmış olacaq.

Qiymət artımı, xarici ölkələr tərəfindən milli məhsula tələb azalır və nəticədə milli valyuta dəyərsizləşir.

Amma məzənnə sadəcə təklif və tələbə daxil deyildir. Məzənnə siyasəti – ölkənin ixrat potensialına və investisiya mühitinə təsir edən ən önəmli formalaşdırma tədbirlər məجمusudur (məs: tədiyyə balansının tənzimlənməsi, ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatları).

Məzənnə siyasətini anlamaq üçün önjə inflasiya ilə, faiz və valyuta məzənnəsinin arasındakı əlaqələri müəyyən etmək lazımdır. Qiymət artımı pul vahidinin məzənnəsini aşağı salır, tərsi məzənnə aşağı düşməsi qiymət artımına yol açır.

Məzənnə siyasətinin fəlsəfəsi: məzənnə sabitliyi, onun dinamikasını proqnozlaşdırma bilmək; ixracatın qəbul edilə bilər rentabellik dərəcəsi və daxili bazarın qorunmasının optimal variantı.

Məzənnə siyasəti makroiqtisadi tarazlığının təmin olunmasında rolu və əhəmiyyəti çox vacib göstərijilərdən biridir. Bundan öncə, məzənnənin sadəcə valyuta təklif və tələbinə bağlı olmağını qeyd etdik.

Valyuta məzənnəsinə təsir edən amillər: daxili və xarici qiymət səviyyəsi (SGP nəzəriyyəsi); xarici ticarət balansına aid statistik göstəricilər; beynəlxalq kapital hərəkətində dəyişikliklər (məs. ölkə daxilində faiz dərəcələrinin artımı: öz növbəsində milli pul vahidinin dəyərini artırır); tədiyyə balansının ayrı-ayrı maddələrində dəyişiklik (ixrat artımı, milli valyutanın güclənməsinə, bu isə öz növbəsində ölkənin beynəlxalq aləmdə

rəqabət qabiliyyətliliyinə mənfi təsir göstərir); dövlət budcəsinə aid göstəricilər; xarici borc və faiz ödəmələri; dövlət budcəsinə aid göstəricilər, xarici borc və faiz ödəmələri; pul miqdarındakı dəyişmələr; Mərkəzi bankın qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi və beynəlxalq qurumların ölkə iqtisadiyyatına bağlı dəyərləndirmə notları və s.

Faiz, qiymət, gəlir kimi dəyişkənlər xəbər və ya rəsmi qurumların açıqlamalarından təsirləndiyi kimi, valyuta kurslarının da bunlardan təsirlənməsi aksiomadır. Siyasi xəbərlər bu mövzuda ön sırada gəlməkdədir. İqtisadiyyatda gedən prosesləri və valyuta kurslarındakı dəyişmələri təhmin etmək üçün təməl iqtisadi göstəriciləri izləmək və araşdırmaq lazımdır.

Qeyri-bazar amillər: Valyuta bazarında MB müdaxilə dərəcəsi; ölkədə siyasi vəziyyət və beynəlxalq valyuta bazarında ümumi vəziyyət və meyllər.

Siyasi və psixoloji amillər də valyuta kurslarına təsir edən amillərdəndir. İqtisadi amillər, uzunmüddətli valyuta kurslarının müəyyən edilməsində çox əhəmiyyətli rol oynayırlar. Anjaq iqtisadi olmayan amillər də çox vaxt valyuta kurslarına da ciddi təsir edir. Bu təsir nəticəsində bəzi pullar üzərində meydana gələn münasibətlər də rol oynayır. Məsələn, İsverçə frankı etibarlı puldur. Bu da onun müəyyən bir ölçüdə qüvvətli pul olduğunu göstərir.

Azərbaycanda valyuta siyasətinin əsas vəzifələri aşağıdakılar olmuşdur: Manatın real bazar dəyərinin təminatı; dollarlaşma meylinin zəifləməsi; qızıl-valyuta rezervlərinin səmərəli istifadəsi və real valyuta məzənnəsinin istifadəsi üçün səmərəli alətlərdən istifadə.

Manatın məzənnəsi – iqtisadiyyatın sosial və iqtisadi sağlamlığının əsas indikatorlarından biridir.

Azərbaycanda makroiqtisadi tarazlığının təminatı üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilir: pul tədaviyünün dayanıqlığı; büdcənin tarazlığı; valyuta məzənnəsinin sabitliyi.

Dünya təcrübəsi kontekstində makroiqtisadi tarazlığın təminatında üç target siyasətdən istifadə edilmişdir: monetar (pul göstərijilərinin targetləşməsi- pul bazasına söykənən); valyuta məzənnəsinin sabitliyi siyasəti; inflasiya tempinin targetləşməsi.

Beləliklə, məzənnə siyasəti sağlam və neytral bir siyasət üzərində qurulmalı və valyuta məzənnə fəlsəfəsinin məntiqi işdə budur.

2011-ci il ərzində Mərkəzi Bank özünün məzənnə siyasətini yeni əməliyyat mexanizmi çərçivəsində və valyuta bazarında təklif mənbələrinin genişlənməsi şəraitində həyata keçirmişdir.

Son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən məzənnə siyasətinin diaqnostikası əsasında 2011-ci ilin əvvəlindən başlayaraq Mərkəzi Bank özünün məzənnə siyasətini dəhliz daxilində ABŞ dolları/manat ikitərəfli məzənnəsinin hədəflənməsi çərçivəsində həyata keçirməyə başlamışdır.

Kommunikasiya baxımından əlverişli olmaqla yanaşı bu mexanizm həm də Mərkəzi Bankın uzunmüddətli perspektivdə sərbəst üzən məzənnə rejiminə keçmək imkanlarını artırır.

Hesabat ilində ölkənin tədiyə balansında iri həcmli profisitın yaranması şəraitində valyuta bazarında təklif genişlənməmişdir. Lakin, məzənnənin əhəmiyyətli möhkəmlənməsinin qarşısını almaq və bununla da qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinə neqativ təsirləri neytrallaşdırmaq üçün Mərkəzi Bank tərəfindən cari ildə 4153.2 mln.\$ həcmində valyuta sterilizasiyası həyata keçirilmişdir. Nəticədə manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi mülayim temple - cəmi 1.4% möhkəmlənmişdir.

2.4. BEYNƏLXALQ LİKVIDLİK

Rəsmi xarici ehtiyatlar mərkəzi bankın valyuta birjasına müdaxilə üçün mövcud olan bütün beynəlxalq ödəmələr vasitələrinin cəmidir. Məlumdur ki, mərkəzi banklar valyuta məzənnələrini sabit tutmaq məqsədi ilə bazara müdaxilə edir. Bu da sabit və ya idarə etməli dalğalanma sisteminin bir xüsusiyyətidir. Halbuki, tam sərbəst üzən kurs sistemində məzənnələr tamamilə bazar iqtisadiyyatının işləm mexanizminə görə formalaşdığı üçün mərkəzi bankların bazara müdaxilə etməsi zəruri deyil.

Əslində sabit kurs sistemlərində müvəqqəti kəsirlər olduğu təqdirdə mərkəzi banklara ehtiyac olur. Çünki müvəqqəti kəsiri yaradan səbəblərin bir müddət sonra aradan qalxacağına görə, bu kəsir öz-özünə ortadan götürələcək. Bunun üçün tarazlaşdırıcı tədbirlər olaraq faktor bölgüsünü dəyişdirmək lazım deyil. Halbuki, köklü iqtisadi və ya maliyyə səbəblərindən baş verən uzun müddətli kəsirləri xarici ehtiyatlardan istifadə edərək tarazlaşdırmaq mümkün deyil.

Ölkələrin malik olduqları rəsmi xarici ehtiyatların cəminə beynəlxalq likvid adı verilir. Beynəlxalq likvidin çatışmazlıq problemi xüsusilə sabit kurslu Bretton-Vuds zamanında bəri iqtisadi ədəbiyyatda mübahisəli bir mövzudur. Nəzəri baxımdan beynəlxalq likvidin dünya iqtisadiyyatının tələblərindən asılı olduğu qeyd edilmişdir. Beynəlxalq likvidin hansı sürətlə artırılmasını müəyyən etmək üçün bəzi obyektiv göstəricilərdən danışmaq olar. Məsələn, dünya ticarət və maliyyə hərəkətlərindəki artım nisbəti, bu hərəkətlərdəki dalğalanma, xarici ehtiyatları saxlamaq məsrəfi, xarici ehtiyatlara yetişmə asanlığı və əlbəttə ki, sabit və ya üzən sistemin praktikasına əsaslanması və s. kimi.

Amma həqiqətdə hansı puldan nə qədər ehtiyat tutulacağı mərkəzi bankın işçilərinin alternativlərindən və ehtiyatların idarə edilməsi siyasətindən asılıdır. Ehtiyat olaraq tutulan valyutaların dəyərində düşmə ehtimalı, rəsmi ehtiyatların dəyərini azaltdığı

kimi, bir yüksəlmədə spekulativ qazanclar meydana gətirər. Başqa sözlə ehtiyatları bu və ya digər beynəlxalq ödənişlərin vasitəsi üzərindən tutmanın riski və eyni zamanda gəliri vardır. Adı çəkilən gəlirlər faiz və valyuta dəyərində gözlənilən artımlardan meydana gələ bilər. Bu baxımdan mərkəzi bankın rəhbər işçiləri də ehtiyatların idarə edilməsi problemi ilə üzləşiblər. Bu mövzuda mərkəzi bank ehtiyatları müxtəlif növə bölərək, riski paylaşdırmaqdan başqa, dəyərində artımın gözlənilmədiyi müəyyən pullara investisiya qoyaraq spekulativ şəkildə hərəkət də edə bilərlər. Amma mərkəzi bank kimi rəsmi bir qurumun spekulativ qazancın arxasına düşmək əvəzinə, riski paylaşdırma məqsədinə görə hərəkət etməsini iddia etmək daha realdır.

Beynəlxalq rəsmi ehtiyatlar əvvəlcə qızıl və qeyri-qızıl mənbələr olmaqla iki yerə ayrılır. Qeyri qızıl ehtiyatları da valyuta və BPF mənbələrindən ibarətdir.

Bretton-Vuds qızıla əsaslanan bir sistem idi. Amma qızıl istehsalatının asanlıqla artırılmaması, bahalı olması və bir özəl spekulasiyaya səbəb olması onun yaxşı bir ehtiyat pul olmayacağını göstərib. Bugünkü tendensiya qızılı beynəlxalq ödəmə vasitəsindən çıxarıb bir sənaye xam məhsulu olaraq həqiqi funksiyasına qaytarmaq istiqamətindədir. Bu səbəblə uzun müddətdir ki, qızıla rəsmi qiymət qoyulmur. Bundan başqa BPF də üzvlərin ehtiyat dilimlərini qızılıla ödəmə məcburiyyətini ləğv edib və əlindəki qızıl ehtiyatlarının bir bölməsini əlindən çıxarılib. Belə ki, 1976-cı ildə qızıl ehtiyatının 1/6-ni sərbəst bazarda sataraq gəlirlərini ən yoxsul vəziyyətdə olan az inkişaf etmiş ölkələrə kredit vermək üçün istifadə edib və qalan 1/6-i də üzv ölkələrə geri verilib.

Bu gün yenə də bir çox mərkəzi banklar rəsmi ehtiyatlarının əhəmiyyətli bir hissəsini qızılıla saxlayırlar.

Digər tərəfdən, beynəlxalq rəsmi valyuta ehtiyatlarının tərkibinə baxsaq hələ də ən böyük pay Amerika dolları təşkil edir. Dollar və məhdud ölçüdə İngilis sterlinqi Bretton-Vuds sisteminin ənənəvi ödəmə vasitələri olmuşlar, ancaq bu gün də dollar rezerv

valyuta kimi fəaliyyət göstərir. Amma digər sənayeləşmiş ölkələrin sürətlə inkişaf etməsindən sonra Avro, Yapon iyeni və İsveçrə frankı kimi pul vahidlərinin də rəsmi valyuta kimi qəbul edilməsinə başlandı. Beləliklə, dolların rəsmi ehtiyatlar içindəki payı getdikcə azalmağa başladı. Ancaq bu nisbət hələ də 50%-dən yuxarıdır.

Fiziki şəxslər, şirkətlər, təşkilatlar və dövlət öz maliyyə resurslarının bir hissəsini ehtiyatlara, yəni gələcək mümkün ola bilən xərclər üçün saxlanılan aktivlərə çevirirlər. Dünya resurslarının təhlili zamanı, əvvəlcə, qeyd olunan ehtiyatlara diqqət yönəldilir: başlıca olaraq xarici valyutadan və qızıldan ibarət olan, xüsusi olaraq dövlətə məxsus olan, yəni, rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları (valyuta ehtiyatları, rəsmi ehtiyatlar, beynəlxalq ehtiyatlar, ehtiyat aktivləri); onlar ölkənin mərkəzi banklarında, digər maliyyə orqanlarında və DVF-da (ölkənin payı kimi) saxlanılır.

Rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları (QVE) ölkənin onun beynəlxalq maliyyə öhdəlikləri üzrə, ən əvvəl, valyuta-hesablaşma sahəsində həmin ölkənin ödəmə qabiliyyətinin təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur. QVE-nin digər mühüm vəzifəsi – öz ölkəsində makro-iqtisadi vəziyyətə təsir göstərməkdir, məhz bunun üçün daxili valyuta bazarında dövlət xarici valyutayı satır və alır. Bu cür sövdələşmələr valyuta intervensiyaları adlanır və bazar tələb və təklifinin milli və xarici valyutaya dəyişilməsi və onların mübadilə kursu əsasında saxlanılması (və ya dəyişilməsi) üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycanda ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 2.5 dəfə artaraq 01 yanvar 2009-cu il tarixinə 18555.4 mln. \$ həcmində olmuşdur.

Rəsmi QVE-nin ümumi qəbul edilmiş minimumu – məhsul və xidmətlərin idxalının üçaylıq həcmi mövcuddur.

QVE-nin pul formasında olan qızıl hissəsi, yəni dövlət xəzinələrində olan qızıl xalis qızılın təxminən 31 min ton həcmi təşkil edir. Bu rəsmi qızıl ehtiyatı son onillik ərzində yavaş-yavaş

azaldılır, belə ki, qızıl, demək olar ki, beynəlxalq valyuta-hesablaşma əməliyyatlarından sıxışdırılıb çıxarılmışdır. Buna baxmayaraq, yüksək likvidli məhsul olaraq qalmaqdadır və tez bir zamanda istənilən valyutaya çevrilə bilər. Əgər XX əsrin əvvəlində dünya miqyasında QVE başlıca olaraq qızıldan ibarət idisə, indi isə rəsmi QVE-nin az hissəsi onun payına düşür. ABŞ, ənənəvi olaraq, daha çox qızıl ehtiyatına malikdir, amma 1961-ci ildə o, 15 min ton təşkil edirdisə, son illərdə 8 min tona qədər azalmışdır. 2,5-3,5 min ton həcmində qızıl ehtiyatı Almaniyada, Fransada, İsveçrədə mövcuddur. Yaponiyada və Çində isə qızıl ehtiyatı bir qədər az – bir neçə yüz ton təşkil edir.

Sərbəst mövzular

1. Tədiyyə balansı anlayışı.
2. Tədiyyə balansının strukturu.
3. Cari əməliyyatlar hesabı.
4. Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında mal ticarəti.
5. Cari əməliyyatlar balansında yer alan beynəlxalq xidmətlər sahəsindəki ticarət.
6. Cari əməliyyat balansında qarşılıqsız yardımlar.
7. Kapital hərəkətləri hesabı.
8. Ehtiyat aktivləri hesabı.
9. Valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti.
10. Valyuta siyasətinin istiqamət və formaları.
11. Mərkəzi Bank - valyuta siyasətinin həyata keçirən institut kimi.
12. Məzənnə siyasətinin fəlsəfəsi. Azərbaycanda valyuta siyasətinin əsas vəzifələri.
13. Valyuta siyasəti
14. məzənnə siyasəti
15. Azərbaycanın tədiyyə balansı və Azərbaycanın beynəlxalq investisiya mövqeyi.
16. Rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları

Cədvəl 1.

**Ən böyük beynəlxalq ehtiyatlara malik olan dövlətlər
(01.12. 2011)**

№	Страна	Mrd. USD
1	 ÇİN	3316
2	 YAPONİYA	1063 (декабрь 2011)
-	 AVROZONA	886,355 (июль 2011)
3	 SƏDİYYƏ ƏRABİSTANLIĞI	556,2 (декабрь 2011)
4	 RUSİYA	513,0 (декабрь 2011)
4	 TAYVAN	418,4 (декабрь 2011)
5	 BRAZİLİYA	357,9 (декабрь 2011)
6	 HİNDİSTAN	345,8 (декабрь 2011)
7	 KOREYA	320,1 (декабрь 2011)
8	 HONQKONQ	288,8 (декабрь 2011)
9	 İSVEÇRƏ	270,3 (декабрь 2011)
10	 SİNQAPUR	248,7 (декабрь 2011)

Cədvəl 2.

Ранг	ÖLKƏ /TƏŞKİLAT	Qızıl (ton)	Məcmu qızıl- valyuta ehtiyatları içində qızılın payı (%)
1	2	3	4
1	 ABŞ	8 133,5	74.5 %
2	 ALMANİYA	3 396,3	71.4 %
3	BVF	2 814,0	-
4	 İTALİYA	2 451,8	71,0 %
5	 FFRANSA	2 435,4	71,1 %
6	 ÇİN	1 054,1	1,6 %
7	 İSVEÇRƏ	1 040,1	16,3 %
8	 İRAN	907,0	15,9%
9	 RUSİYA	883,3	9,1 %
10	 YAPONİYA	765,2	1,9 %
11	 NİDERLAND	612,5	59,8 %
12	 HİNDİSTAN	557,7	9,2 %
13	 AVROPA MƏRKƏZ BANKI	502,1	31,5 %
14	 TAYVAN	423,6	5,0 %
15	 PORTUQALIYA	382,5	90,5 %
16	 BENESUALA	372,9	72,4 %
17	 SƏUDİYYƏ	322,9	2,9 %
18	 B.BRİTANİYA	310,3	16,2 %

1	2	3	4
19	 LİVAN	286,8	29,7 %
20	 İSPANİYA	281.6	29,7 %
21	 AVSTRİYA	280.0	56,6 %
22	 BELÇİKA	227.5	38,5 %
23	 TURKİYE	179,1	9,4 %
24	 ƏLCƏZƏİR	173.6	-
25	 FİLİPPİN	162,8	10,7 %
26	 TAILAND	152,4	4,3 %
27	 LİVİYA	143,8	-
28	 SİNQAPUR	127,4	2,6 %
29	 İSVEÇ	125.7	12,3 %
30	 CAR	125,0	12,6 %
31	BHB	119,0	-
32	 YUNANISTAN	111.6	81,5 %
33	 MEKSİKA	106,0	3,5 %
34	 RUMİNİYA	103.7	10,6 %
35	 POLŞA	102,9	5,2 %
36	 AVSTRALIYA	79.9	8,4 %
37	 KUVEYT	79.0	13,1 %
38	 KAZAKSTAN	76,7	12,9 %
39	 MİSİR	75.6	16,5 %
40	 İNDONEZİYA	73.1	3,2 %
41	 DANİMARKA	66,5	3,9 %
42	 PAKİSTAN	184.4	17,6 %

1	2	3	4
43	 ARQENTİNA	54,7	5,9 %
44	 KOREYA	54,4	0,9 %
45	 FINLANDIYA	49,1	23,5 %
46	 BELARUSIYA	45,9	24,1 %
47	 BOLQARIYA	39,9	11,4 %
48	 BOLİVIYA	42,3	17,4 %
49	QƏRBİ AFRİKA ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATI	36,5	12,4 %
50	 MALAYZIYA	36,4	1,3 %
51	 PERU	34,7	3,6 %
52	 BRAZİLİYA	33,6	0,5 %
53	 SLOVAKIYA	31,8	64,7 %
54	 UKRAUNA	28,0	4,3 %
55	 EKVADOR	26,3	43,7 %
56	 SİRİYA	25,8	7,1 %
57	 MƏRƏKEŞ	22,1	5,0 %
58	 NİGERİYA	21,4	3,0 %
59	 SERBİYA	14,3	4,7 %
60	 KİPR	13,9	57,5 %

III FƏSİL. VALYUTA BAZARI

3.1. VALYUTA BAZARININ FUNKSİYALARI VƏ BAZARIN XARAKTERİSTİKASI

Xarici ölkələrin pullarına valyuta deyilir. Valyuta bazarları da xarici pulların alınıb satıldığı məkana deyilir. Valyuta bazarlarında xarici pullar ölkənin öz milli pulu qarşılığında dəyişdirilir. Ancaq, təbii ki, bir ölkənin valyuta bazarında iki xarici pulun da dolaylı və ya dolaysız yoldan, bir-birinə çevrilmə imkanı vardır. Bu açıqlamalara görə, əgər dünyada tək bir pul vahidi istifadə edilsəydi (məsələn qızıl standartdakı kimi) valyuta bazarına da lazım olmazdı. Halbuki, hər ölkə siyasi suverenliyi nəticəsində fərqli bir pul vahidinə malikdir.

Valyuta bazarı əməliyyatlarında ən yüksək həcmə nağd pulların alqı-satqısı deyil, nağdsız valyuta üzərində olan əməliyyatlar təşkil edir.

Adətən nağd valyutadan istifadə edilənlər, gəzmək məqsədi ilə xaricə getmək, kiçik yığımlarını inflyasiyadan qorumaq və ya valyutadakı dəyər artımlarından spekulyativ mənfəət əldə etmək istəyənlərdir. Ancaq ixracat və idxalat əməliyyatlarında hesablaşmalar, ölkə xaricinə sərmayə göndərilməsi kimi böyük həcmli əməliyyatlar nağdsız ödəmə formasında yerinə yetirilir. Bu cür ödənişlərdə bank köçürmələrindən geniş istifadə edilir.

Valyuta bazarının əməliyyat mexanizmini bilmək və öyrənmək beynəlxalq finans baxımından əhəmiyyətlidir. Bu bazarın əsas funksiyası beynəlxalq ticarət və sərmayə hərəkətlərini həyata keçirməkdir. Valyuta bazarları beynəlxalq finans bazarının tərkib hissəsi olmaqla bərabər, finans bazarında aparılan əməliyyat həcminə görə ən böyük bazar olaraq qəbul edilir. 1990-cı ilin göstəricilərinə görə, valyuta üzrə ümumi əməliyyatın həcmi 650 milyard dollar həddində ikən, hal- hazırda 2900 mlrd. dollardır. Valyuta bazarları içində əməliyyat həcminin böyüklüyünə görə birinci sırada - London bazarıdır. Ondan sonrakı yerləri Nyu-York

və Tokio bazarları tutur. İsveçrə, Honkonq, Fransa, Niderland və Kanada isə ikinci qrupda yerləşir.

Valyuta bazarlarının digər mal və xidmət bazarlarından fərqli bəzi xüsusiyyətləri vardır. Bunlar daha çox fərqli milli pulların bir-birinə dəyişdirilməsini təmin edən bir təşkilat və ya qurum strukturu xarakterindədir, amma bir bazarın ümumi səciyyələrini də öz strukturlarında saxlayır. Belə ki, bu bazarda valyuta təklif edənlər(satıcılar), valyuta tələb edənlər (valyuta alıcıları) və vasitəçi qurumlar(maliyyə institutları) iştirak edir və bu bazarda təklif və tələbin qarşılaşdırılması ilə valyuta qiymətləri formalaşır. Valyuta qiymətlərinə «valyuta məzənnələri» və ya «valyuta kursları» deyilir.

Valyuta bazarının müştəriləri arasında ixracatçı və idxalatçı kimi şirkətlərlə bərabər, bazardan xarici fond təmin etmək və ya xarici investisiya ilə məşğul olmaq istəyən şirkətlər (xüsusi ilə beynəlxalq şirkətlər) və dövlət idarələri də yer alır, digər tərəfdən spekulyatorlar və valyuta vəziyyətlərini tarazlaşdırmaq istəyən bank və digər maliyyə qurumları da bazarda əməliyyat işləmi görə bilirlər. Nəhayət, valyuta məzənnələrinə müdaxilə etmək üçün mərkəzi banklar da bəzən bazarda alqı-satqı əməliyyatları aparırlar.

Valyuta bazarının əsas vasitəçi qurumları kommersiya banklarıdır. Demək olar ki, bütün böyük banklar müştərilərinə valyuta dəyişdirmək xidmətini təklif edirlər. Bankların valyuta dəyişdirmək əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün ayrı-ayrı xidmətləri vardır. Banklar ya müştəriləri adına, ya da öz adlarına valyuta dəyişdirmə əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta məzənnəsini müəyyən etmək, daxili və xarici bazardakı prosesləri izləmək, mənfi və ya müsbət vəziyyətləri tarazlaşdırma üçün digər bank və maliyyə qurumlarıyla münasibəti qurmaq bir bank şöbəsindəki valyuta dəyişdirmə xidmətinin vəzifələrinə daxil deyildir. Bu cür fəaliyyətlər o bankın ana mərkəzi və ya regiondakı nümayəndəliyindəki «dilər» (şöbə) tərəfindən idarə edilir. Bu mərkəzlərdə fəaliyyət göstərən «dilər»lərin ofislərində bütün dünya ilə hər an əlaqə quracaq və

bazardakı dəyişən olayları ekrandan hər zaman izləyəcək qədər maddi texniki baza vardır.

Bəzi xırda banklar isə valyuta ticarətini bir böyük bank vasitəsi ilə həyata keçirə bilirlər. Bunlar bir növ böyük banklar adına müştərilərinə valyuta dəyişdirmə xidməti təklif edirlər.

Valyuta bazarının vasitəçi qurumları arasında yer alan banklar xaricində də başqa qurumlar vardır. Bunlar valyuta ticarəti ilə məşğul olan şirkətlər və ya fiziki şəxslərdir. Banklardan başqa bu bazarda vasitəçi olan brokerlər də vardır. Bunlar bir növ komisionçulardır. Alış və satış təkliflərini qoşalayaraq əməliyyatın həyata keçməsinə vasitəçilik edir, xidmətlərinin əvəzində də iki tərəfdən komision alırlar. Valyuta bazarında brokerlər xüsusi ilə banklararası əməliyyatlara vasitəçilik edir və valyuta kurslarının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayırlar.

Burada valyuta bazarının digər bazarlara nisbətən bəzi fərqli cəhətləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Valyuta bazarları alıcı və satıcıların qarşılaşdıqları bazarlar deyil. Bu bazarda məsələn əmtəə bazarlarından fərqli olaraq alıcı və satıcılar, ümumiyyətlə, üz-üzə gəlmirlər və alıcı və satıcılar əməliyyatları bir-biri ilə deyil, vasitəçi bank və ya bank xaricindəki maliyyə qurumları ilə həyata keçirirlər.

2. Valyuta bazarları müəyyən bir birja şəklində təşkilatlanmış bazarlar deyil. Valyuta əməliyyatları, məsələn, fond birjalarında kimi, müəyyən bir bina və təşkilat strukturuna malik birja binalarında həyata keçirilmir. Valyuta bazarları təşkilatlanmamış bir bazardır. Doğrusu, valyuta əməliyyatları ilə məşğul olan banklar və vasitəçi qurumlar daha çox müəyyən şəhərlərdə ola bilər. Amma əməliyyatlar müştərilərlə banklar və ya banklar aralarında bazar qaydaları əsasında həyata keçirilir.

3. Valyuta bazarları ümumbəşəri bazarlardır və valyuta ticarəti ilə məşğul olan qurumlar daha çox böyük maliyyə mərkəzlərində və xüsusi ilə fond birjalарına yaxın yerdə məskunlaşırlar. Dünyanın harasında olursa olsun, valyuta əməliyyatları ilə məşğul olan bankların və digər maliyyə

qurumlarının diler, broker və ya digər maraqlı tərəflərin faks, telefon və görüntülü kompüter şəbəkələri bir-birinə bağlıdır. Yəni hər hansı bir milli bazarda meydana gələn prosedən bütün digər mərkəzlərin də xəbəri olur. Proseslərin o saat yayılması və arbitraj imkanlarının varlığı çarpaz məzənnələrdə meydana gələn dəyişikliklərin sürətlə tənzimlənməsinə yol verir. Bu baxımdan coğrafi uzaqlığa baxmayaraq, bütün milli bazardakı məzənnələr şəraitə və dəyişikliklərə uyğunlaşırlar. Bu xüsusiyyətinə görə valyuta bazarlarına qloballaşmış bazarlar deyə bilərik. Valyuta bazarı bağlanmayan bir bazardır.

4. Qitələr arasındakı saat fərqlərinə görə 24 saat içində dünyadakı valyuta bazarlarından heç olmasa birisi açıq olur. Məsələn, ABŞ-ın qərbindəki San-Fransiskoda iş günü başa çatanda, Uzaq Şərq bazarları (Tokio, Honkonq, Sinqapur) iş gününə yeni başlayır. Bu bazarlar isə bağlananda Yaxın Şərq bazarları iki saat əvvəl açılır, Avropa bazarları isə iş günə yeni başlayır. Bu zaman intervalında iki bazarda da iş həcmi aşırı həddlərə çatır. Valyuta bazarının 24 saat boyunca heç bağlanmamasının əhəmiyyəti buradadır. Digər bazarlar bağlı ikən açıq olan regional bazarda meydana gələn bir dəyişiklik bütün digər bazarlara da təsir edir. Yəni dilerlər səhər iş başlayanda aşxamkı qapanmış məzənnədən fərqli bir məzənnəylə qarşılaşa bilərlər. Başqa sözlə, günün 24 saatında valyuta kurslarının hər an dəyişmə ehtimalı yüksəkdir.

5. Valyuta bazarları tam rəqabət şərtlərinə olduqca yaxın bazardır. Əgər bazarlara hökumət müdaxilələrinin minimum səviyyədə olduğunu fərz etsək, valyuta bazarları tam rəqabət şərtlərinə böyük nisbətdə uyğunluq göstərir. Məsələn, alıcı və satıcıların sayı çoxdur, bazara giriş və çıxışlar sərbəstdir. Bundan başqa valyuta birjasında bütün əməliyyat iştirakçılarının hər an bazar şərtləri haqqında olduqca yaxşı məlumatı var.

3.2. VALYUTA İNTERBANK BAZARI

Banklar valyuta bazarının çox mühüm qurumlarıdır. Müştərilər valyuta əməliyyatlarının böyük bir hissəsini banklarla həyata keçirirlər. Bundan başqa beynəlxalq hesablaşmalar da banklar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Pərakəndə valyuta bazarı bankların müştəri ilə olan əlaqəsi nəticəsində yaranır. Valyuta bazarının ikinci və görülməyən yönü isə valyuta vəziyyətlərinə tarazlaşdırmaq üçün bankların öz aralarındakı əməliyyatlarıdır. Buna da banklararası valyuta bazarı və ya valyuta interbankı deyilir.

Valyuta əməliyyatlarında bankların qarşılaşdığı risk, gözlənilməz məzənnə dəyişikliklərindən meydana gəlir. Məsələn, məzənnələdəki bir düşmə bankın əlindəki valyuta ehtiyatlarının dəyərini azaldaraq banka zərər verir. Bunun kimi, məzənnələrdəki artım da bankın valyuta borclarının milli pul qarşılığını artıraraq yenə də banka ziyan vurur.

Əgər iş gününün sonunda müəyyən bir valyuta, bankın müştərilərindən aldığı dollar müştərilərə satdığı dollara bərabədirsə, o vaxt bankın valyuta vəziyyətində bir dəyişiklik olmaz. Yəni heç bir valyuta riski ilə üz-üzə gəlməz. Halbuki, əgər alınan valyuta miqdarı satılan miqdardan çox olarsa, o halda valyuta ehtiyatlarında artım olar. Bu vəziyyət bankın müvafiq pulda müsbət mövqe vəziyyəti ilə izah edilir. İstər müsbət, istərsə də mənfi vəziyyətlərdə olsun, bank məzənnə riskindədir. Çünki, birincisində valyuta ehtiyatı artıqdır. Əgər bu artığı əlindən çıxartmasa, o valyutanın dəyər itkisindən zərər görər. Əskik vəziyyətdə də yenə risk var. Çünki əlində kifayət qədər valyuta, yəni normaldan artıq milli pulu var. Bu valyutanı alıb, yernə qoyduğu ərəfədə əgər valyuta məzənnəsi artmışsa banka zərər dəyə bilər.

O zaman bank özünü necə təminat altına alsın?

Fərz edək ki, bir bankda mənfi vəziyyət var. Vəziyyətini tarazlaşdırmaq üçün bu bankın iki yolu vardır. Birincisi, digər banklara zəng edərək dollar satmaq istəyən (yəni vəziyyəti bu

bankla tərs) bir bankı tapmaq. İkincisi də bir brokerə müraciət edərək, onun vasitəçilik xidmətindən faydalanmaq.

Əgər birinci yolla gedərsə, bazarda fəaliyyət göstərən bankların bəzilərini axtarar və qarşı tərəfin qiymət təklifini uyğun görərsə, onunla birbaşa sözləşməyə girər. İkinci yolda isə, qarşı bankı özünün axtarması əvəzinə, bu işi bir brokerə tapşırar. Brokerlər, daha əvvəllərdə qeyd edildiyi kimi, banklar arasında vasitəçilik vəziyyətini yerinə yetirir, müəyyən bir valyutanı almaq və ya satmaq istəyeni tapır və göstərdiyi xidmətin əvəzində hər iki tərəfdən komissiyon alırlar.

Bunu qeyd etmək vacibdir ki, banklar istər alıcı, istərsə də satıcı olaraq bazara girəndə, adlarının bilinməsini istəməzlər. Çünki bu, həm özləri, həm də bazar üçün neqativ nəticələr meydana gətirə bilər. Məsələn, bir böyük bankın bazara alıcı olaraq girməsi bazarda valyuta tələbinin artması deməkdir və satıcı dərhal qiyməti yuxarı qaldırır. Eyni üsulla, böyük bir bankın valyuta satmaq istəməsi də bazarda valyuta məzənnəsinin düşməsinə səbəb ola bilər. Kiçik banklar isə kommersiya həcmələrinin dar və ya kiçik olduğunun bilinməməsi üçün adlarını əməliyyatın son mərhələsinə qədər gizli saxlamağa cəhd edirlər. İndi isə broker kanalı ilə dollar almaq istəyən bank nümunəsinə qayıdaq. Bank brokerə, almaq və vermək istədiyi valyutanın son hədd miqdarını bildirir. Əgər əlində belə bir təklif varsa, onu müvafiq banka bildirmədən müxtəlif banklara müraciət edərək onlardan dollar satış təkliflərini alır və bankların içindən ən uyğun olanını valyuta tələb edən banka bildirir. Təklif qəbul edildikdən sonra alıcı və satıcı arasında birbaşa əlaqə qurulur. Bu mərhələyə qədər bankların bir-biriləri haqqında məlumatı olmur. Brokerlər bu fəaliyyətləri nəticəsində dolaylı valyuta bazarındakı tendensiyalardan xəbərdar olur. Odur ki, bazardakı gedişlər və məzənnə dəyişmələri haqqında olduqca sağlam və etibarlı proqnozlar edə bilirlər. Belə ki, vasitəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olarkən bu tendensiyalar valyuta kurslarının müəyyən edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin brokerlərin xidmətləri olduqca

bahalıdır. O baxımdan böyük banklar bəzən brokerlərə müraciət etmək əvəzinə öz aralarında bilavasitə əməliyyat aparmaq yolunu seçirlər.

İstər birbaşa, istər broker vasitəsi ilə olsun, banklar arasında olan valyuta əməliyyatlarına «Valyuta interbankı» deyilir. Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta interbankında alış-satış əməliyyatlarının həcmi, bankların müştərilərlə gördüyü əməliyyatdan çox böyükdür. Bundan başqa həcmələri böyük olduğuna görə interbank əməliyyatlarından tətbiq edilən valyuta məzənnələri pərakəndə bazardan bir marj əlavə edərək müştərilərinə tətbiq edəcəkləri məzənnələri meydana gətirirlər.

Nəhayət, başqa bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, banklar pərakəndə bazarda müştərilərindən gələn hər sifarişi qarşılamaq üçün interbank bazarına girmirlər. Bu mövzuda müəyyən mənada yumşaq davranırlar. Vəziyyətlərindəki müsbət və ya mənfi halı yalnız qəbul edilməz səviyyəyə çatanda tarazlaşdırmaq istəyirlər. Başqa sözlə, praktikada banklarda da müsbət və mənfi vəziyyət həmişə olur.

3.3. SPOT VƏ MÜDDƏTLİ TƏHVİL VALYUTA BAZARI

Spot valyuta əməliyyatlarını izah etmək üçün ən yaxşı yol, bəklə də bir nümunə verməkdir. Fərz edək ki, Azərbaycan firması Nyu-Yorkdakı firmaya 1000\$ miqdarında borc ödəyəcək. Ödəmə kommersiya əməliyyatının nəticəsi ola bilər. Bunun üçün Azərbaycan firması müxtəlif banklara zəng edərək onların valyuta satış kvotalarını öyrənir. Ən sərfəli olanını tapdıqdan sonra da telefonla bir sövdələşmə apara bilər. Bundan sonra bank firmadan ödəməni necə yerinə yetirəcəyini və qarşı tərəfdəki alıcının adı, ünvanı və hesab nömrəsi və s. kimi məlumatları istəyir. Əgər Azərbaycan firmasının bu bankda kifayət qədər debet hesabı varsa, onda heç bir problem yaranmır. Əks təqdirdə firmadan iki iş günü içində ödəmənin yerinə-yetirilməsi istənilə bilər. Telefonla şifahi

sözləşmədən sonra, bank eyni gündə dərhal satılan valyutanı, manat qarşılığı və digər məlumatları əhatə edən sözləşməni təsdiqləmək üçün Azərbaycan firmasına göndərir. Bundan sonra bank Nyu-Yorkdakı müxbirinə bir faks və ya telefonla xəbər göndərərək «nostrohesabdan» 1000\$ Azərbaycan firmasının müəyyən etdiyi hesaba köçürülməsi təlimatını verir. Ödəmənin iki iş günündə həyata keçəcəyi üçün, əgər müştərinin hesabında pul yoxsa, bank 1-2 gün keçməkdikcə ödəmənin dəqiq olaraq yerinə yetirilməsinə inanmaz. Bu baxımdan banklar bu vəziyyətdə, kredit riskinin qarşısını almaq üçün böyük həcmli əməliyyatları yalnız etibarlı yüksək olan müştərilər üçün yerinə yetirirlər.

Banklar valyuta vəziyyətlərini mütəmadi şəkildə izləməlidirlər. Bunun səbəbi kurs riskinin qarşısını almaq üzrə xarici pullarda mənfə və ya müsbət vəziyyət yaratmamaqdır. Bu baxımdan bank ilk satış sözləşməsi olduğu an bunu dərhal kömüterə qeyd edərək o valyutanın vəziyyətindəki dəyişikliyi o saat görür. Bundan sonra tarazlaşdırıcı əməliyyatın zəruri olub-olmadığını və nə cür bir əməliyyat yerinə yetiriləcəyinə qərar verilir.

Valyutanın milli pul qarşılığında gələcəkdə müəyyən bir müddət sonra təhvil verilməsi şərti ilə alış və satış əməliyyatları üçün həmin gündən bağlanan müqaviləyə «Müddətli Valyuta Əməliyyatı» deyilir. Bu əməliyyatların meydana gətirdiyi bazara da müddətli təhvil bazarı deyilir.

Müddətli təhvil əməliyyatını digərlərindən ayıran xüsusiyyət, valyuta alış və ya satış müqaviləsinin həmin gündən bağlanması, təhvil və qarşılığı olan hesablaşmanın isə müqavilədə göstərilən qiymətdən gələcək tarixdə həyata keçirilməsidir. Müqavilənin bağlandığı ilk mərhələdə prinsipə heç bir ödəmə olmur. Təhvil və ödənişin (hesablaşmanın) müddəti isə, ümumiyyətlə, bir ildən daha qısadır. Müddətli təhvil müqavilələri valyuta bazarında fəaliyyət göstərən banklarla müştərilər arasında bağlanır. Valyuta məzənnələrindəki gələcəkdəki qeyri-müəyyənlik bu əməliyyatlara qarşı ehtiyacı artırmışdır. Əgər valyuta məzənnələrində meydana gələn dəyişmələr bu gün dəqiq olaraq bi-

linsəydi, müddətli təhvil əməliyyatlarına ehtiyac qalmazdı. Bu əməliyyatlardan faydalananlar idxalatçı, ixracatçı və ya xarici investor kimi gələcəkdə fərqli valyuta cinsindən öhdəliyi yerinə yetirən və ya gəlir əldə edən şəxslərdir. Qiymətlər əvvəlcədən qərarla müəyyən edildiyi üçün müddətli müqavilələr sözü gedən əməliyyat iştirakçılarını nəzərdə tutulan müddətdə məzənnə dəyişməsi riskinə qarşı qoyurlar. Müddətli təhvil müqavilələrində müddət, tətbiq ediləcək valyuta məzənnəsi, valyuta miqdarı, ödəmə və təhvil yeri, bank, hesab nömrəsi, ad və s. kimi məlumatlar olmalıdır. Müddətli təhvil əməliyyatlarında tətbiq edilən məzənnələrlə müddətli təhvil məzənnəsi deyilir. Bu məzənnələr çox vaxt spot məzənnələrdən fərqlidir. Populyar praktikaya görə müddətli təhvil məzənnələrində də valyuta vahidi əsas alınaraq, yəni bir vahid valyutanın milli pula olan miqdarı şəklində müəyyən edilir. Bu məzənnələr yalnız müddətə görə dəyişir. Müddətli məzənnələr daha çox 30, 60, 90 və 180 günlük müddətlərə görə kvota edilir. Bu baxımdan müddətli məzənnə ilə yanaşı müddət də müqavilədə göstərilməlidir. Müddətli məzənnələr, ümumiyyətlə, spot məzənnələri ilə müqayisə edilərək ifadə edilir. Əgər müddətli təhvil məzənnəsi spot məzənnədən çox isə aradakı fərqə müddətli təhvil peniyası deyilir. Əksinə, müddətli məzənnə spot məzənnədən az isə aradakı mənfi fərqə də müddətli məzənnə diskontu deyilir. Nəhayət, üçüncü bir ehtimal da hər iki məzənnənin bir-birinə bərabər olması deməkdir ki, buna məzənnələrin düz olması deyilir.

Bunları simvollarla ifadə edək. Müddətli təhvil məzənnəsini F_n göstərək. Burada F valyuta məzənnəsi (məsələn, dollar başına manat miqdarı və ya manat/dollar kimi), alt yazı n də təhvil müddətidir (məsələn F_n bir aylıq müddəti göstərir). Spot məzənnəni isə E ilə işarə edək. Buna görə n müddəti içində təhvil peniyası və ya diskontu P_n aşağıdakı kimi olacaq: $P_n = F_n - E$.

Düsturun nəticəsinə görə bu dəyər müsbət olarsa, müddətli məzənnə peniya əldə edib, mənfi olarsa diskont olub. Bu dəyərin 0 olması isə hər iki məzənnənin eyni olmasının bir nəticəsidir.

Formulun tətbiqi ilə əlaqədar bir nümunə verək. Tutaq ki, dolların spot məzənnəsi 0,90 manat, 90 günlük məzənnə isə 1,10-dür. Belə olduqda, $P_{90}=1,10-0,90/0,90=0,1$. Başqa bir sözlə, 90 günlük müddətli təhvil məzənnəsi spot məzənnəyə görə 22 % peniya əldə edib.

Belə hesablanan peniyalar və diskontlar, ümumiyyətlə, bir neçə aylıq müddətləri əhatə edir. Halbuki, bunların illik nisbətlərinin hesablanmasının əməli yöndən faydası var. Məsələn, bunun sayəsində peniyalar və (diskont miqdarlarını faiz nisbətləri ilə müqayisə etmək mümkündür).

Müəyyən günlür müddətlərə aid olan peniya və diskont miqdarlarını illik standart nisbətlərə çevirmək üçün də aşağıdakı düstur tətbiq etmək olar: $P_n = F_n - E/E \cdot 360/N$.

Düsturda N günlür təhvil müddətini, P_n günlük müddətlərə aid peniya (diskont) miqdarının illik nisbətini göstərir. Əgər təhvil müddəti gün olaraq deyil, ay olaraq verilsəydi düsturda 360 yerinə 12 yer alacaq və N-i ayların sayı əvəz edəcək.

Buna görə yuxarıda verilən nümunədə 90 günlük peniya miqdarının illik nisbəti belə hesablanır: $P_{90} = 1,10 - 0,90/0,90 \cdot 360/90 = 0,88$.

Tapılan bu nisbəti illik faiz nisbəti ilə müqayisə edərək müxtəlif mənfəət təhlilləri aparmaq olar. Peniya və ya diskont nisbətlərini, müvafiq milli pulun dəyəri baxımından təhlil edərkən səhv fikirləşməməliyik. Məsələn, dolların müddətli bazarda manata görə peniya qazanması, manatın dollara görə diskonta uğraması deməkdir.

Yuxarıda təhlilin asan olması üçün müəyyən müddətə aid müddətli bazar dəyərini tək bir məzənnə ilə ifadə etdik. Halbuki, təcrübədə, spot təhvil bazarda olduğu kimi müddətli məzənnələr də alış və satış məzənnələri olmaqla ayrı-ayrı kvota edirlər. Aralarındakı fərq bank qazancları və məsrəfləridir. Təcrübədə müddət artıqca alış və satış məzənnələri arasındakı fərqlər də artır.

Spot təhvil bazarları arasındakı fərqlərə baxmayaraq, müddətli təhvil bazarları da valyuta bazarlarının ümumi

səviyyələrinin özündə daşıyır. Məsələn, bu bazarın da başlıca vasitəçi quruluşları banklar və brokerlərdir. Dünyanın harasında olursa olsun, bu şəxs və qurumlar peyk kimi ən sürətli informasiya kanalları ilə mütəmadi qaydada bazar haqqında informasiya alırlar. Prinsipcə öhdəliklər sərəhədin o tayına fiziki şəkildə valyuta göndərilməsi yolu ilə yerinə yetirilmir. Bunun əvəzinə əməliyyatlar müvafiq ölkələrin bank hesablarındakı debet və kredit hesablarından düşünülərək həyata keçirilir.

Bu bazarda əməliyyatların bir hissəsi banklarla müştəriləri arasında, digər bir hissəsi isə müddətli valyuta vəziyyətlərini tarazlaşdırmaq məqsədi ilə öz aralarında həyata keçirilir. Bu ikincisinə müddətli valyuta interbankı deyilir. Banklar valyuta vəziyyətlərindəki müsbət və mənfi halları tarazlaşdırmaq üçün interbank əməliyyatlarına müraciət edirlər. Bankların öz aralarında müddətli təhvil əməliyyatları üçün müəyyən etdikləri məzənnələr, müştərilərinə tətbiq etdiklərindən fərqlidir. Prinsipcə müştərilər üçün kvota etdikləri müddətli satış məzənnəsi daha yüksək, alış məzənnəsi isə daha aşağıdır.

Dünyanın əsas bazarlarında müəyyən saatlarda kvota edilən spot və müddətli təhvil məzənnələri günlük finans qəzetləri və ya televiziya kanalı ilə mütəmadi qaydada elan edilir. Ümumiyyətlə, müddətli bazarda əməliyyat görün valyuta növləri, spot bazarlarındakılarına nisbətən daha məhduddur. Bunlar, daha çox, böyük sənayeləşmiş ölkələrin valyutalarıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta bazarı deyəndə ilk ağıla gələn spot bazarlarıdır. Bir çoxlarının müddətli təhvil bazarlarının varlığından xəbəri belə yoxdur. Bəlkə də bunun səbəbi valyuta bazarı əməliyyatlarının əsas hissəsini spot əməliyyatlarından təşkil olunmasıdır. Lakin həqiqətdə isə müddətli bazarlar aşağıda əşadəcəgımız kimi müvafiq şəxslərə əhəmiyyətli xidmətlər təklif edir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə müddətli əməliyyatların həcmi nəzərə alınacaq qədər böyükdür. Bunu da əlavə etməliyik ki, müddətli təhvil bazarları yalnız valyuta ilə məhdudlaşdırılmayıb. Ondan

daha əvvəllər bu bazarlar qızıl, buğda, şəkər və s. kimi kommersiya malları üçün təkmilləşdirilmişdir.

Müddətli təhvil bazarlarının ən əhəmiyyətli funksiyası gələcəkdə valyuta cinsindən öhdəlik və ya gəlir əməliyyatı həyata keçirənləri məzənnə dəyişiklikliyindən meydana gələn risklərə qarşı qorumasıdır. Çünki müddətli bazarda həyata keçiriləcək əməliyyatla valyuta məzənnəsi o gündən sabitləşmiş olur. Yəni müqavilə müddəti içində məzənnə dəyişiklikləri nə olarsa olsun əməliyyatçıya təsir etmir. Fərz edək ki, idxalata məşğul olan «A» Azərbaycan firması var. «A» firması Amerikadakı bir firmadan 1000\$ bir maşın hissəsinin idxalı mövzusunda anlaşıraq öhdəliyin 90 gün içində yerinə yetiriləcəyini qərarlaşdırıb. Fərz edək ki, müqavilənin olduğu tarixdə dolların spot məzənnəsi 0,80 manat olub. Gələcək 90 günlük müddətdə spot məzənnədəki hər hansı bir artım idxalatın manat məsrəfini o dərəcə artırır. Bunun qarşısını almaq üçün «A» şirkəti sövdələşmə olan kimi, o saat bir bank ilə 90 gün müddətli 1000\$ miqdarında müddətli dollar alışı haqqında müqavilə bağlayır. Fərz edək ki, 90 gün müddətli təhvil məzənnəsi $1\$ = 0,90$ manatdır. Yəni müddət başa çatanda «A» bu qisməti ödəyərək 1000 \$ alar və bununla idxalatçının öhdəliyini yerinə yetirər. Müddətli müqavilələr qəti şəkildə yerinə yetirilən müqavilələrdir. Fərz edək ki, üç ay sonra spot məzənnə müddətli bazarda müəyyən edilən məzənnədən aşağıdır (Məsələn, 0,80 manatdır). Firma müddətli müqaviləni gətirdiyi üçün $(0,90 - 0,80) \times 1000 = 100$ manat zərəre düşür. Tərsin olarsa, məsələn, üç ay sonrakı spot məzənnə 0,95 manat olarsa, bu dəfə $(0,95 - 0,90) \times 1000 = 50$ manat qazanc əldə edir. Üçüncü bir ehtimal odur ki, 90 gün sonrakı spot məzənnə ilə müddətli məzənnənin eyni olmasıdır. Belə halda müddətli təhvil müqaviləsi firmaya nə zərəre, nə də mənfəət gətirir.

3.4. AZƏRBAYCANDA VALYUTA BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Azərbaycanda valyuta bazarının fəaliyyətini tənzimləmək üçün xüsusi valyuta qanunvericiliyi mövcuddur. "Valyuta tənzimi haqqında" qanuna ("Valyuta tənzimi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu 21 oktyabr 1994-cü il qəbul edilmiş və 2001- il 27 noyabr və 2002-ci il 30 aprel tarixli Qanunla edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə) əsaslanır. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsiplərini, valyuta tənzimi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərini və funksiyalarını, hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq, bu sərvətlərdən istifadə etmək və onlar barəsində sərəncam vermək sahəsində hüquqlarını və vəzifələrini, valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir.

Azərbaycanda valyuta bazarı 1993-cü ildən fəaliyyət göstərir. 1994-cü ilin avqustundan Bakı Banklararası Valyuta Birjasında (BBVB) valyuta hərracları keçirilməyə başlandı. Bundan başqa, valyuta dəyişmə məntəqələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlər görüldü.

Artıq 1998-ci ildən başlayaraq valyuta bazarının operatorları kommersiya əməliyyatlarını BBVB ilə yanaşı, mütərrəqi elektron hərraclar sistemi olan Mütəşəkkil Banklararası Valyuta Bazarında (MBVB) və sərbəst banklararası valyuta bazarı – Açıq Banklararası valyuta bazarında aparmaq imkanına malikdirlər. Banklar müştərilərinə konversiya xidmətlərini bazarın yuxarıda sadalanan 3 seqmentində iştirak etmədən bankın daxilində göstərə bilirlər.

Göstərilən xidmət növlərinin çoxalması valyuta əməliyyatlarının həcmnin artmasına səbəb olmuşdur. 1994-cü ildə respublikanın valyuta bazarının həcmi 13.1 mln. ABŞ dolları, 1996-cı ildə 611.4 mln. ABŞ dolları və 1998-ci ildə isə 1 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Mərkəzi bank valyuta bazarını daha da inkişaf etdirmək məqsədilə manatın xarici valyutalara nisbətən rəsmi məzənnəsinin müəyyən edilməsi mexanizmini daha da

liberallaşdırmaq üzrə qəti addım atmışdır. 1999-cu ilin iyul ayının 12-dən başlayaraq manatın xarici valyutalara nisbətən rəsmi məzənnəsinin Bankı Banklararası Valyuta Birjasında formalaşan məzənnə əsasında təyin olunması mexanizmi ləğv edilmişdir. Həmin tarixdən xarici valyutalara nisbətdə rəsmi məzənnə hər gün daxili valyuta bazarının bütün seqmentlərində təyin edilmiş məzənnələrin əsasında orta çəki prinsipi üzrə hesablanır.

Gələcəkdə respublikada valyuta münasibətləri inkişaf etdirmə, valyuta tənzimlənməsi praktikasının daha da liberallaşdırılması və milli valyutanın – manatın xarici dövrəliliyinə mərhələ-mərhələ tam nail olunması məqsədilə bu sahədəki qanunvericilik daha da təkmilləşəcəkdir.

«Valyuta tənzimi haqqında» qanunda aşağıdakı anlayışlardan istifadə edilib:

«Azərbaycan Respublikasının milli valyutası»(bundan sonra «milli valyuta»):

1. Tədavüldə olan, eləcə də tədavüldən çıxarılan, lakin tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankının bank biletləri (banknotları) şəklində olan manatlar və sikkələri;

2. Azərbaycan Respublikasında banklarda və digər kredit təşkilatlarında hesablarda olan manat vəsaiti;

3. Azərbaycan Respublikasından kənarında yerləşən banklarda və digər kredit təşkilatlarında hesablarda olan manat vəsaiti.

4. "Milli valyutada qiymətli kağızlar"- manatla ifadə edilmiş ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditivlər və s.), fond sərəvtləri (səhmlər, istiqrazlar) və digər borc öhdəlikləri.

5. Xarici valyuta:

5.1. müvafiq xarici dövlətin və ya dövlətlər qrupunun ərazisində tədavüldə olan və qanuni ödəniş vasitəsi sayılan, eləcə də tədavüldən çıxarılmış və ya çıxarılan, lakin həmin ərazidə tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən banknotlar, xəzinə biletləri və sikkələr şəklində pul nişanları;

5.2. xarici dövlətlərin pul vahidlərində, beynəlxalq pul və ya hesablaşma vahidlərində hesablarda olan vəsaitlər.

6. Valyuta sərvətləri:

6.1. xarici valyuta;

6.2.) xarici valyutada qiymətli kağızlar - xarici valyutada ifadə edilmiş ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akreditivlər və s.), fond sərvətləri(səhmlər, istiqrazlar) və digər borc öhdəlikləri;

6.3. qiymətli metallar - zərgərlik, digər məişət məmulatı və bu məmulatın qırıntıları istisna olmaqla, hər hansı növdə və halda olan qızıl, gümüş, platin və platin qrupundan olan metallar (paladium, iridium, rodium, rutenium və osmium);

6.4. xam və emal edilmiş (zərgərlik, digər məişət məmulatı və bu məmulatın qırıntıları istisna olmaqla) təbii daş-qaş (almaz, yaqut, zümrüd, safir, aleksandrit, mirvari).

Qiymətli metallardan və qiymətli təbii daş-qaşdan hazırlanmış məmulatın, zərgərlik və digər məişət məmulatına, yaxud onların qırıntılarına aid edilməsi qaydası və şərtlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

7. Rezidentlər:

7.1. Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayış yeri olan, o cümlədən Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənarında müvəqqəti qalan fiziki şəxslər;

7.2. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış hüquqi şəxslər;

7.3. Azərbaycan Respublikasında yerləşən və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış, lakin hüquqi şəxs olmayan müəssisə və təşkilatlar;

7.4. Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənarında yerləşən Azərbaycan Respublikasının diplomatik və digər rəsmi nümayəndəlikləri;

7.5. bu bəndin "b" və "c" yarımbəndlərində göstərilmiş rezidentlərin Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənarında yerləşən filialları və nümayəndəlikləri.

8. Qeyri-rezidentlər:

8.1. Azərbaycan Respublikası hüduqlarından kənar da daimi yaşayış yeri olan, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti qalan fiziki şəxslər;

8.2.) xarici dövlətlərin qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış Azərbaycan Respublikası hüduqlarından kənar da yerləşən hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs olmayan müəssisə və təşkilatlar;

8.3. Azərbaycan Respublikasında yerləşən xarici diplomatik və digər rəsmi nümayəndəliklər, habelə beynəlxalq təşkilatlar, onların nümayəndəlikləri və filialları;

8.4. bu bəndin "b" yarım bəndində göstərilmiş qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasında yerləşən filialları və nümayəndəlikləri (büro və agentlikləri).

9. Valyuta əməliyyatları:

9.1. valyuta sərvətlərinə mülkiyyət hüququnun və digər hüquqların keçməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar, o cümlədən ödəniş vasitəsi kimi xarici valyutadan və xarici valyutada ödəniş sənədlərindən istifadə edilməsi;

9.2. valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və göndərilməsi, eləcə də Azərbaycan Respublikasından çıxarılması və göndərilməsi;

9.3. beynəlxalq pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi.

10. Xarici valyuta ilə və xarici valyutada qiymətli kağızlarla əməliyyatlar cari və kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına bölünürlər.

11. Cari valyuta əməliyyatları:

11.1. malların, işlərin və xidmətlərin ixracı və idxalı üzrə hesablaşmaların, eləcə də ixrac-idxal əməliyyatlarının 180 gündən artıq olmayan müddətə kreditləşdirilməsi ilə əlaqədar hesablaşmaların həyata keçirilməsi üçün xarici valyutanın Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi;

11.2. 180 gündən artıq olmayan müddətə maliyyə kreditlərinin alınması və verilməsi;

11.3. əmanətlər, investisiyalar, kreditlər və kapitalın hərəkəti ilə bağlı başqa əməliyyatlar üzrə faizlərin, dividendlərin və digər gəlirlərin Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi;

11.4. Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan Respublikasından qeyri-ticarət xarakterli köçürmələr, o cümlədən, əmək haqqı, təqaüd, aliment və miras üzrə məbləülərin köçürülməsi, eləcə də digər bu kimi əməliyyatlar.

12. Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları:

12.1. birbaşa investisiyalar, yəni gəlir əldə etmək və müəssisənin idarə edilməsində iştirak etmək hüququna malik olmaq məqsədi ilə müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyulan sərmayə;

12.2. qiymətli kağızların əldə edilməsi;

12.3. torpaq və yerin təkisi də daxil olmaqla binalar, qurğular, eləcə də yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyi ilə daşınmaz əmlak aid edilən digər əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun, habelə daşınmaz əmlak üzərində başqa hüquqların ödənilməsi üzrə köçürmələr;

12.4. malların, işlərin və xidmətlərin ixracı və idxalı üzrə 180 gündən artıq müddətə ödəniş möhlətinin verilməsi və alınması;

12.5. müvəkkil banklar tərəfindən valyuta vəsaitlərinin 180 gündən artıq müddətə depozitə cəlb edilməsi;

12.6. cari valyuta əməliyyatları olmayan bütün digər valyuta əməliyyatları.

13. "Müvəkkil banklar" - valyuta əməliyyatlarının aparılması üçün Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankının lisenziyasını almış banklar və digər kredit təşkilatlarıdır.

Rezidentlər arasında milli valyuta ilə hesablaşmalar heç bir məhdudiyət qoyulmadan aparılır. Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezidentlər tərəfindən milli valyutanın əldə edilməsi və ondan istifadə edilməsi qaydası Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankı tərəfindən müəyyən edilir. Rezidentlər və qeyri-rezidentlər

tərəfindən milli valyutanın və milli valyutada ifadə edilmiş qiymətli kağızların Azərbaycan Respublikasından çıxarılması və göndərilməsi eləcə də Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və göndərilməsi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankının və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin birgə müəyyən etdikləri qaydada həyata keçirilir.

3.5. FİZİKİ ŞƏXSLƏR TƏRƏFİNDƏN VALYUTA SƏRVƏTLƏRİNİN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINA GƏTİRİLMƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDAN ÇIXARILMASI QAYDALARI

Fiziki şəxslər tərəfindən valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından çıxarılması qaydaları «Valyuta tənzihi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa və Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə müvafiq olaraq hazırlanmış və fiziki şəxslər tərəfindən valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına nağd gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından nağd çıxarılması qaydalarını müəyyən edir.

Fiziki şəxslər tərəfindən valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından çıxarılması qaydaların məqsədləri üçün istifadə olunmuş "fiziki şəxs olan rezidentlər" (bundan sonra rezidentlər), "fiziki şəxs olan qeyri-rezidentlər" (bundan sonra qeyri-rezidentlər), "müvəkkil banklar", "valyuta sərvətləri", o cümlədən, "xarici valyuta", "xarici valyutada qiymətli kağızlar" və "qiymətli metallar" anlayışları "Valyuta tənzihi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda şərh edildiyi kimi başa düşülür.

Rezidentlər tərəfindən valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından çıxarılması. Rezidentlər valyuta sərvətlərini gömrük orqanlarında bə-

yan etməklə məhdudiyət qoyulmadan Azərbaycan Respublikasına nağd şəkildə gətirə bilərlər.

Rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilmiş valyuta sərvətlərinin məbləği 10.000 (on min) ABŞ dolları ekvivalentinədək olduqda onların gətirilməsi gömrük orqanları tərəfindən "Şərnişin gömrük bəyannaməsi" (Əlavə № 1) ilə, 10.000 (on min) ABŞ dolları ekvivalentindən yuxarı məbləğdə olduqda isə "Sərnişin gömrük bəyannaməsi" və "Gömrük vəsiqəsi" ilə rəsmiləşdirilir.

Rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş valyuta sərvətlərindən 50.000 (əlli min) ABŞ dolları ekvivalentinədək məbləği gömrük orqanlarında bəyan etməklə Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxara bilərlər.

Rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş valyuta sərvətləri ölkə ərazisindən nağd çıxarılarəkən gömrük orqanlarına "Sərnişin gömrük bəyannaməsi" (nağd gətirilmiş valyuta sərvətlərinin məbləği 10.000 (on min) ABŞ dolları ekvivalentinədək olduqda) və "Sərnişin gömrük bəyannaməsi" və "Gömrük vəsiqəsi" (nağd gətirilmiş valyuta sərvətlərinin məbləği 10.000 (on min) ABŞ dolları ekvivalentindən çox olduqda) təqdim edilməlidir.

Rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş 50.000 (əlli min) ABŞ dolları ekvivalentindən artıq məbləğdə valyuta sərvətlərini valyuta gətirilən ölkənin bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitlərin həmin rezidentə nağd verilməsini təsdiq edən arayışı təqdim etməklə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi qaydada müvəkkil banklar vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasından kənara köçürə bilərlər.

Rezidentlər əvvəllər Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş valyuta sərvətlərindən 50.000 (əlli min) ABŞ dolları ekvivalentinədək məbləği müvəkkil banklar tərəfindən verilmiş "Azərbaycan Respublikasına əvvəllər köçürülmüş xarici valyuta sərvətlərinin verilməsi haqqında" bank arayışı əsasında, gömrük

orqanlarında bəyan etməklə Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxara bilərlər.

Rezidentlər tərəfindən adambaşına 10.000 (on min) ABŞ dolları ekvivalenti məbləğində valyuta sərvətləri (fond sərvətləri istisna olmaqla) sənəd təqdim edilmədən, gömrük orqanlarında bəyan edilməklə Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxarıla bilər.

Xarici ölkələrə xidməti ezamiyyətə gedən rezidentlər, həmin şəxsləri ezamiyyətə göndərən təşkilatlara xidmət göstərən müvəkkil bankların təsdiqedicisi sənədlərində (ezamiyyət xərclərinin ödənilməsi barədə bank arayışı, Əlavə №-4) göstərilən məbləğlərdə ezamiyyətə və nümayəndəlik xərclərinin ödənilməsi üçün xarici valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxara bilər.

Qeyri- Rezidentlər tərəfindən valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından çıxarılması. Qeyri-rezidentlər valyuta sərvətlərini gömrük orqanlarında bəyan etməklə məhdudiyət qoyulmadan Azərbaycan Respublikasına nağd şəkildə gətirə bilərlər.

Qeyri-rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş valyuta sərvətlərindən 50.000 (əlli min) ABŞ dolları ekvivalentinədək məbləği gömrük orqanlarında bəyan etməklə Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxara bilərlər.

Qeyri-rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş valyuta sərvətləri ölkə ərazisindən nağd çıxarılarəkən gömrük orqanlarına "Sərnişin gömrük bəyannaməsi" (nağd gətirilmiş valyuta sərvətlərinin məbləği 10.000 (on min) ABŞ dolları ekvivalentinədək olduqda) və "Sərnişin gömrük bəyannaməsi" və "Gömrük vəsiqəsi" (nağd gətirilmiş valyuta sərvətlərinin məbləği 10.000 (on min) ABŞ dolları ekvivalentindən çox olduqda) təqdim edilməlidir.

Qeyri-rezidentlər Azərbaycan Respublikasına əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş 50.000 (əlli min) ABŞ dolları ekvivalentindən artıq məbləğdə valyuta sərvətlərini valyuta gətirilən ölkənin bank

və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitlərin həmin qeyri-rezidentə nağd verilməsini təsdiq edən arayış təqdim etməklə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi qaydada müvəkkil banklar vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasından kənara köçürə bilirlər.

Qeyi-rezidentlər əvvəllər Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş valyuta sərvətlərindən 50.000 (əlli min) ABŞ dolları ekvivalentində məbləği müvəkkil banklar tərəfindən verilmiş "Azərbaycan Respublikasına əvvəllər köçürülmüş xarici valyuta sərvətlərinin verilməsi haqqında" bank arayışı əsasında, gömrük orqanlarında bəyan etməklə Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxara bilirlər.

Qeyi-rezidentlər, onları ezamiyyətə göndərən təşkilatın təsdiqedicisi sənədlərində (ezam olunma barədə əmrdən çıxarış və ya ezamiyyət vəsiqəsi və ezamiyyət haqqının verilməsi barədə kassa məxaric orderinin qəbz) göstərilən məbləğdə valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasından nağd şəkildə çıxara bilirlər.

Gömrük orqanlarının məsul şəxsləri rezident və qeyri-rezidentlərə bu Qaydaların tələblərindən irəli gələn şərtlərin qeyri-qanuni yollarla əldə edilmiş vəsaitlərin ölkə ərazisindən tranzit daşınmasının məhdudlaşdırılması məqsədi ilə tətbiq olunduğunu izah edirlər.

Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən valyuta sərvətləri haqqında aylıq məlumatları növbəti ayın 20-dək, 50.000 (əlli min) ABŞ dolları ekvivalentindən artıq məbləğdə gətirilən valyuta sərvətləri barədə isə məlumatları 7 gün müddətində müəyyən olunmuş qaydada Mərkəzi Banka göndərir.

Azərbaycan respublikası rezidentlərinin xarici valyuta əməliyyatları. Rezidentlərin hesablarına daxilolmalar. Azərbaycan Respublikası rezidentlərinin müvəkkil banklardakı xarici valyuta hesablarına vəsaitlər sərbəst şəkildə mədaxil edilə bilər.

Aşağıdakı mənbələrdən daxil olan edilməsi üçün xüsusi şərtlərə əməl edilməlidir:

1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mal satılmasından və xidmət göstərilməsindən əldə edilmiş vəsaitlər; Bu hallarda, Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici valyuta ilə mallar satılması və xidmətlər göstərilməsi üçün müvafiq lisenziya tələb olunur. Əgər ölkə ərazisində satılmış malların və ya göstərilmiş xidmətlərin müqabilində ödənilən vəsaitlər respublika kənarından köçürülsə, belə daxilolmalara yol verilir.

2. Rezidentlər tərəfindən ixrac edilən malların, işlərin, xidmətlərin (bundan sonra, "mallar") müqabilində qeyri-rezidentlər tərəfindən rezidentlərə nağd şəkildə ödənişlər; Bu hallarda aşağıdakı tələblərə əməl edilməlidir: müqavilədə, kontraktda və ya bu əqdi təsdiq edən digər razılaşma sənədlərində (bundan sonra, "müqavilə") ödənişin nağd hesablaşma yolu ilə aparılması nəzərdə tutulmalıdır; vəsaitlər yalnız mali alan qeyri-rezidentdən və ya həmin qeyri-rezident tərəfindən müvafiq surətdə müvəkkil edilmiş fiziki şəxsdən qəbul edilməlidir; qeyri-rezidentlər (qeyri-rezident tərəfindən müvəkkil edilmiş fiziki şəxs) tərəfindən əvvəlcədən respublikaya gətirilmiş xarici valyuta vəsaitləri gömrük orqanlarında bəyan edilməlidir. Vəsaitlər ölkəyə gətirilməsi və gömrük orqanlarında bəyan edilməsi tarixindən 10 gün müddətində rezidentin kassasına mədaxil edilməlidir; rezidentlər vəsaitləri xəzinələrinə qəbul etdikdən sonra 2 iş günü ərzində bankdakı hesabına mədaxil etməlidir.

Banklar vəsaitləri qəbul edərkən aşağıdakı sənədləri tələb etməlidir:

1. ixrac müqaviləsinin əsli;
2. mədaxil-kassa orderinin surəti;
3. vəsaitlərin nağd şəkildə respublikaya gətirilməsini təsdiqləyən gömrük sənədləri;

4. qeyri-rezident tərəfindən müvəkkil edilmiş fiziki şəxs olan nümayəndənin səlahiyyətlərini təsdiq edən vəkalətnamə;

5. valyuta gətirilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq

edən sənəd (vəsaitin məbləği 50 min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda).

Sənədlərin düzgün tərtib olunması yoxlanıldıqdan sonra bank vəsaitləri rezidentdən qəbul edir və həmin sənədlərin surətlərini özündə saxlayır. Vəsaitlərin respublikaya gətirilməsini sübut edən gömrük sənədlərinin və valyuta qətilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən sənədin əslı, həmin sənədləri son icra edən bankda saxlanmalıdır. Əgər gömrük bəyannaməsi və arayış tamamilə icra olunmursa bank bu sənədlərin əslində müvafiq qeyd aparır və surətlərini özündə saxlayır.

Rezidentlərin hesablarından köçürmələr. Azərbaycan Respublikasının rezidentlərinin hesablarından vəsaitlər aşağıdakı istiqamətlərdə köçürülə bilər:

Respublika daxilində:

1. respublikaya idxal olunan və respublika daxilində satılan malların, həmçinin respublikada göstərilən və ya respublikaya idxal olunan (rezidentlərin xeyrinə ölkə xaricində göstərilən) xidmətlərin müqabilində digər rezidentlərin və ya qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən filiallarının, nümayəndəliklərinin, digər ayrıca bölmələrinin və ya qeyri-rezident tərəfindən müvəkkil edilmiş hər hansı bir şəxsin xeyrinə ünvanlanmış köçürmələr;

2. Azərbaycan Respublikasının digər rezidentlərinin nizamnamə kapitalında iştirak;

3. qrant, ianə, sosial yardım və sponsorluq;

4. kreditlərin və kredit faizlərinin ödənilməsi üçün;

5. müvəkkil banklarda depozitlərin yerləşdirilməsi üçün;

6. manata və ya digər valyutalara konvertasiya olunmaq üçün;

7. rezidentin respublika daxilində yerləşən filial və nümayəndəliklərinə, digər ayrıca bölmələrinə, tabelikdə olan müəssisələrə ünvanlanmış və ya həmin müəssisələrdən baş

idarələrinə məqsədlənmiş köçürmələr (baş idarənin müvafiq qərarı olduğu halda);

8. təsisçilərə dividendlərin ödənilməsi üçün;

9. rezidentin özünün digər müvəkkil banklarda olan valyuta hesablarına köçürmələr;

Respublikadan kənara:

1) idxal müqaviləsi üzrə respublikaya gətirilən malların, həmçinin respublikada göstərilən və ya respublikaya idxal olunan xidmətlərin müqabilində köçürülən vəsaitlər. Bu hallarda ödəniş aşağıdakı üsullarla aparıla bilər:

avans ödənişləri; Avans yolu ilə ödənişlər əməliyyatın eyniləşdirilməsini təmin edən sənədlər (müqavilə, proforma-invoys, ödəniş sənədləri, sifariş və sair sənədlər) əsasında aparılır.

mallar idxal edildikdən, işlər görüldükdən və ya xidmətlər göstərildikdən sonra; göstərilən köçürmələr icra edilərkən, idxal müqaviləsi və gömrük bəyannaməsinin əslində (üz tərəfində) ödənişin həyata keçirilməsi barədə qeyd aparılır, qeydiyyat bankın məsul işçisinin imzası, ştampları ilə təsdiq edilir və həmin sənədlərin surətləri bankda saxlanılır. Ödəniş işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar olduqda, banka, idxal gömrük bəyannaməsinin əvəzinə işlərin görülməsi və ya xidmətin göstərilməsini təsdiq edən sənəd təqdim olunmalıdır.

İdxal müqavilələri üzrə malın dəyərini yalnız malı alan təşkilat ödəyə bilər. İdxal müqavilələrinin dəyərinin üçüncü şəxs tərəfindən ödənilməsinə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının (bundan sonra – Mərkəzi Bank) fərdi icazəsi ilə yol verilir. Müqavilədə mal göndərənə ödəniləcək vəsaitlərin üçüncü şəxsin bank hesabına ödənilməsi nəzərdə tutularsa, belə ödənişlər icra edilə bilər;

Respublikaya idxal olunan mallar (işlər, xidmətlər) müdafiə və milli təhlükəsizlik ehtiyacları üçün nəzərdə tutulduqda və bu Qaydaların 2.2.2a yarımbəndində göstərilən köçürmələrin icrası üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin xüsusi tapşırığı (qərarı, sərəncamı, müraciəti, dərkənarı) olduqda köçürmə

Əməliyyatları idxal müqavilələri, gömrük bəyannamələri və ödənişlərin, o cümlədən avans ödənişlərinin aparılmasını təsdiq edən hər hansı digər sənəd tələb olunmadan icra edilməlidir. Bu halda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin xüsusi tapşırığını təsdiq edən sənədin surəti bankda saxlanılır.

1) Reeksport və vasitəçilik üzrə köçürmələr aşağıdakılardır;

Belə köçürmələr malı alan və ya xidmətlər göstərilən ölkədən vəsaitlər daxil olunanadək icra edilərsə, bu halda Qaydaların 2.2.2. bəndinin a yarım bəndində nəzərdə tutulmuş avans ödənişi rejimi tətbiq olunur;

2) icra olunmamış ixrac müqavilələri üzrə geri qaytarılan vəsaitlər;

3) rezidentlərin xaricdə yerləşən filial və nümayəndəliklərinə, həmçinin törəmə və tabelikdə olan müəssisələrinə məqsədli köçürmələr;

4) vergi qanunvericiliyinə riayət etmək şərti ilə, rezidentlərin xarici təsisçilərinə dividendlərin ödənilməsi məqsədi ilə köçürmələri;

5) xarici banklardan cəlb edilmiş kreditlərin və kredit faizlərinin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələr; Bu hallarda rezidentlər kredit müqaviləsini, həmin vəsaitin ölkə daxilində istifadəsini və ya bu vəsaitlər hesabına alınmış malların və xidmətlərin idxal olunmasını təsdiq edən sənədlərin əslini banka təqdim etməklə ödənişləri apara bilər. Köçürmə həyata keçirildikdən sonra sənədlərin surətləri bankda saxlanılmalıdır.

Kredit ölkədən kənarında istifadə olunubsa, rezidentlər kredit müqaviləsini və həmin vəsaitin ölkə xaricində istifadəsinə dair sənədi banka təqdim edir. Əməliyyatın sağlam xarakter daşması bankda şübhə doğurmadıqda xarici banklardan cəlb edilmiş kreditlərin və kredit faizlərinin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələr icra edilə bilər. Əməliyyat icra edildikdən sonra təqdim edilmiş sənədlərin üzərində bankın qeydiyyatı aparılır və surətləri bankda saxlanılır.

6) xarici müəssisə və təşkilatlardan cəlb olunmuş maliyyə yardımlarının, digər borcaltmaların və onlar üzrə faizlərin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələr.

Cəlb olunmuş maliyyə yardımları və digər borcaltmalar ölkədən kənarında istifadə olunubsa, rezidentlər müvafiq müqaviləni və həmin vəsaitin ölkə xaricində istifadəsinə dair sənədi banka təqdim edir. Əməliyyatın sağlam xarakter daşması bankda şübhə doğurmadıqda xarici müəssisə və təşkilatlardan cəlb olunmuş maliyyə yardımlarının, digər borcaltmaların və onlar üzrə faizlərin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələr icra edilə bilər. Əməliyyat icra edildikdən sonra təqdim edilmiş sənədlərin üzərində bankın qeydiyyatı aparılır və surətləri bankda saxlanılır.

7) əvvəllər Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş xarici valyuta vəsaitləri; Bu halda pul vəsaitinin həmin rezidentin hesabına əvvəllər köçürülməsini sübut edən bank hesabından çıxarış təqdim edilməklə maneəsiz icra edilə bilər.

8) əvvəllər Azərbaycan Respublikasına nağd şəkildə qətirilmiş xarici valyuta vəsaitləri; ödənişin icrası üçün müvəkkil banka nağd şəkildə qətirilmiş xarici valyuta vəsaitinin məbləği 10 (on) min ABŞ dolları ekvivalentinədək olduqda "Sərnişin gömrük bəyannaməsi", 10 (on) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda "Sərnişin gömrük bəyannaməsi" və "Gömrük vəsiqəsi", eyni zamanda, fiziki şəxsin Azərbaycan Respublikasına daxil olmasını təsdiq edən viza qeydiyyatı olan (viza rejimi tətbiq edilən ölkədən gətirilərsə) pasportu təqdim edilməlidir. Əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş xarici valyuta vəsaitlərinin məbləği 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olarsa, əlavə olaraq valyuta gətirilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən sənədlər (bank hesabından çıxarış, kassa qəbzləri və s.) təqdim edilməlidir. Təqdim edilmiş sənədlərin əslində (üz tərəfində) ödənişin həyata keçirilməsi barədə bankın məsul işçisinin imzası və ştampları ilə təsdiq edilmiş qeydiyyat aparıldıqdan sonra, onların və viza qeydiyyatının surəti bankda saxlanılır.

9) Şəxsi məqsədlər üçün köçürmələr. Hər bir rezident fiziki şəxs müvəkkil banklardakı hesabları vasitəsilə bir əməliyyat günü ərzində 1000 (min) ABŞ dolları ekvivalentinədək məbləğdə xarici valyutanı ödənişin məqsədi göstərilməklə sərbəst şəkildə ölkədən xaricə köçürə bilər.

Hər bir rezident fiziki şəxs müvəkkil banklardakı hesabları vasitəsilə xarici ölkələrdə yaşayan və ya müvəqqəti qalan yaxın qohumlarına (yaxın qohum kimi ata, ana, baba, nənə, ər, arvad, oğul, qız, qardaş, bacı, övladlığa götürülənlər nəzərdə tutulur) istənilən məbləğdə xarici valyutanı təsdiqedicisi sənədləri (Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi, qanuni nümayəndənin hüquqlarını təsdiq edən sənəd, doğum haqqında şəhadətnamə, nikah haqqında şəhadətnamə) təqdim etməklə sərbəst şəkildə köçürə bilər.

10) pensiyalar, məhkəmə, arbitraj, notarial və digər inzibati orqanların xərcləri, məhkəmə orqanlarının qərarları əsasında ödənilən alimentlər və digər oxşar köçürmələr;

11) kapitalın ölkədən çıxarılması ilə bağlı köçürmələr. Belə köçürmələr rezidentlər tərəfindən istənilən ölkəyə aşağıdakı məqsədlər üzrə və şərtlər daxilində aparıla bilər:

- birbaşa investisiyalar, yəni gəlir əldə etmək və müəssisənin idarə edilməsində iştirak etmək hüququna malik olmaq məqsədi ilə müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyulan sərmayələrin köçürülməsi;

- qiymətli kağızların əldə edilməsi məqsədilə köçürmələr;

- torpaq və yerin təkisi də daxil olmaqla binalar, qurğular, eləcə də daşınmaz əmlakla əldə edilən digər əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun, habelə daşınmaz əmlak üzərində başqa hüquqların ödənilməsi üzrə köçürmələr;

- rezidentin xarici bankdakı hesabına depozit qoyulması məqsədilə köçürmələr.

Rezidentlər kapitalın hərəkəti ilə bağlı köçürmələri aparmaq üçün əməliyyatın məqsədini, məbləğini və şərtlərini təsdiqləyən sənədlərin (o cümlədən, müqavilə və digər təsdiqedicisi sənədlər)

əslini müvəkkil banka təqdim edir. Sənədlər əməliyyatın bəyan edilmiş məqsədini əsaslandırdıqda və əməliyyatın sağlam xarakter daşması şübhə doğurmadıqda müvəkkil bank ödənişi icra edə bilər. Əməliyyat icra edildikdən sonra təqdim edilməmiş sənədlərin üzərində bankın qeydiyyatı aparılır və surətləri bankda saxlanılır.

digər məqsədlər üzrə köçürmələr aşağıdakılardır:

1. beynəlxalq təşkilatlarda, konfranslarda, sərğilərdə, fuarlarda iştirak haqları;

2. xarici ölkələrin dövrü nəşrlərinə yazılış haqları; elanların yerləşdirilməsi haqları;

3. güvvədə olan qanunvericiliyə əsasən respublika kənarına ödənilən vergilər, rüsumlar və cərimələr;

4. təhsil, müalicə haqlarının ödənilməsi və bu məqsədlərlə respublika vətəndaşlarına göstərilmiş maddi yardım üçün köçürmələr;

5. müəlliflik hüquqlarından istifadə haqlarının və franşayzinqin ödənilməsi üçün köçürmələr.

Bu hallarda ödənişin məqsədini və mədləğini təsdiqləyən müqavilələr, arayışlar, invoys və ya digər təsdiqedicilər sənədlərin əsl müvəkkil banka təqdim edilir, müvəkkil bank təqdim olunmuş sənədlərin əməliyyatın elan edilmiş məqsədini əsaslandırdığına əmin olarsa, onları məqbul sayarsa və ümumiyyətlə əməliyyatın sağlam xarakteri şübhə doğurmazsa ödənişi icra edə bilər. Təqdim edilmiş sənədlərin üzərində bankın qeydiyyatı aparıldıqdan sonra surəti bankda saxlanılır.

Rezidentlər müvəkkil banklardakı hesablarından xarici valyuta vəsaitlərini məhdudiyət qoyulmadan nağd şəkildə çıxara bilərlər.

Azərbaycan respublikası qeyri-rezidentlərinin xarici valyuta əməliyyatları. Qeyri-rezidentlərin hesablarına daxilolmalar. Azərbaycan Respublikasının qeyri-rezidentlərinin müvəkkil banklardakı xarici valyuta hesablarına vəsaitlər sərbəst şəkildə mədaxil edilə bilər:

Aşağıdakı mənbələrdən daxil olan vəsaitlərin mədaxil edilməsi üçün xüsusi şərtlərə əməl edilməlidir:

1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mal satılmasından və xidmət göstərilməsindən əldə edilmiş vəsaitlər;

Bu hallarda, Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici valyuta ilə mallar satılması və xidmətlər göstərilməsi üçün lisenziya tələb olunur. Əgər ölkə ərazisində satılmış malların və ya göstərilmiş xidmətlərin müqabilində ödənilən vəsaitlər respublika kənarından köçürülsə, belə daxilolmalara yol verilir.

2. Azərbaycan Respublikasından ixrac edilən malların (işlərin, xidmətlərin) müqabilində digər qeyri-rezidentlər tərəfindən nağd ödənilmiş vəsaitlər;

Bu hallarda aşağıdakı tələblərə əməl edilməlidir:

1. müqavilədə ödənişin nağd hesablaşma yolu ilə aparılması nəzərdə tutulmalıdır;

2. vəsaitlər yalnız malı alan qeyri-rezidentdən və ya həmin qeyri-rezident tərəfindən müvafiq surətdə müvəkkil edilmiş fiziki şəxsdən qəbul edilə bilər;

3. qeyri-rezidentlər tərəfindən (qeyri-rezident tərəfindən müvəkkil edilmiş fiziki şəxs olan nümayəndə) əvvəlcədən respublikaya gətirilmiş xarici valyuta vəsaitləri gömrük orqanlarında bəyan edilməlidir.

4. vəsaitlər ölkəyə gətirilməsi və gömrük orqanlarında bəyan edilməsi tarixindən 10 gün müddətində qeyri-rezidentin kassasına mədaxil edilməlidir;

5. qeyri-rezidentlər vəsaitləri xəzinələrinə qəbul etdikdən sonra 2 iş günü ərzində bankdakı hesabına mədaxil etməlidir.

Banklar vəsaitləri qəbul edərkən aşağıdakı sənədləri tələb etməlidir: ixrac müqavilələrinin əsli; mədaxil-kassa orderinin

surəti; vəsaitlərin nağd şəkildə respublikaya gətirilməsini təsdiqləyən gömrük sənədləri; - qeyri-rezident tərəfindən müvəkkil edilmiş fiziki şəxs olan nümayəndənin səlahiyyətlərini təsdiq edən vəkalətnamə; - valyuta qətilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən arayış (vəsaitin məbləği 50 min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda).

Sənədlərin düzgün tərtib olunması yoxlanıldıqdan sonra bank vəsaitləri qeyri-rezidentdən qəbul edir və həmin sənədlərin surətlərini özündə saxlayır. Vəsaitlərin respublikaya gətirilməsini sübut edən gömrük sənədlərinin və valyuta qətilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən sənədin əsli, həmin sənədləri son icra edən bankda saxlanmalıdır. Əgər gömrük bəyannaməsi və arayış tamamilə icra olunmursa bank bu sənədlərin əslində müvafiq qeyd aparır və surətlərini özündə saxlayır.

Azərbaycan Respublikası qeyri-rezidentlərinin hesablarından köçürmələr

Respublika daxilində:

1) respublikaya idxal olunan və respublika daxilində satılan malların, həmçinin respublikada göstərilən və ya respublikaya idxal olunan (Azərbaycan Respublikası ərazisində təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşqul olan qeyri-rezidentlərin xeyrinə ölkə xaricində göstərilən) xidmətlərin müqabilində digər rezidentlərin və ya qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən filiallarının, nümayəndəliklərinin və ya qeyri-rezident tərəfindən müvəkkil edilmiş hər hansı bir şəxsin xeyrinə ünvanlanmış köçürmələr;

2) Azərbaycan Respublikasının rezidentlərinin nizamnamə kapitalında iştirak;

3) qrant, ianə, sosial yardım və sponsorluq;

4) kreditlərin və kredit faizlərinin ödənilməsi üçün;

5) müvəkkil banklarda depozitlərin yerləşdirilməsi üçün;

6) manata və ya digər valyutalara konvertasiya olunmaq üçün;

7) qeyri-rezidentin respublika daxilində yerləşən filial və nümayəndəliklərinə, digər ayrıca bölmələrinə, tabelkdə olan müəssisələrinə ünvanlanmış və ya həmin müəssisələrdən baş idarələrinə məqsədlənmiş köçürmələr (baş idarənin müvafiq qərarı olduğu halda);

8) təsisçilərə dividendlərin ödənilməsi üçün;

9) qeyri-rezidentin özünün digər müvəkkil banklarda olan valyuta hesablarına köçürmələr;

Respublikadan kənara:

1) idxal müqavilələri üzrə respublikaya gətirilən malların (işlərin, xidmətlərin) həmcinin respublikada göstərilən və ya idxal olunan xidmətlərin müqabilində köçürülən vəsaitlər. Bu əməliyyatlar aşağıda göstəriləyi kimi aparıla bilər:

- **avans ödənişləri**; Avans yolu ilə ödənişlər əməliyyatın eyniləşdirilməsini təmin edən sənədlər (müqavilə, proforma-invoys, ödəniş sənədləri, sifariş və sair sənədlər) əsasında aparılır.

- **mallar idxal edildikdən və ya xidmətlər göstərildikdən sonra**; idxal müqavilələrinin və gömrük bəyannaməsinin əslində (üz tərəfində) ödənişin həyata keçirilməsi barədə qeyd aparılır, qeydiyyat bankın məsul işçisinin imzası, şampı ilə təsdiq edilir və həmin sənədlərin surətləri bankda saxlanılır. Ödəniş işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar olduqda, banka, idxal gömrük bəyannaməsinin əvəzinə işin görülməsini, xidmətin göstərilməsini təsdiq edən sənəd təqdim olunmalıdır.

İdxal müqavilələri üzrə malın (işin, xidmətin) dəyərini yalnız malı alan (iş görəni, xidmət göstərən) təşkilat ödəyə bilər. İdxal müqavilələrinin dəyərinin üçüncü şəxs tərəfindən ödənilməsinə Mərkəzi Bankın fərdi icazəsi ilə yol verilir. Müqavilədə mal göndərənə (iş görəyə, xidmət göstərənə) ödəniləcək vəsaitlərin üçüncü şəxsin bank hesabına ödənilməsi nəzərdə tutularsa, belə ödənişlər icra edilə bilər;

2) xarici banklardan cəlb edilmiş kreditlərin və kredit faizlərinin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələr; Bu hallarda qeyri-rezidentlər kredit müqaviləsini, həmin vəsaitin ölkə daxilində istifadəsini və ya bu vəsaitlər hesabına alınmış malların və xidmətlərin idxal olunmasını təsdiq edən sənədlərin əslini banka təqdim etməklə ödənişləri apara bilər. Köçürmə həyata keçirildikdən sonra sənədlərin surətləri bankda saxlanılmalıdır. Əgər kredit ölkədən kənarında istifadə olunubsa, həmin kreditin və ya kredit faizlərinin ödənilməsi üçün Mərkəzi Bankın fərdi icazəsi tələb olunur.

3) xarici müəssisə və təşkilatlardan cəlb olunmuş maliyyə yardımlarının, digər borcunların və onlar üzrə faizlərin ödənilməsinə yönəldilmiş köçürmələr; Bu hallarda rezidentlər Köçürmə həyata keçirildikdən sonra sənədlərin surətləri bankda saxlanılmalıdır. Əgər cəlb olunmuş maliyyə yardımları, digər borcunlar ölkədən kənarında istifadə olunubsa, həmin borcların və ya onlar üzrə faizlərin ödənilməsi üçün Mərkəzi Bankın fərdi icazəsi tələb olunur.

4) əvvəllər Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş xarici valyuta vəsaitləri; Bu halda ödəniş, pul vəsaitinin həmin qeyri-rezidentin hesabına əvvəllər köçürülməsini sübut edən bank hesabından çıxarış təqdim edilməklə maneəsiz icra edilə bilər.

5) Əvvəllər Azərbaycan Respublikasına nağd şəkildə qətirilmiş xarici valyuta vəsaitləri; ödənişin icrası üçün müvəkkil banka nağd şəkildə qətirilmiş xarici valyuta vəsaitinin məbləği 10 (on) min ABŞ dolları ekvivalentinədək olduqda "Sərnişin gömrük bəyannaməsi", 10 (on) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olduqda "Sərnişin gömrük bəyannaməsi" və "Gömrük vəsiqəsi", eyni zamanda, fiziki şəxsin Azərbaycan Respublikasına daxil olmasını təsdiq edən viza qeydiyyatı olan (viza rejimi tətbiq edilən ölkədən gətirilərsə) pasportu təqdim edilməlidir. Əvvəllər nağd şəkildə gətirilmiş xarici valyuta vəsaitlərinin məbləği 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentindən artıq olarsa, əlavə olaraq valyuta gətirilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı

tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən sənədlər (bank hesabından çıxarış, kassa qəbzləri və s.) təqdim edilməlidir. Təqdim edilmiş sənədlərin əslində (üz tərəfində) ödənişin həyata keçirilməsi barədə bankın məsul işçisinin imzası və ştampları ilə təsdiq edilmiş qeydiyyat aparıldıqdan sonra, onların və viza qeydiyyatının surəti bankda saxlanılır.

6) Respublika iqtisadiyyatına qoyulmuş xarici investisiyaların repatriasiyası; Xarici investisiya anlayışı altında "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" və "Xarici investisiyanın qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarında nəzərdə tutulmuş fəaliyyət başa düşülür.

Xarici investisiyalar təsdiqləyici sənədləri təqdim etmək şərti ilə (vəsaitlərin nağd şəkildə respublikaya gətirilməsini sübut edən gömrük sənədləri, valyuta qətilən ölkənin müvafiq bank və ya digər kredit təşkilatı tərəfindən bu vəsaitin ona nağd şəkildə verilməsini təsdiq edən arayış (50.000 ABŞ dolları ekvivalentindən çox olduqda) və ya vəsaitlərin respublikaya köçürülməsini sübut edən şəxsi hesabdən çıxarış və həmin vəsaitlərin müxtəlif fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulması barədə təsdiqləyici sənəd), sərbəst şəkildə repatriasiya edilə bilər. Bundan əlavə, müvafiq vergiləri və rüsumları ödədikdən sonra xarici investorların investisiya ilə əlaqədar qanuni əsaslarla əldə etdikləri gəlirləri və başqa məbləğləri, o cümlədən kompensasiyaları və zərərin ödənilməsi məbləğlərini xaricə köçürməsinə icazə verilir. Vergilərin ödənilməsi faktı vergi orqanlarının və agentlərinin müvafiq arayışı ilə təsdiq edilməlidir.

7) Azərbaycan Respublikasında əldə edilmiş əmək haqqının, dividendlərin və digər gəlirlərin köçürməsi; Bu halda banka aşağıdakı sənədlər təqdim edilməlidir:

- fiziki şəxslər qeyri-rezidentlər dividendləri, faiz gəlirlərini, əmək haqqını və ona bərabər tutulan digər gəlirlərini köçürərkən həmin vəsaitlər üzrə ödəmə mənbəyində vergilərin tutulması barədə arayış.

- bütün digər hallarda əməliyyat üzrə vergilərinin ödənilməsi barədə vergi orqanlarının və ya agentlərinin arayışı.

8) digər məqsədlərlə:

– beynəlxalq təşkilatlarda, konfranslarda, sərgilərdə, fuarlarda iştirak haqları;

– xarici ölkələrin dövrü nəşrlərinə yazılış haqları; elanların yerləşdirilməsi haqları;

– güvvədə olan qanunvericiliyə əsasən respublika kənarına ödənilən vergilər, rüsumlar və cərimələr;

– təhsil, müalicə haqlarının ödənilməsi və bu məqsədlərlə respublika vətəndaşlarına göstərilmiş maddi yardım üçün köçürmələr;

– müəlliflik hüquqlarından istifadə haqlarının və franşayzinqin ödənilməsi üçün köçürmələr.

Bu hallarda ödənişin məqsədini və mədləğini təsdiqləyən müqavilələr, arayışlar, invoys və ya digər təsdiqedic sənədlərin əsli müvəkkil banka təqdim edilir, müvəkkil bank təqdim olunmuş sənədlərin əməliyyatın elan edilmiş məqsədini əsaslandırdığına əmin olarsa, onları məqbul sayarsa və ümumiyyətlə əməliyyatın sağlam xarakteri şübhə doğurmazsa ödənişi icra edə bilər. Təqdim edilmiş sənədlərin üzərində bankın qeydiyyatı aparıldıqdan sonra surəti bankda saxlanılır.

9) şəxsi məqsədlər üçün xırda köçürmələr; Hər bir qeyri-rezident fiziki şəxs müvəkkil banklardakı hesabları vasitəsilə bir əməliyyat günü ərzində 1000 (min) ABŞ dolları ekvivalentinədək məbləğdə xarici valyutayı ödənişin məqsədi göstərilməklə sərbəst şəkildə ölkədən xaricə köçürə bilər.

Qeyri-rezidentlər müvəkkil banklardakı hesablarından xarici valyuta vəsaitlərini nağd şəkildə maneəsiz çıxara bilərlər.

Hesab Açmadan Fiziki Şəxslər Tərəfindən Müvəkkil Banklar Vasitəsilə Xarici Valyuta Əməliyyatlarının Aparılması

Rezident fiziki şəxslərin xeyrinə Azərbaycan Respublikasından kənardan aşağıdakı mənbələrdən xarici valyuta köçürmələri müvəkkil banklar vasitəsi ilə bank hesabı açılmadan məhdudiyətsiz məbləğdə qəbul edilə bilər:

1. Fiziki şəxsin özü tərəfindən;
2. Qeyri-rezident fiziki şəxs tərəfindən;
3. Digər rezident-fiziki şəxs tərəfindən.

Rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər 1000 (bir min) ABŞ dolları ekvivalentində məbləğdə xarici valyuta vəsaitlərini hesab açmadan müvəkkil banklar vasitəsilə xaricə köçürə bilər. Müəyyən olunmuş limit çərçivəsində hər bir rezident və qeyri-rezident fiziki şəxs tərəfindən bir əməliyyat günü ərzində bir belə köçürmə icra edilə bilər.

Qeyri-rezident fiziki şəxslərin xeyrinə Azərbaycan Respublikasına xaricdən valyuta köçürmələri müvəkkil banklar vasitəsi ilə bank hesabı açılmadan məhdudiyətsiz məbləğdə icra edilə bilər.

Xaricdən Azərbaycan Respublikasına fiziki şəxslərin xeyrinə köçürülmüş valyuta vəsaitləri bu Qaydaların şərtlərinə əməl edilməklə bank hesabı açılmadan:

- naqd şəkildə verilə bilər;
- köçürmə ünvanlanan şəxsin tapşırığı ilə onun müvəkkil bankdakı hesabına mədaxil edilə bilər.

Müvəkkil bankda hesab açmadan xarici valyutanın Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi ərizəsində, habelə, Azərbaycan Respublikası ərazisinə köçürülmüş xarici valyutanın nağd çıxarılması və ya bank hesabına köçürülməsi üçün ərizədə aşağıdakı məlumatlar əks olunmalıdır: ödənişi icra edən şəxsin adı, atasının adı, soyadı, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədin adı, seriya və nömrəsi, kim tərəfindən və nə vaxt verilməsi (vəsaitlər Azərbaycan Respublikasından kənara köçürüldükdə); ödənişin ünvanlandığı

şəxsin adı, atasının adı, soyadı, ünvanı, şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd barədə tam məlumat (Azərbaycan Respublikasına daxil olmuş vəsaitlər nağd çıxarıldıqda və ya bank hesabına köçürüldükdə); köçürmənin məbləği və məqsədi; tarix və fiziki şəxsin imzası;

Müvəkkil bankda hesab açmadan xarici valyutanın Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi, habelə, Azərbaycan Respublikasına köçürülmüş xarici valyutanın naqd şəkildə çıxarılması (və ya bank hesabına köçürülməsi) üçün fiziki şəxslər tərəfindən müvəkkil banklara pasport və ya şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənəd təqdim edilməlidir.

Əməliyyatlar fiziki şəxsin nümayəndəsi tərəfindən icra edilərsə, müvəkkil banka şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlə yanaşı, qanunvericiliyə müvafiq qaydada tərtib edilmiş vəkalətnamə təqdim olunmalıdır.

Müvəkkil banklar fiziki şəxslərdən, öz daxili proseduralarına əsasən, köçürmələrin sağlam xarakterini təsdiq edən əlavə məlumatlar tələb edə bilər.

Müvəkkil bankda hesab açmadan xarici valyutanın Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi ərizəsində (ödəniş tapşırığında) və Azərbaycan Respublikası ərazisinə köçürülmüş xarici valyutanın nağd çıxarılması üçün sifarişdə fiziki şəxs tərəfindən əməliyyatın sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olmaması barədə qeyd olmalıdır. Hesab açılmadan əməliyyatların aparılması üçün təqdim edilmiş bütün sənədlərin surəti müvəkkil bankda saxlanmalıdır.

Mərkəzi Bankının fərdi icazələri tələb olunan hallarda aşağıdakı prosedurlara əməl edilməlidir:

1. rezident və qeyri-rezidentlər əməliyyatın xarakterini açıqlayan bütün təsdiqləyici sənədləri təqdim etməklə müvəkkil banka müraciət edir;

2. müvəkkil bank öz növbəsində əməliyyatın sağlam xarakter daşdığını araşdırır və buna əmin olduqdan sonra bütün təsdiqləyici sənədləri təqdim edərək Mərkəzi Bankı qarşısında vəsadət qaldırır.

3. Mərkəzi Bankı 10 iş günü müddətində müvəkkil bankın vəsatətinə baxaraq, əməliyyat sağlam xarakter daşdığı halda onun icrası üçün icazə verə bilər. Təqdim edilmiş sənədlər əməliyyatın sağlamlığını tam əsaslandırmırsa Mərkəzi Bank əlavə sənədlərin təqdim olunmasını tələb edə bilər. Əlavə sənədlər təqdim olunduqdan sonra 10 iş günü müddətində Mərkəzi Bank müvəkkil bankın vəsatətinə öz rəyini bildirir.

3.6. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VALYUTA NƏZARƏTİ ORQANLARI VƏ ONLARIN AGENTLƏRİ

Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti orqanları və onların agentləri tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının əsas valyuta nəzarəti orqanı Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankı və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, valyuta nəzarəti agentləri isə müvəkkil banklardır. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanı rezident və qeyri-rezident tərəfindən milli və xarici valyutanın, eləcə də digər valyuta sərvətlərinin müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilməsinə, habelə Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş digər hallarda valyuta nəzarətini həyata keçirir.

Valyuta nəzarəti orqanları öz səlahiyyətləri daxilində bütün rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasında icrası məcburi hesab edilən normativ aktlar qəbul edirlər. Valyuta nəzarəti orqanları və agentləri öz səlahiyyətləri daxilində: Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının mövcud qanunvericiliyə, lisenziya və icazələrin şərtlərinə nə dərəcədə uyğun gəlməsinə, həmçinin valyuta nəzarəti orqanlarının aktlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edirlər; rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarını yoxlayırlar; rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin

valyuta əməliyyatları üzrə uçotun, hesabatın və sənədləşmələrin forması və qaydalarını müəyyən edirlər.

Valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunveriliciyinə əməl olunmasını təmin etməkdir. Valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. aparılan valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunveriliciyə uyğunluğunu və bunun üçün lisenziya və icazələrin olmasını müəyyən etmək;

2. dövlət qarşısında xarici valyuta üzrə və Azərbaycan Respublikasının valyuta bazarında valyutanın satışı üzrə öhdəliklərin rezidentlər tərəfindən yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;

3. xarici valyuta ilə ödənişlərin əsaslandırılmış olduğunu yoxlamaq;

4. valyuta əməliyyatları, o cümlədən qeyri-rezidentlərin milli valyuta ilə əməliyyatları üzrə uçot və hesabatın tamlığı, və obyektivliyini yoxlamaq.

Valyuta nəzarəti orqanları öz səlahiyyətləri daxilində bütün rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasında icrası məcburi hesab edilən normativ aktlar qəbul edirlər. Valyuta nəzarəti orqanları və agentləri öz səlahiyyətləri daxilində: Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının mövcud qanunvericiliyə, lisenziya və icazələrin şərtlərinə nə dərəcədə uyğun gəlməsinə, həmçinin valyuta nəzarəti orqanlarının aktlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edirlər; rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarını yoxlayırlar; rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatları üzrə uçotun, hesabatın və sənədləşmələrin forması və qaydalarını müəyyən edirlər.

2011-ci ildə daxili valyuta bazarında təklifin tələbi əsaslı şəkildə üstələdiyi şəraitdə Mərkəzi Bankın valyuta bazarında əməliyyatları “müdaxilə dəhlizi” çərçivəsində izafi valyuta təklifinin sterilizasiyasına yönəldilmiş, valyuta bazarının şəffaflığının və likvidliyinin artırılması istiqamətində mühüm tədbirlər görülmüşdür.

Hesabat ilində valyuta bazarında şəffaflığın təmin edilməsi məqsədilə banklararası valyuta əməliyyatları Blumberq əsasında vahid elektronticarət platformasına keçirilmişdir. Əməliyyatların yeni ticarət sisteminə keçidi sistem iştirakçılarında real rejimdə USD/AZN valyuta məzənnələrinin dinamikasını, alqı-satqı əməliyyatları üzrə həcm indekslərini və orta çəkili valyuta məzənnəsini, valyutaya olan tələb və təklifi real zaman rejimində izləmək imkanını vermişdir.

Azərbaycan Respublikasının müvəkkil bankları valyuta nəzarəti agentləri olaraq, səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının rezident və qeyri-rezidentləri tərəfindən həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının mövcud qanunvericiliyin, o cümlədən Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktlarının tələblərinə cavab verməsinə nəzarət edirlər. Bu Qaydalarla rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən aparılan xarici valyuta əməliyyatlarının sağlam xarakterini təsdiqləmək üçün nəzərdə tutulmuş sənədlər minimum tələbləri müəyyən edir. Müvəkkil banklar, daxili prosedur qaydalarına əsasən və öz mülahizələrinə görə, zəruri hallarda müştərilərdən əməliyyatların sağlam xarakterini təsdiqləyən əlavə sənədlər tələb edə bilər. Müvəkkil banklar beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq cinayətkarlıq yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılması üçün bank sistemindən istifadə edilməsinin qanunvericiliyə müvafiq surətdə qarşısının alınmasının ümumi mexanizmini və bu sahədə bankın siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən etməlidirlər.

Müvəkkil banklar cinayətkarlıq yolu ilə əldə edilmiş çirklə pulların yuyulması məqsədləri ilə transmilli əməliyyatlardan istifadə edilməsinin qanunvericiliyə müvafiq surətdə qarşısını almaq üçün müştərilərinin əməliyyatlarının sağlam xarakterinə əmin olmalıdır.

Müvəkkil banklar xidmət etdiyi rezident və qeyri rezident müştərilərini bu Qaydaların tələbləri ilə tanış etməli və onlara bu sahədə hüquq pozuntusuna yol verilən şəxslərə qarşı qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş məsuliyyət tədbirləri haqqında məlumat verməlidirlər.

Sərbəst mövzular

1. Valyuta bazarinin funksiyalari və bazarin xarakteristikasi
2. Valyuta interbank bazari
3. Spot və müddətli təhvil valyuta bazari
4. Azərbaycan valyuta bazarinin tənzimlənməsi
5. Azərbaycan respublikası rezidentlərinin xarici valyuta əməliyyatları
6. Azərbaycan respublikası qeyri-rezidentlərinin xarici valyuta əməliyyatları
7. Azərbaycan respublikasında valyuta nəzarəti orqanları və onların agentləri müvəkkil bankların valyuta nəzarət agentləri funksiyaları

IV FƏSİL. VALYUTA KURS SİSTEMLƏRİ

4.1. SABİT KURS SİSTEMİ

Sabit kurs sistemlərindən ən qədimi qızıl standartıdır. Bu gün qızıl pul standartı tarixin səhifələrində qalmış, onun əvəzində isə kağız pul sistemi meydana gəlmişdir. İkinci dünya müharibəsindən sonra tətbiq edilən «Avropa Valyuta Sistemi»nin nəzərdə tutduğu Avropa valyuta kursu mexanizm idə sabit kurs sisteminə əsaslanmışdı.

«Tənzimləmə bilən sabit kurs» sistemini tətbiq edən ölkələr milli pulunun dəyərini dayanıqlı iqtisadi gücə sahib olan ölkənin puluna və ya müxtəlif milli pullardan meydana gələn bir hesab vahidinə görə ölçürlər. Milli valyutanın sabit kurslardan ölçükləri xarici valyuta Bretton-Vuds sistemində Amerika dolları idi. Avropa Valyuta sistemində isə bu kompozisiyalı pul statusunda olan Avropa Hesab Vahidi EKV- idi. Bu sabit qiymətə paritet deyilir. Bazar qiymətlərinin paritet ətrafında üzməsinə yalnız dar sərhədlər çərçivəsində icazə verilir.

Mərkəzi banklar valyuta bazarına müdaxilə etməklə, valyuta kursunu nəzərdə tutulan sərhədlər içində tutmağa çalışırlar. Yalnız valyuta qiymətlərinin yuxarıdan dəstəklənməsi müntəzəm xarakter daşıyanda milli valyuta devalvasiya edilir (paritet kursu yüksəldilir). Əksinə, müntəzəm qaydada aşağıdan dəstəklənsə, milli valyuta revalvasiya edilir (paritet kursu düşürülür).

Sabit kurs sistemlərində bazardakı valyuta kurslarını, paritet ətrafında nəzərdə tutulan sərhədlər içində saxlamaq üçün mərkəzi bank bazardan valyuta alqı-satqı əməliyyatlarını aparmalıdır. Amma müntəzəm olaraq eyni səviyyədə qala bilərmi? Əsla. Çünki mərkəzi bankın valyuta ehtiyatlarının bir sərhədi vardır. Bir az xaricdən borc təmin edərək bu ehtiyatları artırma imkanı olsa da gec-tez ehtiyatlar tükənə bilər. Xülasə, tənzimləmə bilən sabit kurs sistemlərində əsas prinsip valyuta kurslarının partititini davam etdirməklə yanaşı, fundamental iqtisadi səbəblərə görə bu pariteti

davam etdirməyə imkan qalmadığı təqdirdə, kurslarda tənzimləmə olar.

İndi isə tənzimlənə bilən sabit kurs sisteminin təcrübəsindən irəli gələn bəzi problemlərə nəzər yetirək.

1) Xarici müvazinətin tarazlaşdırma problemi: Sabit kurs sistemində xarici müvazinətlə əlaqədar olaraq ölkələrin əhəmiyyətli silahı valyuta kursunu dəyişmələridir. Lakin kurs dəyişmələri ən son çarədir. Daha doğrusu, əvvəlcə milli gəlir və xərcləmələr dəyişdirməklə, mənfi saldolu ölkələrdə ümumi məsrəflər azaldılar, müsbət saldolu ölkələrdə isə məsrəflər artırılaraq tədiyə balansında tarazlıq qurulur. Yalnız məşğulluq sahəsindəki təsirlər ümumi məsrəfləri arzu olunan istiqamətdə dəyişdirməyə imkan verməyə bilər. Bundan başqa, sabit kurs sistemlərində xarici müvazinətin tarazlığı yükünü saldosu mənfi olan ölkələr çəkir. Çünki mənfi saldolu ölkələr xarici ehtiyatların tükənməsi problemi ilə qarşı-qarşıyadır. Müsbət saldolu ölkələrdə isə ehtiyatı məhdudlaşdıran belə bir arqument yoxdur. Sabit kurs sistemlərində mənfi saldolu ölkədə hökumətin devalvasiya qərarı qəbul etməsi bu mənada tətbiq edilən iqtisadi və maliyyə siyasətinin müvəffəqiyyətsizliyi deməkdir. Buna görə də, hökumətlər son ana qədər devalvasiya qərarı almaqdan çəkinir. Bunun əvəzində isə dolaylı yollarla ixracatı təşviq etməyə və idxalatı məhdudlaşdırmağa cəhd edir. Bu da bürokratik maneələrin genişlənməsinə və bazar mexanizmindən uzaqlaşmağa yol açır.

2) Likvidlik problemi: Sabit kurs sistemlərində mənfi saldo müvəqqətidirsə, bu kəsiri maliyyələşdirmək olar. Başqa sözlə, müvəqqəti kəsirlər nəticəsində milli pul valyuta bazarında dəyərini itirməyə başlayanda mərkəzi bank valyuta bazarına çıxaraq bu düşməyə mane olmağa cəhd edir. Bunun üçün də mərkəzi bankın, hər şeydən əvvəl, kifayət qədər valyuta ehtiyatı olmalıdır. Bundan əlavə, bütün ölkələr üçün beynəlxalq valyuta ehtiyatlarının çatışmazlığı problemi vardır. Bretton-Vuds sistemində rezerv vasitəsi qızıl və Amerikan dolları idi. Qızılın istehsalı çətin və bahalı olduğuna görə təklifi asanlıqla artırmaq mümkün deyildi.

Beləliklə, beynəlxalq likvidlik ölkələrin nəzarətindən uzaq bir mənbə-dən asılı idi. Birdən çox ölkənin valyutasını istifadə edəndə isə bu valyutalar arasında dəyər fərqi olacaq ki, bu təqdirdə Qreşham Qanunun mexanizmindən qaçmaq olmur. Hamı etibarlı pula meyl göstərir və əlində zəif pulu tutanlar ödəmələrə ondan sürətlə istifadə edir(“pis pul yaxşı pulu bazardan çıxarır” prinsipi).

3) Etimad problemi: Sabit kurs sistemlərində spekulyatorlar bir hökumətin sabit pariteti davam etdirməsindən şübhələnirsə, dərhal o puldan qaçıb etibarlı pullara meyl edir. Bu da sözü gedən pul üzərində təzyiqləri artırır. Çünki valyuta kursu yuxarıdan dəstəkləmə nöqtəsində çıxdığı təqdirdə hökumət böyük bir ehtimalla devalvasiya əməliyyatına gedir. Devalvasiya olarsa, spekulyatorların gözlədiyi an meydana çıxır. Əgər devalvasiya əməliyyatı olmazsa, bu təqdirdə kiçik əməliyyat məsrəflərinin xaricində böyük bir zərər görünməz. Amma üçüncü bir ehtimal, yəni mənfi saldılu ölkənin revalvasiya əməliyyatına getməsi mümkün deyil. Bu da spekulyatorlar üçün bir itki riskinin olmaması deməkdir.

4) Emissiya qazancları problemi: Sabit kurs sistemlərində böyük xarici ölkənin valyutasının beynəlxalq ehtiyat aktivində tutulması böyük ölkəyə «Senyoraj» qazancları əldə etməyə imkan verir. «Senyoraj» əslində keçmişdəki qızıl pul standartına məxsus bir termdir. Qızıl pul dəyəri ilə istehsalat məsrəfi arasındakı fərkdir. Bu fərq o dövrlərdə krala və ya hökmdara gətirdiyi üçün buna «Senyoraj» qazancı deyilmişdir. Bugünkü sistemlərdə, məsələn, ABŞ dollarının bir ödəmə və ya ehtiyat vasitəsi olaraq istifadə edilməsi bənzər bir qazancı meydana gətirir. Çünki, ABŞ pul emissiyası dollarla idxalın maliyyələşdirməkdə, dolaylı yolla idxalının dəyəri ölçüsündə emissiya qazancından faydalanmaqdadır. Halbuki, nümunə üçün, Azərbaycan dollar ehtiyatını artırmaqdan ötrü mal və ya xidmət ixrac etməli və ya da başqa bir real mənbənin məsrəfini azaltmalıdır.

Xülasə, emissiya qazanclarından yalnız pulu xarici ödəmələrdə istifadə edilən və ya da ehtiyat olaraq saxlanılan ölkələr faydalanırlar.

4.2. ÜZƏN KURS SİSTEMİ

Üzən kurs sisteminə sərbəst dəyişən və ya elastiki kurs sistemi kimi adlar da verilmişdir. Ən aşırı variantında bu sistemdə, valyuta bazarları üzərində heç bir hökumət müdaxiləsi yoxdur. Valyuta kurları tamamilə bazardakı təklif və tələbin şərtlərinə görə formalaşır. Valyuta tələbi sabit ikən təklifin artması və ya təklif sabit ikən tələbin azalması valyuta kurslarının dəyişməsinə, ya da başqa sözlə, milli pulun dəyərinin artmasına yol açır. Üzən kurs sistemi bazar iqtisadiyyatı mexanizminin valyutaya tətbiq edilən şəkildir. Sistem əvvəlcə elm adamlarına cazibəli görünmüşdür. Buna baxmayaraq onu tətbiq edənlər, məsələn, xarici ticarət firmaları, maliyyə idarəçiləri, xarici investorlar və hökumətlər qeyri-məhdud üzən kurs sisteminə yaxşı baxmamışlar. Bu sistemin lehinə və əleyhinə irəli sürülən bir çox iddialar vardır.

Üzən kurs sistemini müdafiə edənlər bazar iqtisadiyyatının faydalarından bəhs edib, bazar idarəsinin daima hökumət qərarlarından üstün olduğunu müdafiə etməkdədirlər:

1) Milli pulun həqiqi dəyəri: hökumət qərarları ilə formalaşan valyuta kursları milli pulu aşırı şəkildə dəyərləndirir. Çünki, üzən kurs sistemlərində valyuta kursları həqiqi dəyərini tapa bilir. Bu da beynəlxalq iqtisadiyyatda optimal təsərrüfat bölgüsünün təmin edilməsinə kömək edir.

2) Xarici balans: bu sistemlərdə bir valyutaya olan tələbin artması valyuta kursunun artmasına, təklifin artımı valyuta kursunun düşməsinə yol verərək tədiyə balansındakı tarazsızlığı avtomatik şəkildə aradan qaldırır. Üzən kurs sistemində bu avtomatik tarazlaşdırma mexanizminin olmasına baxmayaraq, sabit kurs sistemində bu tarazlaşdırma hökumət qərarlarından asılıdır.

3) Xarici rezervlərin ehtiyacı: Sabit kurs sistemlərində kursların sabitliyini təmin etmək üçün valyuta rezervləri olmalıdır. Halbuki, üzən sistemdə xarici tarazlıq özbaşına formalaşdığına görə xarici ehtiyata ehtiyac qalmır.

4) Daxili iqtisadi siyasət: Üzən kurs sistemlərində kursların avtomatik kurs dəyişmələri yolu ilə xarici tarazlıq problemi həll edilir. Bu baxımdan xarici tarazlığın pozulmaması qayğısı olmadan hökumətlər maliyyə və pul siyasətlərini daxili iqtisadi hədəflərin reallaşmasına yönəldirlər.

5) Xarici şoklar: Mənbəyini xaricdən alan inflyasiya və ya depressiya qarşısında, valyuta kursları dərhal lazım olan mühitlə ayaqlaşmış iqtisadiyyatı bu nəzarətsiz faktorların təsirindən qoruyur. Sabit kurs sistemlərində xarici şokların ölkəyə təsiri daha asan olur.

6) Kurslarda kiçik dəyişmələr: Üzən kurs sistemlərində kurslar tələb və təklifin şərtlərinə görə hər an kiçik ayaqlaşma hərəkətləri göstərdiyinə görə sabit kurs sistemlərində olduğu kimi uzun müddətdən sonra böyük nisbətli kurs dəyişmələrinə lüzum qalmır. Beləliklə, iqtisadiyyat böyük kurs tənzimləmələri şokundan qorunur.

7) Bürokratiyanın olmaması: Üzən kurs sistemi qiymət mexanizminə əsaslanan sadə və praktiki cəhətdən asan bir sistemdir. Kurslara əlaqədar hökumətin qərar almasına və nəzarət etməsinə lüzum yoxdur. Yəni sistem bürokratiyanı aradan qaldırır.

Yuxarıda söylədiyimiz kimi, üzən kurs sistemləri xüsusi ilə onu tətbiq edənlər tərəfindən tənqid edilmişdir:

1) Xarici ticarət və maliyyə hərəkətlərinin qarşısını almaq: Müntəzəm olaraq üzən kurslar beynəlxalq səviyyədə iqtisadi cəhətdən qeyri-sabitlik yaradaraq riskləri artırır. Bu da beynəlxalq ticarət və sərmayə hərəkətlərinin dinamizminin qarşısını alır. Hərçənd ki, kurs riskinə qarşı müddətli bazarlarda qorunma imkanı var. Amma bu əhəmiyyətli bir məsrəfə yol açır. Bundan başqa bəzi ölkələrdə bu bazarlar hələlik qurulmamışdır.

2) Ölkə daxili inflyasiyanı artırma: Üzən kurs sistemləri inflyasiyanı sürətləndirir. Çünki kurslar artıqca xam maddə və qida maddələrinin qiyməti yüksəlir. Bu da işçi maaşlarını və sərmayə məsrəflərini artırır. Halbuki, kurslar düşəndə, maaşlar və digər

məsrəflərdə azalma olmur. Yəni valyuta kurslarının qiymətlər üzərindəki təsiri tək artım istiqamətindədir.

3) Elastikliyin az olması: valyuta kurslarındakı kiçik dəyişikliklərin xarici tarazlığı təmin etməsi üçün valyuta təklif və tələblərinin elastikliyi yüksək olmalıdır. Bue lastiki dəyərin yüksək olmadığı təqdirdə müəyyən bir xarici qeyri-tarazlığı aradan qaldırmaq üçün böyük kurs dəyişiklikləri olmalıdır. Hətta elastiki dəyəri «Marşal Lerner Şərtini» təmin etmişsə, kurs dəyişmələrinin xarici tarazlığın formalaşmasına heç bir faydası olmayacaq.

4) Sabitliyi pozan spekulyasiya: Sabit kurs sistemini müdafiə edənlər üzən kurs sisteminin sabitliyi pozan spekulyasiyaya yol verəcəyini, bu da öz növbəsində kurslardakı qeyri-sabitliyi sürətləndirəcəyini söyləmişlər. Bunun əleyhinə olanlar isə bu sistemdə spekulyatorların davranışlarını sabitliyi pozan yox, sabitliyi təmin edən davranış olduğunu ifadə etmişlər. Bundan başqa sərbəst üzən kurs sistemində spekulyasiya heç bir zaman kurs sistemindəki qədər risksiz deyil. Bu mübahisələrdən konkret bir nəticə çıxartmaq çətinidir. Ancaq 1973-cü ildən sonrakı dövrdə 1980-cı illərdəki kimi böyük maliyyə probleminin yaşanmaması bu sistemin nöqsanlarının sanıldığı qədər böyük olmadığını göstərdi. Bütün bunlara baxmayaraq, üstünlükrəi nə olursa olsun, məhdudiyət tanımayan bir üzən kurs sistemi hökumət və biznesmenlər tərəfindən çox az dəstək görür. Buna görə üzən kurs sistemini tənzimləmək üçün təcrübədə müxtəlif modellər meydana çıxmışdır. Əslində bu modellər sabit kurs sistemi ilə üzən kurs sisteminin kombinasiyalarıdır. Çünki bu modellər hər iki sistemin bəzi üstün cəhətlərinin qəbul edilməsi ilə formalaşmışdır. Aşağıda bu kimi modellər araşdırılacaq.

4.3. QARIŞIQ KOMBİNASİYALI SİSTEMLƏR

Bunlar sabit və üzən kurs sistemləri arasında yer alan modellərdir. Həmin modellər aşağıdakılardır:

1. İdarəetməli dalğalanmalar: bu sistemdə prinsipə valyuta kursları valyuta bazarındakı təklif və tələbin şərtlərinə görə formalaşmaq üçün sərbəst buraxılmışdır. Yəni sabit kurs sistemlərində mövcud olan paritet kurslardan söhbət gedə bilməz. Bununla yanaşı kurs üzmələri mərkəzi bankların nəzarəti altındadır. Kurslarda aşırı dalğalanma tendensiyası özünü göstərirdi təqdirdə mərkəzi bank bazarda alqı-satqı əməliyyatlarını apararaq qeyri sabitliyin qarşısını almalı olur. Müdaxilələrin ölçüsü, şübhəsiz, ölkələrin izlədikləri siyasətdən asılıdır. Bəziləri praktikada bazar iqtisadiyyatının şərtlərinə yaxınlaşmaqla, bəzilərinin müdaxilələri aşırı formada ola bilər. İdarəetməli dalğalanmanın digər bir şəkli isə valyuta kurslarının hər gün və ya qısa zaman intervalları ilə mərkəz bankları tərəfindən müəyyənləşdirilməsidir. Beləliklə, daxili və xarici bazarlarda baş verən proseslərə görə valyuta kursları tez-tez dəyişdirilir. Görünən budur ki, idarəetməli dalğalanmada üzən kurs sisteminin elastikliyinə malik olmaqla bərabər, mərkəzi bankın müdaxilələri də valyuta kurslarına daha çox sabitlik gətirir.

2. Geniş marjlı paritetlər: Bu sistemə dalğalanma hədləri genişləndirilmiş paritet sistemi deyilir. Çünki milli valyutanın sabit paritetlərdən asılılığı davam edir, lakin paritet ətrafındakı dalğalanmanın hədləri yüksəldilir. Bununla da sabit kurs sistemində bazarın təsirinə daha çox yer verilir.

3. Sürünən paritetlər: Bu sistemdə də paritet və ya mərkəzi kurs tətbiqi vardır. Lakin sistemin əsas xüsusiyyəti mərkəzi kursun keçən bir neçə həftəyə aid (və ya ay) bazar kurslarını ortalamasına görə dəyişdirilməsidir. Tənzinləmələr keçmiş həftələrin ortalamasına görə formalaşdığına görə buna «göstəricilərə görə tənzimləmələr» metodu deyilir. Bundan başqa sistemdə valyuta kurslarını mərkəzi kurs ətrafında ala biləcək alt və üst hədlər var.

Digər bir xüsusiyyət budur: kurs dalğalanmalarının ölçüsü məlum olduğu üçün valyuta arbitrajının qarşısını almaqdan ötrü faiz hədlərini milli puldakı devalvasiya nisbətində yüksək həddə tutmaq lazımdır (revalvasiyada bunun tərsi olmalıdır).

4. Valyuta birlikləri: Bu sistem, ümumiyyətlə, eyni coğrafi məkanda yerləşən bir qrup ölkə milli valyutalarının sabit kurslarını bir-birindən asılı edib, qrup xaricindəki pullarına qarşı sərbəst dalğalanmağa icazə verən bir sistemdir. Bunlara optimum pul zonası adı da verilir. Əhəmiyyətli bir problem bu cür birləşmələrin hansı xüsusiyyətləri daşıyan ölkələr tərəfindən qurulmasıdır. Bu nəzəriyyəni inkişaf etdirən Mindell və Mak Kinnon kimiləri optimum pul zonasının və valyuta birliklərinin aralarındakı faktor dinamizmi yüksək olan ölkələr arasında qurulmasının zəruriliyini qeyd etmişdir. Bunun səbəbi isə belə izah edilə bilər: valyuta birlikləri tərəf olan ölkələrin kurs tənzimlənməsinə əsaslandığı üçün bir-birinə qarşı kurs tənzimləməsi edə bilməzlər. Fərz edək ki, A ölkəsinin tədiyə balansı mənfi saldo verərkən, B ölkəsininki müsbət saldo verir. A-nın pulu B-yə görə devalvasiya edilə bilməydiyinə görə geriye yalnız bir tədbir qalır. Bu da A-nın milli gəlir və xərcləmələrini daraldan, B-nin də genişləndirici yöndə maliyyə siyasəti tətbiq etməsidir. Bu siyasət iki ölkənin xarici balansdakı problemini həll etməklə yanaşı birincisində işsizlik, ikincisində də aşırı tələb meydana gətirir. Belə hallarda əgər aralarında iqtisadi dinamizm yüksək səviyyədədirsə, faktorlar A-dan B-yə keçir. Beləliklə, xarici müvazinət problemi ilə yanaşı tarazlıq problem idə həll edilir. Optimum pul zonasına ABŞ, Kanada və Meksika arasında qurulacaq birlikdə Qərbi Avropa valyuta birliyi nümunə göstərilə bilər. Belə ki, birinci qrup ölkələr bu gün aralarında ticarəti sərbəstləşdirmək üçün qurduqları Şimali Amerika Sərbəst İqtisadi Zonanı gələcəkdə valyuta birləşməsi yönündə inkişaf etdirə bilərlər.

4.4. VALYUTA KURSUNA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Valyuta qiymətlərinə «valyuta məzənnələri» və ya «valyuta kursları» deyilir. Valyuta kursu dəyişmələrinin həm müsbət, həm də mənfi təsiri də vardır. Məsələn, devalvasiyanın uğurlu olması üçün ən önəmli şərtlərdən biri isə, devalvasiyanın arxasınca gələcək qiymət yüksəlmələrinin qarşısının alınmasıdır. Ümumiyyətlə, devalvasiya ilə inflyasiya arasında çox yaxın əlaqələr mövcuddur. Devalvasiyanın inkişaf etməkdə olan ölkə iqtisadiyyatına yararlı olub-olmaması iqtisadi nəzəriyyədə müzakirə mövzusu olaraq davam etməkdədir.

Ümumiyyətlə, valyuta kursunun dəyişməsinə təsir göstərən iqtisadi amillər - tədiyə balansı, satınalma gücü paritet nəzəriyyəsi, faiz həddi, pul və maliyyə siyasətləri və hazırda iqtisadi amil olaraq qəbul edilməyən göstəricilərin də valyuta kurslarına təsiri təsbit edilmişdir. Müasir dünyamız gözlənilməyən şoklar və sürprizlərlə əhatə olunmuşdur. Faiz, qiymət, gəlir kimi dəyişənlər xəbər və ya rəsmi qurumların açıqlamalarından təsirləndiyi kimi, valyuta kurslarının da bunlardan təsirlənməsi aksiomadır. Siyasi xəbərlər bu mövzuda ön sırada gəlməkdədir. İqtisadiyyatda gedən prosesləri və valyuta kurslarındakı dəyişmələri təxmin etmək üçün əsas iqtisadi göstəriciləri izləmək və araşdırmaq lazımdır. Valyuta kurslarının dəyərində təsir göstərən bəzi iqtisadi göstəricilər aşağıdakılardır: cari əməliyyatlar və xarici ticarət balansına aid statistik göstəricilər, Mərkəzi bankın qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi, dövlət büdcəsinə aid göstəricilər, xarici borc və faiz ödəmələri, pul miqdarındakı dəyişmələr, beynəlxalq qurumların ölkə iqtisadiyyatına bağlı dəyərləndirmə notları və s.

1994-cü ildə iki beynəlxalq dəyərləndirmə şirkəti (Standart Poors və Moodys) tərəfindən Türkiyəyə aid kredit notunun aşağı endirilməsi ilə valyuta bazarlarında xarici pul vahidlərinin dəyərlərində yüksəlmə və ya TL-sində enmə müşahidəsi bunun ən sadə örnəyidir. Bir ölkənin milli pul vahidinin xarici dəyəri, o ölkənin iqtisadi performansını ortaya qoyan ən önəmli gös-

təricilərdən biridir. İqtisadi cəhətdən uğurlu, ancaq pulun dəyəri sürətlə düşən bir ölkəni yer kürəsində tapmaq mümkün deyildir. TL-nin davamı olaraq dəyər itirməsi və bu meyllərin 1990–ci illərə qədər davam etməsi də hökumətlərin tətbiq etdikləri iqtisadi siyasətlərinin ən uğursuz göstərijiləridir.

Valyuta kursunun dəyişməsinə təsir göstərən amillər aşağıdakılardır:

1. Tədiyə balansı: bir ölkənin tədiyə balansının kəsirli olması, xarici borcların artması və sərmayə girişindəki azalmalar ölkənin pul dəyərində mənfi yöndə təsir edir. Bir ölkə xaricə ölkəyə aldığı mal dəyərindən çox mal satırsa, o vaxt ticarət balansında müsbət saldo, bundan başqa xarici ölkələr bu ölkənin mallarını almaq üçün, təbii ki, o ölkə puluna olan tələbi artıracaq və bu pul bazarda dəyər qazanacaq. Digər tərəfdən, tədiyə balansı mütəmadi şəkildə kəsir verəndə, o ölkənin pul vahidinə təklif tələbdən çox olanda, həmin pul xarici bazarlarda dəyərini itirir.

2. Satınalma gücü pariteti nəzəriyyəsi: valyuta kursunun qiymətlər üzərindəki təsirini 1920-ci ildə İsveç iqtisadçı Qassel təsbit etmişdir. Qassel nəzəriyyəsində qızıla bağlı olmayan bir pulun satınalma gücünün atributu daxili bazardakı satınalma gücüdür. Pulların satınalma gücü paritetlərindəki uyğunsuzluğun bir göstəricisi də qiymət indeksləridir. Pulun daxili satınalma gücü ümumi qiymətlər səviyyəsinin tərsi ilə ölçülür. Bu nəzəriyyəyə görə, devalvasiya nisbəti pulun daxili satınalma gücündəki dəyişməyə bərabər olmalıdır. Bu nəzəriyyəni aşağıdakı bir misal ilə göstərsək daha asan olar: eyni miqdar malı satın almaq üçün Azərbaycanda 10 manat və ABŞ-da 1 dollar vermək lazımdırsa, Azərbaycan manatı və dollar arasındakı satınalma güclərinin pariteti 10-dur. Yəni 1 dollar 10 manat və ya 1 manat ABŞ-da 0,1 dollara satılacaqdır. Əgər Azərbaycanda qiymətlər artarsa və eyni miqdarda malı almaq üçün 10 manat yerinə 20 manat vermək lazımdırsa və ABŞ-da qiymətlər sabit qalarsa, o zaman 1 dollar Azərbaycanda 20 manat və ya 1 Azərbaycan manatının Amerikadakı dəyəri 0,05 dollar olmalıdır.

3. Faiz həddi: faiz hədləri ilə valyuta kursu arasındakı münasibətə baxmaq üçün əvvəlcə faiz hədləri ilə inflyasiya arasındakı münasibəti qurmaq lazımdır. Buna Beynəlxalq Fişer təsiri deyilir. Fişer təsirinə görə, nominal faiz dərəcələri real faiz dərəcələri ilə inflyasiyanın kombinasiyasıdır. Ölkələr arasındakı real faiz dərəcələrinin fərqi yalnız gözlənilən inflyasiya dərəcələri ilə əlaqədardır. Fişer təsiri nəzəriyyəsinə görə, bir ölkədə gözlənilən inflyasiya dərəcəsi digər ölkədə gözlənilən inflyasiya dərəcəsinə nə qədər böyükdürsə, müvafiq ölkələrdəki illik faiz dərəcələri bu fərqi görə qərarlaşır və nəticədə müvafiq ölkələrin pul vahidləri bir-birinə nisbətən daha əvvəlki münasibətə görə dəyər qazanır və ya itirir.

4. Pul və maliyyə siyasətləri: pul və maliyyə siyasətləri valyuta kursuna təsir edən amillərdən biridir. Pul təklifindəki bir artım, ümumiyyətlə, valyuta kursuna tərs qaydada təsir edir.

5. Vergi dərəcələrini dəyişdirmə yolu ilə, idxal vergiləri və vergi siyasətində dəyişikliklər, o ölkədə yaşayanların satınalma gücünü azaldır və ya da artırır. Məsələn, bir ölkə deflasiya prosesini yaşayırsa, aşağı düşən vergi dərəcələrinin milli pulun dəyərində müsbət təsir etməsi gözlənilir. Buna qarşılıq, yüksək inflyasiya olan ölkələrdə isə zidd bir nəticənin olması labüddür.

6. Digər amillər: siyasi və psixoloji amillər də valyuta kurslarına təsir edən amillərdəndir. İqtisadi amillər, uzunmüddətli valyuta kurslarının müəyyən edilməsində çox əhəmiyyətli rol oynayırlar. Ancaq iqtisadi olmayan amillər də çox vaxt valyuta kurslarına təsir edir. Bu təsir nəticəsində bəzi pullar üzərində meydana gələn münasibətlər də rol oynayır. Məsələn, İsverçə frankı etibarlı puldur. Bu da onun müəyyən bir ölçüdə qüvənlər pul vahidi olduğunu göstərir.

4.5. NOMİNAL VƏ REAL VALYUTA KURSLARI

Valyuta kursu dedikdə nominal valyuta kursu başa düşülür. İqtisadçılar nominal valyuta kursu ilə real valyuta kurslarını bir-birindən fərqləndirirlər. Nominal valyuta kursu iki ölkə pul vahidinin nisbi qiymətidir. Əgər örnəyin ABŞ dolları və Azərbaycan manatı arasındakı valyuta kursu \$ dollar başına 0, 85 manat isə isə, o təqdirdə dünya valyuta bazarlarında bir dollara 0, 85 manat dəyişdirilə bilər.

Real valyuta kursu iki ölkədəki malların nisbi qiymətidir. Başqa bir sözlə, real valyuta kursu bir ölkənin malının digər bir ölkə malı ilə ticarətinin aparıldığı nisbəti ortaya qoyur. Real valyuta kursuna bəzən ticarət həddi deyilir. İki ölkə arasındakı real valyuta kursu nominal valyuta kursu və iki ölkədəki qiymət səviyyələrinə əsasən hesablanır. Əgər real valyuta kursu yüksəkdirsə, xarici mallar nisbətən ucuz və yerli mallar nisbətən bahalıdır. Əgər real valyuta kursu aşağıdırsa, xarici mallar nisbətən bahalı və yerli mallar nisbətən ucuzdur.

Valyutanın qiyməti, xarici valyuta ilə milli pul arasındakı mübadilə nisbətidir. Praktikada, valyuta kursları Amerikan dolları ilə ölkələrin pulları arasındakı qiymət münasibətlərini ifadə edir. Dəyişkən məzənnə sistemi tətbiq edilən ölkələrdə, valyuta məzənnəsi, valyuta bazarındakı tələb və təklif dəyişmələrinə görə müəyyən edilir. Dəyişkən kurs sistemində mərkəz bankları məzənnəsinin aşırı dərəcədə yüksəlməsinin qarşısını almaq üçün bazara valyuta satar və ya kurslardakı aşırı enmə baş verdikdə valyuta satın alar. Bütün xarici pul vahidlərinin milli pul vahidi ilə ifadə olunmuş qiymətləri vardır. Bu valyuta, və ya mübadilə məzənnəsi olaraq adlandırılır. Məsələn: $1\$=0.85$ manat və ya 1 manat = 1.17 €.

Valyuta kursu e-hərfi ilə göstərilir. Bank praktikasında müvafiq ölkələrin valyutaları şərti hərflərlə göstərilir:

USD –	ABŞ dollar
YPX –	Yapon ienası
GBP – (STG) –	İngilis funt sterlinqi
CHF (SFR) –	İsveçrə frankı
€ -	Avropa pul vahidi (Avro)
AUD –	Avstraliya dolları
NZD –	Yeni Zelandiya dolları
CAD –	Kanada dolları
SGD –	Sinqapur dolları
SEK –	İsveç kronu
DKK –	Danimarka kronu
Rub –	Russiya rublu

Xarici ölkələrin pullarının qiymətinə valyuta kursu və ya valyuta məzənnəsi deyildiyini artıq bilirik. Daha ümumi bir ifadə ilə desək, valyuta məzənnəsi (kursu) iki milli pul arasındakı dəyişmə nisbətidir.

Praktikada valyuta məzənnəsini müəyyən etmədə xarici pulun vahidi əsas götürülür, yəni 1 vahid valyutanın milli qiyməti şəklində müəyyən edilir. Məsələn, 1\$: 26 rubl kimi. Buna «dolayısız kvota» üsulu deyilir. Bu üsulu «Avropa üsulu» da adlandırırlar. Bunun kimi valyuta məzənnələrinə 1 vahid milli pul ilə dəyişdirilən xarici pul miqdarı da deyilir. Buna, həmçinin «dolayılı kvota» deyilir. Bu üsul birincisinin tərsidir. Eyni nümunə ilə göstərsək 1 rubl 1/ 26 \$ olar. Bir çox ölkələrlə yanaşı İngiltərə və digər bir sıra ölkələr dolayılı kvota üsulundan istifadə edirlər. Dolayılı kvota praktikasına Amerika üsulu adı verilmişdir.

Bir milli pulun xarici dəyəri valyuta kursları ilə (məzənnə ilə) ölçülür. Dolayısı ilə milli pulun bir xarici pula görə dəyər itirməsi (devalvasiya edilməsi) xarici pulun milli pulun üzərində dəyər qazanması deməkdir ki, bu da sözü gedən valyutanın milli pula görə qiymətinin yüksəlməsi halında meydana gələ bilər. Milli pulun dəyər qazanması (revalvasiya edilməsi) isə bunun tərsidir. Qeyd etmək istədiyimiz başqa bir məqam da «kvota etmək» və ya «kvota terminləri ilə» əlaqədardır. Bir bankın kvota etdiyi valyuta alışı (və satışı) məzənnəsi onun bu qiymətdən valyuta almaq (və ya satmaq) istəməsi deməkdir. Təbii ki, müştərilər bu qiyməti qəbul etməyə məcbur deyildir. Fərz edək ki, müştərilər qiyməti çox az görərək valyuta satmasalar, ondan bank bazar şərtlərinə uyğun daha real bir alış məzənnəsi müəyyən etmək məcburiyyətindədir. Bu baxımdan kvota edilən qiymətlər əməliyyatın dəqiq olaraq həyata keçəcəyi qiymət deyil, əməliyyatçıla təklif edilən qiymət səviyyəsidir.

Valyuta əməliyyatlarına normal şəraitdə sabit bir komssion tətbiq edilmir. Bunun əvəzində «valyuta alış kursu» və «valyuta satış kursu» müəyyən edilir. Alış kursu satış kursundan daha az olur və aralarındakı fərq əməliyyat məsrəfləri ilə bankın mənfəətidir. Bank müştəriləri ilə olan əməliyyatlarda həmin gündü alış və satış kurslarını heç bir şəkildə qısaltma etmədən tam şəkildə yazaraq maraqlı şəxslərə məlumat verməlidir. Amma dilerlər (və o biri həmkar şəxslər və qurumlar) öz aralarında bunu qısa şəkildə yazırlar. Məsələn, dolların məzənnəsinin 0,85- 0,87 şəklində bildirilməsi kimi. Bu sözü gedən qurumun dolları 0, 85 manatdan alıb 0,87 manata satdığını ifadə edir.

Bir çox ölkələrdə valyuta ticarəti ilə məşğul olan bank və digər maliyyə qurumları valyuta kurslarının müəyyən edilməsində Amerika dolları ilə öz milli pulları arasındakı dəyişim nisbətini əsas götürürlər. Başqa sözlə, dollar dünyadakı valyuta bazarlarında dəyər standartıdır.

Məzənnələrin, ümumiyyətlə, dollar üzərində ifadəsi məzənnələrin hesablamalarını asanlaşdırır. Çünki müxtəlif ölkələrin val-

yuta bazarlarında məzənnələr Amerika dolları ilə milli pul arasındakı nisbət şəklində ifadə ediləndə dollar xaricində iki fərqli milli pul arasındakı dəyişmə nisbəti avtomatik şəkildə hesablanı bilər.

İki milli pul arasında bazarda bilavasitə tətbiq edilən məzənnələrə də dolayısız məzənnə deyilir. Əgər əməliyyat məsrəflərinin sıfır olduğunu qəbul etsək, dollar xarici valyutalar və milli pul arasında qoyulan məzənnələr bu valyutaların dollar qarşısındakı dəyişim nisbətlərindən (çarpaz məzənnələrdən) hesablanan məzənnələrdən fərqli ola bilməz.

Belə bir fərq arbitraj fəaliyyətinin mənfətidir. Bu fəaliyyətlərin nəticəsində də dolayısız və dolayılı məzənnələr arasındakı uyğunsuzluq aradaq qalxır.

Alış və satış qiymətləri arasındakı fərqə məzənnə marjı deyilir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bunun içində bankın mənfəətinin olması ilə yanaşı bunun hamısı mənfəət sayılmır. Başqa bir aspektdə baxanda bu fərq valyuta əməliyyatının mahiyyəti olaraq da düşünülə bilər.

Ümumiyyətlə, bazarda çox alınıb-satılan (əməliyyat həcmi yüksək) valyutalarda alış-satış qiymətləri arasındakı fərq az, bunun əksinə geniş əməliyyatı olmayan valyutalarda bu fərq çox yüksəkdir. Əməliyyat həcmi artıqca fərqi azalması təbiidir, çünki bütün əməliyyatlarda sabit məsrəflər eynidir. Digər cəhətdən valyuta bazarlarında sürətli bir qeyri-sabit (məzənnələrdə aşırı yüksəliş və ya azalış) dövrlərdə fərqlər artır. Çünki bank aldığı və satdığı valyutanın yaratdığı açıq dəyişikliyi qarşı bir əməliyyatla tarazlaşdıracağına inanmır. Mənfə və ya müsbət saldonunun yaranması isə risklidir. Hətta qeyri-sabitliyin gözlənilməsinin meydana gəlməsi belə bu mövzuda yetərli bir riskin olması deməkdir.

Digər bir məqam da, effektiv məzənnələrdəki fərqi valyutaya görə daha geniş olmasıdır. Yəni nağd xarici pullar bank köçürmələrinə görə bank tərəfindən daha aşağı qiymətdən alınır və daha yüksək qiymətdən satılır. Bunu necə izah etmək olar? Bir səbəb, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, effektiv valyutaların kiçik həcmələrdə alınıb-satılmasıdır. Başqa bir səbəb də bankın kas-

şasında saxlanılan nağl valyutaların heç bir faiz mənəfəti gətirməməsidir. Halbuki, bank köçürmələrində köçürülən pullar başqa bankda qaldığına görə faizlərin əlavə edilməsi davam edir. Bank nağd valyutaları çox vaxt turistlər hesabına əldə edir.

Ancaq bankların fərdi müştərilərə tətbiq etdikləri qiymətlər normal vəziyyətdə interbank məzənnələrindən fərqlidir və banklar arasındakı rəqabət bu məzənnələrin böyük ölçüdə ayrılmasının da qarşısını alır, bundan başqa bütün dilerlərin vəziyyəti eyni deyil. Məsələn, dollarda artıq vəziyyəti olan bir diler vəziyyətini tarazlaşdırmaq üçün bu artığı əlindən çıxarmaq istəyəcək və ona görə də daha aşağı bir satış qiyməti qoya bilər. Əksinə, kəsirli vəziyyət içində olanlar bazardan daha yüksək satış məzənnələri qoya bilərlər. Bu baxımdan fərdi müştərinin qərar verməmişdən əvvəl, bir neçə bank üzərində araşdırma aparması zəruridir. Bundan başqa, yüksək həcmli əməliyyatlar üçün müqavilə ilə daha münasib bir qiymətin tapılması imkanını da unutmamaq lazımdır.

4.6. VALYUTA MÖVQEYİ

Bir bankın aktivindəki çeşilli valyuta varlıqları ilə passivindəki valyuta mənşəli öhdəliklər bir bütün olaraq o bankın valyuta mövqeyini verir. Bankların aktivindəki valyuta hesablarını vəsaitlər və alacaqlar, passivdəki valyuta hesablarını isə öhdəliklər və borclar təşkil edir. Bu qruplar içində yer alan başlıca hesablar aşağıdakılardır:

1. ölkəxarici müxbirlərin nəzdindəki cari və depo hesablarındakı valyuta vəsaitləri;
2. ölkədaxili müxbəirləri nəzdindəki cari hesablar, valyuta hesablarındakı və ya depo hesablarındakı valyuta vəsaitləri;
3. Mərkəzi bank nəzdindəki hesablarda olan valyuta vəsaitləri;
4. Kassalardakı hesab;
5. Valyut üzərindən qiymətli kağız portfeli

Valyuta öhdəlikləri və valyuta borcları:

1. Akkreditiv öhdəliklər;
2. Geri ödənilməsinə zəmanət verilmiş öhdəliklər;
3. Ölkədaxili və ölkəxarici və ya ödənilməsinə zəmanət verdikləri digər valyuta kreditləri.

Valyuta borcları:

1. banklarda açılmış valyuta hesabı;
2. valyuta kreditləri;
3. xarici mühafizə hesabı olaraq saxlanmış fondlar.

Ümumiyyətlə, bir qayda olaraq, banklar beynəlxalq iş həyatında gərəkli ödəmələri apara bilmək üçün yetəri qədər valyuta qaynağına sahib olmalıdırlar.

Başabaş mövqe. Aktiv toplamının passiv toplamına bərabər olması: $\text{Aktivlər} = \text{passivlər} = \text{başabaş}$.

Uzun mövqe. $\text{Aktivlər} > \text{passivlər} =$ uzun mövqe. Uzun mövqedə bank, ehtiyacından çox valyuta saxlayır. Bu durumun bank üçün mənfəətli olub-olmadığını anlamaq üçün aşağıdakı misala baxaq: tutaq ki, bank ehtiyacından çox saxladığı bu valyutaları manatla ödəyərək almışdır. Deyək ki, $1\$ = 0,80$ manat ikən dollar alıb gözləsək və günlərin birində manat dollar qarşılığında dəyər itirirsə, $1\$ = 1,10$ manat olursa, heç bir əməliyyat aparmadan, durduğumuz yerdə dollar başına 30 qəpik qazanmış olarıq.

Qısa mövqe. $\text{Aktivlər} < \text{passivlər} =$ qısa mövqe. Əgər manatın maliyyəti valyuta qazancından daha yüksək isə, qısa mövqe tutmaq daha sərfəlidir. Valyutadan zərər etsək belə, manatın saxlayacağı faizdən yararlanmaq bankı daha qazanlı çıxaracaqdır. Ancaq daha qazanlı olmasına baxmayaraq, bu sərfəli yol olmadığından açıq mövqeyə düşməmək tövsiyə edilməməkdədir.

Azərbaycan Respublikası Müvəkkil Banklarının Açıq Valyuta Mövqeyi Limitlərinin Müəyyən Edilməsi Və Tənzimlənməsi Haqqında Qaydalar “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi

Bankı haqqında”, “Banklar haqqında” və “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarına müvafiq surətdə işlənib hazırlanmışdır. Qaydalar müvəkkil banklar tərəfindən aparılan xarici valyuta əməliyyatları üzrə məzənnə risklərinin tənzimlənməsinə xidmət edir.

Açıq valyuta mövqeyi limitlərinin təyin edilməsi

Müvəkkil bankların valyuta-məzənnə risklərinin məhdudlaşdırılması məqsədilə Mərkəzi Bank aşağıda göstərilən mövqələr üzrə açıq valyuta mövqeyi limitlərini müəyyən edir: Sərbəst dönərli valyutalar üzrə uzun açıq valyuta mövqeyi limiti; Sərbəst dönərli valyutalar üzrə qısa açıq valyuta mövqeyi limiti; Sərbəst dönərli valyutalar üzrə uzun məcmu açıq valyuta mövqeyi limiti; Sərbəst dönərli valyutalar üzrə qısa məcmu açıq valyuta mövqeyi limiti; Qapalı valyutalar üzrə uzun açıq valyuta mövqeyi limiti; Qapalı valyutalar üzrə qısa açıq valyuta mövqeyi limiti; Qapalı valyutalar üzrə uzun məcmu açıq valyuta mövqeyi limiti; Qapalı valyutalar üzrə qısa məcmu açıq valyuta mövqeyi limiti; Bank metalları üzrə uzun məcmu açıq valyuta mövqeyi limiti; Bank metalları üzrə qısa məcmu açıq valyuta mövqeyi limiti. Müvəkkil bankların açıq valyuta mövqeyi limitlərinin həddi Mərkəzi Bankın İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən olunur. Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilmiş açıq valyuta mövqeyi limitləri yalnız əməliyyat gününün yekun icmal balansının nəticələrinə şamil edilir. Bankların əməliyyat günü ərzində açıqları valyuta mövqələri Mərkəzi Bank tərəfindən tənzimlənir.

Struktur valyuta mövqeyinin idarə olunması.

Açıq valyuta mövqeyi hesablanarkən banklar, Mərkəzi Bankla qabaqcadan razılaşdırma şərtilə, struktur valyuta mövqələrini nəzərə almaya bilər. Struktur valyuta mövqeyinin açıq valyuta mövqeyinin hesablamalarında nəzərə alınmaması üçün aşağıdakı şərtlərə əməl edilməlidir: valyuta mövqeyinin uzun müddətə və möhtəkirlik məqsədləri olmadan qəbul edilməsi əsaslandırılmalıdır; valyuta mövqeyi bank kapitalının qorunması məqsədilə qəbul edilməlidir; struktur valyuta mövqeyi üzrə

müstəsna hallar (onun hesablamalarda nəzərə alınmaması nəzərdə tutulur) ardıcıl tətbiq edilməli və bu mövqenin mövcud olduğu bütün müddət ərzində dəyişilməz qalmalıdır.

Müvəkkil bankların açıq valyuta mövqeyinə dair hesabatı. Hesabatlara həm ölkə daxilində, həm də xaricdə yerləşən filiallar üzrə icmal məlumatlar daxil edilməlidir. Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarında filiala malik olan banklar, paralel olaraq yalnız ölkə daxilində fəaliyyət göstərən struktur vahidləri üzrə məlumatları əks etdirən identik hesabat formaları da tərtib edərək Mərkəzi Banka təqdim etməlidir. Açıq valyuta mövqeyinə dair günlər üzrə tərtib olunmuş həftəlik hesabatlar hesabat həftəsindən sonrakı ilk iş günü Mərkəzi Banka təqdim edilməlidir.

Sərbəst mövzular

1. Sabit kurs sistemi.
2. Sabit kurs sisteminin zərərləri
3. Üzən kurs sistemi.
4. Valyuta kursunun dəyişməsinə səbəb olan amillər
5. Nominal və real valyuta kursları.
6. Valyuta mövqeyi: uzun mövqe və qısa mövqe.

V FƏSİL. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BAZARI

5.1. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BAZARLARININ STRUKTURU

Dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq mal və xidmət axınları ilə yanaşı kapital axınları da vardır. Beynəlxalq kapital hərəkətlərini üç ana başlıq altında toplamaq olar: ölkələrin iqtisadi inkişafını maliyyələşdirilməsinə yönəlmiş qarşılıqsız kredit və ya kredit şəklindəki rəsmi kapital hərəkətləri (hökumətdən hökumətə və ya dünya bankı tərəfindən verilən iki və ya çoxtərəfli xarici yardımlar), birbaşa xarici kapital investiyaları və portfel karakterli beynəlxalq kapital axınlarıdır.

Beynəlxalq kapital beynəlxalq maliyyə bazarlarından kommersiya şərtlərilə əldə edilir. Bir ölkə rezidentləri digər bir ölkə rezidentlərinə maliyyə qaynağı təmin edirsə, buna beynəlxalq maliyyə əməliyyatı deyilir. Beynəlxalq maliyyə əməliyyatının əsas məqsədi – fond sahiblərinin xarici bazarlarda fondlarını istifadəyə verərək daxili bazarlara görə daha yüksək bir gəlir əldə etməkdir. Beynəlxalq kapital ixracı bir ölkənin əlindəki fondlarının digər bir ölkənin pul və kapital bazarlarına yatırılması deməkdir. Əslində kapital ixracı bir ölkənin pul yığımlarının digər bir ölkənin iqtisadiyyatı üçün istifadəsidir. Bunun nəticəsində, iqtisadiyyatda iqtisadi yüksəliş aşağı düşür, işsizlik artır və tədiyə balansı pozulur. Bir ölkə sakinlərinin digər ölkə sakinlərini finans qaynağı ilə təmin etmələri beynəlxalq kapital işləmidir və əməliyyat beynəlxalq kapital bazarlarında gerçəkləşir. Beynəlxalq kapital hərəkətlərinin ola bilməsi üçün hər şeydən öncə bir finans qaynağı və ya kapitalın (investisiya fondu) olması labüddür. Finans qaynağı və ya investisiya fondu müəyyən bir gəlir qarşılığında başqalarının yararlanmasına verilən və hər zaman istifadəyə hazır olan və likvidliyi yüksək olan fondlardır. Finans işləmləri finans bazarlarında aparılır. Bu bazarlar – pul bazarları və kapital bazarları olmaqla iki yerə ayrılır. Əgər finans qaynaqları müəyyən

bir faiz gəliri əldə etmək məqsədilə hərəkət edirsə, bu əməliyyata kredit adı verilir. Beynəlxalq finans axınları qısa (1 ildən az), orta (1-5 il) və uzun (5 ildən çox) müddətlidir.

Pul bazarlarındakı işləmlər əsasən kommersion bankları vasitəsilə aparılır və buradakı əməliyyatlar qısamüddətlidir. Kapital bazarında işləmlər isə istiqraz və səhm kimi qiymətli kağızlarla gerçəkləşdirilir. İstiqraz müəyyən bir sabit faiz gəliri gətirən borc sənədidir. İstiqrazın müddəti qısadirsə, o zaman onun adı finansman bonosu olur. Səhm isə şirkətin mülkiyyətinə ortaqlıq haqqına dayanır və mənfəət və ya zərəyə qatılmaq imkanı əldə edir.

“Dünya kapital bazarı” geniş mənada – dünya miqyasında əldə olan kapitalın akkumulyasiyası və yenidən paylaşdırılması iqtisadi mexanizmdir. Bir tərəfdən, kredit bazarı real kapitalın artırılmasına şərait yaradır və cari ödənişləri yerinə yetirir, digər tərəfdən – faktiki deyil, yalnız saxta kapitalın artımını tələb edir. Dünya kredit bazarının seqmentləri arasındakı fərq maliyyə resurslarının istifadə olunması müddəti və formaları, sövdələşmələrin xarakteri, kreditorların və borc alanların tərkibi, faizlərin səviyyəsi və dinamikası, təşkilatın dövlət-hüquq forması, inkişaf səviyyəsi və başqa amillər ilə müəyyən olunur. Amma bütün əməliyyatlar mahiyyət etibarilə eynidir və ssuda kapitalının hərəkət formalarının əks etdirir.

Borc qiymətli kağızların dünya bazarında dünya kredit bazarının seqmenti kimi, başlıca olaraq, veksellər və istiqraz vəqərələri (şəxsi və dövlət) tədavül olunur. Belə ki, onun böyük hissəsi – qeyri-rezidentlər tərəfdən tələb olunmayan və qeyri-dövlət şirkətlərinin vekselləridir; bu seqment borc qiymətli kağızların dünya bazarının fəaliyyətində zəif iştirak etmişdir.

Borc qiymətli kağızların dünya bazarında xarici istiqraz vəqərələri də buraxılır. Kapital bazarının (və ya kredit bazarının) ikinci seqmenti kredit banklarının dünya bazarı hesab olunur. Bu, müxtəlif maliyyə ssudaları, borcları və kreditləri bazarıdır. Burada borc alanlar firmalar, banklar, hökumət (o cümlədən, mərkəzi, regional və hətta bələdiyyə) qismində çıxış edirlər. Bu bazarın

kreditorları – maliyyə-kredit təşkilatları, ələlxüs, banklar, eləcə də, trast və fondlardır. Bazarın həcmi 40 trilyon ABŞ dollarına yaxındır.

Bank kreditləri bazarında banklararası seqment fəaliyyət göstərir və burada müxtəlif ölkələrin kredit təşkilatları, əsas etibarilə, qısamüddətli depozitlər, eləcə də, cari hesablar və ssudalar şəklində əldə olan maliyyə resurslarını müvəqqəti yerləşdirirlər.

Dünya maliyyə bazarında resurslar özünün milli mənsubiyyətini itirir. Belə ki, onlar, başlıca olaraq, Avropada dollar və ya Avropa valyutaları ilə depozitə qoyulmuşlar. “Avrodollar” termini məhz bu cür – maliyyə aktivlərinin əsas valyutası adı ilə meydana gəlmişdir. Buna baxmayaraq, avrodollarlar yalnız Avropanın maliyyə bazarlarında tədavül etmirlər. Avrodollar bazarının həcmi 10 trilyon ABŞ dollarına yaxındır.

Avrodolların tədavül olunduğu BMB seqmentini avro-bazar (avrodollar bazarı) və müvafiq olaraq, bu bazarda kreditorları – avrobanklar, oradan götürülən borclar – avroborclar, orada buraxılan qiymətli kağızları – avro-kağızlar (avro-istiqraz vəərəqələr, avronotalar) adlanırlar.

Avrodolların yaranması səbəbləri, birincisi, maliyyə resurslarının sahibkarlarının həmin resursları etibarlı və mənfəətli şəkildə yerləşdirməsinə səy göstərməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, onlar sosial-iqtisadi və siyası vəziyyətin qeyri-sabit olmasına görə bazarda yüksək milli vergilər qoya bilməzlər. İkincisi, avro-əmanətlərin bir yerdə cəmləşməsi onların tez bir zamanda və xüsusi bir risk olmadan dünyanın müxtəlif məntəqələrinə ötürülməsinə imkan verir. Bu bazar 40-cı illərin sonu – 50-ci illərin əvvəllərində Koreyada müharibə vaxtlarından inkişaf etməyə başlamışdır.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarının strukturu beynəlxalq pul bazarı və kapital hərəkətləri sisteminin birgə təsiri altında formalaşır. Beynəlxalq fond axınları bir ölkədən ayrı-ayrı ölkələrə hərəkət edən pul və kapital fondlarıdır. Ümumiyyətlə, maliyyə bazarlarında satılan fondlar istehlak edilməyib investisiyaya

yönələn gəlirlərdir. Bu fondlar bir gəlir qarşılığında borc verilir. Bu gəlir faiz və ya dividend şəklindədir. Beynəlxalq finans axınlarının iki məqsədi vardır. Birincisi, bir tərəfdən fərdərin, şirkətlərin və dövlət qurumlarının xarici fondalardan yararlanması, digər tərəfdən də mövcud yığım imkanlarının ölkə xaricində dəyərləndirmə arzu və istəyi; ikincisi, bütün beynəlxalq əməliyyatların nəticəsində meydana gələn fond axınları arasında bir xarici tarazlıq yaratmaq. Cari əməliyyatların kəsiri və ya çoxluğu ölkələr arasında Net trasferlərlə tarazlanır. Buna «kapital hərəkətləri» deyilir. Kapital hərəkətləri əsas olaraq beynəlxalq inəələr və yardımlar, xarici borclanma və xarici özəl investisiyalardan meydana gəlir.

Cari əməliyyat balansı artıq olduqca ölkə iqtisadiyyatının xaricdə varlıqları, kəsirli oldquda isə ölkənin xarici borcları artır.

İqtisadi vahidlər sərvətlərini ölkə daxili və xaricində sərvət şəklində tuturlar. Sərvət tərkibini seçərkən hansı sərvətin daha yüksək gəlir verəcəyinə baxırlar. Buna görə də, gəlirliyin çoxlu ölkələrdə fərqli olması beynəlxalq pulun hərəkətinə səbəbləndirir.

Beynəlxalq maliyyə bazarlarının strukturuna köklü şəkildə təsir edən amillər:

1. ümumi makroiqtisadi durum;
2. faiz hədlərində və valyuta kurslarında dalğalanma;
3. pul və kapital bazarlarının işləməsini nizamlayan qaydaların tənzimləmə formaları;
4. texnoloji durum;
5. beynəlxalq iqtisadiyyatın təməllərini müəyyən edən real sektor, yəni istehsal, xarici ticarət, investisiya, şirkət və s.

Beynəlxalq maliyyə bazarında əməliyyatların artım həcminə təsir göstərən ən önəmli amil «finans sərbəstləşmə» hadisəsinin meydana çıxmasıdır.

Beynəlxalq maliyyə bazarları çeşidli finans varlıqlarının alınıb-satıldığı bazarlardır. Bu finans varlıqları dörd təməl üzərində qurulur: valyuta; avropul; kredit alətləri və qiymətli kağızlar: istiqraz və səhmlər.

Qısamüddətli finans alətlərinin əməliyyat gördüyü bazarlar – «beynəlxalq pul bazarları» adlandırılır və onun tərkibində «valyuta bazarları» və «Avrobazarlar» olmaqla iki bazar yer alır. Uzunmüddətli fond axınlarının yer aldığı bazarlara isə «beynəlxalq kapital bazarları» deyilir və onun tərkibində «beynəlxalq kredit bazarları» və «beynəlxalq istiqraz bazarları» və «beynəlxalq səhm bazarlarından» ibarətdir.

Beynəlxalq finans bazarlarında dövlətlər, bələdiyyələr, investisiya bankları, mərkəzi bank və çoxçeşidli şirkətlər hədsiz fərqli fondları istifadə etmək üzrə finans institutlarına müraciət edirlər. Finans institutları kommertiya bankları, investisiya bankları, əmanət qurumları, sığorta şirkətləri və pensiya fondları və çoxçeşidli varlıqlarda ixtisaslaşmış vasitəçi qurumlardır. Finans bazarları varlıqlarda ixtisaslaşmış vasitəçi qurumlardır. Finans mazarları investiyalar yerətli bilginin saxlanması və finans vasitəsi qurumlarının yetərli güc və etibarlıqda ola bilmələri üçün məlum qanunlar çərçivəsində fəaliyyət göstərir.

Finans bazarları pulun iki funksiyasını nizamlayır: pulun dəyər ölçüsü və dəyər saxlama vasitəsi olma əməliyyatı; pulun tədavül funksiyası və pulun ödəmə vasitəsi olma əməliyyatı.

5.2. BEYNƏLXALQ PUL BAZARLARI

Beynəlxalq pul bazarları qısamüddətli beynəlxalq fond axınlarının yer aldığı bazarlardır. Günümüzə iki təməl beynəlxalq pul bazarı mövcuddur: Valyuta bazarı və Avropul bazarı.

Beynəlxalq valyuta bazarlarında ən böyük beynəlxalq fond axınları ticarəti həyata keçirilir. Günlük beynəlxalq valyuta ticarəti həcmi 2900 milyard dollar miqdarındadır. Beynəlxalq valyuta bazarları çox sayda kommertiya banklarının 24 saat boyunca fəaliyyət göstərdiyi bir bazardır. Bu vasitəçi qurumlar telefon və elektronik xəbərləşmə vasitələri ilə davamlı olaraq əməliyyat və bilgi alış-verişi ilə məşğul olurlar. Valyuta bazarının

özəlliklərindən biri bazarda iştirak edənlərin sayının çox olması, operativ məlumat alma və əməliyyat xərclərinin çox aşağı dərəcədə olmasıdır.

Bazardakı vasitəçilər bazarın topdan satıcılar hissəsini təşkil edir və təklif edilən qiymətləri kvota edir. Pərakəndəçilər isə dövlətlər, şirkətlər və fərdlərdir. Valyuta bazarlarında çeşidli əməliyyatlar aparılır və hər əməliyyat üçün öz adı ilə adlandırılan alt bazarlar vardır:

1. müddətsiz nağd (spot) bazarlarında əməliyyat bir gecəlik (overnight), 1 günlük və 2 günlükdür və alış satış anında yapılır;

2. müddətli (Forward) bazarda əməliyyatların alqı-satqısı məlum bir dəyər və tarixdə olur. Müddət, ümumiyyətlə, 30 və ya 90 günlükdür;

3. Banklararası (interbank) valyuta bazarları sadəcə banklar arasındakı əməliyyatlardan ibarətdir;

4. Gələcəkdəki sözləşmələr (futures) bazarında müddətli əməliyyatlar yaranır;

5. Options – müəyyən bir müddət sonunda bəlli bir miqdarı razılaşıdırılmış bir qiymətdən alma ya da satma haqqı verməsidir. Bu tip sözləşmələrdə alma və satma məcburiyyəti yoxdur, alma və ya satma imkanından istifadə etmə haqqı vardır. Məqsəd gələcəkdəki qiymət dəyişmələrinə qarşı qorunma və ya bundan qazanc saxlamaqdır;

6. valyuta bazarları sözləşmələri, bəlli miqdardakı iki pulun eyni anda bir-birinə qarşı bir müddətdə satın alınmış başqa bir müddətdə satılmasına imkan verir.

Valyuta bazarlarının məqsədi aşağıdakılardır: qısamüddətli pozisiyon alma (spekulyasiya), forward əməliyyatları, futures və opsiyonlar, valyuta swap yoluyla investisiya fəaliyyətində ortaya çıxan valyuta risklərindən qorunma (hedging) və coğrafi qiymət fərqlərindən faydalanmaq üzrə arbitraj.

Beynəlxalq pul bazarları strukturuna girən Avrodollar bazarları, ölkələr arasında finans fondlarının dəyişməsinə va-

sitəçilik etmə funksiyalarını həyata keçirməyə malikdir. Avrodollar bazarının məqsədi finans vasitəçisi olaraq alıcı və satıcıları bir araya gətirməkdir. Avrodollar ABŞ-ın xaricində fəaliyyət göstərən banklarda amerikan dolları ilə açılan dollar hesablı əmanət hesablarıdır.

Avrodolların 2 əsas özəlliyi vardır: Açılan hesablar qısamüddətli və ABŞ xaricində banklarda olur. Bu banklara dollar qoyanlar Avropanın mərkəzi bankları, avropalı və ya Avropa xaricindən olan firmalar, transnasiona l şirkətlər və çeşidli ölkə vətəndaşlarıdır.

Avrodollar bir ABŞ vətəndaşının Nyu-Yorkdakı bankından müəyyən bir miqdar götürərək bunu Londondakı banka qısamüddətli olaraq yatırması ilə yaradılır. ABŞ vətəndaşının bu şəkildə hesab açmasında başlıca məqsədi daha çox gəlir qazanmaqdır. Bu əmanətləri qəbul edən banklara Avrobank, aparılan əməliyyatlara isə Avrodollar əməliyyatı və bu bazara Avrodollar bazarı (Avrodollar market) deyilir. Avrodollar əməliyyatı 5 milyon dollar və ya daha yüksək miqdarlarda gerçəkləşdirilir. Bu bazarda aparılan əməliyyatın 80%-nə qədərini ABŞ dolları təşkil edir. Lakin ABŞ dolları xaricində Avro, İngilis Sterlinqi, İsveçrə frankı kimi Avropa pulları da istifadə edilir.

Ümumiyyətlə, Avrodollar bazarlarında dövlət müdaxiləsi çox azdır və ya yoxdur, rəqabət yayğındır. Bu səbəblə bu bazarlardan daha aşağı faiz ilə fond cəlb etmək mümkündür. Bu bazarda pul yatıranlar isə daha yüksək nisbətlərdə faiz gəliri əldə edirlər. Faiz dərəcələri interbank əməliyyatlarının tətbiq edildiyi London bazarına görə (LIBOR) təsbit edilir.

Ümumiyyətlə, Avrodollar bazarlarından fond tələb edirlər. Bunu, adətən hüquqi şəxslər, transnasiona l böyük şirkətlər və hökumətlər yaradırlar. Avrodollar bazarlarındakı əməliyyatlar, əsasən, qısamüddətli olur.

Qərbi Avropada və xüsusilə də Londondakı bəzi böyük banklar 1950-ci illərin ortalarında ABŞ dolları cinsindən əmanət qəbul etməyə və bu əmanətlərdən dollar ilə borc verməyə

başlamışlar. Londondakı banklar (ABŞ banklarının London şöbələri); ABŞ-da valyuta gəliri saxlayan ingilisləri il əvə ya İngiltərədəki yüksək faizlərdən yararlanmaq istəyən ABŞ vətəndaşlarının vəsaitlərini cəlb etmək məqsədlərini qarşılarına qoymuşlar. Bu, ilk başlanğıcdan normal bankçılıq qaydalarına uyğunlaşmır. Çünki bir ölkənin vətəndaşları digər bir ölkənin pulunu əldə etmək istəyəndə, bu pulu ya valyuta bazarlarında əldə etməli, ya da pul ixrac edən ölkədəki bir bankdan borc almalı idilər. Lakin 1958-ci ildən sonra beynəlxalq valyuta bazarlarında Avrodolların ortaya çıxması ilə bir ingilis vətəndaşı ehtiyac duyduğu dollarları öz ölkəsindəki bir bankda saxlamağa başlamışdır. Şübhəsiz ki, bu tendensiyanın inkişafında sabiq Sovet İttifaqının əlində toplanan dolları, ABŞ-ın xaricində dəyərləndirmək istəyinin də böyük təsiri olmuşdur. Avrodollar bazarlarındakı əməliyyat həcmi ilə əlaqədar təminedicisi rəqəm tapmaq olduqca çətindir. Beynəlxalq ödəmələr bankının təxminlərinə görə Avropul bazarının həcmi 1965-ci ildə 14 milyard dollar, 1978-ci ildə 1,245 milyard dollara yüksəlmişdir. 1986-cı ildə Avrodollar bazarının əməliyyat həcmi 3,059 milyard dollara çatmışdır. Avrobazarlarla qaynaq saxlayan qurumlar aşağıdakılardır: inkişaf etmiş ölkələrin mərkəzi bankları, kommersiya bankları, transnasion şikərtlər və sığorta qurumları, şirkətlər. Avrobazarlara fond saxlayan ölkələr üç yerə ayrılır: Qərbi Avropa ölkələri, ABŞ və digər ölkələr. Avrobazarlardan kredit şəklində qaynağa ehtiyacı olanlar isə adətən rəsmi qurumlar və kommersiya banklarıdır. Ümumiyyətlə, Avrobazarlardan ən çox kredit tələb edən iki qrup vardır: ödəmə güclükləri olan inkişaf etmiş ölkələr və inkişaf etmə yolunda olan ölkələr. Avrobazardan finans qaynağı təmin etmənin tək yolu Avrodollar bazarından qısamüddətli kredit almaq deyildir. Avrobank milli pulun aid olduğu ölkə xaricində satışa qoyulmaq üzrə ixrac edilən qiymətli kağızlardır. Məsələn, bir ingilis şirkətinin sterlinq üzərindən çıxardığı Bonoları Nyu-York, Surix, Frankfurt və digər birjalarda satması vəziyyətində Avroistiqraz ixrac edilmiş olur. Avrobono bazarları orta və uzunmüddətli in-

vestisiya fond qaynağıdır. Bu baxımdan Avrobono Avrodollar bazarından ayrılır.

Avrobononu satın alanlar vergi və milli pul vahidindən qaçmaq istəyən özəl və dövlət yatırımcılarının ölkə mənşələri Mərkəzi, Şərqi, Cənubi Amerika və Avropa ölkələri olduqda qurum yatırımcıları arasında NATO, Birləşmiş Millətlər kimi beynəlxalq təşkilatlarda yer alır.

1963-cü ilə qədər Nyu-York finans mərkəzi Bono ixrac edərək fond saxlamaq ehtiyacında olanlar üçün ən önəmli bazar idi. Lakin, 1960-cı ilin başında ABŞ-ın tədiyə balansının kəsrləri böyümüş, qızıl ehtiyatları azalmış və ölkədən önəmli ölçülərdə kapital çıxmağa başlamışdı. Bu tendensiyalar qarşısında prezident Kennedi, 1963-cü ildə Nyu-York bazarında satılan və amerikalıların aldıkları xarici istiqrazların üzərinə «İnterstequalizationfuk» adlı bir vergi tətbiq etmişdir. Beləliklə də, xariclərin Nyu-York birjasından Bono ixrac edərək fond saxlamalarına üstünlük verilmişdir. ABŞ hökumətinin aldığı bu qərar nəticəsində Bono yolu ilə fond saxlamaq istəyən qurumlar, London və Frankfurt birjalarına yönəlmiş və sadəcə dollarla deyil, Alman markası və İsveçrə frankı qüvvətli pullar üzərindən də Bono ixrac etmişlər. Avrobazarlarla fond bağlayan ölkələr üçə ayrılır. Bunlar Qərbi Avropa ölkələri, ABŞ və digər ölkələrdir. Avrobazarlardan kredit şəklində fond tələb edən rəsmi qurumlar kommersiya bankları və şirkətlərdir. Avrobazarlardan borclanmanın ən geniş forması kreditdən istifadədir. Avrobazarın istiqraz ixrac edərək və ya «əmanət sertifikatı» kimi qiymətli kağız satışı yolu ilə borclanma həyata keçirir.

Avro bazarlarda borclanma imkanlarına iki faktor təsir edər: Kredit dəyərliliyi və kreditin maya dəyəri. Bir şirkətin kredit dəyərliliyini, o şirkətin finans vəziyyətinin təhlili sonucunda müəyyən etmək olar.

Ancaq bir ölkənin kredit dəyərliliyinə müsbət yöndə təsir edən amillər aşağıdakılardır:

1. Ölkənin inkişaf və ya borc ödəmə yetənəyi yüksək (neft ixrac edən ölkələr kimi) inkişaf yolunda olan bir ölkə olması;
2. Tədiyə balansının kəsir verməməsi və kəsirlərin mütləq və ya nisbi dəyərinin zaman içində azalması;
3. Ölkənin təməl iqtisadi göstəricilərinin müsbət inkişafı (inflyasiyanın düşməsi, pul təklifinin nəzarətsiz şəkildə artmaması, real milli gəlir və sektorların böyümə tempi);
4. Ölkənin xaricə açıqlığı (qanunvericilik, iqtisadi və finans münasibətləri baxımından ölkənin dünya ölkələri ilə inteqrasiya dərəcəsi);
5. Ölkənin öz qaynaqları ilə borc qarşılama nisbətinin artması;
6. Daha öncə Avrobazarlar və digər beynəlxalq finans qaynaqlarından alınan borcların əsas pul və faiz ödəmələrinin zamanında və fasiləsiz yerinə yetirilməsi.

Yuxarıda sayılan faktorların çeşidli metodlarla toplu olaraq dəyərləndirilməsi nəticəsində ölkələrin kredit dəyərliliyi müəyyən ballarla təsbit edilir. Balı yüksək olan ölkələr daha uyğun şərtlərlə və böyük miqdarlarda kredit alma imkanına sahib olurlar. Beynəlxalq finans qurumlarının kredit açarkən bu qədər fərqli çalışmalar aparmasının səbəbləri kredit riskini minimuma endirmək, dolayısıyla verilən kreditlərin geri qaytarılmaması problemləri ilə qarşılaşmamaqdır.

Kreditin maya dəyərinə təsir edən başlıca amillər: kreditin banklararası və əlavə (spread) faiz dərəcəsi, komisyona, pul vahidi və kreditin təşkili məsələləridir.

Londonda banklararası əmanətə ödənen faiz dərəcəsinə LIBOR deyilir. Avrobazardan kredit almaq üçün başvuran bir firma üçün kreditin maya dəyəri aşağıdakı kimi hesablanır: $LİBOR = SPREAD + idarə komisyonu + borc komisyonu + qatılın komisyonu$.

5.3. BEYNƏLXALQ KAPİTAL BAZARLARI

Beynəlxalq finans bazarlarının özəlliklərindən biri də kapital hərəkətlərinin sürəti və həcmnin böyüklüyünün beynəlxalq ticarət hərəkətlərindən və xarici özəl yatırımlardan çox daha böyük olmasıdır. Bunun isə ən önəmli səbəbi ölkələr arasındakı faiz hədləri və valyuta məzənnələri arasındakı fərqliliklərinin olması və faiz hədləri və valyuta məzənnələrinin davamlı dalğalanmasıdır.

1992-ci ildə Beynəlxalq valyuta ticarətinin həcmi 220 trilyon dollar ikən, beynəlxalq Bono ticarəti həcmi 333,7 milyard dollardır. Valyuta və Bono bazarları ilə səhm bazarlarını müqayisə edərkən görünür ki, səhm bazarının həcmi bunlara nisbətən çox-çox kiçik qalır.

Beynəlxalq finans bazarlarının alt bölümlərindən biri kapital bazarlarıdır. Beynəlxalq kapital bazarlarının da alt bölümləri kredit, istiqraz və səhm bazarlarıdır. Kredit bazarlarında pul, digər iki bazarlarda isə qiymətli kağızlar əməliyyatda iştirak edir.

Beynəlxalq kredit bazarlarında beynəlxalq ticarətin kreditləşməsinə yönəlik kredit əməliyyatları yer alır. Beynəlxalq ticarətin kreditləşdirilməsində çox çeşidli alətlərdən istifadə olunur. Bu alətlər əsasən – veksəl və bank qəbulu, faktoring, forfating, sənət diskontu, qısamüddətli bank kreditləri, beynəlxalq lizing, iqtisadi və siyasi risk sığortasıdır.

Beynəlxalq ticarət mövzusu olan mallar başqa ölkələrə veriləcəyi üçün malı verənin doğrudan ödəmə alması imkanı yoxdur. İdxalatçı malını təhvil aldıqdan sonra malın pulunu göndərməyi boynuna götürür. İxracatçı isə ixrac etdiyi mal üçün ödəmə tapşırığını saxlamaq üzrə idxalatçıya bir veksəl verir. Veksəl ixracatçı tərəfindən düzənlənən və idxalatçının həmən və ya gələcəkdəki bəlli bir tarixdə məlum bir miqdarda ödəmə olmasını şərtsiz olaraq əmr edən yazılı bir ödəmə əmridir, yəni vekseli çəkən ixracatçıdır.

İki cür veksəl vardır. Müddətsiz veksəllər təqdim ediləndə ödənəcək veksəllər və bunlar ödəmənin həmən alınması

zəruriləşdirir. Müddətli veksellər isə ödəmənin bir müddət, örnəyin bir, iki, üç ay sonunda alınmasına imkan verir. Üzərinə veksəl çəkilən idxalatçı malın mülkiyyətinə keçə bilməsi üçün bunu müddəti çatdığına ödəmə üçün «qəbul» (accert) edər, yəni idxal etdiyi mal üçün bəlli bir zamanda ödəmə aparmağı öhdəsinə götürər. Eyni şəkildə idxalatçının bankı da vekseli ödəmək üçün qəbul edə bilər. Adətən veksəl üzrə əməliyyatlar banklar vasitəsilə aparılır. Müddətli veksəl bir bank üzərinə çəkildiyində və bank tərəfindən qəbul edildiyində «Bank qəbulu» (bank accertance) formasını alır. İdxalatçının bankı istərsə bu vekseli «Banker qəbulu» (bankers accertance «B/A») bazarındakı yatırımcılara bir diskont qarşılığında və ödəmənin ixracatçıya verilməsi yolu ilə sata bilər.

Forfating – ixracatdan doğan ortamüddətli bir alacaq üçün tərtib edilmiş borc sənədinin idxalatçıdan alma anlamına gəlir. Artıq alacaqlı ixracatçı dövriyyədən çıxmış olur. Bu əməliyyat, özəlliklə uzunmüddətli kapital mallarının alış-verişində olur. Bu əməliyyatlar idxalatçının bankının zə-manətinə söykənir. Bəzən əməliyyatlar birdən çox ölkənin pul vahidinə bağlanır və bu əməliyyatlar sendikasyon kredit yoluyla aparılır.

Qısamüddətli bank kreditləri – ixracatçının gələcəkdə ixrac edəcək malın istehsalı və satışına qədər keçəcək müddətdə kreditə olan ehtiyacı qarşılamaq üçün açılan kreditlərdir. İxracatçıya açılan kreditə «ixraxat öncəsi kredit» adı verilir. Dövlətlər bu cür kreditlərə aşağı faiz ödənməsi məqsədilə subvensiya siyasəti yürüdürlər.

Beynəlxalq istiqraz bazarı. Dövlətlərin, xəzinə, banklar və şirkətlərin kreditə alternativ olaraq öz aralarında buraxdıqları bonoları istifadə etdikləri bir əməliyyatdır. Bono bəlli bir müddət içində hər dövr üçün məlum bir nisbətdə faiz ödəmə zəmanəti verən bir finans alətidir. Bonolar orta və ya uzun müddətli olaraq çıxarılan qiymətli kağızlardır. Yeni çıxarılan bonolar, ilk öncə, birinci kapital bazarında satılır. Yeni çıxarılan qiymətli kağızların alınıb-satılıqları bazara «birinci bazar» deyilir. Daha sonra bonolar

ikinci bazarlarda əl dəyişdirilməsinə başlar. Mövcud qiymətli kağızların alınib-satıldığı bazarlara «ikinci bazarlar» adı verilir. Bonolar çıxarıldıqdan sonra birinci bazarlarda iki yolla satılır. Birinci yol heç bir vasitəçidən istifadə etmədən doğrudan doğruya «xalqa təklif edilən», ikinci yol isə bonoların banklar və ya digər finans qurumları vasitəsi ilə satılmasıdır.

Beynəlxalq bonolar növləri və bu növlərin alış-satışının aparıldığı istiqraz bazarları üç yerə ayrılırlar: 1) xarici istiqraz bazarları, 2) Avro istiqraz bazarları, 3) özəl investisiya bazarları. Özəl investisiya istiqrazlarında borclanma iri instisional yatırımcılar vasitəsilə və özəl investisiya formasında aparılır.

Xarici istiqrazlar bir şirkətin və ya dövlətin, xarici bir ölkədə satılmaq üçün xarici ölkənin pul vahidi cinsindən ixrac etdiyi borc alətidir. Şirkətlər və ya hökumətlərinin istiqrazları istiqrazları hansı ölkədə satılırsa o ölkənin istiqraz çıxarma və satma ilə bağlı yerli tənzimləmə qaydalarına uyğun olaraq çıxarılır. Xarici istiqrazlar vasitəçi qurumların vasitəsilə bazarlanır. Bank və ya qiymətli kağızlar şirkətinə satılır və bu qurumlar bunları daha yüksək bir qiymətdən və ya bir spread ilə fərdlərə və ya hüquqi şəxs olan investora satırlar.

Avroistiqraz bazarları – Avromərkəzlərdə çıxarılan və Avropul cinsindən olan məlum borc alətidir. Avroistiqrazlar tək xarici pula və ya iki xarici pula bağlı olaraq çıxardıla bilər. Son illərdə yayılan bir düşüncəyə görə valyuta kurs dəyişmələrinin riskini azaltmaq məqsədi ilə borclanmalar bir cins valyuta üzərindən, ödəmələr isə bir başqa cins valyuta üzərindən aparılır.

İstiqrazların dəyərləndirilməsində reyting şirkətinin əsas olaraq ilgi göstərdiyi göstərici bu istiqrazları ixrac edənlərin, vəd etdikləri ödəmələri yerinə yetirib yetirməməsidir. Reyting qurumları, əsas etibarilə, kredit ölkə riskinin təhlilində finans mütəxəssislərindən ibarət bir təşkilatdır. Ölkə riski makroiqtisadi və siyasi səbəblərlə alıcıların və investisiya qoyanların rastlaşa biləcəkləri ağır finans zərərnlərini müəyyən etməyə yönəlmiş bir təhlil növüdür. Ölkə riski təhlilləri iki cür halda yol göstəricisi rolu oynayır. Bunlardan birincisi

beynəlxalq finans bazarlarında hökumətə bilavasitə borc vermək istəyən rəsmi qurum, dövlət, kommersiya bankları və özəl kreditorlar, ikincisi o ölkəyə bilavasitə investisiya qoymaq istəyənlərə tövsiyə xarakterli yol göstəricisidir.

Beynəlxalq səhm ixracı və satışı – kapital qarşılığında səhmi ixrac edən şirkətin hər il bir dividend ödənməsi əsasına dayanır. İnvestorlar səhmlərin dəyər qazanmasından dolayı əlavə qazanc əldə edirlər. Beynəlxalq bazarlarda satmaq məqsədilə səhmlərin çıxarılması iki yolla olur «Tək dilimli ixrac» durumunda Avrosəhmlər Avrobazarlarda satılmaq üçün ixrac edilir. Satış eyni anda bütün Avropa ölkələrində aparılır. Lakin Avropa ölkələri xaricindəki ölkələrə də (ABŞ, Yaponiya) səhmləri satmaq mümkündür.

«İki dilimli ixrac» yolunda isə səhmlərin ixracı yerli və beynəlxalq tranş olaraq ikiye ayrılır. Beynəlxalq tranş xarici investitorlara satılır. Əsasən, Beynəlxalq tranş səhmləri ilə Nyu-York, Tokio, London kimi finans mərkəzlərində əməliyyat aparılır. 1994-cü ildə Avroistiqraz işləmələri ilə istifadə edilən kreditin həcmi 423 milyard dollar olmuşdur.

Sxem 5.1.**İstiqrazın etibarlıq qiymətləndirmə şkalası**

Moody`s	Standard poor`s	Xarakteristika
Aaa	AAA	yüksək etibarlılıq dərəcəsi, minimal risk. Emitensin finans vəziyyəti sabitdir və etimada sahibdir
Aa	AA	etibarlığı yüksək, uzun müddətdə riski yüksək
A	A	etibarlılıq oradan yuxarı, emitentin güclü tərəfləri vardır, ancaq bazar konyokturanda dəyişiklik göstərir
Baa	BBB	etibarlılıq orta səviyyədə
Ba	BB	spekulyativ elementlər iştirak edir, etibarlılıq mütədilik (mülayimlik)
B	B	hal-hazırda emitent ödəmə qabiliyyətinə çatıb. Ancaq gələcəkdə ödəməmə risk var
Caa	CCC	Defolt təhlükəsi var
Ca	CC	yüksək spekulyativ
C	C	ən aşağı etibarlılıq
-	D	Defolt

5.4. FİNANS BAZARININ QLOBALLAŞMASI VƏ KAPİTAL HƏRƏKƏTLƏRİNİN TƏHLİLİ

Sərmayə təməldə bir neçə formada qloballaşır. Bunlardan biri mərkəz ölkə şirkətlərinin çevrə ölkələrə investisiya qoymaları, o biri isə qlobal səviyyədə mənfəət planlarını təmin etməkdir.

II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ şirkətləri əvvəlcə Qərbi Avropa və Latın Amerikasını ölkələrinin emal sənayelərinə investisiya qoyuluşlarına başladılar, daha sonra isə 1960-cı illərin ortasından etibarən investisiya axını Uzaq Şərq regionlarının hərəkətli ölkələrinə axdı və bu prosesə bütün Mərkəz ölkələri qatıldı. 1980-cı illərə gəldikdə orta dərəcədə sərmayeləşmiş ölkələrin çoxu, o cümlədən Türkiyə də bu karvana qatıldı.

1990-cı illərə qədər, yəni sərbəstləşmə prosesinə qədər birbaşa xarici investisiyaların girişinə ciddi çeşidli məhdudiyətlər qoyulmuşdu. Bir çox ölkə xidmətlər sektoruna, emalat sənayesinin bəzi bölmələrinə xarici sərmayənin girişini qapalı tutur və ya yerli sərmayə ilə müştərək şirkət qurma şərtləri ortaya qoyulurdu.

Transmilli şirkətlərin başqa ölkələrə birbaşa investisiya yatırımlarının səbəbləri aşağıdakılardır: Birincisi, bir tərəfdən əmək – iri malların istehsalına ödənilən əmək haqlarının azlığı, sosial xərclərinin daha az və fəhlə haqlarının məhdudiyətli olması, digər tərəfdən də transmilli şirkətlərin fəhlələrinin qabiliyyət səviyyəsinin yüksək olduğu ölkələri tərcih edirlər.

İkincisi, 1990-cı illərdə təbiəti mühafizə sahəsindəki yüksələn tələblər nəticəsində təbiət çirkləndirən sənaye quruluşların (başqa kimya sənayesi olmaq şərti ilə) istehsallarını daha rahat aparmaq məqsədi ilə az inkişaf etməkdə olan ölkələrə transfer etidilər.

Üçüncüsü isə əvvəllər yüksək gömrük divarlarını aşmayan Mərkəz ölkələrin şirkətləri, köhnəlmiş texnoloji maşın-avadanlıqlar bu qorunmuş bazarlara daşıyır, beləliklə, köhnə texnolojinin gəlirlilik müddətini uzadaraq mənfəət normasını yüksəldə bildirdilər.

Bu səbəblər 1980-cı ildən sonrakı illərdə Mərkəzdən Çevrə ölkələrinə birbaşa investisiyalarla mənfəət həddi daha yüksək olan (bankçılıq, ticarət, turizm, sığorta işi, xidmətlər) sahələri sürətlə artmağa başladı.

Beləliklə, gətirilən sərbəstləşmə Mərkəzin yeni karlılıq vəziyyətinə uyğun çevrə ortamını hazırladı.

1987-ci illərdə Mərkəzdən Çevrə ölkələrinə birbaşa investisiyanın miqdarı 10 milyard dollar idisə, 1993-cü ildə 56.3 milyard dollara, 1995-ci ildə isə 90,3 milyard dollara çatmışdır. Bunlar içində ən böyük miqdarda sahib Uzaq Şərq ölkələri, başqa Çin olmaqla 53,5 milyard \$, onun arxasında başda Meksika və Argentina olmaqla Latın Amerikasındır – 17,8 milyard \$. Bu artımın güclənməsində ən önəmli faktor özəlləşdirmə olmuşdur.

Dünya Bankı məlumatlarına görə, özəlləşdirmə yolu ilə 1988-1992-ci illər arasında inkişaf etməkdə olan ölkələrə qoyulan investisiyanın miqdarı 15 milyard dollar olmuşdur.

Transmilli şirkətlər fəaliyyətlərini daha çox beynəlxalq miqyasda göstərirlər. Bunu aşağıdakı verilən məlumatlar əsasında görə bilərik. (Cədvəl 5.1.)

Cədvəl 5.1.
Transmilli şirkətlərin beynəlxalq əməliyyatları

Şirkət	Təsərrüfat sahəsi	Xarici aktivlər/ Aktiv	Xarici satış / Satış	Xaricdə çalışanların sayı sayı/ Çalışan
Real Dati-Şell	energetika	67	73	77
Ford	maşınqayayırma	29	30	29
Djeneral Elekt.	elektronika	30	24	32
Eksson	energetika	73	79	53

Djeneral Motors	avtomobil	24	29	33
Folksvaqen	avtomobil	84	60	44
IBM	komyüter	51	62	50
Toyota	avtomobil	30	45	23
Nestle	qida-yeyinti	86	98	97
Bayer	kimya	89	63	54
ABB	elektronika	84	87	93
Nisan	avtomobil	42	44	43
Əlf Akvisten	elektrik	54	65	47
Mobil	energetika	61	65	52

Mənbə: The Economist, 1997, Hoy, 22, s.108

Ümumiyyətlə, adambaşına düşən ən çox xarici investisiya miqdarına və xarici ölkələr investisiya qoyuluşuna görə fərqlənən ölkə İngiltərədir. Göründüyü kimi (cədvəl 5.10), adambaşına hesablara görə İngiltərə birbaşa investisiya yolu ilə istər sərmayə ixracatına görə, ikinci yerdə dayanır. Təbii ki, hesab adambaşına deyil, toplam miqdar etibarilə hesablanarsa, birinci sırada ABŞ olardı.

İngiltərənin 1-ci sırada olma səbəblərindən biri də ölkə investisiya şərtlərinin xarici sərmayəyə girişinə qarşı ən uyğun şəraitdə olmasıdır.

Finans qloballaşması dünyanın inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələdir və əvvəlki mərhələlərdən aşağıdakı keyfiyyətlərinə görə fərqlənir:

- TMK-da birbaşa xarici investisiyanın genişlənməsi;
- TMB-in və digər kredit təşkilatlarının böyük həcmli və fəaliyyətlərinin diversifikasiyası;
- Beynəlxalq likvidli resurslarının və institusional investorların sayının dəfələrlə artımı;

- Finans defisitinin artımı və kreditləşmənin genişlənməsi;
- Qiymətli kağızlar bazarının genişlənməsi, diversifikasiyası və beynəlxalq bank kreditləşməsinin inkişafı;
- Avrovalyuta bazarlarının genişlənməsi;
- İEOÖ-də və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə finans bazarlarının yaranması, inkişafı;
- Müasir elektron texnologiyaların, informasiya və kommunikasiya vasitələrinin tətbiqi.

Finans qloballaşmasının inkişafı beynəlxalq birbaşa investisiya axınlarının artımı, beynəlxalq finans bazarlarının genişlənməsi ilə xarakterizə edilir. Finans qloballaşmasının açıq aşkar şahidi kimi dünya valyuta bazarının genişlənməsi, xarici valyuta da bank depoziti həcmının artımı, milli sosial-iqtisadi inkişafda xarici finansın payının və iştirakının artımı və s. çıxış edir.

Finans qloballaşmasının inkişafı gəlir axtaran böyük həcmdə likvid resurslarla təmin olunmalıdır. İnstitusional investor resurslarının məcmuu həcmi hansı ki, sığorta, trust, investisiya şirkətləri, pensiya və digər inkişaf etmiş ölkələrin fondlarını özündə cəmləyir ki, bu da 33 trilyon dollar qiymətləndirilir. Milli iqtisadiyyat və bazarların belə açıq şəraitdə və informasiya kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə belə resurslar dünya üzrə sərbəst yerləşdirilir.

Finans resurslarının qeyri-bərabər inkişafı və bölüşdürülməsinin güclənməsi, cari tədiyə balanslarının aktiv və passiv saldusunun artımı, bir çox ölkələrdə şəxsi resursların investisiyalaşmada kəskin çatışmamazlığı, dövlət büdcəsinin kəsinin aradan qaldırılması, sosial-iqtisadi dəyişikliklərin keçirilməsi, həmçinin özəlləşdirmə, bankların və şirkətlərin birləşməsinin, xarici və daxili borc öhdəçiliklərinin həyata keçirilməsi, finans bazarlarının liberallaşdırılması finans qloballaşmasının inkişafını stimullaşdırır.

Son on ildə sərmayə hərəkətlərinin sərbəstləşməsinə iki müxtəlif istiqamətdə araşdırma bilərik. Birincisi, Finans Kapital, yəni alışqan fondlar formasında finans bazarları arasında hərəkət edən pul sərmayəsi, ikincisi, çox vaxt avadanlıq – təchizat və texnika ilə bilgi formasında getdiyi ölkədə fiziki investisiya qoyan birbaşa (direkt) xarici sərmayə. Ancaq günümüzdə qloballaşan bir dünyada günlük mal və xidmət üzrə ticarət dövriyyəsi 25- 30 milyard ikən, finans bazarlarında valyutalar üzrə onların əməliyyatlarının miqdarı 1900 milyard \$ təşkil edir.

Qloballaşma prosesi artıq finans bazarını da əhatə etməyə başlamışdır. Finans bazarının öz təbiəti etibarilə mobilliyə və müasir rabitə əlaqələrinə malik olması qloballaşma prosesi üçün əlverişli şərait yaradır. Bununla yanaşı istehsalın və ticarəti güclənməkdə olan qloballaşması eyni proseslərin finans sferasında da olmasının əsasını təşkil edir.

60-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq finans bazarları bütün dünyada getdikcə daha çox inteqrasiya olunur. İncəstörlər xarici aktivlərin alınmasında diversifikasiya imkanları taparaq fəaliyyət dairəsini genişləndirir. O cümlədən sığorta kompaniyaları və təqaüd fondları kimi institusional investörlər daha çox xarici aktivlərin finanslaşdırılmasına keçirlər. Fərdi investörlər də onlardan geri qalmırlar. Kredit axtarışında olan borc götürənlər də öz baxışlarını xaricə yönəldirlər. Şirkət və hətta dövlətlər də finans ehtiyacları üçün xarici investörlərə satmaq məqsədilə qiymətli kağızlar buraxaraq getdikcə daha çox xarici bazarlara arxalanır. Bu, xüsusilə də ABŞ dövlətinə də aiddir. Onun toplam borcları içində xarici borcların payı 20%-dir. Bu meylə uyğun olaraq, finans müəssisələri də kapitalın daxili bazarlarından kənara çıxmış və beynəlxalq səviyyədə daha aktiv fəaliyyət göstərmişdir. Bir çox banklar xarici bazarlarda öz filiallarının geniş şəbəkəsini yaratmaqla möhkəmlənib. Məsələn, 1960-cı ildə yalnız 8 Amerika bankının xaricdə 4 mlrd. dollardan da az aktivləri olan filialları olduğu halda 1988-ci ildə isə demək olar ki, 500 mlrd. dollar aktivləri

olan 200 ABŞ bankının filialları mövcud idi. Təxminən bu sayda xarici banklar da özlərinin 600-dən artıq filialını ABŞ-da açmışdır.

Banklar xaricdə əməliyyat apararkən onlar adətən əmanətlərin qəbulu və ssudaların verilməsi prosesini yalnız həmin ölkənin valyutası ilə aparmırlar. Avropa valyutası adlandırılan və beynəlxalq valyutalarda ifadə olunmuş bank kreditləri və depozitləri bazarı 50-ci illərdən başlayaraq inkişaf edir. Off-şor valyutalarda ifadə olunmuş banklar depozitlərinin bazar əhatəsi 1987-ci ildə 3 trln. dollardan çox qiymətləndirilirdi. Bunların təxminən $\frac{3}{4}$ hissəsini Avrodollar depozitləri təşkil edirdi.

Beynəlxalq finans bazarlarının qloballaşdırılması bir çox amillərin fəaliyyətinin nəticəsidir ki, bunlara beynəlxalq ticarət həcmnin artması, texnoloji yeniliklərdə beynəlxalq sazişlərin yenidən tənzimlənməsi aiddir.

Son otuz ildə beynəlxalq ticarətin həcmi dünya istehsalına nisbətən daha tez artmışdır. 1964-1985-ci illər ərzində beynəlxalq ticarətin həcmi 10,4% yüksəlmişdir. Ticarətdə geniş sərbəstlik finans xidməti və beynəlxalq kredit bazarlarında canlanma yaranmasını tələb etdi.

Beynəlxalq bank kreditlərinin miqyası 1964-1985-ci illərdə orta hesabla ildə 26% artmışdır və bu da dünya istehsalı həcmindən 2,5 dəfə yüksək olmuşdur.

Rabitə sahəsində və məlumat hazırlanmasında gedən tərəqqi beynəlxalq finans sazişlərinin say artımında vacib amillərdən biri olmuşdur. Daha güclü kompüterlər təkmilləşmiş proqram təminatı və telekommunikasiya sahəsindəki tərəqqi məlumat axını və sazişlərin sürətini artırmış, onlarla əlaqədar xərcləri azaltmışdır.

Buna baxmayaraq, həmin texnoloji dəyişiklikləri nəzərə alaraq dünya finans sazişləri imzalanan daxili bazarların daha sərbəstliyi və tənzimlənməsi olmadan bu cür tez inkişaf edə bilməzdi.

70-ci illərin ortalarından başlayaraq bir çox böyük sənaye ölkələri beynəlxalq kapital dövriyyəsi və finans xidmətinin beynəlxalq ticarəti üzərinə qoyulmuş nəzarəti tədricən zəifləməyə

başladı. Məsələn, 70-ci illərin əvvəllərində ABŞ-da daxili finans bazarlarına xarici şirkətlərin daxil olmasının liberallaşdırma prosesi və xaricə amerika finans məsələləri istiqrazlarının yenidən tənzimlənməsi başlandı. 1978-ci ildə xarici banklar Amerika bazarına o şərtlə buraxılmışdır ki, onların fəaliyyəti öz banklarının fəaliyyətinə uyğun olsun – bu praktika ən böyük əlverişlilik adlandırılır. 1988-ci il ərəfəsində ABŞ-da xarici bankların 500-dən çox filialı fəaliyyət göstərir ki, bunlar da bank sisteminin toplam aktivlərinin 20%-nə malik idilər.

Almaniyada kapital dövriyyəsi üzərindəki nəzarət 70-ci illərin ortalarına qədər mövcud olmuşdur. Xarici investorların daxili istiqrazlar və pul bazarı vasitələrinə vəsait qoymaq hüququ eyni qaydada rezident olmayanların bank depozitləri üzrə faiz ödəmələri kimi məhdud idi. 70-ci illər ərzində bu finans məhdudyyətləri tədricən aradan qaldırılırdı. Beynəlxalq sazişlərdə gəlirlərin geri qaytarılması üzərində qoyulan məhdudyyətlər yumşadılmış, tədricən valyuta nəzarəti götürülmüş və ümumi 10%-li vergi ödəmədən azad olunmuş avtoqrafik istiqraz bazarı yenidən açılmışdır.

Böyük Britaniya beynəlxalq finans liberallaşdırılmasına doğru olan öz irəliləyişini 1979-cu ildə başladı. Həmin dövrdə beynəlxalq sazişlər üzərindən valyuta nəzarəti götürülmüşdü. Daxili finans bazarları da, o cümlədən 80-ci illərin ortalarına tənzimlənməmişdi, xüsusən bu prosesin zirvəsi 1986-cı ilin oktyabr ayına təsadüf etmişdi (Finans xidmətləri qanuna uyğun olaraq kapital bazarlarının geniş liberallaşdırılması keçirildi). Bu prosesin bir hissəsi olaraq fond bazarlarında da vacib dəyişikliklər oldu, xarici şirkətlərə isə öz iş aktivlərini London finans bazarında genişləndirməyə icazə verildi.

Yaponiyada iki finans liberallaşdırması keçirildi: birinci 1979-80-ci ikinci 1984-cü ildən başlayaraq 70-ci illərin sonuna qədər Yaponiya hələ də kapitalın beynəlxalq dövriyyəsinə sət məhdudyyətlər saxlayırdı. 1979-cu ildə rezident olmayanlara nominalı iyenlə ifadə olunmuş yapon finans aktivləri, o cümlədən

istiqrazlar, depozit sertifikatları və qarşılıqlı alış haqqında qısamüddətli razılaşmalara malik olmağa icazə verildi. Liberallaşdırmanın yeni dalğası yeni tədbirlərə yapon bazarlarında iyenlə xarici şirkətin borclarına olan məhdudiyətlərin yumşadılması, təqaüd fondları və sığorta kompaniyaları tipli yapon institusional investorlarının xarici investisiyalarının liberallaşdırılması daxil idi.

1990-cı ilin yanvarında ABŞ və Kanada arasında qüvvəyə minmiş azad ticarət haqqında razılaşma bu iki ölkə arasında finans liberallaşdırılmasını stimullaşdırmışdı.

Faktiki olaraq, danışıqlar iki qonşu finans aktivliyinin sürətli artımı şəraitində aparılırdı. Razılaşmanın bir bəndinə uyğun olaraq Kanada aktiv miqdarlarının müxtəlif məhdudiyətlərini və xüsusilə finans sektorunda xarici şirkətlərə ayrılan bazar payının aradan qaldırılması haqqında öhdəlik götürdü. Məsələn, Amerika kommersiya bankları indi artıq xarici bankların malik olduqları Kanada bank sisteminin birgə aktivlərinin 16%-li hədd payı ilə məhdud deyillər. İnkişaf edən ölkələrdə də kapital bazarlarının liberallaşdırılması meylə nəzərə çarpmışdır. Onlardan çoxu xarici kapitalın ölkə daxilinə axınını stimullaşdırmış, xüsusilə xarici investorlarla yerli fond birjalarına vəsait qoyuluşuna icazə verilmişdir. İnkişaf edən ölkələrin xarici fond bazarlarına investisiya qoymağın ən geniş yayılan üsullarından biri investisiya vəsaiti kimi qarşılıqlı fondları istifadə etməkdir. Bundan başqa, bu fondlara qoyulan investisiyalar kəskin şəkildə artıb. 80-cı illərin ortalarında müvəffəqiyyətlə bazara daxil olan və Koreya aktivlərinin diversifikasiya çantasını təklif edən «koreya fond»-un ardınca, 80-cı illərin sonlarında bir neçə başqa bank öz fəaliyyətini investisiya qoymaqla İndoneziya, Malayziya, Filippin və Tailanda başladı.

Son bir neçə ildə dünya finans bazarı xeyli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Nyu-York, London və Tokio fond birjalarında beynəlxalq əməliyyatlar xeyli artmışdır. Böyük məbləğdə pul vəsaitləri beynəlxalq dövriyyəyə daxil olur və potensial investorlara müxtəlif imkanlar açılırdı. Bununla bərabər xarici

finans resurslarına ehtiyacı olan borclular üçün də geniş imkanlar yaranırdı.

70-ci illərə qədər təsbit olunmuş sabit valyuta kurs sistemində kapitalın beynəlxalq hərəkəti məhdud olmuş və dövlətlər tərəfindən ciddi nəzarətə götürülmüşdü. 70-ci illərin əvvəllərində təsbit olunmuş kurs sisteminin «üzən» sistemlə əvəz edilməsindən sonra kapitalın beynəlxalq hərəkətindəki məhdudiyətlərin aradan qaldırılmasının başlandı.

Finans bazarının güclənməkdə olan qloballaşması bir neçə formada həyata keçirir:

1) Bu proses ilk növbədə borc kapitalının beynəlxalq hərəkəti, beynəlxalq kreditor (hökumətlərarası, banklararası) formasında baş verir. Son illərdə onların miqyasını cədvəl 5. 3-də görə bilərik (mlrd. dollar).

Cədvəl 5.2.

Beynəlxalq kreditlərin hərəkəti

Beynəlxalq kreditlər	1987	1990	1993
Ümumi cəmi	153.4	249.8	275.9
Hökumətlərarası kreditlər	58.3	84.7	88.5
Banklararası kreditlər	64.8	124.7	147.0
digər kreditlər	30.3	40.4	40.4

Mənbə: Киреев А. Международная Экономика. М., 1997, с.315.

2) Beynəlxalq finans axınlarının ən geniş forması (həm mütləq həcm, həm də artım tempi ilə) hazırda xarici portfel investisiyalarıdır ki, bu da öz miqyasına görə birbaşa xarici investisiyaları və beynəlxalq kreditləri geridə qoymuşdur. Məlum olduğu kimi, portfel investisiyaları dedikdə bu və ya digər kommersiya strukturunun nəzarətini əlində tutmayan, yalnız gəlir

götürmək məqsədini güdən (divident, faiz və kurs dəyişmələri hesabına) qiymətli kağızlara qoyuluş başa düşülür. Portfel investiyaların son illərdə yüksək artımı kredit münasibətlərinin sekyuritaziyası prosesini əks etdirir ki, bu da hər şeydən əvvəl kredit müqaviləsi formasında deyil, qiymətli kağızların sərbəst alqı-satqısı vasitəsilə həyata keçir. Bunun əsas səbəbi bu kağızların təkrar bazarının geniş imkanları ilə izah olunmalıdır.

Fond bazarlarının qloballaşmasının əsasında bir neçə amil durur. Kiçik əmanətləri də əhatə etməklə külli miqdarda vəsaitləri səfərbər edən investisiya fondlarının geniş yayılması, pensiya fondları və sığorta kompaniyalarının aktiv böyüklüyü və bir sıra ölkələrdə özəlləşmə prosesi nəticəsində finans bazarları yeni kağızlarla dolmaqdadır. Eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrin investisiya potensialı onlara donor kimi çıxış etməyə imkan verir və fond bazarlarında onların finans ehtiyatlarına inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən güclü tələbin varlığıdır. Fond bazarlarının qloballaşmasının güclənməsində həm də istiqraz bazarının rolu vardır.

Artıq qloballaşan finans bazarında səhmlərin həcmi borc öhdəliklərinin həcmi ilə müqayisədə geri qalır. Lakin bu mütləq həcmə görə belədir. Lakin səhmlərin artım tempi borc öhdəliklərinin artım tempini geridə qoyur. 1988-95-ci illər ərzində ilkin bazarda səhmlərin beynəlxalq buraxılışı ildə orta hesabla 24.3% templə artmaqdadır. Göstəricilər nümayiş etdirir ki, fond bazarının hər iki seqmenti qloballaşmaya doğru gedir. Əlbəttə, bu prosesdə daha çox yeri istiqrazlar bazarı tutur. Eyni zamanda, səhmlərin böyük bir hissəsi milli sərhədlər daxilində yerləşdirilir və tədavül olunur. Bununla bərabər hədlər daxilində yerləşdirilir və tədavül olunur. Bununla bərabər səhmdar kapitalın ümumi həcmnin artması çərçivəsində həm mütləq, həm də nisbi baxımdan ölkə sərhədlərini keçən və digər ölkələrin fond və birjalarına daxil olan kapitalın payı daha üstünlük qazanır.

Cədvəl 5.3.

Səhmlərin beynəlxalq buraxılışının I bazarı

İl	Mln. dollar
1988	6.982
1989	7.793
1990	7.400
1991	12.000
1992	17.800
1	2
1993	27.700
1994	32.400
1995	32.100
İllik artım tempi	24.3%

Səhmlərin bazar kapitallaşmasının ümumi miqyası və bu fond bazarında ayrı-ayrı ölkələrin rolu haqqında cədvəl 5. 5-dan görə bilərik.

Cədvəl 5.4.

Səhmlərin bazar kapitallaşması, 1994

	YDM-ə görə %- lə	Mln.dollarla	Dünya yekunlarına görə %-lə
Malayziya	282.2	199.276	1.3
Cənubi Arifka	185.2	225.718	1.5
Çili	131.3	68.195	0.4
Tayvan	105.6	68.195	1.6
Tailand	91.8	247.325	0.9
Filippin	86.5	131.479	0.4
Koreya	50.9	55.519	1.3

Hindistan	43.4	191.778	0.8
Meksika	34.5	127.515	0.9
Braziliya	34.1	130.246	1.2
İndoneziya	27.1	189.281	0.3
Argentina	13.1	47.241	0.2
Çin	8.3	36.864	0.3
Honkonq	204.4	269.508	1.8
Sinqapur	195.1	134.519	0.9
İngiltərə	119.0	1.210.245	0.8
İsveçrə	109.1	284.092	1.9
Niderland	85.9	283.251	1.9
Yaponiya	81.0	3.719.414	24.5
ABŞ	76.4	5.081.810	33.5
İsveç	66.7	130.939	0.9
Kanada	58.0	315.009	2.1
Fransa	33.9	451.264	3.0
İspaniya	32.1	154.858	1.0
Almaniya	23.0	470.519	3.1
İtaliya	17.6	180.135	1.2
Avstraliya	11.1	36.864	0.2
İnkişaf etməkdə olan ölkələr	36.6	1.928972	12.7
İnkişaf etmiş ölkələr	65.9	13.256.635	87.3
Dünya üzrə	60.2	15.185.607	100.0

Mənbə: BVF məlumatları əsasında

Bu məlumatların əsasında aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar.

1. İnkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrdən böyük üstünlüyü müşahidə olunur, yəni inkişaf etmiş ölkələrin dünya səhmlərinin dəyəri içərisində payı 12.7%-dir.

2. İnkişaf etmiş ölkələr qrupunda ABŞ digərlərindən böyük fərqlə liderlik edir (dünya kapitalının 35%-i). Yaponiya 24,5%, İngiltərə 8% paya sahibdir. Almaniya hətta böyük Avropa ölkəsi olmasına baxmayaraq bu prosesdə 4-cü yeri tutur (3,1%).

3. Bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kapitallaşmanın ümumi daxili məhsula nisbəti hətta inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə yüksəkdir (Məsələn, bu göstərici Malayziya, Çilidə daha yüksəkdir, nəinki ABŞ və B.Britaniyada).

Əlbəttə, bu o demək deyildir ki, həmin ölkələrdə mülkiyyətin səhmdar forması inkişaf etmişdir. Vəziyyət burada başqa şəkildədir. Böyük səhmdar kompaniyaları çox vaxt finans ehtiyatlarını əlavə səhm emissiyası hesabına deyil (çünki bu kompaniyada hökmranlıq üçün təhlükə yarada bilər), borc kapitalının cəlbə hesabına artırmağa üstünlük verirlər. Lakin bu daha yüksək reytingə malik kompaniyalar üçün asan başa gəlir. Belə kompaniyalar ancaq inkişaf etmiş ölkələrdə olur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə gəldikdə isə burada investorlar çox hallarda mülkiyyətçi rolunda hətta səhm nəzarət zərfini ələ keçirməyə qədər iştirak etməyə çalışırlar.

Finans bazarının qloballaşması təkcə qiymətli kağızlarla beynəlxalq əməliyyatların artması şəklində yox, həm də son illərdə bu qiymətli kağızların yeni-yeni növlərinin meydana gəlməsi ilə müşayiət olunur. Belə ki, elmi-texniki tərəqqinin nəticəsində 80 və 90-cı illərdə finans innovasiyaları vasitəsi ilə çoxlu sayda yeni, mürəkkəb finans alətləri meydana gəlmişdir. İndiki vaxtda 100-ə qədər belə alətə rast gəlinir.

Finans aktivləri içərisində həm ümumi həcmi, həm də artım tempi baxımından üstünlük valyuta bazarına məxsusdur.

Valyuta bazarlarında günlük dövriyyə haqqında məlumatları cədvəl 5.5.-də izləyə bilərik.

Cədvəl 5. 5.

Valyuta bazarlarında günlük dövriyyə (mlrd.\$)

Ölkə	Aprel 1992	Aprel 1995
Böyük Britaniya	300	460
ABŞ	192	240
Yaponiya	128	160
Sinqapur	74	102
Honkonq	61	100
İsveçrə	68	98
Almaniya	57	96
Fransa	35	85
Avstraliya	30	35
Kanada	22	28

Finans aktivləri içərisində həm ümumi həcm, həm də artım tempi baxımından üstünlük valyuta bazarına məxsusdur.

Böyük Britaniyanın valyuta bazarında günlük dövriyyənin toplam valyuta əməliyyatları içərisindəki payı 32,7%, ABŞ-ın – 17%, Yaponiyadakı isə 11%-dir. Ümumiyyətlə, bu üç ölkənin payı beynəlxalq valyuta bazarlarında 60%-dir. Digər tərəfdən valyuta müddətli kontraktlar bazarındakı əməliyyatlara da sirayət edə bilər, çünki bu zaman aktivlərin zaman baxımından qiymətindəki fərqdən istifadə edilir.

Finans bazarında əldə edilən gəlirlər pulun zaman və məkan daxilində hərəkəti nəticəsində əldə edilir. Valyuta bazarında pullar

məkan baxımından, müddətli kontraktlar bazarında isə zaman baxımından hərəkət edir.

Finans bazarının qloballaşması formalarından biri də bankların və digər kredit institutlarının fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu institutların təqdim etdiyi finans xidmətləri spektri getdikcə güclənərək klassik depozit-kredit əməliyyatları çərçivəsini aşmışdır. Trast, lizinq, depozitar, broker fəaliyyəti və s. tək-cə bir ölkə çərçivəsində deyil, beynəlxalq miqyasda da həyata keçirilir.

1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən mərkəz ölkələri finans bazarları və sərmayə hərəkətləri üzərində bütün növ nəzarətdən götürmüşdür.

5.5. QLOBAL MALİYYƏ MƏRKƏZLƏRİ

Beynəlxalq istehsalatda inkişaf etməkdə olan ölkələrin vəziyyətinin dəyişməsi beynəlxalq kapital bazarlarının fəaliyyətində onların rolunun böyüməsinə səbəb oldu. Əgər 70-ci illərin əvvəlində 15 aparıcı beynəlxalq maliyyə mərkəzlərindən yalnız üçü üçüncü dünya ölkələrində yerləşirdisə, artıq 80-ci illərin ortalarında 31 beynəlxalq maliyyə mərkəzindən 10-u orada yerləşdirilmədi. Onlar dünya təsərrüfatı miqyasında maliyyə kapitalı vasitəsilə coğrafi sərhədlərin aradan qaldırılması ilə əlaqədar olaraq, həm şəxsi kapital bazarlarının, o cümlədən, “vergi məkan”larının yaradılması əsasında yaranmışlar.

Fars körfəzi zonasında mövcud olan bazar bir qədər gənc maliyyə mərkəzi kimi çıxış edirdi. Bu mərkəzin yaranması xüsusiyyəti onun neft ixracı dövlətlərinin neft-dollar qalıqlarının yenidən dövr edilməsi üçün avro-valyuta bazarının özünəməxsus şəkildə şaxələnməsindən ibarətdir. Fars körfəzi rayonunda yerləşən mərkəz son zamanlara qədər beynəlxalq maliyyə sistemində kreditör rolunda çıxış edir. Bu regionda 250-dən çox bankı olan və əhəmiyyətli dərəcədə şaxələnməmiş bank müəssisələri şəbəkəsi

formalaşmışdır. Onların 30-dan çox hissəsi aktivlərinə görə ən iri dünya miqyaslı banklar qrupuna daxildir.

Fond birjalarında qiymətləndirilən qiymətli kağızlar bazarı inkişaf etməkdədir. 1993-cü ildə onların dünya miqyasında həcmi təxminən 6-7% təşkil edirdi. Üçüncü dünya ölkələrinin ÜDM baxımından bu bazar 1988-ci ildə 16%, 90-cı illərin əvvəlində isə 30% genişlənməmişdi. Birja bazarının sıçrama xarakter daşması bu bazarda əcnəbilər tərəfindən səhmlərin alqısının çoxalmasından asılı idi. Onlar, başlıca olaraq, bəzi ölkələrdə mərkəşləşmişdi.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin ödəniş balansları, bir qayda olaraq, BVF-nin standart sxemi üzrə tərtib olunur və burada ölkənin müxtəlif əməliyyatlarının beynəlxalq ödəniş ilə bağlı münasibətlərdə vahid şəkllə salınması və onların müəyyən bölmə və maddələr üzrə bölünməsi nəzərdə tutulur.

Ticarət balansının verilənləri, əsasən, təhlil müddəti ərzində ticarətdə baş verən dəyişikliklər haqqında ümumi təsəvvür yaranır. Amma ödəniş balanslarında ixrac və idxal haqqında göstərilən məlumatlar ilkin statistik göstəricilərin düzgün olmaması ilə əlaqədar xeyli təhrif olunur. Məsələn, bütün leqal xarici ticarət əməliyyatları gömrük mallarının kəşidyi zaman kifayət qədər dəqiq müəyyən olunur. Sonra ölkənin valyuta orqanları gömrük statistikasının ödəniş balansının tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün aşağıdakı şəkildə lazımi düzəlişlər edirlər: SİF qiymətlərində idxalı FOB qiymətlərində idxal ilə yenidən hesablayırlar (yəni, fraxt ilə əlaqədar xərcləri və malların alınmasına çəkilən biraşa xərclərdən sığortalanmanı ayırırlar), rüsum haqqının çıxılan qiymətlər üzrə idxalı nəzərə alır, yardım çərçivəsində alınmış malların qiyməti valyuta statistikasından çıxarırlar və s. Amma bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr lazımi məlumatların olmaması ilə əlaqədar SİF qiymətləri üzrə idxalı hesablayır, bu isə həm ticarət balansının, həmçinin xidmətlər üzrə hesablamların təhrif olunmasına aparıb çıxarır. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici ticarətin əksər hissəsi qaçaqçılıq yolu ilə həyata keçirilir və onların gömrük və valyuta statistikasında nəzərə alınmır.

Ümumiyyətlə, gənc dövlətlərin əksəriyyəti xarici ticarət əməliyyatlarını mənfi saldoya çıxarır, bu isə onların beynəlxalq ödənişlərinin ümumi şəkildə tarazlaşdırılmamasının əsas səbəblərindən biri hesab olunur.

Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr ödəniş balansları ilə yanaşı hesablaşma balansları da hazırlayırlar. Bu balansların saldosu adətən bir-birinə uyğun gəlmir. Məsələn, OPEK üzv dövlətlərinin hesablaşma balansı kapitalların ixracını yerinə yetirməklə aktivdir; 80-ci illərin ortalarında neftə qoyula qiymətlər aşağı düşən zaman ödəniş balansı passiv olur. Neft ixracı ölkələri - inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün hər iki balansın passiv saldosu xarakterikdir.

Bu balanslar arasındakı fərq kapitalların və kreditlərin hərəkəti ilə əlaqədar əməliyyatlarda əks olunur. Əgər ABŞ Braziliyaya 100 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit vermişdirsə, bu məbləğ kapitalların azaldılması kimi kreditör ölkənin balansına və borclu ölkəyə edilən tələb formasında hesablaşma balansının aktivinə qeyd edilir. Braziliya krediti aldıqda, bu, ölkənin borcu qeyd olunan ödəniş balansının aktivində və hesablaşma balansının passivində əks olunur. Ödəniş balansı ilə hesablaşma balansı arasındakı əlaqə onunla şərtlənir ki, struktur, prinsip etibarilə, eyidir və beynəlxalq hesablaşmalarda özünü göstərir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr ödəniş balansının tənzimlənməsi ilə əlaqədar müxtəlif metodları, əsas etibarilə, ixracın stimullaşdırılmasına, malların idxalının saxlanılmasına, xarici kapitalların cəlb edilməsinə, kapitalların ixracının məhdudlaşdırılmasına yönəldilən, eləcə də, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərdən götürülmüş metodları tətbiq edirlər: 1) deflyasiya siyasəti; 2) milli valyutanın devalvasiyası (onun səmərəliliyinin təmin olunması üçün inkişaf etməkdə olan ölkələr müntəzəm olaraq ixrac və idxal ilə bağlı fərqli vergiləri və subsidiyaları, bəzən ikiqat valyuta bazarı formasında valyuta kursu çoxluğunu tətbiq edirlər); 3) valyuta məhdudyyətləri; 4) maliyyə və pul-kredit siyasəti (ixracatçılar üçün büdcə subsidiyalarından

istifadə olunur, idxal üçün verginin proteksionist şəkildə artırılması, pul-kredit siyasəti); 5) əsas maddələrin formalaşması prosesində dövlətin ödəniş balansına təsirinin xüsusi dərəcələri. Tənzimlənmənin mühüm obyektini ixracın monokulturasının və onun diversifikasiyasının aradan qaldırılması üzrə ticarət balansıdır. Tənzimlənmə ölkənin xarici ticarət strukturunda yüksək səviyyəli irəliləyişlərə, malların idxalının məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş və birinci dərəcəli vacib predmet sayılır.

“Görünməyən” əməliyyatlar üzrə ödənişlərin və daxil olan pul vəsaitlərinin tənzimlənməsi məqsədilə inkişaf etməkdə olan ölkələr aşağıdakı tədbirləri görürlər: turizm infrastrukturunun yaradılması yolu ilə xarici turistlərin cəlb edilməsi; işçi qüvvəsinin mühacirətinin tənzimlənməsi; “Nəqliyyat”, “Sığorta” maddələrinə əsasən xərclərin azaldılması və b.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr xüsusi donanmasını yaratmağa çalışırlar. Onların bəzisinin (Panama, Kipr, Honduras, Hindistan, Liberiya və s.) artıq iri donanması vardır. Buna baxmayaraq, onun xeyli hissəsini saxta bayraqlar altında üzən gəmilər təşkil edir. 70-ci illərin ortalarından neft ixrac edən ölkələr maye daşıyan xüsusi donanmanın yaradılması üçün xeyli səy göstərdilər. Bununla onlar çıxış yolunu neftin istehlakçıya nəql edilməsi sahəsində işin əsas hissəsini beynəlxalq neft inhisarlarının əlindən almaqda görürdülər.

Dənizə çıxışı olan gənc dövlətlər (Şri Lanka, Hindistan, Sinqapur, Yəmən və b.) öz limanlarında xarici gəmilərə xidmət göstərilməsi sahəsindən xeyli miqdarda gəlir əldə edirlər. Bundan başqa, digər nəqliyyat xidmətlərindən, məsələn, Suriyanın, İrəkin, Livanın, İranın və digər ölkələrin ərazisindən keçən neft kəmərlərinin istismarından valyuta formasında daxil olan vəsaitlərin artırılması üçün tədbirlər görülür. Dənizə çıxışı olmayan ölkələr (Nepal, Çad, Ekvador, MAR və b.) daha ağır vəziyyətdədir, onlar qonşu ölkələrin ərazisindən daşınmalar ilə əlaqədar xeyli miqdarda vəsait xərcləməli olurlar.

Sığorta sahəsində xarici şirkətlərdən asılılığın azaldılması üçün bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (Suriya, Əlcəzair, Şri Lanka, Tanzaniya, Zambiya və b.) milli sığorta şirkətləri yaradılmış, dövlət sektorunda xarici sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzarət müəyyən olunur. Bir sıra ölkələrdə (Birma, İran, Argentina) dövlət sığorta ilə əlaqədar üz üzərinə xeyli risk götürür. 1965-ci ildən etibarən Türkiyə, İran və Pakistan arasında bədbəxt hadisələrdən təkrar sığortalanmaq üçün dörd pulun yaradılması, 1960-cı ildən etibarən dəniz sığortası üzrə Asiya sindikatu haqqında üçtərəfli razılaşma qüvvədədir. Ərəb ölkələri ərəb dövlətlərinin Sığorta Federasiyasını yaratmışlar və burada neft axtarışı, neft hasilatı və nəqli ilə əlaqədar əməliyyatların sığortalanmasına xüsusi diqqət yetirilir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin ödəniş balansının dövlətlərarası tənzimlənməsi kvartal üzrə bölünmələr ilə birlikdə makro-iqtisadi aqreqlər və kəmiyyət oriyentirləri formasında stabilləşmə proqramını işləyib hazırlayan BVF vasitəsilə yerinə yetirilir. Fondun bu tədbirlərinin standartlaşdırılması milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmadan, onların zəif seçmə qabiliyyətini gücləndirir. Tələbatın sıxılması ilə əlaqədar fond tərəfindən tövsiyə edilən ənənəvi deflyasiya tədirlərinin tətbiq edilməsi iqtisadi artım imkanlarını azaldır. İqtisadiyyatın, eləcə də, ödəniş balansının stabilləşdirilməsi üzrə sərt proqramlar inkişaf etməkdə olan ölkələri kapital qoyuluşunu itirməyə sövq edir, bu isə iqtisadi artımı saxlayır. İri həcmdə xarici borc baxımından azad olmuş ölkələr - kreditor dövlətlər (Paris klubu) yalnız borc alan ölkə tərəfindən Fondun stabilləşdirilmiş proqramının qəbul edilməsi şərti ilə borcun tənzimlənməsi ilə əlaqədar razılığa gəlirlər.

Beynəlxalq finans mərkəzi statusuna sahib olmaq üçün bir neçə şərt tələb edilir:

1. İqtisadi sərbəstlik: finans bazarının fəaliyyətinin inkişafı üçün gərəksiz maneələr mövcud deyildir. Yəni yığıcı və ya investisiya qərarları mövzusunda sərbəstlik vardır;

2. Daxili iqtisadiyyatın güc göstəricisi sayılan milli pul vahidinin sabitliyi, həmçinin xarici investorların etibarlığını təmin edən finans sisteminin təminatlı olması;

3. Finans alətlərinin səmərəliliyi;

4. Aktiv, çoxşaxəli və hərəkətli finans bazarı, yəni kreditor və debitorlara geniş imkanlar yaradılması;

5. Xəbərləşmə sistemində yüksək texnologiya imkanlarından istifadə edilməsi;

6. Finans sistemində təhsil və insan gücünün səviyyəsi;

7. Xarici investorların cəlb edilməsi mövzusunda gərəkli hüquqi və sosial şəraitin yaradılması imkanları.

«The economist» jurnalının təsbitinə görə, beynəlxalq finans mərkəzi aşağıdakı parametrlərə uyğun olmalıdır:

1. Finans bazarının daxili həcmi. Bu göstəriciyə ən yaxın Nyu-York Finans Mərkəzidir. Nyu-York Fond Birjasında işləyən qiyməti kağızların kapital dəyəri 9 trln. \$ - dır.

2. Bazar kapital dəyərinin ümumi daxili məhsula nisbəti. Bu göstəriciyə görə 1-ci sırada finans mərkəzi – Londondur (birja kapital dəyəri ümumi daxili məhsulun 160%-nə qədərdir), ikinci sırada Nyu-York (120%), 3-cü sırada Tokiodur (55%).

3. Xarici bankların iştirakı. Bu göstəriciyə görə sıra ilə London, Tokio, Nyu-York gəlir.

4. Finans xidmətlərinin ixracat həcminə görə sıra ilə London (8 mlrd.\$), Almaniya (2,7 mlrd.\$) və Yaponiya (1.6 mlrd.\$) dayanır.

Dünya finans bazarlarında əməliyyatların strukturu
(günlük əməliyyat həcmi mlrd.\$)

	1990	2000	10 il ərzində artım
Valyuta bazarı	880	1900	2 dəfə
İstiqraz bazarı (dövlət və şirkət)	190	550	5 dəfə
Səhm bazarı	40	800	20 dəf

Mənbə: Деньги и кредит, №5, 2000, с.53

1) Super birjalar.

- Nyu-York birjası
- Tokio birjası
- London birjası

Bu üç birjada aparılan qiymətli kağızlarla əməliyyatın həcmnin dünya birjalari içindəki payı 60%-dir.

2) böyük birjalar.

- Honkond birjası
- Paris birjası
- Milan birjası
- Frankfurt birjası

3) Orta ölçülü birjalar.

- ABŞ-da Boston,, Filadelfiya
- Avropada Madrid, Barselona, Bruksel, Kopenhagen
- Uzaq Şərqlərləndə Seul, Tayvan, Sidney, Bombey
- Latın Amerikasını ölkələrində Buenos Ayres, Toronto,

Monreal

4) Kiçik birjalar.

Dünyada irili-xırdalı 65 birja fəaliyyət göstərməkdədir. Yuxarıda sayılanların xaricində bütün birjalar kiçik birjalar siyahısına daxildir. Bunlar arasında İstanbul, Afina, Təl-Əviv, Helsinki, Monila, Kuala-Lamur, Nigeriya birjalrı gələcəkdə orta ölçülü birjalar siyahısına girməyə namizəddirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə qurulan fond birjalrı Dünya Bankı və onun yan quruluşu olan Beynəlxalq Finans Qurumunun dəstəyi və nəzarətində inkişaf etməkdədir. Bu birjalrı üstün cəhətlərindən biri odur ki, hamısının qapısı xarici investörlərə açıqdır.

Super birjalar.

Nyu-York Fond Birjası. Amerika Birləşmiş Ştatlarında fond birjalrıının sayı yeddidir. Fond birjalrı içində ən böyük birja Nyu-York birjasıdır. Nyu-York birjası «Fond birjalrı haqqında» Qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Amerika birjalrında 741 yerli, 75 xarici olmaqla 816 aksiya əməliyyatda iştirak edir. 1996-cı il də daxil olmaqla birjada əməliyyat keçirilən qiymətli kağızların ümumi bazar dəyəri 109,4 milyard dollar olmuşdur. Nyu-York birjası günlük əməliyyat həcminə və bazarda əməliyyat keçirilən qiymətli kağızların bazar dəyərində görə London və Tokio birjalrı ilə birlikdə dünyanın 3 super birjasından biri və bunlar arasında da ən böyüyü və ən əhəmiyyətli olanıdır. Nyu-York birjasında 1600-ə yaxın aksiya, 3700-dən çox istiqraz əməliyyatda iştirak edir və bunların ümumi bazar dəyəri 3100 milyard dollardır.

London Fond Birjası. London Fond Birjası nəinki Avropanın, hətta dünyanın ən böyük finans mərkəzi olmaq xüsusiyyətini hələ də qoruyur. London istər finans bazarları, istərsə də finans qurumlarının apardığı əməliyyat həcmində görə beynəlxalq bir finans mərkəzi rolunu oynayır. Londonda «Siti» adı verilən regionda başda İngiltərə Mərkəz Bankı – «Bank of England» olmaqla yüzlərcə yerli və xarici banklar, sığorta şirkətləri və digər finans qurumları da bir araya toplanmışdır. London Fond Birjası bu regionda yerləşir.

London Fond Birjasında dörd əsas bazar fəaliyyət göstərir:

1. yerli aksiyalar;
2. beynəlxalq aksiyalar;
3. dövlət istiqrazları və sabit faizli qiymətli kağızlar;
4. yeni şirkətlərin aksiyalarının bazarı.

1994-cü ildə London Fond Birjasında əməliyyat keçirilən qiymətli kağızların bazar dəyəri 1151,6 milyard dollar olmuşdur. London Fond Birjası əməliyyat keçirilən aksiya miqdarına görə birinci yerlədir. Bundan başqa fond birjasında aksiyaları əməliyyatda iştirak edən şirkətlərin sayı 1646-dır. Birjada xarici aksiyaların ticarət həcmi 688 milyard ingilis sterlinqi olmuşdur.

2008 - 2009-cu illərdə bütün dünyada səhmlərin ilkin açıq yerləşdirilməsi əməliyyatlarının sayı və həcmi kəskin azalmışdır. Dünya maliyyə böhranı nəticəsində fond birjalarında ilkin səhm yerləşdirmələrinin həcmi (İPO – ilkin kütləvi təklif) 2008-ci ildə 3,5 dəfə azalıb. 2008 –ci ildə dünya fond birjalarında 322,9 mlrd. dollar həcmində İPO keçirilibsə, 2009 –ci ildə bu göstərici 91,7 mlrd. dollara enib. Bununla yanaşı, şirkətlər 83,3 mlrd. dollar məbləğində əvvəl elan edilmiş yerləşdirmələrdən imtina edib ki, bu da son üç ilin rekord göstəricisidir. Qlobal maliyyə böhranı səbəbindən 2008 - ci ildə fond bazarı vasitəsi ilə şirkətlərin konsolidəyəsü üzrə bağlanan əqdlərin həcmi 2007-ci illə müqayisədə 31% azalaraq 2,9 trln. dollara çatıb. Aparılmış hesablamalara əsasən, 2009 – ci ildə inkişaf etmiş ölkələrdən olan 60-dan çox şirkət maliyyə böhranı səbəbindən İPO keçirməsindən imtina edib. Bu imtinalar üzrə ümumi həcm 32,7 mlrd. dollar təşkil edərək 6 illik maksimuma çatıb .

Cəmi 3-4 il bundan əvvəl İPO əsasən ABŞ, Qərbi Avropa və Asiya ölkələrinin inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarının müstəsna səlahiyyəti hesab edilirdi. İndi artıq vəziyyət dəyişir. Tarazlıq inkişaf etməkdə olan bazarlara tərəf meyl edir. İri investörlərin çoxunun Rusiya, Hindistan və Çinə sərmayə qoyması qlobal inkişaf strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsidir. İnkişaf etməkdə

olan digər bazarlara da marağ artır. Məsələn, Polşa, Qazaxıstan, Braziliya, İsrail, Malayziya şirkətləri investorların diqqətini cəlb etməyə başlamışdır.

2010 -ci ildə İPO tədbirləri 70 ölkədə keçirilmiş və səhmlərin yerləşdirilməsi əməliyyatlarının çoxu beynəlxalq xarakterli olmuşdur.

Bundan öncə, belə bir fikir vardır ki, iri şirkətin səhmlərinin satışının təşkilinə sanballı kapital cəlb etməsi üçün, həmin səhmləri ABŞ birjalarında yerləşdirmək məqsədəuyğundur.

Böyük Britaniya bazarları yüksək dərəcədə likvid olmaları ilə fərqlənirlər, lakin eyni zamanda onlar ABŞ bazarları ilə müqayisədə o qədər də ciddi tənzimlənmir, bu isə Londonda listinqin daha sürətli və ucuz yerləşdirilməsinə kömək edir. Məsələn, London birjası MDB ölkələrindən olan şirkətlər üçün daha cəlbedicidir: 2009 - ci ildə Rusiyada həyata keçirilmiş 30 İPO prosedurundan yalnız biri daxili bazarda, qalanları isə Londonda keçirilmişdir. 2009 – 2010 - ci illərdə MDB ölkələrindən olan şirkətlərin vəsaitlərinin 72 faizindən çoxu London birjasında, 15 % Honkonq birjasından cəlb edilmişdir.

Cədvəl 5.7.

İPO üzrə əqdlərin ortalama qiyməti (2 kvartal 2011-ci il)

Fond birjası	İPO üzrə əqdlər	əqdlərin həcmi
London fond birjası	36	10.661
Alman fond birjası	6	959
Varşava fond birjası	55	600
Vena fond birjası	1	366
Oslo fond birjası	3	257
Ümumi Avropa üzrə	134	13.366

Mənbə: Обзор рынка IPO в Европе. 2 кв. 2011 г.

IPO bazarı üzrə ixtisaslaşmış tədqiqat şirkəti Renaissance Capital məlumatına görə, 2011-ci ildə birjaya 125 şirkət listinqdən keçib (2010-cu ildə 154 şirkət), 1 il ərzində IPO gəlirliyi 12% qədər azalıb. Bunun əsas səbəbi Avropada davam edən borc böhranı ilə əlaqədardır. Məsələn, ABŞ birjalarında 28 xarici şirkətdən yalnız dörd şirkət IPO tədbirlərində iştirak edib.

Bununla yanaşı, bu gün Azərbaycan qiymətli kağızlar bazarında xarici investorların fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində ən vacib amillərdən biridir. Azərbaycan fond bazarında bir sıra problemlərin olmasına baxmayaraq, xarici investorlar və beynəlxalq qurumlar kapital yatırılması imkanları baxımından Azərbaycan bazarını kifayət qədər perspektivli bazar hesab edirlər ki, bu da ölkədə əlverişli investisiya mühiti ilə əlaqədardır.

Həqiqətən Azərbaycanda mütəmadi olaraq qanunvericilik və iqtisadi xarakterli tədbirlər həyata keçirilir, qiymətli kağızlar bazarının inkişafı ilə əlaqədar xarici və beynəlxalq qurumlarla daim iş aparılır, beynəlxalq təcrübə öyrənilir.

Tokio Fond Birjası. Tokio birjası «Birja haqqında» Qanuna müvafiq olaraq 1878-ci ildə qurulmuşdur. Tokio Fond Birjasında əməliyyat aparılan qiymətli kağızlar aşağıdakılardır:

1. aksiyalar;
2. istiqrazlar;
3. birja indeksi üzərində əməliyyatlar;
4. 1989-cu ildən başlayaraq opsiyonlar;
5. 1990-cı ildən başlayaraq istiqrazlar üzrə opsiyonlar.

Tokio birjası Finans Nazirliyinin icazəsi ilə qurulub, üzvlük əsasına görə fəaliyyət göstərən və mənfəət məqsədi güdməyən bir qurumdur. 1990-cı ilin sonuna rəqəmlərə görə Tokio Fond Birjasının 124 üzvü vardır. Bunların da 25-i xarici şirkətlərin nümayəndələridir.

Yaponiyada 1953-1989-cu illər ərzində sərmayə bazarını inkişaf etdirmək məqsədi ilə fiziki şəxslərin aksiyalarından əldə

etdikləri gəlirlərə görə vergi tətbiq edilmirdi. Ancaq 1989-cu il fevral ayından etibarən bu gəlirlər vergiyə cəlb edildi.

Böyük birjalar.

Almaniya-Frankfurt Fond Birjası. Almaniya birjalar ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinin inkişaf etməsinə paralel olaraq inkişaf etmişdir. Yaponiya, Fransa və ABŞ kimi dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi çəkisi olan Almaniya kapital bazarı mövzusunda bu ölkələrdən olduqca geri qalmışdır. Alman birjalarında qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatların həcmi dünyada əməliyyat keçirilən qiymətli kağızların ümumi həcmnin 4%-ni təşkil edir. Bunun əsas səbəbi Almaniya 1930-1945-ci illər ərzində nasional-sosializm ideologiyasının hakim ideologiya olması idi. Bu görüşə görə yəhudilər kapital bazarı vasitəsi ilə alman iqtisadiyyatına və xüsusilə də alman xalqına zərər vermiş, hətta 1930-cu illərdə Almaniya baş verən iqtisadi böhranda onlar da məsuliyyət daşıyırlar. Almaniya yəhudi düşmənçiliyinin nəticəsində kapital bazarına qarşı etimadsızlıq meydana gəlmişdir. Almanyanın ən böyük fond birjası Frankfurt şəhərindədir. 1996-cı ildə Frankfurtdakı fond birjasında qiymətli kağızlarla əməliyyatın həcmi 1485 milyard marka olmuşdur.

Frankfurt birjası Almaniyanın finans mərkəzi və Avropanın London birjasından sonra 2-ci ən böyük birjadır.

Ümumiyyətlə, Almaniya 8 dənə qiymətli kağız bazarı və 3 dənə müddətli əməliyyat birjası fəaliyyət göstərir. Bu birjalar içində ən böyüy Frankfurt birjasıdır. Frankfurt birjasında 1994-cü ilin sonuna qədər toplam əməliyyat həcmi 5,201 mlrd. marka, bunlardan səhmlərin həcmi 1415 mlrd. marka, istiqrazların həcmi 3,786 mlrd. marka olmuşdur.

Paris Fond Birjası. Paris Fond Birjasının fəaliyyəti uzun müddət dövlət müdaxiləsi kimi səbəblərlə kölgədə qalmış, ancaq 1986-1997-ci illər özəlləşdirmə tədbirləri nəticəsində birja iqtisadiyyatın tənzimlənməsində aktiv rol oynamağa başlamışdır. Nəticədə 1990-cı illərin ortalarında qiymətli kağızların

kapitallaşma dəyəri səkkiz dəfə artmış və buna müvafiq olaraq yeni texnoloji sistemli proqramlar klirinq, depozitor, trast əməliyyatlarında istifadə edilməyə başlamışdır.

Ümumiyyətlə, Paris birjasının idarə heyəti 12 üzvdən ibarətdir. 12 üzvdən 10-u vasitəçi qurum təmsilçisi, 1-i birjada qeydiyyatdan keçmiş şirkətin təmsilçisi, digər üzv isə vasitəçi qurumlarda çalışanların təmsilçisidir. Bu məclisdə hökumətin təmsilçisi Finans Nazirliyinin nümayəndəsidir.

Fransa iqtisadiyyatında ailə müəssisələrinin uzun müddət fəaliyyətinin nəticəsi olaraq Parisdə fond birjasının inkişafı ləngimişdir.

XIX əsrin əvvəlində Paris Fond Birjasında 10-a yaxın şirkətin qiymətli kağızları ilə əməliyyat keçirilirdi.

Səhmdar cəmiyyətlərinin inkişafı ilə bərabər Paris Fond Birjası ölkə iqtisadiyyatında ciddi ictimai sosial instituta çevrildi.

Paris birjasında qiymətli kağızlarla əməliyyat dövlət tərəfindən tənzimlənir və nəzarət edilir. Başqa ölkələrdə birjaya nəzarət hökumət qurumlarının birinin fəaliyyəti ilə məhdudlaşsınsa, Fransada isə hətta birja brokerləri (onların sayı 85-ə yaxındır) hökumət qərarı ilə vəzifəyə təyin edilir. Bu brokerlərin birjada aparılan bütün əməliyyatlar üzrə mononol hüquqları vardır.

Birja əməliyyatları komissiyası Paris birjasının fəaliyyətinə nəzarət edir və 5 üzvdən ibarətdir. Komissiya üzvləri finans naziri tərəfindən təyin edilir. Komissiya aşağıdakılara nəzarət edir:

- səhmdar cəmiyyətlərinin ictimaiyyətə açıqladığı faktlara;

- məlumatların dəqiqliyi və operativliyinə;
- birja haqqında edilən şikayətlərə;
- qiymətli kağızların alqı-satqısına.

Milan Fond Birjası. Milan Fond Birjası İtaliya dövlətinin mülkiyyətində olan müəssisədir. Birja fəaliyyətinə nəzarəti Finans Nazirliyi həyata keçirir. Birjada qiymətli kağızlarla əməliyyat aparan brokerlər (130-a yaxın) dövlət məmuru statusuna

sahibdirlər. Milan birjasında 500-ə yaxın şirkətin kağızları əməliyyatda iştirak edir və bunların da 1/3 səhmlərdir.

Eyronext birjası. Avropa qitəsinin böyük birjalari olaraq qəbul edilən Amsterdam, Belçika və Parij birjalari 2000-ci ilin mart ayında Euronext adı altında ortağ bir birja qurmağa qərar vermişlər. Birləşmənin gerçəkləşmişilə 2.3. trilyon Avrobazar dəyərinə çatan iri bir birja ortaya çıxmış oldu. London birjasının bazar dəyəri 2.8 trilyon dollara çatacaqdır. Üç birjanın birləşmə yoluna getməsindəki ən böyük səbəb aşağı salınmasıdır.

Euronext birjası fəaliyyətə keçədiyində Avropanın ən böyük 25 şirkəti bu birjada əməliyyat görəcəkdir. Euronext birjasının sədri tərəfindən dörd il ərzində idarə ediləcəyi qərarlaşdırılmışdır.

Nordquote birjası (Skandinaviya ölkələri birjalari). Skandinasiya ölkələri olaraq tanınan Danimarka, Finlandiya, Norveçdə birjalararası bilgi xəbərləşmə sisteminə dayanan ölkələrarası ortağ bir əməkdaşlıq anlaşılmışdır. Bu sistem ilə Kopenhagen, Helsinki, Oslo və Stokholm birjalərində Skandinaviya ölkələrinə aid səhmlərin alış-satışını gerçəkləşdirmək mümkün olacaqdır. 1994-cü il noyabr ayında qurulan Nordquote sistemində əməliyyat aparən 83 şirkətə aid 105 səhm vardır. Bu sistem Skandinaviya ölkələri arasında səhmlərin ticarətini artırmaq ilə yanaşı xarici investirlərə Skandinaviya ölkələri bazarını ən yaxşı şəkildə tanıtma məqsədini güdür.

Honkond birjalari. Honkonqda ilk birja 1891-ci ildə quruldu. 1950-ci illərdə Honkond sürətlə sənayeləşdi və Çindən bu ölkəyə güclü bir şəkildə əmək və sərmayə axını oldu. 1972-ci illərdən etibarən aksiya dəyərlərində böyük artımlar oldu. 1987-ci ildə dünya birjalərinə təsir edən finans böhranının ən böyük səbəblərindən birisi də Honkond birjasında az sayda şirkətin böyük çəkiyə sahib olması idi. Məsələn, 1991-ci ilin axırında Honkond birjasındakı şirkətlərin ümumi kapitalının 9,5%-ni tək bir şirkət, «HK Telekomunikasiya» şirkəti təmsil edirdi. Birjanın ən böyük iyirmi firmasının ümumi kapitalı isə birjada əməliyyat aparılan aksiya dəyərinin 66%-nə bərabər idi.

Kiçik birjalar və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrin fond birjaları. Dünya finans bazarında meydana gələn əməliyyatlı dəyişikliklərdən birisi də son illərdə sayları sürətlə artan və getdikcə böyüyən inkişaf etməkdə olan ölkələrin birjalarıdır. Bundan bir neçə il əvvəl sənayeləşmiş ölkələrin fond birjalarında əməliyyat aparılan qiymətli kağızlar, aksiyalar, istiqrazlar artıq inkişaf etməkdə olan ölkələrin birjalarından alınıb-satılır. İnkişaf etməkdə olan birjalar aşağıdakılardır: Meksika; Malayziya; Braziliya; Tayvan; Türkiyə.

İstiqrazlar bazarındakı əməliyyat həcmnin böyüklüyünə görə Meksika, Braziliya, Argentina və Venesuela kimi ölkələr ilk yerləri tuturlar.

1993-cü ildə Beynəlxalq Finans Assosiasiyası tərəfindən aparılan tədqiqat göstərmişdir ki, 32 inkişaf etməkdə olan ölkə birjalarının ümumi bazar dəyəri 1989-cu ildə 67 milyard dollar ikən, 1992-ci ildə bu rəqəm 11 dəfə artaraq 770 milyard dollar olmuşdur. 1982-ci ildə inkişaf etməkdə olan birjalarda kvota edilən şirkətlərin sayı 7300 ikən, 1993-cü ildə 12000-ə qədər yüksəlmişdir. 1993-cü ildə dünya birjalari arasında ən yüksək dinamizmi göstərən 10 birja içindən 8-i inkişaf etməkdə olan ölkələrin birjalarının payına düşmüşdür.

Türkiyə-İstanbul Fond Birjasi. Османлы дюврцндя сярмайя базарынын йаранмасында Галата банкирляринин ролу олмушдур. 1864-жц илдя онлар бир дярняк йаратмышдылар. 1866-жы илдя Истанбулда илк биръя «Дярсядят Ташвилат биръасы» фяалиййятя башламышдыр. 1854-жц илдя баш верян Крым мцщарибъси сябъбиля бурахылан боржланма истигразлары , Тцркийядя харижи ширкятлярин истигразлары, йерли ширкятлярин щисся сянядлярин биръада алыныб сатылмышдыр. Истиграз биръасы, 1906-жы илдя Есщам вя Истиграз биръасына чеврилмиш вя Жцмщуриййят дюврцндя дя фяалиййяти давам етмишди.

Жцмщуриййятин еланы иля харижи ширкятлярин миллиляшмяси вя мцбадиля нязаряти, сярмайя базарынын

инкишафына мане олмушдур. 1929-жу илдя 1447 сайлы гиймятли кабызлар вя мцбадила биръалары гануну чыхарылмыш вя щямин ил 8172 сайлы ясаснамя иля мювжуд биръа йенидян гурулмушдур. Биръанын ады «Истанбул Гиймятли Кабызлар Биръасы» адланмышдыр. 1938-жи илдя Истанбул биръасы баъланараг Анкарайа кючцрцлмщш, «Мцбадила, есцам вя истиграз биръасы» адланмышдыр. 1941-жи илдя Биръа йенидян Истанбула кючцрцлмщщцр.

19 октябр 1984-жц илдя Истанбул кабызлар биръасынын гурулмасына гярар верилмишдир. ИГКБ-сы, сярмайя базары тяшкилатынын нязаряти алтында фяалийят эюстярян, щцгуги статуслу дювлят органыдыр. Сярмайя базары щаггында ганунун ясас мягсяди сярмайя базарынын тящлцкясизлийини тямин етмяк, инвесторун щцгугларыны вя мянафейини горумагдыр. Ганунун гябулундан сонра 1982-жи илдя Анкарада Сярмайя базары тяшкилаты йарадылмышдыр. Бу орган Тцрк сярмайя базарынын йаранмасы, тянзимлянмяси вя нязарятиня эюря мясулдур. Орган, биръада вя сярмайя базарында фяалийят эюстярян васитячи гурумлара нязарят едир. Органын дювлятля мцнасибяти, хязиня ищляри иля ялагядар олагаг назирлийин хятти иля тямин едилир.

İstanbul Fond Birjası (İMKV) bir məslək quruluşu olduğu üçün üzvləri vardır. Birjaya üzv olanlar Sərmayə Bazarı Qurumundan səlahiyyət sənədi alır. Bu üzvlər aşağıdakılardır: investisiya bankları; kommertiya bankları və digər maliyyə-kredit qurumları. Birjanın sədri hökumətin müştərək qərarnaməsi ilə təyin edilir. İstanbul Fond Birjasının orqanları aşağıdakılardır: birja üzvlərinin ümumi iclası; idarə heyəti və təftiş qurumu.

Тцркийядя сярмайя базары ганунуна эюря сярмайя базары тяшкилатлары 4 йеря айрылмышдыр. Бунлар васитячи тяшкилатлар, инвестисийа ортаглыглары, инвестисийа фондлары вя диэяр органлардыр. Васитячи гурумлар, сярмайя базарларынын вя хцсусия биръаларын чох юнмяли гурумларыдыр. Бу гурумлар ЫЫ базарда вя хцсусия щисся

сяндляри базарларында фяалийят эюстярирляр. Сярмайя базарында васитячилик фяалийятляри, халга тяклиф вя алгы-сатгыйа васитячилик етмякдян мейдана эялир. Инвестисийа ортаглыглары, сярмайя базары алятляри иля бирьаларда вя йа бирьа харижиндя ямялийят предмети олан гызыл вя диэяр гиймятли металлар портфеллярини истифадя етмяк мягсядиля гурулан аноним ширкятлярдир. Инвестисийа ортаглыглары, борж пул вермя иля мяшьул олмур, яманят топлаяа билмяз, васитячилик фяалийятляри иля мяшьул олмазлар.

Инвестисийа фондлары, халгдан иштирак сяндляри гаршылыбында топланан пулларла, сянд сащибляри щесабына рискин бюлщдцрцлмяси ясасына эюря мцяййан вьсаитлярдян ибарят олан портфелдян тяшкил олунур. Сярмайя базарында щисся сянди вя истигразларла йанашы финанс боносу, ваглыга ясалапан гиймятли кабыз, мянфяят вя зярря ортаглыбы эюстярян сянд, банк боносу, банкын зяманятли боносу, хязиня боносу, эялиря ортаглыбы эюстярян сянд, валютуа индексли сяндляр, юзяллящдирмя чекляри кими сяндлярля ямялийятлар апарылыр. Тцркийядя щисся сянди, аноним ширкятляр тяряфиндян чыхарылан вя ортаглыг сярмайясиндя иштирак пайыны тямсил едян, гануни шяртляря уйьун олараг тяртиб едилмищ гиймятли сянддир. Щисся сянди ширкят сярмайясинин мцяййан бир щиссясини тяшкил едир. Сащибиня ширкят мянфятиндян пай алма, ширкятин идаря едилмясиндя иштирак етмяк щцгугу верир. Истиграз ися, юзял сектор вя дювлят тяряфиндян ихраж едилян бир боржланма васитясидир. Номинал дяяриндян ашаьы гиймятя базара чыхарылан истигразлара «мцкафатлы» истиграз дейилир. Эялиря ортаглыг эюстярян сяндляр ися, кюрщ, електрик диряйи, шоссе йолу, дямир йолу, хябярлящмя системляри, дяниз вя щава лиманлары иля вя.с. дювлятя аид оланларын мянфятляриня физики вя щцгуги шяхслярин ортаг олмасы ццн чыхарылан сяндлярдир. Бу сяндляр истянилян

вахт пула чевриля билирляр. 5 ил миддятя олуб, дяйишкян фаизли истиграз хцсусиййятиндядир.

Rusiya Fond Birjası. Rusiyada qiymətli kağız bazarının inkişafı dünya müharibəsinin başlanması ilə paralel olmuşdur. Qiymətli kağızlarla əməliyyat əmtəə birjalarının fond şöbəsində həyata keçirilirdi. Rusiyada fəaliyyət göstərən 21 birjanın sadəcə 7-sində fond əməliyyatları həyata keçirirdi. Bunlar aşağıdakılardır: Peterburq, Moskva, Varşava, Kiyev, Odessa, Xarkov, Rıqa. Bunların içində ən əhəmiyyətli Peterburq birjası idi. 1911-ci ildə Rusiyada 1617 səhmdar cəmiyyəti şirkəti fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, yalnız Peterburq birjasında 275 aksiyanın alqı-satqısı həyata keçirilirdi. Bundan başqa birjada alman, fransız, ingilis, belçika şirkətlərinin qiymətli kağızları ilə də əməliyyat aparılırdı. 1 yanvar 1913-cü ildə birjanın qeydiyyatına girən qiymətli kağızların ümumi bazar dəyəri 17035,7 milyon rubl, o cümlədən istiqrazların dəyəri 15532,1 milyon rubl, aksiyaların dəyəri isə 1503,6 milyon rubl olmuşdur. 1917-ci ildə Rusiyada dövlət çevrilişi nəticəsində bütün fond birjalarının fəaliyyətinə son qoyulmuşdur.

Rusiyada fond birjaları 1991-ci ilin yay aylarından başlayaraq yenidən qurulmağa başladı. Həmin ildə Moskva, Sankt-Petrburq, Nijni Novqorod şəhərlərində fond birjaları fəaliyyətə keçdi. Rusiyada fond birjalarının inkişafını dövlət sərmayəli müəssisələrin özəlləşdirilməsinin vauçerlə həyata keçirilməsi daha da gücləndirdi. 1994-cü ildən sonra Rusiyada fond birjalarının inkişafını gücləndirən amillərdən biri də dövlət xəzinə bonusu ilə aparılan əməliyyatlar oldu. 1991-ci ildən sonra Rusiyada qiymətli kağız bazarlarının strukturları meydana gəlmişdi: Birinci bazar; İkinci bazar (fond birjaları) və Birjadan kənar bazar.

Rusiyada birjada əməliyyat görünən qiymətli kağızların 50%-dən çoxu dövlət xəzinə kağızları 1988-ci ilədək təşkil etmişdir. (FKO, OFZ, OSB).

Sərbəst mövzular

1. Beynəlxalq pul və kapital bazarlarının strukturu.
2. Beynəlxalq pul bazarları: valyuta bazarı və avropul bazarı.
3. Valyuta bazarının xarakteristikası.
4. Valyuta interbank bazarı.
5. Spot valyuta bazarı.
6. Müddətli valyuta təhvil bazarı.
7. Pul bazarında əməliyyat görün alətlərin xarakteristikası.
8. London banklararası faiz dərəcəsi - LIBOR.
9. Beynəlxalq kapital bazarı.
10. Beynəlxalq istiqraz bazarı.
11. Beynəlxalq səhm ixracı və satışı.
12. Sendikasyon kreditləri.
13. Qlobal maliyyə mərkəzləri.
14. İnkişaf dərəcələrinə görə fond birjalarının təsnifatı.

VI FƏSİL. BEYNƏLXALQ BANKÇILIQ

6.1. BANKÇILIGIN BEYNƏLMİLƏŞMƏSİ

İkinci dünya müharibəsindən sonra finans xidmətləri industriyasının qarşılaşdığı ən başlıca tendensiya bankçılığın beynəlmiləsməsi hadisəsidir. Ümumiyyətlə, kommertiya banklarının müştəriləri (əmanət və kredit müştəriləri) xaricdə olduğu təqdirdə beynəlxalq bir xüsusiyyət qazanır. İkinci dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa ölkələrinin yenidən bərpa işləri sürətlənmiş, kapital qoyuluşu və istehsalat artmış, iqtisadi artım səviyyələri yüksəlmiş, bundan başqa Yaponiya olmaq şərti ilə bir çox Uzaq Şərq ölkələrində böyük texnoloji və iqtisadi inkişaf baş vermişdir. Məhz bu çərçivədə, 1960-cı illərin ortalarından etibarən Qərbi Avropa və ABŞ bankları bir yandan yeni şöbə və nümayəndəliklər vasitəsi ilə xarici ölkələrdəki quruluşlarını genişləndirirək, digər yandan da üzv bankların çalışma metodları mövzusunda standartı təmin edən və əməkdaşlığın genişlənməsini qarşısına məqsəd qoyan beynəlxalq bankçılıq qrupları kanalı ilə xarici ölkələrdəki quruluşlarını dolaylı olaraq inkişaf etdirməyə başlamışlar. Bundan başqa, onlar, xarici banklarla bir araya gələrək müəyyən bazarlarda və müəyyən sahələrdəki böyük həcmli layihələri dəstəkləmək üçün konsorsium banklar qurmağa meyl etmişlər.

Bankların Beynəlxalq bankçılıq durumuna gəlməsində izlənən mərhələlər

I mərhələ	II mərhələ	III mərhələ	IV mərhələ
yerli müştərilərin xarici ticarətini kreditləşdirmə	xarici banklara kredit vermə	qeyri-maliyyə təşkilatlarına və hökumətlərə kredit	xarici ölkədə bütün xidmətləri görən şöbənin açılması
	hökumət və özəl sektora istiqamətləndirilmiş xarici kreditlərin verilməsində iştirak etmək		xaricdə filial və ya konsorsiumda iştirak
			kredit sendikasyon menecmeni

1960-cı ildən etibarən beynəlxalq bankçılığın inkişafına təsir edən amillər aşağıdakılardır: dünya ticarət həcminin böyüməsi, avrobazarlar ilə interbank pul bazarındakı fond həcminin yüksək rəqəmlərə çatması, bankların xarici ölkələrdə şöbələrin açılmasında təşviq siyasəti, ölkədaxili pul və kapital bazarlarının beynəlxalq finans bazarlarından getdikcə asılılığı.

Digər cəhətdən 1973-cü ildən etibarən OPEK ölkələrinin neftdən əldə etdikləri fondların yüksək rəqəmlərə çatması və bunun nəticəsində bu illərdə dünya iqtisadiyyatının durğunluğa getməsi, az inkişaf etmiş ölkələrin xarici finans ehtiyatlarına olan

tələbin sürətlə artması kimi amillər bankçılığın beynəlmiləşməsində təsir edən başlıca amil olmuşdur.

Beynəlxalq ticarət həcmnin inkişafı. Bankçılığın beynəlmiləşməsində təsir edən əsas ünsür ölkənin xarici ticarət həcmi və tərkibidir, yəni müştərisini izləyərək xarici bazara girən bank digər müştəriləri ilə də münasibətlərə girmə imkanı əldə etdiyinə görə ticarət inkişaf etdikcə beynəlxalq bankçılığın həcmi də buna paralel olaraq yüksəlmişdir. Bundan başqa ixracat həcmnin yüksəlməsi və buna paralel ixracatı kreditləşdirmə mövzusunda əməliyyatların təkmilləşdirilməsi beynəlxalq bankçılığın inkişafına təkan vermişdir.

İnterbank pul bazarı. İnterbank pul bazarı əmanət sahibləri ilə kredit müştəriləri arasında vasitəçilik rolunu həyata keçirən bir sistemdir. Özəlliklə şöbə bankçılığın hakim olduğu yerlərdə bir şöbədə istifadə edilməyən sərmayə eyni bankın başqa bir şöbəsində istifadə edilə bilər və ya əgər ehtiyacından çox əmanət toplaya bilmişsə, o zaman əlavə vəsaitləri daha səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə kiçik faizlə də olsa digər banklarda əmanət hesabı açar. Beləliklə, müştərilərinin kredit tələbatını yetəri miqdarda əmanət toplamayan banklar, fond ehtiyaclarını bankları əməliyyat vasitəsi ilə qarşılama imkanı əldə edəcəkdir. İnterbank bazar eyni mərkəzdəki bankların bir-biri ilə apardıqları əməliyyatlar yanında digər ölkələrdəki banklara da açıq olması səbəbi ilə əsas etibarlı ilə beynəlxalq xüsusiyyət daşıyır. Bir çox beynəlxalq əhəmiyyətli banklar başlıca finans mərkəzlərində ofislər açaraq bu bazarlardan pay alırlar. İnterbank bazarlarında pay almaq üçün əsas arqument bankların digər banklar qarşısında yüksək bir kredit dəyərliliyinə sahib olması, bundan başqa valyuta nəzarəti və inzibati amirlik kimi maneələr olmamasıdır. Bankların kredit dəyərliliyindəki fərqlilik isə kredit limitlərinin böyüklüyü və tətbiq etdikləri qiymətlərin səviyyəsində (yəni faiz dərəcələrində) özünü göstərir. Kredit qabiliyyəti yüksək olan banklar rəqabətə daha dözümlüdürlər.

Avro pul və sərmayə bazarları. İkinci dünya müharibəsindən sonra iqtisadiyyatları dağılmış olan Avropa ölkələrinə ABŞ-dan istər Marşall Proqramı, istərsə də digər müxtəlif hökumət proqramları çərçivəsində böyük miqdarda fond axını təmin edilmişdir. Ancaq bir tərəfdən bu yardımlar və Koreya müharibəsinin gətirdiyi əlavə məsrəflər nəticəsində ABŞ-ın tədiyə balansını 1960-cı illərə doğru böyük səviyyələrdə kəsirlər verməyə başlamışdır.

Bu tədbirlərdən biri olan «Q regulation» ilə ABŞ banklarının müddətli əmanətlərə ödədikləri maksimum faiz həddi müəyyən edilmiş, ancaq ölkə xaricindəki şöbələr bu tənzimləmənin xaricində qalmışlar. Bunun nəticəsində ABŞ-dakı banklardan, o cümlədən onlardan daha çox faiz verən başda London olmaq şərti ilə xaricdəki şöələrinə böyük miqdarda fond axını baş vermiş və Avrobazarlar adlandırılan Avropa pul və sərmayə bazarlarının iş həcmi əhəmiyyətli ölçüdə genişlənməyə başlamışdır. Digər tərəfdən, noyabr 1973-cü ildə başlayan birinci neft şoku ilə dünya xam neft qiymətlərinin inanılmaz rəqəmlərə çatması neft ixracatçısı ölkələrinin əllərində böyük miqdarda finans vəsaitlərinin yığılmasına səbəb olmuş və bu fondların önəmli hissəsi əmanət olaraq Avrobazarlara axmışdır. Bundan başqa, neft qiymətlərindəki artımlar xüsusilə inkişaf yolundakı ölkələri çətin vəziyyətə qoyarkən həmin ölkələrdə tədiyə balansının kəsirlərini finansişdirmək üçün beynəlxalq banklardan kredit tələblərini artırmışlar.

Avro pul fondları əsas etibarını Avro kreditlər və Avro istiqrazlardan ibarətdir. Avro kredit bazarlarında fəaliyyət göstərən Avro bankları əllərindəki qısamüddətli fondları orta və uzunmüddətli olaraq xarici mənbə tələb edən ölkə və qurumlara vermişlər. Bu kreditlərin mənbəyi Avro əmanətləridir. Avro əmanət banklarının ölkə sərhədlərinin kənarında topladıqları əmanətdir ki, bunun bir hissəsini də banklararası əmanət təşkil edir.

Off-Shore bazarları. Beynəlxalq finans sektoru, Avro pul bazarlarının inkişafına paralel olaraq 1960-cı illərin əvvəllərindən etibarən Off-Shore bazarlar adlandırılan yeni pul bazarlarının

sürətlə inkişafına səbəb olmuşdur. Bu illərdə beynəlxalq bazarlarda söz sahibi olan və milli pul vahidləri dünya birjalarında qəbul görən başlıca sənayeləşmiş ölkələrdə tətbiq edilən yüksək vergiləmə siyasəti və sərt finans nəzarəti səbəbi ilə bir çox transnasional şirkətlər alternativ investisiya sahələri axtarmağa başladılar. Bəzi adalar xarici investorlara, fəaliyyətlərində gizlilik əsası ilə birlikdə çox səmərəli vergi tətbiq etməklə demək olar ki, vergi sığınacağı vəziyyətinə gəlirlər və «Off-Shore» bankçılıq mərkəzlərini qurublar. Eyni vaxtda sürətlə sənayeləşmə prosesinə girən Sinqapur, Honkond, Cənubi Koreya kimi bir neçə Uzaq Şərq ölkələri bəzi dövlət investisiya proqramlarının finansişdirilməsini təmin etmək məqsədilə Avro pul bazarından pul alaraq beynəlxalq finans mərkəzi vəziyyətinə gəlmək üçün «off shore» bankçılıq mərkəzini yaradıb. Bu bazarlarda fəaliyyət göstərən banklar bankçılıq üzərindəki hər cür nəzarətdən uzaq qalmaları və çox rahat çalışma şərtlərinin verilməsi səbəbi ilə beynəlxalq bankçılıq böyük bir rəqabət gücü qazanmışdır.

Elektron bankçılıq. 1960-cı illərdən sonra xəbərləşmə və kompüter texnologiyası sahələrində sürətli bir inkişaf baş vermişdir. Elektron bankçılığın ən önəmli məhsullarından olan «elektron fond transfer sistemləri»nin (Elektronik Fund Transfer System – EFT) istifadəsinə keçməsiylə bankçılıq işləri böyük sürət qazanmışdır. 1970-ci illərdə EFT daxil olmaq şərti ilə müxtəlif finans mövzularında banklararası xəbərləşmənin təmin edilməsi məqsədi ilə SWIFT adı altında dünya səviyyəsində bir qurum yaradılmışdır. Ümumiyyətlə, elektron texnologiyasında 1960-cı illərdən etibarən yaşanmaqda olan bu kimi yeniliklər, bankçılığın beynəlxalq səviyyədə təşkilatlanmasını sürətləndirən çox əhəmiyyətli bir faktor olmuşdur.

Konyuktura səbəbləri. Yuxarıda sayılan faktorların yanında bankçılığın beynəlxalq səviyyədə sürətlə inkişafına təsir edən digər başlıca tendensiyalar arasında 1970-ci illərdən sənayeləşmiş ölkələrdə izlənən resesyounun önəmli bir rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu dövrdə banklar ölkələrdəki firmaların fond

tələblərinin azalması nəticəsində əllərindəki likvidi satmaq üçün ölkə xaricindəki fəaliyyətlərinə üstünlük verməyə başladılar. Başqa bir tərəfdən, xüsusi ilə neft qiymətlərindəki artımlar səbəbi ilə iqtisadi qıtlıqla üzləşən və tədiyə balansı kəsirləri böyük ölçüdə artaq inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici fond təmin etmək məqsədi ilə beynəlxalq banklarla daha sıx münasibətlər qurdular. 1980-ci illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin cari kəsirlərinin 75%-i beynəlxalq banklar tərəfindən kreditləşirdi.

Nəticə olaraq dünya ticarət həcmindəki inkişaf prosesləri, Avro pul bazarları ilə interbank bazarlarındakı fondların böyük həcmələrə çatması, xəbərleşmə və kompüter texnologiyasındakı inkişaf, «off şor» finans mərkəzlərinin xarici banklar üçün böyük cazibəliliyi və dünya iqtisadi konyukturasında meydana gələn dəyişmələr bir-biriləri ilə sət rəqabət içində olan bankların fəaliyyətlərini ölkə sərhədləri kənarına çıxmalarını bir məcburiyyət halına gətirmişdir.

Digər səbəblər. Yuxarıda saydığımız faktorların xaricində aşağıdakı ünsürlər də bankçılığın beynəlmiləşməsində təsirli amillər olmuşdur:

1) Şirkətlərin transnasional hala gəlməsi bankçılığın da beynəlxalqlaşmasına təsir etmişdir;

2) Bankların beynəlxalqlaşmasını təşviq edən ən əhəmiyyətli ünsür beynəlxalqlaşma prosesinin verdiyi imkanlardır. Ölkə içində fəaliyyət göstərən bir bank (milli pulla fəaliyyət göstərdiyinə görə) iqtisadiyyatın sistemə riskinə bağlı olmaq məcburiyyətindədir. Lakin, beynəlxalq sahədə fəaliyyət göstərən banklar özlərini sistemə riskə qarşı qoruyur və topladıqları əmanətləri müxtəlif ölkələrin finans mərkəzlərində dəyərləndirə bilərlər.

3) Gəlir və vergi münasibətləri bankın beynəlxalqlaşmasına təsir edən faktorlardan biridir. Vergi cənnəti sayılan Bahama, Lüksemburq və Tayman adaları kimi finans mərkəzlərində bir çox xarici bankın ölkələrdə banklar gəlirləri maksimum səviyyəyə çıxarmağa, yüksək vergi tətbiq edilən ölkələrdə isə xərclərini minimum səviyyəyə endirməyə çalışırlar.

6.2. BEYNƏLXALQ BANKLARIN İNSİTİSUONAL XİDMƏT VAHİDLƏRİ

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müharibədən sonrakı dövrdə sürətli inkişafına paralel olaraq beynəlxalq finans xidmətlərinə tələb də önəmli ölçüdə artmışdır. Beynəlxalq səviyyədə fəaliyyət göstərən bankların təklif etdikləri əsas xidmətlərdən biri fərqli ölkələrdə yaşayan və ya səyahət edən şəxslər arasında fond transferini təmin etməkdir. Beynəlxalq bankların önəmli funksiyalarından biri də vasitəçilik etmək, yəni əmanət toplamaq və kredit verməkdir. Banklar daima minimum xərcə əmanət qəbul etmə və bu fondları nisbətən aşağı risklə müştərilərinə kredit olaraq vermə yoluna üstünlük verir.

Beynəlxalq bankların verdiyi əhəmiyyətli xidmətlərdən biri də valyuta ticarəti və valyuta ilə əlaqədar əməliyyatlardır. Bankın beynəlxalq xidmətləri təklif edərkən ilk atdığı addım, beynəlxalq əməliyyatları apara bilmək üçün bankın mərkəz şöbəsində öz departamentini təşkil etməkdir. Xarici əməliyyatlar əhəmiyyətli həcmə çatana qədər, əməliyyatların çoxu bankın yerli idarələri tərəfindən aparılır. Ancaq iş həcmi müəyyən bir rəqəmi aşdıqdan sonra isə departamenti təşkil etmək və onu müəyyən bölmələrə ayırmaq lazımdır. Beynəlxalq fəaliyyətləri genişləndirmək üçün faydalana biləcək müəyyən qurumlar aşağıdakılardır:

1. Nümayəndəliklər: bəzi banklar xarici ölkədə bir şöbə açmamışdan əvvəl nümayəndəlik açır. Nümayəndəlik ana bankın müştərilərinə yerli firmalar və ölkə haqqında iqtisadi məlumat alır və bunları analiz edərək müştərilərinə satır. Ən əhəmiyyətlisi də ona bankın xidmətlərinə ehtiyacın olub-olmadığı ilə əlaqədar tədqiqat aparır. Bu üstünlüklərinə baxmayaraq, nümayəndəliklər əmanət qəbulu, kredit vermə, səyahət çekləri və ya kredit məktubları vermək imkanına sahib deyildir.

2. Müxbir banklar: beynəlxalq fəaliyyətə yönələn bir çox bank, xarici əməliyyatları apara bilmək məqsədi ilə müxbir banklar qovşağı təşkil etməyə üstünlük verir. Bir ölkə bankı xarici bir bank

ilə öz ölkələrində bir-birlərinin qarşılıqlı agentləri olaraq fəaliyyət göstərmək üçün müqavilə imzalaya bilər. Bu banklar əmanət hesablarını bir-birinə nəql edə və qarşılıqlı olaraq işləri bir-birinə həvalə edə bilərlər. Xarici ölkədə dürüst bir müxbir bank sözləşdiyi bankın nümayəndəliyindən daha az bir xərclə finans əməliyyatları keçirə bilər. Çünki nümayəndəlik üçün məcburi bəzi xərclər (investisiya və personal xərcləri kimi) olduğu halda, müxbir bank üçün belə bir problem yoxdur. Digər tərəfdən müxbir bank fondları və sənədləri toplayıb ya sövdələşdiyi bank və ya müştərilər adına hissə sənədi təhvil alıb-sata bilər.

3. Şöbələr: xarici bir şöbə bu şöbəni açan bankın bir bankçılıq qurumudur və buna görə də müstəqil bir qurum deyildir. Bu səbəbə görə xarici şöbələrin aktiv və passivləri ilə apardıqları siyasət ana banka aid olur. Xarici ölkələrdə açılan şöbələr üçün iki qrup hüquqi tənzimləmə qarşı-qarşıyadır. Bunlar ev sahibi və ana ölkənin hüquqi tənzimləmələridir. Xaricdə şöbə açmaq, bir banka ixtisas sahəsinə girən xidmətləri vermək, nümayəndəlik və ya müxbir münasibətləri istifadə edilən banklara nəzərdə daha səmərəlidir. Şöbə bankın açdığı kreditlər ana bankın kapital həcmindən asılıdır. Əmanətlər isə şöbədən çox ana bankın təminatı altındadır.

4. Filial və ya asılı quruluşlar: «asılı quruluşlar» termini xarici bir ölkədə olan və bütöv, ya da bir hissəsi ana banka aid olan xarici bir bankı ifadə edir. Filial vəziyyətində olan bank sərmayəsinin 50%-dən çoxu ana bankın əlində toplanır.

5. Bank konsorsiumları: Tərəf olaraq banklar konsorsiumda müəyyən edilmiş sərmayə ilə iştirak edir və konsorsiumun idarə heyətində iştirak payı nisbətində təmsil haqqına malik olurlar. Konsorsium hərəkəti 1960-cı illərdə Avropada başlamışdır. Bu tip qrupun meydana gəlməsində üç faktor əhəmiyyətli rol oynamışdır. Birincisi, Amerikada xariclərin ABŞ-ın finans bazarlarında uzun müddətli fond təminatına məhdudiyət qoyan «sərmayə nəzarət proqramı»dır. İkincisi, Avropa bazarlarına ABŞ banklarının şöbələri tərəfindən ortamüddətli kreditlərin açılması və bu kimi kreditə

olan ehtiyacın Amerika banklarından qarşılanmasıdır. Axırıncısı isə «böyük birjalarının dəyişik ölkələri» pullarından ibarət olan tələbin artması və bunun qarşılanma ehtiyacıdır.

Konsorsiumun qarşılaşdığı ən əhəmiyyətli problemlərdən biri finans böhranı vəziyyətində vəsait tapmamalarıdır. Çünki bu tip qrupular bir ölkəyə və ya bir mərkəz bankından asılı olaraq fəaliyyət göstərirlər.

6. Off-Şor bankçılığı. 1950-ci illərdən etibarən sürətli bir genişləmə prosesinə girən dünya iqtisadiyyatı ilə birlikdə Qərbi və Şərqi bloku ölkələri arasındakı münasibətlər gərginləşdi. Bu illərdə SSRİ Hökuməti ABŞ-ın milli pul vahidi olan dolları Avropa pul bazarına aparmış və nəticədə Avrobazar meydana gətirmişdi. Bu dəyişmələr nəticəsində də «Off-Şor» bankçılığı yaranmışdı. Belə bankçılıq ölkə xaricində təmin edilən fondların yenə də ölkə xaricində istifadə edilməsini qarşısına məqsəd qoyan bir bank tipidir. «Off Şor» bankların göstərdikləri xidmətlər xarici pul vahidi ilə aparılır. Xüsusi ilə «Off Şor» bankçılığı vergilərdən yararlanmaq məqsədi ilə qurulur. İlk sabit bir ödəmə xaricində heç bir vergi və valyuta nəzarətinin olmadığı bir qrup ölkələr arasında Hollandiya antilləri, Tayman adaları nümunə göstərilə bilər. Hal-hazırda daha geniş yayılan ofşor banklardır. Onlarsız praktiki olaraq heç bir TMB-nin əməliyyatları keçinə bilməz. Prinsipcə ofşor bankların təşkili məqsədləri ofşor kompaniyalarla eynidir. Onlardan ən əsası vergi qoymanı minimumlaşdırmaqdır. Offşor bankların aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır: bankın qeydiyyatına alındığı ölkənin rezidentləri ilə işləmək hüququ yoxdur; qeydiyyatına alınmaq üçün ödənilən nizamnamə kapitalının tələb edilən həcmi digər ölkələrə nisbətən çox aşağıdır; bank praktiki olaraq vergilərdən azaddır və ehtiyat saxlamaq və digər bank normativlərinə qoyulan tələblər bir qayda olaraq ofşor banklarında başqa ölkələrə nisbətən daha az ciddidir, ölkə xaricində əməliyyatlara görə valyuta nəzarəti mövcud deyil. Dünyada «offşor» zonaları içində ən tanınmış bölgə – Kayman adalarıdır. Burada qeydiyyatına alınmış bankların sayı 580-dir və

onların aktivlərinin dəyəri 500 milyard dollardır. Karib dənizinin şərq hissəsində Sent-Vinsent adalarında 15 bank və 7 min transnasional şirkət, Dominikada – 5800 şirkət, Naue adalarında isə 3 min şirkət qeydiyyatdan keçmişdir. Halbuki, bu adada yaşayanların sayı 2 mindir.

Dünya iqtisadiyyatında Men, Qernsi və Cersi adalarının, Banam adasının, Sent-Kristofer və Nevis Federasiyasının, Niderland Antil adalarının, Arubı (İtaliya mafiyasının ənənəvi sığınacağı), Kayman adasının, Britin Virginiya adaları, Panama (ofşor biznesin beşiyi) və nəhayət, Kipr ofşor bankları daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Yeri gəlmişkən, son zamanlar xüsusi İsveçrə bankları kimi tanınan ofşor biznes çox geniş inkişaf etmişdir.

Kayman adalarında 500-dən çox ofşor banklar və 1300 sığorta kompaniyası qeydə alınmışdır. Belə ki, dünyanın 50 iri bankının 43-ünün burada bölmə və törəmə bankları var. Kayman adalarında bankların bölmələrinin məcmu depozit qoyuluşunun məbləği astronomik rəqəmə – 150 mlrd. dollara çatmışdır. Honkonqda xarici bankların 1,5 mindən çox bölməsi fəaliyyət göstərir.

Demək olar ki, ofşor banklar transmilli bankların daha bir əsas təbəqəsini yaratmışdır. Müasir şəraitdə praktiki olaraq dünyada heç bir transmilli kapitalın finans sxemi bunsuz keçinə bilmir.

XXI əsrin əvvəllərində şaxələnmiş, çoxqatlı və çoxfunksiyalı TMB sistemi formalaşmışdır. TMB sistemi transmilli kapitalın əsas tələbatlarını ödəyir və dünya finans bazarlarının fəaliyyətinin institusional əsasını təşkil edir.

Lakin investorlar üçün cənnət sayılacaq məkan – Banam adalarıdır. Burada 36 ölkə mənşəli 418 bank, 580 investisiya fondları, 60 sığorta şirkətləri və 100 min transnasional şirkətlər fəaliyyət göstərir. Bunların dövrüyyəsi təqribən 350 milyard dollar səviyyəsindədir.

Offşor bankçılıq üçün gərəkli olan struktural şərtləri aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

1. iqtisadi və finans üstünlükləri;
2. iqtisadi və siyasi sabitlik;
3. texniki şərtlər;
4. hüquqi şərtlər;
5. bankçılıq sirrini maksimum ölçüdə qorunması;
6. digər səbəblər.

6.3. BEYNƏLXALQ BANKÇILIQ FƏALİYYƏTİNDƏ RISK VƏ YENİ KREDITLƏŞDİRMƏ TEXNİKALARI

Beynəlxalq ticarətin kreditləşdirilməsində iştirak edən banklar və digər finans qurumları valyuta mövqeyini tutmaq məcburiyyətində olduqlarından, valyuta mövqeyi menecmentində özlərini risklərdən qorumağa çalışırlar. Adətən, beynəlxalq statusa malik olan banklar beynəlxalq finans bazarlarındakı faiz dərəcələrində və valyuta kurslarındakı dəyişiklikləri yaxından izləməli, gələcəyə yönəlmiş hesablamalardan doğru nəticə almaq və beləliklə də risklərə qarşı özünü qorumaq məqsədi güdürlər. Lakin, beynəlxalq bankçılıq fəaliyyətində bankların qarşılaşdıqları risklər çox çeşidlidir və bu riskləri qısaca şərh edək.

Kredit risk. Bu risk kredit alanın finans strukturunu əsas götürür. Ən sadə ifadə ilə desək ortaya çıxan öhdəliklərin qarşı tərəfdən yerinə yetirilməməsi durumunda ortaya çıxır. Yəni valyuta cinsindən öhdəlik edilən bir borcun ödənilməməsi durumunda ortaya çıxan riskə kredit riski deyilir. Bu risk borcun müddətindən öncə bilinirsə, o zaman çeşidli hedqinq texniklərindən istifadə edərək daha az zərərlə valyuta mövqeyini başlamaq mümkün olar. Beynəlxalq bankların kredit portfeli içində kredit riski ölkə banklarındakından daha azdır. Çünki banklar ölkə xaricindəki investisiyalara kredit xətti açarkən şirkətin (kredit tələb edənlərin) zəmanətini istəyir.

Ölkə riski. Borclunun olduğu ölkənin siyasi, iqtisadi və finans konyukturu səbəbi ilə borcunu vaxtında ödəyə bilməməsində özündən asılı olmayan şərtləri əhatə edir. Bu riski müəyyənləşdirmədə ölkədaxili və ölkəxarici makroiqtisadi göstəricilər önəmli ölçüdə təyinedicidir. İqtisadi ədəbiyyatda bu risk siyasi, iqtisadi və finans riski olaraq tanınır. Ölkənin kredit ödəmə gücünün müəyyənləşdirilməsində ölkə riski öncəliklə təyinedici meyarlardan biridir. Bu səbəblər, bu riskin artmış olması ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinə böyük ölçüdə qısamüddətli təsir gücünə malikdir. Əksinə, ölkə riskinin aşağı olması, o ölkəyə beynəlxalq əməliyyatlarında etibarlılıq verir.

Likvid riski. Finans qurumlarının qısamüddətli fond ehtiyaclarının qarşılınmasında ortaya çıxan bir risk növüdür. Xüsusilə də qısamüddətli fondla çalışan finans qurumlarının uzunmüddətli əməliyyatlara yönəlməsi halında iqtisadi konyunktura ilə bağlı olaraq meydana çıxır. Əslində likvid ödəmə gücü finans qurumlarının öhdəliklərini nağd formada ödəmələrini vaxtında yerinə yetirmə imkanındır.

Valyuta riski. Milli pulların valyuta bazarlarında xarici valyutalara qarşı dəyər qazanması və ya itirməsindən qaynaqlanır. Xarici ticarət əməliyyatlarının önəm qazanması, ticarət həcminin artması, pul və sərmayə hərəkətlərinin sərbəstləşməsi nəticəsində və beynəlxalq finans bazarlarının inkişafı valyuta kurslarında böyük dalğalanmalara yol açmışdır. Beləliklə də, bu bazarlarda çalışan finans qurumları önəmli ölçüdə valyuta riskləri ilə qarşılaşırlar. Valyuta riski fond tapmaqda və kredit açmada istifadə edilən pul vahidləri arasında fərqlilik olduğunda ortaya çıxır. Bu baxım olan beynəlxalq ticarətin vasitəçilik edən banklar bütün valyuta cinsinin tutduğu mövqeni diqqətlə izləməlidirlər.

Faiz riski. Faiz dərəcələrində meydana çıxacaq (pul bazarı və sərmayə bazarı əməliyyatları və alətləri ilə bağlı olaraq) hər cür dəyişmə nəticəsində, finans qurumlarının alacaq və borc maddələri üzərində yaratdığı uyğunsuzluqları faiz riski olaraq tamamlamaq mümkündür. Faiz nisbətindəki dəyişikliklərin

nəticəsində əmanət və kredit portfelinə risklərin ortaya çıxmasına səbəb olur.

Beynəlxalq bankçılıq fəaliyyətlərdə yeni kreditləşdirmə texnikaları aşağıdakılardır:

lizinq. Lizinq - xidmət icarəsi və finans icarəsi olaraq ikiye ayrılır. Xidmət icarəsində malı istifadə edən şəxs müəyyən bir komisyona qarşılığında və müəyyən bir müddət üçün malın xidmətlərindən istifadə etməkdədir. Mülkiyyət kiralayanda qalır və icarə müddəti qısa olur. Finans icarəsi isə kiralanan malın (bir sərmayə malıdır) iqtisadi ömrünün önəmli bir hissəsini əhatə edir. Bir lizinq əməliyyatda üç tərəf vardır: ixracatçı; icarəçi və icarəçi verən (Lizinq firması).

Beynəlxalq finans icarələrində, ümumiyyətlə, təyyarə, gəmi, avtomobil və ya buna oxşar mallar alınır. Sistemin beynəlxalqlaşma xüsusiyyəti icarədar icarəyə verənin ayrı-ayrı ölkələrdən olması ilə əlaqədardır.

«Lizinq» termini dünya təcrübəsində istehsal vasitələrinin uzun müddətə icarəyə verilməsi ilə bağlı müəyyən sazişlərin həyata keçirilməsi mənasını ifadə edir. Lizinq əməliyyatları kreditə əsaslanaraq həyata keçirildiyinə görə bu prosesdə bankların da rolu olduqca böyükdür. Belə ki, lizinq xidmətində nəzərdə tutulmuş bütün kredit əməliyyatları bank vasitəsilə yerinə yetirilir və ona nəzarət edilir. Lizinq xidməti 3 ildən 20 ilədək və daha artıq müddətə istehsal vasitələrinin icarəyə verilməsi əməliyyatını həyata keçirir. Bu prosesdə bank bütün kredit əməliyyatlarına vasitəçilik edir və onu icra edir. Son illərdə dünya ölkələrində lizinq əməliyyatlarının həcmi daha çox artmış və bankların fəaliyyətinin genişlənməsinə mühüm təsir göstərmişdir. ABŞ-da XX əsrin 90-cı illərdə lizinq əməliyyatlarının ümumi dəyəri 110 mlrd. dollardan çox olmuşdur. Beləliklə, müasir dövrdə ABŞ dünya finans lizinq bazarının böyük mərkəzinə çevrilmişdir. Lizinq kampaniyalarının kapitallarının 75-80 faizinə bank tərəfindən nəzarət edilir. Müasir dövrdə beynəlxalq əhəmiyyətli lizinq xidmətində rolu daha da artmış və onlar bazar strukturlarının

formalaşmasında və idarə olunmasında fəal iştirak edirlər. Yaponiyada Lizing bazarı 1963-cü ildə qurulmuş və yapon ixracatının inkişafında mühüm rol oynamışdır. 1970-ci illərdə Dünya Bankı Beynəlxalq Finans qurumunun (İFS) vasitəsilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin tələblərini nəzərə alaraq bu ölkələrə «Lizing» mövzusunda yardımçı olmağa başlamışdır. Beynəlxalq lizingin əsasını ixracatçılarla sayısız lizing şirkətləri arasında yaradılan beynəlxalq əlaqələrdən yararlanma təşkil edir. Sövdələşmə zamanı ixracatçı öz öhdəsindəki «lizing» şirkətinə müraciət edir və öz satış layihələri, xarici ölkələrdəki potensial alıcıların özəllikləri haqqında məlumat verir. Yerli lizing şirkəti potensial idxalatçıların ölkələrindəki «lizing» şirkətlərlə münasibət qurur. Bu lizing şirkətləri idxalatçıların yerinə malları və təchizatları satın alır. Xülasə, lizing şirkətləri xarici ticarətin inkişafında müsbət rol oynayır.

Faktoring - hesabını almadan xaricə mal göndərən ixracatçının alacağıın böyük bir hissəsini (80 %-nə qədərini) yükləmədən o saat, qalanını da idxalatçıdan pulunu təhvil aldıqdan sonra faktor adı verilən bir vasitəçi bank tərəfindən ödənişini təmin edən kredit əməliyyatıdır. Bir faktoring əməliyyatında ixracatçı, idxalatçı, ixracatçının alacaq haqqını alan bank (faktor) və müxbir bank iştirak edir. İxracatçı kreditli mal satışı qarşılığında aldığı və idxalatçının ölkəsində yerləşən müxbir bankın ödəyəcəyini təminat verdiyi kommersion sənədlərini faktora diskont etdirir və alacağını o saat alır. İdxalatçı isə malın dəyərini daha sonrakı bir tarixdə müxbir banka ödəməyə borcludur. Faktor da əlindəki sənədin müddəti çatanda bu sənədi müxbir banka göstərir və sənəddə göstərilən məbləği alır. Müasir dövrümüzdə faktoring xidmətləri kommersion bankları daxilində xüsusi idarələr, kommersion finans şirkətləri və ya digər ixtisaslaşmış qurumlar şəklində fəaliyyət göstərirlər. Faktoring ilk dəfə Anqlo-Sakson ölkələrində tətbiq edilməyə başlamışdır. Faktoring böyük həcmdə malları kreditə satan şirkətlərin alacaq haqqlarının faktor və faktoring şirkəti olaraq tanınan finans qurumları

tərəfindən satın alınması şəklində aparılan bir fəaliyyətdir. Faktoringdə əməliyyat mexanizmi sadədir.

Beynəlxalq faktoringdə son söz idxaltçının ölkəsindəki müxbir faktoring şirkətinindir. Beynəlxalq faktoringdə ölkə daxili faktoring şirkəti müxbirinin zəmanət vermədiyi alacaqları satın almaq təhlükəlidir. Adətən beynəlxalq faktoringdə əməliyyatlar və ödəmələr pul vahidləri – ABŞ dolları, Avro və İsveçrə frankı ilə aparılır.

Forfeytinq. Müddətləri altı aydan başlayan investisiya malları ixracatında istifadə edilən bir finanslaşma əməliyyatıdır. Forfatinq əməliyyatında dörd tərəf vardır: İdxalatçı; İxracatçı; xarici ticarət əməliyyatını kreditləşdirən bank (müddətli alacağı pula çevirən), yəni forfatir və müxbir bank (kreditli satışı təminat verən). Bu əməliyyatda ixracatçı malları göndərməmişdən əvvəl forfatirə müraciət edir və ixracat əməliyyatında əldə olunacaq alacaq haqqının bu bank tərəfindən satın alınmasına dair yazılı öhdəlik alır. Bundan başqa forfatir, idxalatçının ölkəsindəki müxbir bank ilə təmasa girir və mal məbləğinin idxalatçıdan alınaraq ona ödənəcəyi mövzusunda təminat alır. Bundan sonra, ixracatçı malı göndərir və idxalatçıdan aldığı sənədləri forfatirə verir və sənəddə göstərilən məbləği bankdan alır. Sənədin isə müddəti çatanda forfatir sənədi müxbir banka göndərir və pulunu alır. Bu gün forfatinq bazarının ən çox inkişaf etdiyi ölkələr Avropa Birliyi ölkələri və Avstraliyadır. Ümumiyyətlə, bir forfatinq əməliyyatının məbləği milyon dollardan yuxarı olar.

Risk sərmayəsi – yetərli finans qaynağı olmayan, lakin investisiya gerçəkləşməsi üçün iş adamlarına açılan kreditin bir formasıdır. Adından göründüyü kimi, bu cür investisyalardan kreditləşdirilməsi riskli və təhlükəlidir lakin şanslı olduqları zaman gəlirləri çox yüksək səviyyələrə çatır.

Sendikasyon kreditləri – iki və ya daha çox kredit verən qurumların bir araya gəlməsi ilə böyük miqdarda finans qaynaqlarına ehtiyacı olan iri şirkətlərə verilən kreditlərə deyilir. Sendikasyon krediti ən azı iki kredit quruluşunun iştirakı ilə böyük miqdarda fond ehtiyacı olan korporativ müştərilərə açılan orta və

uzun müddətli kreditlərdir. Sendikasyon kredit tədqiqatı II dünya müharibəsindən sonra başlamışdır. Müharibə sonrası böyük həcmli sabit investisiya ehtiyatı artmış, ancaq bu investisiya həcminin tək bir bank tərəfindən qarşılınması mümkün olmamışdır.

Bu səbəblə birdən çox, banklar bir araya gələcək korporativ investorların finansman ehtiyacını qarşılamışlardır. Beləliklə, sendikasyon krediti meydana çıxmışdır. Sendikasyon texnikası, böyük həcmli borc verməkdən doğan riskin bölgüsü prinsipinə əsaslanan texnikadır. Sendikasyon kreditinə qatılan kreditorların hər biri öz qatılım payı çərçivəsində məsuliyyətlidir və digərlərini – öhdəliklərini yerinə yetirmək məcburiyyətində deyildir. Sendikasyon kredit tətbiq edən bir korporativ investor kredit anlaşması imzaladıqdan sonra, kreditdən istifadə haqqında istədiyi qəzet və jurnala elan edə bilər. Beləliklə, investor ticari etibarının yüksək olduğunu elan etmiş olur.

6.4. XARİCİ TİCARƏTDƏ İSTİFADƏ EDİLƏN HESABLAŞMA- ÖDƏNİŞ FORMALARI

İqtisadi vahidlərin xarici iqtisadi əməliyyatların bankların olmadığı bir mühitdə idxalat və ixracat əməliyyatları həyata keçirmək çox çətinidir. Çünki, idxalatçı və ixracatçı bir birlərini tanımamaqdadır. Banklar müxbirlik anlaşması olan banklarda əlaqə quraraq, xaricdəki şirkət haqqında məlumat toplamaqda və eyni zamanda istər ixracatçı, istərsə idxalatçı şirkət lehinə qarantı verməkdədir. Milli pul vahidinin xarici pul vahidinə çevrilməsi ilə əlaqədar bütür əməliyyatlar valyuta əməliyyatları olaraq adlandırılır.

Başqa ölkələrin pulları ilə sərbəstcə dəyişdirilə bilən valyutalara «konvertib valyuta» deyilir. Bir pulun konvertib ola bilməsi üçün ilk növbədə, öz ölkəsində digər ölkə pullarına sərbəstcə və asanlıqda çevriləbilmə imkanının olunması və dünya ticarətində istifadə edilən və görülən bir çəkiyə sahib olması

lazımdır. Ölkələr arasında beynəlxalq iqtisadi münasibətləri qarşılıqlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsini aktuallaşdırır. Lakin beynəlxalq ticarətdə qarşılanan problemlərin ölkədaxili ticarətdə qarşılanan problemlərdən fərqli olmasına yol açan başlıca səbəb ölkədaxili ticarətdə satın alınan mal və xidmətlərin dəyərinin milli pulla ödəmə bilməsinə qarşılıq, beynəlxalq ödəmələrdə istifadə ediləcək tək bir pul vahidinin olmamasıdır. Bu gün hər bir respublika öz pul vahidi və sisteminə bağlıdır. Milli pul vahidi milli hegomonluğun bir simvoludur. Buna görə də, bu gün dünyada 180-ə yaxın milli pul vahidi vardır.

Ancaq, beynəlxalq ticarətdə ödəmələr hər ölkənin pul vahidi ilə qəbul edilmir. Bir idxalçı ölkə borcunu ödəmədən öncə bir pul vahidinə sahib olmalıdır. İxracatçıların ən başda qəbul edəcəkləri pullar da adətən öz milli vahidləridir. Çünki öz ölkələrində, ümumiyyətlə, qəbul edilən pullar bunlardır. Borclunun (idxalatçının) əlində ödəmə üçün sadəcə öz milli pulu vardır. Bu durumda borclunun borcunu ödəyə bilməsi üçün öz milli pulunu kreditorun milli puluna çevirməsi lazımdır.

Borclu bunu təmin etmək üçün bankların vasitəçiliyindən yararlanır. Borclu öz bankına gedir və öz pulu qarşılığında kreditorun pulu üzərinə çəkilməmiş bir çek satın alır. Bunları yenə də bankın vasitəçiliyi ilə ixracatçının bankına göndərir və bununla da borcunu ödəmiş olur. Demək ki, beynəlxalq ödəmələrdə fəaliyyət üçün milli pulların bir-biriləri ilə dəyişdirilməsi və ya çevrilməsi lazımdır. Ölkədaxili ticarətdə isə belə bir problem yoxdur. Bakıdan mal alan naxçıvanlı bir iş adamı Azərbaycan manatı ilə ifadə edilmiş olan borcunu yenə Azərbaycan manatı ilə ödəyər. Beləliklə də, Bakıdakı satıcı da alacağını Azərbaycan manatı ilə əldə etmiş olur.

Beynəlxalq ticarətin kreditləşməsi firma siyasəti ilə marketing strategiyasından risklərə və ümumi borc alma şərtlərinə qədər uzanan bir çox parametrləri əhatə edən qarışıq bir prosesdir. Bu qarışıq prosesin əsası odur ki, beynəlxalq ticarətdə fərqli pul vahidləri və qanunlar vardır. Bunlara əlavə ödəmələr uzaqdan və müəyyən zaman içində edilir.

Ümumiyyətlə, bankların ixracat məqsədli xidmətləri aşağıdakılardır:

1. girən və çıxan sənədlərə nəzarət;
 2. ixracatçılara avans verilməsi;
 3. kredit açmaq;
 4. akkreditiv açmaq (idxalatçılar üçün)
 5. akkreditivi ödəmək;
 6. Avrodollar hesabları;
 7. valyuta almaq və satmaq, xarici ölkələrə köçürmə etmək;
 8. xarici müştərilər haqqında kredit baxımından məlumat toplamaq;
9. ixracat əməliyyatları ilə bağlı xidmətlər göstərmək, örnəyin gömrüklər, tarif dərəcələri və transfer mövzularında konsaltink xidmətləri.

İxracatçıdan ayrıntılı təlimatlar alan bank satış kontraktına uyğun olaraq müştərisinin (ixracatçının) mənfəətini qoruyur. Bu təlimatlar, bankın hazırladığı xüsusi formada yer alır. Verilən təlimatlar satış kontraktına, ixracatçının satış siyasətilə uyğun olaraq hazırlanmalıdır. İxracatçının bankı, ixracatçının təlimatlarını idxalatçının ölkəsindəki şöbəsinə və ya müxbir banka göndərir. Bu şöbə və ya müxbir bank idxalatçıdan pulu alıb dərhal ixracatçının bankına göndərər və bank da öz növbəsində bunu ixracatçı şirkətə ödəyir.

Beynəlxalq ödəmələr isə milli pulların bir-birinə çevrilməsi məcburiyyəti beynəlxalq ticarətdə ölkədaxili ticarətdə rastlaşmayan bəzi risk və zərər ehtimallarının doğmasına yol açır. Bunların başında da valyuta riski gəlir. Valyuta riski, valyuta kurslarındakı dəyişmələr səbəbi ilə beynəlxalq ticarət və ödəmələrdə rastlaşa biləcək zərərləri ifadə edir. İki milli pul vahidləri arasındakı dəyişim nisbətinə valyuta kursu adı verilir. Başqa bir ifadə ilə valyuta kursu bir xarici pulun milli pul cinsində qiymətidir. Valyuta kursları dəyişməzsə, təbii ki, beynəlxalq ödəmələrdə valyuta riski də ortaya çıxmaz.

Xarici ölkələrlə öhdəliyin yerinə yetirilməsinə görə banklardan valyuta alanları 4 qrupa ayırmaq mümkündür:

1. Xarici ölkələrdən mal satın alanlar (idxalatçılar);
2. Xarici ticarətlə əlaqədar xarici qurumların xidmətlərindən yararlananlar;
3. Xarici ticarətlə əlaqəsi olmayan lakin xaricə pul çıxartmaq istəyənlər;
4. Xarici ölkələrdə investisiya qoymaq istəyənlər.

Bu dörd qrup içində idxalatçıların yerinə yetirdikləri ödəmələr beynəlxalq ödəmələrin ən böyük bölməsini təşkil edir. Xarici ölkələrdən aldıkları malların dəyərini satıcıya göndərmək istəyən bir idxalatçının istifadə edə biləcəyi müxtəlif yollar vardır. İdxalatçının bu yollardan hansının seçməsi hər şeydən əvvəl ixracatçı ilə bu mövzudakı sövdələşməsindən asılıdır. Xarici ticarətdə tərəflər, konkret olaraq ixracatçı və idxalçı arasında bağlanan alqı-satqı müqaviləsində hansı hesablaşma qaydasından və yaxud qaydalarında istifadə edəcəklərini aydın bir şəkildə qeyd etməlidir. Bu qaydalar alıcının alqı-satqı mövzusu olan mal, xidmət və ya intellektual mülkiyyətin haqqını nə vaxt və nə cür ödəyəcəyi, malı nəql etdikdən sonra gərəkli sənədlərin hansı tarixdə və nə formada göndəriləcəyi və s. şərtləri də müəyyən edir.

Xarici ticarət əməliyyatları üzrə hesablaşmalar zamanı əsasən aşağıdakı hesablaşma formalarından istifadə olunur:

1. Nağd ödəmə;
2. İnkasso hesablaşmalar;
3. Akreditivlərlə hesablaşmalar;
4. Konsiqnasiya hesablaşmalar;
5. Açıq kredit.

Nağd ödəmə - İxracatçının malları göndərməzdən əvvəl müvafiq sənədləri idxalatçıya çatdırması müqabilində malların haqqını təmin etməyə əsaslanan hesablaşma formasıdır və bu ödəmə şəklində idxalatçı mal alması nəticəsində meydana gələn öhdəliyini öz milli pulu qarşılığında ölkəsinin hər hansı bir bankına köçürür. Bank ixracatçının ölkəsindəki müxbirinə təlimat göndərərək pulu ixracatçıya ödəməsini istəyir. İxracatçı göndərilən pulu müxbir bankdan təhvil aldıqdan sonra sifariş edilən malları

idxalatçıya göndərir. Beləliklə, xaricdə satılan malları idxalatçıya göndərməmişdən əvvəl o, alacağını qəbul edir. Nağd ödəmə ən çox ixracatçıya sərf edən sistemdir. İxracatçı satdığı malın dəyərini o saat və ya ən qısa müddətdə əldə edər. Beləliklə, idxalatçının borcunu ödəməməsi ehtimalı aradan qalxır. Lakin nağd ödəmə şəkli idxalatçıya faydası olmayan bir əməliyyatdır. Həqiqətən də idxalatçı pulu nağd ödəyi halda ixracatçı satış müqaviləsini yerinə yetirməkdən boyun qaçıra bilər. Dürüst olmayan bir ixracatçı nağd pulu almasına baxmayaraq, idxalatçıya mal göndərməyə və ya aşağı keyfiyyətli mal göndərə bilər. Bu təqdirdə, idxalatçı zərər görəəcək. Ümumiyyətlə, nağd ödəmə yolu bugünkü beynəlxalq ticarətdə az istifadə edilir.

İnkasso hesablaşmalar. İxracatçı firmanın idxalatçı firmadan yüklənmiş malların dəyərini ödənilməsini tələb etmək üçün öz bankına verdiyi tapşırığa inkasso deyilir. İnkasso üzrə hesablaşmalar zamanı bank (emitent bank) müştərinin tapşırığı ilə ödənicidən ödənişin və ödəniş akseptinin alınması əməliyyatlarını müştərinin hesabına həyata keçirməyi öhdəsinə götürür. Akkreditiv üzrə hesablaşmalardan fərqli olaraq, inkasso hesablaşmalarda bankın müvafiq məbləğdə vəsaitin benefisiara ödənilməsi barədə öhdəliyi olmur və prosesə ixracatçı başlayır. İnkasso bank əməliyyatı olub, bank tərəfindən müştərinin tapşırığı əsasında idxalçıdan onun ünvanına yüksəlmiş mala və göstərilən xidmətə görə vəsaitin qəbul edilməsi və ixracatçının hesabına köçürülməsi deməkdir.

Hesablaşmanın inkasso formasında aşağıdakılar iştirak edirlər: öz bankına inkasso əməliyyatı tapşırın müştəri; inkasso əməliyyatının etibar olunduğu bank; valyuta vəsaitlərini olan bank və başqa banka təqdimat verən bank ödəyən tərəf.

Bu hesablaşma qaydası aşağıdakı kimi icra olunur:

1. İxracatçı alqı-satqı müqaviləsində göstəriləyi kimi mali hazırlayıb alıcıya göndərir;

2. Malın nəqli üçün lazımı sənədləri hazırlayıb icraçı banka təqdim edir. İcraçı bank bu sənədləri zahiri əlamətlərinə görə təmin

etmək üçün benefisiar banka göndərir. Sənədlər zahiri əlamətlərə görə inkasso tapşırıqına uyğun gəlmədikdə, icraçı bank inkasso tapşırığını aldığı şəxsə bu barədə dərhal məlumat verməlidir. Göstərilən qüsurlar aradan qaldırılmadıqda, bank sənədləri icra etmədən qaytara bilər;

3. Sənədlər alındıqları formada ödəyiciyə, yəni idxalatçıya təqdim edilir, amma inkasso əməliyyatının rəsmləşdirilməsi üçün zəruri olan bank qeydləri və yazıları istisna edilir;

4. Əgər sənədlər təqdim olunduqda ödənilməldirsə, icraçı bank inkasso tapşırığını aldıqdan sonra sənədləri ödənişə təqdim etməlidir. Əgər sənədlər başqa müddətə ödənilməldirsə, icraçı bank ödəyicinin akseptini almaq üçün sənədləri inkasso tapşırığını aldıqdan sonra dərhal akseptə təqdim etməlidir, ödəniş isə sənəddə göstərilmiş ödəniş müddətinin başa çatdığı gündən gec olmayaraq tələb olunmalıdır;

5. İdxalatçı sənədlər ilə malı gömrükdən keçirər;

6. Alınmış (inkasso edilmiş) məbləğlər isə bank tərəfindən dərhal emitent sərəncamına verilməli, həmin bank isə bu məbləğləri ixracatçının hesabına köçürməlidir. İcraçı bank inkasso edilmiş məbləğlərdən, heç şübhəsiz, ona çatan xərclərin əvəlini tuta bilər.

Göründüyü kimi, inkasso hesablaşmalarda başlayan tərəf ixracatçıdır. İxracatçı bu hesablaşma qaydasında məbləği almadan yüksə idxalatçıya göndərir. Bu hesablaşma qaydasına idxalatçı ilə ixracatçı arasında yüksək etibarlılığın və inamın mövcudluğu hallarında müraciət olunur. İxracatçı bank vəsaiti almadan müvafiq sənədləri idxalatçıya təhvil verməz. Bu halda idxalatçının bankı müvəqqəti olaraq malın mülkiyyətini öz üzərinə götürmüş olur. İnkasso tapşırıqları əsasında aparılan hesablaşmalar akseptli (ödənişə razılıq) və ya akseptsiz qaydada aparıla bilər.

Akreditivlərlə hesablaşmalar. Akkreditiv alıcının (idxalatçının) istəyi və müraciəti əsasında bir bank tərəfindən verilən bir sənəddir və ona göndəriləsi malın və göstərilən xidmətin dəyərinin satıcıya ödənilməsi haqda satıcı bankına verdiyi tapşırıqdır.

Akkreditiv açmaq üçün akkreditivi açmaq istəyən alıcı (applikant) emitet banka (özünə xidmət edən bank) ərizə ilə müraciət edir. Ərizədə mütləq aşağıdakı rekvizitlər olmalıdır:

- 1) ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- 2) vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- 3) akkreditivin məbləği;
- 4) akkreditivin icrası şərtləri;
- 5) akkreditivin icrası üçün təqdim olunmalı sənədlərin siyahısı;
- 6) akkreditivin icrası üçün təqdim olunmalı sənədlərin siyahısı;
- 7) akkreditivin malların göndərilməsinin və sənədləri təqdim olunmasının müddəti.

Ərizədə bu rekvizitlərdən biri olmadıqda emitent bank tərəfindən akkreditiv açılmır. Hər hansı bir akkreditiv əməliyyatının aparılması üçün üç müqavilə bağlanır: satış müqaviləsi, akkreditiv müqaviləsi, müxbir müqaviləsi.

Akkreditivdə tərəf müqabillər alıcı (idxalatçı), alıcının bankı (akkreditivi açan bank), akkreditiv açan bankın xaricdə müxbir bankı və satıcıdır. Akkreditivdə aşağıdakı bilgiler yer alır: Beləliklə, Akkreditiv - Həm idxalatçının, həm də ixracatçının mənafeyini qoruyan bir ödəmə formasıdır. Akkreditiv yolu ilə ödəmədə idxalatçı öz ölkəsindəki bir bank ilə sövdələşərək ixracatçı lehinə bir kredit açır. İdxalatçıdan təlimat alan bank ixracatçı lehinə müəyyən bir miqdarda kredit açıldığını ixracatçının ölkəsindəki müxbir banka bildirir. İxracatçı satdığı malların idxalatçıya göndərdiyini göstərən sənədləri müxbir banka apararaq alacağını təhvil alır. Bu gün beynəlxalq ödəmələrin böyük bir hissəsi akkreditiv yolu ilə aparılır.

Akkreditivin mərhələləri.

1. Alıcı və satıcı satış şərtləri üzərində razılığa gəlirlər. Satış müqaviləsində əməliyyatın maliyyələşməsi üçün akkreditiv istifadə ediləcəyi bildirilir.

2. Alıcı akkreditiv açdırmaq üçün bir müraciət blankı doldurur və bunu akkreditiv açacaq banka verir.

3. Akkreditiv açacaq bank akkreditiv məktubunu satıcının ölkəsindəki müxbir banka göndərir.

4. Müxbir bank akkreditiv məktubunun bir nüsxəsini satıcıya göndərir.

5. Ödəmə aparılacağı təminatını alan satıcı malı alıcıya göndərir.

6. Satıcı, akkreditiv şərtlərinə görə mədaxil olan sənədləri hazırlayır və bunları müxbir banka göndərir.

7. Müxbir bank sənədləri araşdırır, sənədlərin uyğun olduqlarına qərar verirsə bunları akkreditivi açan banka göndərir və ödəməyi aparacaq bank özü isə akkreditiv şərtlərinə uyğun olaraq satıcıya akkreditivin dəyərini ödəyir.

8. Akkreditivi açan bank sənədləri alır və araşdırır. Uyğun olduqlarına qərar verirsə alıcının hesabından akkreditiv məbləğini çıxarır və sənədləri alıcıya göndərir. Ayrıca müxbir bankı da ödəmə apara bilər.

9. Alıcı sənədləri alır və malları nəqliyyatçıdan təhvil alır.

Akkreditiv üzrə hesablaşmalarda lazımı sənədlər hazırla-yar-kən və ödəniş üçün müvafiq banklara təqdim edərkən aşağıdakılara diqqət yetirilməlidir.

1. Banklar avtomatlaşdırılmış sistemlər və ya surətçıxarma kağızı vasitəsilə hazırlanmış sənədləri o vaxt orijinal kimi qəbul edirlər ki, onların üzərində orijinal olduqları barədə qeyd yazılsın və imzalanmış olsun;

2. Sənədlərin surətini banklar o vaxt qəbul edirlər ki, onların üzərində surət olduqları barədə qeyd yazılsın;

3. Akkreditivdə göstərilən və akkreditivin məbləği, miqdarı, mal vahidi və ya qiyməti barədə işlədilən «təqribən», «təxminən», «təxmini» sözləri və ya buna bənzər ifadələr aid olduqları malın vahidi üçün məbləğdən və ya qiymətdən 10% çox və ya 10% az hədlər daxilində yol verilə bilən fərq kimi qəbul olunmalıdır;

4. Akkreditiv üzrə hesablaşmalarda aşağıdakı sənədlər təqdim edilməlidir:

- Hesab-faktura;
- Qaimə;
- Etibarnamə.

Akkreditiv ührə hesablaşmalarda akkreditiv şərtlərinin pozulmasına görə bankın məsuliyyəti aşağıda qeyd olunanlarla məhdudlaşdırılır:

- Banklar hər hansı sənədlərin dürüslüyü, əslinə uyğun gəlib-gəlmədiyini və ya hüquqi əsası üçün, eləcə də sənədlərdəki ümumi və ya xüsusi şərtlər üçün və ya sənədlərə ləavə daxil edilmiş şərtlər üçün öz üzərinə öhdəlik və məsuliyyət götürmür.

- Bu hallar istisna olmaqla, akkreditiv şərtlərinin pozulmasına görə ödəyici qarşısında emitent bank, emitent bank qarşısında isə icrası bank (benevisiar bank) məsuliyyət daşıyır.

- İcraçı bank ödənilmiş və ya təsdiqlənmiş akkreditiv üzrə pul vəsaitini ödəməkdən əsassız imtina etdikdə, vəsait alan qarşısında məsuliyyət icraçı bankın üzərinə qoyula bilər.

- Banklar hər hansı məlumatın, məktubların və ya sənədlərin ləngidilməsinin və ya yolda itirilməsinin verə biləcəyi nəticələr üçün, hər hansı texniki terminlərin tərcüməsində və ya izahında yol verilmiş səhvlər üçün öz üzərinə öhdəlik və ya məsuliyyət götürmür.

Konsiqnasiya hesablaşmalar. Konsiqnasiya hesablaşmalar malların satılmaq üçün idxalatçıya göndərilməsi və satıldıqda əldə olunan vəsaitlərin 10 bank iş günündən gec olmayaraq ixracatçının ölkəsindəki bank hesabına daxil olunmasına, satılmayan malların isə 30 gün ərzində ölkəyə qaytarılmasına əsaslanır. Bəzən yeni bazarlarda satış imkanlarını araşdırmaq üçün də bu hesablaşma formasından istifadə olunur.

Xarici ticarətdə istifadə olunan hesablaşma mallarından biri də açıq hesabdır. Açıq hesab üzrə hesablaşmalar mal alındıqdan sonra, idxaltçı tərəfindən müntəzəm şəkildə ixracçıya

ödənislərin həyata keçirməsidir. Bu zaman ticarət tərəfdaşlığı kitablarında cari borcların məbləği öz əksini tapır. Açıq hesab üzrə borcların ödənilməsinin hesablaşma qaydası kontragentlər arasında olan razılıq əsasında müəyyənləşdirilir.

Açıq hesab yolu ilə hesablaşmalar aşağıdakı kimi icra olunur.

1. İxracatçı alqı-satqı müqaviləsinə əsasən mallarını idxalatçıya göndərir;

2. İxracatçı əlaqədar müvafiq sənədlər ya şəxsən təqdim edilir ya da bank vasitəsilə alıcıya çatdırılır;

3. İdxalatçı bu sənədlər əsasında malı gömrükdən keçirər və valyuta vəsaitini idxalatçının bankı öz müştərisindən qəbul etdiyi köçürmə ərizəsi əsasında ixracatçının bankına kredit avizosu göndərir.

Açıq hesab – ixracatçı üçün ən az sərfəli hesablaşma formasıdır, çünki ixrac edilən malın haqqının vaxtılı-vaxtında alınacağına kifayət qədər etibarlı təminat vermir. Bu səbəbdən də açıq hesab formasına idxalatçı ilə ixracatçı arasında möhkəm etibarın və qarşılıqlı inamın olduğu hallarda müraciət olunur. İxracatçının da malı göndərdikdən sonra bəzi istisnalar xaric, vaxtında pul vəsaitini ölkəyə gətirməyə məcburdur.

Bu istisna hallara isə əsasən aşağıdakılar aid edilir: İdxalatçı və ya ixracatçı firmanın iflası; İdxalatçı ölkənin rəsmi orqanlarının bilavasitə müdaxiləsi nəticəsində pul vəsaitini gətirə bilməməsi; Təbii hadisələr, müharibə və digər fəvqəladə hadisələrin ortaya çıxması; Malların oğurlanması və ya ləğv olunması və s. Bu cür hallara istinadək hazırlanan sənədlər mütləq ölkənin rəsmi orqanları və firmanın rəsmi təmsilçiləri tərəfindən də təsdiq olunmalıdır.

6.5. RƏSMİ MƏNBƏLƏR HESABINA TİCARƏTİ KREDİTLƏŞDİRMƏ PROSESİ VƏ ÖLKƏ RİSKİNİN QIYMƏTLƏNDİRMƏ MODELİ

Hökumətlər məşğulluğu artırmaq və tədiyə balansını tənzimləndirmək məqsədilə ixracata işlərinə yardım proqramları hazırlayır. İxracatdan əldə edilən valyuta gəliri məşğulluğa və iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərir. Ümumiyyətlə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hökumətlər tərəfindən ixracatı stimullaşdırma siyasəti yeridilir. Hökumətlər ixracatı stimullaşdırmaq məqsədi ilə ixracatçıya aşağı faizlə kredit açar. Bəzi rəsmi ixracat kredit proqramlarında kredit ölkədən mal satın alan xarici idxalatçılara verilir və onlar da bunu ixracatçıya ödəyirlər. Buna «istehlakçı krediti» deyilir. Bəzilərinə isə rəsmi kreditlər birbaşa ölkə ixracatçılarına verilir və bu sahədə ixracatçılar xarici alıcılara müddətli satış aparırlar. Bu tip kreditlərə də «satıcı krediti» deyilir. Bu kredit növləri arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, birincisində bu riski hökumət, ikincisində isə ixracatçı öz üzərinə götürür. İxracatı stimullaşdırma siyasəti güdən ölkələrdə hökumətlər öz ixracatçılarına aşağı faizli kredit vermək üçün ixtisaslaşdırılmış finans qurumları qururlar. Bunların mənbəyi isə büdcə gəlirləridir. Aşağı faizli kredit vasitəsi ilə hökumət işsizliyi düşürmək məqsədi güdür. Məsələn, ABŞ hökuməti rəsmi qaynaqlar vasitəsilə beynəlxalq ticarətin inkişafını dəstəkləyirlər. Amerikan Eksimbankı 1934-cü ildə qurulmuş və bu günə qədər də beynəlxalq ticarət sahəsinin inkişafını finansiə edir. Eksimbankın əsas özəlliyindən biri də siyasi risklərə zəmanət verməsidir. Bu risklər arasında xarici pulların dollara çevrilməsi, ixracat və idxalat lisenziyalarının ləğv edilməsi, müharibə və ya daxili qarışıqlar önəmli yer tutur. Eksimbankın Amerika ixracatını finansiə etmək və subvensiyalarla rəsmi kreditlər açmaq və hazırlamaqdır. Müxtəlif kredit sığortası və təminat proqramları vardır.

Türk eksimbankı, 25.03.1997-ci ildə qurulmuşdur və bankın məqsədi «xarici ticarətin finansmanına zəmanət vermək» və stimulyolu ilə ixracatçılara istehsal və bazar mərhələlərində kömək

göstərmək və ən önəmlisi də Türkiyəni daha çox sənaye malı ixrac edən bir ölkə halına gətirməkdir. Əsas məqsədi Türk ixracatçılarına və xaricdə fəaliyyət göstərən Türk iş adamlarına finans dəstəyi verərək ölkənin valyuta gəlirlərinin artmasına kömək etməkdir.

Hər hansı bir bankın fəaliyyət bacarığı başarısı onun risk dəyərləndirilməsinə bağlıdır. Xarici iqtisadi fəaliyyətin kreditləşməsində müəyyən bir borclunun riskini dəyərləndirməklə yanaşı, o borclunun yerləşdiyi ölkənin də risk dərəcəsinə bilmək banklar üçün çox vacib şərtlərdən biridir.

Xarici şirkətlər: xarici bazarların və dünya iqtisadiyyatının ölkə üzərindəki təsirini əhatə edir. Məsələn, təməl mal qiymətləri, ticarət şərtlərindəki dəyişikliklər, faiz hədləri, dünya iqtisadiyyatının böyüməsi ölkənin dünya iqtisadiyyatındakı yeri və onunla inteqrasiyası

İqtisadi göstəricilər: bu ölkənin iqtisadi gücünü göstərir. Gerçək ÜDM-in böyüməsi, ÜDM-in investisiya nisbəti, qaynaqların paylanması, ticarət balans, cari əməliyyat balans, ixracatdakı artım və ÜDM içindəki ixracatın payı ən mühüm iqtisadi göstəricilər hesab olunur. Bu göstəricilərdən ölkənin gələcəkdəki borc ödəmə gücünü yaxşılaşdıran, güclü bir iqtisadi artım və investisiya artımı da daxili borc yükünü azaldır.

İqtisadi siyasətin alətləri: Bilindiyi kimi, ölkənin iqtisadi siyasətinin gələcəkdəki borc ödəmə gücünə müəyyən bir təsiri vardır. İqtisadi siyasət alətlərinin ölkənin problemlərinin həll edilməməsində ölkənin etibarlılığı çox önəmli rol oynayır. Məsələn, pul təklifində artımı nəzarət altına alması inflyasiyanı yüksəldir; idxalat ölkənin daxili bazarı üçün daha önəmlidirsə, ixracatın artırılması üçün təşviq tədbirləri gərəkdir; ölkədə istehsal edilən, ancaq istehlak üçün yetərsiz olması üzündən o malların idxalına izin vermək yerinə investisiya alaraq malların təklifini artırmaq ölkədə valyuta yığılmasını təmin edir; xarici sərmayənin ölkəyə təşviqi sərmayə girişini artırır və büdcənin davamlı kəsirdə olması, qaynaqların rəşional istifadə edilməməsinə yön verir.

Siyasi risk göstəriciləri – ideoloji istiqamət, hökumətin quruluşu və təfəkkürü ilə əlaqədardır.

1. iqtidar partiyasının proqramı;
2. siyasi sistemin quruluşu;
3. siyasi partiyaların fəaliyyətləri yönündən ölkənin səviyyəsi ;
4. iqtidarın sözünü tutma bacarığı;
5. ölkəyə təsir edən və edə biləcək xarici siyasi güclərin olub-olmaması
6. hərbi qüvvələrin idarəetməyə təsir dərəcəsi;
7. ölkənin qanun və qanunlarına qarşı sayğı;
8. ölkənin strateji yeri və önəmi;
9. irqçi və milliyətçiliyin gərginlik dərəcələri;
10. daxili savaşa riskinin olub-olmaması;
11. xarici iş adamlarının işi ilə maraqlanan dövlət qurumlarının keyfiyyət dərəcələri;
12. hökumətin alternativinin olub olmaması, varsa təsir dərəcəsi və hədəfi;
13. ölkənin beynəlxalq inteqrasiyası;
14. ölkənin qonşuları ilə əvvəlcəlikli ticarət ortaqları ilə olan münasibətləri.

Borc və likvid göstəriciləri: mövcud borc durumu, geri ödəmə qrafiki və bunu ixracat gəlirinə nisbəti, ümumi qəbul edilən risk dəyərləndirilməsi aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 6.4.

Sıra №-si	Risqlər	Bal	Əmsalı
1	Siyasi risk	x	3
2	Xarici sərmayə və mənfəət transferi üçün ölkənin tutumu	x	1.5
3	Milliləşdirmə təmayülü	x	1.5
4	İnflyasiya	x	1.5
5	İqtisadi artım	x	2.5
6	Əmək haqqı (istehsal mahiyyəti)	x	2
7	Tədiyə balansı	x	1.5
8	Dönərliklik	x	2.5
9	İdarəçilərin maneəlik dərəcələri	x	1
10	Kontraktlara riayət	x	1.5
11	xidmət keyfiyyəti və öhdəliklərinə sədaqət dərəcəsi	x	0.5
12	Kredit alan quruluşun menecment keyfiyyəti	x	1
13	Xəbərləşmə keyfiyyəti	x	1
14	Bazardakı qısamüddətli kreditlər	x	2
15	Bazardakı uzun müddətli kreditlər	x	2

Bal: 0 – qəbul edilməyəcək dərəcədə pis, 4 – çox yaxşı.

Sınıflandırma: 71 balдан yuxarı: inkişaf etmiş ölkə, yaxşı

risk

56-71 bal: qəbul edilən risk.

41-55 bal: riskli xarici şirkətlərin fəaliyyəti üçün uyğun şərtlər yoxdur.

40 və daha az riskli.

Avropada inkişaf yolunda olan ölkələr üçün istifadə edilən dəyərləndirmə cədvəli örnək olaraq verilmişdir:

6.6. BEYNƏLXALQ BANKÇILIQDA NƏZARƏT SİSTEMLƏRİ

Dünyada bank sferasına nəzarətə və bu sferanın tənzimlənməsinə ciddi ehtiyac ötən əsrin 20-30-cu illərində baş vermiş Böyük depressiyadan sonra formalaşmağa başlamışdır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra bank biznesinin beynəlmilləşdirilməsi və kapitallaşmanın sürətləndirilməsi beynəlxalq bank nəzarəti qayda və normalarının formalaşmasını şərtləndirdi. Bununla belə, bank sferasında nəzarət səlahiyyətləri hər bir ölkədə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş institusional formalarda həyata keçirilir. Bu sistemlərin müxtəlif ölkələr üzrə fərqlərinə baxmayaraq, onların hamısı aşağıdakı əsas məqsədlərin həyata keçirilməsinə istiqamətlənib:

1. Pul və maliyyə sabitliyinin saxlanması. Bu da bankların iflasına yol verilməməsi və aktiv və passivlərin səmərəli idarə edilməsinə yönəldilmiş bank tənzimlənməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi deməkdir.

2. Bank sisteminin səmərəliliyinin təmin olunması. Bu isə aktivlərin keyfiyyətinin artırılması və potensial risklərin azaldılması hesabına əldə olunur. Bank nəzarətinə həmçinin daxili bank əməliyyatlarının və maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi daxildir ki, bu da bankların həyati əhəmiyyətli iqtisadi əməliyyatları və institutları maliyyələşdirmək qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir.

3. Əmanətçilərin maraqlarının müdafiəsi: əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə müvafiq orqanlarının əmanətçilərə münasibətdə öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə nəzarəti gücləndirilməlidir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə bank nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri də müxtəlifdir ki, bu da bir sıra institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, habelə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və kapital bazarlarının həcmi ilə izah olunur. Bəzi ölkələrdə Mərkəzi Banka nəzarət və bu bankların tənzimlənməsi vahid orqan tərəfindən həyata keçirilir, digər ölkələrdə bu funksiyaları öz aralarında sıx əməkdaşlıq edən xüsusi nəzarət orqanları icra edir, çünki pul-kredit siyasətinin və bank nəzarətinin işlənilib hazırlanması funksiyaları kəşifir.

Elə ölkələr var ki, burada nəzarət funksiyası tamamilə Mərkəzi Bankın əlindədir. Bu ölkələrə məsələn, Rusiyanı aid etmək olar. Bəzi ölkələrdə Mərkəzi Bank özünün nəzarət və tənzimləyici funksiyalarından qismən məhrum olunub (Fransa, Almaniya, Avstraliya, Kanada, İsveçrə, Türkiyə və s.). Nəhayət, elə ölkələr də vardır ki, onlarda mərkəzi banka və ya oxşar funksiyalara malik orqana nəzarət və tənzimləyici səlahiyyətlərin bir hissəsi verilir. Belə orqanın tipik nümunəsi kimi ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Sistemini göstərmək olar.

Beləliklə, nəzarət orqanları arasında funksiyaların bölünməsinin bir neçə modelini fərqləndirmək olar:

Model 1. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ona nəzarət sferasında müstəsna səlahiyyətlərin qanunvericiliklə Mərkəzi Banklara həvalə olunmasına əsaslanır. Bank işi sahəsində nəzarət təcrübəsinin yarandığı vaxtdan etibarən məhz bu model, yeganə olmasa da, tarixən hakim model olub. Bu gün bu model özünün hakim mövqelərini itirsə də, ona əvvəlki kimi həyati tələbat var.

Model 2. “Qarışıq”. Nəzarət və yoxlama funksiyaları ixtisaslaşdırılmış orqanlar tərəfindən Mərkəzi Bankın və maliyyə nazirliyinin bilavasitə iştirakı ilə yerinə yetirilir. Klassik misal

kimi ABŞ-ı göstərmək olar. Amerikanın kommersiya bankları və maliyyə institutları üzərində nəzarəti Federal Ehtiyatlar Sisteminə başqa, banklarda və digər kredit institutlarında əmanətlərin sığortalanması ilə məşğul olan Əmanətlərin Sığortalanması Federal Korporasiyası və Pul Dövryyəsinə Nəzarət İdarəsi (Maliyyə Nazirliyinin bürosu) tərəfindən də həyata keçirilir. Hər üç orqan ikiqat işin istisna olunması haqqında razılığa gəliblər. “Qarışıq” modelə Fransa, İtaliya və Niderland aiddirlər.

Model 3. Bank fəaliyyətinə nəzarət Maliyyə Nazirliyi ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində, Mərkəzi Bankın iştirakı ilə müstəqil ixtisaslaşdırılmış orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu model Kandanın və qismən Avstriya və Almanyanın bank sisteminə xasdır.

Model 4. Bu model maliyyə xidmətləri bazarında meqatənzimləyicinin yaradılması haqqında qanunverici qərarlar qəbul etmiş ölkələri birləşdirir. Bu ölkələrin demək olar ki, hamısında nəzarət funksiyaları Mərkəzi Banklardan ayrılıb. Burada yalnız meqatənzimləyici səlahiyyətlərinin Mərkəzi Banka aid olduğu Sinqapur və müəyyən dərəcədə İrlandiya (burada meqatənzimləyici yerli Mərkəzi Bankın muxtar bölməsinin bazasında yaradılıb) istisna təşkil edir. Vahid maliyyə nəzarəti orqanları ilk dəfə 1986-cı ildə Norveç, 1988-ci ildə isə İslandiya və Danimarkada tətbiq olunub. Bu gün onlar Estoniyada, Latviyada, Macarıstanda, Maltada, Çində, Yaponiyada, Qazaxıstanda, Cənubi Koreyada və bir sıra digər ölkələrdə fəaliyyət göstərir.

Model 5. Beynəlxalq və ya millidən yüksəkdə nəzarət modeli. Bu modeli mənzil-qərgahı İsveçrədə yerləşən Beynəlxalq hesablaşmalar Bankı (BHB) və üzv dövlətlərin maliyyə bazarlarına əhəmiyyətli təsir göstərən direktivlər qəbul edən Avropa İttifaqı (Aİ) həyata keçirir.

Təsir tədbirləri həyata keçirilərkən nəzarət orqanları tərəfindən həll edilən başlıca məsələ bank fəaliyyətini qüvvədə olan bank qanunvericiliyinin norma və tələblərinə uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə onun tənzimlənməsidir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə artıq 100 ildən artıqdır ki, bankların fəaliyyətinə nəzarət həyata keçirilir. Son 15-20 ildə inkişaf etməkdə olan ölkələr etiraf etmişlər ki, belə bir nəzarət həm bank-maliyyə sahəsində, həm də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır.

Bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsi iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş bütün ölkələrdə prioritet əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox ölkələrdə bankların fəaliyyətinə nəzarət mərkəzi bankların ən mühüm funksiyalarından biri hesab ediyür. Bu cür tənzimləmə iqtisadiyyatı, o cümlədən pul-kredit bazarlarının qeyri-sabit inkişafı dövrlərində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilən səbəblərdən müxtəlif ölkələrin bankların işinin tənzimlənməsi və beynəlxalq bank nəzarəti sisteminin yaradılması üzrə nəzarət orqanlarının söylərinin əlaqələndirilməsi zərurəti meydana gəlmişdir. Beynəlxalq bank nəzarəti sistemi bir çox ölkələrin banklarının inteqrasiyası prosesində yaranırdı.

Bank nəzarəti və onun tənzimlənməsi sahəsində ən tanınmış və nüfuzlu beynəlxalq təşkilat 1974-cü ildə Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BHB) nəzdində yaradılmış Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsidir (BNBK). Komitənin adı mənzil-qərargahın yerləşdiyi Bazel (İsveçrə) şəhərinin adından götürülmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bazel Komitəsi məşvərətçi orqandır. Ona görə də onun tövsiyələri hətta Komitənin üzvü olan ölkələr üçün də məcburi deyil. Lakin bu orqanın beynəlxalq nüfuzu o qədər böyükdür ki, hətta BNBK-nın üzvü olmayan ölkələr belə onun standartlarına riayət etməyə çalışır.

Bazel Komitəsi bir neçə prinsip işləyib hazırlamışdır. Bu prinsiplərə əməl edilməsi bank sisteminin sabitliyinə yardım etmək vəzifəsi daşıyır.

Bazel Komitəsi tərəfindən nəzarətin 25 əsas prinsipi işlənib hazırlanmışdır. Bu prinsiplər bankların «həyat silsiləsi»nin bütün mərhələlərini və onların nəzarət orqanları ilə münasibətlərini əhatə edir. 1997-ci ildə RF MB-də həmçinin Komitənin qəbul etdiyi qərarlara qoşuldu.

Bazel Komitəsi tərəfindən işlənib hazırlanmış prinsiplərdən irəli gələn nəzarətin təkmilləşdirilməsi prinsiplərini ətraflı təhlil edək.

Bankların fəaliyyətinə məqsədyönlü şəkildə nəzarət etmək üçün ölkədə bir və ya bir neçə təşkilat, məsələn, ölkənin mərkəzi bankı, qanunvericiliklə müəyyən edilməlidir.

Bazel prinsiplərindən biri bankların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasının zərərliyi. Lisenziyaların verilməsi ilə bağlı ərizələrə baxarkən nəzarət orqanları bankın nizamnamə kapitalının minimum həcmi və mülkiyyətinin strukturunu, personalın tərkibini və strukturunu, bankın biznes-planını, daxili nəzarətin təşkilini (idarəetmə, bankın yaxın gələcək üçün nəzərdə tutulmuş inkişaf planı) diqqətlə təhlil edir.

Digər Bazel prinsipi bankın fəaliyyətinin daha erkən dövrlərində yarana biləcək problemləri (bankın problemliliyi) aşkar etmək məqsədi ilə nəzarətin norma və qaydalarının müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Bazel prinsiplərinə həmçinin aiddir: likvidlik, ödəniş qabiliyyəti, valyuta, kredit, faiz, bazar və digər risklərin maksimal hədlərinin müəyyən edilməsi.

Bankların idarə edilməsi keyfiyyəti ilə bağlı olan risklərin neytrallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, Bazel Komitəsi tərəfindən işlənib hazırlanmış prinsiplərə görə nəzarət orqanları aşağıdakıları etməyə borcludur:

1. bankların rəhbərliyinin məlumatlandırma sistemlərinə malik olduqlarına əmin olmaq, həmin sistemlər sonunculara aktivlərin portfeli çərçivəsində risklərin cəmləşməsinə müəyyən etmək imkanı verir (9-cu bənd);

2. riskə yol verildiyi təqdirdə nəzarət altında olan bankın dəqiq idarəetmə sistemində malik olduğuna əmin olmaq (13-cü bənd);

3. bankların, onların fəaliyyətinin tip və miqyasına uyğun olan daxili nəzarət sistemində malik olduğunu aşkar etmək (14-cü bənd).

Bazel Komitəsi hesab edir ki, nəzarət orqanları maliyyə sektorunda yüksək etik standartlara əməl etməli, bankın kriminal strukturlar tərəfindən qərəzli şəkildə istifadə edilməsinə yol verməməli, yerlərdə yoxlamalar aparmaq hüququna malik olmalı və xarici auditor firmalarının xidmətlərindən istifadə etməli, banklar ciddi pozuntulara yol verdikdə zəruri təshih etmə vasitələrindən istifadə etmək imkanına malik olmalıdır.

Bankların fəaliyyətinə nəzarətin başlıca məqsədi pul-kredit bazarlarının ümumi sabitliyini qoruyub saxlamaqdan, bütün banklara daimi nəzarət etmək yolu ilə sistemli böhranların qarşısını almaqdan və müasir təshihəçisi tədbirləri görməkdən ibarətdir. Bu işdə erkən diaqnostika mexanizmi xüsusi rol oynayır.

Erkən diaqnostika ümumiləşdirilmiş məlumatların əsasında bank sisteminin inkişaf proqnozlarını işləyib hazırlamağa və vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün şərait yaradılmasına dair tövsiyələr hazırlamağa imkan verir.

RF-də belə bir nəzarət yalnız ümumdövlət səviyyəsində həyata keçirilir. Lakin təcrübə göstərir ki, bütün regional pul-maliyyə bazarlarında analoji nəzarət həyata keçirilmədən belə bir nəzarət qeyri-səmərəlidir.

Bankların vəziyyətinin sabitliyi müəyyən dərəcədə ayrı-ayrılıqda hər bir bankın özündən asılıdır. Nəzarətə sistemli yanaşma bankın fəaliyyətinin nizama salınmasını şərtləşdirir. İlk növbədə mümkün ləğv etməyə qədər bankı qeydiyyatdan keçirmək lazımdır.

Mərkəzi bankın ayrı-ayrı banklara nəzarət etməsinə sistemli yanaşma aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. həyat silsiləsi mərhələlərinin dəqiq müəyyən edilməsi: «törəmə» (bankın açılması, yəni onun gələcək fəaliyyətinin əsasının qoyulması); «təşəkkül» (bankın qeydiyyatdan keçməsi və eyni zamanda maliyyə-iqtisadi göstəricilərinin artması, fəaliyyət sahəsinin genişlənməsi, heyətin sayının artması və s.); «qocalma» və «sönmə» (banka yardım göstərilməsi və ya onun ləğvi);

2. hər bir mərhələdə nəzarətin əsas məqsədlərinin qeyd edilməsi və banklara təsirin ən mühüm elementlərinin seçilməsi: birinci mərhələdə - kommersiya bankı adı uğrunda mübarizə aparən layiqli namizədlərin seçilməsi, onların fəaliyyəti üçün şərait yaradılması; nəzarət vasitələri - biznes-planların təhlili, rəhbər heyətin və təsisçilərin yoxlanılması, nizamnamə kapitalının minimum həcminə nəzarət, maddi-texniki bazanın mövcudluğunun yoxlanılması; ikinci mərhələdə - inkişafdakı fasilələrin qarşısının alınması, bank qanunvericiliyinə və normativ sənədlərə riayət olunması; nəzarət vasitələri - maliyyə hesabatlarının təhlili, mərkəzi bankın normativləri, müfəttiş yoxlamaları, cərimələrin qoyulması, audit; üçüncü mərhələdə - sanasiya planlarının köməyi ilə «qocalma» vəziyyətindən çıxardılma (təşkilati-texniki və maliyyə yardımı, müfəttiş yoxlamaları, müvəqqəti administrasiya orqanları) və ya «sönmə» zamanı - ləğvetmə tədbirlərini görməklə bankın minimum sosial-iqtisadi məsrəflərlə sivil qaydada ləğv edilməsi; hər bir mərhələdə nəzarətin əsas məqsədlərinin qeyd edilməsi və banklara təsirin ən mühüm elementlərinin seçilməsi: birinci mərhələdə - kommersiya bankı adı uğrunda mübarizə aparən layiqli namizədlərin seçilməsi, onların fəaliyyəti üçün şərait yaradılması; nəzarət vasitələri - biznes-planların təhlili, rəhbər heyətin və təsisçilərin yoxlanılması, nizamnamə kapitalının minimum həcminə nəzarət, maddi-texniki bazanın mövcudluğunun yoxlanılması; ikinci mərhələdə - inkişafdakı fasilələrin qarşısının alınması, bank qanunvericiliyinə və normativ sənədlərə riayət olunması; nəzarət vasitələri - maliyyə hesabatlarının təhlili, mərkəzi bankın normativləri, müfəttiş yoxlamaları, cərimələrin qoyulması, audit; üçüncü mərhələdə - sanasiya planlarının köməyi ilə «qocalma» vəziyyətindən çıxardılma (təşkilati-texniki və maliyyə yardımı, müfəttiş yoxlamaları, müvəqqəti administrasiya orqanları) və ya «sönmə» zamanı - ləğvetmə tədbirlərini görməklə bankın minimum sosial-iqtisadi məsrəflərlə sivil qaydada ləğv edilməsi;

3. əlaqələndirici idarənin seçilməsi ilə nəzarət bloku

bölmələrinin funksiyalarının mərhələli şəkildə müəyyən edilməsi: birinci mərhələdə əlaqələndirici qismində lisenziyalaşdırma İdarəsi çıxış edir. İkinci mərhələdə bu rolu Ümumi-İqtisadi İdarə və Prudensial Nəzarət İdarəsi, üçüncü mərhələdə isə - Sağlamlaşdırma İdarəsi oynayır. Əlaqələndirici idarələrin öz səlahiyyətləri daxilində qəbul etdikləri qərarlar nəzarət orqanlarının bütün digər bölmələri üçün məcburidir.

Beləliklə, bankların fəaliyyətinə nəzarətin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakılar zəruridir:

1) nəzarət prosesinin bir-biri ilə bağlı olan üç hissəyə bölünməsi: makroiqtisadi təhlil; bütövlükdə fəaliyyətin monitorinqi; ayrı-ayrı banklara nəzarət;

2) nəzarətin ilk növbədə ictimaiyyətin banklara etimadının möhkəmləndirilməsinə, sonuncuların kütləvi şəkildə müflisləşməsinin qarşısının alınmasına istiqamətləndirilməsi;

3) problemlı bankların erkən mərhələlərdə aşkar edilməsi;

4) bankın həyat silsiləsinin müxtəlif mərhələlərinin təhlili;

5) bankların borcalarını ödəyə bilməmələrinin ilk əlamətlərini üzə çıxarmağa imkan verən yüklənməmiş sənədlərin istifadə olunması.

Bütün bunlarla yanaşı, bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsinin inkişafı üçün beynəlxalq təcrübədə məlum olan əsas normalardan (kapitalın kifayət qədər olması, likvidliyə dair tələblər, iri kreditlərin məhdudlaşdırılması və s.) savayı aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir: bankların hamı tərəfindən qəbul edilmiş dəyərləndirmə sistemlərinin yaradılması; müntəzəm reyting məlumatlarının mövcudluğu; bank mütəxəssislərinin icbari sertifikatıyası; bank holdinq şirkətlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi; yüksək risklərə məhdudiyət qoyulması; banklar tərəfindən məlumatların tam şəkildə açıqlanmasına nəzarət.

Bank nəzarətinin və tənzimlənməsinin təşkilinin konkret üsulunun seçilməsi bir sıra amillərin məcmusu ilə təyin olunur ki, bu amillərin də özünəməxsus müxtəlifliyi onların hər birinə təkrarolunmaz milli səciyyə qazandırır. Bir mübahisəsiz faktı

qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarlarının bütün seqmentlərinin artan inteqrasiyası şəraitində nəzarət funksiyalarının meqatənzimləyicinin əlində cəmlənməsi tendensiyası özünü daha dolğun şəkildə büruzə verir.

Vaxtilə bir sıra inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr maliyyə bazarının meqatənzimləyicisini yaratmaqla maliyyə bazarının dövlət tənzimlənməsi sistemində islahatların aparılması yolunu seçmişdilər. Onların sırasına Norveç (1986), Kanada (1987), Danimarka (1988), İsveç (1991), Böyük Britaniya (1997), Yaponiya (1998), Koreyan (1998), Avstraliya (1998), İspaniya (1999), Cənubi Afrika (1990), Macarıstan (1996), və Sinqapuru aid etmək

Beləliklə, etiraf etmək olar ki, bir çox xarici ölkələrdə meqatənzimləyicilərin yaradılması və ya ən azı maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərən bir neçə tənzimləyici orqanın funksiyalarının birləşdirilməsi tendensiyası kifayət qədər diqqətlə izlənilir. Lakin müxtəlif ölkələrdə maliyyə bazarlarının meqatənzimləyicilərinin yaradılması prinsipləri bir-birindən fərqlənir. Meqatənzimləyicilərin formalaşma prinsipləri hətta Avropa İttifaqı çərçivəsində də fərqlənir. Məsələn, tam inteqrasiya olunmuş meqatənzimləyicilər üç ölkədə mövcuddur, iki dövlətdə tənzimlənmə əsasən bir institutda mərkəzləşib, bir ölkədə konfederal sistem, altı ölkədə üç idarədən ibarət tənzimlənmə strukturu mövcuddur, daha ikisində isə mövcud sistem dəyişiklik prosesindədir. Mərkəzi bankların iştirakına gəlincə, yeddi dövlətdə bank nəzarəti mərkəzi bankın daxilindədir və ya onunla sıx əlaqədədir, beş ölkədə banklara nəzarət orqanının mərkəzi bankdan heç bir asılılığı yoxdur, ikisində əsasən müstəqildir, bir dövlətdə isə sistem yenidən nəzərdən keçirilməkdədir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin heç də hamısı öz maliyyə bazarlarının meqatənzimləyicilərinin yaradılması yolu ilə getməyiblər. Məsələn, ABŞ-da maliyyə sektorunun seqmentlərinə nəzarəti müxtəlif təşkilatlar həyata keçirir. Onlardan heç biri hökumət strukturuna daxil deyil, sığorta sahəsinin isə, ümumiyyətlə, federal tənzimləyicisi yoxdur. Maliyyə bazarı dünyanın ən çox inkişaf etmiş bazarlarından olan ABŞ maliyyə

bazarının tənzimlənməsi istiqamətində islahatların gedişində (1999-cu ilin ikinci yarısında qəbul edilmiş maliyyə qanunvericiliyinin modernizasiyası haqqında qanun) meqatənzimləyicinin yaradılmasından imtina edib. ABŞ funksional tənzimləmə prinsipinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə getmiş və maliyyə bazarlarının bir neçə idarə etmə orqanını qoruyub saxlamışdır. Sözügedən qanuna görə, ABŞ-ın qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının lisenziyalaşdırılması və nəzarəti SEC tərəfindən həyata keçirilir.

Qəbul olunmuş bir faktır ki, bank işi etimada əsaslanır. Biz artıq müştərilərin bir çox hallarda ayrı-ayrı bankların və bütövlükdə bank sisteminin əmanətləri qorumaq qabililiyyətinə etimadını itirdiyinin şahidi olmuşuq. Sərt və ciddi bank nəzarəti özlüyündə maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün kifayət deyil. Maliyyə qeyri-sabitliyinin bank sektorundan kənarında çox sayda digər potensial mənbələri var, odur ki, nəzarətin məqsədləri böhranın qarşısının alınması üçün daha irəli getməlidirlər.

Sərbəst mövzular

1. Beynəlxalq bankçılığın mahiyyəti.
2. Beynəlxalq bankların insituisional xidmət vahidləri.
3. Dünya iqtisadiyyatında Transmilli Banklar (TMB).
4. Beynəlxalq bankçılıq fəaliyyətində risk növləri.
5. Beynəlxalq bankçılıq fəaliyyətində yeni kreditləşdirmə texnikaları
6. Risk sərmayəsi, Sendikasyon kreditləri.
7. İnkişaf etmiş ölkələrin bank sistemləri arasında rəqabət.
8. Xarici ticarətdə istifadə edilən hesablaşmaların formaları
9. Rəsmi qaynaqlarla ticarəti kreditləşdirmə.
10. Xarici ticarətin kreditləşdirilməsində banklar tərəfindən araşdırılan ölkə risk dəyərləndirilməsi.
11. Xarici bankların Azərbaycan Bank Sistemində yeri.

VII FƏSİL. BEYNƏLXALQ KREDİT VƏ DÜNYA İQTİSADİYYATINDA XARİCİ BORC DURUMU

7.1. BEYNƏLXALQ KREDİTİN MAHİYYƏTİ

Həm xarici dövlətlər (başlıca olaraq inkişaf etmiş), həm də beynəlxalq təşkilatlar (xüsusilə DVF və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, BYİB) ehtiyacı olan ölkələrə maliyyə yardımı göstərilir. Xidmətlər formasında göstərilən yardım texniki yardım, amma ərzaq məhsullarının, dərmanların və birinci dərəcəli vacib olan digər predmetlərin təchiz olunması ilə göstərilən yardım isə humanitar yardım adlanır. Bu cür yardımdan adətən hərbi yardımı ayırırlar (silahlar və b. ilə təchizat).

Maliyyə yardımını kommertiya borclarından, kredit və ssudalardan fərqləndirmək üçün “qrant-element” anlayışından istifadə olunur. Müxtəlif alınmış vəsaitlərin güzəştlik səviyyəsinin müəyyən olunması üçün istifadə olunan göstərici qrant-element adlanır; o, kommertiya şərtlərinə nisbətən daha güzəştli şərtlərdə borcun (kreditin, ssudanın) verilməsi nəticəsində borcun ödənilməsi hesabına ödənişlərin hansı hissəsinin kreditor tərəfindən bütöv alınmamasını müəyyən edir. Bununla yanaşı, şərti olaraq belə hesab olunur ki, borcun (kreditin, ssudanın) kommertiya şərtlərində verilməsi zamanı kreditor borca verilmiş kapitaldan 10% həcmində gəlir əldə edir.

Maliyyə yardımına o borcları, kredit və ssudaları aid edirlər ki, orada qrant-element 25%-dən az olmayan hissəni təşkil edir.

Az inkişaf etmiş ölkələr üçün göstərilən maliyyə yardımı onların maliyyə resurslarının əsas mənbələrindən biri olmuşdur. Əgər 1980-ci ildə o, bu ölkələrin ÜDM ilə nisbətdə 4% təşkil edirdisə, o zaman o, kapital qoyuluşlarının və dövlər xərclərinin xeyli hissəsini təmin etməklə 90-cı illərin ortasında – 12%-dən çox təşkil edirdi, bəzi ölkələrdə isə bu xərclərin əsas hissəsini təşkil edirdi. Qalan ölkələrin əksəriyyəti xarici yardımın az hissəsini alır,

buna baxmayaraq, bəzi istisna halları vardır: əgər 90-cı illərin ortasında Azərbaycan, Albaniya, Ermənistan, Gürcüstan, Qırğızıstan üçün xarici yardım onların ÜDM-nə 4-10% həcmində əlavə olunurdusa, o zaman Monqolustan üçün bu, 28% təşkil edirdi. Hindistan, Çin və Rusiya kimi bu cür inkişaf etməkdə olan və keçmiş sosialist ölkələri üçün xarici yardım, bir qayda olaraq, onların ÜDM-nə 1-2%-dən az hissədən ibarətdir. Bu cür nəhəng ölkələr, o cümlədən, dünya standartlarına görə orta inkişaf səviyyəsi olan ölkələr üçün dünya maliyyə bazarında xaricdən alınmış vəsaitlər və xarici birbaşa və portfel investisiya axını böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Yardımanın göstərilməsi adətən (amma hər zaman deyil) müxtəlif şərtlərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, 1990-cı illərdə Rusiyada olduğu kimi, DVF-dən və BYİB-dən yardım alan ölkələr öz iqtisadi siyasətini bu təşkilatların tövsiyələrinə uyğun olaraq razılaşdırmalıdılar.

Klassik iqtisadçılara görə, beynəlxalq kredit inkişaf etməkdə olan ölkələrin finans qaynaqlarına olan ehtiyacın qarşılınmasına deyilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə rast gəlinən problemlərdən biri yığım çatışmazlığıdır. Beynəlxalq kreditə olan ehtiyacın səbəblərini aşağıdakı formul vasitəsi ilə göstərə bilərik: $S - I = X - M$. Burada S - ölkə daxili yığılı, I - ölkə daxili investisiyaları, X - mal və xidmət ixracını, M - mal və xidmət idxalını göstərir. $S < I$ -dən isə ölkə daxilində qoyulan investisiyaların miqdarının ölkə içindəki yığımlara nisbətən böyük olduğu başa düşülür. Bu durumda investisiyaların beynəlxalq kredit hesabına saxlanaraq qarşılınması məsələsi olacaqdır. Saxlanan beynəlxalq qaynaqlar idxalat çoxluğuna yönəldiləcəkdir.

Beynəlxalq finansman, ölkələr arasındakı müxtəlif növ finans axınlarının və əməliyyatların prosesini əhatə edir. Beynəlxalq Finans quruluşlarının finansman fəaliyyətlərindəki əməliyyatlar birbirindən fərqlidir. Bunun səbəbi də kreditlərin çeşidliyindədir. Beynəlxalq finansmanın anlamı olaraq həm xarici borcları, həm də beynəlxalq yardımları əhatə edən geniş bir mənaya malikdir. İnanələr yardım özəlliyi formasında olub beynəlxalq finansman formalarından

biridir. İanələr, ehtiyac hiss edilən maddələrin, ehtiyacı olan ölkəyə verilməsi ilə həyata keçirilir. Çox az rastlanan pul ianələridir. Texniki yardımlar da ianə anlamı içindəki yardımlardır. Adətən, beynəlxalq finans qurumlarının fondlarından az inkişaf etmiş ölkələr ianə formasında yararlanırlar. Beynəlxalq finansmanın böyük bir hissəsini rəsmi yardımlar təşkil edir. Bunlar hökumətdən hökumətə köçürülən borc vermə əməliyyatlarıdır ki, ümumiyyətlə, uzun müddətli və aşağı faizli olurlar. Digər finansman forması da millətlər-arası qurumlar tərəfindən aparılan finanslaşmadır. Bunların başlıcaları Dünya Bankı və ona bağlı olan qurumlardır.

Digər bir beynəlxalq kreditləşmə forması özəl satıcı kreditləridir. Özəl istehsalçı və ya satıcı qurumlar qarşı tərəfdəki ölkənin rəsmi və ya özəl sektor qurumlarına doğrudan kredit verirlər. Xarici özəl investisiyalar da beynəlxalq finans qaynaqları içində önəmli bir yer tutur. Xarici sərmayəli şirkətlərin inkişaf etməkdə olan ölkələrə investisiya yardımları doğrudan-doğruya mənfəət əldə etmək məqsədini güdür.

Beynəlxalq kredit beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilir. Beynəlxalq kredit 1-ci növbədə müxtəlif ölkələrin rezidentləri arasındakı iqtisadi əlaqələrə, 2-ci növbədə rezident ölkələrin müxtəlif institutlar ilə yəni beynəlxalq və regional təşkilatlarla münasibətlərə, ən son olaraq isə müxtəlif rezident ölkələrin beynəlxalq pul və kapital bazarlarındakı əməliyyatlarına xidmət edir.

Beynəlxalq kreditləşmənin faiz dərəcəsi, bir çox faktorlarla müəyyən edilir ancaq əsas borcluların kredit reytingidir. Keridit reytingi bir çox göstəricilər əsasında beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hesablanır ki, bu da borclunun sosial-siyasi faktorlarla iqtisadi vəziyyəti əsasında götürülür. Kredit reytingi investision və spekulyativ ola bilər. Birinci dərəcəli borcalan yüksək investision reytinglə borc resurslarını aşağı qiymətlərlə əldə edir. Spekulyativ reytingli borcalan isə ancaq bahalı kredit vasitələrinə sahib ola bilər.

Beynəlxalq kredit rəsmi və özəl ola bilər. Rəsmi kreditlər beynəlxalq və regional kredit təşkilatları, dövlətin mərkəzi və

yerli orqanları təklif edir. Rəsmi finans vasitələri ölkələrə imtiyazlı, qeyri bazar şərtləri ilə təqdim olunur və onların mənbəyi vergi ödəyiciləri hesabına yəni, büdcə vəsaitləri hesabına olur. Beynəlxalq ölkələrarası təşkilatlar həmçinin BPF-u, Dünya Bankı, Avropa Yenidəqurma və İnkişaf Bankı əsasən öz fondlarını üzv ölkələrin haqları hesabına həyata keçirir. Bəzi təşkilatlar böyük borcları beynəlxalq finans bazarları hesabına həyata keçirir.

Bir çox beynəlxalq kredit təşkilatları öz mənbələrini yalnız mərkəzi hökumətlərə, bəziləri isə qəbul edən ölkələrin özəl layihələrinə ayırır. Beynəlxalq kredit təşkilatları tərəfindən mərkəzi hökumətə verilən borclar adətən əsaslandırılmış və məqsədli istiqaməti olur. BP Məsələn, BPF-u hər hansı ölkəyə borc verdikdə ondan müəyyən öhdəlik proqramlarının qəbulunu da tələb edə bilər və BVF-u monitoring həyata keçirərək qəbul edilmiş proqram çərçivəsində nəzarət həyata keçirir. Ölkə tərəfindən öhdəliyin yerinə yetirilməməsi sonrakı tranşın təqdim olunmaması ilə nəticələnə bilər.

Beynəlxalq kreditin əldə etmənin əlamətlərinə görə təsnifatı aşağıdakı kimidir:

- 1) krediti alma mənbəyinə görə:
 - 1.1. Beynəlxalq saziş üzrə, kreditin milli kredit bazardan təmin etmək
 - 1.2. Xarici kredit bazarından;
 - 1.3. Beynəlxalq finans mərkəzlərindən
- 2) borclunun kateqoriyasına görə:
 - 2.1. Dövlət və beynəlxalq təşkilatlar;
 - 2.2. Özəl istehsal və ticari şirkətlər;
- 3) Kredit sazişinin xarakterinə görə:
 - 3.1. Kommersiya krediti;
 - 3.2. Xarici-ticari əlaqələrə aid olmayan, başqa məqsədlərə istifadə edilən finans krediti;
- 4) Kreditin növlərinə görə :
 - 4.1. kommersiya krediti, yəni kredit mal formasında, ixracatçı tərəfindən alıcıya açılan kommersiya krediti;

4.2. kredit valyuta ilə, ancaq pul formasında, yəni banklar tərəfindən açılan kredit;

4.3. qiymətli kağızları yerləşdirməklə beynəlxalq kapital bazarından vəsait cəlb etmək.

5) valyutanın mənşəyinə görə:

5.1. Kredit borclu ölkənin valyutasında;

5.2. Kredit kreditor ölkənin valyutasında;

5.3. Kredit üçüncü ölkənin valyutası ilə;

6) Kreditin müddətinə görə:

6.1. qısamüddətli, adətən 1-ilədək, bəzi hallarda iki ilədək;

6.2. orta müddətli, 1 ildən – 2 ilədək, 2 ildən – 5-dək, ;

6.3. uzunmüddətli – 5-7.;

7) Təminatına görə;

7.1. təminatlı;

7.2. təminatsız (bank) krediti;

8) Təyinatına görə:

8.1. ixracat krediti;

8.2. idxalat krediti;

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində beynəlxalq kredit ssuda kapitalının hərəkəti olub, müxtəlif ölkələrin rezidentləri arasında kredit münasibətlərini əks etdirir. Beynəlxalq kredit milli iqtisadiyyatın inkişafında önəmli rola malikdir. Adətən, beynəlxalq kreditin axını tək yönümlü hərəkətlə gedir, yəni inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə doğru və dünya praktikası göstərir ki, beynəlxalq kreditin hərəkətində axsamalar milli ölkələrdə iqtisadi böhranlara yol açə bilər.

Beynəlxalq kreditin inkişafının əsasını – beynəlxalq integrasiya, istehsalın ixtisaslaşması, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması ilə əlaqədardır. Beynəlxalq kredit bazarının subyektləri, özəl şirkətlər, dövlət müəssisələri, hökumətlər, beynəlxalq və regional finans qurumlarıdır.

Beynəlxalq kredit – valyuta kursu, qiymət, mənfəət, tədiyə balansı və s. bu kimi iqtisadi kateqoriyalarla sıx əlaqəsi vardır.

Beynəlxalq kreditin üç əsas mənbəyi vardır: korporasiyanın pul formasında müvəqqəti sərbəst pul vəsaiti; dövlətin valyuta ehtiyatları və şəxsi pul yığımları.

Beynəlxalq kredit münasibətlərində ssuda kapitalının əsas finans mənbəyini dövlətin kapitalı təşkil edir. Beynəlxalq kredit əsas prinsipləri daxili kreditin prinsipləri ilə eynidir, yəni, müddətlilik, qaytarılmaq, ödəncili, təminatlı və məqsədli.

Beynəlxalq krediti əsas funksiyalarını aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- 1) ölkələr arası ssuda kapitalının yenidən bölgüsü;
- 2) dövlət kredit təşkilatları vasitəsi ilə ixracat və idxalatı tənzimləmək;
- 3) hesablaşmalarda ödəmələri sürətləndirmək və mübadilə xərclərini minimuma endirmək
- 4) dünya iqtisadiyyatında inteqrasiya prosesini gücləndirmək.

Beynəlxalq kreditin ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin güclənməsində rolu çox önəmlidir:

1. beynəlxalq ticarəti genişləndirir;
2. istehsalda texnoloji yeniliklərdə istifadəni stimullaşdırır;
3. milli məhsulların xarici bazara çıxışına şərait yaradır;
4. məhsuldarlığın və əmək məhsuldarlığının artımına ciddi töhfə verir;
5. ölkənin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli mövqeyinin artırır;
6. həyat səviyyəsinin inkişafında mühüm təsir edir.

Bununla bərabər, beynəlxalq kredit ölkə daxilində tətbiq edilən səhv monetar siyasətinin nəticəsi olaraq milli iqtisadiyyatında iqtisadi problemlərin dərinləşməsinə yol açıla bilər, o cümlədən:

1. müəyyən iqtisadi sektorların inkişafına, digərlərin isə geriləməsinə yol ola bilər;
2. dünya və milli iqtisadiyyatda disproporsiyaların dərinləşməsinə yol açır;

3. beynəlxalq kredit «isti pullar» formasından hərəkət edərək dünya valyuta sistemində sabitliyin pozulmasına və dünya iqtisadiyyatında valyuta böhranlarına yol açma bilər;

4. həddindən yuxarı beynəlxalq kreditin cəlbə və onun qeyri rəşional istifadəsi borc alan ölkəni finans bataqlığına sala bilər və hətta əhalinin həyat səviyyəsinin düşməsinə yol açma bilər.

Lakin bununla yanaşı beynəlxalq kredit müvafiq kompleks məsələlərin həllini çözmə bilər, o cümlədən: milli ixracatı inkişaf etdirər; məhsulun keyfiyyəti və kəmiyyətini artırma bilər; dünya bazarında ölkənin rəqabət qabiliyyətinin mövqeyini artırma bilər; milli iqtisadiyyatda struktura, dəyişiklikləri həyata keçirmə bilər.

Beynəlxalq kredit Milli dövlət iqtisadi tənzimlənməsinin obyektinə kimi çıxış edir.

Beynəlxalq kredit şərtləri. Beynəlxalq kreditin şərtlərinə aşağıdakılar daxildir: kreditin valyuta mənsəyi; ödənişin valyuta mənsəyi; kredit məbləği; kreditin müddəti; kredit açmanın üsulları; kreditin istifadəsi və ödənilməsi şərtləri və ortaya çıxma biləcək risklərin sığorta metodu.

Sxem 7.1.

Subyektlər üzrə beynəlxalq kredit formasının klassifikasiyası

Beynəlxalq Finans təşkilatlarının açdıqları beynəlxalq kreditlər	BPF, Dünya bankının qrupu, Avropa yenidənqurma və inkişaf bankı və s. təşkilatlar	
Beynəlxalq dövlət kredit	Dövlətlərarası	
	Müştərək	
Beynəlxalq bank krediti	İxracatçıya	Mal üzrə
		Faktoring (borc)
		Forfeyting (veksel üzrə)
Beynəlxalq kommersiya krediti	Açıq hesab, avans, veksəl, öncə alım, malla ödəmə	

Beynəlxalq kreditin spesifik funksiyalarında biri də kapital təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsinin gücləndirilməsidir. Beynəlxalq kredit özəl şirkətlərin səhmdar cəmiyyətlərə transformasiyasında və yeni şirkətlərin qurulmasında ciddi rolu vardır.

Beynəlxalq kredit münasibətlərinin subyekti kimi kreditor (ssuda kapitalının təklif edən) və borclu (ssuda kapitalına tələbi olan) çıxış edir.

Beynəlxalq kredit təməl motivi, açılan kreditdən maksimal mənfəət əldə etməkdir. Beynəlxalq kredit adı keçən orqanlara milli iqtisadi siyasət kontekstində:

1. büdcə kəsirinin araşdırılması, valyuta məzənnəsinin sabitliyi və s. bu kimi tədbirlər üçün nəzərdə tutulur;

2. transnasional finans-sənaye qrupları yüksək faiz dərəcələrindən yararlanmaq məqsədi ilə faiz dərəcələri yüksək olan ölkələrin pul və kapital bazarına yönəlir;

3. kommersiya bankları öz finans imkanlarına realizə etmək və ya müvəqqəti likvidlik problemlərinin həllini beynəlxalq kredit bazarlarında əməliyyat aparmaqla həll edir;

4. istehsal sektor. Real sektor beynəlxalq kreditdən geniş təkrar istehsalın prosesini sürdürmək üçün istifadə edir.

Beynəlxalq krediti təklif edən banklar siyahısında ilk yerləri: Citigroup, Deutsche Bank, HSBC bankları tutur. Hal-hazırda beynəlxalq kredit alətlərinin həcmi 30 trl. dollarından da yuxarıdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq kreditləşməsinin xüsusiyyətləri

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq kreditləşmə xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir. Birincisi, bu ölkələr xarici resursların böyük hissəsini güzəştli kreditlər və əvəzsiz subsidiyalar formasında alırlar. Güzəştli kreditlər və subsidiyalar almaq istəyən ölkələrin seçilməsi, başlıca olaraq, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı vəziyyətdə yerinə yetirilir. Ən az inkişaf etmiş ölkələr daha çox güzəştli kreditlərdən istifadə edirlər və əksinə, dinamik inkişaf etməkdə olan yeni sənaye ölkələrinin kreditləşməsi öz şərtlərinə əsasən daha az dərəcədə qərbi borc alanların

kreditləşməsindən fərqlənir. Amma güzəştli kreditlər siyasi və hərbi-strateji motivlər baxımından onlara verilir.

İkincisi, müxtəlif inkişaf etməkdə olan dövlətlərin universal beynəlxalq kreditləşmə sistemi yoxdur. Hər bir ölkə üçün onun inkişafı, iqtisadi vəziyyəti (xüsusən ödəmə qabiliyyəti), aparıcı donor ölkələr və beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə institutları arasındakı münasibətlərdən, eləcə də, ssuda kapitallarının dünya bazarında nüfuzundan və s.-dən asılı olaraq beynəlxalq kreditləşmə mexanizmi formalaşır.

Üçüncüsü, müasir dünya miqyaslı kredit sistemi inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya təsərrüfatında inteqrasiya olunan spesifik şərtlərinə uyğunlaşdırılmışdır. Bu, yalnız rəsmi (ikitarəfli və çoxtərəfli) kreditləşmə və maddi yardım verilməsinə deyil, həmçinin şəxsi bankların kreditlərinə aid edilir.

Dördüncüsü, inkişaf etməkdə olan ölkələr bilavasitə inkişaf etmiş ölkələrdən, inkişaf etmiş dövlətlərin başlıca donor olduğu beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə institutlarından, o cümlədən, dünya bazarında ssuda kapitallarından kredit və subsidiyaların əsas hissəsini alır. Buna görə də, inkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq kreditləşməsi, əsas etibarilə, dünya təsərrüfatının mərkəzi və periferiyaları arasındakı münasibətlər ilə əlaqələndirilir. Beynəlxalq kreditlərin və subsidiyaların az hissəsi yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələrin qarşılıqlı əməkdaşlığı çərçivəsində təqdim olunur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin İqtisadi Yardım Şurasına əvvəlcədən daxil olmuş dövlətlər ilə kredit münasibətləri bir qədər inkişaf etdirilmişdir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin kreditləşmə formaları, əsasən, İƏİT-ə (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) daxil olmuş ölkələrin İnkişafına Yardım Komitəsi (İYK) tərəfindən qəbul edilmiş sxem ilə müəyyən olunur. İYK inkişaf etməkdə olan ölkələr ilə əlaqədar aparıcı donor-ölkələrin və kreditorların kredit siyasətini əlaqələndirir. Bu təşkilat inkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq kreditləşmə üzrə statistik məlumatların toplanılması və dərc olunması işlərini yerinə yetirir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrə verilən kreditlərin və subsidiyaların təsnifatı aşağıdakı kimidir:

I. İnkişafın rəsmi maliyyələşdirilməsi (İRM).

1. İnkişafa rəsmi yardım (İRY), o cümlədən, ikitərəfli və çoxtərəfli yardım.

2. Digər İRM, o cümlədən, ikitərəfli və çoxtərəfli şəkildə.

II. İxrac ilə əlaqədar kreditlər.

III. Şəxsi kreditlər və subsidiyalar.

1. Beynəlxalq bank krediti.

2. Qiymətli kağızların emissiyası.

3. Qeyri-hökumət təşkilatlarının əvəzsiz subsidiyaları.

İnkişaf etməkdə olan ölkələri borc alan ölkələr kimi səciyyələndirən xüsusiyyətlər

Borc alan ölkələr kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr üç qrupa bölünür. Birinci, ən çoxsaylı qrupa təqribən 60 ölkə aid edilir və bu ölkələrin dövlət kreditləri və subsidiyaları alınan xarici resursların ümumi məbləğinin 2/3-dən az olmayan hissəsini təşkil edir. Bu ölkələr, başlıca olaraq, aşağı səviyyəli iqtisadi inkişafı olan ölkələrdir. İkinci qrupa təqribən 30 orta inkişaf etmiş ölkələr daxil edilir və bazar şəraitində bu ölkələrə 23-dən az olmayan pul resursları cəlb edilir. Aralıq qrupa ssuda kapitallarının dünya bazarı kreditlərinə kifayət qədər müraciət edən ölkələr xasdır. Bu qrupun tərkibi birinci iki qrupdan fərqli olaraq sabit deyildir. Belə ki, bu ölkələrin bəziləri tədricən ikinci qrupa keçirlər.

İRY-nin bölüşdürülməsi zamanı əsas kriteriya kredit alan ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi hesab olunduğu halda, adambaşı nəzərə alınmaqla, Saxaranın cənubunda olan Afrika ölkələri ən böyük həcmdə vəsait alırlar. Onlara inkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin təqribən 1/10 hissəsi və İRY-in ümumi məbləğinin təxminən 1/3 hissəsi düşür. Amma, məsələn, İsrail güzəştli kreditlərin və subsidiyaların 1/20-dən çox hissəsini alır. Buna baxmayaraq, onun əhalisi inkişaf etməkdə olan ölkələrin yalnız 0,1%-i təşkil edir. Bu isə onu sübut edir ki, kredit alan ölkələr üzrə

kreditin bölüşdürülməsi kriteriyası yalnız iqtisadi deyil, həmçinin siyasi amillərdən asılıdır.

İnkiaf etməkdə olan ölkələr arasında ən iri borclu ölkə Braziliyadır (borcu 100 milyard ABŞ dollarından çoxdur). Meksika ondan bir qədər geri qalır. Hindistanın, İndoneziyanın, Argentinanın, Çinin xarici dövlətlərə borcu 50 milyarddan 80 milyard ABŞ dollarına qədər olan məbləği əhatə edir. Onların ardınca Koreya Respublikası, Nigeriya, Filippin, Venesuela (90-cı illərin əvvəlində onların hər birinin borcu 30 milyard ABŞ dolları məbləğində idi) gəlir. Taylandın, Əlcəzairin, Malayziyanın, Marokkonun, Perunun borcu 20 milyarddan çox ABŞ dolları məbləğindədir. Ən iri borclu ölkələr siyahısında öz borc ödənişləri ilə bağlı cədvəli dəfələrlə nəzərdən keçirən ölkələr (Braziliya, Meksika, Argetina, Nigeriya, Filippin, Venesuela, Marokko, Peru), o cümlədən, üzərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirən dövlətlər sadalanır. Onların arasında ssuda kapitallarının dünya bazarında yüksək nüfuzu olan ölkələr də vardır (Koreya Respublikası, Tayland, Malayziya). Beləliklə, xarici borcların və ödəmələrin ödənişi ilə əlaqədar məbləği ödəmə qabiliyyətinin yeganə göstəricisi kimi qiymətləndirilə bilməz.

7.2. BEYNƏLXALQ BORC BÖHRANI VƏ ONUN HƏLLİ

Borclu ölkələrin borc ağırlığı və ödəmə qabiliyyəti onların iqtisadiyyatının real vəziyyəti və dünya təsərrüfatı şərtləri ilə adekvatlığı, onların borcun idarə edilmə qabiliyyəti və digər milli və dünya təsərrüfatı amilləri ilə müəyyən edilir:

- Cari ödəmə balansı və dövlət büdcəsini vəziyyəti,
- Daxili əmanət və investisiyaların nisbəti, dünya qiymətlərinin milli ixrac və idxal məhsul və xidmətləri səviyyəsi,
- Ticarət şərtləri – idxal və ixrac qiymətlərinin nisbəti,
- Valyuta kursu və milli valyutanın alıcılıq qabiliyyəti pariteti,

- Kapital həcmının axını və əks axını,
- Faiz dərəcələri səviyyəsi və özəl kreditləşmənin digər şərtləri,

• Borc ağırlığının azaldılması tədbirləri və s.

Borc ağırlığı bir çox göstəricilərlə müəyyən olunur, ancaq Dünya Bankı tərəfindən əsas qəbul edilənlər bunlardır:

- Ümumi borcun məbləğinin ÜDM-a nisbəti,
- Ümumi borcun mal və xidmətlərin gəlirinə nisbəti,
- Faiz ödəmələrinin mal və xidmətlərə nisbəti,
- Rəsmi ehtiyatların ümumi xarici borcun məbləğinə nisbəti,
- Ümumi xarici borcun məbləğində qısamüddətli payı,
- Ümumi xarici borcun məbləğində çoxtərəfli kreditlərə borcun payı,
- Ümumi xarici borcun məbləğində şəxsi kreditlər, həmçinin bank və digərlərin payı,
- 2-ci qiymətli kağızlar bazarında borc öhdəliklərinin kotirovkası, hansı ki, ölkənin kredit reytingini müəyyən edir.

İEÖ-in beynəlxalq krediti mövqeyi

Ölkələr	Aktivlər (mlrd. dollarla)				
	Cəmi	Birbaşa xarici investisiyalar	İstiqrazlar	Borc qiymətli kağızlar	Banklar
Avstraliya	240	91	64	15	22
Avstriya	267	28	37	82	84
Belqiya	745	175	124	177	163
Britaniya	4606	935	558	745	1641
Almaniya	2669	505	510	495	768
Yunanıstan	61	6	1	7	22
Danimarka	224	43	55	29	56
İslandiya	4	-	-	-	-
İspaniya	597	190	68	134	87
İtaliya	1066	182	239	312	118
Kanada	568	244	123	22	68
Niderland	1142	310	253	221	203
Yeni Zelandiya	32	7	7	5	-
Portuqaliya	153	25	8	35	44
ABŞ	6863	2290	1565	546	1417
Finlandiya	166	58	20	36	31
Fransa	2397	907	185	490	450
İsveçrə	1320	236	247	248	375
İsveç	365	115	89	44	56
Yaponiya	2881	300	227	1062	467
Cəmi	26213	6647	4380	4705	6072

Cədvəl 7.3.

Ölkələr	Öhdəliklər (mlrd. dollarla)				
	Cəmi	Birbaşa xarici investisiyalar	İstiqrazlar	Borc qiymətli kağızlar	Banklar
Avstraliya	429	196	89	154	48
Avstriya	311	35	14	158	88
Belqiya	603	188	12	112	246
Britaniya	4664	504	794	626	1888
Almaniya	2567	447	296	740	863
Yunanıstan	109	12	8	46	15
Danimarka	251	47	26	77	60
İslandiya	9	-	-	-	-
İspaniya	717	164	88	164	226
İtaliya	1047	108	36	525	261
Kanada	696	201	55	275	118
Niderland	1184	238	369	193	269
Yeni Zelandiya	71	20	4	20	-
Portuqaliya	197	33	13	39	84
ABŞ	9172	2527	1534	2598	1421
Finlandiya	261	25	128	48	31
Fransa	2247	561	416	497	543
İsveçrə	983	105	322	28	399
İsveç	424	77	107	118	81
Yaponiya	1521	50	376	290	568
Cəmi	27463	5538	4689	6708	7209

**Mənbə: IMF. International Financial Statistics. Wash.,
December 2002.**

Cədvəl 7.4.

**2002-ci ildə Asiya, Afrika, Latın Amerikasını ölkələrinin
xarici borcu və onun yerinə yetirilməsi ilə bağlı ödənişlər
(mlrd. dollar və %-lə)**

	Asiya	Afrika	Latın Amerikasını
Xarici borc (mlrd. dollarla)	711.1	268.0	781.3
Xarici borc/ÜDM (%)	28.1	58.8	38.1
Xarici borc/mal və xidmətlərin ixracı	91.5	168.2	196.8
Müddətinə görə:			
Qısamüddə tli	65.0	27.7	100.8
Uzunmüdd ətli	646.1	240.3	680.5
Kredit növünə görə:			
Rəsmi	333.7	185.8	237.0
Bank	194.8	30.6	142.0
Digər özəl	182.6	51.6	402.3
Ödəmələr:			
Mlrd. dollar	89.9	26.9	154.2
Mal və xidmətlərin ixracı%	11.6	16.9	38.8
O cümlədən:			
Faizli	2.9	8.0	14.8
Amortizasi	8.7	8.9	24.0

**Mənbə: IMF World Economic Outlook. – Wash.,
October 2001. – P.249-255.**

İnkişaf etməkdə olan ölkələr içində ən çox borclu olan ölkələr – Argentina, Boliviya, Braziliya, Çili, Kolumbiya, Kosta-Rika, Fildşi sahili, Ekvador, Yamayka, Meksika, Tunis, Nigeriya, Peru, Filippin, Uruqvay, Venesuela olmuşdur. Adı gedən ölkələrə aid borcların payı toplam borclar içində 40 faizdir. Borcların böyük bir hissəsi qısamüddətli və yüksək faizli kommersiya banklarına olan borclar olduğundan, bu durum borclu ölkələrin ödəmə öhdəliklərini daha da çətinləşdirmişdir. Bu gün üçüncü dünya ölkələrinin qarşı-qarşıya dayandıqları xarici borc böhranı, bu ölkələrin daxili təməl problemlərinin qarşılaşmalarına yol açmışdır. Borclu ölkələrin xarici borclarının çox böyük bir hissəsinin dövlətə aid olması və bu borcları ödəyə bilmək üçün hökumət üç yola baş vurmaqdadır:

1. investisiya, təhsil və digər sosial xərclərinin azalmasına;
2. yeni xəzinə bonoları ixrac etməyə;
3. pul təklifini artırmaq yolu;

Beləliklə, iqtisadiyyatın mövcud qaynaqları özəl sektordan dövlətə transfer edilir və bu durum daha çox borclanmaya yol açır. Xarici borc ödəmələrində qarşılaşılan ikinci önəmli problem valyuta ilə əlaqədardır. İqtisadiyyatda valyuta ehtiyatlarının artımı ixracatın artırılması ilə mümkündür. Ancaq üçüncü dünya ölkələrinin hamısının ixracatlarını artırmağa çalışmaları, dünya iqtisadiyyatında bir təklif çoxluğuna yol açaraq, bu malların qiymətlərinin düşməsinə səbəb olur. Bunun nəticəsində isə xarici ticarət balansının vəziyyəti daha da pisləşir. Borc böhranının üçüncü problemi daha çox kredit verən ölkələrlə əlaqədardır. Kreditor ölkələr bazarlarını inkişaf yolunda olan ölkələrin məhsullarına açmalı və bu ölkələrə qarşı proteksionist siyasəti aparmamalıdırlar. Borclu ölkələr ancaq bir şeylər sataraq borclarını

ödəyəcəkləri üçün sənayeləşmiş ölkələr borclu ölkələrə qarşı sərbəst ticarət siyasəti aparmalıdırlar. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, borc böhranı günümüzdə ən böyük iqtisadi və siyasi problemlərdən biridir. Üçüncü dünya ölkələrinin xarici borclarının azalmasında yeni bir texnika: xarici borc – səhm dəyişimidir. Son zamanlar inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici borclarının azaldılması mövzusunda ortaya qoyulan yeni nəzəriyyələr arasında rast gəlinən xarici borcun səhmlərlə ilə dəyişdirilməsi ilk dəfə 1995-ci ildə həyata keçirməyə başlamışdır. 1995-ci ilin ortalarından sonra Çili hökumətinin xarici banklara olan 14 milyardlıq borclarının 3,3 milyard dollarını xarici borc səhm dəyişimi edərək çeşidli, borc konversiyası mexanizmlərindən istifadə edərək ödəmişdir. Argentina, Braziliya, Çili, Kolumbiya, Kosta-Rika, Dominika, Ekvador, Misir, Qonduras, Yamayka, Tunis, Nigeriya, Peru, Filippin, Uruqvay və Venesuela kimi inkişaf yolunda olan ölkələr xarici borc-səhm konvensiya proqramını böyük ölçüdə qəbul etmişlər.

7.3. BORC BÖHRANININ HƏLLİ PROQRAMLARI

Borc böhranı ilə rastaldıqda, ölkələr öz problemlərini bir sıra tədbirlərin köməyi ilə həll edirdilər. Bir tərəfdən onlar borcun bir hissəsinin ödənilməsi üçün kifayət edən miqdarda daxili xərcləri azaldır, digər tərəfdən borc yükünü real səviyyəyə endirmək üçün kredit razılaşmaları şərtlərinin dəyişilməsi mümkünlüyünü öz kreditorları ilə müzakirə edirdilər. 1985-ci ilin sonunda kreditor ölkələr Beyker planı adı altında tanınan, şərtləri çox da ağır olmayan siyasət təklif etdilər. Borclu ölkələr Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankından əlavə finans yardımını almalı idilər. Borclu ölkələrə qarşı finans vəsaiti artırmaq yerinə, bu ölkələrin hökumətləri Beynəlxalq Valyuta Fondu Dünya Bankının nəzarəti altında uzunmüddətli islahatlar keçirməyə öhdəlik götürdülər.

Kommersiya bankları və borclu ölkələr London klubu çərçivəsində öz razılaşmaları üzrə danışıqlar apardığı müddətdə,

həm də Paris klubu çərçivəsində dövlətlərarası kreditlər müzakirə olunurdu. Paris klubunda təqdim olunan banklar və kreditor ölkə hökumətləri borc ödənməsi qaydasına yenidən baxmaq haqqında razılığa o şərtlərlə gəldilər ki, borclu ölkələrin islahat proqramları Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən təsdiq olunsun.

Bredi planı. Beyker planının – borc problemlərinin hamısını həll edə bilməməsi aydın olan kimi bir sıra analitiklər alternativ proqramlar təklif etməyə başladılar. Təkliflərin çox olmasına baxmayaraq, onların çoxusu 2 prinsipə əsaslanırdı:

1. Borclu ölkələrin borc yükünü ardıcıl olaraq azaltmaq zəruriliyi.

2. Borc ödənməsi şərtləri yalnız o ölkələr üçün yumşaldılmalıdır ki, onlar beynəlxalq nəzarət altında aparılan radikal islahatlara əməl etsin.

Üçüncü prinsip tez-tez şübhə doğururdu, lakin, nəhayət, o da tanındı. Ona uyğun olaraq, əgər banklar borc azaldılması istiqamətində kredit razılaşmalarına yenidən baxmağa razı olsa, gələcək itkilər zəminində kommersiya banklarına müdafiə təqdim olunmalıdır. Bu cür müdafiə – borcun azaldılmasından sonra qalan hissəsi üzrə dövlət zəmanəti formasında təqdim oluna bilərdi.

Yeni təyin olunmuş Buş hökuməti bir çox analitiklər üçün gözlənilmədən Bredi planını irəli sürdükdən sonra, borc böhranının həlli üçün yeni üsullar ətrafında gedən mübahisələr daha da qızıxdı. Yeni üsul Beyker planından əhəmiyyətli dərəcədə onunla fərqlənirdi ki, o, problemin həllinin vacib addımı kimi kommersiya banklarına olan borcların xeyli azaldılmasını təklif edirdi. Bununla birgə, Bredi planı onu da nəzərə alırdı ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı borc ixtisarını təmin edən kredit siyasəti yeritməlidir. Bredi planı birmənalı qəbul olunmuşdur ki, qısa və ortamüddətli əsas üzərində əlavə kreditlərin verilməsi şərti olsa da, bir çox borclu ölkələr öz xarici borclarını tam ödəyə bilməyəcək. Bredi planında konkret məlumatlar yox idi, hər bir ölkənin öz xarici kreditorları ilə birlikdə gələcəkdə bütün detalları işləyib hazırlanması gözlənilirdi. Lakin bu plan ilə borc

iztisarı mexanizminin əsas xüsusiyyətləri müəyyən olunmuşdu: ölkələr ya əsas borc məbləği və ya faiz dərəcələrini endirmək yolu ilə öz borc miqdarının azaldılması haqqında kreditor banklarla razılığa gəlməli idi. Yeni sxemə uyğun olaraq borclu ölkə borc ixtisarının mümkün vasitələri siyahısını banklara təqdim edirdi, banklar isə bu siyahıdan optimal variantı seçməli idi. Bəzi variantlar borcun ixtisarı əvəzinə borclu ölkələrə yeni kreditlər verilməsini təmin edirdi. Nə üçün banklar bu və ya digər ölkə üçün borcun azaldılması istiqamətində danışığa gedə bilirdilər? Əsas cəhət aşağıdakılardan ibarətdir: nəhəng miqyaslı borcların heç vaxt tam həcmdə ödənilə bilməməsi faktını təsdiq etməkdən başqa bankların ayrı çıxış yolu yox idi. Borcların hamısının qaytarılmasına çalışmaqda, banklar borclu ölkələrdəki vəziyyəti elə sabitsizləşdirə bilirdi ki, son nəticədə ödəmədən alınan məbləğ danışıqlar zamanı borcu azaltmaq yolu ilə almaq mümkün olan məbləğdən az ola bilirdi.

Bu amil «borc qoruyucusu» adı aldı. Ümitsiz borclar çoxluğu faktiki olaraq ödəmələri həyata keçirmək üçün borcluların uzunmüddətli imkanlarını ixtisar etdi. Danışıqlar prosesi zamanı ümitsiz borcların ixtisarından isə həm kreditorlar, həm də borclular qazanırlar.

1991-ci ildə ir sıra ölkələr Bredi planı çərçivəsində kreditor kommertiya bankları ilə razılığa gəldi. Uzunmüddətli danışıqlardan sonra kreditor banklar Meksikanın kommertiya banklarına olan borclarını təxminən 35% ixtisar etməyə razı oldu. Kosta-Rika daha çox ixtisara nail oldu – 65%. 1990-cı ilin sonunda Ekvador və Polşa daxil olmaqla bir çox ölkə öz borclarını ixtisar etmə tədbirləri haqqında kreditor banklarla danışıqlarda əldə etdi.

Kommertiya banklarına olan borclar probleminin həllinə yönəldilmiş Bredi planından başqa kreditor ölkələr dövlətlərarası borclar yükünün azaldılması məqsədilə bir sıra tədbirlər görmüşdür. 1987-ci ildə onlar Saxaradan cənubda yerləşmiş kasıb ölkələr üçün dövlətlərarası kreditlər üzrə borcların azaldılması

siyasətini həyata keçirməyə başladılar; 1991-ci ildə bu tədbirlər bir neçə başqa kasıb ölkələrə də aid edildi. Rəsmi dövlət kreditorlarının Paris klubu bu ölkələrin dövlətlərarası borclarının yarısını ixtisar etdikdən sonra onlar arasında Misir və Polşa birinci oldu. Eyni zamanda ABŞ dövləti «Amerika təşəbbüsü» adlanan siyasət yetirməyə başladı və elan etdi ki, dövlətlərarası kreditlər üzrə borcları o ölkələr üçün azaldacaq ki, onlar iqtisadi islahatlar keçirməyə başlasın.

Lakin borc yükünün azaldılması borclu ölkənin iqtisadi yüksəlişinin yenidən başlanması üçün kifayət deyildi. Bununla belə birgə iqtisadiyyatın yenidən qurulmasından böyük səylər tələb olunurdu. Bu cür tədbirlər iki böyük qrupda birləşir: dövlət sektorunun islahatları və bazarların liberallaşdırılması. Dövlət sektorunun islahatı dövlətin iqtisadiyyata qarışma dərəcəsinin azaldılmasına yönəlmişdir, adətən, o, dövlət müəssisələrinin geniş formada özəlləşdirilməsini işə salır.

80-ci illərdə bankların borcunu ödəyə bilməməkdən yaxa qurtarmasına baxmayaraq, onlar itkilərdən uzaqlaşa bilmədilər. Bankların səhmlərinin qiyməti 70-ci illərdə həddən çox kredit verilməsi səbəbindən aşağı düşdü. Həqiqətən, fond birjasında ABŞ bankları səhmlərinin qiyməti inkişaf etmiş ölkələrin kreditləri üzrə mümkün itkiləri nəzərə alırdı ki, onlar da həmin aktivlər üzrə təkrar bazarda olan itkilərlə təxminən eyni idi.

Sərbəst mövzular

1. Beynəlxalq kreditin mahiyyəti.
2. Beynəlxalq kreditin funksiyaları.
3. Beynəlxalq kreditin ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin güclənməsində rolu.
4. Beynəlxalq kreditin şərtləri.
5. Beynəlxalq borc böhranı.
6. Ölkənin xarici borclanmasına təsir edən amillər.
7. Dünya təcrübəsi kontekstində borc böhranının həlli proqramları.

8. Kreditor olan kommersiya banklarının problemləri.

VIII FƏSİL. BEYNƏLXALQ PORTFEL İNVESTİSİYASI VƏ BEYNƏLXALQ SOSIAL - İQTİSADI İNDEKSLƏR

8.1. BEYNƏLXALQ PORTFEL İNVESTİSİYASI

Xarici sərmayə hərəkətlərinin bir forması da portfel investisiyasıdır. Portfel investisiyası informasiya əldə etmə riski kimi əlavə risklərə qatılmaq şərti ilə sərmayə qazancı, faiz və dividend gəliri türklə qazanclar əldə etmək məqsədilə səhm, istiqraz və digər sərmayə bazarı alətlərinə investisiya qoyulmasıdır. Bir ölkənin ixrac etdiyi səhm və istiqrazların xarici investorlar tərəfindən o ölkənin sərmayə bazarında əməliyyatına beynəlxalq portfel investisiyası deyilir. Eyni əməliyyatın ölkə sərhədləri xaricində (off shore) gerçəklənməsi olayı bazarlararası portfel investisiyası əməliyyatına nümunədir.

1993-cü ildən sonrakı dövrlər beynəlxalq finans bazarlarında inteqrasiya və qloballaşma prosesi dövrüdü. Dünya sərmayə bazarlarına səhməri əməliyyat görənlər şirkətlərin sayı – 32.534 ədədə çatmışdır. Bu şirkətlərin ümumi bazar dəyəri isə 14.1 trln. dollardır.

İqtisadi anlamda hansı ölkəyə investisiya qoyulursa-qoyulsun, mütləq lazımi bir risk dəyəri vardır. Bu risk dolayısı ilə qlobal portfel təşkil etməklə də yox edilməyəcəkdir. İntestisiya riski investisiya qoyulacaq sektora, regiona, istifadə edilən finanslaşma mənbə çeşidinə və investorun xərclərinə bağlı olaraq fərqliliyə malikdir. Beynəlxalq investisiyalarda risk üç ana qrupda toplanılır:

1. qlobal risk;
2. ölkə riski;
3. mikro-iqtisadi riski (sektor və firma riskliliyi).

Yuxarıdakı qruplaşmaya bənzər olaraq istər portfel nəzəriyyəsində, istərsə də Finans nəzəriyyəsində risk iki təməl qrupda verilir:

1. sistematik risk;
2. sistematik olmayan risk.

Sistematik risk anlamı ilə eyni bazarda bulunan hər bir finans varlığın sahib olacağı bazar riskilə ifadə edilir. Dünya konyuktura riski sistematik risk olaraq qəbul edilir. Portfel çeşidləndirilməsi sistematik riskdən qaçınmaq mümkün deyildir.

Çünki ən yaxşı təşkil edilmiş bir beynəlxalq portfel ən azından qlobal olaylara qarşı həssas olacaqdır. Digər tərəfdən, beynəlxalq investisiyalarda sistematik olmayan risk anlamı ilə ölkə riski və firma riskləri toplamı diqqətə alınır. Bir AAA firmasının idarəsindən qaynaqlanacaq bacarıqsızlıq sistematik olmayan risk qrupundan yer alır. Həmin, bu firmanın beynəlxalq petrol böhranından təsirlənməsi durumu isə sistematik riskin nəticəsidir.

Qlobal risk. Dünya bazarlarına təsir edən hər cür olay qlobal riski təşkil edir. Qlobal riskin ən yaxşı göstəricisi, beynəlxalq özəlliklərə sahib finans alətlərin gəlirliyindəki dəyişmələr və beynəlxalq ticarətdə böyük önəmə sahib malların təklif və tələb durumunu müəyyən edir. OPEC üzvü ölkələrinin 1983-cü ildə petrolun qiymətini barrel başına 34 ABŞ dollarından 29 ABŞ dollarına salması bütün dünya bazarlarına təsir etmiş qərar idi.

Ölkə riski. Beynəlxalq investisiya təhlillərində ən önəmli araşdırma mövzularından birisi ölkə siyasi və iqtisadi riskliyinin müəyyən edilməsidir. Ölkə riskliliyini araşdırmaq üçün dörd ölçü müəyyən etmişdir:

1. **Fiksəl risk.** Dövlət büdcə kəsirlərinin brut milli istehsala nisbəti (GNP) bir risk göstəricisi olaraq qəbul edilir.

2. **Nəzarətli valyuta kurs sistemi:** güclü valyuta nəzarət sisteminin olması və devalvasiya qorxusu sərmayənin ölkə xaricində qalmasına səbəb olan ünsürlərdən biri sayılır.

3. **Məhsuldar olmayan dövlət xərcləmələri.** Alınan kreditlərin daha çox istehlakı subvensiya etməsi ölkə riskini artırır.

4. Ölkə qaynaqları. Bir ölkənin təbii, finans və əmək gücü qaynaqlarının yetərsizliyi və ayrıca səmərəsiz istifadə edilməsi durumu ölkə riskini artırır.

Euromoney tərəfindən ölkə risk hesabı aşağıdakı meyarlarla müəyyən edilir:

1) **Analitik göstəricilər:** iqtisadi göstərici olaraq üç göstərici nisbət diqqətə alınır: Borc xidməti (ixracat/ÜDM, tədiyə balansı) və xarici borc ÜDM.

2) **Kredit göstəriciləri:** ölkənin ümumi ödəmə gücünü müəyyən etmək üzrə ödəmə qeydiyyatları araşdırılır;

3) **Bazar göstəriciləri.** Qısamüddətli finansman təmin edə bilmə gücü və ölkənin likvid strukturunu qoruması yanında ikinci bazarlarda bu likvidliyi qoruya bilmə kimi göstəricilərdir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmiş özəl portfel axınları, son 5 ildə sürətlə artmış və bu ölkələrin iqtisadi inkişafı üçün ehtiyac hiss etdikləri finans qaynaqlarını təşkil etmişdir. 1990-cı illərin əvvəllərində bütün beynəlxalq sərmayə axınlarının beşdə biri inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmişdir. Sərmayə axınları ilə ilgili bilgilərin məhdud olmasına rəğmən, bunların təməl olaraq özəl qoyulduğu təsbit edilmişdir. Bundan başqa, sərmayə axınlarının 15-20%-nin doğrudan xarici sərmayə, qalanının isə portfel investisiyası şəklində olduğu təsbit edilmişdir. Son illərdə portfel investisiyası axınları, bir neçə inkişaf etməkdə olan ölkədə, özəlliklə Latın Amerikasına ölkələrində təmərküzlənmişdir. Meksika həm portfel özqaynaq axınları, həm də istiqraz finans axınlarından ən çox paya sahib olan ölkə durumundadır.

Qısamüddətli investisiyalar, əsas etibarlı ilə borclanma alətləri: finansman bonusu bank əmanətləri, qısamüddətli bank kreditləri və qısamüddətli digər alacaq və borclardan ibarətdir.

Portfel investisiyaları qısa müddətli qiymətli kağızlarla bərabər dövlət qiymətli kağızları, özəl sektor istiqrazları və səhmlərdən ibarətdir. Adətən, portfel yatırımları qısamüddətli finans aktivləri və portfelə daxil olan finans aktivlərinin likvidliyinin yüksək olması yatırım qoyulan ölkəni hər an tərək edə

və dolayısı ilə iqtisadi tarazlıqlar üzərində neqativ təsir yarada bilər.

Dünya bankının «Dünya borclanma cədvəli»nə görə inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmiş portfel investisiyaları 1985-ci ildə 2.6 milyard dollardan 1994-cü ilin sonunda 67.1 milyard dollara çatmışdır. Yeni inkişaf edən bazarlara yönəlmiş fondlar çeşidli formalarda olmuşdur. Bu fonları sektorlar üzrə coğrafi və ya investisiya alətlərinin növlərinə görə çeşidli şəkillərdə təşkil edilmişdir. Ən çox bilinənlər aşağıdakı kimidir:

1. **Beynəlxalq portfel investisiya fondları.** Adətən bu fondlar yeni inkişaf edən ölkə bazarlarında əməliyyatda olan qiymətli kağızlara investisiya qoyurlar. Bu cür əməliyyatlarla məşğul olan investisiya fondları satın alınan qiymətli kağızların likvidlik dərəcələrini göz önündə tutaraq portfel çeşidləndirilməsi aparar və çoxlu şirkətlərin səhmlərini investisiya qoyurlar.

2. **Səhm fondları:** (bunlar direkt və ya birbaşa investisiya fondları adlandırılır). Burada məqsəd şirkətin səhmlərinin çoxunu almaqla şirkətin idarə heyətində iştirak etməkdir.

3. **Risk sərmayəli fondları.** Adətən yeni qurulmuş şirkətlərin səhmlərinin az bir hissəsini satın alırlar. Burada məqsəd yeni qurulan şirkətlərin gələcəkdəki səhmlərinin dəyərlərinin yüksəlişindən gəlir əldə etməkdir.

4. **Yerli investisiya fondları.** Yerli institusional investorlar gəlir əldə etmək məqsədilə yerli və digər borcalma alətlərindən portfel təşkil etməyə başlayırlar.

Başqa bir qrup iqtisadçılar isə bu artımların səbəbini, yeni inkişaf edən bazarlardakı investisiya imkanlarının «çəkmə təsiri» ilə bağlayırlar. Bu iqtisadçılar bir çox Latın Amerika ölkələrinin borc böhranından sonra həyata keçirdikləri geniş iqtisadi islahatlara diqqət yetirirlər. Bir çox ölkədə tətbiq edilən bu islahatlar investorlar üçün güvən inamlıq imkanı yaratmışdır. Əslində, portfel axımlarının gerçək səbəbi bu iki görüşün birləşməsinə söykənir. 1980-ci illərdə sənaye ölkələrindəki faiz hədlərinin düşməsi və iqtisadi artım sürətinin zəifləməsi,

sərmayənin həmin, ölkələrdən qaçmasına yol açmışdır. Ancaq portfel axınlarındakı artımın səbəbi, şübhəsiz, sadəcə ölkə şərtlərinə bağlı deyildir. Ev sahibi ölkənin kredit dəyərliliyi, qanuni dəyişikliklər, informasiya mənbələrini əldə etmə kimi faktorlar da inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmiş portfel axınlarını motivləşdirmək istiqamətində başlıca amillərdir.

Sərmayə axınlarının ölkəyə gəlməsini saxlayan iki önəmli daxili şərtin də mövcud olması lazımdır: 1) struktural dəyişmələri əhatə edən iqtisadi siyasət proqramı; 2) ölkədə sıx pul-kredit siyasətinin tətbiq edilməsi və faiz hədlərinin yüksəldilməsi.

Özəlliklə də, sabit valyuta kurs sisteminin tətbiq edildiyi ölkələrdə sərmayə axınları yüksək faiz hədləri ilə cəlb edilir. Qısaca, portfel axınlarındakı önəmli artım böyük ölçüdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi strukturlarındakı dəyişikliklərdən qaynaqlanır.

Qloballaşan dünyada investor portfel təchini yalnız bir ölkənin qiymətli kağızları ilə məhdudlaşdırmır. Ümumiyyətlə, bir xarici hissə sənədi və ya istiqraz alınanda, milli pul cinsindən təmin ediləcək gəlir üç hissədən ibarət olur: dividend (və ya faiz gəliri), sərmayə gəliri və ya valyuta gəliri.

Sərmayə gəliri, qiymətli kağızın dəyərindəki dəyişmə səbəbi ilə meydana gələn qazanlardır. Eyni şəkildə, valyuta gəlirləri də investisiya müddəti ərzində qiymətli kağızın asılı olduğu xarici valyutanın milli pul cinsindən dəyərindəki yüksəlişini bir nəticəsidir. Şübhəsiz ki, yerli qiymətli kağızların satın alınması vəziyyətində bir valyutanın gəlir və ya xərci olmur. Ümumiyyətlə, portfel nəzəriyyəsinin əhəmiyyətli bir prinsipi vardır: müxtəlif qiymətli kağızların gəlirləri arasında əlaqə zəif olduğu müddətdə, bunların portfel içində yer almasının təsiri ümumi portfel riskini azaldır. Beynəlxalq miqyaslı çeşidləndirilmiş bir portfel daxili qiymətli kağızlardan ibarət bir portfelə görə daha az risklidir.

Lakin sərmayə bazarlarının yerli və xarici bazarların bölünməsinin başlıca səbəblərindən biri də xarici investisiya üzərinə qoyulan hüquqi məhdudiyyətlərdir. Bunun birbaşa qa-

bağın edilməsi vacib deyil, xarici investisiya gəlirlərinin vergiləndirilməsi də eyni mənanı verir. Bundan başqa informasiya qıtlığı, xarici qiymətli kağızların riskli görülməsinə yol açır. Ümumiyyətlə, beynəlxalq qiymətli kağızlardan ibarət portfelini düzəlmək istəyən bir qurum və ya fiziki şəxsin xarici qiymətli kağızlara investisiya qoymasının iki əsas yolu vardır:

1) Xarici qiymətli kağızların ana ölkədən daha yüksək gəlirliyi.

2) Mövcud və ya etibarlı bir beynəlxalq investisiya fondunun səhmləri ABŞ, Avropa Birliyi ölkələrində investisiya fondlarını üç qrupa ayırmaq mümkündür: ölkə fondlarını istiqamətləndirən beynəlxalq fondlar, qlobal fondlar və regional fondlar.

Ölkə fondlarını istiqamətləndirən investisiya fondları sırf bir ölkənin fondlarına investisiya qoyurlar. Məsələn, ABŞ-da fəaliyyət göstərən Yaponiya İnvestisiya Fondu, Meksika Fondu, Koreya Fondu və Türkiyə Fondu kimi ölkə fondları vardır.

Varlıqlarının ən azı 25%-ni xarici bazarlara qoyan investisiya fondlarına isə qlobal investisiya fondları deyilir. ABŞ-da Temleton Aord, Rutnom International, Pru-Bashe Global və s. kimi Beynəlxalq fondlarda isə xarici sərmayəli qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşu 50% və daha yuxarıdır.

Bir də regional fondlar mövcuddur ki, onların da varlıqları müəyyən regionlara istiqamətlənib: Asiya və Avropa Fondları kimi.

Avropa Birliyi. Ölkələrarası kapital hərəkətlərində sərbəstlik nəticəsində hər hansı bir ölkənin fond birjasında əməliyyat görənlər qiymətli kağızların bütün Avropa Birliyi ölkələrinin fond birjalarında əməliyyatının keçirilməsinə icazə verilmişdir. Hətta Avropa Birliyinə girən hər hansı bir ölkədə listinqdən keçmiş bir səhmin başqa bir ölkənin fond birjasında keçirilən əməliyyatda iştirakı üçün listinqə ehtiyac yoxdur. Lakin Avropa Birliyi ölkələri Üçüncü ölkələrə qarşı iqtisadi tədbirlər həyata keçirmək hüququna malikdirlər.

ABŞ. ABŞ-da yerli və xarici investorların qiymətli kağız alqı-satqı əməliyyatları ilə əlaqədar qanun 1933-cü ildə «The Securities Of ACT» (Qiymətli kağız haqqında qanun) qəbul edilmişdir. 1988-ci ildə qəbul edilən «Rəqabət haqqında qanun»a görə milli təhlükəsizliyi təhlükə altına alan halların qarşısını almaq üçün və Antitrest qanununa görə də yerli və xarici investorların çeşidli və qiymətli kağız investisiyalarını ələ keçirməkdə məqsədi portfellaşdırmədirsə, o zaman bunun qarşısını almaq üçün hökumətə geniş səlahiyyətlər verilmişdir.

Yaponiya. Xarici investisiya şirkətlərinin Yaponiyada kağız üzərində yaradacaqları portfel investisiyaları üçün Maliyyə Nazirliyinə yazılı müraciət etməlidir. İncəsənət nazirliyə investisiyanın istiqaməti və zamanı haqqında əvvəlcədən məlumat verməlidir.

Honkonq. Honkonqda xarici investorların apardıqları əməliyyatlarla əlaqədar hər hansı bir məhdudiyyət yoxdur. Lakin xarici investorlara informasiya sektorunun ümumi səhmlərinin yalnız 10%-nə qədəri icazə verilir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr. Meksika xarici portfel investisiya qoyuluşunu müsbət dəyərləndirən ölkələrdən biridir. Meksika birjasında şirkət səhmlərinin alqı-satqısı istər yerli, istərsə də xarici investorlara açıqdır.

Cənubi Koreya qanunlarına görə xarici investorlar Koreya Qiymətli Kağızlar İdarəsində qeydiyyatdan keçirdikdən sonra yerli investorlara verilən səlahiyyət çərçivəsində istənilən əməliyyatı görə bilərlər.

Tailanda sərmayə giriş və çıxışı sərbəstdir. Xarici vətəndaşların qazanclarını ölkədən çıxarması sərbəstdir.

Malayziyada xaricilər bir şirkətin səhmlərinin yalnız 30%-nə qədərini əldə edə bilərlər. Qazancların ölkədən çıxışı sərbəstdir.

Sinqapurda qiymətli kağız alqı-satqısı və ya onlarla əməliyyat sərbəstdir. Lakin bəzi sənaye sahələrinin səhmlərinin 40%-ə qədərini xariclərə satılmasına icazə verilib.

Braziliyada xarici investorların ixrac edilmiş səhmlərin 20%-dən çoxuna malik olması qadağan edilmişdir.

Cənubi Afrika birjasında əməliyyat aparmaq üçün bütün xarici investisiya Fondları Mərkəz Bankdan icazə almalıdır.

İNKİŞAF ETMƏKDƏ OLAN ÖLKƏLƏRƏ YÖNƏLMİŞ BEYNƏLXALQ KAPİTAL HƏRƏKƏTLƏRİ

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə son 20 il içində iqtisadi cəhətdən yüksəlişə doğru meyl hiss olunur. Bu yüksəlmənin başlıca göstəriciləri – ixracat və ölkəyə girən xarici sərmayə həcminin artımı ilə mümkün olmuşdur.

«Beynəlxalq Finans» nəzəriyyəsinə görə, xarici ölkəyə investisiya qoymaq, ölkə daxilinə nisbətən daha çox risklidir. Risklərin çox yüksək olması isə təbii olaraq xarici bir ölkədə investisiya qoyacaq olan tərəflərin – ilgili ölkənin kredit riskinə görə – daha çox gəlir gözləməsi ilə hərəkət etməsinə səbəb olur.

Beynəlxalq tədiyə balansı üzrə statistikalar beynəlxalq sərmayə hərəkətlərini dörd kateqoriyaya bölürlər. Bu kateqoriyalar aşağıdakılardır:

1) birbaşa investisiyalar – əsas kapital şəklindəki uzunmüddətli sərmayə və əldə edilən qazancların yenidən investisiyası.

2) uzunmüddətli investisiyalar: kreditlər, bank əmanətləri, digər alacaq və borclar;

3) portfel investisiyası.

Dövlət sektoru itisqrazları, digər istiqrazlar və aksiyalar.

4) qısamüddətli investisiyalar, (kreditlər, qısamüddətli borclanma alətləri, bank əmanətləri, digər alacaq və borclar).

Məsələn, beynəlxalq qısamüddətli yatırımlar «hot money – isti pul» adlandırılır. Ölkələrin tədiyə balansı baxımından ölkələrin «isti pul» dan asılı olması valyuta kurslarında ani tarazsızlığa yol açır və nəticədə bu olay finans bazarı, xarici ticarət və real iqtisadiyyata neqativ təsir etməklə, sistematik riskə yol açır. Örnək olaraq 1994-cü ildə Meksikada, 1997-ci ildə, Cənub Şərqi

Asiyada, 1998-ci ildə Rusiyada, 2000-ci ildə Türkiyə və Argentinada baş verən finans böhranlarını göstərə bilərik. «İsti pul» inkişaf etməkdə olan ölələr baxımından çox risklidir, ancaq direkt və ya birbaşa investisiyalar (xüsusilə də fiziki sərmayələr) daha istiqrarlı bir sərmayə giriş sayıla bilər. Müddət baxımından qruplaşdırma apararkən xarici sərmayəni iki qrupa: uzunmüddətli və qısamüddətli qaynaqlara bölmək olar.

Qısamüddətli yatırımlar – «hot money – isti pul» mənasını verir. Bu kateqoriyadakı fondar bir il içində nağda dönüşəcək aktivlər və səhmlər kimi hər an nağdlaşa bilən qiymətli kağızlardır. İstər müddətin qısa olması, istərsə də hər an nağd dönüşə bilmələri qısamüddətli qaynaqların hər an ölkəni tərk etməsinə gətirib çıxara bilər. Qısamüddətli xarici qaynaqların valyutaya döndüyünü görən yerli investorlar valyutaya olan aşırı tələb səbəbi ilə kursların sürətlə yüksələcəyini və ölkə milli pul vahidinin dəyər itirəcəyini bilirlər. Yerli investorlar əllərində olan bulunan fondların dəyər itirməməsi və hətta valyutadakı sürətli yüksəlmə səbəbi ilə mənfəət əldə edə bilmək (spekulyasiya məqsədli) üçün ölkə milli pulundan imtina etməyə başlayacaq və xarici pul əldə etməyə çalışacaqdır.

Son 20 il içində inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmiş fond hərəkətlərində (istər qısamüddətli fondlar, istərsə də portfel investisiyası və istərsə də direkt və ya birbaşa investisiyalar baxımından) önəmli inkişaf olmuşdur. Bütün bunlara təsir göstərən amillər aşağıdakılardır:

1. Daxili amillər – inkişaf etməkdə olan ölkələrin istər ümumi iqtisadi, istərsə də finans bazarları ilə bağlı olaraq islahat tədbirləri və cari bazar şərtləri ifadə edir. Daxili amillər xarici kapital hərəkətlərini cəlb etmə baxımından xarici amillər nisbətən daha təsirlidir.

Daxili amillər aşağıdakı başlıqlar altında göstərək:

1.1. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdəki iqtisadi infrastruktur və iqtisadi qanunvericilikdə dəyişikliklər. Finans bazarlarının şəffaf

kimi göstəricilər ölkəyə olan etibarını artırır və nəticədə ölkəyə güclü xarici investisiya axını başlayır.

1.2. Uğurlu qiymət siyasəti. Qiymət sabitliyi yalnız xarici investorlar üçün deyil, yerli yatırımcılar üçün də investisiyalarını planlaya bilmə, digər bir ifadə ilə desək, investisiya qərarını almada ən önəmli amillərdən biridir.

Məsələn, xarici yatırımcılar qiymət hərəkətlərini təxmin etmə uğurlu bir qiymət istiqrar proqramına sahib olmayan ölkələri gündəmlərinə almazlar.

1.3. Uğurlu valyuta siyasəti. Xarici yatırımcıların investisiya qoyacaqları ölkələrlə bağlı ən çox diqqət edəcəkləri mövzuların başında həmin ölkələrin apardıqları valyuta siyasəti və nəticə olaraq valyuta kursları dayanır. Çünki xarici investorlar, ilgili ölkəyə gətirib çox zaman o ölkənin puluna çevirdikləri fondlarını müəyyən bir investisiya müddəti sonunda ya öz ölkələrinin pullarına, ya da beynəlxalq konvertabelliyyətə sahib digər valyutalara çevirmək istəyəcəklər. Valyuta kurslarının inflyasiya səviyyəsi və faiz nisbətində görə daha çox artmış olması xarici investorları gözləmədikləri bir durumla qarşı-qarşıya gətirəcəkdir. Bu baxımdan xarici yatırımcılar investisiya qoyulan ölkənin valyuta məzənnə siyasətinə çox önəm verirlər.

1.4. İncəsənət qoyurucu tədbirlərin alınması. Qısamüddətli investisiyalar və portfel yatırımlarında xarici yatırımcıların ən çox duracaqları mövzu ictimaiyyətə açıqlanan məlumatların tam və doğru olmasıdır və bunların gələcəkdə investorların işlərində mühüm yeri vardır. Bundan başqa, ölkədə qəbul edilmiş «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» qanunun mövcudluğu da çox önəmlidir.

1.5. Xəbərləşmə texnologiyasının inkişafı və informasiyanın doğruluğu.

1.6. Özəlləşdirmə siyasəti. Özəlləşdirmə bir tərəfdən qiymətli kağız bazarının inkişafına, başqa bir tərəfdən isə iqtisadiyyata dövlətin müdaxiləsini zəiflətməklə rəqabətçi bazar

mühiti formalaşdırır və nəticədə xarici ya-tırımçıların ölkə iqtisadiyyatında yaxından iştirak etməsinə şərait yaradır.

II. Xarici amillər

Hər hansı bir ölkənin xarici sərmayəni cəlb etməsində daxili amillərlə yanaşı xarici amillərin də rolu böyükdür. Xarici amillərin ən başlıcaları aşağıdakılardır:

1. Beynəlxalq faiz dərəcələri və ya digər aktivlərin gəlirlik nisbətlərində azalmalar.

2. Bazar iştirakçılarının sayının artması. Eyni sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlərin sayının artması və bu şirkətlər arasındakı müntəzəm rəqabət səbəbi ilə firmalar istər daha ucuz xammal olan ölkələrdə istehsalla məşğul olmaq, istərsədə yeni bazarlar yarada bilmək üçün digər ölkə bazarlarına yönəlirlər.

3. Digər ölkələr və regionlarda yaşanmaqda olan iqtisadi durğunluq.

8.2. BEYNƏLXALQ SOSIAL - İQTİSADI İNDEKSLƏR

Standard & Poor's (S&P). Standard & Poor's (S&P) valyuta ehtiyatları və qiymətli kağızlara dair maliyyə tədqiqatı və təhlilini həyata keçirən McGraw-Hill Şirkətlər Qrupunun bir bölməsidir. Maliyyə xidmətləri şirkəti olan S&P-nin məhsullarına kredit reytingləri, kapital araşdırması, indeksləri, risk həlli yolları, qiymətləndirmələr və məlumat xidmətləri daxildir. 1860-cı ildə təsis olunan bu şirkətin baş ofisi Nyu - York şəhərində yerləşir.

Qiymətləndirmə balları:

Uzunmüddətli kredit reytingləri

İnvestisiya dərəcəsi

AAA	Ən yüksək keyfiyyətli borcalanlar, etibarlı və sabit şirkətlər (əksəriyyəti hökumətlər olur)
AA	Keyfiyyətli şirkətlər, risk səviyyəsi AAA-dan daha yüksəkdir
A	İqtisadi vəziyyət maliyyə vəziyyətinə təsir edə bilər
BBB	Orta səviyyəli şirkətlər, hazırda qənaətbəxş olan
Qeyri-investisiya dərəcəsi	
BB	İqtisadiyyatdakı dəyişikliklərə daha çox meyilli
B	Maliyyə vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir
CCC	Hazırda həssasdır və öz öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün müvafiq iqtisadi şəraitdən asılıdır
CC	Çox həssasdır, çox spekyulativ istiqrazlar
C	Çox həssasdır, müflis olması və borcun ödənməsini gecikdirməsi mümkün olsa da, öhdəliklərini yerinə yetirməyə davam edir
CI	Faiz borcu var
R	Maliyyə vəziyyəti ilə bağlı olaraq tənzimləyici nəzarət altındadır
SD	Bir sıra öhdəlikləri yerinə yetirə bilmir
D	Öhdəliklərin hamısını və ya əksəriyyətini yerinə yetirə bilmir

Moody's Investor Services. 1909-cu ildə Con Mudi tərəfindən təsis edilən bu şirkət özəl və dövlət təşkilatlarında maliyyə tədqiqatı və təhlillərini həyata keçirir. Şirkət həmçinin standartlaşdırılmış reyting əmsallarından istifadə etməklə borcalanların kredit qabiliyyətliyini qiymətləndirir. Moody's ümumdünya kredit reytingi bazarının 40%-ni əhatə edir.

Qiymətləndirmə balları:

Uzunmüddətli öhdəlik reytingləri

İnvestisiya dərəcəsi	
Aaa	Yüksək keyfiyyət, ən aşağı risk dərəcəsi
Aa	Yüksək keyfiyyət, çox aşağı kredit riski, lakin uzumüddətli risklərə qarşı həssaslığı daha yüksək
A	Yüksək orta dərəcə, aşağı kredit riski, uzunmüddətli pisləşməyə qarşı həssaslıq
Baa	Orta kredit riski, qoruyucu elementlərin çatışmamazlığı mümkündür
Spekyulativ dərəcə	
Ba	Şübhəli kredit keyfiyyəti
B	Yüksək kredit riski və ümumi zəif kredit keyfiyyəti
Caa	Çox yüksək kredit riski, çox zəif kredit keyfiyyəti
Ca	Yüksək dərəcədə spekyulativ və adətən deposit öhdəliklərini yerinə yetirə bilməmə vəziyyətində
C	Ən aşağı dərəcəli istiqrazlar və yerinə yetirilməmə vəziyyətində, potensial bərpa dərəcəli aşağı

Fitch Ratings. Baş ofisləri Nyu - York və London şəhərlərində yerləşən Fitch Ratings Ltd. şirkəti Fitch Group-un üzvüdür. Beynəlxalq kredit reytingi agentliyi olan Fitch Ratings Ltd. 1913-cü ildə təsis olunmuşdur. Fitch Ratings-in tətbiq etdiyi kredit reytingləri uzunmüddətli və qısamüddətli olmaqla iki yerə bölünür.

Fitch Ratings. Baş ofisləri Nyu - York və London şəhərlərində yerləşən Fitch Ratings Ltd. şirkəti Fitch Group-un üzvüdür. Beynəlxalq kredit reytingi agentliyi olan Fitch Ratings Ltd. 1913-cü ildə təsis olunmuşdur. Fitch Ratings-in tətbiq etdiyi kredit reytingləri uzunmüddətli və qısamüddətli olmaqla iki yerə bölünür.

Qiymətləndirmə balları:

Uzunmüddətli kredit reytingləri

İnvestisiya dərəcəsi	
AAA	Ən yüksək keyfiyyətli şirkətlər, etibarlı və sabit şirkətlər
AA	Keyfiyyətli şirkətlər, risk səviyyəsi AAA-dan daha yüksəkdir
A	İqtisadi vəziyyət maliyyə vəziyyətinə təsir edə bilər
BBB	Orta səviyyəli şirkətlər, hazırda qənaətbəxş olan
Qeyri-investisiya dərəcəsi	
BB	İqtisadiyyatdakı dəyişikliklərə daha çox meyilli
B	Maliyyə vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir
CCC	Hazırda həssasdır və öz öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün müvafiq iqtisadi şəraitdən asılıdır
CC	Çox həssasdır, çox spekyulativ istiqrazlar
C	Çox həssasdır, müflis olması və borcun ödənməsini gecikdirməsi mümkün olsa da, öhdəliklərini yerinə yetirməyə davam edir
D	Öhdəliklərini yerinə yetirə bilmir

IX FƏSİL. QLOBAL BANK- VALYUTA BÖHRANLARI

9.1. MALİYYƏ BÖHRANIN TƏBİƏTİ

Müasir rus və xarici ədəbiyyatlarda maliyyə böhranı definisiyasının bir mənalı izahı yoxdur. Maliyyə böhranı sadəcə olaraq geniş spektrə malik böhranın bir parçasıdır hansı ki, iqtisadiyyatın ümumi böhranı zamanı yaranır. “Maliyyə böhranı” termininin son vaxtlar istifadəsi genişlənib. Adətən əvvəllər “pul böhranı” termini istifadə olunurdu.

Finans böhranlarının səbəbləri müxtəlifdir. İlk növbədə, bunun səbəbləri əsassız (tutarsız) makroiqtisadi siyasət, dövlət borc münasibətləri sisteminin kökündən pozulması, inflyasiyanın güclənməsi, bank sektorundakı çaxnaşma, zəif və ya axsaq milli finans sistemi, əlverişsiz xarici şərtlər (məsələn, əsas milli ixrac mallarının qiymətinin düşməsi, və ya əsas idxal mallarının qiymətinin qalxması), düzgün olmayan mübadilə kursu (adətən, yüksək), siyasi qeyri-sabitlikdir.

F.Mişkin hesab edir ki, “maliyyə böhranı fenomeni” – maliyyə aktivlərinin qiymətlərinin kəskin enməsi və bir çox maliyyə şirkətlərinin müflisləşməsi ilə xarakterizə olunur. F. Mişkin maliyyə böhranının aşağıdakı səbəblərini qeyd etmişdir:

1. faiz dərəcələrinin artımı;
2. fond bazarlarında qiymətlərin enməsi;
3. qiymətlərin ümumi səviyyəsinin gözlənilmədən enməsi;
4. qeyri-müəyyənliyin artması;
5. bank panikası.

“Beynəlxalq iqtisadiyyat” adlı ədəbiyyatın məşhur amerikan müəllifləri Tomas Puqel və Piter X. Lindert maliyyə böhranının yaranma səbəbinin beş amilini müəyyən etmişlər: həddindən artıq kredit və borc, xarici beynəlxalq şoklar, valyuta riski, daimi olmayan beynəlxalq qısamüddətli kreditlər, qlobal infeksiya. Bu

amillər əsasən Türkiyə, Cənub-Şərqi Asiya Ölkələrində, Rusiyada (1998), Latın Amerikasını ölkələrində müşahidə olunurdu.

Beləliklə maliyyə böhranının tərkib hissəsi kimi aşağıdakı elementləri müəyyən edə bilərik:

1. valyuta böhranı – milli valyutanın devalvasiyasına gətirib çıxardır.

2. bank böhranı – dövlətdən iri həcmdə maliyyə dəstəyi tələb edir.

3. borc böhranı – xarici və daxili borcda problemlərin kəskinləşməsi ilə bağlıdır.

4. birja – qiymətli kağızların kursunun kifayət qədər enməsi prosesi.

Valyuta böhranları- bu valyuta sferasında stabilliyin kəskin ziddiyyətləridir. Bu əsasən özünü valyuta kurslarının kəskin oynamasında, kapitalın “qaçışında”, devalvasiya və revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin pisləşməsində, valyuta kredit və maliyyə münasibətlərində ziddiyyətlərin kəskinləşməsində özünü biruzə verir.

BVF-nun müəyyənləşməsinə görə valyuta böhranı dəyişim kursuna spekulyativ hücumlar zamanı devalvasiyaya yol açan və ya hökumətin valyutanı müdafiə məqsədi ilə kifayət qədər xarici ehtiyatlar istifadəsi zamanı baş verir.

Valyuta böhranlarının aşağıdakı klassifikasiyası mövcuddur:

• Birinci tip – hər hansı ölkədə kursun sabitləşdirilməsi şəraitində pul kütləsinin artımı ilə bağlıdır, hansı ki, daxili qiymətləri dünya qiymətlərinə nisbətə artırır bu isə ticarət balansını pozur və nəticədə sabit valyuta kursundan imtina olunur.

• İkinci tip - həddən artıq dövlət borcunun yığılması ilə əlaqədardır. Bu müəyyən müddətdə investorların itməsinə yol açır, kapitalın “qaçışı” baş verir və kurs kəskin enir.

• Üçüncü tip – özəl sektorun borcları ilə bağlıdır.

• Dördüncü tip- dövlət borcunun həddən artıq yığılması və bu borcun büdcənin ödəmə qabiliyyətində olmaması bu isə sonda

inflyasiya və devalvasiyaya yol açır.

Borc böhranı – elmi ədəbiyyatda borc böhranının birmənalı traktovkası yoxdur. Bu ele bir vəziyyətdir ki, bu zaman borclu tərəf kredit qrafikinə uyğun öz xarici borcunu ödəmək qabiliyyətində olmur. Bir çox ölkələr daxili investisiyalaşdırma zamanı daxili resursların çatışmadığına görə xarici borclanmaya müraciət edir. Bu əsasən dövlət büdcəsinin maliyyələşməsi, sosial-iqtisadi islahatlar, artıq mövcud borc öhdəlikləri zamanı meydana gələn problemdir.

R.İ.Xasbulatov hesab edir ki, borc böhranının kəskinləşməsinin səbəblərinə aşağıdakı amilləri aid etmək mümkündür:

1. Borclu ölkənin xarici borclanma sferasında düzgün seçilməmiş siyasəti
2. Xarici konyukturanın kifayət qədər oynaması və ən əsas beynəlxalq bazarlarda faiz dərəcələrinin kəskin artması.
3. Bazar risklərinin dəyərləndirilməsində buraxılan səhvlər və s.

Fond böhranı – fond bazarında böhranı qiymətli kağızların kursunun kəskin enməsi ilə müəyyən etmək mümkündür. Ən məşhur fond böhranı 1929-1933-cü illərdə baş vermişdir.

Maliyyə liberallaşması ilə bank böhranları arasında sıx əlaqə mövcuddur. Liberallaşma olan ölkələrdə bir çox kanallar mövcuddur ki, bunun nəticəsində banklara neqativ təsirlər yarana bilər. Maliyyə liberallaşması imkan verir ki, maliyyə institutlarına onlar özləri kredit şərtlərini, kreditlərin faiz dərəcələrini və s. müəyyən etsinlər.

Elmi ədəbiyyatda valyuta, böhranının birmənalı şərhı mövcud deyil. Valyuta böhranı maliyyə böhranı ilə əlaqələndirilir və qarşılıqlı əvəz oluna bilən anlayışlar kimi nəzərdən keçirilir. Valyuta böhranına geniş nəzər onu valyuta bazarındakı vəziyyətin kəskin ağırlaşması kimi təqdim edilir. Valyuta böhranı – valyuta sferasındakı qarşıdurmanın kəskin ağırlaşmasıdır. O, valyuta kurslarının kəskin tərəddüdlərində, kapital axınında, devalvasiya

və revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin zəifləməsində, valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərində qarşিদurmanın kəskinləşməsində özünü göstərir.

BPF-nin verdiyi tərifə görə «valyuta böhranı mübadilə kursuna spekulativ hücumlar zamanı xarici rezervlərin xərcələnməsinə və ya faiz dərəcələrinin kəskin qalxmasına səbəb olur».

Nəzərə alsaq ki, real mübadilə kursu yaxınlaşmaqda olan valyuta böhranını müəyyənləşdirən əsas amildir, elə o da bank qeyri-sabitliyinin əsas indikatoru olacaqdır. Deməli, valyuta və bank qeyri-sabiliyininin yaranmasını iqtisadçılar xüsusi terminlə ifadə ediblər – “ikiqat böhran” (twin crises) .

Valyuta və bank sferasının qarşılıqlı əlaqəsi bu böhranların indikatorlarının da qarşılıqlı əlaqəsi və bir-birini tamamlamasına səbəb olmuşdur. Milli valyutanın devalvasiyası bank çaxnaşmasının yaxınlaşmasının göstəricisidir.

Maliyyə böhranının bir elementi də borc böhranıdır. Yerli və qərbin iqtisadçı-alimləri kifayət qədər uzun müddətdir ki, borc böhranının təbiətini ətraflı araşdırırlar. Borc böhranı dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin kreditorlar qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Bu mənada borc böhranı bank böhranı ilə oxşar görünə bilər. Bu iki anlayış arasında yeganə prinsiplial fərq münasibətlərin subyektidir. Əgər bank böhranını araşdırarkən biz bank institutlarını nəzərdən keçiririk, borc böhranının isə finans müəssisələri və dövlətlə bir əlaqəsi yoxdur. Bundan başqa, bank böhranı mahiyyət etibarilə kredit böhranıdır, yəni kreditorun problemlərini öyrənir və təhlil edir, borc böhranı isə debitorun və ya borc alanın fəaliyyətindəki qeyri-sabitliyə işarə edir.

Fond böhranı maliyyə böhranının ayrılmaz hissəsidir, belə ki, xüsusən bazar iqtisadiyyatı şərtləri altında fond bazarında baş verən proseslər bank sisteminin vəziyyətinə müstəsna dərəcədə güclü təsir göstərir. Bir halda ki, qiymətli kağızlar real və maliyyə sektorlarının (ilk növbədə, bankların) aktivlərinin əsas hissəsini təşkil edir, birjanın iflası, müvafiq olaraq, bankların ödəmə qabiliyyətini pisləşdirir.

Məlumdur ki, 1929-1933-cü illər dünya böhranı Nyu-York birjasında fəlakətli çökməsi ilə başladı. Bunun nəticəsində nəinki qiymətli kağızlar bazarında fəal işləyən minlərlə şirkətlərlə yanaşı bir çox banklar da çökdü. 1929-1933-cü illərdə 25000 amerikan bankından 11000-i müflisləşdi. 1929-cu ilin oktyabr ayından sonra bankların müflisləşməsi epidemiya miqyasını aldı. Əksər banklar aktivlərin “quruması” və əmanətlərin tələb olunması arasında məngənəyə düşmüşdülər. Bankların aktivlərində qiymətli kağızlar və qiymətli kağızlar girovu altında borclar üstünlük təşkil edirdi. Böhran şəraitində bu kağızların dəyəri dəfələrlə azaldı, əksəriyyəti isə bütün dəyərini itirdi. Məsələn, 1931-ci ildə 1700 mln. dollarlıq depoziti olan 2250 bank, 1933-cü ildə isə 2875 mln. dollarlıq depoziti olan 2700 bank iflasa uğradı.

Beləliklə, maliyyə böhranı – ağır iqtisadi və sosial nəticələr verən xoşagəlməz hadisədir. Sistemli finans böhranının bütün mümkün nəticələri arasında ondan cəmiyyətin aldığı düzgün dərslər və sağlam təhlil əsasında qəbul olunmuş adekvat qərarların reallaşdırılması müsbət nəticələr adlandırılı bilər.

Maliyyə sarsılmaları sferasındakı işləri yekunlaşdıraraq belə qərara gəlmək olar ki, maliyyə böhranının tərkibinin mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: maliyyə böhranı – maliyyə aktivlərinin dəyərinin kəskin düşməsi ilə və ya maliyyə bazarında vəziyyətin kəskin ağırlaşması, xüsusən də milli pul vahidinin dəyərsizləşməsi və suveren borcun ödənilməsi problemi, maliyyə sisteminin funksiyalarının pozulması (maliyyə bazarı və maliyyə institutları), nəhayət, qiymətli kağızların mübadilə dəyərinin kəskin düşməsi ilə xarakterizə olunur.

Maliyyə böhranının tərifinə əsaslanaraq, yerli və xarici müəlliflərin elmi araşdırmalarında maliyyə qeyri-sabitliyinin yaranması və inkişafının dəqiq çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsinə dair vahid yanaşmanın olmadığını əminliklə sübut etmək olar. Maliyyə böhranı anlayışı o qədər genişdir ki, onun mahiyyətini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Maliyyə böhranının

strukturu məsələsində də iqtisadçı alimlər arasında fikir birliyi yoxdur.

Qərb ədəbiyyatında maliyyə böhranı termini, faktiki olaraq, bank böhranı kateqoriyası ilə eyni tutulur. Lakin maliyyə böhranı anlayışına belə yanaşma optimal deyildir, çünki bank böhranı maliyyə böhranının bir komponentidir. Maliyyə böhranı anlayışı bank böhranı anlayışına nisbətən daha geniş anlayışdır.

Beləliklə, maliyyə böhranının strukturu aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

1. Valyuta milli valyutanın devalvasiyasına səbəb olur;
2. Bank bir və ya bir neçə bankın müflisləşməsi ölkədə ödəmə böhranını yaradır və onun fonunda da iqtisadiyyatda bankların müflisləşmə epidemiyası yayılır;
3. Borc daxili və ya xarici borc probleminin kəskinləşməsi ilə əlaqədardır;
4. Birja qiymətli kağızların bazar dəyərinin sürətlə düşməsi.

Sistemli bank böhranın başlanğıcı ümumilikdə bank sektorunda müstəsna rol olan bir və ya bir neçə bankın ödəmə qabiliyyətində ciddi problemlərin yaranması ilə bağlı ola bilər. Bu cür bankların dağılması «domino effekti»ni təhrik edə və bununla da sistemli böhran yarada bilər.

Bank sistemində böhran. Ümumiyyətlə , hər bir ölkədə bank sisteminin böhrana salan fərqli səbəblərlə bərabər, bütün ölkədə keçərli ortaq səbəblər də var və beynəlxalq təcrübədə bank böhranının ən geniş yayılmış izahına görə əgər aşağıdakı dörd şərtədən biri mövcud olarsa bank sisteminin vəziyyəti böhranlı hesab oluna bilər:

1. Bankların aktivlərində işləməyən, yəni gəlir gətirməyən aktivlərin payı 10 %-dən çoxdur;
2. Bankların xilas etmə əməliyyatına sərf olunan məsrəflər ÜDM-un 2 %-dən çoxdur;
3. Bank sektorunun problemləri bankların əhəmiyyətli hissəsinin (10 %-dən artıq) milliləşdirilməsinə gətirib çıxarıb;

4. Əmanətçilər arasında şaiyələr (panika) yaranıb və depozitlərin kütləvi surətdə geri götürülməsi baş verib və ya depozitlərin dondurulması, ya da ki, böhrana cavab olaraq hökumət tərəfindən depozitlərə ümumi zəmanətlərin tətbiq olunması kimi fəvqəladə tədbirlər görülüb.

Maliyyə böhranının hərərət dərəcəsinin şiddətlənməsinə təsir edən amillər aşağıdakılardır:

1. Faiz dərəcələrində yüksəlmə;
2. Bankın balansındakı pozuntular;
3. Fond birjasında çöküş;
4. İqtisadiyyatda qeyri- müəyyənsizliyin artımı.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank böhranları qanunauyğun haldır və ona xas olan immanent disproporsiyalar və ziddiyyətlərlə şərtləndirilir. Bu çərçivədə bank sektorundakı böhranların səbəblərini araşdıran elmi-tədqiqat işləri son illər artmaqdadır.

Bank sisteminin böhrana girməsinin başlıca problemi sistemin dövlətə və cəmiyyətə yüklədiyi maliyyə ağırlığındadır. Bəzi hallarda, bankların xilas edilmə əməliyyatı maliyyə böhranların şaxələrini artıraraq daha böyük zərərlərə yol açmağa bilər. 2007- ci ildə ABŞ-da başlayan və daha sonra əksər ölkələrə yayılan maliyyə böhranı dünyanın keçirdiyi ən iri tutumlu global böhrandır. 1975- 2009 -ci illərdə 50 -dən artıq ölkədə 200 -dən çox valyuta və 54 borc/bank böhranlarını qeydə alıb.

2007- 2008 -ci illərdə ABŞ baş verən böhranın daha çox “finans infeksiyası” kimi yeni fenomenin nəticəsi olduğu aydınlaşandan sonra yeni dünya finans böhranının yaranma təhlükəsi xüsusilə kəskin şəkildə qəbul olunmağa başladı.

1970-2000-ci illərdə maliyyə böhranları onlarla ölkədə milli finans aktivlərinin 10-30 %-nin itirilməsinə səbəb oldu. 2008-2009-cu illərdə bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin bank sistemlərində böhranlar baş verdi və bu böhranlar yalnız batan və çətin vəziyyətə düşən bankları deyil, eyni zamanda banklarla əlaqəsi olan real sektoru və ev idarələrini də əhatə etdi. 2008-ci ilin II yarısı - fond indekslərində azalma: 70-80%, global

maliyyə sektorunda itkilər: 3 trln. \$ və ya qlobal ÜDM-in 4.3%-i təşkil etmişdir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bank böhranının aradan qaldırılmasına yönəlik çəkilən məsrəflər orta hesabla ÜDM-un 15-20%-ni təşkil edir. Məlumdur ki, əksər ölkələrdə bank böhranının qarşısının alınması çox böyük məsrəflər tələb olunmuşdur: İspaniya və Macarıstanda 15%-ə qədərini, Malayziyada 20,5%-i həcmində, Meksikada isə 30%-dən yuxarı səviyyəyə çatmışdı. Bir sıra ölkələrdə bu göstərici 40-50%-ə çata bilər. Türkiyənin bank sektorunun yenidən kapitallaşmasına və struktur yenilənməsinə dövlətin sərf etdiyi məsrəflər 40-50 mlrd. dollar və ya ÜDM-un üçdəbirini təşkil edirdi. Türkiyədə hətta bank sektorunun 25%-nin öhdəliklərini öz üzərinə götürəcək yeni tənzimləyici orqan (BDDK) yaradıldı.

Rusiyada bankların struktur yenilənməsinə sərf olan birbaşa maliyyə məsrəfləri 1998- ci ildə ÜDM-un 0,2%-ni təşkil etdiyi halda, 2009- ci ilin aprel ayına bu göstərici 21,7% təşkil etmişdi. 2007 – 2008 ci il böhranından sonra ABŞ hökuməti bankların struktur yenilənməsinə sərf etdiyi birbaşa maliyyə məsrəfləri ÜDM-un 38,7 %-ni təşkil edir, yəni rəqəmlə ifadə etsək- 5500 mlr. \$. Avrozonada isə, böhranın qarşısının alınması ilə əlaqədar məsrəflər ÜDM-un 23,4%-i həcmində çatmışdı (3285mlr. \$), o cümlədən AFR hökumətinin antiböhran proqramının həcmi 500 mlr. Avro, Fransada 360 mlr. Avro, İrlandiyada 400 mlr. Avro təşkil etmişdir.

Son məlumatlara görə hazırkı finans böhranı nəticəsində dünya üzrə bankların məcmu itkiləri 700 mlrd dollardan çox təşkil edir, bunlardan yarıya qədəri Amerika banklarının payına düşür. Banklar bu məbləğin təxminən 50%-ni artıq yeni kapitalın cəlb olunması hesabına kompensasiya edə biliblər. Lakin BMF-nun son hesablamalarına görə bankların itkilərinin məbləği iki dəfədən də çox-1,6 trln. dollaradək arta bilər.

Beləliklə, Qlobal maliyyə böhranı (2008) və postkrizis ssenarisinin inkişafı ardıcılıqla aşağıdakı kimi olmuşdur:

1. ABŞ ipoteka kreditləşmə sisteminin çöküşü;
2. kredit həcminin azaldılması və kredit xəttinin açılmasına ciddi nəzarət;
3. Fond indekslərinin aşağı doğru meyli;
4. büdcə defisitlərinin artımı;
5. Real sektorda geriləmə;
6. işsizliyin güclənməsi;
7. istehlak xərclərinin azalması.

Məlum olduğu kimi, dünya maliyyə böhranı Amerikanın daşınmaz əmlak bazarında möhtəkirlikdən başlanmışdır. Bundan başqa, törəmə maliyyə alətlərinin yaranma səbəblərindən biri risklərdən qorunmaq olsa da, onların spekulyativ məqsədlə istifadəsi sürətlə artdı. İpoteka “köpüyü” partlayaraq, bütün dünyada bank sektorundakı böhrana təkan vermişdir ki, bu da öz növbəsində, dünyanın bütün dövlətlərinin iqtisadiyyatında real sektorda resesiyyə səbəb olmuşdur. Bütün bunlar maliyyə bazarlarında güvən amilinin itməsinə və panikanın yayılmasına gətirib çıxardı. Amerikanın bank sistemində başlayan böhran sürətlə dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinə yayıldı.

Beləliklə, 2007- 2008 –ci illərdə başlanan və indiyədək davam edən qlobal maliyyə böhranını 4 mərhələyə bölmək olar:

1. Anglo- sakson maliyyə böhranı (2007 –ci ilin yaz ayından 2008- ci ilin mart ayınadək). Qlobal böhranın ilk mərkəzi ABŞ ipoteka bazarında problemlərin yaranması ilə meydana çıxdı və ABŞ-ın ən iri ipoteka Bankının “Bear Stearns” qurtarılmasına yönəlik başlanan əməliyyat oldu.

2. Hüdud çəkmə və ya sərhəd çəkmə (decoupling, mart-avqust 2008- ci il). Böhran bütünlüklə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə yayıldı, ancaq bununla yanaşı ümid varqlmaqda idi ki, böhran inkişaf etməkdə ölkələrə təsir etməyəcək və nəticədə onların dinamik iqtisadi inkişafı burulğan içində olan ölkələrin xilas edilməsində əsas katalizator olacaqdır.

3. Kredit daralma əməliyyatı (de-leveraging, sentyabr-noyabr 2008 ci il). Qlobal böhranın inkişaf etməkdə ölkələrə bulaşması və inkişaf etmiş ölkələrdə resesiyanın başlanması haqqında rəsmilərin etirafı. Dünyanın bir çox ölkələrində bank sisteminin kollaps təhlükəsinin başlanğıcı.

4. Emissionla vurulmaq və ya doldurmaq (quantitative easing, noyabr 2008 –ci ilin sonundan indiyədək olan müddətə). Dünya ölkələrinin əksər hökumətləri istehsalat kollapsına yol verməmək üçün monetar və fiksəl xarakterli çox çeşidli tədbirlər paketi hazırladı və məqsəd ilk növbədə, pul təklifini artırmaqla tələbi stimullaşdırmaqdır.

9.2. BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏR PROQRAMI

Bir çox ölkələrin hökumətləri və mərkəzi bankları bank böhranının həlli və öz bank sistemlərinin struktur yenilənməsi ilə müxtəlif üsullarla məşğul olurdular. Təcrübə göstərdi ki, nə struktur yenilənməsinin ideal forması, nə də bank sektorunda vəziyyətin normallaşdırılmasının universal strategiyası mövcud deyil və bir çox hallarda bu və ya digər fəaliyyət konkret vəziyyətlərdən asılıdır. Vaxt keçdikcə banklar da, dövlətlər də böhran hallarının mənfi nəticələrinin qarşısının alınmasına yönəlmiş bütöv tədbirlər kompleksləri, o cümlədən, kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və Mərkəzi Bank infrastrukturalarının bütövlükdə etibarlılığını yüksəldən tədbirlər işləyib hazırladılar.

Bir qayda olaraq əsas maliyyə yükü birbaşa və ya dolayı yolla, o cümlədən, restrukturizasiya üçün yaradılan dövlət agentliklərinin fəaliyyətinin maliyyələşdirmək dövlət büdcəsinin üzərinə düşdü. Bank sisteminin struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilmə zamanı əksər ölkələrdə bu prosesin həyata keçirilməsinin həvalə edildiyi xüsusi institutlar yaradıldı. Ənənəvi olaraq dövlətlər bank böhranlarının nəticələrinin aradan qaldırılması prosesində aktiv rol

oynayırlar. Onlar bank sisteminin problemlərinin həlli üçün maliyyə resursları ayırmaqla özlərinin təşkilatçı rolunu təsdiqləmiş olurlar. Bu məqsədlər üçün görülən tədbirlər müxtəlif amillərdən, hər şeydən əvvəl bank böhranlarının konkret səbəblərindən və onların yarandığı, inkişaf etdiyi ümumi iqtisadi vəziyyətdən asılıdır. Böhranın səbəbləri bəzi ölkələrdə üst-üstə düşürdü, bəzilərinə öz spesifikasiyası ilə fərqlənirdi, lakin onun qarşısının alınması formaları hər yerdə bir çox cəhədən oxşar idi: sabitləşdirici kreditləşdirmə, rekapitalizasiya və s.

Bununla belə digər ölkələrin təcrübəsi, dövlət strukturlarının bank böhranlarının nəticələrinin aradan qaldırılmasında fəaliyyətinin təhlili bank sisteminin struktur dəyişikliklərinin üç əsas istiqamətini qeyd etməyə imkan verir:

1. Əsas vəzifəsi bank sisteminin likvidliyinin saxlanması və onun hesablaşmaların həyata keçirilməsində vasitəçilik funksiyalarının bərpa edilməsi olan antiböhran tədbirləri;

2. Bank sisteminin struktur dəyişiklikləri (kredit təşkilatlarına tətbiq olunan və ödəmə qabiliyyətinin bərpa olunmasına və ya ləğv etmə prosesinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksi);

3. Bank sisteminin tənzimlənməsi və bank nəzarəti sisteminin möhkəmləndirilməsinə yönələn islahat.

Beynəlxalq təcrübədən çıxış edərək bankların struktur yenilənməsinin dörd əsas prinsipini göstərmək olar:

1. Struktur yenilənməsi sürətlə və diqqətlə aparılmalıdır ki, finans bazarları vasitəçik funksiyasının yerinə yetirilməsinə mümkün qədər tez başlaya bilsinlər;

2. Vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən maliyyə yükü mütləq minimumda saxlanmalıdır;

3. Problemləli banka yardım edərək yaranan mənəvi risk probleminə qaçmaq üçün səhmdarlar, menecment və işçi heyət bankın üzləşdiyi vəziyyətə görə məsuliyyəti bölüşməlidirlər;

4. Gələcəkdə məhkəmə çəkişmələri ilə üzləşməmək üçün bankın struktur yenilənməsi şəffaf və obyektiv kriteriyalara uyğun şəkildə aparılmalıdır.

Cədvəl 9.1.

Ölkələr üzrə açıqlanan maliyyə paketləri (UDM nisbəti,%)

Ölkələr	2008	2009	2010
1	2	3	4
Çin	0,4	3,1	2,7
G. Koreya	1,1	3,9	1,2
Rusiya	0	4,1	1,3
ABD	1,1	2	1,8
G.Afrika	1,7	1,8	-
Kanada	0	1,9	1,7
Almaniya	0	1,6	2
Meksika	0	1,5	-
Yaponiya	0,3	2,4	1,8
Fransa	0	0,7	0,8
Hindistan	0,6	0,6	0,6
Türkiyə	0	0,8	0,3
Brazilya	0	0,6	0,8

Bank sisteminin antiböhran proqramında: ölkənin makro iqtisadi vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi, məqsəd və vəzifələr, prioritetlər, tədbirlər və maliyyələşmə həcmi öz əksini tapmalıdır. Bundan başqa, proqramda müddət və icraçılar dəqiq göstərilməlidir.

Ümumiləşdirərək, bank sisteminin antiböhran tədbirlərini dörd qrupda cəmləşdirə bilərik:

I. Bank sisteminin təcili xilas etmə tədbirləri.

Bu tədbirlər paketinə daxildir:

1. bankın rekapitalizasiyası;
2. stabilizasiyon kredit xətti açmaq;
3. fiziki şəxslərin banklarda açılan əmanətlərə tətbiq edilən kompensasiya həcmi bəzi hallarda 100 %-dək artırmaq.
4. bank balansını problemlə aktivlərdən təmizləmək, əgər gərəkirə problemlə aktivlərə dövlət zəmanəti vermək.

II. Monetar siyasət tədbirləri - antiinflasiyonist siyasətdən stimullaşdırıcı siyasətə keçid.

Bu tədbirlərə daxildir:

1. Bəzi ölkələr inflasiya qorxularını nəzərə alaraq, faiz dərəcələrini aşağı salır;
2. Milli pul vahidinin məzənnəsini aşağı salmaq;
3. Məcburi ehtiyat normalarını aşağı salmaq;
4. Mərkəzi Bank tərəfindən birbaşa maliyyələşdirmə əməliyyatı.

Cədvəl 9.2.

Mərkəzi bankların antiböhran siyasəti. (2008-2009)

İstiqamət	Əsas alətlər	Tətbiq edilən ölkələr
Pul siyasəti üzrə	Faiz dərəcələrinin aşağı salınması	ABŞ, B.Britaniya, Avrozon, Hindistan, Avstraliya Kanada Çin
	Məcburi ehtiyatların azaldılması	Çin, Braziliya, Bolqarıstan
	Milli valyutanın devalvasiyası	Koreya, Ukrayna, Macarıstan, Braziliya, Meksika, İslandiya, Rusiya, Polşa,
Bank sisteminin xilas	Rekapitalizasiya	ABŞ, Almaniya, S.Ərəbistanı, Macarıstan, İtaliya,

edilməsi üzrə		İspaniya, Belçika, BƏƏ
	Stabilləşdirmə kreditlərinin verilməsi	ABŞ, İspaniya, Macarıstan, Avrozon, Fransa, B.Britaniya İtaliya
	Restrukturizasiya (mə:s:təmərküzləşmə, militəşmə)	Belçika, Niderland, B.Britaniya, İrlandiya, Portuqaliya, İsveç, İslandiya
	Depozit qarantiyasının 100%-dək genişləndirilməsi	Əksər ölkələr
	Toksik aktivlərin alınması	Kanada, Almaniya, Koreya, İtaliya, Yaponiya, Avstraliya, ABŞ,

Bununla yanaşı maliyyə qeyri stabilliyinin qarşısının alınması məqsədilə maliyyə resursları və alətləri kifayət etmədiyi təqdirdə indikator siqnalları sistemindən istifadə olunur bu iqtisadiyyatın maliyyə sisteminin diaqnostikasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Bank sistemində antiböhran kontekstində həyata görülməyə ilk tədbirlər aşağıdakılar olmalıdır:

1. Bazarlarda likvidliyin təminatı məqsədilə məcburi ehtiyat normalarının həddini azaltmaqla likvidliyin genişləndirilməsi (Mərkəzi Bank başlıca makroiqtisadi tendensiyaları və real sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrin mikroiqtisadi monitorinqinin nəticələrini nəzərə alaraq ucot dərəcəsini ötən ilin sonlarından bəri 15%-dən 2%-ə, məcburi ehtiyat normalarını isə 12%-dən 0.5%-ə endirmişdir. Ümumilikdə, dolaylı və birbaşa alətlər hesabına Mərkəzi Bank iqtisadiyyata 2008-ci ilin oktyabrından təqribən 1.8 mlrd. Manat həcmində likvidlik

vermişdir. Bu likvidlik dəstəyi bank sistemi ilə yanaşı sistem əhəmiyyətli real sektor müəssisələrini (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti, Azəraluminium ASC) də əhatə etmiş, bu şəraitdə cari ilin on bir ayında ölkədə iqtisadi artım davam edərək 9% təşkil etmişdir. Məcburi ehtiyat normaları 6%-dən 0,5%-ə salınmışdır;

2. Faiz dərəcələrini aşağı salmaq (25. May.2009. Uçot dərəcəsi 2%-ə, faiz dəhlizinin yuxarı həddi 7%-ə endirilmişdir);

3. Vergi yükünün azaldılması(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə 2009- 2012-ci illər ərzində bank və sığorta şirkətlərinin kapitalizasiyaya yönəldəcəyi mənfəət vergidən azad edilmişdir. Hesablamalara əsasən bank sistemi üzrə əlavə 170 mln. manat məbləğində kapitalın yaradılmasına zəmin yarandı);

4. Çətin durumda olan maliyyə və ya real sektor qurumuna maliyyə dəstəyinin göstərilməsi (2009-cu il ərzində Azərbaycan Mərkəzi Bankının antiböhran proqramı makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasına və iqtisadi artımın dəstəklənməsinə yönəlmişdir. Manatın sabit məzənnəsi əsasında Mərkəzi Bankın iqtisadiyyata birbaşa yardım paketi Ümumi Daxili Məhsulun 5%-i səviyyəsində olmuşdur. Antiböhran proqramının həyata keçirilməsi pul kütləsinin azalmasının qarşısı alınmış, bankların maliyyə dayanıqlığını və iqtisadi aktivliyini qorumuş, sistem əhəmiyyətli iri müəssisələrin istehsal- investisiya fəaliyyətinə zəruri dəstəyi təmin etmişdir).

5. Banklara qoyulan əmanətlərin kompensasiyası məbləğinin artırılması tədbirləri (qorunan əmanətlərin məbləği altı dəfə artırılaraq 30 min manata çatdırılmışdır);

6. Milli pul vahidinin dəyərinin qorunması tədbirləri (ölkəyə xarici maliyyə axınlarının əhəmiyyətli azalmasına, qonşu ölkələrdəki devalvasiya dalğasının psixoloji təsirinə baxmayaraq, manatın məzənnəsinin sabitliyi qorunmuşdur. Manatın məzənnəsinin sabitliyi həm də: əhalinin əmanətlərinin dəyərsizləşməsinin, xarici valyutada borc yükünün artmasının,

manata etimadın azalmasının və iqtisadiyyatda yüksək dollarlaşmanın qarşısını almışdır).

Həyata keçirilmiş antiböhran proqramı nəticəsində bank sektorunun maliyyə dözümlülüyü daha da güclənmişdir:

1. bank sistemi cari öhdəliklərinin təqribən 80%-i səviyyəsində likvid aktivlərə malikdir ki, bu da minimal normadan (30%) çoxdur;

2. sektorun kapital adekvatlığı göstəricisi qəbul edilmiş normadan iki dəfə çox -19% olmuşdur;

3. kredit portfelinin keyfiyyəti məqbul səviyyədə qorunub saxlanılmış, vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi portfeldə xüsusi cəkisi 3.3% təşkil etmişdir;

4. bankların maliyyə nəticələri müsbət olmuş, cari ilin on bir ayında aktivlər üzrə gəlirlik 2.6%, kapitalın gəlirliyi isə 17.8% təşkil etmişdir.

Bundan başqa, Böhran hallarını qabaqlamağa xidmət edən aşağıdakı tövsiyələr ciddi maraq doğurur:

- Kommersiya bankları üzərində nəzarət sisteminin gücləndirilməsi (lakin onların kəsirlərinin dövlət hesabına örtülməsi yox);

- Finans bazarları üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;

- Böyük həcmdə borc vasitələrindən istifadə edən təşkilatların (banklar, investisiya və sığorta təşkilatları və s.) fəaliyyətində şəffaflığın (sürətli və əlçatan informasiyanın) təmin olunması;

- Kredit təsisatları ilə məşğul olan reyting agentliklərinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması;

- bank və təşkilatlar üzərində korporativ idarəetmə sisteminin gücləndirilməsi;

- Sabit pul dövriyyəsi və real valyuta kursunun təmin olunması (bu onların iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış hərəkətliliyini istisna etmir);

- Qısamüddətli beynəlxalq finans axınları üzərində güclü nəzarətin təşkili.

Sərbəst mövzular

1. Qlobal maliyyə böhranı .
2. Hot money və maliyyə böhranı.
3. Qloballaşma nəticəsində maliyyə böhranlarına təsir edən amillər
4. Qlobal maliyyə böhranını (2007-2008) səbəb və nəticələri.
5. Anglo-sakson maliyyə böhranı
6. Qlobal böhranın ilk mərkəzi ABŞ ipoteka bazarı
7. Qlobal böhranın inkişaf etməkdə ölkələrə bulaşması
8. Qlobal maliyyə böhranı (2008) və postkrizis ssenarisinin inkişafı
9. ABŞ ipoteka kreditləşmə sisteminin çöküşü
10. Dövlət idarəetmə sistemində antiböhran tədbirlər.
11. Müxtəlif ölkələrdə dövlət orqanlarının tətbiq etdikləri antiböhran tədbirlərin təhlili.

**II HİSSƏ. BEYNƏLXALQ
MALİYYƏ-KREDİT
TƏŞKİLATLARI**

BEYNƏLXALQ MALİYYƏ – KREDİT TƏŞKİLATLARI: ÜMUMİ ANLAYIŞ VƏ QRUPLAŞDIRMA

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından birincisi Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BHB) olmuş və o, beynəlxalq hesablaşma-ödəniş sistemlərinin təşkil olunması və bank-təsisçilərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədilə 1930-cu ildə bir sıra mərkəzi banklar tərəfindən yaradılmışdır. Amma o, valyuta-maliyyə münasibətləri sahəsində dövlətlərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi işlərini yerinə yetirmirdi. Bundan əlavə, o dövr ərzində beynəlxalq valyuta sistemində (BVS) daim fəaliyyət göstərən valyuta tənzimlənmə və nəzarət orqanları yox idi. BVS-nin inkişafı problemi, onun prinsiplərinin işlənilib hazırlanması və dəyişilməsi beynəlxalq konfranslarda həll olunurdu. Bundan başqa, təcrübədə təkmilləşdirilən prinsiplərə heç də həmişə riayət olunmurdu. O zaman qüvvədə olan qızıl-deviz standartı sisteminin qaydalarına uyğun olaraq valyuta kursları qızıl paritetlərinə əsasən müəyyən olunmalı idi. Amma 30-cı illərin əvvəlində bir neçə valyuta blokları (sterlinq, dollar, ispan pezeti və b.) yarandı və bu bloklar çərçivəsində ölkələr – bu cür blokların iştirakçıları valyuta siyasətinin müstəqil şəkildə hazırlanmış prinsiplərinə riayət edirdilər və qızıl paritetinə uyğun olaraq təyin olunmuş valyuta kurslarını qəbul etmirdilər.

İkinci Dünya Müharibəsinin əvvəlində beynəlxalq valyuta sistemində bütövlükdə pozulma var idi və müharibənin sonunda faktiki olaraq məhv edildi. Bu işə daim fəaliyyət göstərən valyuta tənzimlənmə və nəzarət orqanının yaradılmasını tələb etdi və belə bir orqan 1944-cü ildə BVF qismində təsis olundu. Bu orqan tərəfindən işlənilib hazırlanan prinsiplər bir-birinə zidd xarakter daşısa da, beynəlxalq valyuta sisteminin daha dayanıqlı şəkildə fəaliyyət göstərməsində mühüm rol oynamışdır.

Bununla yanaşı, İkinci Dünya müharibəsində fəlakətə məruz qalmış ölkələrin iqtisadiyyatının bərpa olunmasını nəzərdə tutan Marşall planının həyata keçirilməsi üçün 1944-cü ildə Beynəlxalq

Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB) yaradıldı. Amma artıq tezliklə məlum oldu ki, BVF və BYİB tərəfindən yerinə yetirilən məsələlər genişləndirilməlidir. Ölkələr arasında iqtisadi inkişaf baxımından böyük bir uyğunsuzluq mövcud idi. Müstəmləkə tabeçiliyində olan Afrikanın, Asiyanın və Latin Amerikasının bir çox kasıb ölkələri iqtisadi artımın təmin olunması, sosial problemlərin həlli ilə əlaqədar böyük problemlər ilə qarşılaşdılar. BVF və BYİB inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım proqramının həyata keçirilməsinə başladılar.

Dünyada bir çox beynəlxalq maliyyə təşkilatları (BMT) mövcuddur. Maliyyə təşkilatının təsisçiləri müxtəlif ölkələri təmsil edən şəxslər, eləcə də, dövlət strukturunu təmsil edən həm xüsusi, həm də rəsmi şəxslər olduqda, bu cür təşkilat beynəlxalq təşkilata aid edilə bilər. Dünya iqtisadiyyatında, o cümlədən, maliyyə sahəsində qloballaşma baş verdiyinə görə beynəlxalq investisiya fondları, hecer, lizinq, konsaltinq və digər şirkətlər, transmilli banklar və başqa beynəlxalq maliyyə təşkilatları meydana çıxmışdır. Onların hər biri üçün səciyyəvi xüsusiyyət müxtəlif ölkələri təmsil edən şəxslərin kapitalında iştirak etməkdən ibarətdir. Onlar bir çox ölkələrdə fəaliyyət göstərirlər, baş menecerlər və işçi heyəti də həmçinin müxtəlif dövlətlərə mənsub olan şəxslər tərəfindən təmsil olunurlar.

Dövlət orqanları və təşkilatları (hökumət, mərkəzi banklar və b.) tərəfindən yaradılan BMT qrupları da vardır. Məhz onlar beynəlxalq ictimai maliyyə təşkilatları (BİMT) adlanırlar. Bu, onların adında “ictimai” sözü ilə xüsusi qeyd olunur. Beləliklə, hər hansı bir təşkilatın beynəlxalq ictimai maliyyə təşkilatına aid edilməsini müəyyən edən xüsusiyyət təşkilatın beynəlxalq razılaşmalar əsasında təşkil olunması xüsusiyyətidir.

Maliyyə təşkilatı tərəfindən aparılan əməliyyatların miqyas və xarakterini bu cür hesab etmək olmaz. Əlbəttə, dövlətlərarası təşkilatlar, bir qayda olaraq, dünya miqyaslı və ya ayrı-ayrı regionlarda geniş yayılmış şəbəkəsi olan iri təşkilatlardır. Amma müasir dövrdə şəxsi kapital elə bir inkişaf səviyyəsinə çatmışdır ki,

onun yaratdığı BMT fərqlidir və bəzən hətta BİMT-nin vəsaitlərinin miqdarını və apardığı əməliyyatların həcmi ötür keçir. Beləliklə, transmilli banklar (TMB) geniş yayılmış beynəlxalq filiallar, nümayəndəliklər, müştərək banklar və beynəlxalq bank fəaliyyətinin digər təşkilati formalarına malikdirlər. Onların bəziləri artıq təqribən 1 trilyon ABŞ dolları miqdarında aktivlərə malikdirlər.

BİMT-nin böyük hissəsi ödəniş balansının sabit mənfi saldusunun aradan qaldırılması, iqtisadi inkişaf xarakterli məsələlərin həll olunması məqsədilə inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatı dövrünü yaşayan ölkələrə yardım proqramını işləyib hazırlayır və yerinə yetirir. Dünya Bankının təşkilatları dünya miqyasında bu işləri yerinə yetirirlər. Regional səviyyədə bu təşkilatları misal göstərmək olar: Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB), Amerika İnkişaf Bankı (AİB), Asiya İnkişaf Bankı (AİB) və b. Amma BVF qeyd olunan bu məsələlərin həll olunmasında olduqca vacib rol oynayır. Bu onu göstərir ki, BİMT-nin məqsəd və vəzifələr üzrə dəqiq təsnifatı mümkün deyildir; belə ki, onların bir hissəsi bir-birinə uyğun gəlir.

İstər beynəlxalq, istərsə də regional miqyasda fəaliyyət göstərən maliyyə qurumlarının ortaq məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Beynəlxalq mal alış-verişində ödəniş güclüklərini aradan qadırmaq və beynəlxalq inkişafı təşviq etmək;
2. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi inkişafını dəstəkləmək;
3. İqtisadi intervasiya, sərbəst ticarət və iş birliyi münasibətlərini inkişaf etdirməkdir.

Quruluşu və sərmayəsi birdən çox ölkənin iştirakı ilə və birdən çox ölkənin kredit təminatına beynəlxalq maliyyə təşkilatları deyilir. Günümüzdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq kredit quruluşlarının hamısı ikinci dünya müharibəsindən sonra qurulmuşdur. Yarınma tarixinə görə, öncə «Breton Vudds əkizləri» adlandırılan Beynəlxalq Pul Fondu (İMF) və Dünya Bank qrupu olmuşdur.

Mövcud beynəlxalq maliyyə quruluşlarının çalışma sahələri çox çeşidlidir. Çalışma sahələrinə görə bu təşkilatlar aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılır: Dünya və regional əhəmiyyətli

1. Beynəlxalq Valyuta Fondu;
2. Dünya Bank qrupuna daxil olan quruluşlar;
3. Beynəlxalq İnkişaf Birliyi;
4. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı;

Əhəmiyyətli regional maliyyə qurumları:

1. Asiya İnkişaf Bankı;
2. Afrika İnkişaf Bankı;
3. İslam İnkişaf Bankı;
4. Kariblər İnkişaf Bankı;
5. Orta Amerika İqtisadi İntegrasiya Bankı;
6. Ərəb Valyuta Fondu.

Beynəlxalq maliyyə qurumları qısa, orta və uzun müddətli valyuta kreditləri təklif edir.

Qısa və orta müddətli valyuta krediti verən maliyyə qurumu Beynəlxalq pul fondudur. Uzun müddətli investisiya krediti verən maliyyə qurumları isə Avropa Birliyi İnkişaf Fondu, Avropa Investisiya Bankı, Asiya, Afrika və İslam İnkişaf bankları, Dünya Bankı, və Birləşmiş Millətlər İnkişaf proqramıdır.

Qısa və orta müddətli valyuta krediti verən təşkilatların maliyyə yardımları üzv ölkələrə, tədiyə balansındakı müvəqqəti çətinlikləri aradan götürmək üçün verilir. Investisiya layihələrinin kreditləşdirilməsi üçün ayrılan fondlar uzunmüddətli kreditlərdir.

Beynəlxalq maliyyə quruluşlarına görə fond və bank ayırımı. Qaynaqları üzvləri tərəfindən üzvlük haqqı formasında yığılan maliyyə-kredit təşkilatlarına fond deyilir. Bank – nizamnamə kapitalı üçün gərəkli vəsaitin bir dəfəyə məxsus olmaqla ixrac edilən səhm qarşılığında təsis edilən təşkilatlardır. Üzv ölkələr bankın sərmayəsini artırmaq istədikləri halda yenidən dövriyyəyə səhm buraxır. Bundan başqa, bank sərmayə bazarlarından əlavə kredit ehtiyatları da cəlb edir.

Beynəlxalq maliyyə quruluşlarını fond və bank ayırmasına görə aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilərik:

Fond xarakterli maliyyə quruluşları:

1. Beynəlxalq Valyuta Fondu;
2. Avropa Birliyi İnkişaf Fondu;

3. Beynəlxalq İnkişaf Birliyi;
4. Birləşmiş Millətlər İnkişaf Proqramı;
5. Ərəb Valyuta Fondu;
6. Avropa İnvestisiya Fondu;
7. Asiya İnkişaf Fondu;

Bank xarakterli maliyyə quruluşları:

1. Avropa İnvestisiya Bankı;
2. Asiya, Afrika və İslam İnkişaf bankları;
3. Dünya Bankı;
4. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı.

Fond xarakterli təşkilatların sərbəstcə hərəkət edə biləcəkləri maliyyə sənədləri qəti olaraq təsbit edilmişdir. Fond xarakterli maliyyə təşkilatları üçün qaynaq saxlanması məsələsi ancaq ikinci dərəcəli bir məsələdir. Beynəlxalq maliyyə quruluşlarının maliyyələşmə fəaliyyətlərindəki əməliyyatlar bir-birindən fərqlidir. Bunun səbəbi də kreditlərin çeşidliyindədir. Qısa və orta müddətli valyuta kreditləri verən quruluşlar kredit verərkən iki başlıca mövzuya önəm verirlər. Bunlardan biri kredit tələbindən olan üzv ölkənin valyuta ehtiyatlarındakı çatışmazlıqdır. İMF üzv ölkənin valyuta ehtiyatlarının yetərsiz olması durumunda kredit açar. İkinci şərt isə kredit tələb edən ölkənin geri ödəmə istəyinin reallığıdır. Uzun müddətli investisiya kreditləri verən beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının bəzi fərqli özəllikləri vardır. Bu özəllikləri beş nöqtədə açıqlaya bilərik;

1. mənfəət məqsədləri yoxdur;
2. yardım prinsipi vardır;
3. hissəvi maliyyələşmə əsası mövcuddur;
4. layihənin kreditləşmə əsası mövcuddur;
5. Beynəlxalq iştirak əsası vardır.

1) **Mənfəət məqsədləri.** Avropa İnvestisiya Bankının sözləşməsinin 130-cu maddəsində açıq bir şəkildə bankın maliyyə fəaliyyətinin məqsədi mənfəət əldə etmədən fəaliyyət göstərməlidir ifadəsi yer alır. Ancaq bankların maliyyə fəaliyyətlərində mənfəət məqsədi güdməməsi, onların mənfəət əldə etmələrinə mane olmur.

2) **Yardım prinsipi.** Uzunmüddətli investisiya krediti verən beynəlxalq maliyyə quruluşlarının hamısının maliyyələşdirmə fəaliyyətlərində yardım prinsipi vardır.

3) **Uzunmüddətli investisiya krediti** verən beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının böyük bir bölümü hissəvi maliyyələşmə əsasında fəaliyyət göstərir. Yəni kredit tələbində bulunaraq digər qaynaqlardan da kredit təmin edilməsini şərt qoyurlar.

4) **Uzunmüddətli investisiya krediti verən təşkilatlar.** Dirçəliş planları kimi geniş əhatəli investiyanın həcmli bölmələrini təşkil edən layihələrin maliyyələşməsində yaxından iştirak edir.

5) **Beynəlxalq iştirak əsası.** Beynəlxalq maliyyə quruluşları iri-miqyaslı layihələrin maliyyələşdirilməsində iştirakçı kimi də yer alır.

Yardım qarşılığında heç bir ödəmə şərti olmadan verilir. Beynəlxalq yardımları aşağıdakı qruplara bölmək mümkündür:

- 1) ikili və çoxtərəfli yardımlar;
- 2) maliyyə yardımı, texniki və ya qida malzəmələri üzrə yardımlar;
- 3) hədiyyə şəklindəki yardımlar;
- 4) layihə və proqram yardımları;
- 5) qapalı və sərbəst yardımlar.

Adətən, inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə aşağıdakı səbəblərdən yardım edirlər:

1) **siyasi səbəblər** – hökumətlər beynəlxalq yardımları öz siyasətlərinin bir aləti olaraq istifadə edir;

2) **iqtisadi səbəblər** – az inkişaf etmiş ölkələrin sahib olduqları qaynaqlarla inkişaflarını təmin etmələri çox çətinidir və inkişaf etmiş ölkələr az inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi artımlarını hər cür dəstək və yardımlar göstərirlər. Çünki az inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bazarların genişlənməsi və artan milli gəlir dolayısı ilə beynəlxalq ticarətin artması deməkdir.

3) **insani və əxlaqi düşüncələr** – zənginlərin yoxsullara yardımda bulunması əxlaqi bir davranışdır. Bütün dinlər bu cür tövsiyələrə yer verir. Ancaq uzun müddət heç bir qarşılıq gözləmədən verilən yardımlarla rastlaşmaq çox nadir hallarda olur.

FƏSİL 1. DÜNYA ƏHƏMIYYƏTLİ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ İNSTİTUTLARI

1.1.BEYNƏLXALQ VALYUTA FONDU

BPF və Dünya Bankı qrupu Bretton-Vuds konfransında qurulub və 1946-cı ildən fəaliyyətlərinə başlayıb. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından ən mühümi Beynəlxalq Valyuta Fondudur (BVF). İkinci Dünya müharibəsindən sonra 1944-cü ilin iyul ayında ABŞ-ın Bretton - Vuds şəhərində BMT-nin valyuta konfransında beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində 45 ölkənin nümayəndələrinin görüşü zamanı Vashington Konsensusu konsepsiyası əsasında yaradılmış BVF öz fəaliyyətinə 01 mart 1947-ci il tarixindən etibarən başlamışdır.

İMF II Dünya müharibəsindən dərhal sonra Amerika Birləşmiş Ştatları və İngiltərə dövlətlərinin başçılığı ilə 1944-cü il 1-22 iyul tarixləri arasında ABŞ vilayətinin Bretton-Vuds qəsəbəsində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının pul və maliyyə konfransı keçirildi. Konfransda 55 ölkənin nümayəndəsi iştirak etmiş, müharibədən sonra beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yenidən tənzimlənməsi, yeni bir ödəmələr sisteminin əsasları və ticarətin sərbəst bir şəkildə inkişaf etdirilməsi, çeşidli güclüklər içində olan ölkələrə maliyyə yardımları edilməsi və iqtisadi əməkdaşlığın saxlanması kimi mövzularda önəmli qərarlar verilmişdir. Konfransda Beynəlxalq Valyuta Fondunun qurulması haqqında qərar qəbul edilmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun məqsədi quruluş anlaşmasının birinci maddəsində aşağıdakı şəkildə sıralanmışdır:

1. Beynəlxalq valyuta problemləri barədə məsləhətləşmələr və əməkdaşlıq mexanizmini saxlayan daimi bir qurum vasitəçiliyi ilə beynəlxalq valyuta iş birliyini inkişaf etdirmək;

2. Beynəlxalq ticarətin tarazlı inkişafını gerçəkləşdirmək və beləcə bütün üzv ölkələrin tam məşğulluq və yüksək bir iqtisadi artıma çatmalarına imkan yaratmaq;

3. Valyuta sabitliyini saxlamaq və devalvasiya siyasətini əngəlləmək;

4. Çoxtərəfli beynəlxalq ödəniş sisteminin qurulmasına, beynəlxalq ticarətə maneçilik törədən – valyuta idxalat məhdudiyətlərinin aradan qaldırılmasına xidmət etmək;

5. Üzv ölkələrə tədiyə balansındakı tarazsızlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə kredit vermək. Ümumiyyətlə, beynəlxalq rifahın yüksəlməsinə maneçilik törədən faktorları aradan qaldırmaq;

6. Üzvlərinin tədiyə balanslarındakı sabitsizlik dərəcələrini azaltma.

7. Yuxarıda adı çəkilən məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi üçün üzv ölkələrin də yerinə yetirəcəkləri bəzi şərtlər vardır. Bu şərtlər anlaşmanın 4 və 8 maddələrində göstərilmişdir:

8. Turizm də daxil olmaqla xarici ticarət fəaliyyətlərində beynəlxalq xidmət və mal alış-verişlərində valyuta da nəzarət və məhdudlaşdırılmalara, mərhələ-mərhələ üzən valyuta sisteminin tətbiq edilməsinə, spekulativ xarakterli sərmayə hərəkətlərinə mane olmaq;

9. Üzv ölkələrin devalvasiya etmə ehtiyacının ortaya çıxdığında devalvasiya dərəcəsini fonda bildirmək;

10. Ölkə ilə əlaqədar iqtisadi və maliyyə mövzularında fonda məlumat vermək;

11. Beynəlxalq Valyuta Fondu anlaşmada müəyyən edilən qaydaları pozan və öhdəliklərini yerinə yetirməyən ölkələrə qarşı cəza tətbiq edə və bu ölkələrə verilən kreditləri dayandıra hətta üzvlükdən xaric edə bilər.

Bu qurumların məqsədləri beynəlxalq valyuta münasibətlərini tənzimləmək, onun nizamlı idarəsini təmin etmək və üzv ölkələrin xarici öhdəliklərinə qarşılaşdığı problemlərə kömək etməkdir. BPF sabit məzənnə sistemində əsaslanan bir qurum olaraq

meydana gəlib, amma bu sistemin dağılmasından sonra da beynəlxalq maliyyə nizamının təmin edilməsi vəzifəsini davam etdirir. Bu gün BPF-nin 180-ə qədər üzvü var. Sovet İttifaqının dağılması ilə müstəqil olan Yuqoslaviyadan ayrılan ölkələrin də üzvlüyə qəbul edilməsi son illərdə BPF-nin üzv sayını sürətlə artırır. BPF-ə üzv olan ölkələri eyni zamanda Dünya Bankının üzvüdürlər. BPF-nin vəzifəsi aşağıdakı şəkildə açıqlana bilər. Beynəlxalq maliyyə nizamını təmin etmək məqsədi ilə tədiyə balansını kəsirli olan «ölkələrə qısa müddətli kredit vermək, üzvlərin məzənnə siyasətinə «nəzarət etmək», ölkələrin daha liberal bir valyuta və xarici ticarət rejiminin tətbiqini təşviq etmək, onlara texniki yardım göstərmək və s. BPF-nin üzvlüyünə qəbul edilən hər yeni dövlət üçün «kvota» müəyyən edilir. Kvota bir çox cəhətdən əhəmiyyətlidir. Belə ki, üzvlərin fonda verdikləri üzvlük haqları, fondadakı səsvermə haqlarının çəkisi, fondan alınacaq kreditlər onların kvotasından asılıdır. Kvotalar üzv ölkələrin milli gəlir və beynəlxalq ticarət həcmi kimi göstəricilərinə əsaslanaraq müəyyən edilir. Ümumi kvotalar beş illik intervallarla fond tərəfindən nəzərdən keçirilir və dünya iqtisadiyyatının likvid ehtiyatlarına görə artırıla bilər. Üzvlər BPF-yə ilk girişlərində və ya kvotalarda bir artım olduqda, kvotaların 25%-mi qədər beynəlxalq ehtiyat valyutaları ilə (CDR), 75%-nə görə isə özlərinin milli pulu ilə fonda üzvlük haqqı verirlər. Kvota üçün beynəlxalq ehtiyat valyuta ilə ödənen bu 25%-lik qisminə «ehtiyat hissə» adı verilir. Fondun ilk qurulduğu ildə bu hissə qızıl ilə ödəndiyi üçün ona «qızıl hissə» deyilirdi.

BPF-nin əsas funksiyalarından biri, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tədiyə balansını kəsirlərini örtmək üçün üzv ölkələrə kredit verməkdir. Kreditlər, ümumiyyətlə, qısamüddətlidir. Ancaq son illərdə xarici ticarət balansını ilə yanaşı makroiqtisadi siyasətə görə də məhdud ölçülərdə orta müddətli kreditlərin verildiyi müşahidə edilməkdədir. BPF-nin kredit mexanizmi ənənəvi borc vermə əməliyyatlarından fərqlidir. Fondan borc alınma üzv ölkələrin öz milli pulu ilə istədidiyi bir milli valyutanın dəyişdirilməsi, ya da öz

milli pulunun qarşılığında fonddan istənilən milli pulun alışı şəklində olur. Fonddan xarici valyutalar ilə istənilən CDR almaq mümkündür.

Yoxsul ölkələrə ortamüddətli makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsini və struktur islahatları dəstəkləmək məqsədi ilə qurulan fond hesabları var. Bunların faiz nisbətləri olduqca aşağı (0,5%) olub, geri ödəmə müddəti 10 ilə qədər uzanır.

BPF məzənnə siyasəti və bunlar üzərindəki nəzarəti ilə əlaqədar bəzi prinsiplər mənimsəmiş və bunlar 1977-ci ili aprel ayından etibarən tətbiq edilməyə başlayıb. Bunlar aşağıdakılardır.

1) üzv ölkələr valyuta birjasındakı qısamüddətli qeyri sabitliyi (xüsusilə spekulativ məqsədli) qarşısını alan tədbirlər həyata keçirməlidir;

2) üzv ölkələr valyuta birjasına müdaxilə edərək Beynəlxalq Valyuta Sisteminə və müdaxilə etdiyi ölkə pulunun mənfəətinə baxdıqca zərər verməməyə çalışmalıdır.

Bu prinsiplərin qəbul edilməsinin məqsədi sabit bir Beynəlxalq Valyuta Sisteminin inkişafına yardım etməkdir. Hədəf qısamüddətli qeyri sabitliyin aradan qaldırılması, valyuta məzənnələrinin orta və uzunmüddətli tendensiyalarını təcəssüm etdirmək olub. Bunlar isə texniki tərəqqi, faktor artımının və idarəetmənin məhsuldarlığı kimi real faktorlardan asılıdır.

Fond nəzarət funksiyasını üzv ölkələrlə ayrı-ayrıqda dialoqa girərək, məşvərət iclası çərçivəsində yerinə yetirir. Bu iclaslar ölkənin iqtisadi və maliyyə siyasətini təhlil etmək, tədiyə balansına nəzarət etmək və məzənnə siyasətinin digər ölkələr üzərindəki təsirini dəyərləndirmək baxımından fonda geniş imkanlar verir.

Fondun nəzarəti üzvlər arasında uyğunlaşdırıcı və nəzarətedici iqtisadi siyasətin tətbiq edilməsinə şərait yaradır.

90-cı illərin ortalarından BVF-nin söyləri daha çox üzv ölkələrin maliyyə sektorunun vəziyyəti ilə əlaqədar olan problemlərin həllinə, dünya miqyaslı maliyyə böhranlarının nəticələrinin aradan qaldırılmasına və bu məqsədlə şəraitin yaradılmasına yönəldilmişdir.

BVF-nin rəhbər orqanı İdarə Heyəti hesab olunur və burada hər bir iştirakçı ölkənin öz nümayəndəsi – başlıca olaraq, öz ölkəsində valyuta siyasətinə cavabdehlik daşıyan naziri və ya emissiya bankının prezidenti vardır. İdarə Heyəti vacib əhəmiyyətli məsələləri, xüsusilə iştirak normasının müəyyən olunması və dəyişilməsi, emissiya qaydaları və həcmi, onun kursunun təyin olunması və b. məsələlərin həll olunması üçün səlahiyyətləndirilmişdir.

1974-cü ildən etibarən beynəlxalq valyuta sisteminin fəaliyyətinə hazırkı nəzarət və onun dəyişməkdə olan şərtlərə uyğunlaşdırılması 24 nəfərdən ibarət yeni Müvəqqəti Komitə (İnterim Committee) tərəfindən həyata keçirilir. Komitə məsləhətçi orqan olmaqla formal olaraq qərarların qəbul edilməsi hüquqlarına malik deyildir, amma faktiki olaraq BVF-də aparıcı rol oynayır. Həmçinin 24 nəfərdən ibarət iki qrup da vardır: birinci qrupa Afrika, Asiya və Latın Amerikasını kontinentlərini təmsil edən hər biri 8 nəfərdən ibarət nümayəndə daxildir və onlar Müvəqqəti Komitənin iclaslarından əvvəl görüşürlər. İkinci qrupa isə inkişaf etmiş ölkələrin nümayəndələri aid edilir. Sonuncu qrup Orta və Şərqi Avropa ölkələrinə yardım göstərilməsini təmin edir.

BVF-nin cari təsərrüfat rəhbərliyi İcraçı Direktorluq tərəfindən həyata keçirilir. Məhz burada hansı ölkələrin və hansı şərtlərlə BVF-nin kredit alanları olması haqqında qərarlar qəbul edilir. Eyni zamanda, BVF-nin kredit siyasətinin əsasları İdarə Heyəti tərəfindən işlənilib hazırlanır (kredit siyasəti, müxtəlif növ kreditlər, kredit almaq üçün ölkənin əməl etməli olduğu kriteriyalar və s.).

BVF regionlarda öz şöələrini təsis edir. Belə ki, Avropada onun iki şöəsi vardır. Onların birinə inkişaf etmiş Avropa ölkələri daxildir. İkinci şöə isə 1991-ci ildən sonra bir sıra Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrinin BVF-nə daxil olması ilə əlaqədar yaradılmışdır.

Ölkənin BVF-də qəbul edilən qərarlara təsiri bilavasitə onun BVF-də maliyyə baxımından iştirak etməsindən asılıdır. Hər bir üzv 250 əsas səsə və ölkə kvotası üzrə 100 000 vahidinə düşən

əlavə səsə malikdir. Kvota ÜMM (Ümumi Milli Məhsul), qızıl-valyuta ehtiyatlarının miqdarı, ixracın və idxalın həcmi və başqa göstəricilər əsasında nəzərə alınır.

İcraçı Direktorluqda veto qaydası qüvvədədir və səsərdə birinciliyi bitərəfləşdirir. İcraçı Direktorluğun üzvlərinin sayı 24-ə bərabərdir. Onlardan 5-i ən yüksək kvotası olan ölkələr tərəfindən seçilir. 90-cı illərdə İcraçı Direktorluğun daimi üzvlərinə Rusiyanın, Çinin və Səudiyyə Ərəbistanının nümayəndələri əlavə edilmişdir.

BVF-nin maliyyə vəsaitlərinin əsasını üzv ölkələr üçün müəyyən olunmuş kvota hesabına onların ödənişləri təşkil edir. Kvotalara uyğun olaraq BVF-nin əksər kreditləri üçün alınma hüquqları və səs hüququ müəyyən olunur. İlkin olaraq ölkələrin ödəniş öhdəliklərinin dördədən biri qızıl ilə, qalanı isə - ölkənin tədavül olunmayan faizsiz nota şəklində (əslində - adi veksəl) formalaşdırılmış valyutaları ilə yerinə yetirilirdi.

1978-ci ildə BVF-nin Nizamnaməsinin ikinci dəfə dəyişilməsi ilə qızılın yerini xarici valyutada ödənişlər tutdu. Amma fond ödənişlərinin bu hissəsinin ölkələrin öz valyutası ilə (zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün) yerinə yetirilməsinə icazə verə bilər.

Üzvlərin ödənişləri ilə yanaşı, BVF özünün kredit resurslarının artırılması üçün digər imkanlardan da istifadə edə bilər: BVF üzvləri vasitəsilə valyutanın təqdim olunmuş XAH üzrə təyin olunmuş normalarda icbari satışı; BVF üzvlərinin razılığı ilə onlardan götürülmüş vəsaitlər (burada xüsusi olaraq ABŞ böyük rol oynayır.); beynəlxalq maliyyə bazarlarında əməliyyatlar; vaxtından əvvəl verilmiş kreditlər üzrə faiz ödənişləri və əsas borc məbləğlərinin qaytarılması; bir qrup ölkələr tərəfindən açılan kredit xətləri (G-10 kredit xətləri daha mühüm rol oynayır).

Fond indiyə qədər beynəlxalq maliyyə bazarlarında praktiki olaraq vəsaitlərin cəlb olunması imkanlarından istifadə etmir. BVF-nin bir sıra fəal üzvləri ehtiyat edirlər ki, beynəlxalq maliyyə

bazarlarında əməliyyatlar ilə əlaqədar fond onların həmişə əlverişli olmayan qaydada inkişaf etməsindən asılı vəziyyətə düşür.

BVF-nin vəsait mənbəyi həmçinin müəyyən edilmiş paritetlər sistemi dövründə yığılmış qızıl ehtiyatının satışdır. BVF-də qızıldan istifadə olunmanın iki yolu vardır, bu isə əksər üzvlərin 85% səsi ilə İdarə Heyətinin qərarını tələb edir. Birincisi, BVF qızılı mühasibat qiyməti ilə (1 troyya unsiyası = 35 SDE) 1975 –ci ilin sonunda BVF-nin üzvü olan ölkələrə satıla bilər (qızıl ehtiyatlarının restitusiyası). İkincisi, fond qızılı iştirakçı ölkələrə və ya bazarda bazar qiyməti ilə sata bilər. Bu zaman mühasibat qiymətindən artıq alınmış əlavə mədaxil xüsusi hesaba (Special Disbursement Account – SDA – Xüsusi Xərclər Hesabı) daxil edilir. Burada, əvvəlcə, inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım, eləcə də, faiz subsidiyası formasında (BVF kreditləri üzrə SDA hesabından faiz xərclərinin bir hissəsinin ödənilməsi) BVF üzvlərinin ödəniş balansının yaradılması üçün bu hesabdən müntəzəm kreditlər ayrıla bilər.

BVF-nin qızıl ehtiyatının bazarda satışının, demək olar ki, 1/3 hissəsi əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrin BVF-də kvotasına proporsional şəkildə həmin ölkələrə əvəzsiz yardım məqsədilə yönləndirilə bilər. Əldə olunmuş qalan vəsaitlər Trast Fonduna (*Trust Fund*) köçürülmüşdür. Fond 1976-cı ildə BVF-nin ikinci dəfə dəyişilmiş Nizamnaməsi təsdiq olunana qədər inkişaf etməkdə olan ölkələrin xeyrinə qızılın satışı proqramının yerinə yetirilməsi üçün xüsusi aktiv olaraq yaradılmışdır. Amma bu fondun xeyrinə vəsaitlər həmçinin kapital qoyuluşundan, ianələrdən, qızılın satışından əldə olunan vəsaitlər şəklində BVF-nin gəlirlərindən daxil olmuş və bir sıra inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən tələb olunmurdu. 55 ən yoxsul ölkələr Trast Fondunun yardımını alırdı. Trast Fondu sonuncu kreditləri verdikdən sonra 1981-ci ildə öz fəaliyyətini dayandırdı. Faizlər və əsas borc məbləği həmin andan Xüsusi Xərclər Hesabına daxil olurdu.

BVF-nin öz qızıl ehtiyatının çox hissəsini satmasına baxmayaraq, o, indiyə qədər dünyada qızılın ən iri sahibi hesab olunur (təxminən 6 min ton).

Hər bir ölkə BVF ilə maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün maliyyə agentini (fiscal agency) və depozitarı (depository) təyin etməlidir. Xəzinə (Maliyyə Nazirliyi), mərkəzi bank, sabitləşdirilmiş fond, digər səlahiyyətli orqan maliyyə agenti ola bilər. BVF ölkənin adından Müqavilə Maddələrində təsbit olunan bütün əməliyyatları və sövdələşmələri (Sövdələşmələr – ölkələrə fondun resurslarından valyuta vəsaitlərinin təqdim edilməsidir. Əməliyyat – fondun resursları hesabına vasitəçi maliyyə və texniki xidmətlərin göstərilməsidir) yerinə yetirmək hüququ olan və ölkə tərəfindən səlahiyyətləndirilmiş maliyyə agentləri ilə iş aparır. Bundan başqa, hər bir ölkə BVF-də milli valyutada ifadə olunan aktivlər üçün depozitar kimi öz mərkəzi bankını təyin etməlidir. Əgər ölkənin mərkəzi bankı yoxdursa, o zaman maliyyə institutu bu məqsədlər üçün seçilməlidir.

Əgər üzv ölkə onun valyuta ehtiyatlarının bir hissəsini əvəz edən tədavi olunmayan faizsiz notaları və ya analoji maliyyə vasitələrini emissiya edərsə, o zaman depozitar tələb olduqda və gecikmə olmadan ölkənin öz valyutasında saxladığı vəsaitləri fonda, məbləğləri bu ölkənin ərazisində yerləşən fond adlanan hər hansı benefisiara köçürməli və BVF-nin adından qiymətli kağızların sahibi kimi çıxış etməlidir. Əlavə olaraq, hər bir üzv ölkə onun səlahiyyətləndirdiyi depozitar tərəfindən ödəniş olmaması nəticəsində yarana bilən itkilərdən bütün aktivlərə zəmanət verir.

BVF-nin kredit portfeli kifayət qədər genişdir və daim dəyişir: üzv ölkələrə göstərilən bəzi kredit yardımları öz fəaliyyətini dayandırır, digərləri isə təcrübədə tətbiq olunur. Fondun kredit siyasəti sahəsində son islahat bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş vermiş maliyyə böhranlarından sonra, eləcə də, fondun kreditlərinin qaytarılmaması və gecikdirilməsi ilə əlaqədar 2000-ci ildə aparılmışdır.

Aparılan islahat nəticəsində fondun kredit proqramlarının sayı, onların həcmi azaldılmış, kreditlərin qaytarılması müddəti qısaldılmış və vəsaitlərdən istifadə olunmasına nəzarət gücləndirilmişdir.

Fondun kreditlərinin bir çox növləri bir sıra ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Birincisi, ən əvvəl, kreditin miqdarı ölkənin BVF-də kvotası ilə əlaqələndirilir. Buna baxmayaraq, istisna halları da vardır. İkincisi, kredit alınan vəsaitlər formasında təqdim olunur, bununla ölkə öz şəxsi valyutası hesabına BVF-dən xarici valyuta və ya XAH alır. Təyin olunan vaxt başa çatanda üzv ölkə kreditin təqdim olunduğu vəsaitlərdə milli valyutasını geri almalıdır. Üçüncüsü, ölkə fond ilə razılaşıdırılmış qaydada (kreditlərin əlaqəli xarakteri) iqtisadiyyatda islahatlar aparılması üzrə müəyyən öhdəlikləri qəbul etdiyi və yerinə yetirdiyi halda, kreditlər verilir.

2000-ci ildən müntəzəm kredit xərclərinin sayı beşə bərabərdir. Bundan əlavə, vəsaitlərin adi qaydada olduğundan fərqli olaraq daha münasib şəraitdə təqdim olunduğu kredit xətti saxlanılır.

BVF kreditlərinin əsas növləri “*stand-by*” (*Stand-By Arrangement - SBA*) adlanan kredit razılaşmaları hesab olunur. Onların əsas təyinatı – ödəniş balansının kəsirinin aradan qaldırılması üçün üzv ölkələrin makro-iqtisadi sabitləşdirilmiş proqramlarının kreditləşdirilməsidir. Kredit xətləri çərçivəsində ölkənin əldə etdiyi vəsaitlər tranşlar vasitəsilə təqdim olunur. Ölkə tərəfindən sabitləşdirilmiş proqramların yerinə yetirilməsi şərtlə hər bir növbəti tranş ayrılır. BVF sonuncularında üzv ölkənin razılığı ilə aşağıdakı makro-iqtisadi xarakterli tədbirləri müəyyən edir: büdcə kəsirinin aradan qaldırılması, inflyasiya səviyyəsinin aşağı salınması, ixrac və idxal kvotaların və rüsumların aradan qaldırılması və ya yumşaldılması və s. ilə əlaqədar. Əgər ölkə BVF ilə bağlanmış müqavilələrin şərtlərini yerinə yetirmirsə, o zaman növbəti tranş saxlanıla bilər və ya onun təqdim olunması haqqında öhdəlik ləğv edilə bilər.

BVF-nin yeni kredit növləri ölkənin mərkəzi bankının valyuta ehtiyatlarının artırılması (*Supplemental Reserve Facility - SRF*) üçün vəsaitlərin verilməsi hesab olunur. Bu vəsaitlər ödəniş balansının böyük həcmli kəsinə gətirib çıxara bilən valyuta kursunun kəskin artıb-azalmasının aradan qaldırılmasına xidmət göstərir.

Kompensasiya formasında maliyyəlaşmə xətti (KMX) xammal ixracatçıları və taxıl idxalatçıları olan ölkələr üçün açılır. Birinci halda, valyuta gəliri dünya miqyaslı ixrac qiymətlərinin konyunkturasından asılı olan ölkələrdə müvəqqəti vurulan ziyanlar, ikinci halda isə, taxılın ixrac qiymətlərinin artması ilə əlaqədar əlavə xərclər kompensasiya olunur.

Qeyd olunan kreditlər çərçivəsində əlavə edilən faizlər vəsaitlərin mənbələrindən, eləcə də, XAH faiz dərəcəsiindən asılıdır. Bu isə XAH kursunun hesablanması üçün valyutasından istifadə olunan ölkələrdə əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş üçaylıq maliyyə vasitələri (xəzinə öhdəlikləri, depozit sertifikatları, banklararası depozitlər) üzrə təxmini ölçülür. Bundan əlavə, BVF borc alan ölkələrdən təşkilati xərclərin ödənilməsi üçün kredit məbləğindən 0,5% miqdarında komisiya haqqı tutur.

Əhalinin hər birinə düşən gəlirin aşağı olduğu və ödəniş balansını ilə əlaqədar böyük problemlər ilə üzləşən ölkələr üçün BVF *yoxsulluğa qarşı mübarizə və iqtisadi artımın təminatı (YMIAT)* üzrə kreditlər təqdim edir. Onların faiz dərəcəsinin illik qiyməti adətən 0,5% ötüb keçmir. Kreditlərin verilməsindən əvvəl borc alan ölkə, BVF və Dünya Bankı birlikdə tərəflərin illik razılaşmalarında konkretləşdirilmiş struktur dəyişikliklərin əsas proqramı olan iqtisadi inkişaf üzrə ortamüddətli çərçivə planını işləyib hazırlayırlar. Kredit tranşlar üzrə sabitləşdirilmiş proqramlardan fərqli olaraq, iqtisadi inkişaf üzrə çərçivə planı daha az ciddi xarakter daşıyır; xüsusi olaraq, inflyasiyanın, dövlət borcunun və b. nəzərdə tutulan səviyyəsi, bir qayda olaraq, müəyyən olunmur.

Kredit tranşlarının və xüsusi xətlərinin təqdim olunması haqqında məsələnin həll olunması zamanı bir sıra kəmiyyətlərin, məsələn mühüm məhsulların idxal və ixrac qiymətləri, beynəlxalq maliyyə bazarlarında faiz qiymətləri və b. ölkənin ödəniş balansına təsiri araşdırılır. Əgər onlar qeyri-münasib şəkildə dəyişirsə, bu, ölkənin ödəniş balansında əks olunur. Fondun ekspertlərinin rəyinə görə, kreditin verilməsi haqqında qərar qəbul edilə bilər. Əgər araşdırılan kəmiyyətlər gözlənilmədiyindən daha münasib şəkildə dəyişirsə, o zaman ölkə öz valyuta ehtiyatlarını artırmalı və ya BVF-dən borc götürülən vəsaitləri azaltmalıdır.

Bir sıra ölkələrin öz ödəniş öhdəliklərinə riayət etməməsi ilə əlaqədar BVF sığorta hesabları (*Special Contingent Accounts*) açmışdır. Əsas etibarilə, BVF kreditləri üzrə faizlərdən, o cümlədən, borclu ölkələrin və kreditor ölkələrin ödəmələri hesabına bu hesablara vəsaitlər daxil olur. BVF-nin illik sığorta ehtiyatları 5% artırılır.

BVF-nun əsas məqsədi qlobal, regional və yerli kontekstdə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, beynəlxalq ticarətə yardım, tam məşğulluğun və davamlı iqtisadi artımın sürətləndirilməsi, yoxsulluğun azaldılması, dünya üzrə beynəlxalq ödəmələr sisteminin bərpa edilməsi, valyuta kurslarının tənzimlənməsi, beynəlxalq valyuta-maliyyə bazarlarında beynəlxalq əməkdaşlığın artırılması, valyuta məhdudiyətlərinin aradan qaldırılması və s.-dən ibarətdir.

İMF üzv ölkələrə qısa müddətli kreditlər açır. Fond tərəfindən saxlanan kreditlər «Stand bu Anlaşmaları» ilə «iqtisadi sabitlik proqramları» çərçivəsində verilir. «Stand Bu Anlaşmaları»nda bir niyyət məktubu hazırlanır. Niyyət məktubunda hökumətin iqtisadi və maliyyə siyasəti göstərilir. İMF üzv ölkələrə saxladığı maliyyə dəstəyi yanında texniki yardımlar da verir. Üzv ölkələr iqtisadi, maliyyə və texniki problemlərin həllində vasitəçilik xidmətləri də göstərir. Bunlardan başqa, Vaşinqtonda qurulan bir institut nəzdində üzv ölkələrin Mərkəz Bankı və Maliyyə Nazirliyinin məsul vəzifələri üçün çeşidli təhsil proqramları da verir.

CDR (özəl çəkmə haqları) və BPF. CDR BPF-yə tabe olaraq çıxarılan beynəlxalq valyuta vasitəsidir. CDR BPF içində bir bölmə tərəfindən idarə edilir. 1970-ci ildə dünya ehtiyatlarını artırmaq üçün çıxarılıb. Ümumiyyətlə, bir üzv ölkə digərinin mərkəzi bankından, o ölkənin milli valyutasının alma haqqını təmin edir. Məsələn, Azərbaycan əlindəki CDR-i istifadə edərək dollar ehtiyatına sahib olmaq istəyir. Buna nail olmaq üçün Azərbaycan əlindəki CDR-ləri Amerika Federal Ehtiyat Bankına təhvil verəcək. Bu bank isə CDR proqramında iştirak edən bir ölkə olaraq təhvil verilən CDR qarşılığında Azərbaycanı dollar ilə təmin etməlidir. Deməli, CDR hesabdən hesaba köçürülən və fiziki varlığı olmayan bir hesab vahidir.

Bu günə qədər iki partiya CDR çıxarılıb. İlk partiya 1970-72-ci illərə aid olub hər biri milyard dollardır. İkinci partiya da 1979-81-ci illəri əhatə edib hər biri 4 milyard dollar olub. Ondan sonra CDR çıxarılmayıb. Beləliklə, bu günə qədər çıxarılan CDR-in ümumi miqdarı 21, 3 milyard dollardır.

CDR, BPF-nin idarə heyətinin qərarı ilə yaradılan qarşılıqsız bir ehtiyat vasitəsidir. Yəni bunun üçün qızıl və ya valyuta qarşılığının olması zəruri deyil. Buna görə də CDR-ə kağız pul da deyilir. Lazım olan yetərsay təmin edilərsə, fond yeni CDR-in çıxarılmasına qərar verə və sonra CDR çıxarar. Yəni CDR-lər üzv ölkələrə fond kvotaları nisbətində paylanır. CDR, yuxarıda təhlil edildiyi kimi, normal avans haqlarındakı kimi BPF-dən maliyyə mənbəyi haqqı normal avans haqlarındakı kimi BPF-dən maliyyə mənbəyi haqqı vermir. Bunun əvəzinə hər bir üzv ölkəyə digər üzv ölkələrin milli valyutalarını əldə etmək imkanı tanınır. CDR-ə malik olan ölkələr bu CDR-ləri başqa ölkəyə təhvil verdikləri təqdirdə, BPF kanalıyla bunları əldə edənlərə bir faiz ödəyərlər.

CDR beynəlxalq səviyyədə nəzarətə tabe olan etibarlı, məsrəfi olmayan bir ehtiyat vasitəsidir. Bu səbəblə beynəlxalq likvidi sağlam bir mənbəyə qovuşdurmaq üçün yaradılıb. Ancaq təəssüflər olsun ki, Amerika dollarındakı sürətli bir artımından dolayı reallıqda dünya ehtiyat təklifi əhəmiyyətli bir rol

oynamayıb. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Özəl Avans Haqları həm bir beynəlxalq likvid vasitəsi, həm də bir hesab vahididir. CDR bir pul sərvəti kimi dünya mal və xidmət ixracı içində ən böyük yeri olan beş ölkənin pulundan təşkil olunmuşdur (Amerikan dolları, Alman markası, Yapon iyni, Fransız frankı və İngilis sterlinqi). CDR-in dollar və digər valyutalara görə dəyəri davamlı şəkildə müxtəlif informasiya vasitələri ilə elan edilir. Bilindiyi kimi, səbət pul mexanizminin ən əhəmiyyətli çalarlarından biri dəyərinin fərdi pullara görə daha sabit olmasıdır. Həqiqətən də üzən kurs sisteminin tətbiq edildiyi bütün valyutaların qiymətinin dəyişkən olduğu dövrümüzdə sabit dəyər standartına daha çox ehtiyac olur. Bu mövzuda başqa bir vasitə Ekyü-dür. Bu gün CDR, BPF ilə yanaşı müxtəlif beynəlxalq və regionla qurumlar tərəfindən debet və kredit borclar, üzvlük haqqı və s. kimi kapital dəyərlərinin müəyyən edilməsində dəyər standartı kimi istifadə edilir. BPF xaricində CDR-i beynəlxalq dəyər standartı kimi qəbul edən bəzi təşkilat və qurumlar: Dünya Bankı, İslam İnkişaf Bankı, İsverə Milli Bankı və s.-dir. Bundan başqa, yenə yuxarıda gördüyümüz kimi, sabit kurs (məzənnə) sistemini məniməsəyən bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələr də milli pulunu CDR-ə bağlayıb. Bütün bunlardan savayı bəzi özəl şirkətlər də istiqrazlarını CDR-dən asılı olaraq çıxarır. Bu tətbiqlər özəl CDR adlandırılır.

Amerika dolları bir qədər dəyər itirməsinə baxmayaraq, dəyər standartı rolunu hələ də davam etdirməkdədir. Ancaq dolların dəyərinin günü-gündən dəyişməsi rəsmi və özəl beynəlxalq maliyyə əməliyyatçılarını sabit dəyərli başqa vasitələrə istiqamətləndirib. Bunun da gələcəkdə Avro olacağına ümid edilir.

Hazırda BVF-nin 185 üzvü vardır. BMT-yə üzv ölkələr (Tayvan, Kuba, Şimali Koreya, Andorra, Monako, Lixtenşteyn, Tuvalu və Nauru istisna olmaqla) eyni zamanda BVF-nin də üzvləridir. Fondun nizamnamə kapitalı 217 mlrd. SDR (Xüsusi Borcalma Hüquqları) təşkil edir. 1 SDR təxminən 1.5 ABŞ dollarına bərabərdir. Hər üzv ölkə öz üzərinə düşən hissənin 25%-ni SDR və ya digər üzv ölkələrin valyutasında, qalan 75%-ni isə öz

milli valyutasında ödəyir. Kvotanın həcmindən asılı olaraq üzv ölkələr arasında səsələr paylanılır. Fondada hər ölkə 250 baza səsə məxsusdur və əlavə olaraq ölkə üzərinə düşən kvotanın hər 100 min SDR-ə əlavə bir səs verilir. İdarəedicilər Şurasının qərarları ya sadə səs çoxluğu ilə (50%-dən çox) və ya xüsusi strateji məqsəd daşdığı halda xüsusi səs çoxluğu (səsələrin ümumi sayının 75-80%) ilə qəbul olunur. ABŞ və Avropa İttifaqı Fondun əsas qərarlarına təsir etmək imkanına malikdir.

BVF-nin Ali idarəetmə orqanı İdarəedicilər Şurasıdır. Şurada hər üzv ölkə müdir və onun müavini ilə təmsil olunur. Adətən müdir vəzifəsinə üzv ölkənin maliyyə naziri və ya mərkəzi bankın sədri seçilir. İdarəedicilər Şurası BVF-nin əsas fəaliyyətini əhatə edən məsələlərə baxır: yeni üzv ölkələrin qəbul olunması və üzvlükdən çıxarılması, üzv ölkələrin fondun nizamnamə kapitalında iştirak dərəcəsinə yenidən baxılması, icraçı direktorların seçilməsi və digər məsələlərə baxılır. İcraçı direktorların görüşü ildə bir dəfə keçirilir. Lazım olarsa, əlavə görüşlər də təşkil oluna bilər.

Fondun təşkilatı strukturunda xüsusi rolu Beynəlxalq Valyuta və Maliyyə Komitəsi (BVMK) oynayır. Komitə BVF-nin 24 İcraçı direktorundan ibarətdir və ildə iki dəfə görüş keçirmək məqsədilə toplaşır. Bu komitə məsləhətçi funksiyasını daşıyır və qərarvermə hüququna malik deyil.

Bundan əlavə İcraçı Şurası da mövcuddur ki, o da 5 il müddətinə İcraçı Direktoru seçir. İcraçı Direktor fondun işçi heyətinə başçılıq edir. İcraçı Direktor Avropa ölkələrinin birindən olmalıdır.

BVF-nin Azərbaycanda fəaliyyəti : Azərbaycan BVF-yə 18 sentyabr 1992-ci il tarixdə üzv seçilmişdir. BVF-də Azərbaycan tərəfindən müdir Maliyyə naziri, əvəzedici müdir isə Mərkəzi Bankın sədridir.

Fonda üzv qəbul edilərkən ilkin kvota 117 mln. SDR (168 mln. ABŞ dolları) olmuş, 2000 – ci ildən isə kvotamız artırılaraq 160.9 mln SDR-ə çatdırılmışdır. BVF-nin proqramları xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bir qayda olaraq Struktur

İslahatları Proqramı (SİP) çərçivəsində həyata keçirilir. Özündə müxtəlif siyasət alətlərinin konfigurasiyasını birləşdirən SİP-in epizodik hallarda ziddiyyətli nəticələr verməsinə baxmayaraq ümumilikdə aparılmış emperik və retrospektiv təhlillər onların müsbət nəticələrini sübut edir.

BVF-nin Azərbaycanla əməkdaşlıq əlaqələri də SİP kontestində qurulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, əməkdaşlıq əlaqələrinin ilkin qiymətləndirilməsi dövründə BVF-nin Azərbaycanda həyata keçirdiyi proqramların iqtisadi səmərəsi böyük olmuşdur. Belə ki, 1992–1994-cü illərdə ölkənin üzləşdiyi dərin iqtisadi böhrandan çıxmaq məqsədilə BVF-nin maliyyə dəstəyi ilə aparılmış struktur islahatları proqramı daxili və xarici balansın tarazlaşdırılması və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə imkan vermişdir. 1995-ci ildən başlayaraq struktur islahatları çərçivəsində aparılmış sərt fiskal və monetar siyasət nəticəsində dövlət büdcəsinin kəsinin inflyasiya mənbələri hesabına maliyyələşdirilməsinə son qoyulmuş, bu sahədə xarici maliyyə mənbələrinə üstünlük verilmiş və bununla da inflyasiya 1996-cı ildən özünün hiperinflyasiya səviyyəsindən - 6%-dən də aşağı düşmüş, manatın ABŞ dollarına olan məzənnəsi sabitləşmiş və real iqtisadi artıma nail olunmuşdur.

BVF ilə Azərbaycan Hökuməti arasında Maddələr Sazişinin IV Maddəsinə uyğun olaraq indiyədək Azərbaycan hökumətinə iqtisadi proqramların həyata keçirilməsinin dəstəklənməsinə təqdim edilmiş maliyyə yardımları ilə yanaşı BVF texniki yardım, institusional və monetar idarəetmə üzrə potensialın artırılması üzrə Azərbaycanda bir sıra sahələrdə, o cümlədən dövlət xərclərinin idarə olunması, vergi-gömrük siyasəti və idarə olunması, mərkəzi bankçılıq, bank nəzarəti, pul siyasəti və statistika sahələrində texniki yardımlar da göstərmişdir. Azərbaycanda makroiqtisadi təhlillər və siyasət, maliyyə proqramlaşdırılması, fiskal siyasət və idarəçilik, mərkəzi bank mühasibatlığı və bank nəzarəti sahələrində BVF tərəfindən təmin edilmiş təlimlərdən bəhrələnməmişdir.

1.2. DÜNYA BANKI

Dünya Bankı (DB) rəsmi olaraq BMT-nin Monetar və Maliyyə Konfransı (01-22 iyul, 1944) nəticəsində qəbul edilən Bretton-Vuds Sazişinin beynəlxalq arenada ratifikasiyasından sonra yaradılmışdır. DB-nin ilk krediti 09 may 1947-ci ildə Fransa hökumətinə 250 mln. ABŞ dolları məbləğində ayrılmışdır və bu DB-nin tarixində ən iri məbləğli kredit xətti hesab edilir. DB dedikdə əsasən Dünya Bankı Qrupunun iki təşkilatı – Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Agentliyi və Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi nəzərdə tutulur.

İBRD 1944-cü ildə İMF ilə birlikdə qurulmuş və 25 iyul 1946-cı ildən fəaliyyətə başlamışdır. Dünya Bankı adı ilə tanınan quruluşun anlaşması 144 ölkə tərəfindən təsdiq edilmişdir. Dünya bankına üzv olan ölkələr eyni zamanda İMF-nin də üzvləridir. Öz öhdəliklərini yerinə yetirməyən ölkələr bankın səlahiyyətli qurumları tərəfindən veriləcək qərarla üzvlükdən çıxarıla bilər. Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı – Təşkilatın yaranmasının əsas səbəbi II Dünya Müharibəsində zərər çəkmiş Avropa ölkələri və Yaponiyaya müharibədən sonrakı dövrdə yenidənqurma və bərpa işlərinin maliyyələşdirilməsində yardımçı olmaqdan ibarət idi. 1990-cı illərdən başlayaraq BYİB Şərqi Avropanın post-kommunist və post-sovet respublikalarının maliyyələşdirilməsinə başlamışdır. Hazırda təşkilatın əsas missiyası Asiya, Afrika və Latın Amerikasının zəif inkişaf etmiş ölkələrinə maliyyə dəstəyi göstərməklə yoxsulluqla mübarizədə yardımçı olmaqdan ibarətdir. AYİB tərəfindən dövlət şirkətlərinə və birbaşa hökumətə ayrılmış kreditlərin qaytarılmasına dövlət tərəfindən zəmanət verilir. Bu vəsaitlər əsasən DB tərəfindən pul bazarlarına satışı çıxarılan istiqrazlar hesabına əldə edilir. Bu istiqrazlar üzv dövlətlərin səhm kapitalı ilə zəmin edilməsinə əsasən yüksək reytingə (AAA) malik olurlar. Hazırda təşkilat əsasən böyük həcmli dövlət infrastruktur layihələrini maliyyələşdirir (hava limanları, nəqliyyat yolları və s.).

DB-nin yarandığı andan fəaliyyətinin əsas məqsədi dünyada yoxsulluq səviyyəsini azaltmaq, insanların həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq, üzv ölkələrin iqtisadi maliyyə islahatlarına yardım etmək, xarici maliyyə qaynaqlarından daxil olan investisiya vəsaitləri ilə təmin etmək, ölkələrin xarici dövlət borcu mexanizmini normal hala gətirmək və beynəlxalq iqtisadi tarazlığı təmin etmək, yerli şirkətlərin maliyyə vəsaitlərinə yaranan ehtiyaclarını aradan qaldırmaq və s.-dən ibarət olmuşdur. DB dünyanın zəif inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinə grant və güzəştli kreditlər təqdim edir. Bankın ana sözləşməsinin 1-ci maddəsinə görə Dünya Bankının məqsədləri aşağıdakı kimi sıralana bilər:

1. Üzv ölkələrin iqtisadi islahatlarına yardım etmək;
2. Üzv ölkələrə xarici özəl mənbələrdən gələcək sərmayə investisiyalarını təsbit etmək və özəl sərmayənin yetərsizliyi vəziyyətində bunları tamamlamaq;
3. Üzv ölkələr üçün gəlirli investisiyaları təsbit edərək uzun dövrdə beynəlxalq dəyişmələrdə tarazlığı saxlamaq;
4. Üzv ölkələr üçün borcvermə mexanizmini uyğun hala gətirmək;
5. Yerli şirkətlərin maliyyə mənbələrinə olan ehtiyacları mövzusunda yardımçı olmaq.

Dünya Bankının verdiyi kreditlərdən sadəcə üzv olan ölkələr yararlanır. Kreditlər uzunmüddətli olub, tələb edən ölkənin iqtisadi inkişafı proqramlarının ehtiyacına görə verilir. Maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin iqtisadi, texniki, idari, maliyyə və menecment istiqamətləri Dünya Bankı tərəfindən fərqli bir şəkildə araşdırılır. Bundan başqa, kredit tələb edən ölkənin gələcəkdə maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirib yetirməyəcəyi araşdırılır. Tədqiqat və araşdırmalar ilk olaraq mərkəzdə aparılır. Ancaq kredit açılması mövzusunda bəzi məsələlər olduğundan Dünya Bankı öz işçilərindən və ya tədqiqatçılardan təşkil edilən bir qrupu krediti tələb

edən ölkəyə göndərərək yerində məlumat alır. Şərtlər yetərli olarsa, kredit anlaşması imzalanır.

Dünya Bankı kredit açıqdan sonra aparılan layihəni yaxından izləyir. Layihənin hər mərhələsində sonra bir hesabat tələb edir.

Dünya Bankı layihə kreditlərinin xaricində bəzi texniki yardımlarda da iştirak edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin investisiya layihələrinin seçimi və hazırlanmasında, iqtisadi vəziyyətin təhlilində, inkişaf proqramları mövzularında texniki vasitəçilik xidmətləri göstərir. Bundan başqa, bank üzv ölkələrin yüksək vəzifəli məmur və texniki işçilərinə təhsil proqramları ilə də yardım edir.

DB Qrupu texniki olaraq BMT sisteminə daxildir, lakin onun idarəçilik strukturu bir qədər fərqlidir. DB səhmdar təşkilatı prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir. Səhmdarlar rolunda 185 üzv ölkə çıxış edir və onların səs kəmiyyəti bankın kapitalındakı iştirak payından asılıdır. DB Qrupunun baş idarəetmə orqanı – *Müdürlər Şurasıdır*. Şura DB Qrupunun siyasət və qərarlarını müəyyən edir. Üzv ölkələr Müdürlər Şurasında maliyyə nazirləri ilə təqdim olunurlar. Şuranın müşavirələri ildə bir dəfə keçirilir. DB-nin idarəçiliyi 24 İcraçı Direktordan ibarət olan və Dünya Bankının prezidentinin rəhbərlik etdiyi *Direktorlar Şurası* tərəfindən həyata keçirilir. Direktorlar Şurası 5 daimi üzv (Bankın ən iri səhm paketinə malik olan 5 ölkə - ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Fransa və İngiltərə) və 19 digər ölkələri təmsil edən direktorlardan ibarətdir. DB-nin Prezidenti vəzifəsinə namizəd ABŞ prezidenti tərəfindən irəli sürülür və Müdürlər Şurası tərəfindən seçilir.

Dünya Bankına (DB) daxil edilir: BYİB (İnternational Bank for Reconstruction and Development, İBRD) və onun filial təşkilatı olan Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (İnternational Development Association, İDA). Dünya Bankı Qrupuna (DBQ) yuxarıda göstərilən təşkilatlardan başqa həmçinin müxbir üzvlərin hüquqlarından istifadə edən Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) (İnternational Financial Corporation, İFC), İntestisiyaların

Zəmanəti üzrə Çoxfunksiyalı Agentlik (İZÇA) (Multilateral Investment Guarantee Agency, MİGA) və İnternasiya Mühahisələrinin həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz (International Center for Settlement of Investment Disputes, İCSİD) daxildir.

DBQ təşkilatlarının əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- üzv ölkələrin xalq təsərrüfatının yenidən qurulmasını və inkişafını dəstəkləmək;
- zəmanətlərin verilməsi və xüsusi kreditörlərin və digər investorların borc və investisiyalarında iştirak etməklə, xüsusi və xarici investisiyalar üçün şərait yaradılması;
- beynəlxalq ticarətin tarazlaşdırılmış artımının stimullaşdırılması və üzv ölkələrin tarazlaşdırılmış ödəniş balansının saxlanması.

Ümumi məqsədlər mövcud olan zaman müəyyən xüsusiyyətlər meydana çıxır və burada ayrı-ayrı DBQ təşkilatlarının xüsusi rolu qeyd olunur. Məsələlərin həyata keçirilməsinin müvafiq mexanizmi işlənilib hazırlanır, bu işə təşkilati inteqrasiya, xüsusən, ümumi prezident, İdarə Heyəti və İcraçı Direktorluq vasitəsilə təmin edilir. Kvotaların, səsələrin sayının və DBQ idarə orqanlarında nümayəndiliklərin müəyyən olunması prinsipləri BVF ilə uyğun gəlir. BVF və DBQ İdarə Heyətləri ildə bir dəfə birgə toplantı keçirirlər.

Hər bir təşkilat hüquqi baxımdan müstəqil hesab olunur. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) və İnternasiyaların Zəmanəti üzrə Çoxfunksiyalı Agentliyin (İZÇA) (MİGA) işçilərdən ibarət xüsusi heyəti və xüsusi sərəncamçı vitse-prezidenti vardır.

BVF kimi DBQ müəyyən sahələr üzrə regional prinsiplər üzərində qurulmuşdur: vitse-prezidentlərin bir hissəsi regional departamentlərə rəhbərlik edir, qalanları isə idarəçiliyin konkret sahələri üzrə cavabdehlik daşıyırlar. Bununla yanaşı, DBQ-nin regional strukturu BVF-nə nisbətən bir qədər şaxəlidir. Bundan əlavə, DBQ təşkilatları daha çox səlahiyyətli mütəxəssislərdən ibarət heyətdən təşkil olunmuşdur: iqtisadçılardan və maliyyə

ekspertlərindən başqa, burada həmçinin mühəndislər, aqronomlar, hüquqşünaslar, telekommunikasiya və digər sahələr üzrə mütəxəssislər çalışırlar. Onların vəzifəsi layihələrin mükəmməl şəkildə araşdırılmasından ibarətdir və bu layihələr üçün vəsaitlərin ayrılması təklif olunur.

BYİB-nin yaradılması haqqında qərar 1994-cü ilin iyul ayında Bretton-Budsada (ABS) keçirilmiş konfransda BVF-nin təşkil olunması ilə bir zamanda qəbul edilmişdir. BYİB-nin Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinə uyğun olaraq o, dirçəliş və iqtisadi inkişaf üçün üzv ölkələrin maliyyə vəsaitlərinə böyük tələbatı ilə əlaqədar olaraq yaradılmışdır. Hər şeydən əvvəl, BYİB-nin bütün vəsaitləri Avropa ölkələrinin dirçəlişinə yönəldilmişdir. 50-ci illərin əvvəllərindən 1948-ci ildə Marşall planına əsaslandırılmış “European Recovery Program” adlı Amerika proqramı qüvvəyə mindikdən sonra BYİB inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqtisadi yardım göstərdi.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) 1956-cı ildə yaradılmışdır. O, marağı olan özəl investorlar ilə birlikdə güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi yolu ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xüsusi iqtisadi təşəbbüslərin irəli sürülməsini dəstəkləyir.

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA) BYİB ilə müqayisədə inkişaf etməkdə olan ölkələrə daha güzəştli şərtlərlə maliyyə vəsaitlərinin verilməsi məqsədilə 1960-cı ildə yaradılmışdır. Bununla əlaqədar BİA uzun müddətə faizsiz ssudalar verir. Bununla belə, bu ssudaların ödənilməsi müddəti uzun müddətə nəzərdə tutulmuşdur.

İnvestisiyaların Zəmanəti üzrə Çoxfunksiyalı Agentlik (İZÇA) 1988-ci ilin aprelində yaradılmış və Dünya Bankı Qrupunun (DBQ) ən gənc üzvü sayılır. Bu təşkilatın əsas məqsədi – qeyri-kommersiya risklərinə qarşı inkişaf etməkdə olan ölkələrə birbaşa investisiyalar qoyulmasına yardım göstərməkdən ibarətdir. Bundan başqa, İZÇA xarici investisiyalara yardım proqramlarının işlənilib hazırlanması zamanı inkişaf etməkdə olan ölkələrin hökumətlərinə məsləhətlər verir.

Bank yaradılan zaman maliyyə resursları onun üzvlərinin üzvlük haqqı hesabına əldə edilir və bu mənbə sayəsində yeni üzvlərin daxil olması ilə artırılır. Amma nizamnamə kapitalı yalnız birinci mərhələdə proqramın maliyyələşdirilməsində əsas rol oynamışdır.

Hazırkı vaxtda BYİB ən yüksək AAA kredit reytinqi olan ortamüddətli və uzunmüddətli borc öhdəliklərinin emissiyası və yerləşdirilməsi, eləcə də, təyin olunmuş faiz qiymətləri üzrə hökumətlərin, mərkəzi bankların qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsinə yardım yolu ilə beynəlxalq maliyyə bazarlarında aparılan əməliyyatlar hesabına əsas vəsaitləri əldə edir. BYİB 100-dən çox ölkədə öz qiymətli kağızlarını yerləşdirir və beynəlxalq kapital bazarlarında ən iri borc alan, o cümlədən, milli bazarlarda ən iri borc alanlar – qeyri-rezidentlərdən biri hesab olunur.

BVF-dən fərqli olaraq BYİB yalnız hökumətlərdən deyil, həmçinin özəl təşkilatlardan, xüsusən, iri TMB-dən kifayət qədər böyük miqdarda vəsaitlər əldə edir.

Son vaxtlar əvvəlcədən verilmiş ssuda və faizlərin ödənilməsindən əldə olunan vəsaitlər daha çox əhəmiyyət kəsb edir. BYİB müntəzəm olaraq həmçinin etibarlı kapital qoyuluşu üçün imkan əldə etmək istəyən investora bank tərəfindən verilən ssudalar üzrə zəmanətli tələblərin satışını (təmin edilməsini) yerinə yetirir.

1982-ci ildən etibarən ənənəvi ortamüddətli və uzunmüddətli borclardan əlavə, pul bazarlarında, xüsusilə, qısamüddətli diskont notaların və dəyişkən faiz qiymətləri notalarının yayılması və emissiya banklarının açdığı kredit xətləri çərçivəsində bu banklardan qısamüddətli kreditlərin götürülməsi hesabına BYİB vəsaitlər cəlb etməyə başlamışdır.

BİA-da resursların əsas mənbəyini nizamnamə kapitalına ödəmələr, BYİB-nin ona ötürdüyü gəlirin bir hissəsi və əvvəlcədən verilmiş ssudaların ödənişi təşkil edir. Belə ki, BİA faktiki olaraq əsas qeyri-kommersiya prinsiplərinə əsasən fəaliyyət göstərir.

BYİB və BİA, əsas etibarilə, layihələr üçün ssuda və kreditlər verməklə maliyyələşmə üçün layihələrin seçilməsi ilə əlaqədar olaraq eyni siyasət yürüdürlər. Bu layihələr iqtisadi və texniki baxımdan nöqsansız hesab olunur və borclu ölkələrin iqtisadi inkişafı üçün yüksək prioritetə malikdirlər.

Kredit alan ölkələrin seçilməsi şərtlərində, eləcə də, borcların özündə əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. BYİB, bir qayda olaraq, borclu ölkənin milli valyutasında deyil, devizlərdə (beynəlxalq səviyyədə ödəniş vəsaitləri kimi qəbul edilmiş) vəsaitlər verir. BYİB-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq borclu ölkələrin ödəmə qabiliyyəti kifayət qədər yüksək olmalıdır. Buna görə də, hər şeydən əvvəl, onun beynəlxalq borclarının miqdarı və strukturu yoxlanılır. Əgər inkişaf etməkdə olan ölkədə bu baxımdan hər şey qaydasında olmazsa, o zaman o, BYİB-in kredit alanı ola bilməz.

BİA-nin tələbləri mülayim xarakter daşıyır və ölkənin borc vəziyyətindən çox, verilən vəsaitlərdən məqsədli və səmərəli şəkildə istifadə olunması ilə əlaqədardır. Bundan əlavə, əhalinin hər bir nəfərinə düşən ÜMM səviyyəsinin kriteriyaları formal olaraq müəyyən olunur, bu zaman ölkə BİA-nin vəsaitlərini ala bilər: 1305 ABŞ dollarından çox olmayaraq (BYİB-də, əksinə çoxdur). Amma təcrübədə BİA kreditləri xeyli aşağı gəlir səviyyələrində verilir.

BYİB və BİA kredit alanı hökumət və ya hökumət zəmanəti alan təşkilat ola bilər. Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (BİA) – Təşkilat 24 sentyabr 1960-cı il tarixində yaradılmış və dünyanın ən kasıb 80 ölkəsinə (onlardan 39-u Afrika qitəsində yerləşən ölkələrdir) uzunmüddətli qrantlar və faizsiz kreditlərin təqdim edilməsi ilə məşğuldur. Bu kreditlər 35-40 il müddətinə faizsiz ayrılır. Təşkilatın yaradılmasından bu günə qədər artıq 161 mlrd. ABŞ dolları məbləğində kredit və qrantlar ayrılmışdır. Bu vəsaitlərin 50%-i Afrika ölkələrinə ayrılmışdır. BYİB-dən fərqli olaraq, BİA dünyanın ən iri ölkələri tərəfindən maliyyələşdirilir.

Əlavə vəsaitlər BYİB-in gəlirlərindən və BİA-nın ayırdığı kreditlər üzrə faiz ödənişlərindən formalaşır. BİA-nın vəsaitləri əsasən təhsil, içməli su təchizatı, kommunal infrastrukturun yaxşılaşdırılması, ətraf mühitin qorunması və digər bu kimi sosial layihələrin həyata keçirilməsinə ayrılır.

BYİB və BİA-nın bir çox ssuda və kreditləri “layihə xarakter”i daşıyır, yəni, konkret dirçəliş və inkişaf layihələrinə uyğun olaraq ayrılır.

Dünya Bankının mütəxəssisləri öz borclarını aşağıdakı şəkildə təsnif edirlər.

Xüsusi investisiya ssudaları (Specific Investment Loans) yeni istehsalat binalarının tikilməsi, artıq mövcud olan obyektlərdə istehsalın genişləndirilməsi və ya onların texniki təminatının təkmilləşdirilməsi məqsədilə müəyyən obyektin maliyyələşdirilməsi üçün verilir. Faktiki olaraq, məhz bu cür ssudalar layihə ssudalarına aid edilir və əvvəl olduğu kimi, ümumi borc miqdarında (50%-ə yaxın) üstünlük təşkil edirlər.

Sektor əməliyyatları (Sector operations). Bu ad altında müxtəlif ssudalar birləşir və onlar iqtisadiyyatın nəqliyyat, energetika, kənd təsərrüfatı və b. məqsədyönlü sektorları çərçivəsində layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün verilir. Məqsədyönlü sektorlar çərçivəsində maliyyə obyektlərinin müəyyən olunması Dünya Bankının təyin etdiyi kriteriyalar üzrə ssuda alan ölkələrin hökumətləri tərəfindən yerinə yetirilir. Ssudalar ya bilavasitə hökumətə (*Sector Investment and Maintenance Loans*), ya da hökumətin təyin etdiyi təşkilatlara verilir və faktiki olaraq onunla son ssuda alan, məsələn, milli maliyyələşdirmə və inkişaf cəmiyyətləri və ya aqrar fondlar (*Financial Intermediary Loans*) arasında vasitəçilər kimi çıxış edirlər. Sektor əməliyyatlarına həmçinin struktur yenidən qurma şəraitində sektor borcları aid edilir (*Sector Adjustment Loans*) və onlar iqtisadi siyasətin dəyişilməsi zamanı yarana bilən məqsədyönlü sektorlar çərçivəsində ümumi məsələlərin həll

olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu ssudalar üzrə vəsaitlər tez-tez idxal əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.

Struktur yenidən qurma və ya büdcəəvazəddici reabilitasiya borcları üzrə ssudalar 1980-ci ildən ödəniş balansı ilə bağlı problemlər ilə üzləşən ölkələrə yardım kimi tətbiq edilir və geniş spektrli hökumət tədbirlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu cür ssudaların ayrılması kriteriyaları bir qədər münasib şəkildədir və DB ilə razılaşıdırılmış qaydada struktur dəyişikliklər proqramının ölkə tərəfindən təqdim olunmasından ibarətdir və müvəffəqiyyət qazanmaq perspektivləri vardır. Bu cür ssudalar BVF tərəfindən ödəniş balansının kəsirinin aradan qaldırılması tədbirlərinin analoji maliyyələşdirilməsinə yaxındır. Buna görə də, qeyd olunan təşkilatlar kredit verilməsi miqyası, müddəti və şərtləri ilə razılaşırlar.

BYİB də həmçinin fəlakətli halların, məsələn, zəlzələ və ya quraqlıq halların (*Emergency Reconstruction Loans*) nəticələrinin aradan qaldırılması üçün bu cür ssudalar verir. Amma onların bu günə qədər qiyməti kiçikdir (bütün ayrılan vəsaitlərin 1%-ə yaxın hissəsi).

BYİB borc vəsaitlərindən özü ssuda verdiyi halda, faiz dərəcələri beynəlxalq kapital bazarlarında onların hərəkəti ilə əlaqədar ümumi tendensiyalardan və pullardan asılıdırlar. BYİB uzun müddət faiz dərəcələrinin müəyyən olunması üçün hesablaşma formullarından istifadə etmişdir, amma burada aşağıdakılar daxil olmaqla 70-ci illərin sonu – 80-ci illərin əvvəllərində yeni yaranan hallar nəzərə alınmırdı: beynəlxalq bazarlarda qiymətlərin geniş şəkildə artıb-azalması; beynəlxalq kreditləşmədə dəyişkən faiz dərəcələrindən istifadə olunmasına keçid; kredit ilə əlaqədar verilən vədlər və faktiki olaraq kreditlərin verildiyi vaxt arasındakı müddətin artırılması və s. Bununla əlaqədar 1982-ci ildən etibarən BYİB hər yarım ildən bir nəzərdən keçirilən dəyişkən faiz dərəcələrindən istifadə etməyə keçdi. İlk faiz qiyməti bank tərəfindən əldə olunan vəsaitlərin xərclərinə əsaslanır. Orta həcmdə olan kapital xərclərinə sonra marja (0,5%)

əlavə olunur. Faktiki faiz dərəcəsi bankın marjası nəzərə alınmaqla təxminən illik 6-7% təşkil edir.

BYİB BVF kimi öhdəlik üzrə komissiya haqqı tutur, bu isə vəd olunan, amma verilməyən borc məbləğinin illik 0,75%-ni təşkil edir. Bu komissiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, borc alan, növbəti tranşın verilməsi üçün kifayət qədər olan vəsaitlərin miqdarının saxlanılmasının vacib olması ilə əlaqədar kreditorda yarana bilən xərclərin, heç olmazsa, bir hissəsini əvəzləşdirməlidir.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) – Təşkilat 1956-cı ildə yaradılmışdır və baş qərargahı Vaşinqton şəhərində yerləşir. BMK-nın 182 üzvü vardır. BMK-ya üzv olmaq üçün BYİB-ə üzvlük mütləqdir. BMK-nın fəaliyyəti əsasən özəl sektorun inkişafına, biznes sektoruna və dövlət qurumlarına texniki yardımın təqdim edilməsinə, özəl sektorda layihələrin maliyyələşdirilməsinə, özəl şirkətlərin beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxışının təmin edilməsinə yardımçı olmaqdan ibarətdir. DB-nin prezidenti eyni zamanda BMK-nın prezidenti kimi də fəaliyyət göstərir. BMK üzv ölkələrin təmsilçilərindən ibarət olan Müdirlər Şurası tərəfindən idarə edilir. BMK-nın kapitalı üzv ölkələrin payına əsasən formalaşır. DB-dən fərqli olaraq BMK dövlət zəmanəti olmayan layihələri də maliyyələşdirir. BMK investisiyalardan əlavə həmçinin texniki yardım və məşvərətçi rolunda da çıxış edir.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) başlıca məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Özəl sərmayəli şirkətlərin finans yetərsizliyi səbəbi ilə əlaqədar üzv hökumətin zəmanətini istəmədən sektora maliyyə dəstəyində yardımçı olmaq;

2. İnvestisiya imkanlarını təhlil edərək, yerli və xarici sərmayəli iş adamlarını bir araya gətirməyə yardımçı olmaq;

3. Yerli və xarici özəl sərmayəli şirkətlərin ölkədə səmərəli investisiyalara yönəlməsinə yardımçı olmaq.

BMQ inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fəaliyyətdə olan özəl sektorlara investisiya proqramlarını dəstəkləyən və bu sahədə yardım edən bir quruluşdur. Qurum kredit vermə mövzusunda

geniş ölçüdə sərbəstliyə malikdir. Açdığı kreditlər orta və uzun müddətli olub, kreditə tətbiq ediləcək olan faiz həddi qoyulacaq investisiyanın riskinə görə dəyişiləndir.

BMK kimi maliyyə institutuna tələbat yarandı. Çünki BYİB öz statusuna əsasən yalnız hökumətlərə ssudalar verir və ya hökumət zəmanətləri tələb edir və özəl şirkətlərin nizamnamə kapitalında iştirak etmək hüququna malik deyildir. BMK, əksinə, özəl təşkilatların xüsusi kapitalında iştirak edir, o cümlədən, zəmanətlərin verilməsi yolu ilə bu cür təşkilatların səhmlərinin və borc öhdəliklərinin satışına yardım göstərir.

BMK-nin maddi yardımı uzunmüddətli ssudalar, şəxsi kapitalda iştirak, zəmanətlər və ya onların kombinasiyası formasında verilə bilər.

BMK-nin hökumət zəmanətlərini tələb etməsinə baxmayaraq, o, öz vəsaitlərinin benefisiarlarının krediti ödəmə qabiliyyətini mükəmməl şəkildə təhlil edir. Bundan savayı, maliyyələşmə riski, bir qayda olaraq, BMK-nin ümumi xərclərin 25%-dən çox olmayan hissəsini təmin etməklə sindikatlaşdırılmış kreditlərdə iştirak hesabına azalır. BMK ilə yanaşı, iri kommertiya bankları və hökumət təşkilatları sindikatların iştirakçıları kimi çıxış edə bilərlər.

BMK tərəfindən verilən ssudalar, ilk növbədə, kapital bazarının maliyyə xidmətlərinin və institutlarının inkişafı ilə əlaqədar maliyyələşmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin emaledici sənaye, avtomobil istehsalı, kimya sənayesi və turizm sahəsi üçün verilən ssudalar böyük əhəmiyyət kəsb edir.

BMK kreditlərinin maliyyə şərtləri BYİB-nə nisbətən daha "sərt"dir". Kreditlər, əksər hallarda, bazarın faiz dərəcələri üzrə verilir. BMK ssudalarının ən böyük hissəsi müxtəlif valyutalarda 7 ildən 12 ilə qədər nəzərdə tutulmuşdur.

BMK-nin özəl firmaların xüsusi kapitalında iştirakı müvafiq ölkənin milli valyutasında vəsaitlərin verilməsi yolu ilə yerinə yetirilir. Nə BYİB, nə də BMK özəl firmaların səhmdarı olurlar. İnvestisiya layihəsinin həyata keçirilməsindən sonra iştirak payları satılır. Bundan başqa, BMK şəxsi investorların marağını artırmaq

üçün nizamnamə kapitalına qoyulan əmanətlərin miqdarı üçün zəmanət verir. (*Guaranteed Recovery of Investment Principal*) adlanan GRİP prinsipi onu nəzərə alır ki, BMK itki ilə əlaqədar öz üzərinə risk götürməklə investorların təqdim etdiyi vəsaitləri nizamnamə kapitallarına yerləşdirir. Dividentlər və kapital gəliri investorlar ilə BMK arasında əldə olunmuş razılaşmaya uyğun olaraq onlar arasında bölüşdürülür. Razılaşmanın vaxtı başa çatdıqdan sonra investor iştirak payını öz adına qeyd etmək və ya ondan imtina etmə imkanları arasında seçim edir. Bununla yanaşı, ən azı ilkin kapital haqqı ona qaytarılır.

Çoxtərəfli İnvestisiya Zəmanəti Agentliyi (ÇİZA) – Təşkilat 1988-ci ildə yaradılmış və nizamnamə kapitalı 1 mlrd. ABŞ dolları məbləğində müəyyən edilmişdir. ÇİZA əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrə birbaşa xarici investisiyaların yatırılmasını təmin edir. Bu təminat əsasən investorların siyasi risklərdən sığortalanması, investor və hökumət arasında vasitəçilik, investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində hökumətə məsləhət xidmətinin göstərilməsi formasında həyata keçirilir. Bu təşkilatın zəmanəti investorların müqavilə şərtlərinin pozulmasından, dövlət tərəfindən müsadirə edilməsi riskindən, vəsaitlərin azad axını kimi risklərə zəmanət verir. Lakin, ÇİZA-nın zəmanətləri kommersiya risklərindən, məsələn müflisləşmə riskindən qorunur. Zəmanətin təqdim edilməsi prosesində aşağı gəlirli, siyasi böhran və ya münaqişə olan ölkələrə, ekologiya və sosial baxımdan vacib layihələr və infrastrukturun inkişafına üstünlük verilir. ÇİZA-nın zəmanətləri investisiya yönəldilən ölkədə qeydiyyatda olmayan şirkət və özəl şəxslərə təqdim edilir. Zəmanətlər 3 -15 il müddətinə təqdim edilir. DB-dan fərqli olaraq, investisiya yönəldilən ölkə tərəfindən qarşılıqlı zəmanət tələb olunmur. Həmçinin, ÇİZA özəl investor kimi çıxış edə bilməz və kreditlər təqdim etmir. Hal - hazırda ən maksimal zəmanət kimi bir investisiya layihəsi üçün 110 mln. ABŞ dolları və bir ölkə üçün 440 mln. ABŞ dolları nəzərdə tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, təşkilat spirtli içkilər və tütün istehsalına və qumar oyunları ilə bağlı biznes layihələrə

zəmanət vermir. ÇİZA tərəfindən 1988-ci ildən etibarən 17.4 mlrd. ABŞ dolları məbləğində 900-ə yaxın zəmanət təqdim edilmişdir. Həmçinin, ÇİZA ABŞ-ın 50 mlrd. dollar məbləğində 96 ölkəyə birbaşa investisiyanın yatırılmasını dəstəkləmişdir.

İZÇA yalnız qeyri-kommersiya riskləri üzrə xarici investorlara zəmanətlər verir. Agentlikdə onlara aid edilir: valyuta köçürülməsinə, ekspropriasiya və bu kimi oxşar tədbirlərə qoyulan məhdudiyətlər və bunun nəticəsində zəmanətin sahibi öz kapital qoyuluşuna, ona nəzarət edilməsi və ya bu cür kapital qoyuluşundan əhəmiyyətli dərəcədə əldə edilən gəlir ilə bağlı mülkiyyət hüququndan məhrum edilir; müqavilələrin pozulması; müharibələr və ya mülki iğtişaşlar.

Investisiya qəbul edən ölkədə xarici investordakı itkilərə gətirib çıxaran şüurlü törədilən hərəkətlər ilə yanaşı, yerli hökumətlərin müdaxiləsi lazım olduqda fəaliyyətsizlik göstərdiyi hallarda İZÇA zəmanətləri genişləndirilir. Bununla yanaşı, müxtəlif cür qeyd-şərtlər nəzərdə tutulmuşdur və onlara əsasən ümumi iqtisadi vəziyyətin nəticəsi kimi xarici investorların fəaliyyətində mənfi halları şərh etmək mümkündür. Məsələn, xarici investor sübut etməlidir ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi ilə əlaqədar ümumi xarakter daşıyan tədbirlərin deyil, məhz investisiyanı qəbul edən ölkənin yürütdüyü ayrı-seçkilik siyasəti nəticəsində itkilərə məruz qalmışdır.

Yalnız İZÇA üzvləri olan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə risklərin yarandığı hallarda zəmanətlər verilir. Zəmanətlərin obyektı birbaşa xarici investisiyalar, eləcə də, investisiyanı alan ölkənin ərazisində şirkətlərin səhmlərinin alqısı ilə həyata keçirilən investisiyalar hesab olunur. Zəmanət verilən kapital qoyuluşu ilə əlaqədar hüquq və ya tələblər investor tərəfindən güzəştlər formasında agentliyə təqdim olunur.

Agentlik kapitalların hərəkətində maneələrin aradan qaldırılması, o cümlədən, birbaşa xarici investisiyalara şərait yaradılması və investorlar ilə investisiya qəbul edən ölkələr arasında mübahisələrin tənzimlənməsi üçün kömək etməlidir.

İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz (İMHBM) – Mərkəz 1966-cı ildə İnvestisiya Mübahisələrinin Dövlətlərarası Həlli üzrə Konvensiyanın imzalanması nəticəsində yaradılmışdır. Mərkəzin əsas məqsədi tərəflərin barışması üçün hüquqi şəraitin yaradılması, beynəlxalq investisiyalar üzrə mübahisələrdə arbitraj prosedurların aparılması, özəl investisiyalara qeyri–iqtisadi maneələrin aradan qaldırılmasından ibarətdir. Hazırda 143 ölkə təşkilatın üzvüdür. Təşkilat mübahisələri iki yolla həll edir: tərəflərin barışması və arbitraj məhkəməzi. İMHBM Administrativ Şura və Katiblik tərəfindən idarə olunur. Administrativ Şuranın Sədri – DB-nin Prezidentidir və Şurada Konvensiyanı ratifikasiya edən ölkələrin bir nümayəndəsi təmsil olunur.

DB-nin Azərbaycanda fəaliyyəti haqqında məlumat – Azərbaycan Respublikasının ölkədə sosial–iqtisadi inkişafı təmin etmək, əhəlinin sosial rifah halını yaxşılaşdırmaq, sosial–iqtisadi və infrastruktur layihələri həyata keçirmək üçün beynəlxalq maliyyə-kredit institutları ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılmasına və onların dəstəyinə ehtiyacı yaranmışdır. Bu məqsədlə Azərbaycan DB-yə üzv olmaq istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirmiş və 1992-ci ilin sentyabr ayında Dünya Bankına, 1995-ci ilin martında Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasına, həmçinin 1992 və 1995-ci illərdə müvafiq olaraq Çoxtərəfli İnvestisiyaların Təminatı Agentliyi və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasına üzv seçilmişdir.

Üzv seçilən andan etibarən DB ölkəmizin bazar iqtisadiyyatına keçidində, çevik iqtisadi inkişafın reallaşdırılması və neft və qaz ehtiyatlarının artmasından faydalanmaq üçün qeyri-neft sektoru infrastrukturunun bərpası və inkişafı üzrə Azərbaycana yardım etmişdir. Həmçinin, DB sosial sektorda xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, qaçqın və məcburi köçkünlərə, həmçinin, təhsil sektorunda məktəblərin yenidən bərpası və müəllimlərin təlimləndirilməsi istiqamətində layihələrin həyata keçirilməsinə dəstək vermişdir.

DB əsasən Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası vasitəsilə Azərbaycanın nəqliyyat (52,34%), enerji/daq-mədən sənayesi (2,31%), səhiyyə/qidalanma/əhali (2,22%), kənd təsərrüfatı (5,74%), təhsil (1,15%), maliyyə (0,57%), sosial inkişaf (1,22%), sosial müdafiə (0,51%), urbanizasiya (7,58%), ətraf mühit (0,6%), su təsərrüfatı (22,63%), dövlət sektorunda idarəetmə (1,44%), maliyyə/özəl sektorun inkişafı (1,7%) sektorlarına investisiya yatırmışdır. Azərbaycanda həyata keçirilməkdə olan 2006-2015-ci illər üzrə Yoxsulluğun Azaldılması və Davamlı İnkişaf üzrə yeni Dövlət Proqramı (YADİDP), 2007-2010-cu illəri əhatə edən və YADİDP-in məqsədlərini özündə birləşdirən Ölkə Tərəfdaşlıq Strategiyası (ÖTS) çərçivəsində DB ilə əməkdaşlıq davam etdirilməkdədir. ÖTS Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən müəyyən olunmuş ehtiyac və prioritetlərə əsaslanan partnyorluq planıdır. Bu Strategiyada yüksələn struktur islahatları, dövlət sektorunun idarə olunması və institusional potensialın gücləndirilməsi və daha geniş dövlət zəmanətli investisiya proqramının dəqiqliklə prioritetləşdirilməsi və səmərəli icrası əks olunmuşdur. ÖTS YADİDP-in məqsədlərini əks etdirir və aşağıda qeyd olunan dörd vacib prinsipə əsaslanır: (i) dövlət sektorunun idarə olunmasının keyfiyyət və şəffaflığının təkmilləşdirilməsi; (ii) qeyri-neft iqtisadiyyatının davamlı və tarazlaşdırılmış inkişafının dəstəklənməsi; (iii) sosial xidmətlərin keyfiyyətinin və onlara çıxış imkanlarının yaxşılaşdırılması; (iv) ətraf mühitin idarə olunması və mühit dəyişikliklərinin inkişaf etdirilməsi. Hazırda DB ilə 2011-2014-cü illəri əhatə edəcək yeni Ölkə üzrə Tərəfdaşlıq Strategiyasının hazırlanması istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

AMB DB ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir və eyni zamanda DB-də Azərbaycan tərəfindən müdir AMB-nin sədridir. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində DB-nin Azərbaycan üzrə ölkə Strategiyasında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin və sosial-iqtisadi və infrastruktur layihələrin həyata keçirilməsində əlaqələndirici rol oynayır.

Eyni zamanda, DB-nın Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə həyata keçirdiyi layihələrlə yanaşı maliyyə sektorunda həyata keçirilən islahatlara yardım göstərilməsi məqsədilə BVF və DB-nin dəstəyi ilə AMB tərəfindən formalaşdırılmış və həyata keçirilən “Maliyyə sektorunun inkişaf strategiyası”ndan irəli gələn strateji məqsədlərə xidmət edən “Maliyyə sektoruna texniki yardım” layihəsinin icrası müvəffəqiyyətlə reallaşdırılmışdır. Bu layihə çərçivəsində ölkədə mütərəqqi texnologiya əsasında ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirilməsi, o cümlədən Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi, Kart Prosesinq Mərkəzi, Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestri və s. mühüm layihələr həyata keçirilmişdir. Layihənin əsas məqsədləri kimi a) hüquqi, tənzimləyici və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi, b) bank infrastrukturunun gücləndirilməsi və c) bankların yenidənqurulması və diversifikasiyasına texniki yardım göstərilməsi müəyyən olunmuşdur. Layihə bank sektorunda islahatların stimullaşdırılması və dəstəklənməsində əhəmiyyətli rol oynamaqla bank sisteminin həcmnin, habelə xidmətlərin miqyasının və keyfiyyətinin nəzərəcarpacaq artımına gətirib çıxarmışdır. Layihənin Mərkəzi Bank komponenti çərçivəsində müəyyən olunmuş fəaliyyət planına uyğun olaraq aşağıdakı hədəflər üzrə əsaslı nəticələr əldə olunmuşdur:

- Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma – Klirinq Sisteminin (XÖHKS) yaradılması;
- “Millikart” Prosesinq Mərkəzinin yaradılması;
- Bank sisteminin mühasibat uçotunun beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına (BMUS) tam keçidinin təmin olunması;
- Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrinin (MKR) yaradılması;
- Kommunal Xidmət Haqları Ödənişi Sisteminin (KXHÖS) yaradılması.

2002-ci ildən başlayaraq DB ilə fəal danışıqlar aparılmış və nəhayət 24 may 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında dəyəri 8,4 milyon SDR

(12,25 milyon ABŞ dolları) məbləğində “İnkişaf krediti haqqında” Saziş (Maliyyə xidmətlərinin inkişafı layihəsi) imzalanmışdır.

Layihə “Azərpoçt” Dövlət Müəssisəsinin mövcud platformasından (şöbə və agentliklər, digər cari və potensial imkanlar) istifadə etməklə Azərbaycanda maliyyə xidmətlərinin inkişafına şərait yaratmağı, kənd yerlərində və kiçik şəhər mərkəzlərində əhalinin bank-maliyyə xidmətlərinə sərbəst çıxışını təmin etməyi və yerli poçt şöbələri vasitəsilə müştərilərə geniş həcmli xidmətlər təklif etməyi nəzərdə tutur.

1.3. BEYNƏLXALQ HESABLAŞMALAR BANKI

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BHB) beynəlxalq monetar və maliyyə əməkdaşlığının inkişafını təmin edən və mərkəzi banklara xidmət göstərən beynəlxalq təşkilatdır. BHB öz mandatını yerinə yetirmək üçün mərkəzi banklar arasında və beynəlxalq maliyyə sferasında müzakirələrin aparılması və siyasətin təhlilinin təşviqi üzrə forum, iqtisadi və monetar tədqiqatlar üzrə mərkəz, maliyyə köçürmələrində mərkəzi banklar üçün ilkin tərəfdaş, beynəlxalq maliyyə əməliyyatlarında agent kimi fəaliyyət göstərir.

Hazırda BHB dünyanın ən yaşlı beynəlxalq maliyyə təşkilatıdır. BHB-nin müştəriləri əsasən mərkəzi banklar və beynəlxalq təşkilatlardır və buna görə də BHB özəl fərdlərə və ya hüquqi şəxslərə maliyyə xidmətləri göstərmir və onlardan depozit qəbul etmir. BHB tərəfindən hər il təşkil edilən tədbirlərdə mərkəzi banklar və nəzarət agentliklərindən 5000-dən çox nümayəndə iştirak edir.

BHB tərəfindən təşkil edilən ən vacib görüş mərkəzi bank Sədrləri və rəhbər işçilərinin müntəzəm görüşüdür. Bu görüş Bazel şəhərində 2 aydan bir təşkil edilir və məqsədi dünya iqtisadiyyatı, maliyyə bazarları barədə müzakirələr aparmaq, mərkəzi bankların fəaliyyəti ilə əlaqədar təcrübə mübadiləsi üçün imkan yaratmaqdan

ibarətdir. Mərkəzi bank rəhbərlərinin digər görüşləri monetar siyasətin yürüdülməsi, beynəlxalq maliyyə bazarlarına nəzarət, mərkəzi bankların idarəedilməsi və digər bu kimi məsələlərin müzakirəsinə fokuslaşmışdır.

BHB eyni zamanda tədqiqatlar və statistika, seminar və konfransların təşkili, mərkəzi banklar üçün bank xidmətlərinin göstərilməsi istiqamətində də fəaliyyət göstərir.

Təşkilata üzvlük: BHB-nin hazırda xarici ölkələrin mərkəzi banklarından ibarət 56 üzvü vardır.

Təşkilatı struktur: BHB-nin üzvü olan mərkəzi bankların hər biri Ümumi Yığıncaqda təmsil olunur və müzakirə olunan məsələlər üzrə səs verirlər. Nümayəndələrin səs hüquqları BHB-nin həmin ölkədə emissiya etdiyi səhm saylarına mütənasib formalaşdırılır. Ümumi Yığıncaqda mərkəzi bankların qərarları əsasən gəlir və mənfəətin bölüşdürülməsi, illik hesabatın və Bankın hesablarının təsdiqi, İdarə Heyətinin üzvlərinə ödənilən vəsaitlərin razılaşdırılması və Bankın xarici auditorlarının seçilməsi məsələlərinə fokuslaşır. Ümumi Yığıncaq adətən iyunun sonu - iyulun əvvəllərində keçirilir. Lakin, Ümumi Yığıncaq Bankın nizamnaməsinə düzəliş, əsas kapitalla və ya likvidliyə dəyişiklik edilməsi məqsədilə növbədənkənar da çağırıla bilər.

Bankın Direktorlar Şurasının 19 üzvü var. Şurada əlavə olaraq 6 Mərkəzi Bank Sədrilərindən ibarət direktorlar da təmsil olunur. Bunlar Belçika, Fransa, Almaniya, İtaliya, İngiltərə Mərkəzi Bankının və ABŞ Federal Ehtiyatlar Sisteminin Sədridir. Hər bir əlavə direktor həm də eyni millətdən olan digər üzvü təyin edə bilər. Braziliya, Kanada, Çin, Yaponiya, Niderland, İsveç and İsveçrə Mərkəzi Bankının Sədrləri və Avropa Mərkəzi Bankının Prezidenti hazırda İdarə Heyətinə üzv seçiliblər.

Direktorlar Şurasının üzvləri arasından 3 illik müddətə Sədr seçilir. Şura həm də Sədr müavini seçir. Şura BHB-nin strategiya və siyasətinin formalaşdırılması, idarəetməyə nəzarət və Bankın Nizamnaməsi ilə müəyyən olunmuş digər funksiyaları icra edir. Şura ildə ən azı 6 dəfə görüşür. Şuranın seçilmiş üzvləri tərəfindən

formalaşdırılan 4 Məşvərətçi Komitə işlərin icrasında Şuraya yardım edir.

Administrativ Komitə büdcə və xərclər, insan resursları siyasəti, informasiya texnologiyaları sahəsinə cavabdehdir. Komitəyə Sədr müavini rəhbərlik edir.

Bank və Risklərin idarəedilməsi Komitəsi BHB-nin bank əməliyyatları üçün biznes modellər və maliyyə məqsədlərinə, BHB-nin risklərin idarəedilməsi çərçivəsinin yaradılmasına cavabdehdir.

Audit Komitəsi Şura ilə Daxili və Xarici Auditorlar arasında əlaqələndirməni həyata keçirir və Bankda risklərin idarəedilməsi çərçivəsi və siyasətinin icrasına nəzarət edir.

Təyinat Komitəsi BHB-nin İcraçı Komitəsinin 6 üzvünün təyinatına cavabdehdir və Şuranın Sədri tərəfindən rəhbərlik edilir.

BHB-nin Baş meneceri Direktorlar Şurası tərəfindən müəyyən olunan siyasətin həyata keçirilməsinə və Bankın ümumi idarəedilməsinə cavabdehdir. Menecmentə Baş Katiblik, İqtisadi müvavir, Monetar və İqtisadi departament, Bank departamenti və Baş Konsul daxildir.

1.4. ÇİRKİLİ PULLARIN YUYULMASI VƏ TERRORÇULUĞUN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNƏ QARŞI MÜBARİZƏ TƏŞKİLATI (MONEYVAL)

Moneyvalın fəaliyyətinin məqsədi üzv ölkələrin öz ölkələrində çirкли pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı effektiv mübarizə sistemlərinə malik olmalarını təmin etməkdən ibarətdir. Bu standartlar Maliyyə Fəaliyyəti üzrə İşçi Qrupunun (FATF) tövsiyələrində öz əksini tapmışdır. Bu tövsiyələrə misal olaraq narkotik və psixotrop maddələrdən qeyri-qanuni istifadə üzrə 1998-ci il Birləşmiş Millətlər Konvensiyasını, transmilli səviyyədə təşkil olunan cinayətə qarşı Birləşmiş Millətlər Konvensiyasını, çirкли pulların yuyulması üçün maliyyə sistemindən

istifadəyə qarşı preventiv tədbirlər üzrə müvafiq Avropa Birliyi Direktivləri və s. göstərmək olar.

Bu monitoring mexanizmi FATF-a üzv olmayan Avropa Şurasına üzv ölkələrdə çirkli pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə tədbirlərini təhlil edir. MONEYVAL-a üzv olan, lakin sonralar FATF-a üzv olan Avropa Şurasına üzv ölkələr MONEYVAL-a tam üzv olmasını (məs. Rusiya Federasiyası) qərara ala bilər.

MONEYVAL “FATF təmayülü”nün aparıcı regional qruplarından biridir. Sözügedən təşkilat qarşılıqlı qiymətləndirmələrin diqqətli təhlili vastisəsilə ona üzv ölkələrə hüquq, maliyyə və qanunun həyata keçirilməsi istiqamətində bütün zəruri beynəlxalq standartlara çıxış imkanlarını yaradır. MONEYVAL-ın hesabatı çirkli pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə istiqamətində yerli rejimlərin, həmçinin, beynəlxalq səviyyədə bu sahədə əməkdaşlıqda dövlətlərin bacarığının effektivliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə yüksək səviyyədə nəzərdən keçirilmiş tövsiyələrlə təmin edir. Bundan əlavə, təşkilat sözügedən sahədə xüsusi tədris də təşkil edir.

MONEYVAL-a 28 daimi və 2 müvəqqəti ölkə üzvdür. Avstriya və Birləşmiş Krallıq FATF Administrasiyası tərəfindən təyin edilən 2 müvəqqəti dövlətlərdir. Digər 28 daimi üzvlər aşağıdakılardır: Albaniya, Andorra, Ermənistan, Azərbaycan, Bosniya və Hersoqovina, Bolqarıstan, Xorvatiya, Kipr, Çexiya, Estoniya, Gürcüstan, Macarıstan, İsrail, Latviya, Litva, Lixtenşteyn, Malta, Moldova, Monako, Monteneqro, Polşa, Rumıniya, Rusiya (həmçinin FATF-ın üzvü), San Marino, Serbiya, Slovakiya, Sloveniya, Makedoniya və Ukrayna. 2006-cı ilin yanvar ayında İsrail dövləti MONEYVAL-ın fəal müşahidəçilik statusunu almışdır.

MONEYVAL Avropa Şurasının Çirkli Pulların Yuyulması və Terrorçuluğun Maliyyələşdirilməsinin Qiymətləndirilməsi üzrə Ekspertlər Komitəsi tərəfindən idarəyə təyin olunan rəis və rəis müavini tərəfindən idarə olunur. Avropa Şurasının təmin etdiyi Katiblik də Komitənin işinə köməklik göstərir. Sözügedən Katiblik

Avropa Şurasının İnsan Haqları və Hüquqi İşlər üzrə Baş Direktorluğunun bir hissəsidir. Hazırda Avropa Şurasının Moneyval üzrə İcraçı Katibi c-b Con Rinquthdur. MONEYVAL-ın toplantıları Fransanın Strasburq şəhərində keçirilir. İllik plenar toplantıların sayı digər geniş toplantıların təşkil olunub-olunmamasından asılı olaraq 3 və ya 4-dür.

MONEYVAL Dünya Bankı, BVF, FATF və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

Moneyvalın Azərbaycanda fəaliyyəti haqqında məlumat: Avropa Şurasının Çirkli Pulların Yuyulması və Terrorçuluğun Maliyyələşdirilməsinin Qiymətləndirilməsi üzrə Ekspertlər Komitəsi tərəfindən MONEYVAL-ın prosedurlarının VI mərhələsinə əsasən 11 dekabr 2009-cu il tarixində Azərbaycan üzrə hesabatını açıqlamışdır. Hesabata əsasən Azərbaycanın çirkli pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında qanunvericilik bazasını hazırlanmış və icrasına başlanılmışdır. Bundan əlavə, Azərbaycanda maliyyə monitorinqi xidməti əməliyyatlara başlamış, hesabatlar qəbul edilir və araşdırılır.

1.5. EGMONT QRUP (MALİYYƏ MONİTORİNQ BİRLİYİ)

“Egmont” Qrup beynəlxalq əməkdaşlığın stimullaşdırılması üzrə Maliyyə Monitorinqi Birliyinin (MMB) qeyri-rəsmi beynəlxalq qrupudur. “Egmont” Qrup MMB şəbəkəsinin inkişafının təmin edilməsi ilə 1995-ci ildə Brüssel şəhərində yaradılmışdır. MMB-nin qurumları mütəmadi görüşərək, xüsusən məlumat mübadiləsi, təlim və təcrübə mübadiləsi sahələrində əməkdaşlığın yollarını müəyyənləşdirirlər.

“Egmont” Qrupunun məqsədi MMB-lərə bütün dünyada çirkli pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə əməkdaşlığı təmin etmək və bu sahədə yerli

proqramların həyata keçirilməsinə yardım etməkdən ibarətdir. Bu yardıma aşağıdakılar daxildir:

- Məlumatların qarşılıqlı mübadiləsi üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirməsi və sistemləşdirməsi;

- MMB tərəfindən işə götürülən əməkdaşların təcrübə və bacarıqlarının təkmilləşdirməsi üçün onların həvəsləndirməsi və təlimlər təklif etməklə MMB-lərin effektivliyinin artırılması;

- “Egmont” İnternet Mənbəyi kimi texnoloji tətbiq vasitələri ilə MMB-lər arasında daha yaxşı və təhlükəsiz əlaqələrə yardım etmək;

- MMB üzvlərinin əməliyyat bölmələri arasındakı əməkdaşlığın və dəstəyin artırılmasına kömək göstərilməsi.

“Egmont” Qrupa üzv olmaq üçün çirkli pullarla əlaqəsi olan maliyyə məlumatlarının qəbul və təhlil edilməsi və səlahiyyətli şəxslərə bildirilməsi, həmçinin maliyyə informasiyasının aşkar edilməsi üzrə məsuliyyət daşıyan mərkəzi və ya milli agentlik olmaqla, “Egmont” Qrupun tələblərinə uyğun olan hər bir maliyyə monitorinqi təşkilatı müraciət edə bilər. “Egmont” Qrupa üzvlük prosesi 8 mərhələdən ibarətdir.

“Egmont” Qrupun tərkibinə MMB rəhbərliyi, “Egmont” Komitəsi, İşçi Qrupu və “Egmont” Katiblik Qrupu daxildir.

“Egmont” Qrupun İdarə Heyətinə MMB rəhbərliyi nəzarət edir. MMB rəhbərliyi “Egmont” Qrupun üzvlüyü, strukturu, büdcəsi və prinsipləri üzrə qərarları qəbul edir. Hazırda “Egmont” Qrupun sədri c-b Luis Urrutiyaadır. Bununla yanaşı, o MMB-nin Meksika üzrə rəhbəri və “FATF”-in vitse-prezidentidir. C-b Urrutiyanın “Egmont” Qrupa sədrliyi 2010-cu ilin iyun ayında bitəcəkdir və o, “FATF”-in prezidenti olacaqdır.

“Egmont” Komitəsi MMB rəhbərliyi və İşçi Qrupu üçün məsləhətçi və əlaqələndirici kimi fəaliyyət göstərir. İnkişaf, əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsinin aparılması məqsədilə “Egmont” Qrup aşağıdakı 5 İşçi Qrupu yaratmışdır:

- Hüquq İşçi Qrupu;

- Əhatə dairəsi İşçi Qrupu;
- Təlim İşçi Qrupu;
- Əməliyyat İşçi Qrupu;
- İT İşçi Qrupu.

“Egmont” Qrupun Katibliyi Kanadanın Toronto şəhərində yerləşməklə 2007-ci ildə yaradılmışdır. Katiblik əsas etibarını ilə inzibati işləri görür.

FƏSİL 2. REGIONAL ƏHƏMIYYƏTLİ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ TƏŞKİLATLARI

2.1. AVROPA YENİDƏNQURMA VƏ İNKİŞAF BANKI

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) 1991-ci ildə, Mərkəzi və Şərqi Avropada yardıma ehtiyacı olan post - sovet ölkələrində özəl sektorun canlandırılmasına yardım məqsədilə yaradılmışdır. AYİB hazırda regionda ən böyük investor rolunu oynayır və öz maliyyə vəsaitlərindən başqa digər əhəmiyyətli bir-başə investisiyaları da özündə cəmləşdirir. AYİB-in 61 ölkə və 2 beynəlxalq institutdan ibarət səhmdarı vardır. Lakin, dövlət sektoruna malik səhmdarlarının olmasına baxmayaraq Bank əsasən digər kommersiya tərəfdaşları vasitəsilə özəl sektora investisiya yatırır. AYİB bank, sənaye və biznes sektoru üçün layihələri maliyyələşdirir. O həmçinin özəlləşdirməyə dəstək, dövlət müəssisələrinin restrukturizasiyası və bələdiyyə xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində dövlət müəssisələri ilə də əməkdaşlıq edir.

AYİB – 1990-cı ildə dünya üzrə üçüncü ən böyük kredit təşkilatı olmaqla Avropa yenidənqurma və İnkişaf Bankı üzrə Sazişin imzalanması ilə yaradılmışdır. Öz fəaliyyətinə 1991-ci ildən başlamışdır. Bankın mərkəzi ofisi böyük Britaniyanın London şəhərində yerləşməkdədir. AYİB-na 60 yaxın ölkə və institutlar daxildir.

AYİB öz mandatına əsasən yalnız demokratik prinsiplərə söykənən ölkələrlə əməkdaşlıq edir. Hal - hazırda AYİB Orta Avropa və Mərkəzi Asiya regionunda 29 ölkəyə investisiya ayırır. Bank əsasən istiqrazların emissiyası hesabına vəsaitlər cəlb edir. Bankın fərqliyi ondan ibarətdir ki, bank investisiya layihələrinə geniş həcmdə milli valyutalar cəlb edir. Bütün investisiya layihələrində Bank bazar iqtisadiyyatının formalaşması, özəl sektora yardım məqsədilə zəruri infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, yerli kapitalın cəlb edilməsi və s. istiqamətlərdə dəstək olur. 1991 -

2008-ci illərdə AYİB Şərqi Avropa ölkələrinə 33 mlrd. avro vəsait ayırmışdır. 2009-cu ildə Bankın xüsusi kapitalı 20 mlrd. avro təşkil etmişdir. AYİB tərəfindən maliyyələşdirmənin əsas şərtlərindən biri irihəcmli layihələrin (5 mln. - 250 mln. avro) maliyyələşdirilməsidir. AYİB-in orta investisiya portfeli 25 mln. avroya bərabərdir.

Bu günə Azərbaycan, Albaniya, Ermənistan, Belarus, Bosniya və Hersoqovina, Bolqarıstan, Xorvatiya, Estoniya, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Latviya, Litva, Makedoniya, Macarıstan, Çernoqoriya, Moldova, Monqolustan, Polşa, Rumıniya, Rusiya, Serbiya, Slovakiya, Sloveniya, Tacikistan, Türkiyə, Türkmənistan, Ukrayna və Özbəkistan kimi ölkələr AYİB-in həm üzvü, həm də əsas investisiya alıcılarıdır.

Bankın Ali Baş İcraedici orqanı – İdarəedicilər Şurasıdır. Şurada hər səhmdar ölkə öz nümayəndəsi ilə təmsil olunur və adətən nümayəndə rolunda ölkənin maliyyə naziri çıxış edir. Bankın strateji idarəedilməsi Direktorlar Şurası tərəfindən icra olunur. Direktorlar Şurası AYİB-in direktivlərinin realizasiyasına və Bankın ümumi fəaliyyətinə cavabdehlik daşıyır. Bankın Prezidenti İdarəedicilər Şurası tərəfindən 4 il müddətinə sadə səs çoxluğu ilə seçilir. Prezident eyni zamanda, ikinci müddətə də seçilə bilər.

AYİB-in Azərbaycanda fəaliyyəti haqqında məlumat: Azərbaycan AYİB-ə 25 sentyabr 1992-ci il tarixdə üzv seçilmişdir və o vaxtdan etibarən AYİB Azərbaycanda enerji, nəqliyyat, su, bankçılıq, mülkiyyət, aqrobiznes və ümumi sənaye kimi sahələri əhatə edən ölkə və regional əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsini dəstəkləmişdir. Bununla yanaşı, AYİB ölkədə institusional inkişafın və rəqabətliyin artırılması məqsədilə maliyyə və texniki yardım göstərmişdir. Azərbaycanda fəaliyyətə başladığı dövrdən indiyədək AYİB ümumi məbləği 1,4 milyard avro olan 100 layihəni dəstəkləmişdir. AYİB-in maliyyə sektoru üzrə fəaliyyət istiqaməti bank sistemində aparılan islahatlar, maliyyə siyasəti və respublikanın maliyyə institutlarına dair gələcək siyasətin təşkili və həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir.

AYİB Azərbaycanda maliyyə sektorunun güclənməsi istiqamətində aktiv fəaliyyət göstərir. AYİB-in maliyyə sektorunda fəaliyyəti banklara kredit xətlərinin təmin edilməsi, Mikromaliyyələşdirmə Bankının kapitalında və özəl bankların kapitalında iştirak, eləcə də dövlət banklarının özəlləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilir. AYİB-in son zamanlar Azərbaycanda fəaliyyət sferası nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlmiş və müxtəlif sektorlar üzrə həyata keçirilmiş əməliyyatların sayı kəskin şəkildə artmışdır. Ölkə Strategiyasının həyata keçirildiyi müddət ərzində təbii ehtiyatlar sektorunda imzalanmış layihələr AYİB-in biznes fəaliyyətlərinin ümumi dəyəri olan 239 mln. avronun böyük hissəsini (73%) təşkil etmişdir.

AYİB-in investisiya layihələrinin müxtəlif sektorları əhatə etməsinə baxmayaraq, dövlət sektorunda iri infrastruktur layihələrinin xüsusi çəkisi daha böyükdür. Bu isə sabit və çoxşaxəli özəl sektorun inkişaf prosesində aparıcı rol oynaması üçün zəruri iqtisadi, infrastruktur bazasının yaradılmasına olan ehtiyacı göstərir. Eyni zamanda neft gəlirlərinin artması nəticəsində Hökumətin borcalma qabiliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə artması öz növbəsində Hökumətin dövlət sektoru infrastrukturunda çox ehtiyac duyulan investisiyaları almaq imkanlarını artırır.

Avstraliya, Avstriya, Belçika, Kanada, Kipr, Çexiya, Danimarka, Misir, Finlandiya, Fransa, Almaniya, Yunanistan, İspaniya, İrlandiya, İsrail, İtaliya, Yaponiya, Lüksemburq, Malta, Meksika, Mərakeş, Niderland, Yeni Zelandiya, Norveç, Portuqaliya, Cənubi Koreya, İspaniya, İsveçrə, İsveç, Birləşmiş Krallıq və ABŞ AYİB-in yalnız maliyyələşdirici üzvləridirlər.

Bankın strukturu aşağıdakı kimidir: İdarəçilər şurası, Direktorat, Komitələr, Prezident, Ətraf mühit üzrə məsləhət şurası.

Bank əməliyyatları departamenti 3 şöbəyə malikdir: Ölkələr üzrə qrup, sahələr üzrə qrup və əməliyyatlara dəstək qrupu. Hər bir şöbənin tərkibinə üzv ölkələrin özəl və dövlət sektoru sahəsində ixtisaslaşmış mütəxəssislərdən ibarət işçi qrupu daxildir.

Bank kapital resurslarına nizamnamə kapitalı, borc vəsaitləri, bankın təq-dim etdiyi kredit və zəmanətlərə görə daxil olan vəsaitlər, bankın investisiyalarından daxil olan gəlirlər və bankın xüsusi fondlarının resurslarına aid olmayan istənilən digər maliyyə vəsaitləri və gəlirlər daxildir.

Bankın səhm kapitalının ümumi məbləği 10 milyard Avro təşkil edir. Avro Bankın rəsmi valyutası hesab olunur. Bankın bütün aktivləri, öhdəlikləri və maliyyə hesabatları avro ilə aparılır. Səhm m kapitalı hər birinin nominal dəyəri 10 000 Avro olan 1 milyon aksiyadan ibarətdir. Dəyəri ödənilən aksiyaların ümumi məbləği 4.3 milyard dollardır.

2.2. ASIYA İNKİŞAF BANKI

Asiya İnkişaf Bankı (AİB) 1966-cı ildə yaradılmış və missiyası üzv ölkələrin inkişafında onlara yardım etməklə yoxsulluğun azaldılması və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasından ibarət olan beynəlxalq maliyyə institutudur. AİB-i maliyyələşdirən 67 üzv ölkə vardır ki, bunlardan 48-i Asiya və Sakit Okeanı regionundan, 19-u isə dünyanın digər yerlərindəndir.

Asiya İnkişaf Bankı Asiya və Uzaq Şərqi Asiya Ölkələri üçün Birləşmiş Millətlər İqtisadi Komissiyasının tövsiyyəsi ilə Manilada 4 dekabr 1965-ci il tarixində qurulmuşdur. 1966-cı ilin dekabrından fəaliyyətə başlamışdır.

Asiya İnkişaf Bankı bölgə xarakterli bir inkişaf bankıdır. Təməl məqsədi, Uzaq və Şərq Asiya regionuna daxil olan ölkələrin iqtisadi və maliyyə əməkdaşlığını inkişaf etdirmək və iqtisadi böyüməsini dəstəkləməkdir. Asiya İnkişaf bankının Əsas məqsədi Asiya və okeaniyada yaşayan və gündəlik gəlirləri 2 dollardan az olan əhalinin həyata səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Bu regionda yüksək inkişafa baxmayaraq adı çəkilən zona dünya üzrə yoxsulların 2/3-nin vətənidir. Asiya İnkişaf Bankı Çoxtərəfli inkişaf üzrə Beynəlxalq maliyyə İnstitutudur. Bankın sahibləri kimi 67 ölkə çıxış edir ki, onların 48-i region ölkələri digərləri isə dünya-

nın digər regionlarındanır. AİB nəzərlərini yoxsulluq üzərində cəmləyərək, region ölkələrinin bu problemdən qurtulması və əhəlinin rifah halının yüksəldilməsi üzv ölkələrə dəstək göstərməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Üzv ölkələr bank tərəfindən göstərilən dəstək kimi aşağıdakılar çıxış edir:

1. Siyasi dialoq
2. Borclar
3. Texniki yardım
4. Qrant
5. Zəmanətlər
6. Investisiyalar.

AİB-nın ölkələrə verdiyi borcların məbləği hər il 6 milyard dollara yaxındır. Bank hər il göstərdiyi texniki yardımların məbləği isə 180 milyon dollar təşkil etməkdədir. AİB-nın mərkəzi ofisi Fillipinin paytaxtı Manilada yerləşir. Bankın dünyanın müxtəlif regionlarında 26 ofisi mövcuddur.

Asiya İnkişaf Bankı nəqliyyat, təbii ehtiyatlar, hava aləmi və liman inşaatlarında və kənd təsərrüfatı kimi sahələrdə istifadə edilmək üçün çeşidli kreditlər verir. Banka bağlı olan özəl texniki yardım fondları da vardır. Bundan başqa, bank investisiya planlarının hazırlanmasında yardımçı olmaq və verilən kreditlərin sektorial dağılımını yaxşılaşdırmaq kimi mövzularda vasitəçilik xidmətləri göstərir.

2.3. AMERİKA İNKIŞAF BANKI

AİB Amerika Birləşmiş Ştatları və 19 Latın Amerika ölkələri tərəfindən qurularaq 1 oktyabr 1960-cı il tarixində fəaliyyətə keçmişdir. Cəmi 43 üzvə sahib olan bankın üzvlərinin 16-sı bölgəyə daxil olmayan ölkələrdir. Təməl məqsədi üzv ölkələrin iqtisadi yüksəlişini sürətləndirməkdir. Bu məqsəd dünya bankının məqsədlərinə paraleldir. Amerika İnkişaf Bankı üzvlərinin iqtisadi yüksəlişlərini gerçəkləşdirmək məqsədilə kredit verir. Kredit

almaq üçün banka göndərilən layihələr ciddi şəkildə araşdırmaqla iqtisadi inkişafı təmin edəcək sahələrə ilk öncə dəstək verilir. Ayrıca tədiyə balansının kəsirləri və ya büdcə kəsirlərini örtmək üçün də kredit verilir. Verilən kreditin müddəti uzundur.

2.4. ORTA AMERİKA İQTİSADI İNTEQRASIYA BANKI

10 iyun 1958-ci il tarixində Qonduras, Nikaraqua, Kosta-Rika, Salvador və Qvatemala kimi Orta Amerika ölkələri iqtisadi inteqrasiya anlaşması imzalamışdılar. Bu anlaşmaya tamamlayıcı bir ünsür də Qondurasın paytaxtı Taqisipalpada 30 may 1961-ci il tarixində Orta Amerika İqtisadi İnteqrasiya Bankı qurulmuşdur. Orta Amerika İqtisadi İnteqrasiya Bankının başlıca məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Bölgənin iqtisadi infrastruktura yönəldilmiş investisiyaları dəstəkləmək;
2. Uzunmüddətli maliyyələndirilmə layihələrini dəstəkləmək;
3. Şirkətlərin modernləşdirilməsi ilə əlaqədar layihələrə finans dəstəyi saxlamaq.

Orta Amerika İqtisadi İnteqrasiya Bankı məqsədlərini gerçəkləşdirmək üçün üzv ölkələrə uzunmüddətli kreditlər verir. Dövlət qurumları və özəl şirkətlər tərəfindən çıxarılan istiqrazları zəmanətləndirir.

2.5. AFRİKA İNKİŞAF BANKI

Afrika İnkişaf Bankı Birləşmiş Millətlər Afrika İqtisadi Komissiyasının tövsiyələri nəticəsində qurulmuş və 1 iyul 1966-cı il tarixində fəaliyyətlərinə başlamışdır. Afrika İnkişaf Bankının başlıca məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Afrika ölkələrinin iqtisadi yüksəlişlərini sürətləndirmək;

2. iqtisadi inteqrasiyanı təmin etmək;

3. bölgənin və beynəlxalq əhəmiyyətli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində yardımçı olmaq.

Afrika İnkişaf Bankının Afrikanın iqtisadi problemlərinin həllində çözümlər tapmasında önəmli fəaliyyəti olmuşdur. Bank Afrikada istehsal edilən məhsulların daxili bazarda istehlakını təşviq etmək məqsədilə yerli İnkişaf banklarına yardım edir.

AİB tərəfindən investisiyaların cəlb edilməsinə üzv ölkələrin hökumətləri ilə yanaşı hüquqi şəxslər də müraciət edə bilər. Təqdim edilən bir kreditin orta məbləği 15 mln. ABŞ dollarıdır. Daha irihəcmli kreditlər (ən maksimal məbləğ 50 mln. ABŞ dolları ola bilər) bank tərəfindən nadir hallarda ayrılır. İnvestisiyalar prioritet olaraq nəqliyyat və rabitə, energetika, maliyyə, kənd təsərrüfatı sahələrinə ayrılır. Kreditlər iki fondan ayrılır: adi və xüsusi. Adi fond kommersiya şərtləri əsasında kreditləşməni nəzərdə tutur, yəni daha qısa müddətə (adətən 15-25 il müddətinə) və adi bazar faizləri ilə. Xüsusi fond uzun müddətli kreditlərin ayrılmasını nəzərdə tutur. Bu müddət 25 - 40 ilə çatır və güzəştli faizlərlə (1 - 3%) hesablanır. Kreditlərdən başqa AİB üzv ölkələrə texniki yardım, zəmanətlərin təqdim edilməsi, səhmlərin alınması kimi xidmətlər də təklif edir. Adi fondan ayrılan kreditlərin güzəşt müddəti 3 - 5 il, xüsusi fondun vəsaitləri üçün isə 10 ildir.

2.6. İSLAM İNKİŞAF BANKI

İslam İnkişaf Bankı (İİB) 18 dekabr 1973-cü ildə İslam Konfransı Təşkilatının Maliyyə Nazirlərinin birinci iclasında yaradılmışdır. İİB rəsmi olaraq fəaliyyətə 20 oktyabr 1975-ci ildən başlamışdır. Bankın əsas səhmdarları Səudiyyə Ərəbistanı, Sudan, Küveyt, Liviya, Türkiyə, BƏƏ, İran, Misir, Pakistan və İndoneziyadandırlar. İİB-yə üzv olan hər bir ölkə onun İdarə Heyətində Müdir və Əvəzedici müdirlər təmsil olunur. İİB-yə üzv seçilməyin əsas şərtləri İslam Konfransı Təşkilatının üzvü olmaq

və bankın kapitalına pul ödəmək, həmçinin İİB-in İdarə Heyətinin qərar və şərtləri ilə razılaşmaqdır. İİB-nin fəaliyyətinin əsas məqsədi İslam qanunları və Şəriət prinsiplərinə müvafiq olaraq üzv ölkələrin və müsəlman cəmiyyətinin iqtisadi və sosial inkişafını gücləndirməkdən ibarətdir.

İslam İnkişaf Bankı 1966-cı ilin dekabr ayında fəaliyyətə başlamışdır. Üzvlərinin sayı 50 olan bankın mərkəzi Ciddədir. İslam konfransının üzvü olan ölkələr bankın üzvü hesab edirlər.

İİB üzv ölkələrdə əsasən yol, kanal və torpaq bəndlərinin çəkilməsi, məktəb, hospital, ipoteka, kəndlərin inkişafı və s. bu kimi infrastruktur və kənd təsərrüfatı layihələri, həmçinin üzv ölkələrinin Hökumətlərinin maraqlarına uyğun digər iqtisadi və sosial inkişafın dəstəklənməsinə xidmət edən dövlət və özəl sektor layihələrini maliyyələşdirir. Bütün bu layihələr faizsiz olaraq Şəriət prinsipləri əsasında maliyyələşdirilir. Bank öz xərclərini göstərilən xidmət xərclərinin yığımı hesabına bərpa edir. Şəriət prinsiplərinə əsaslanan əməliyyatlara kredit, lizinq, hissə-hissə satış, nizamnamə kapitalında iştirak və kredit xəttlərinin açılması kimi əməliyyatlar aiddir.

İİB-nin 4 regional ofisi (Mərakeş, Malayziya, Qazaxıstan və Seneqal) və 12 ölkədə (Əfqanıstan, Azərbaycan, Banqladeş, Qvineya, İndoneziya, İran, Nigeriya, Pakistan, Sierra-Lione, Sudan, Özbəkistan və Yəmən) nümayəndəlikləri vardır.

İslam İnkişaf Bankının başlıca məqsədi aşağıdakılardır:

1. İslam ölkələrinin iqtisadi maliyyələşdirilməsini təmin etmək;
2. faizsiz bankçılıq sistemini gerçəkləşdirmək;
3. üzv ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafını şəriət və islam hüququna uyğun olaraq həyata keçirmək.

İslam İnkişaf Bankı üzv ölkələrin iqtisadi və sosial baxımından inkişafını təmin etmək məqsədilə fəaliyyət göstərir. Məsələn, üzv ölkələrin gerçəkləşdirmək istədiyi səmərəli investisiya layihələrinə maliyyə dəstəyi verir, lizinq yolu ilə iqtisadi və sosial infrastruktur sahələrə qoyulan investisiyaları dəs-

təklər, İslam ölkələrinə yardım etmək məqsədilə özəl fondlar qurub işlədir. Üzv ölkələr arasında investisiya malları ticarətin inkişafına köməklik edir. İslam İnkişaf Bankı verdiyi kreditlərin əvəzində faiz tətbiq etmir, ancaq «müşəri xidmət payı» adı altında bir qarşılıq tələb etdi. Bank tərəfindən verilən kreditlər uzunmüddətlidir. Normal kreditlər xaricində «imtiyazlı kreditlər» olaraq bilinən və daha uyğun şərtlər daşıyan kreditlərdən bəzi ölkələr faydalanır. Bankın texniki yardım fəaliyyətləri də vardır. Bu yardımlar özəlliklə yüksəliş planlarının maliyyələşdirilməsi və bu mövzuda çalışan mütəxəssislərin təhsili ilə əlaqədar da xərclənir.

Təşkilata üzvlük: Hazırda Banka 56 ölkə üzvdür. Banka üzv olmağın əsas şərti həmin ölkənin ilk növbədə İslam Konfransı Təşkilatına üzv olması, Bankın kapitalına müvafiq üzvlük haqqının ödənilməsi və gələcəkdə İİB-nin İdarə Heyəti tərəfindən qəbul ediləcək qərar və şərtlərin qəbul edilməsindən ibarətdir.

Bankın hər bir üzvü İdarə Heyətində Müdir və Əvəzedici Müdir ilə təmsil olunur. Hər üzv 500 əsas səsə və hər əlavə səhmə görə bir əlavə səsə malikdir. Ümumiyyətlə, İdarə Heyəti tərəfindən qərarlar görüşdə təmsil olunan səslərin əsas çoxluğu ilə qəbul edilir.

Təşkilatı struktur: Bankın İdarə Heyətinin görüşləri ildə bir dəfə təşkil olunur və bu görüşlərin əsas məqsədi Bankın əvvəlki illərdəki fəaliyyətini nəzərdən keçirərək təhlil etmək və gələcək fəaliyyət planlarını müəyyən etməkdən ibarətdir. İllik görüşdə İdarə Heyəti tərəfindən Sədr təyin olunur və o, növbəti görüşdə yeni Sədrin təyin olunacağı vaxta qədər Banka rəhbərlik edir. İdarə Heyəti Bankda ən yüksək idarəetmə orqanıdır. İdarə Heyəti Bankın ümumi idarəedilməsi ilə bağlı səlahiyyətini İcraçı Direktorlar Şurasına da ötürə bilər. Lakin, Banka üzvlük, Bankın nizamnamə kapitalının artırılması və azaldılması, beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlıq sazişlərinin təsdiqi, Prezident və İcraçı Direktorların seçilməsi və yenidən seçilməsi məsələləri yalnız İdarə Heyətinin səlahiyyətinə aid olan məsələlərdir.

Hazırda İcraçı Direktorlar Şurasının 15 üzvü vardır. Onlardan 8 nəfəri təyin edilir, digər 7 nəfər isə seçilir. Əsas səs payına malik 8 üzvün hər biri bir İcraçı Direktor təyin edir. Digər yeddi Direktor isə bütün Müdirlər tərəfindən seçilir. Seçimdə yuxarıda qeyd olunmuş 8 ölkəni təmsil edən Müdirlər iştirak etmirlər. İdarə Heyətinin üzvlərinin səlahiyyət müddəti 3 ildir və onlar yenidən seçilə və ya təyin edilə də bilirlər. İcraçı Direktorlar Şurası Bankın ümumi əməliyyatlarına nəzarət etməyə səlahiyyətli dirlər.

İİB-nin tərkibinə İnvestisiya və İxrac Kreditlərinin Sığortası üzrə İslam Korporasiyası, İslam Tədqiqatı və Təlim İnstitutu, Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyası, Beynəlxalq İslam Ticarət Maliyyə Təşkilatı, Dünya “WAQF” fondu, “Biosaline” Kənd təsərrüfatı üzrə Beynəlxalq Mərkəz, “OICNetworks Sdn Bhd”, və “Hajj Meat”ın utilizasiyası üzrə Səudiyyə-Ərəbistanı Layihəsi kimi təşkilatlar daxildir.

İİB-nin Azərbaycanda fəaliyyəti haqqında məlumat: Azərbaycan AİB-ə 29 oktyabr 1999-cu il tarixində üzv seçilmişdir. Azərbaycan regional üzvlər arasında 18-ci və ümumilikdə isə 26 ən böyük payçdır. Azərbaycanın payı 15736 (0,44%), səs hüququ isə 28968 (0,65%) təşkil edir. AİB-in Azərbaycanda 2004-cü ildə nümayəndiliyinin açılması bu qurumla əməkdaşlığın daha aktivləşməsinə imkan vermişdir. AİB-in Azərbaycandakı fəaliyyətinin əsas strateji istiqamətlərini yoxsulluğun azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının dəstəklənməsi təşkil etmişdir. Azərbaycanda AİB tərəfindən əsasən nəqliyyat, su təchizatı, enerji, həmçinin, maliyyə sektoru (bank və sığorta), təhsil, səhiyyə və s. sahələrdə həyata keçirilən layihələr maliyyələşdirilmişdir.

AİB-in Azərbaycanda həyata keçirdiyi layihələri dövlət və özəl sektorları əhatə edir və Hökumətin inkişaf strategiyalarına uyğun olaraq həyata keçirilir. AİB özəl sektorda öz iştirakını əhəmiyyətli dərəcədə artırmış və ölkədə bank sektorunun gücləndirilməsi, eləcə də özəl infrastrukturun inkişafına kömək etmişdir. Özəl banklar fərdi sahibkarlara, eləcə də kiçik və orta

müəssisələrə kiçik həcmli kreditlərin verilməsində əsas mənbə olduqlarına görə onlar iqtisadiyyatda vacib mövqə tuturlar. AİB həmçinin, Azərbaycanın yol sektorunda, xüsusilə yolların inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Respublikada yolların inkişafı proqramı üzrə təqdim edilmiş çoxtranslı maliyyələşmə mexanizmi AİB və Azərbaycan arasında əməkdaşlığın yeni mərhələsini müəyyən etmişdir. AİB həmçinin, regional şəhərlərdə su təchizatı və kanalizasiya qurğularının bərpa edilməsi üzrə kreditlər vermiş, eləcə də uzunmüddətli dayanıqlı iqtisadi və sosial inkişaf strategiyasının və proqramların hazırlanması üzrə Hökumətə dəstək məqsədilə texniki yardımlar ayırmışdır. AİB yoxsulluğun azaldılması və dayanıqlı iqtisadi artımın gücləndirilməsi istiqamətində Hökumətin məqsəd və fəaliyyətinə şərik olur.

AİB-in Azərbaycana yardım strategiyası ikili xarakter daşıyır: (i) ən kəskin ehtiyac içində yaşayanlar üçün mühüm ictimai ehtiyacların və xidmətlərin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsində Hökumətə köməklik etmək; (ii) rəqabətə əsaslanan özəl investisiyaların həyata keçirilməsi və yeni iş yerlərinin yaradılması üçün zəruri mühitin yaradılmasına yardım etmək. AİB-in strategiyaya əsaslanan bu əməliyyatları idarəçiliyin yaxşılaşdırılmasına və institutların möhkəmləndirilməsinə xüsusi təsir göstərir. İslam İnkişaf Bankı tərəfindən Azərbaycanda həyata keçirdiyi layihələrə Xaçmaz Elektrik Stansiyası və Öturmə Xətti, Ucar-Yevlax yolunun yenidən bərpası, Mingəçevir Su Anbarı Layihəsi (2-ci Faza), Samur Abşeron İrriqasiya Vəlvələçay-TaxtaKörpü kanalı, Yevlax-Gəncə yolunun bərpası, Cənub Enerji Zavodu, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin potensialının gücləndirilməsi, Nazirlər Kabinetinin potensialının gücləndirilməsi, kəndlərin inkişafı, Bakı Tullantıları Enerji Zavodu, Mil-Qarabağ Su Kollektorunun yenidən bərpası layihələrini aid etmək olar.

2.7. ƏRƏB VALYUTA FONDU

Fondun yaradılması haqqında qərar 21 ərəb ölkəsinin təşkil etdiyi Ərəb Dövlətləri İqtisadi Konseyi tərəfindən 1976-cı ilin aprelində Kabotla imzalanmışdır. Mərkəzi Əbu-Dabidə olan Ərəb Valyuta Fondunun üzvləri eyni zamanda Ərəb Birliyi üzvləridir. Ərəb Valyuta Fondunun başlıca məqsədləri aşağıdakılardır:

1. üzv ölkələrin tədiyə balansları üzərindən ortaya çıxan biləcək tarazsızlıqları aradan qaldırmaq;
2. üzv ölkələr arasında valyuta kurslarının sabit qalmasını və konvertabelliğini təmin etmək;
3. Ərəb İqtisadi Birliyinin gücləndirmək;
4. üzv ölkələr tərəfindən xarici bazarlara yönələn investisiyalar mövzusunda tövsiyələr hazırlamaq;
5. Vahid ərəb pulunun təşkili üçün gərəkli çalışmaları həyata keçirmək;
6. üzv ölkələrin beynəlxalq maliyyə və iqtisadi problemlərində yardımçı olmaq;
7. üzv ölkələrin ticarətini möhkəmləndirmək və ölkələr arasında ödəmələri nizamlamaq.

Ərəb Valyuta Fondu üzv ölkələrə tədiyə balansı kəsirlərini örmək üçün qısa və orta müddətli kreditlər verir. Bununla yanaşı üzv ölkələr arasında ticarətin inkişafını gücləndirmək məqsədilə bu ölkələrin fonddakı sərmayələrinin payları nisbətində kredit alma imkanını gerçəkləşdirir.

FƏSİL III. PARİS VƏ LONDON KLUBLARININ MƏQSƏD VƏ FƏALİYYƏTİ

Qeyri-formal beynəlxalq maliyyə təşkilatları daim fəaliyyət göstərmir və hüquq statusuna, hesablara, eləcə də, BVF-nə, BYİB-nə və başqa təşkilatlara xas olan qeyri atributlara malik deyildir. Onları dövlətlərarası münasibətlər ilə bağlı bəzi problemlərin həll olunduğu forumlar kimi qiymətləndirmək olar.

Bu cür təşkilatlar arasında, birinci növbədə, Paris və London kreditorlar klubunun, eləcə də, inkişaf etmiş ölkələrin (G-7, G-10) və inkişaf etməkdə olan ölkələrin (G-77) qruplarının adını çəkmək olar.

Paris klubu qeyri-formal orqandır və burada bu və ya digər ölkənin böyük miqdarda xarici borc problemləri yaranır və onların yenidən rəsmiləşdirilməsi məsələsi ortaya çıxır. Bununla belə, Paris klubunun iclaslarının iştirakçıları yalnız kreditor-dövlətlər və borc alanların nümayəndəleridir. Beləliklə, burada hökumətlərarası səviyyədə orqandan söhbət gedir. Paris klubunu beynəlxalq ictimai maliyyə təşkilatlarına aid etmək olar.

London kreditorlar klubu Paris klubunun “oxşarı” kimi çıxış edir. Sonuncu orqan vasitəsilə dövlətin öz borclularına dair tələbləri tənzimləndiyi halda, London klubunda bankların tələblərinə baxılır. Müvafiq qaydada klubun iclaslarının iştirakçıları banklar hesab olunur. Beləliklə, London kreditorlar klubu beynəlxalq ictimai maliyyə təşkilatı hesab edilməməlidir. London klubunun iclaslarında, əsas etibarilə, inkişaf etmiş ölkələrin bankları iştirak edirlər. Amma inkişaf etməkdə olan ölkələrin və ya keçid iqtisadiyyatı dövrünü yaşayan ölkələrin bankları ilə əlaqədar mübahisəli məsələlər yarandığı halda, onların nümayəndələri də həmçinin onların müştərək iclaslarına dəvət olunurlar.

Kreditor ölkələrin Paris klubu. Paris klubunun yaranması tarixi 1956-cı ildə yaranmışdır. Bu zaman Fransa hökuməti Argentinanın xahişi ilə bütün kreditor ölkələr ilə eyni zamanda bu

ölkənin dövlət borclarını tənzimləmək üçün çoxtərəfli görüş təşkil etmişdir.

Digər borclu ölkələr də buna əməl etdikdən sonra bu cür görüşlər bütün iştirakçılar üçün faydalı hesab edilərək müntəzəm keçirilməyə başlandı. Bu görüşlər bütün kreditor ölkələrin bərabər hüquqlu vəziyyətdə qalmasına imkan yaradır. Belə ki, ikitərəfli danışıqlar zamanı borclu ölkə hər hansı başqa bir kreditor dövlətlərin maraqlarına əhəmiyyət verməyə bilər.

Fransa hökuməti sahələri klubun ixtiyarına verir, katiblik xidmətlərini təmin edir və görüşlərə sədrlik edir. Əsasən bütün kreditor ölkələr bu cür danışıqlarda iştirak edə bilərlər. Təcrübədə adətən kreditorlar tərəfdən sənaye baxımından inkişaf etmiş və yalnız ayrı-ayrı hallarda inkişaf etməkdə olan ölkələr iştirak edirlər.

İclaslarda BVF-nin nümayəndələri iştirak edirlər və onlar öz mülahizələri ilə iştirakçıları borclu ölkədə olan vəziyyət ilə tanış edirlər. BVF həmçinin ona diqqət yetirir ki, borcların strukturunun yenidən təşkil olunması haqqında klubda qəbul edilmiş qaydalar fondun özünün razılaşmalarından fərqlənmirdi. Beləliklə, belə hesab etmək olar ki, Paris klubu BVF üçün beynəlxalq borc ilə bağlı problemlərin həll olunduğu orqandır.

Danışıqların nəticələri protokollarda əks olunur və onlar tövsiyə xarakteri daşmasına baxmayaraq, tərəflər üçün icbaridir. İş ondadır ki, bu protokolların əsasında, sonra isə kreditor ölkələr ilə borclu ölkələr arasında ikitərəfli əsasda razılaşmalar əldə edilir.

Paris klubu (Paris Club) – hökumətlərarası institut 1956-cı ildə İEOÖ-in dövlət və ya dövlət zəmanətli borc problemini tənzimləmək məqsədilə yaradılmışdır. Klub dünyanın aparıcı ölkələrinin kreditorlarını birləşdirir. İlk öncə bu kluba “böyük yeddilik” ölkələri (G7 – ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Kanada) həmçinin Avstriya, Niderland, Belçika, İspaniya, İsveç, İsveçrə daxil oldu. Ancaq 1998-ci ildə Paris klubunun tərkibinə 19 ölkə daxil idi. Klubun fəaliyyətində BVF və DB da iştirak edir. Mahiyyət etibarilə klubun məq-

sədi bir tərəfli moratoriyuma yol verməmək üçün İEOÖ-in xarici borc şərtlərini nəzərdən keçirməkdən ibarətdir. Tədiyyə balansının tənzimlənməsi sahəsində problemi olan hər hansı bir ölkə BVF-nin köməyi ilə iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması proqramını həyata keçirməyə başladığı vaxt Paris klubu borclu ölkənin maliyyə problemlərinin həllinə öz yardımını göstərir. Bunun üçün o həmin ölkənin hökuməti ilə birlikdə xarici borcun müddətinin dəyişdirilməsi ilə bağlı razılaşma tərtib edir. Paris klubunun heç bir reqlamenti yoxdur, onun qərarları üzvlərin yekdil-liklə razılığa gəlməsi ilə qəbul edilir. Klub debitor ölkələrə dövlət və ya dövlətin zəmanəti ilə təqdim olunan ölkələrarası borc, yəni xarici kreditlər üzrə borcla bağlı məsələlərlə məşğul olur. Bir sıra hallarda debitor ölkələr vəaiyyətin düzəldilməsi ilə bağlı həyata keçirilən dövlət hakimiyyətinin proqramını əsas gətirərək kreditor ölkələrə borcun qaytarılma müddətinin uzadılması haqqında müraciət edə edirlər. Paris klubuna müraciət etməyin əsas şərti daha öncə bu proqrama BVF tərəfindən müsbət rəy verilməsidir. Kreditorlar sonrakı danışıqların əsasında dayanan təkliflərini irəli sürürlər. SSRİ-nin Paris klubunun kreditorlarına olan borcu 1991-ci ilin sonunda 37,6 mlrd. dollar idi. 1992-ci ilin yanvarında Rusiya hökuməti Paris klubunun kreditorlarına olan borcun ödənilməsi planına yenidən baxılması haqqında razılıq imzaladı. Daha sonra 1993-95 ci illərdə razılaşmaya 2 dəfə yenidən baxıldı (1993-cü ilin 2 aprelindən 1994-cü ilin 4 iyunundan 95-ci ilin 3 iyunundan başlayaraq keçirilən çoxtərəfli memorandumlar). Burada əsasən 91-ci ilin dekabrından 95-ci ilin axırına kimi olan borcun ödənilməsi müzakirə olundu. Öncəki razılaşmaların ardından 1996-cı ilin aprelində Rusiya hökuməti SSRİ-nin Paris klubuna olan borcunun restrukturizasiya şərtləri haqqında Memorandum (1996-ilin aprelindən başlayaraq çoxtərəfli memorandum) imzaladı. Rusiyanın Paris klubuna olan borcu 36 mlrd. dollar qiymətləndirildi. Bu məbləğin 45%-nin 25 il, qalan 55%-nin 21 il ərzində ödənilməsinə qərar verirdi. Bu razılaşmanın şərtlərinə əsasən borcun restrukturizasiya olunmuş hissəsinin qay-

tarılması prosesi 2002-ci il də başlandı və 2020-ci ildə yekunlaşdırılmalıdır. Yalnız kommersiya firmalarına olan borclar restrukturizasiya olunmamış qaldı. Bu vəsaitin həcmi keçmiş SSRİ-nin borcunun 5-6%-ni təşkil edir.

1997-ci ilin sentyabrında Rusiya Paris klubuna üzv seçildi. Həmin dövrdə Rusiyanın baş nazirinin birinci müavini olan A.Çubays Rusiyanın Paris klubuna daxil olması şərtlərini əks etdirən “Qarşılıqlı anlaşma Memorandumu”nu imzaladı. Paris klubu RF-nı bərabərhüquqlu partnyor kimi qəbul etdi.

London klubu : Özəl kommersiya banklarının beynəlxalq birliyi olan London Klubu (London club) 70-ci illərin sonunda bir sıra xarici borcunu tənzimləyə bilməyən ölkələrin (ilk növbədə İEOÖ-in) bunun nəticəsində yaranan problemlərini həll etmək məqsədilə yaradılmışdır. Paris klubundan fərqli olaraq London klubu kreditlərinə dövlət zəmanəti verilməyən özəl kommersiya banklarına olan borclar üzrə məsələlərlə məşğul olur. Borc problemlərinin həllinin əsas metodları – borcun restrukturizasiyası, borcun qaytarılması üçün verilən vaxtın uzadılması, yenilənən kreditlərin verilməsi hesab olunur. London klubunu ilk iclası 1976-cı ildə Mərkəzi Afrika dövləti olan Zairin borc problemləri ilə əlaqədar baş tutdu. Nəticədə 1981-83-cü illərdə ümumi dəyəri təxminən 10 mlrd. dollar olan 14 razılaşma imzalandı. Dünya borc böhranının baş verdiyi növbəti iki ildə London klubu çərçivəsində 130 mlrd. dollar həcmində 47 razılaşma əldə olundu. 1994-96 cı illərdə London klubu Polşa, Bolqarıstan, Rumıniya, Macarıstan, həmçinin Latın Amerikasının (o cümlədən Braziliya) və Afrikanın (Qabon. Qana) bir sıra İEOÖ-nin xarici borcunun restrukturizasiyasını həyata keçirdi. Bu gün Klub sənayecə İEO-in 60 iri bankını birləşdirir. Bunların ən böyükləri aşağıdakılardır: Deutsche Bank AG, Dresdner Bank, Commerzbank AG (Almaniya); Banca Commerciale, İtalia Mediocredito Centrale (İtaliya); Bank of America (ABŞ); Midland Bank (Böyük Britaniya); Bank of Tokyo-Mitsubishi, Dai-İcbi

Kangyo Bank, Industrial Bank of Japan (Yaponiya); Credit Lyonnais SA, Banque Nationale de Paris SA (Fransa); Creditanstalt-Bank (Avstriya).

Bu bankların Alyansına 1991-ci ilin dekabrında yaranmış Bankların Konsultativ Komitəsi (BKK) rəhbərlik edir. BKK Rusiyanın xarici kommersiya banklarına (SSRİ- nin kreditorları) olan borcunun ümumi prinsiplərini hazırlayan bir orqandır. BKK-nın aparıcı bankı Deutsche Bank AG-dir. Müxtəlif illərdə BKK-nın tərkibinə aşağıdakı banklar daxil olublar:

FƏSİL IV. DÜNYA MALİYYƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Beynəlxalq maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsi məsələsi XX əsrin sonunda baş verən və Avropa, Asiya, həmçinin Latin Amerikasının bir çox ölkələrini əhatə edən növbəti maliyyə böhranından sonra geniş müzakirə olunmağa başlandı. BVF-nin qiymətlənləndirməsinə görə bu böhran son 50 il ərzində baş verən böhranlar arasında öz əhatə dairəsinə görə birinci yerdə dayanır və buna görə də böyük narahatçılıq doğurur. Məhz bu səbəbdən bank-maliyyə sisteminin subyektləri gələcəkdə eyni halın təkrarlanmaması üçün beynəlxalq valyuta və maliyyə sisteminin “arxitektura”sında dəyişikliklərin zəruri olması fikrini dəstəkləyirlər. Buradakı “arxitektura” anlayışına ayrı-ayrı qurumlar, bazarlar, hökumətin, müəssisələrin və ayrı-ayrı şəxslərin iqtisadi və maliyyə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün istifadə etdikləri müxtəlif tədbirlər daxildir. BVF-nin qiymətləndirməsinə əsasən möhkəm və stabil beynəlxalq maliyyə sisteminin təşkili dünyanı maliyyə böhranlarına qarşı daha dözümlü edəcək və bütün ölkələrə iqtisadi artım və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi də daxil olmaqla vahid sistemin üstünlüklərindən faydalanmaq üçün imkan yaradacaq.

1995-ci ildə Qalifaktsda “böyük yeddiçilik” (G-7) ölkələrinin liderlərinin sammiti (hər il keçirilir) maliyyə böhranlarının aradan qaldırılması məqsədilə tədqiqatların metodlarının öyrənilməsi üçün bir stimül oldu. G-10 (G-7+ Belçika, Hollandiya, İsveç, İsveçrə) ölkələrinin mərkəzi banklarının və maliyyə nazirliklərinin nümayəndələrindən işçi qrupu formalaşdırıldı, Bu işçi qrupu 1996-cı ilin mayı üçün müvafiq məruzə hazırladı. Burada qeyd olunurdu ki, nə borc alan ölkələr, nə də kreditorlar böhranın mənfəi nəticələrindən özlərini qoruya bilməyəcəklər.

Məruzədə bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar əməliyyatların təkmilləşdirilməsi, həmçinin böhran şəraitində olan ölkələr və özəl sektorun borc probleminin həll edilməsinin əhəmiyyəti vurğulanırdı. Qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlığın təmin olunması üçün istiqrazların alqı-satqı əməliyyatlarında dəyişikliklərin edilməsi təklif olunurdu. Məruzədə borclu subyektlərin kreditləşdirilməsi sahəsində BVF-nin imkanlarının genişləndirilməsi ideyası da irəli sürülmüşdür.

1997-ci ilin noyabrında Vankuverdə keçirilmiş Asiya-Sakit okean regionu ölkələrinin liderlərinin görüşündə inkişaf etməkdə olan bazarlarda baş verən böhranların səbəblərinin daha dərindən araşdırılması məsələsi qaldırıldı. 1998-ci ilin apreliyində dünya maliyyə sistemində sistem rolunu oynayan ölkələrdən G-22 qrupu təşkil olundu. Bu qrupa daxil olan ölkələrin nümayəndələri aşağıdakı istiqamətlər üzrə təkliflərin hazırlanması üçün 3 işgüzar qrup formalaşdırdılar: “şəffaflıq” və məsuliyyətin artırılması; milli maliyyə sistemlərinin möhkəmləndirilməsi; böhrandan çıxmaq üçün dövlət və özəl sektor arasında ağırlığın bölüşdürülməsini stimullaşdırmaq.

İşçi qrupların məruzələri 1999-cu ilin oktyabrında keçirilən idarəedicilər Şurasının növbəti toplantısında təqdim olundu. Bu məruzələrin müzakirəsinin nəticəsi olaraq G-7 ölkələrinin məsul şəxsləri birgə bəyanat hazırladılar. Başlayan diskussiyada İEÖ-in və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri aktiv iştirak edirdilər. Beynəlxalq maliyyə sistemində islahatların aparılması mövzusu 1999-cu ildə Davosda keçirilən iqtisadi forumda geniş müzakirə olundu. Bu mövzu haqqında xarakterik fikirlər BMT-nin iqtisadi və sosial məsələlər üzrə İcraçı komitəsinin “yeni beynəlxalq maliyyə sisteminə doğru” adlı məruzəsində, həmçinin ABŞ-in prezidentinin 1999-cu ildəki iqtisadi məruzəsində öz əksini tapırdı.

Beynəlxalq maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesi aşağıdakı aspektlərdə öz əksini tapırdı:

- iqtisadi informasiyanın ictimaiyyətə açıqlanması üzrə beyməlxalq standartların inkişafı (Social Data Dissemination Standard);

- bank nəzarətinin beyməlxalq standartlarının yaradılması (the Basic Core Principles for Banking Supervision);

- BVF-nin maliyyə imkanlarının artırılması (the New Arrangement to Borrow, NAB şərcivəsində);

- Fond üzvlərinə investorların etibarının itirilməsi kimi gözlənilməz və məhvədicə hallar üzrə kömək etməyi hədəfləyən yeni kreditləşdirmə mexanizminin yaradılması. SRF xətti üzrə maliyyə vasitələrinin təqdim olunması şərtləri maraqların aşağı düşməsi halında borcların qaytarılmasını təmin etməlidir.

“Yeni arxitektura”nın planında “böhranların aradan qaldırılmasının yeni vasitələri” – “məqsədli kredit kanalı” (MKK) işlənilib hazırlanıb. Bu BVF-nin üzvlərinə hətta dünya maliyyə sistemində problemlər olduğu halda belə stabilliyi qorumaq üçün imkan yaradacaq. MKK BVF-nin üzvlərinə dünya kapital bazarında mənfi yöndə dəyişikliklər baş verdiyi hallarda ödəniş balansının effektivliyini təmin etmək üçün qısamüddətli maliyyə vəsaitləri təqdim edir.

MKK-ya giriş imkanı əldə etmək üçün aşağıdakı şərtləri yerinə yetirmək lazımdır:

- BVF-nin idarəetmə Şurasının məqsədli kredit vermək üçün seçdiyi ölkə (BVF-nin üzvü) həmin anda sabit maliyyə şəraitinə malik olmalı və BVF-nin resurslarının istifadəsinə tələbatı olmamalıdır;

- namizədin iqtisadi göstəriciləri BVF tərəfindən son informasiya icmalında müsbət qiymətləndirilir və BVF-ni üzvü olan ölkə “Məlumatın ötürülməsinin xüsusi normaları” şərcivəsində lazımi məlumatları təqdim edir;

- xarici borc və xarici ehtiyatların tənzimlənməsi nəticəsində ölkənin maliyyə sektorunda tərəqqinin müşahidə olunması;

- namizəd idarəedicilər Şurasına təsdiq olunmaq üçün inandırıcı iqtisadi və maliyyə proqramı təqdim etməlidir. Eyni

zamanda BVF-nin lazım bildiyi hallarda proqramda lazımi dəyişikliklər etməyə hazır olmalıdır.

Üzv ölkə məqsədli kreditə ehtiyacı olması haqqında müraziət etdikdə BVF-nin idarəedicilər Şurası xüsusi qərar hazırlayır. Burada təsdiq olunur ki, həmin ölkə iqtisadi və maliyyə proqramlarını uğurla həyata keçirir, lakin beynəlxalq maliyyə bazarında şəraitin dəyişməsi üzündən müvəqqəti çətinliklər yaşayır və buna görə də əlavə maliyyə resurslarına ehtiyacı var. Kreditin həcmi ölkənin fonddakı kvotasının 300-500%-i arasında olur.

Hazırda getdikcə əhəmiyyəti artan beynəlxalq maliyyə sisteminin əsas elementi şəffaflıqdır. Bu üzv ölkələrin iqtisadi, maliyyə və bank sistemi haqqındakı məlumatların açıqlanmasını nəzərdə tutur. Beynəlxalq maliyyə sisteminin “yeni arxitektura”sında kredit və maliyyə siyasətində şəffaflığın təmin olunması məsələsi mühüm yer tutur. 22 ölkənin təşəbbüsü ilə 1998-ci ilin oktyabrında yaradılmış şəffaflıq və hesabat məsələləri üzrə işçi qrup BVF-yə öz funksiyaları çərçivəsində üzvlərinin iqtisadi siyasətinə nəzarət etməyi və onların informasiyanın “şəffaflığı” sahəsində qəbul olunmuş beynəlxalq standartlara nə qədər uyğun gəlməsini araşdırmağı tövsiyyə etdi. Bu tövsiyyələr 1998-ci ilin 30 oktyabrında “böyük yeddilik” ölkələrinin maliyyə nazirləri və mərkəzi banklarının rəhbərləri tərəfindən qəbul olundu.

Böyük yeddilik ölkələrinin qərarını icra etmək üçün BVF-nin müvəqqəti komitəsi 1999-cu ilin aprelində “Pul kredit və maliyyə siyasətinin şəffaflığının təmin olunmasına dair məcəllə”nin layihəsini qəbul etdi. Sənədlərin hazırlanması zamanı Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı, Bank nəzarəti üzrə Bazəl komitəsi, Avropa Mərkəzi Bankı, Beynəlxalq qiymətli kağızlar üzrə komissiya, İƏİT və DB ilə konsultasiyalar aparılırdı. 1999-cu ilin iyulunda məcəllə əsas xarakter daşıyan sənəd kimi təsdiqləndi və ona riayət etmək BVF-nin üzvləri üçün məcburi xarakter daşımağa başladı.

Məcəlləyə əsasən “şəffaflıq”– siyasətin məqsədləri, onun hüquqi, institusional və iqtisadi çərçivələri, siyasət sferasında qərarlar və onların əsaslandırılması, agentliklərin hesabat vermə şərtləri, pul kredit və maliyyə siyasəti ilə bağlı informasiyaların ictimaiyyətə vaxtında, aydın şəkildə, hamının istifadə edə biləcəyi formada təqdim olunmasını nəzərdə tutur. Burada agentlik dedikdə maliyyə və ödəniş sisteminin idarə və nəzarət edilməsinə cavabdeh olan hökumət orqanı nəzərdə tutulur. “Şəffaflığın” əsas elementləri aşağıdakılardır:

1. “Məlumatların yayılmasının xüsusi normaları”. Bu ölkələrin üzərinə statistik göstəricilər, beynəlxalq ehtiyatlar, xarici borc öhdəlikləri, makroiqtisadi göstəricilər və s. də daxil olmaqla milli iqtisadiyyat və maliyyə sistemi haqqında ətraflı və etibarlı məlumat çatdırmaq məsuliyyətini qoyur.

2. BVF tərəfindən hazırlanmış üzv ölkələrin iqtisadi və maliyyə sisteminin vəziyyəti haqqında “açıq informasiya icmalları”. Hər icmal iki hissədən ibarətdir: konkret ölkənin iqtisadi və maliyyə sistemi haqqında ümumi məlumat və BVF-nin idarəedicilər Şurası tərəfindən həmin ölkənin hökuməti tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi və maliyyə siyasətinin qiymətləndirilməsi. 1999-cu ilin sonlarına yaxın 44 ölkə üzrə “açıq informasiya icmalı” hazırlandı. Rusiya haqqında belə icmal 1999-cu ilin 2 avqustunda ictimaiyyətə təqdim olundu.

İcmalda qeyd olunur ki, 1998-ci ilin avqustundakı böhran ilk növbədə hökumətin mövcud olan vergi-büdcə problemlərinin, o cümlədən federal gəlirlərin “eroziya”sının qarşısını ala bilməməsi, vergi yığımında və struktur islahatları sahəsində ciddi irəliləyişlərə nail olmaması ilə əlaqədardır. BVF-nin idarəedicilər Şurası böhrandan çıxmaq üzrə federal proqramın əsas iqtisadi problemlərin həllinə yönəldilməsini müsbət qiymətləndirir. Lakin o da qeyd edilir ki, proqramın bir çox vacib elementləri daha öncə də təklif olunmasına baxmayaraq hələ də öz həllini tapmayıb.

Sərbəst mövzular

1. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları: ümumi anlayış və qruplaşdırma.

2. Çalışma sahələrinə görə maliyyə – kredit təşkilatlarının təsnifatı.

3. Beynəlxalq kredit təşkilatlarının hüquqi durumu.

4. Dünya və regional əhəmiyyətli maliyyə-kredit qurumları.

5. Dünya Bank Qrupu və təşkilatın əsas missiyası.

6. Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi

7. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası

8. Çoxtərəfli İnvestisiya Zəmanəti Agentliyi

9. İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz

10. DB-nin Azərbaycanda fəaliyyəti

11. BVF-nin məqsəd və fəaliyyəti.

12. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı

13. Asiya İnkişaf Bankı

14. İslam İnkişaf Bankı

15. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı

16. Çirkli Pulların Yuyulması və Terrorçuluğun Maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə təşkilatı

III HİSSƏ. XARİCİ ÖLKƏLƏRİN PUL-KREDİT SİSTEMİ

I FƏSİL. AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARININ PUL-KREDİT SİSTEMİ

Dollar sözü 1518-ci ildən etibarən uzun illər boyu Avropada geniş dövriyyədə olmuş Joachimsthaler (Bohemiyada şəhər adından götürülüb) adlı sikkənin qısaltması olan “Taler” sözündən götürülmüşdür. 1775-ci ildən Birləşmiş Ştatlar və ayrı-ayrı ştatlar “Kontinental dollar”ı buraxmağa başladı. İnflyasiyanın meydana gəlməsi səbəbindən kontinental dollar “gümüş dollar”la əvəz olunmuşdur (1 gümüş dollar = 1000 kontinental dollar). 1792-ci ildə Sikkə haqqında Qanunun qüvvəyə minməsi ilə dolların məzənnəsi gümüş dəyəri əsasında müəyyən olunsada, 1934-cü ildən qızıl əsasında müəyyən olunmağa başlamışdır. 1862-ci ildən əskinas dollar buraxılmışdır. 1878-ci ildən əskinas və sikkə arasındakı əlaqə bərpa olundu.

Amerikan dolları 1785-ci ildə milli pul olaraq qəbul edilmişdir. 2 aprel 1792-ci ildə dolların dəyəri gümüş və qızılı ağırlıq miqdarı ilə bağlanmışdır. 1890-cı ildə tək işğal sisteminə keçilmiş, yəni qızıl pul sisteminin əsası qoyulmuşdur. 1913-cü ildə Amerika Mərkəzi Bankı qurulmuşdur. 1917-ci ildə dolların qızıla dəyişməsinə son qoyulmuş, ancaq 1919-cu ildə bu sistem təkrar təsis edilmişdir.

Qızıl sikkələr 1933, gümüş sikkələr isə 1969-cu ilədək buraxılmışdır. 1971-ci ildən etibarən ABŞ dollarının qızıl ilə təminatı ləğv edilib.

Dollar əskinaslarının baza dizaynı 1928-ci ildə təsdiq olunub. 2002-ci ildə nağd valyuta olaraq avronun dövriyyəyə buraxılması ilə dollar dəyərini itirməyə başladı. 31 yanvar 1934-cü ildə dollar 40,94% dəyərindən devalvasiya edilmiş və təzədən dolların qızıl qarşılığı müəyyən edilmişdir. 18 dekabr 1971-ci ildə isə dolların qızıla çevrilməsinə son qoyulmuşdur. 1976-cı il yanvar ayında Yamayka sövdələşməsi ilə dolların qızıla olan bağlılığı tamamilə ləğv edilmişdir.

ABŞ-ın ticarət və büdcə kəsirləri davam etdikcə dolların dəyəri də buna müvafiq olaraq azalmaqda idi. Federal Ehtiyatlar Sisteminin faiz dərəcələri artırma siyasəti sayəsində 2004-cü ilin I rübündən dollar digər valyutalar qarşısında əlavə dayanıqlıq qazansa da, ilin ikinci yarısından yenidən dəyərini itirmişdir. 18 sentyabr 2007-ci il tarixində Federal Ehtiyatlar Sisteminin faiz dərəcəsinə aşağı salması nəticəsində dollar öz dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə itirmişdir. Lakin 2008-ci ildə qlobal maliyyə böhranı zamanı ABŞ dolları və Yaponiya yeninin dünyanın əksər valyutaları ilə müqayisədə dəyəri artmışdır.

Bu günədək etibarlılığını qoruyan və nümizmatik dəyəri real dəyərindən artıq olan 500, 1000, 5000, 10 000 və 100 000 dollarlıq əskinaslar yalnız Federal Ehtiyatlar Sisteminin və Xəzinədarlığın daxili hesablaşmalarında istifadə edilir.

ABŞ dolları dünyada əsas ehtiyat valyuta kimi çıxış edir. Hal-hazırda dünyanın strateji valyuta ehtiyatlarının ümumi həcmnin 64%-i dollarda saxlanılır.

Rəsmi olaraq dollarlaşma kimi tanınan prosesinin nəticəsi olaraq ABŞ-dan başqa bir sıra başqa ölkələr də ABŞ dollarını öz rəsmi valyutaları olaraq istifadə edirlər. Bəzi dövlətlər isə öz dollarla münasibətdə sabit məzənnə siyasəti tətbiq edirlər.

ABŞ-ın Mərkəzi Bankı - Federal Ehtiyat Sistemi. Federal Ehtiyat Sistemi ABŞ-ın mərkəzi bank sistemidir. Bankın ilkin yaranma məqsədi bank sektoru üzrə mümkün təşvişlərin aradan qaldırılması olmuşdur.

Federal Ehtiyat Sistemi ABŞ tarixində sayca üçüncü mərkəzi bank sistemidir. Daha əvvəl Birləşmiş Ştatların Birinci Bankı (1791-1811) və Birləşmiş Ştatların İkinci Bankı (1816-1836) valyutanın dövriyyəyə buraxılması, kommertiya kreditlərinin verilməsi, depozitlərin qəbul edilməsi və qiymətli kağızların buraxılması kimi fəaliyyət xidmətləri göstərməklə yanaşı çox sayda filiallara malik olmuş və ABŞ Xəzinədarlığının maliyyə agentı olaraq fəaliyyət göstərmişdir.

1907-ci ildə Konqres bank işi və valyuta islahatlarının öyrənilməsi üçün respublikaçıların Senatdakı lideri Nelson Aldriçin rəhbərlik edəcəyi Milli Monetar Komissiya yaratmışdır. Amerikanın mövcud monetar sistemi və Avropanın mərkəzi bank sistemi öyrənilmiş və nəticədə “Aldriç Planı” hazırlanmışdır. 23 dekabr 1913-cü il tarixində Aldriç Planı “Federal Ehtiyat Planı” olaraq təsdiqlənmişdir. Federal Ehtiyat Sistemi 16 noyabr 1914-cü ildə fəaliyyətə başlamışdır.

I Dünya Müharibəsi zamanı müharibə istiqrazlarının verilməsi ilə məşğul olan Federal Ehtiyat Sistemi, 1933-cü ildə Franklin Ruzveltin hakimiyyətə gəlməsi ilə subordinasiyalı İcraçı Filial statusu almış və yalnız 1951-ci ildə öz müstəqilliyini əldə etmişdir. Həmin tarixdən bu günədək müxtəlif siyasi yanaşmalar qəbul etməsinə baxmayaraq, Federal Ehtiyat Sisteminin səlahiyyətlərində əhəmiyyətli dəyişiklik olmamışdır.

Federal Ehtiyat Sisteminin cari funksiyaları aşağıdakılardır:

1. Bank təşvişləri ilə bağlı problemlərin həlli;
2. Bankların özəl maraqları ilə mərkəzləşdirilmiş dövlət öhdəlikləri arasında tarazlığın qorunması;
3. Monetar siyasət tədbirləri nəticəsində ölkənin pul təchizatının təmin olunması;
4. Maliyyə sisteminin sabitliyinin dəstəklənməsi;
5. Depozit qəbul edən təsisatlar, ABŞ hökuməti və xarici rəsmi müəssisələr üçün maliyyə xidmətinin təmin olunması;
6. ABŞ-ın dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyinin gücləndirilməsi.

Federal Ehtiyat Sisteminin təşkilati strukturu aşağıdakılardan ibarətdir:

◆ **Federal Ehtiyat Direktorlar Şurası** – müstəqil federal hökumət təşkilatıdır. 7 üzvdən ibarət Direktorlar Şurasının hər biri üzvü Prezident tərəfindən təyin olunaraq Senat tərəfindən təsdiqlənsə də, əsas etibarilə müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərir. Fəaliyyət müddəti 14 il olan hər bir üzv, o müddət ərzində prezident tərəfindən vəzifəsindən kənarlaşdırıla bilər. Şura

Nümayəndələr Palatasının Spikerinə illik fəaliyyətlə bağlı hesabat verir. Ölkənin monetar siyasətin yaradılması öhdəliyi daşıyan Şura, həmçinin Federal Ehtiyat Banklarının və ümumilikdə ABŞ bank sisteminin fəaliyyətlərinə nəzarət edərək tənzimləyir.

◆ **Federal Açıq Bazar Komitəsi** – qısamüddətli fəaliyyət hədəfləri qoyaraq monetar siyasətini müəyyən edir. Bundan əlavə, xarici valyuta bazarına müdaxilənin ABŞ Xəzinədarlığı tərəfindən koordinasiya edilməsinə baxmayaraq, Komitə Federal Ehtiyat Sistemi tərəfindən xarici valyuta bazarlarında həyata keçirilən əməliyyatların yönəldilməsi ilə məşğuldur. Komitənin 12 üzvündən 7-si Direktorlar Şurasının üzvü, 5-i isə regional Federal Ehtiyat Banklarının nümayəndələridir. İkinci ərazi olan Nyu Yorkdan başqa digər regional Banklardan olan nümayəndələr növbəli qaydada 2-3 illik müddətə seçilir.

Federal Ehtiyat Bankları – özəl korporasiyaların və dövlət federal təşkilatların bir sıra xüsusiyyətlərini özündə cəmləyir. Üzv bankların hər biri özünün regional Federal Ehtiyat Bankında müzakirə olunmayan səhm payına malik olsa da, bu pay ona Federal Ehtiyat Banklarının fəaliyyətinə yalnız məhdud nəzarət verir və Federal Ehtiyat Bankının nizamnaməsi qanun əsasında təsis olunur və onun üzv banklar tərəfindən dəyişdirilməsi mümkün deyil. Hazırda 12 Federal Ehtiyat Bankı mövcuddur.

Bank və digər maliyyə-kredit müəssisələri sistemi. ABŞ-ın bank sisteminin müasir vəziyyəti qloballaşma və beynəlmilləşmə proseslərinin dərinləşməsi və transmilli şirkətlərin artımı ilə xarakterizə olunur. Bütün kommərsiya bankları hüquqi statusuna görə milli və ştat banklarına bölünürlər. Birincilər federal hökumət tərəfindən, ikincilər isə ştat hakimiyyətləri tərəfindən lisenziyalaşdırılır və nəzarət olunur.

ABŞ-ın bank sistemində xüsusi rolu investisiya bankları oynayır. Onlar qiymətli kağızlarla bağlı əməliyyatların iki əsas növünü – şirkətin qiymətli kağızlarının emissiyasını və yerləşdirilməsini həyata keçirirlər.

ABŞ-da əmanətlərin toplanması və əmanətçilərin kreditləşdirilməsi məqsədilə yaradılan şirkətlər – əmanət maliyyə müəssisələri geniş yayılmışlar. Borc-əmanət assosiasiyaları paylı (əgər əmanətçilərə məxsusdursa) və səhmdar (əgər səhmdarlara məxsusdurlarsa) olurlar. Səhmdar borc – əmanət assosiasiyaları şirkətlərə məxsus ola bilər. Bir borc – əmanət assosiasiyasına malik olan şirkətlərə unitar, bir neçə borc-əmanət assosiasiyasına malik olan şirkətlərə holdind şirkətlər deyilir. Holding şirkətlərlə müqayisədə, unitar şirkətlər xidmət və fəaliyyətin növ seçimində böyük sərbəstliyə malikdirlər. Bu gün assosiasiyalar müasir bazara adaptasiya etmək üçün böyük cəhdlər göstərirlər.

Amerikanın kredit ittifaqları mahiyyət etibarilə demokratik kooperativ təşkilatlardır. İttifaqın üzvləri və payçılar əmanətləri yalnız o məqsədlə daxil edirlər ki, onlar istiqrazlar şəklində digər payçılara verilsin. İstiqrazların təqdim edilmə şərtləri və əmanətlərə faizlərin hesablanma ardıcılığı kredit ittifaqı tərəfindən müəyyənləşdirilir. İttifaqın ali orqanı onun üzvlərinin ümumi iclası, iclaslararası müddətlərdə isə idarəetmədir.

Amerikan kommersiya bankları əmanət qəbul etmə haqqında lisenziyaya sahib olan banklardır. Bu bankların aktivləri kassa likvid aktivlər və sənəd portfelindən ibarətdir. Kassa likvid aktivləri nağd pul, FEB-də tutulan pullar və digər bankların hesablarında tutulan pullardır. Bu banklar istehlak və sənaye sahələrinə qısamüddətli kredit açırlar. Portfelləri isə yerli icra və dövlət orqanlarına aid sənədlərdən ibarətdir. Passivlərində isə dövlət və özəl sektorun əmanətləri saxlanılır. Amerikada kommersiya banklarının sayı 14500-ə yaxındır. Ancaq bunlar içində ən böyük banklar Chase Manhattan Bank, First National Bank, Chase Manhattan Bank, Morian Trust Company banklarıdır. Amerikanın investisiya bankları şirkətlərə orta və uzun müddətli kredit açırlar. Bu banklar əmanət qəbul edir, sənaye quruluşları üçün hissə sənədi və istiqraz ixrac edirlər. Bu banklar pula olan ehtiyaclarını kommersiya banklarından borc olaraq ödəyirlər. Amerikada 200-ə yaxın xarici ölkələrin bankları fəaliyyət göstərir.

Bunların ümumi bank aktivləri içində payları 14 faizdir. Amerikan banklarının ölkə xaricində 800-dən çox şöbəsi vardır. Amerikan banklarının xaricdəki fəaliyyətinə FEB, Federal Əmanət Sığorta Fondu və Pul Nəzarət Komitəsinin üzvlərindən meydana gələn komissiya nəzarət edir.

Sərbəst mövzular

1. ABŞ pul- kredit sisteminin tarixi inkişafı.
2. ABŞ dolları dünyada əsas ehtiyat valyutası kimi.
3. Federal Ehtiyat Sistemi ABŞ-ın mərkəzi bank sistemi kimi.
4. Federal Ehtiyat Sisteminin məqsəd və funksiyaları
5. Federal Ehtiyat Sisteminin təşkilati strukturu.
6. ABŞ kommertiya banklarının fəaliyyəti.
7. ABŞ investisiya banklarının fəaliyyəti.
8. ABŞ- ın əmanət insitutlarının fəaliyyəti.

II FƏSİL. KANADANIN PUL - KREDİT SİSTEMİ

1841-ci ildə Kanada Əyaləti öz dollarının 1/10 qızıl qartal sikkəyə bərabər olduğunu elan etdi. 1 yanvar 1858-ci il tarixindən Kanada bütün hesabları dollar və sentdə saxlamağa və ilk rəsmi sikkələrini buraxmağa başladı. 1871-ci ildə Federal Parlament tərəfindən Vahid Valyuta haqqında Qanunun qəbul edilməsi ilə bütün əyalətlər istifadə etdikləri valyutanın əvəzində Kanada dollarından istifadəyə başladılar. I Dünya Müharibəsi dövründə qızıl standartından istifadə müvəqqəti dayandırılmış və 1933-cü ildən buna birdəfəlik son qoyulmuşdur. Bretton Vuds sistemindəki digər valyutalardan fərqli olaraq Kanada dolları 1950-1962-ci illərdə üzən məzənnəli valyuta olmuşdur. 1962-1970-ci illərdə isə Kanada sabit məzənnə siyasətinə keçmişdir (1 Kanada dolları = 0,925 ABŞ dolları). Kanada dolları 1974-ci ilin 25 aprel tarixində özünün ən yüksək həddinə çatmışdır (1 Kanada dolları = 1,0443 ABŞ dolları). 1990-cı illərdə baş verən texnoloji bum nəticəsində Kanada dollarının dəyərində eniş baş vermiş və 21 yanvar 2002-ci il tarixində özünün ən aşağı həddinə çatmışdır (1 Kanada dolları = 0,6179 ABŞ dolları). Bundan sonra isə, Kanadanın ixrac etdiyi malların (xüsusən neftin) qiymətinin artması nəticəsində valyuta yenidən dəyər qazanmağa başlamışdır. 2007-ci il ərzində dəyər artımının sürəti daha yüksək olsa da, 2008-ci ilin iyul-oktyabr aylarında Kanada dollarının dəyəri yenidən aşağı düşmüşdür.

İlk əskinas pul 1817-ci ildə Monreal Bankı tərəfindən buraxılmışdır. Monreal Bankı 1842-1862-ci illərdə 1841-ci ildə yaranan Kanada Əyaləti üçün əskinaslar buraxmışdır. 1866-cı ildən etibarən Kanada Əyaləti öz əskinaslarını buraxmağa başlamışdır. Kanada Bankının 1935-ci ildən əskinasları buraxmağa başlamasının nəticəsində 1944-ci ildən etibarən 10 səlahiyyətli bankdan pul çapətmə hüququ əlindən alındı.

Kanada sikkələr 1858, 1870, 1912, 1920, 1922, 1935, 1942, 1944, 1951, 1963, 1967, 1987, 1997 və 2000-ci illərdə tədavülə buraxılmışdır.

Hazırda Kanada dolları dönərliliyinə görə dünyada 7-ci yerdədir.

Kanada Mərkəzi Bankı. Kanadanın Mərkəzi Bankı olan Kanada Bankı 1934-cü ildə Kanada Bankı haqqında Qanunun qəbul olunması ilə təsis olunmuşdur. Bankın yaranma məqsədi “Kanadanın iqtisadi və maliyyə rifahının dəstəklənməsidir.

Uzun illər Kanadanın mərkəzi bankı olmamış və bank sistemi Kanada Banklar Assosiasiyası tərəfindən tənzimlənmişdir. Kanada Bankı 1934-cü ildə qəbul edilmiş “Kanada Bankı haqqında Qanuna əsasən yaradılmışdır. 1938-ci ildə Qanuna dəyişiklik olunmuş və Kanada Bankı milliləşdirilərək Krallığın korporasiyası olaraq fəaliyyətə başlamışdır. Kanada Bankı günümüzdə də dövlətin bankı kimi fəaliyyət göstərir.

Bank yaradıldıqdan sonra pulların buraxılması hüququ Dövlət Maliyyə Departamentindən alınaraq Kanada Bankına verilmiş və özəl banklardan öz valyutalarını dövriyyədən çıxarmaları tələb olunmuşdur.

İkinci Dünya Müharibəsi dövründə Kanadanın müharibədə iştirakını maliyyələşdirən Kanada Bankı müharibədən sonra fəaliyyətini genişləndirərək Kanadanın iqtisadi inkişafını dəstəkləmək üçün səlahiyyətləndirilmişdir. Kanada biznesinə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq üçün törəmə Sənaye İnkişaf Bankı təsis olunmuşdur. Bankın monetar siyasəti inflyasiyanın azaldılmasından daha çox faiz dərəcələrinin aşağı salınması və işsizliyin aradan qaldırılmasına yönəlmişdi. 1960-cı illərdə inflyasiyanın artmağa başladığını görən Ceyms Koyn (Kanada Bankının Sədri) pul təchizatının azaldılması tapşırığını vermişdir. Bununla razılaşmayan Baş Nazir Con Difenbeyker işsizliyin aradan qaldırılması strategiyasına keçid tapşırığını vermişdir. Kanada Bankı siyasi nəzarətdə olmayan dövlət təşkilatı olaraq tanındığından bu hadisə qısa böhranın (“Koyn Böhranı”) baş verməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə Bankın Sədri istefaya getmişdir. Sonradan Kanada Bankı tədricən anti-inflyasiya siyasətinə keçməyə başlamışdır və artıq 1980-ci illərdə

inflasiyanın aşağı həddə saxlanması onun əsas prioritetinə çevrilmişdir.

Ölkənin mərkəzi bankı kimi Kanada Bankının 5 əsas vəzifəsi var:

- ◆ Monetar siyasətinin həyata keçirilməsi (inflasiya göstəricisinin tənzimlənməsi);

- ◆ Pulların buraxılışı;

- ◆ Təhlükəsiz, şəffaf və səmərəli maliyyə sisteminin təşkili;

- ◆ Vəsaitlərin idarə edilməsi;

- ◆ İnsani, maliyyə, informasiya, texnologiya və fiziki mənbələrin sağlam idarə edilməsinə dəstək verən korporativ inzibətçiliğin həyata keçirilməsi.

Kanada Bankının ali idarəetmə orqanı Direktorlar Şurasıdır. Bankın Sədri və 4 sədr müavini federal hökumət tərəfindən deyil, Kabinetlə məsləhətləşməklə Bankın Direktorlar Şurası tərəfindən seçilir. Maliyyə Nazirinin müavini İdarə heyətinin üzvü olsa da, onun səs hüququ yoxdur. Bankın hesabatları Kanadanın Ümumi Auditorları tərəfindən deyil, Maliyyə Nazirliyi ilə məsləhətləşərək, Kabinet tərəfindən təyin edilmiş xarici auditorlar tərəfindən yoxlanılır. Bankda 16 departament fəaliyyət göstərir.

Kanada Bankı kommersion banklarına qiymətli kağızların bəzi növlərinin girovu ilə altı aydan çox olmayan müddətə kreditlər verə bilər. Kreditlər konkret şərtlərlə və məhdud müddət üçün hökumətə və ya əyalətlərə təqdim oluna bilər. Bankın uçot dərəcəsi minimal dərəcədir və Kanada Bankı kreditləri bu dərəcə üzrə təqdim etməyə hazırdır.

Kanada Bankının fəaliyyət istiqamətlərindən biri hökumətin monetar siyasətinin reallaşdırılmasıdır. 1980-ci illər ərzində Kanada monetar siyasətin adıçəkilən formasını – pul kütləsinin targetləşdirilmə formasını əsas tuturdu. Pul kütləsinin targetləşdirmə siyasətinin reallaşdırılmasının effektivliyi bir sıra şərtlərdən asılı idi. Birincisi, pulun targetləşdirilməsi üçün dəyişən göstərici ilə (inflasiya və ya nominal gəlir) məqsədli aqrekat arasında güclü və

etibarlı əlaqənin olması zəruridir. Asılılığın zəif olduğu halda, məqsədli göstəriciyə olan təsir dəyişənin planlaşdırılmış dəyişmələrinə gətirib çıxarmır. Bu növ uyğunsuzluq Kanadada baş vermiş və 1991-ci ildə pul siyasətinin dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır. İkinci şərt Mərkəzi bank tərəfindən pul aqreqlarının qeyd-şərtsiz nəzarətidir. Bu nəzarət yoxdursa, pul siyasətinin məhz bu formasının həyata keçirilməsini bildirən dəqiq siqnala avtomatik şəkildə yox olur. Əgər pul kütləsinin məhdud aqreqlarını tənzimləmək Kanada hakimiyyəti üçün mümkün olsa da, daha geniş M2 və M3 pul aqreqlarına nəzarət etmək kifayət qədər müşkül məsələyə çevrildi.

Kanadada targetləşdirmə siyasəti gözlənilən çox müsbət nəticələrə gətirib çıxarmadı, çünki ona olan münasibət qeyri ciddi və hakimiyyətin uğur qazanmaq şansı yox idi.

1991-ci ilin fevralında Kanada Bankı inflyasiya səviyyəsinin targetləşdirilməsinə keçid barədə elan etdi. Qərara alındı ki, inflyasiyanın məqsədli göstəricisi mərkəzi bankın və hökumətin birgə qərarı ilə təyin ediləcək və müəyyənləşdiricilik. Göstəricinin əsasını istehlak qiymətlərinin indeksi təşkil edirdi. İstehlak qiymətlərinin indeksi qida məhsullarını, enerjini və dolay vergiləri nəzərdə tutmurdu. Məqsədi parametrin intervalları aşağıdakılar idi:

- * 1991-ci il: 3-5%;
- * 1992-ci il: 2-4%;
- * 1994-cü ilin iyunu: 1,5-3,5%
- * 1995-2001-ci illər: 1-3%.

İnflyasiya səviyyəsinin targetləşdirilməsi bir sıra üstünlüklərə malikdir. O, valyuta targetləşdirilməsindən fərqli olaraq, pul targetləşdirilməsi ilə yanaşı diqqətin milli maraqlarda mərkəzləşməsinə imkan verir və xarici təsirlərə meylliliyi azaldır. Mübadilə kursunun məqsədli göstəricisinin rejimi kimi, şəffafdır. İnflyasiyanın məqsədli səviyyəsi pul aqreqları ilə müqayisədə əhali üçün daha anlaşılındır. Pul aqreqları isə dəyişən meyarlara daha sərt əlaqədə olmalıdır.

Kanada Bankı daima ÜDM ölçülərində dəyişmələrin azaldılması və məşğulluğun artırılması üzrə tədbirləri həyata keçirir. Ölkə stabil ÜDM siyasətini və inflyasiyanın ortamüddətli göstəricilərinin azalmasından uzunmüddətli göstəricilərə tədrici keçid siyasətini yürüdür. Ümumilikdə, inflyasiya səviyyəsinin targetləşdirmə siyasəti monetar hakimiyyəti daha uzaqgörən olmağa və cari vəziyyətdə təmərküzlə birlikdə taktiki yox, strateji məqsədləri reallaşdırmağa vadar etdi.

Kanada bankları. Kanada bankları xarici bazarlarda aktiv şəkildə fəaliyyət göstərirlər. 1986-cı ildə valyuta aktivləri bütün aktivlərin 45%-ni təşkil edirdi. Bank gəlirlərinin əsas hissəsi beynəlxalq əməliyyatlar hesabına təmin olunur. Böyük beşlik adlanan qrupun bankları Kanadanın iti çarter banklarıdır; «Royal bank of Kanada» (Royal Bank of Canada), «kenedian imperial bank of kommers» (Canadian Imperial Bank of commerce), «Bank of Monreal» (Bank of Montreal), «Bank of Nova Skoşia» (Bank of Nova Skoshia), «Toronto – dominion bank» (Toronto – dominion Bank).

Kanadanın ən gəlirli və iri kommertiya bankı «Royal bank of Kanada» 1896-cı ildə yaradılmışdır. Bankın 1700 şöbəsi var. Onların 46-sı digər ölkələrdədir. Hal-hazırda bank maliyyə bazarının qonşu sektorlarına ekspansiya üçün investisiya – bank fəaliyyəti sferasında və ənənvi bank xidmətlərinin milli bazarında öz liderliyindən istifadə etməyə cəhd göstərir. Onun üstünlüklərindən biri sığorta biznesinin inkişafıdır. 1995-ci ildən sonra 5 il ərzində bank Kanadadakı üç sığorta şirkətini udmuş, özünün telekommunikasiya mərkəzi vasitəsilə sığorta məhsullarının birbaşa satışını təşkil etmiş, bir neçə beynəlxalq təkrar sığorta şirkətlərini təsis etmişdir. Bankın digər üstünlüyü qiymətli kağızlarla əməliyyatların depozitar xidmətinin iriləşdirilməsi oldu. Xüsusi halda, 1996-1997-ci illərdə «Toronto – dominian bank», «Bank of Nova Skoşia» və «Monreal trast» (Montreal Trust) uyğun şöbələri alınmışdır. 1999-cu ildə Avstraliyada «Permanent trasti Ko»

(Permanent Tresty Co) ilə birlikdə depozitar şirkət təsis olunmuşdur.

Kanadanın bank sistemində əsas yeri B siyahısından olan banklar, yəni xarici maliyyə-kredit müəssisələri tutur. 1980-ci ilin banklar haqqında qanunu ilə xarici banklara Kanadada öz filiallarını açmaq icazəsi aşağıdakı şərtlərlə verilir.

* Kanadadakı filialların fəaliyyəti üçün kifayət edən aktivlər, təcrübə, həmçinin gəlirlər;

* bir qayda olaraq, səhmdarların geniş dairəsi;

* lazımı nəzarət və yaxşı maliyyə vəziyyəti;

* özünün Kanadada rəqabətədavamlı bank işini inkişaf etdirmək qabiliyyətinin sübuta yetirilməsi;

* öz ölkəsinin yurisdiksiyasında qarşılıq prinsipinin olması;

* filialın fəaliyyəti üçün cavab verməyə hazır olduğunu təsdiq edən zəmanət məktubun (letter of comfort) təqdim edilmə imkanı.

Kanadada bank işi sərt şəkildə tənzimlənir. Bankın tənzimlənmə prinsipləri banklar haqqında qanunla müəyyənləşir. Maliyyə naziri bankların fəaliyyətinə müntəzəm nəzarəti həyata keçirir. Hər bir bankda baş israçı direktor olur. O, Kanada Bankının Direktorlar şurası qarşısında bilavasitə məsuliyyət daşıyır. Monetar siyasətin həyata keçirilməsi məqsədilə qanun Kanada Bankında ilkin və təkrar ehtiyatların saxlanması barədə kommersiya bankları üzərinə öhdəlik qoyur. Banklar ilkin ehtiyatlar üzrə faiz almırlar.

1980 ci ilin banklar haqqında qanununa görə, banklar səhmdarlara illik hesabat verməlidirlər. Bu hesabatda aşağıdakılar olmalıdır:

* tələblər və öhdəliklər barədə birləşmiş hesabat;

* xeyir və ziyanlar barədə birləşmiş hesabat;

* nəzərdə tutulmamış xərclərə vəsaitlərin ayrılması barədə birləşmiş hesabat;

* səhmdar kapitalında dəyişikliklər barədə birləşmiş hesabat.

Sərbəst mövzular

1. Kanada dollarının dünya valyuta sistemində yeri.
2. Kanadanın mərkəzi bankı olan Kanada Bankı
3. Kanada Bankının əsas vəzifələri.
4. Kanada Bankının monetar siyasəti
5. Kanada Bankının ali idarəetmə orqanı - Direktorlar Şurasının vəzifələri.
6. Kanada banklarının fəaliyyəti.

III FƏSİL. AVROPA BİRLİYİNİN DÖVLƏT MALİYYƏ SİSTEMİ VƏ AVROPA MƏRKƏZİ BANKI

Avropa Birliyi(AB) - 27 Avropa ölkəsinin üzv olduğu iqtisadi və siyasi birlik əsasında qurulmuş dövlətdir. 2010-cü ilədək Avropa Birliyində 27 ölkə yer alır: Belçika,Almaniya, İtaliya, Lüksemburq, Niderland, Fransa (6 ölkə -1957 ildən tam hüquqlu üzv qəbul olunub), Böyük Britaniya, Danimarka, İrlandiya (3 ölkə - 1973 ildən üzv qəbul olunub), Yunanıstan (1981), İspaniya, Portuqaliya(2 ölkə -1986 ildən tam hüquqlu üzv qəbul olunub), Finlandiya, Avstriya və İsveç(3 ölkə -1995 ildən üzv tam hüquqlu qəbul olunub), Çexiya, Slovakiya, Sloveniya, Kipr, Macarıstan, Polşa, Malta, Estoniya, Latviya, Litva (2004-cü ildən daha 10 dövlət tam hüquqlu üzv qəbul olunub) və 2007- ci ildə isə Bolqarıstan və Rumıniya AB-nin tamhüquqlu üzv qəbul edildi.

Avropa Birliyinin rəsmi başlanğıcını isə 1957-ci ildə Fransa, AFR, İtaliya, Belçika, Niderland və Lüksemburq arasında imzalanmış əfsanəvi Roma müqaviləsini hesab etmək olar. Bu müqavilə Avropanın iqtisadi birliyinin yaradılmasını rəsmən elan etdi. Sonralar, 1973-cü ildə Böyük Britaniya, Danimarka və İrlandiya, 1981-ci ildə Yunanıstan, 1986-cı ildə İspaniya və Portuqaliya, 1995-ci ildə Avstriya, İsveç və Finlandiya Avropa İqtisadi Birliyinə daxil oldular.

İstənilən inteqrasiya qruplaşması kimi, AİB də, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın son səviyyəsinə çatmamışdan əvvəl bir neçə mərhələdən keçmişdir. Belə ki, 1958-1968-ci illərdə azad ticarət zonası formalaşdırılmış, gömrük ittifaqına keçiddən sonra isə (1968-1978-ci illər) iqtisadi və monetar ittifaqın yaradılması barədə suallar yaranmışdır. Hələ 1957-ci ildə üzv ölkələrin monetar siyasətlərinin uyğun təshihləri olmadan həmin birliyin fəaliyyətinin reallıq məsələsi qaldırılırdı. Lakin Roma müqaviləsinin müəllifləri o nöqtəyi-nəzərdən çıxış edirdilər ki, Avropa valyu-

malarının stabilliyi (Breton-Vuds valyuta sistemi çərçivəsində təmin olunmuş) sabit anlayışdır və vahid Avropa bazarının yaradılması üçün birliyin ölkələri arasında malların, xidmətlərin, işçi qüvvəsinin və kapitalın ötürülmə sərbəstliyini təmin etmək kifayətdir.

Tarix bu mülahizələrin səhv olduğunu göstərdi. Qızıl-dollar standartına (yəni, bütün dünya maliyyə sisteminin stabilliyi ABŞ-ın Federal rezerv sisteminin Amerika valyutasının qızıla nəzərən paritetini sabit səviyyədə saxlaya bilmək imkanı ilə təmin olunurdu: troya unsiyasına 35 dollar) və sərt qeyd olunmuş valyuta kurslarına (onları birdəfəlik qaydada dəyişdirmək icazəsi yalnız Beynəlxalq valyuta fondunun sanksiyası ilə verilirdi) əsaslanmış Breton-Vuds sisteminin bir sıra ziddiyyətli məqamları var idi. Artıq 1950-ci illərin axırlarında dolların qeyri-stabilliyinin ilk əlamətləri meydana gəldi, 1968-1969-cu illərdə isə dolların dəyişmələri Avropa bazarı üçün real təhlükə yaratmağa başladı. Dolların düşməsi nəticəsində alman markasının kəskin revalvasiya və fransız frankının devalvasiya təhlükəsi yarandı. Bunlar ümumavropa inteqrasiyasının iki mərkəzinin pul vahidləri idi və bütün Birlük məhz onların çiyinləri üstündə saxlanılırdı. Belə şəraitdə ümumi Avropa qiymət siyasəti sual altına düşür və bu, xüsusilə kənd təsərrüfatı məhsullarına nəzərən – Avropa iqtisadiyyatının daha həssas sahəsinə nəzərən baş verirdi. Kənd təsərrüfatı sahəsində tarazlığın əldə edilməsi həmin dövrdə Avropa Birliyinin məziyyəti hesab olunurdu. Bu vəziyyətdən çıxış yolu kimi AİB-nin üzv ölkələri üçün qeyd olunmuş valyuta kursu rejiminin və ya onun aralıq analoqunun tətbiq edilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

Maraqlı bir tarixi detalı da qeyd edək. 1961-ci ildə Amerikanın bir jurnalında iqtisadçı professor R.Mandellin «optimal valyuta zonaları nəzəriyyəsi» məqaləsi çap olunmuşdur. Müəllif bu məqalədə sərt şəkildə qeyd olunmuş valyuta kursunun üstünlüyünü milli valyutalardan imtina etmək və digər dövlətin valyutasından istifadə etmək formasında əsaslandırılmışdır. 1999-cu ildə «avro zonasının» üzv ölkələri tərəfindən avronun tətbiqi

zamanı həmin ideya faktiki surətdə reallaşdırılmış və R.Mandell öz mülahizələrinə və əsaslandırılmalarına görə iqtisadiyyat sahəsində Nobel mükafatına layiq görülmüşdür.

Avropa valyutaları arasında qeyd olunmuş mübadilə kurslarının müəyyənləşdirilməsi ideyası 1965-ci ildə Avropa komissiyasının irəli sürdüyü təkliflərdən biri kimi səsləndirilmişdir. Bu ideya Barrın 1968-cı ildə tərtib olunmuş məruzəsi ilə müdafiə olundu və fransız-alman sammitində bəyənildikdən sonra (əvvəlcə AİB-nin, sonra isə AB-nin qeyri-rəsmi mühərriki) 1969-cu ildə dövlət və hökumət başçılarının Haaqadakı görüşündə Birləşmiş İnkışaf məqsədlərindən biri kimi elan olundu. Məhz bu görüşdə Lüksemburqun baş naziri Pyer Vernerin sədrliyi ilə öz məruzəsi sayəsində sonralar çox məşhurlaşan dövlətlərarası qrup formalaşdırılmışdır. Verner planı 1970-ci ildə özünün bitkin şəkildə işıq üzü görmüş və Avropada monetar ittifaqın 10 il ərzində qurulma proqramını ifadə etmişdir. Proqramın məqsədi Avropa valyutalarının qarşılıqlı konvertasiyasını təmin edən sistemin formalaşdırılması, kapitalın Avropada maneəsiz hərəkəti və Avropa valyutalarının mübadilə kurslarının bir birlərinə nəzərən dəyişməz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi idi. Milli valyutaların vahid valyuta ilə əvəzlənməsi yalnız göstərilən vəzifələrin müvəffəqiyyətli həlli zamanı mümkün məqsəd kimi çıxış edirdi. Verner planının əsas istiqamətləri aşağıdakılar idi:

- birlik ölkələri tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasətin dövlətlərarası koordinasiyası;

- üzv-ölkələrin qarşılıqlı valyuta kurslarının dəyişmələrinin tədriclə azalması (perspektivdə onların tam fiksasiyasına və əlbəttə, həmin valyutaların tam qarşılıqlı dönmə qabiliyyətinə keçidə qədər);

- bank üzrə faiz dərəcələrinin, mübadilə kursları dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin valyuta rezervlərinin idarə olunması ümumavropa səviyyəsində millidən üstün orqanlar

tərəfindən, AİB ölkələrinin mərkəzi banklarının birliyi şəklində həyata keçirilməlidir;

- razılaşmanın iştirakçıları tərəfindən eyni istiqamətli fiskal siyasətin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi və ya profisitinin istifadəsi üsullarının qarşılıqlı nəzarəti üçün ümumi çərçivələri formalaşdırmaq zəruri idi;

- struktur və regional siyasətlərin həyata keçirilməsi zamanı kooperasiya;

- dollara və üçüncü ölkələrin valyutalarına nəzərən valyutaların birgə «üzməsi»;

- əvvəlcə qızıl paritet əsasında, sonra AİB-nə daxil olan ölkə valyutalarının bazasında Avropa hesablaşma pul vahidinin tətbiq edilməsi.

Avropa monetar ittifaqının fəaliyyətə başlama mexanizmi ilə bağlı Birliyin üzvləri arasındakı fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, 1971-ci ilin martında belə ittifaqın yaradılması proqramının reallaşdırılması barədə razılaşma əldə olunmuşdur. Proses üç mərhələnin olmasını nəzərdə tuturdu. Birinci mərhələ eksperimental mərhələ kimi nəzərdən keçirilir və bu çərçivədə Avropa valyutalarının qarşılıqlı dəyişmələrinin dinamik azaldılma səyləri nəzərdə tutulurdu. Dolların 1971-ci ilin avqustunda kəskin devalvasiyası nəticəsində bu mərhələ iflasa uğradı. Vernerin ilkin strategiyası ona əsaslanırdı ki, Avropa valyutalarının mübadilə kurslarının dərəcələri Amerika valyutasına nəzərən dəyişməz qalacaq. Bazarın qeyri-stabilliyi alman markasına güclü yüksəldici təsir göstərdi və bu, onun digər Avropa valyutalarına nəzərən kursunda özünü dərhal bürüzə verdi.

1970-ci illərdə Verner planının uğursuzluğunun səbəblərindən birincisi, millidən üstün valyuta-maliyyə mərkəzinin yaradılmasına siyasi hazırlığın olmaması idi. İkincisi, bu hazırlıqsızlıq qismən üzv ölkələrin iqtisadi inkişafındakı və iqtisadi vəziyyətindəki böyük fərqlərlə əlaqədar idi (indi bu fərqlər 1980-ci illərin ortalarından Avropada başlamış iqtisadi yüksəliş nəticəsində bir qədər silinmişdir). Üçüncüsü, 1970-ci illərdə iki neft şoku,

staqnasiya və bir sıra ölkələrdəki inflyasiya ilə sərtləşmiş dünya iqtisadiyyatındakı ümumi əlverişsiz vəziyyət də öz rolunu oynadı.

Vəziyyətdən çıxış yolunu tapmaq cəhdi 1972-ci ilin martında «tüneldə ilan» vasitəsilə baş vermişdir. «İlan» – Avropa valyutalarının dəyişmələrini bir-birlərinə nəzərən bağlayan mexanizmi ifadə edir və bu mexanizm, həmçinin «ilan»ın dollara nəzərən dəyişmələrinin məhdudiyətlərini müəyyənləşdirirdi. Lakin bu sistemin də aqibəti acınacaqlı oldu. başlanan neft böhranı «tüneldə ilan»a zərbə vurdu. Şübhəsiz, ABŞ ilə nefti ixrac edən ölkələr arasında «neft müharibəsinin» başlanmasını əvvəlcədən görmək və nəticədə, bu müharibənin Avropa valyuta sisteminin formalaşmasına təsirindən qaçmaq çətin məsələ idi. Hətta Bretton-Vud valyuta sisteminin iflasına baxmayaraq (onun qeyri-effektivliyinin nəticəsi dünya birliyinin əvvəlcə faktiki, sonra isə formal surətdə, BVF-nun Nizamnaməsinə Yamaykada qəbul olunmuş düzəlişlər şəklində sərbəst dəyişən, üzən valyuta kurslarına keçid oldu), Avropa valyutalarının Amerika dollarına bağlılığı onu sübut edirdi ki, Avropada əvvəllər olduğu kimi yenə də Avropa inteqrasiyasını yalnız dünya lideri – ABŞ-in inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdə keçirir və zərurət olan halda onun köməyinə ümid bəsləyirlər. Bundan başqa, yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, valyuta kurslarının «ilan» hüdudunda saxlanması könüllü idi və həmişə ayrı-ayrı ölkələr üçün məşəqqətli olurdu (valyuta intervensiyalarına çox böyük vəsaitlər tələb olunurdu). Buna görə də bir sıra ölkələr bu sistemdə ümumiyyətlə iştirak etmir və ya dövrü şəkildə oradan çıxırdılar. Belə ki, Böyük Britaniya, İtaliya və İrlandiya öz kurslarını müstəqil şəkildə müəyyənləşdirir, Fransa isə ümumi sistemə gah birləşir, gah da ondan ayrılırdı.

«Tüneldə ilan»ın iflasından sonra monetar ittifaqın Avropada tez bir zamanda sona çatacağını düşünürdülər. Valyuta sistemlərinin birləşməsi barədə təklif 1977-ci ildə Roy Cenkins tərəfindən irəli sürülmüşdür. Roy Cenkins həmin dövrdə Avropa komissiyasının prezidenti vəzifəsini tuturdu. Məhz bu təklif sayəsində 1979-cu il martın 13-də Avropa valyuta sistemi – AVS

yarandı. AVS Avropada gələcək monetar ittifaqın əsası oldu. AVS-nin əsas vəzifələri aşağıdakılar idi: Avropada xarici və daxili valyuta stabilliyinin əldə olunması; üzv ölkələrin iqtisadi əməkdaşlığının təkmilləşdirilməsi; valyuta qeyri-stabilliyinin azalmasına yardım. Valyuta kurslarının marjı $\pm 2,25\%$ (dar hədd) və $\pm 6\%$ (geniş hədd). Mübadilə kurslarının Avropa mexanizmi (MKAM) müəyyənləşdirilmişdir. Yeni «Avropa valyuta ilanı» Birliyin valyuta problemlərinin kəskinləşməsi ilə əlaqədar olaraq, dəyişikliklərə uğradı. Belə ki, 1993-cü ildə MKAM-nin böhranı nəticəsində 15%-lik vahid hədd müəyyənləşdirilmişdir.

Bu isə, şübhəsiz, kurs münasibətlərinin maksimal yaxınlaşma prinsipindən geri çəkilmək demək idi. Bundan başqa, AVS heç bir vaxt Birliyin bütün ölkələrini əhatə etmirdi və onun iştirakçılarının tərkibi dəfələrlə dəyişirdi. Göstərilən rejimə riayət olunması bir sıra tənzimləyici tədbirlərlə möhkəmləndirilirdi. Bunlar valyuta kursuna təsir göstərən faiz dərəcələrinin dəyişməsi, kurs münasibətlərinin saxlanması məqsədilə mərkəzi bankların qarşılıqlı kreditləşməsi, valyuta intervensiyaları idi.

Bu sistemin xarakterik cəhəti Avropa valyuta vahidinin (European Currency Unit) – ekyünün yaranmasıdır. Ekyü öz başlanğıcını 1950-ci ildə Avropa ödəniş ittifaqı tərəfindən yaradılmış AİB hesablaşma vahidindən götürür. Roma razılaşması verilmiş hesablaşma vahidini AİB institutları üçün qəbul etmiş və onu 0,88867088 qram təmiz qızıl müəyyənləşdirmişdir. ABŞ dollarının devalvasiyası, o cümlədən valyutaların «üzməsi» barədə və SDR zənbil konsepsiyasının yaradılması barədə qərar (xüsusi borc alma hüquqları, Special Drawing Rights) AİB-ni xüsusi hesablaşma vahidi zənbilinin yaradılma zərurətinə gətirib çıxartdı. Beləliklə, Avropa hesablaşma vahidi (European Unit of Account – EUA) adlanan hesablaşma vahidi yarandı və onun dəyəri tərkibindəki valyuta kurslarının gündəlik dəyişmələrindən asılı olaraq dəyişilirdi. EUA 1976-cı ilin kömür və polad üzrə Razılaşmasının büdcəsinə, AİB-nin 1978-ci il büdcəsinə daxil

edilmiş və 1979-cu ilin gömrük əməliyyatlarında istifadə olunmuşdur.

Ekyünün dəyəri və tərkibi EUA-nın dəyərinə və tərkibinə, onların yenidən nəzərdən keçirilməsi şərti ilə identik idi. Ekyü rəsmi valyuta kimi 1978-ci ildə dekabrın 18-də yaranmış, 1979-cu ildə martın 13-də isə Avropa valyuta sisteminin tərkib elementi kimi qüvvəyə minmişdir. Ekyünün dəyəri valyuta zənbili üsulu ilə müəyyənləşdirilirdi. Zənbilə AİB-yə üzv olan 12 ölkənin valyutası daxil idi. Hər bir valyutanın bu zənbildəki payı Birliyin ümumi məhsulunda ölkənin xüsusi çəkisindən, onların qarşılıqlı ticarət dövriyyəsindən və AVS çərçivəsində qısamüddətli müdafiə kreditlərində iştirakından asılı idi. Ona görə də alman markası ekyüdə daha böyük paya malik idi – təqribən 3%. Fransız frankının payına təqribən 20%, funt sterlinqə – 11,5%, italyan lirəsinə 8%, danimarka kronuna – təqribən 3% düşürdü. Ekyünün tərkibi iki dəfə dəyişikliyə uğramışdır. Birincisi 1984-cü ilin sentyabrında dirhəmin daxil olması zamanı və ikincisi 1989-cu ilin sentyabrında ispan pesetasının və Portuqaliya eskudosunun daxil edilməsi zamanı baş vermişdir.

XX əsrin son onilliyinin əvvəlində Avropa monetar ittifaqının təşəkkül tapması AVS-in fəaliyyətinin müsbət yekunlarını təsdiq etdi. Lakin monetar ittifaqın mərhələli şəkildə yaranması inteqrasiyanın vahid bazar kimi pilləsini nəzərdə tutur. Bundan başqa, birliyə üzv ölkələrin prinsiplial siyasi öhdəlikləri zəruri idi. Delor Komitəsinin 1989-cu ilin aprelində tərtib olunmuş məruzəsi belə öhdəliklərin texniki əsasını təmin edirdi. Avropa Şurasının 1985-ci ilin dekabrında Brüsseldə və 1986-cı ilin fevralında Haaqada keçirilən iclasları nəticəsində hazırlanmış və 1987-ci ildə iyulun 1-də qüvvəyə minmiş Vahid Avropa Aktı iqtisadi və monetar ittifaqın tədriclə yaradılmasını məqsəd şəklində təsdiq edirdi. Avropa Şurası 1988-ci ilin iyununda Qannoverdəki iclasında Jak Delorun sədrlik etdiyi Mərkəzi bank müdirləri və ekspertlərinin komitəsinə tapşırılmışdır ki, komitə belə ittifaqa gətirib çıxara biləcək konkret mərhələləri öyrənsin və təklif etsin.

Komitənin tərtib etdiyi məruzədə əvvəlcə Birliyin iqtisadi və monetar inteqrasiyasının vəziyyəti qısa şəkildə analiz edilir, sonra isə iqtisadi və monetar ittifaqın yekun vəziyyəti və onun əldə olunma mərhələləri təsvir olunurdu.

Avropa birliklərinin Avropa İttifaqına transformasiyası barədə tarixi Maastrixt müqaviləsi 1991-ci ilin dekabrında imzalanmış, ratifikasiya edilmiş və çətinliklərə baxmayaraq, 1993-cü ilin noyabr ayında qüvvəyə minmişdir.

AVROPA BİRLİYİ ÖLKƏLƏRİNİN İQTİSADI KONVERGENSIYASININ MEYARLARI. 1995-ci ilin dekabrında Avropa Şurasının Madriddəki iclasında avronun tətbiqi proqramı qəbul olunmuş və elə həmin şuranın 1996-cı ilin dekabrında Dublindəki iclasında bu proqram inkişaf etdirilmiş və konkretləşdirilmişdir. Bu proqram və icraedici orqan – AB Komissiyası səviyyəsində qəbul edilmiş digər qərarlar iştirakçı ölkələr üçün iqtisadi və monetar ittifaqın təkamül prosesinin meyarlarını, o cümlədən vahid valyutanın tətbiqinin müddət və prinsiplərini nəzərdə tuturdu. Avronun tətbiqini nəzərdə tutan ölkələrin uyğunlaşmalı olacağı iqtisadi konvergeniya meyarları xüsusi maraq doğurur.

Avronun fəaliyyəti dövründə göstərilən meyarlara riayət olunması məqsədilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Belə ki, hədsiz büdcə kəsirinə yol vermiş ölkə (ÜDM-in 3%-dən çox) birinci ildə AB komissiyasının xüsusi hesabına öz ÜDM-nin 0,2%-i ölçüsündə depozit üstəgəl müəyyənləşdirilmiş limiti aşan kəsirin hər faizinə 0,1% köçürməlidir. Əgər bu vəziyyət ikinci ildə də qalmaqda davam edərsə, depozitin yalnız əlavə hissəsi ödənilir (ÜDM-in 0,5%-dən çox olmayaraq). Sonralar vəziyyət düzəlmirsə, depozit cərimələrə çevrilir və bu cərimələr «intizamlı» iştirakçıların sərəncamına verilir.

Avropa Birliyi ölkələrinin vahid pul sistemini tənzimləyən ilk maliyyə müəssisəsi Avropa valyuta institutu idi (AVİ). AVİ 1994-cü ildə yanvarın 1-də fəaliyyətə başlamışdır. Maastrixt müqaviləsinə uyğun şəkildə yaradılmış Avropa valyuta institutu Frankfurt-Mayndakı mənzil qərargahı ilə Avropa valyuta

əməkdaşlıq fondunu əvəz etdi. AVİ-nin əsas vəzifələri aşağıdakılar idi:

- AB-yə üzv ölkələrin mərkəzi banklarının monetar siyasətlərinin koordinasiyası;
- Avropa valyuta sisteminin fəaliyyətinə nəzarət;
- Avropa mərkəzi banklar sisteminin təşkilinə və vahid valyutaya – avroya keçidə hazırlıq;
- ümumavropa hesablaşma sisteminin effektivliyinin yüksəldilməsi;
- mərkəzi bankların statistikasının unifikasiyası;
- bankların arzusu ilə rəsmi valyuta rezervləri ilə idarəetmə.

AVİ-nun inzibati orqanları aşağıdakılar idi: prezident, baş direktor, AVİ prezidentindən və AB-ə üzv ölkələrin mərkəzi bank müdirlərindən ibarət olan şura. Şura AB-nin Nazirlər Sovetinə və milli hökumətlərə təkliflər və tövsiyələr hazırlayırdı.

AVROPA BİRLİYİNİN BÜDCƏSİ. Ümumi büdcə ilk dəfə 1958-ci ildə Birliyin maliyyə xərcləri planına uyğun şəkildə hazırlanmışdır.

AB-nin büdcə sistemi bir sıra prinsiplər əsasında qurulur. Vahidlik prinsipi o deməkdir ki, AB-nin gəlirləri və xərcləri bir sənəddə toplanmalıdır və bu, ümumi resursların xərclənmə monitorinqinin effektivliyi barədə mühakimə yürütməyə imkan verir. Avropa birliyinin büdcə münasibətlərinin təşəkkül tapma tarixi bütün gəlirlər və xərclər maddələrinin mərhələli unifikasiyasını və nəticədə vahid büdcədə toplanmasını göstərir. Universallıq prinsipi iki qaydaya əsaslanır: büdcə gəliri xərclərin ayrı-ayrı maddələrinə bağlana bilməz, bütün gəlirlər və xərclər bir-biri ilə uyğunlaşdırılmadan bütövlükdə büdcəyə daxil edilməlidir. İllik prinsip büdcə əməliyyatlarının müəyyən maliyyə ilinə uyğunluğunu nəzərdə tutur. Bu, büdcənin icrasına nəzarət üzrə Avropa komissiyasının fəaliyyətini asanlaşdırır. Bununla belə, bəzən çoxillik büdcə xərclərinin müəyyənləşdirilməsi tələb olunur və bu, maliyyə perspektivi prinsipinə uyğun olaraq, illik prinsipə

ziddiyyət təşkil etmir, çünki çoxillik xərclər illik büdcədə nəzərə alınır. Tarazlıq prinsipi tələb edir ki, maliyyə ilində proqnozlaşdırılan gəlirlər həmin ilin ödənişləri üzrə təxsisatlara uyğun gəlsinlər. Büdcənin kəsiri nəzərdə tutulmamışdır. Avropa komissiyasına öz xərclərinin ödənilməsi üçün borcları həyata keçirmək qadağan edilmişdir. Kəsirin yaranma halında (Avropa təcrübəsində bu, istisna haldır) onun ölçüsü növbəti ilin büdcəsinin məxaric hissəsinə keçirilir. Bir qayda olaraq, büdcə profisitlə yekunlaşır və onun aktiv saldosu gələn ilin büdcəsinin gəlirinə daxil edilir. Xərclərin spesifiklik prinsipi o deməkdir ki, təxsisatların hər bir məbləği konkret təyinatə və əsaslandırılmaya malik olmalıdır.

Avropa Birliyinin büdcəsi AB-nin inkişaf siyasətinin və strategiyasının reallaşdırılmasına yardım etməyə yönəlmişdir və aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- valyuta stabilliyinin yaradılması;
- müasir və dinamik Avropa sənayesinin inkişafı;
- yeni texnologiyaların inkişafının stimullaşdırılması;
- müxtəlif regionların sosial və mədəni inkişaf səviyyələrinin bərabərləşdirilməsi.

AB-nin büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır: birgə maliyyə məsuliyyəti prinsipi, AB-yə üzv dövlətlərin maliyyə həmrəyliyi prinsipi. Birgə maliyyə məsuliyyəti prinsipinə görə, AB-ə üzv olan bütün dövlətlər AB-nin büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında iştirak etməyə borcludurlar. AB-yə üzv dövlətlərin maliyyə həmrəyliyi prinsipi o deməkdir ki, AB-yə üzv dövlətlərin üzvlük haqları onların maliyyə imkanlarına mütənasib olmalıdır.

AB-də büdcə xərclərinin qurulma prinsipləri aşağıdakılardır: AB-yə üzv dövlətlərin iqtisadi və sosial həmrəyliyinə möhkəmləndirilməsi (büdcə maliyyələşməsi AB-yə üzv dövlətlərin iqtisadi vəziyyətlərinin bərabərləşdirilməsinə, sosial ziddiyyətlərin həllinə kömək etməlidir); həmrəylik prinsipi; hərçənd yoxsul ölkələr maliyyə resurslarının böyük həcməsinə ehtiyac duysalar da, AB-yə

üzv digər dövlətlər də büdcənin maliyyələşdirilməsi hüququna malikdirlər; büdcə intizamı prinsipi (vəsaitlərin xərclənməsinin iqtisadi effektivlik prinsipi). Əgər AB-yə üzv dövlətə maliyyə yardımının həcmi onun ÜMM-i ilə müqayisədə nəzərəcarpacaq dərəcədə çoxdursa, belə resurslardan effektiv şəkildə istifadə etmək çətinləşir və bu da iqtisadiyyatdakı dəyişikliklərə gətirib çıxara bilər.

Avropa Birliyində büdcə prosesi və ya büdcə proseduru bir neçə mərhələdən ibarətdir.

Maastrixt müqaviləsinə uyğun olaraq (maddə 203), AB büdcə layihəsinin hazırlanma işi bilavasitə üç institutun vəzifəsidir. Bunlar Avropa komissiyası, AB Nazirlər Şurası və Avropa parlamentidir. AB institutlarının rolları aşağıdakı kimi bölüşdürülmüşdür. Avropa komissiyası, adətən, oktyabrın 5-də yeni qanunverici aktın qəbulunu təklif edir. Avropa parlamenti layihə barədə öz fikirlərini bildirir və ona düzəlişlər təklif edir. AB Şurası isə qəti qərar çıxarır. Ona görə də Avropa Komissiyası büdcənin ilkin layihəsini hazırlayır. Avropa Komissiyasının qərarları səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Avropa Komissiyasının üzvləri şəxsən səs verirlər və onun qərarları üçün kollektiv məsuliyyət daşıyırlar. Bu da kollegiallıq prinsipini vurğulayır.

Daha sonra AB büdcə layihəsi müzakirə və təsdiq edilmək üçün AB Nazirlər Şurasına təqdim edilir. AB Şurası, bir qayda olaraq, ildə iki dəfə yığılır. Onun tərkibinə AB-ə üzv dövlətin hökumətindən olan iqtisadiyyat naziri və ya maliyyə naziri, Avropa Komissiyasının uyğun üzvü daxildir. AB Şurası Avropa Komissiyasının təqdim etdiyi büdcə layihəsini nəzərdən keçirir (məcburi xərclər hissəsində) və təsdiq ediləndən sonra onu Avropa Parlamentinə göndərir. Avropa Parlamenti layihəni 45 gün ərzində nəzərdən keçirir. Qərarların qəbul edilməsi üzrə səlahiyyətlər Avropa Şurası ilə Avropa Parlamenti arasında bölüşdürülür, çünki bütün xərclər AB büdcəsinin məcburi və qeyri-məcburi xərclərinə ayrılır (şəkil). Əgər bu dövr ərzində Avropa Parlamenti büdcə layihəsinə «hə» deyirsə və ya düzəlişlər daxil etmərsə, yaxud heç bir modifikasiya təklif etmərsə, büdcə qəti şəkildə qəbul edilmiş

hesab olunur. Əgər bu müddət ərzində Avropa Parlamenti düzəlişlər daxil etsə və yaxud modifikasiyalar təklif etsə, dəyişdirilmiş büdcə layihəsi AB Şurasına göndərilir və bununla da razılaşdırmaların növbəti, daha mürəkkəb mərhələsi başlayır.

Büdcə layihəsi Avropa Parlamentində müzakirələrin iki mərhələsindən keçir (iki oxunuş). Birinci mərhələdə hər bir deputat büdcə layihəsinə dəyişikliklərin və əlavələrin daxil edilməsi təklifi ilə çıxış edə bilər. Layihə təkcə büdcə üzrə ixtisaslaşdırılmış komitədə deyil, həm də digər komitələrdə müzakirə olunur. Büdcə layihəsində dəyişikliklər barədə düzəlişlərin qəbul edilməsi üçün Avropa Parlamentində səs çoxluğunu almaq zəruridir. Planlaşdırılmış xərclərin artırılması ilə bağlı dəyişikliklər barədə düzəlişləri Avropa Parlamenti peşəkar əksəriyyətlə həll edir (səslərin beşdə üç hissəsi).

AB qanunvericiliyi ilə birbaşa qeyd edilməmiş qeyri-məcburi xərclərin nəzərdən keçirilməsi zamanı son söz Avropa Parlamentinə məxsusdur. Avropa Parlamenti maliyyə resurslarını yenidən bölüşdürməklə yanaşı, onların həcmi də müəyyən hüdudda artırır. Artımın maksimal norması Avropa Komissiyası tərəfindən müxtəlif makroiqtisadi göstəricilər əsasında hesablanır və yalnız AB Nazirlər Şurası bu təkliflə razılaşdığı halda yüksəldilə bilər.

Məcburi xərclər büdcənin əsas hissəsini təşkil edir. bunlar əsas etibarilə ümumi aqrar siyasətin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı xərclərdir və onların böyük hissəsi qiymətlərin saxlanmasına yönəldilir. Avropa Parlamenti xərclərin ümumi məbləği artırılmadan, xərclərin bu kateqoriyasının dəyişməsinə təklif edə bilər. Əgər təkliflər AB Şurası tərəfindən peşəkar əksəriyyətlə rədd edilmirsə, onlar qəbul olunur.

Büdcənin müzakirəsinin ikinci mərhələsində Avropa Parlamentində aşağıdakılar baş verir. Əgər AB Şurası 15 gün ərzində hər hansı bir təklifi dəyişdirsə, bu halda büdcə layihəsi yenidən uyğun ixtisaslaşdırılmış komitəyə göndərilir. Eyni zamanda hər bir deputat və hər bir komitə AB şurasının təqdim

etdiyi büdcə layihəsinə düzəlişlər təklif edə bilər. Birinci mərhələdə olduğu kimi, ümumi məruzə uyğun ixtisaslaşdırılmış komitə tərəfindən hazırlanır, Avropa Parlamenti isə peşəkar əksəriyyətlə qərar qəbul edir. Əgər AB şurasının düzəlişləri qəbul olunursa, büdcənin uyğun hissəsi AB Şurasının redaksiyasında qəbul edilmiş hesab olunur, əks halda rədd edilmiş hesab olunur. Avropa Parlamenti büdcə layihəsini peşəkar əksəriyyətlə bütövlükdə rədd edə də bilər. O, bu hüququndan bir neçə dəfə istifadə etmişdir. Lakin Avropa Parlamentinin təklif edilmiş büdcə ilə razılaşmaması ciddi hüquqi nəticələrə gətirib çıxarmır. Avropa Parlamenti yeni büdcə layihəsinin təqdim edilməsini yalnız tələb edə bilər (Avropa Parlamentinin özü büdcəni hazırlamaq hüququna malik deyil).

Büdcənin təsdiqindən sonra büdcə prosesinin növbəti mərhələsi – büdcənin icrası gəlir. Avropa Birliyində büdcə ili təqvim ili ilə üst-üstə düşür və yanvarın 1-də başlayıb, dekabrın 31-də başa çatır. Büdcənin icrası ilə Avropa Komissiyası məşğul olur. Avropa komissiyası AB-nin maliyyəsini idarə edir (AB-nin büdcəsi, fondları və proqramları, AB-yə üzv olmayan dövlətlərə yardım göstərilməsinə yönəlmiş proqramlar da daxil olmaqla). Avropa Komissiyasının nəzarət funksiyası onunla təzahür olunur ki, Avropa Komissiyası AB-də işlərin vəziyyətini analiz edir, bu məqsədlə məlumatları toplayır, yoxlamalar keçirir, analizlər aparır (o cümlədən büdcənin icrasının yoxlanması). Avropa Komissiyasının icmalları və məruzələri büdcənin icrası barədə hesabatda sistemləşdirilərək, Avropa Parlamentinə, AB Nazirlər Şurasına, AB-nin digər institutlarına və AB-yə üzv dövlətlərin hökumətlərinə göndərilir.

AB Nazirlər Şurası, həmçinin mühüm nəzarət funksiyalarına malikdir və bu funksiyaları həm müstəqil şəkildə, həm də digər institutlarla əməkdaşlıq şəraitində yerinə yetirir. AB Nazirlər Şurası büdcənin icrası ilə bağlı öz tövsiyələrini Avropa Parlamentinə göndərir və onunla birgə hesabları və maliyyə deklarasiyalarını, illik hesabatı və Auditorlar Palatasının istənilən

digər xüsusi məruzələrini yoxlayır. Avropa Komissiyasının təklifi ilə və Avropa Parlamenti ilə məsləhətləşmədən sonra, həmçinin Auditorlar Palatasının rəyinin alınması üçün AB Nazirlər Şurası aşağıdakı fəaliyyəti həyata keçirir:

- büdcənin tərtib edilmə və yerinə yetirilmə proseduru, həmçinin hesabatın təqdim olunma və yoxlanma proseduru müəyyənləşdirərək, maliyyə rəqlamentlərini hazırlayır;

- AB-nin xüsusi resursları barədə razılaşmalarla nəzərdə tutulmuş büdcə gəlirlərinin Avropa Komissiyasının sərəncamına verilməsi prosedurlarını və üsullarını müəyyənləşdirir və onun nağd vəsaitlərə olan tələbatını təmin etmək üçün zəruri hallarda görüləcək tədbirləri müəyyənləşdirir;

- maliyyə nəzarətçilərinin, kredit sərəncamçılarının, mühasiblərin, o cümlədən lazımi müfəttiş təşkilatının məsuliyyəti ilə bağlı qaydaları müəyyənləşdirir.

Maastrixt müqaviləsi Auditorlar Palatasının əhəmiyyətini gücləndirərək, ona AB-nin orqanı statusunu verdi və funksiyalarını genişləndirdi. Auditorlar Palatası AB – üzv dövlətlərin, həmçinin AB-dən maliyyə yardımı alan üçüncü ölkələrin öz ərazilərində yerinə yetirdikləri əməliyyatların yoxlanmasını (məsələn, kənd təsərrüfatı ilə bağlı xərclər, gömrük, rüsumlarından gələn daxilolmalar) AB adından həyata keçirə bilirlər.

Avropa Parlamenti büdcənin icrası prosesində yaranan problemlərə nəzarət edir və nəzərdən keçirir. Onun tapşırığı əsasında bu məsələ ilə Büdcəyə nəzarət üzrə Komitə, zəruri hallarda isə digər komitələr məşğul olur. Büdcənin istifadəsi üzrə xarici təftişlər Auditorlar Palatası və Avropa Parlamenti tərəfindən həyata keçirilir. Auditorlar Palatası büdcə vəsaitlərinin alınma və istifadə qaydalarına riayət olunmasını yoxlayır, maliyyə vəsaitlərinin idarəetmə vəziyyəti barədə rəy verir. Avropa Parlamenti büdcənin icrası məsələlərində Auditorlar Palatasının hazırladığı məruzələrə əsaslanaraq, AB siyasətinin Avropa Komissiyası tərəfindən reallaşdırılmasına nəzarət edir. Avropa Palatası Auditorlar Palatasının məruzələrini öyrənəndən sonra AB

şurasının tövsiyələrini rəhbər tutaraq, büdcənin reallaşdırılması üzrə Avropa Komissiyasının işi barədə nəticə çıxarır.

Avropa Parlamenti AB xərcləri üzərində parlament nəzarətinin gücləndirilməsi üçün və büdcənin icrası barədə hər il qəbul edilən qərarlara maksimal çəki vermək üçün tədqiqatlar aparmaq, rəy vermək, illik hesabatlar tərtib etmək üzrə Auditorlar Palatasının imkanlarından istifadə edir.

AVRO - AVROPA BİRLİYİNİN PUL VAHİDİ KİMİ.

Avropa kontinentində birgə valyutanın yaradılması ideyası, beynəlxalq valyuta sistemə böyük zərbə vuran II Dünya Müharibəsindən sonra yaranıb. Müharibədən sonrakı Bretton-Vud modeli beynəlxalq valyuta sistemi Britaniya funt sterlinqinin liderliyini əlindən alan ABŞ dollarına əsaslanırdı. Nəticə olaraq, 1950-ci ildə AFR, Fransa, Birləşmiş Krallıq, Belçika, Niderland, Lüksemburq, Danimarka, İsveçrə, Norveç, İslandiya, İsveç, Avstriya, İtaliya, Yunanistan, Portuqaliya və Türkiyənin daxil olduğu Avropa Ödəniş Birliyi yaradılmışdır. Sonradan Birlik Avropa Valyuta Sazişinə çevrilmişdir. Lakin, tamdəyərli valyuta əməkdaşlığının ilk real addımı AFR, Fransa, Belçika, Niderland və Lüksemburq tərəfindən 1957-ci ildə Roma Sazişinin imzalanması nəticəsində Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılmasıdır. Artıq 1962-ci ildə AİB-in Komissiyası üzv ölkərin birgə valyuta ideyasının səsləndirdi. 1969-cu ildə Fransa frankına qarşı Almaniya markasının revalvasiyası bu prosesi daha da tezləşdirdi. 1970-ci ilin oktyabr ayında milli valyutaların qarşılıqlı konvertasiyası, kapital hərəkətinin liberallaşdırılması, daimi valyuta kurslarının müəyyən edilməsi və 1980-ci ilə qədər milli valyutaların birgə Avropa valyutası ilə əvəz edilməsini nəzərdə tutan Verner planı qəbul edilmişdir. Lakin Verner planını həyata keçirmək mümkün olmadı.

1975-ci ilin aprel ayında Avropa İttifaqında Avropa Hesablaşma Vahidi – AHV tətbiq edilmişdir. AHV-nin məzənnəsi dollardan yox, sırf onu tərtib edən Avropa ölkələrinin milli valyutalarının bazar məzənnələri əsasında müəyyən edilirdi.

Sözügədən vahid Avropa İqtisadi Birliyinin büdcəsində və dövlətlərarası hesablaşmalarda, Avropa İnvestisiya Bankının əməliyyatlarında istifadə olunurdu.

1977-ci ildə valyuta birliyinin ideyası yenidən gündəmə gətirildi. 1978-ci ilin dekabr ayında AİB-in Brüsseldə keçirilən toplantısında Avropa Valyuta Vahidi Ekyu və onun əsasında qurulan Avropa Valyuta Sistemi yaradılmışdır. Bu valyuta sisteminə AİB-in bütün üzv ölkələri daxil edilmişdir. 7 fevral 1992-ci il tarixində qəbul edilən Maastrix Sazişi vahid valyutanın tətbiqini mərhələlərə bölürdü.

Hazırda Aİ-nin 11 ölkəsi (Birləşmiş Krallıq, Danimarka, İsveç, Bolqarıstan, Çex Respublikası, Macarıstan, Polşa, Rumıniya, Estoniya, Latviya, Litva) avrodan istifadə etmir. Birləşmiş Krallıq, Danimarka və İsveç Maastrix Sazişini imzalamasına baxmayaraq öz milli valyutalarından istifadə edirlər.

Avro Avropa İttifaqına daxil olmayan lakin onun iqtisadi və monetar sisteminə qoşulan Monako, San-Marino və Vatikan tərəfindən istifadə edilir. Lakin bu ölkələr Avrozonaya daxil deyil, Avropa Mərkəzi Bankında və Avroqrupda təmsil olunmurlar. Bundan əlavə Kosovo və Monteneqro rəsmi saziş əldə etmədən avronu yeganə pul vahidi kimi istifadə edirlər.

Ümumiyyətlə, indiki dövrdə avro ABŞ dollarından sonra ikinci beynəlxalq ehtiyat valyutasıdır. Hal-hazırda dünyanın strateji valyuta ehtiyatlarının ümumi həcminin 26.5%-i avroda saxlanılır.

Avro sikkələrinin bir üzü eyni dizayna malikdir, yəni 16 Avrozona ölkələrinin xəritəsi və sikkənin dəyəri təsvir edilib, digər üzündə isə sikkəni emissiya edən ölkənin seçdiyi şəkil təsvir olunur.

Avro banknotların bütün avro ölkələrində eyni dizayna malikdirlər. Banknotlar €500, €200, €100, €50, €20, €10 və €5 emissiya edirlər. €500 və €200 dəyərli banknotlar bütün avrozona ölkələrində emissiya olunmurlar, lakin dövriyyəyə buraxılırlar. Avronu Avrozonaya daxil olan bütün ölkələr emissiya edir. kodu

hesab edilir. (Avstriya - N, Belçika - Z, Finlandiya - L, Fransa - U, Almaniya - X, Yunanistan - Y, İrlandiya - T, İtaliya - S, Lüksemburq - R, Niderland - P, Portuqaliya - M, İspaniya - V, İsveç - K, Birləşmiş Krallıq - J, Danimarka - W). İsveç, Birləşmiş Krallıq və Danimarka Avrozonaya daxil olmaqlarına baxmayaraq, onların da “kodu” artıq müəyyən edilib.

Avronun saxtalaşdırılmasına qarşı qəbul edilən üsullardan biri də əskinasların üzərindəki nömrədir. Hər banknotun öz idensifikasiya nömrəsi var. Nömrə hərif və 11 rəqəmdən ibarətdir. Hərif - əskinası emissiya edən ölkənin

AVROPA MƏRKƏZİ BANKI. Avropada ortaq bir bazarın qurulması ilə əlaqədar qərar 1957-ci ildə Romada alınmışdır. Avropa Birliyinin əsas məqsədi - rəqabət sistemini gücləndirmək və sərmayənin hərəkətini sərbəstləşdirməkdir. 1979-cu ildə Avropa Valyuta Sistemi quruldu. Belçika, Lüksemburq, Hollandiya, Almaniyanın dövlət başçıları bu ölkələrdə etibarlı olan pul vahidi ekyunu yaratdılar. Sonradan Avropa Valyuta Sisteminə İngiltərə, Finlandiya, Portuqaliya, Yunanistan və İspaniya da girdi. 1991-ci ildə Maastrixdə (Hollandiyanın bir qəsəbəsi) Avropa İqtisadi və Valyuta Birliyi haqqında müqavilə imzalandı. 1994-cü ildə Avropa komissiyası, Avropa Birliyi ölkələrinin iqtisadi göstəricilərinin təhlili nəticəsində Avrosistemə daxil olacaq 11 ölkənin adını açıqladı. Avrosistemə İngiltərə, İsveç, Danimarka kimi ölkələr daxil olmadı. 31 dekabr 1998-ci ildə Avropa Birliyi ölkələrinin maliyyə nazirləri Avroya qarşı milli pul vahidlərinin dəyərini müəyyən etdilər. May 2004-ci ildə AB daxil olan ölkələr: Macarıstan, Kipr, Litviya, Litva, Malta, Polşa, Slovakiya, Sloveniya, Çexiya və Estoniya. 2007 ildə Bolqariya və Rumıniya kimi ölkələr Avropa Birliyinə daxil oldular.

Avrozonanın 13 üzv ölkəsinin monetar siyasətinin həyata keçirilməsindən cavabdeh olan Avropa Mərkəzi Bankı (AMB) dünyanın ən nüfuzlu mərkəzi banklardan biridir. Avropa İttifaqı institutları və üzv ölkələr tərəfindən hər hansı siyasi müdaxilə görməyən AMB Avropa İttifaqından ayrı büdcəyə malik olmaqla

maliyyə müstəqilliyini də qoruyub saxlamaqdadır (iqtisadçıların ümumi konsensusa əsasən müstəqil mərkəzi bank makroiqtisadiyyatın siyasi məqsədlərlə manipulyasiyasının qarşısının alınması üçün ən yaxşı vasitədir). Hesabatlılıq məqsədilə AMB öz fəaliyyətinə dair hesabatlar hazırlamalı və illik hesabatını Avropa Parlamenti, Avropa Komissiyası, Avropa İttifaqı Şurası və Avropa Şurasına göndərməlidir. Maastraxt Sazişi üzrə Avropa Mərkəzi Banklar Sistemi (AMBS) aşağıdakı funksiyaların yerinə yetirilməsinə görə cavabdehdir:

- Monetar siyasətin müəyyənləşdirilməsi və realizasiyası;
- Xarici valyuta əməliyyatlarının idarə olunması;
- Üzv ölkələrin rəsmi xarici ehtiyatlarının saxlanması və idarə olunması;
- Ödəniş sistemləri üzrə hamar əməliyyatlarının keçirilməsinin dəstəklənməsi.

1998-ci ildə Avropa mərkəzi bankının təsisatı ilə Maastrixt müqaviləsinin maddələrinə uyğun olaraq AVİ ləğv edilmiş, onun bütün aktivləri və öhdəlikləri isə Avropa mərkəzi bankına keçmişdir. Elə həmin dövrdən də başlayaraq, Avropa mərkəzi bankının rəhbərliyi ilə Avropa mərkəzi banklar sistemi (AMBS) yaradılmış və Avropa Birliyinə üzv olan 15 ölkənin mərkəzi bankları bu sistemə daxil olmuşdur. Beləliklə, bu sistem qismən ABŞ-ın Federal rezerv sistemində – Nyu-York bankının başçılığı ilə 12 bankı əhatə edən və mərkəzi bank rolunu yerinə yetirən Federal rezerv sistemində oxşardır.

Avropa mərkəzi bankı üçün xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, sadə və ya peşəkar (səslərin üçdə ikisi) çoxluqla qəbul edilən bütün mühüm qərarlar mərkəzi bank rəhbərlərinin «çəkiyə malik» səsverməsinə nəzərdə tutur və bu halda «çəki» (yəni, hər birinin səslərinin sayı) AMB-nin ümumi kapitalında ölkənin (onun mərkəzi bankının) payı ilə müəyyənləşir. Bu, İcraiyyə şurasının üzvlərinə aid edilmir və onların hər biri yalnız bir səsə malik olur. Avropa mərkəzi bankının direktorlar şurası ildə 10 dəfədən az olmayaraq iclas keçirir.

AMBS-nin funksiyaları istənilən digər mərkəzi bankın funksiyaları kimidir. Lakin bu funksiyalar bir dövlətə deyil, ölkələr qrupuna tətbiq olunur. Onlar aşağıdakılardır:

- Avropa Birliyinin monetar siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi;
- valyuta əməliyyatlarının idarəetməsi;
- AB-yə üzv ölkələrin rəsmi valyuta ehtiyatlarının saxlanması və idarə edilməsi (bu halda valyuta ehtiyatlarının müəyyən hissəsi – «cari balanslar» – iştirakçı ölkə hökumətlərinin sərəncamında qalır);
- ödəniş sisteminin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi.

Bundan başqa, Avropa mərkəzi bankı (öz səlahiyyətləri çərçivəsində) məsləhətçi funksiyaları yerinə yetirir, statistik məlumatları toplayır və əsasən də beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirak edir, xüsusi halda, AB-ni beynəlxalq maliyyə təşkilatlarında təmsil edir. Maraqlıdır ki, AMB-nin razılığı və istəyi ilə bu təşkilatların işində milli mərkəzi banklar da iştirak edə bilər.

AMB-nin əsas funksional vəzifəsi Avropa Birliyinin vahid monetar siyasətinin həyata keçirilməsidir. Bu vəzifə birlik ölkələrində qiymətlərin stabilliyinin təmin edilməsinə istiqamətlənmişdir. Avropa mərkəzi bankı inflyasiya məqsədi qismində «avro zonası» üçün İstehlak qiymətlərinin harmonizasiyalaşmış indeksindən (İQHİ) istifadə edir. Fərdi milli inflyasiya göstəriciləri «avro zonasında» monetar siyasət üçün əhəmiyyət kəsb etmirlər. Məsələn bundadır ki, AMB valyuta zonasındakı qiymətlərin orta inkişafına yalnız bərabərləşdirilə bilər. İQHİ hər il 2%-dən çox olmayaraq arta bilər. Bununla da Avropa mərkəzi bankı İQHİ zənbilindəki məhsulların keyfiyyətinin yüksəlməsi səbəbindən qiymət artımının qaçılmazlığını mümkün hesab edir və bununla da real qiymət artımının yüksəlmə effektivə gətirib çıxarır.

Avropa Mərkəzi Bankı avro zonasında vahid monetar siyasətinin tətbiqi üçün aşağıdakı vasitələrdən istifadə edir.

Birincisi, inflyasiya səviyyəsinə nəzarət ilə bağlı əsas pul aqreqləri üçün məqsədyönlü cari qiymətlərin müəyyən olunması nəzərdə tutulur.

İkincisi, baza faiz dərəcələrinin, o cümlədən, onların bütün avro zonası üzrə yayılması müəyyən olunur. AMB bütün avro zonası ölkələri üçün vahid sayılan yenidən maliyyələşmə qiymətini müəyyən edir. Faiz dərəcələrinin xarakteri və dəyişilməsi həcmi onların həcmindən asılıdır.

Üçüncüsü, kommertiya bankları üçün, eləcə də, faiz mükafatına nisbətdə minimal ehtiyat tələbləri müəyyən olunur. Öhdəliklərin vahid siyahısı müəyyən edilmişdir və bunun üçün normativ, həmçinin vəsaitlərin ehtiyatda saxlanması müddətinə əməl edilməməsi üçün cərimə sanksiyaları tətbiq edilir. Bu vəzifələrdən biri kimi minimal ehtiyat tələblərinin müəyyən olunması AVİ ölkələrində faiz dərəcələri bərabərləşdirilməlidir.

Dördüncüsü, daim fəaliyyətdə olan mexanizmlər adlanan avro pul bazarında likvidliyin tənzimlənməsi üzrə qısamüddətli əməliyyatların məcmusu müəyyən olunur. Onlar bütövlükdə AMB-nin kredit və depozit mexanizmlərinə bölünür. Beləliklə, depozit mexanizminə kredit institutlarının müvəqqəti əldə olan pul vəsaitlərinin bir günlük AMB-nin depozitlərinə (overnight depozitləri) yerləşdirilməsi aid edilir. Bu depozitlər üzrə müəyyən olunan dərəcə (norma) avro bazarının birgünlük banklararası kreditlərinin aşağı həddini təşkil edir və AMB faiz dərəcələri sistemində minimal baza dərəcəsi hesab olunur. Analoji olaraq kredit mexanizmlərinə Avrosistemin istənilən mərkəzi bankı tərəfindən birgünlük kreditlərin verilməsi aid edilir. Müvafiq faiz dərəcəsi birgünlük banklararası avro kreditləri bazar qiymətinin yüksək həddini müəyyən edir.

AMB AVİ mərkəzi banklarına birgünlük kreditlərin verilməsi formasını müstəqil seçmək hüququ vermişdir və girov (lombard) kreditləri və birbaşa birgünlük repo sövdələşmələri onların içərisində ən əsası hesab olunur.

Birgünlük kreditlər üzrə AMB tərəfindən müəyyən olunan və iki kateqoriyaya bölünən aktivlər girov kimi istifadə edilə bilər. Hər iki kateqoriyadan olan aktivlər üzrə kriteriyalar da həmçinin AMB tərəfindən müəyyən olunmuşdur. Kredit institutu özünün milli mərkəzi bankında yenidən maliyyələşmə kreditlərinin alınması zamanı bu kateqoriyalardan birindən olan aktivləri ABİ ərazisində hər hansı depozitara yerləşdirir. AMB girov qoyulmuş aktivlərin bazar qiymətindən asılı olaraq verilən kreditlərin həcmi, eləcə də, qeyd olunan bazar qiymətinin dəyişdiyi halda, əlavə ödəmələrə dair normativləri müəyyən etmişdir.

Beşincisi, açıq bazarda əməliyyatlar aparılır və bununla AVİ-də, bir qayda olaraq, yalnız qiymətli kağızlar bazarında aparılan əməliyyatlar deyil, mərkəzi bankların bazarda bərabər hüquqlu kontragentlər kimi çıxış etdiyi hər hansı sövdələşmə nəzərdə tutulur. Qeyd olunan əməliyyatlar arasında başlıca və uzunmüddətli yenidən maliyyələşmə vasitəsi, o cümlədən, ehtiyatla təşkil edilən və struktur əməliyyatlar daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Əsas yenidən maliyyələşmə vasitəsinə əsasən kredit institutları arasında 14 gün müddətinə sabit faiz dərəcəsi üzrə həftəlik auksionların keçirilməsi tələb edilir. Uzunmüddətli yenidən maliyyələşmə vasitəsi əsas maliyyələşmə vasitəsi ilə oxşardır, amma burada üçaylıq kreditlərlə aylıq auksion ticarətinin təşkil olunması tələb olunur. O, avroya keçid etməzdən əvvəl, təkrar hesaba alınan veksellər vasitəsilə bir sıra AVİ ölkələrində qüvvədə olan uzunmüddətli yenidən maliyyələşmə formasını dəyişdirmişdir. Hər iki yenidən maliyyələşmə vasitələri üzrə auksionlar qeyri-mərkəzləşmiş şəkildə, yəni, Avrosistemin mərkəzi bankları tərəfindən keçirilir, amma satışa qoyulmuş kredit vəsaitlərinin ümumi həcmi AMB vasitəsilə təyin olunur. Ehtiyatla təşkil edilən və struktur əməliyyatlar, AVİ bazarlarında likvidliyin və faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi üçün təcili müdaxilə lazım olduqda, qısa müddət ərzində müntəzəm və tez-tez aparılır. Bura, xüsusi olaraq, “sürətli” kredit və depozit tenderləri, valyuta mübadilə svopları (yəni, hər hansı valyutanın alqı-satqısı üzrə spot

və forvard sövdələşmələrin eyni zamanda razılaştırılması), AMB-nin diskont borc öhdəlikləri aid edilir.

Avropa mərkəzi bankı M3 aqreqatını tövsiyəçi monetar yönəldicisi qismində nəzərdən keçirir. 1998-ci ilin dekabrında M3 pul aqreqatının artımının 1999-cu il üçün baza yönəldicisi 1999-cu ilin dekabrından 4,5% səviyyəsində müəyyənləşdirilmişdir. Daha sonra 2000-ci ilin dekabrında uyğun olaraq 2000 və 2002-ci illər üçün yenidən təsdiq edilmişdir.

Pul kütləsinin ölçüsündən başqa, monetar siyasətin digər yönəldiciləri də və eyni zamanda potensial obyektləri mövcuddur: qısamüddətli faiz dərəcələri və valyuta kursu. Bu iki göstəricidən başqa, real iqtisadi aktivliyin parametrləri, əmək haqları, qiymət və dəyər indeksləri, qiymətli kağızların dəyərləri və büdcə-vergi siyasətini də xarakterizə edən bəzi digərləri həmçinin indikatorlara aid edilə bilər.

Beləliklə, monetar siyasətin reallaştırılması zamanı AMB üç əsas alətdən istifadə edir:

1. açıq bazarda əməliyyatlar;
2. sutkalıq borcların təqdim edilməsi («overnayt» kreditləri);
3. minimal məcburi ehtiyat normativinin tənzimlənməsi.

Açıq bazardakı əməliyyatlar likvid vəsaitlərin tələb və təkliflərinin tənzimlənməsinə istiqamətlənmişdir.

AMB-də açıq bazardakı əməliyyatların dörd növünü fərqləndirirlər.

1. əsas yenidən maliyyələşdirilmə əməliyyatları bank sisteminə likvid vəsaitlərin qaytarılmaq şərti ilə verilməsi üzrə AMB-nin fəaliyyətini təmsil edir və bazar faiz dərəcələrinin dinamikasına təsir göstərir;

2. uzunmüddətli maliyyələşdirmə əməliyyatları da həmçinin maliyyə sektoruna likvidliyin verilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur, lakin əsas əməliyyatlarla müqayisədə daha uzun müddəti əhatə edir. Bundan başqa, bu əməliyyatların həyata keçirilməsi zamanı AMB bazarın xəbərdar edilmə məqsədini və bazar faiz

dərəcələrinin idarə edilmə məqsədini daşımır. Əksinə, artıq təşəkkül tapmış faiz dərəcələrindən istifadə edir;

3. «dəqiq tənzimləmə» əməliyyatları zəruri hallarda aparılır. Onların məqsədi faiz dərəcələrinə bazar likvidliyi ölçüsündə gözlənilməz dəyişikliklərlə bağlı təsirlərin hamarlaşdırılması, aradan qaldırılmasıdır;

4. struktur əməliyyatlar bank sisteminə nəzərən AMB-nin kifayət qədər uzun müddət üçün struktur mövqeyinin təshih edilməsi məqsədilə aparılır. Əməliyyatlar aktivlərin alışı üzrə qaytarılan və qəti sövdələşmələr yolu ilə, aktivlərin qəti satışı və AMB-nin borc sertifikatlarının buraxılması yolu ilə qeyri-müntəzəm şəkildə həyata keçirilir.

Sutkalıq borclar və depozitlər bazar iştirakçılarının ümumi vəziyyət barədə və AMB-nin kreditləri və depozitləri üzrə «overnayt» bazar dərəcələrinin yuxarı və aşağı həddlərinin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə monetar siyasətin istiqaməti barədə xəbərdar edilməsi mexanizmi vasitəsilə bazarda sutkalıq likvidliyin doldurulması və ya aradan qaldırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

AMB-nin varisi olan Avropa Monetar İnstitutu Avronu qəbul edən ölkələrin keçid dövrü məsələlərinin həyata keçirilməsi və AMB və Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminin təsis olunması istiqamətində hazırlıq işlərinin görülməsi məqsədilə Avropa İttifaqının İqtisadi və Monetar İttifaqının ikinci mərhələsinin başlanğıcında təsis olunmuşdur. Avropa Monetar İnstitutunun özü Avropa Monetar Əməkdaşlıq Fondunun varisi hesab olunur.

AMB 1998-ci il may ayında imzalanan Maaştrixt Sazişi əsasında Avropa Monetar İnstitutunu əvəz etsə də, 1 yanvar 1999-cü il tarixində İqtisadi və Monetar İttifaqının üçüncü mərhələsinə bir işarə olaraq avronun dövriyyəyə buraxılması ilə tam gücünə sahib olmuşdur. Yaranma tarixindən Yunanıstanın (1 yanvar 2001-ci il) və Sloveniyanın (1 yanvar 2007-ci il) Avrozonaya daxil olmasınadək 11 üzv ölkəni əhatə edirdi.

AMB və Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminin qarşısında duran əsas vəzifələr avrozonada üzrə monetar siyasətin müəyyənləşdirilərək icra olunması, üzv ölkələrin iqtisadi siyasətlərinin dəstəklənməsi, xarici valyuta əməliyyatlarının idarə olunması və bank ödəniş sistemi üzrə əməliyyatların asan şəkildə həyata keçirilməsidir. Bundan əlavə, AMB Avro əskinazlarının buraxılması ilə bağlı səlahiyyətləndirmə hüququna malikdir. Üzv ölkələr Avro sikkələri buraxmaq hüququna malik olsa da, bunun üçün AMB tərəfindən əvvəlcədən səlahiyyətləndirilməlidir.

AMB-nin monetar funksiyalarına aşağıdakılar daxildir:

1. kredit təşkilatları, dövlət və digər bazar orqanları üçün hesabların yaradılması;

2. bazar və kredit əməliyyatlarının açılması;

3. səmərəli və möhkəm klirinq və ödəniş sisteminin yaradılması məqsədilə kredit təşkilatlarından minimal ehtiyat saxlamasının tələb edilməsi;

4. üçüncü qrup ölkələrin mərkəzi bankları, kredit təşkilatları və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edilməsi.

AMB-nin strukturu (xüsusən siyasi müstəqillik baxımından) Almaniya Federal Bankına uyğun olaraq modelləşdirilmişdir. Bank Avropa və ölkələrin milli institutları ilə münasibətdə müstəqil fəaliyyət göstərir və ayrı büdcəsinin olması baxımından milli mərkəzi banklarla münasibətdə maliyyə müstəqilliyini saxlayır. AMB-nin aşağıda qeyd olunan idarəetmə orqanları həmçinin AMB-dən və Avropa İttifaqının bütün milli mərkəzi banklarından ibarət olan Avropa Mərkəzi Bankları Sistemini də ("Avrosistem" isə AMB-dən Avrozonanın milli mərkəzi banklarından ibarətdir) idarə edir:

◆ **Rəhbər Şura** – AMB-nin ali qərarverici orqanıdır. O, Avronu qəbul edən milli mərkəzi bankların idarə heyəti üzvləri və sədrlərindən ibarətdir. Şura Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminin monetar siyasəti, faiz dərəcələri və ehtiyatları ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi, bundan əlavə əskinazların buraxılması və qanunvericiliyin ilkin formaları ilə bağlı digər institutlara məsləhət xidməti

göstərilməsindən cavabdehdir. İl ərzində ən azı 10 dəfə toplanan Şuranın toplantılarında üzvlər, Şura Prezidenti və Komissiya Prezidenti iştirak edir. Hər üzvü bir səs hüququna malik olduğu (Şura və Komissiya Prezidentləri səs vermir) səsvermə nəticəsində qərarlar çoxluq prinsipi əsasında verilir;

◆ **İdarə Heyəti** – Rəhbər Şura tərəfindən müəyyən olunan monetar siyasətin icrası və bankın gündəlik fəaliyyətindən cavabdehdir. Heyət Prezident, vitse-prezident və dörd başqa üzvdən ibarətdir. Onların hamısı avrozona hökumətlərinin ümumi razılığı əsasında 8 illik (yenilənməyən) müddətə seçilir. Yazılmayan qanuna görə 2005-ci ildən etibarən qeyd olunan altı vəzifədən dördü Fransa, Almaniya, İtaliya və İspaniya mərkəzi bankları üçün saxlanılır;

◆ **Ümumi Şura** – Avronun qəbul edilməsi ilə bağlı keçid dövrü qarşıya çıxan məsələlərlə məşğuldur (daha əvvəl Avropa Monetar İnstitutunun gördüyü işlər). Bütün dövlətlərin qəbul edilməsinədək mövcudluğunu davam etdirəcəkdir. Prezident, vitse-prezident və Avropa İttifaqının bütün milli mərkəzi banklarının sədrlərindən ibarətdir.

Beynəlxalq və Avropa əlaqələri üzrə Baş direktorluq aşağıdakı şöələrdən ibarətdir:

- ◆ Avropa İttifaqı İnstitutları və Forumları şöbəsi;
- ◆ Avropa İttifaqı ilə Qonşu Regionlar şöbəsi;
- ◆ Beynəlxalq Siyasi Təhlillər və Mövcud İqtisadiyyatlar şöbəsi.

FƏSİL IV. ALMANIYANIN BANK SİSTEMİ

Almaniyanın vahid pul-kredit sistemi 1870-ci illərdə təşəkkül tapmışdır. Həmin dövrdə imperiyanın elan edilməsindən sonra pul vahidi – qızıl tərkibi 0,358423 q olan reyxsmarka tətbiq olunmuşdur. Bu işə qızıl monometallizmin başlanğıcı demək idi.

1875-ci ildə mərkəzi emissiya bankı – Reyxsban (Reichsbank) fəaliyyətə başladı.

1957-ci ilin iyulun 30-da bundestaq tərəfindən federal bank haqqında qanunun qəbulundan və avqustun 1-də həmin qanunun qüvvəyə minməsindən sonra vahid struktur – Admaq Federal bankı (Deutsche Bundesbank) yaradılmışdır. Alman federal bankı torpaqların mərkəzi banklarını və Alman torpaqları Baknını birləşdirdi və uyğun olaraq, onların fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar da öz qüvvəsini itirdi. Torpaqların mərkəzi bankları «Doyçe Bundesbank»ın baş idarələri adlandırılmağa başladı, hərçənd onların əvvəlki adı da – torpaqların mərkəzi bankları adı da qalmaqda idi.

Pul-kredit sisteminin fəaliyyətinə nəzarəti «Bundesbank»dan başqa, Nəzarət üzrə federal bank xidməti (NFBX) həyata keçirir. Nəzayət üzrə federal bank xidməti Maliyyə nazirliyinə tabe olur. Bankların itkilərdən müdafiəsi və hədsiz borcların xəbərdar edilməsi üçün Almaniya kredit-maliyyə müəssisələrinin müştərək təşkilatları yaradılmışdır. Hal-hazırda doqquz müstəqil cəmiyyət fəaliyyət göstərir. Onlar kreditlərin təminatı üzrə federal cəmiyyətdə birləmişlər.

AFR və ADR-in valyuta, iqtisadi və sosial ittifaqının yaradılması barədə 1990-cı il 18 may tarixli Dövlət müqaviləsi ilə AFR və ADR pul-kredit sistemlərinin birləşməsindən sonra AFR markası 1990-cı il iyulun 1-dən bütün Almaniya ərazisində yeganə qanuni ödəniş vasitəsi oldu.

1991-ci ilin dekabrında Maastrixt şəhərində avronun mərhələli şəkildə tətbiq edilməsi barədə Müqavilənin imzalanmasından sonra alman pul sistemində radikal dəyişikliklər başladı.

Avropa birliyi ölkələri öz valyuta-iqtisadi siyasətlərini konverqensiya kriteriyalarının yerinə yetirilməsinə yönəltməyə başladılar. 1994-cü ildə yanvarın 1-də Avropa valyuta institutunun əsası qoyuldu. 1999-cu il yanvarın 1-də Avropa ittifaqının 15 ölkəsindən 11-i qeyri-nağd avronu tətbiq edərək, öz valyutalarının kurslarını yeni vahid valyutaya nəzərən qeyd etdilər. Artıq 2002-ci ilin birinci yarısında 12 ölkə avronu nağd dövriyyəyə tətbiq edərək öz milli pul vahidlərindən imtina etdi. Beləliklə, 2002-ci ildə AFR markadan imtina edərək vahid Avropa valyutasına keçdi.

1999-cu ildən sonra «Bundesbank» artıq monetar siyasətdə aparıcı rol oynamırdı. O, bu rolu Avropanın mərkəzi bankına verərək, özü mərkəzi bankların Avropa sisteminin sistem yaradan elementi oldu. Nağd avronun tətbiqindən sonra «Bundesbank»ın yeni funksiyası markanın yox, avronun emissiyasıdır. Qalan məsələlərdə isə Alman federal bankı yenə də alman və Avropa monetar siyasətinin lokomotivi olaraq qalır.

Almaniyanın bank sisteminin ikinci hissəsi kommertiya bankları ilə təmsil olunmuşdur.

Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş digər ölkələrin bank sistemləri ilə müqayisədə alman bank sisteminin özünəməxsus xüsusiyyəti universail kredit müəssisələrinin üstünlük təşkil etməsidir. Təşkilati-hüquqi formalardan, mülkiyyət münasibətlərindən, ölçülərdən asılı olmayaraq kredit müəssisələrinin əksəriyyəti bütün bank əməliyyatlarını yerinə yetirirlər.

Bank sisteminin belə universallığı onunla izah olunur ki, Almaniya sənayenin inkişafının əvvəlindən özünün kifayət qədər kapitalına malik deyildi. Bu isə bank kreditlərinin böyük həcmərdə istifadəsini zəruri etmişdi. Universal banklar aşağıdakı depozit-borc və investisiya əməliyyatlarını həyata keçirirlər: depozitlərin qəbulu, kreditlərin və akseptlərin tədqim edilməsi, veksellərn uçotu və çeklərin ödənilməsi, qiymətli kağızların tapşırıqla alınması və satılması, qiymətli kağızların saxlanması və idarəetməsi, qiymətli kağızlara və digər uzunmüddətli aktivlərə investisiya qoyuluşları, vaxtı qurtarana qədər tələbnamələrin alışı

üzrə öhdəliklərin qəbul edilməsi, zəmanətlərin təqdim edilməsi, qeyri nağd hesablaşmaların həyata keçirilməsi.

Universal bank sisteminin birinci pilləsində üç iri bank – grossbanklar (Grossbank) durur. Onlar aşağıdakılardır: «Doyçe bank» (Deutsche bank)» (Dresdner Bank).

ALMANIYA FEDERAL BANKI. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Federal Bankın tarixi alman valyutasının tarixi ilə əlaqəlidir. Hərbi alyans hökuməti tərəfindən aparılan valyuta islahatları nəticəsində 21 iyun 1948-ci il tarixində alman markı reyxmarkla əvəz olunmuşdur. Qərb Qüvvələri ələ keçirilmiş ərazilərdə federal strukturu baxımından ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminə uyğun formada modelləşdirilmiş ikipilləli mərkəzi bank sistemini təsis etmişdir. O, Qərbi Almanıyanın işğal altındakı ərazilərindəki ştatların (Lənder) mərkəzi bankları və Bank Doyçe Lənder-dən ibarət idi. Mərkəzi bankın hökumətin sifarişləri əsasında fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı neqativ təcrübənin yaranması səbəbindən, müstəqil mərkəzi bank prinsipi meydana gəldi və Bank Doyçe Lənder 1951-ci ildən etibarən müstəqil fəaliyyət göstərdi.

1949-cü ildə qəbul olunan “Əsas Qanun” (müvəqqəti konstitusiya) Federal hökumət qanunvericiliyinin qarşısında valyutanın buraxılmasına cavabdeh olacaq federal bankın təsis olunması öhdəliyini qoymuşdur. Qanunvericiliyin bu öhdəliyi yerinə yetirilərək 1957-ci ildə Federal Bank haqqında Qanunu qəbul edilmişdir ki, bunun nəticəsində mərkəzi bank sisteminin ikipilləli strukturu ləğv olunmuşdur. Lənderin mərkəzi bankları öz müstəqilliklərini itirərək Federal Bankın regional ofislərinə çevrilmişlər (“ştat mərkəzi bankı” adını saxlamalarına baxmayaraq).

Berlin Divarının dağıdılmasından sonra 18 may 1990-cı il tarixində anlaşmasının imzalanması ilə hər iki alman respublikasının iqtisadi, sosial və valyuta ittifaqının yaranması nəticəsində alman frankı vahid valyutaya çevrilmişdir. 1992-ci ildə Federal Bank haqqında Qanunda dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində Lənderin

11 mərkəzi bankı və Müvəqqəti İnzibati Orqan oxşar iqtisadi ölçülərə malik 9 mərkəzi bank ilə əvəz olunmuşdur.

1993-cü ildə imzalanan Maastrixt Sazişi nəticəsində Avropa İqtisadi və Valyuta İttifaqı yaranmışdır. Monetar siyasətlə bağlı cavabdehlik Avropa Mərkəzi Bankı və Avropa İttifaqı dövlətlərinin milli mərkəzi banklarından ibarət olan Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminə ötürülmüşdür. 2001-ci ildən etibarən Avropa Mərkəzi Bankı valyuta üzərində tam nəzarəti ələ keçirmişdir. 2002-ci ildə Federal Bank haqqında Qanunda aparılan düzəlişlər nəticəsində Federal Bankın strukturu hazırkı vəziyyətə gətirilmişdir.

Federal Bankın Avropa Mərkəzi Bankı ilə birgə idarə olunan 4 fəaliyyət sahəsi aşağıdakılardır:

- Pul buraxan bank olaraq – iqtisadiyyatın nağd pulla təmin edilməsi və nağd pulun fiziki dövriyyəsinin təşkili;

- Bankların bankı olaraq – kommersiya bankları sistemi ilə əlaqədar olaraq iki funksiyası var: kommersiya bankları üçün klirinq palatası və bank nəzarəti;

- Dövlətin bankı olaraq – federal, ştat və yerli hakimiyyət orqanlarını və eləcə də qanunla təsis olunmuş sosial təhlükəsizlik təşkilatlarını hesabla təmin edir və onlar üçün adi bank əməliyyatlarını yerinə yetirir;

- Valyuta ehtiyatlarını saxlayan orqan olaraq – valyuta ehtiyatları Federal Bankın qızıl ehtiyatları, xarici valyutada olan qiymətli kağızlar, xarici banklarda saxlanılan kredit, xarici valyuta və s. daxil olmaqla avroda ifadə olunmayan bütün aktivləridir.

Federal Bank 9 regional ofis, Lənderin keçmiş mərkəzi bankları və 66 filialdan ibarətdir.

Federal Bankın ali idarəetmə orqanı olan İdarə Heyətinin tərkibi aşağıdakı kimidir:

- Almaniya hökuməti tərəfindən namizədliyi irəli sürülən prezident, vitse-prezident və İdarə Heyətinin 2 əlavə üzvü;

- İdarə Heyətinin Bundesrat tərəfindən namizədliyi irəli sürülən 4 əlavə üzvü.

İdarə Heyətinin hər bir üzvü Federal Prezident tərəfindən ümumiyyətlə 8, minimal olaraq isə 5 illik müddətə təyin olunur.

Beynəlxalq əlaqələr departamenti aşağıda qeyd olunan 1 ofis və 3 şöbədən ibarətdir:

- Avropa ilə əlaqələr idarəsi;
- Avropa monetar məsələləri, BVF, G7 və Beynəlxalq inkişaf məsələləri üzrə şöbə;
- Beynəlxalq monetar və iqtisadi məsələlər üzrə tendensiyalar şöbəsi;
- Beynəlxalq maliyyə sistemi şöbəsi.

Alman federal bankının əsas funksiyaları.

Almaniyanın bank sisteminin ikinci həlqəsi - kommersiya bankları. Universal banklar. Universal bank sisteminin birinci pilləsində üç iri bank – grossbankların fəaliyyəti. Regional banklar. İxtisaslaşmış banklar.

FƏSİL V. FRANSANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ

Avropanın ən qədim mərkəzi banklarından biri olan Fransa Bankı 1800-ci ildə Napoleon Bonapart tərəfindən təsis edilmişdir. 1803-cü ildə Banka təqdim edilmiş və 1806-cı ildə təsdiq olunmuş emissiya hüququ 1945-ci ilə qədər dörd dəfə təzələnmişdir. Doqquz əyalət emissiya bankının udulmasından sonra 1848-ci ildən başlayaraq Fransa Bankı ölkənin bütün ərazisində inhisarçı emissiya hüququnu əldə etdi.

Fransanın mərkəzi bankı olan Fransa Bankının əsas vəzifəsi Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminin (AMBS) valyuta siyasətini tətbiq etməkdir. AMBS-nin qurumu olan Fransa Bankı mərkəzi bank sisteminin fəaliyyət öhdəliklərini Avropa Mərkəzi Bankı ilə bölüşür. Fransa Mərkəzi Bankı daxili iqtisadi siyasətin aparılmasında məsulləti Malliyə Nazirliyi ilə bölüşür.

Bank Royalın xələfi olan Fransa Bankı 18 yanvar 1800-cü il tarixində o zaman Fransa Respublikasının Birinci Konsulu olan Napoleon I Bonapart tərəfindən təsis edilmişdir.

Bankın əsas vəzifəsi endirimli kommersiya istiqrazlarının mübadiləsi məqsədilə banknotların çap olunması idi. 1808-ci ildən 1936-cı ilə qədər olan dövr ərzində Fransa Bankı əskinazların buraxılması ilə məşğul olmuşdur XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Fransa Bankı özünün filial şəbəkəsini sürətlə genişləndirmişdir. 1936-cı ildə Xalq Cəbhəsi Partiyasının seçkilərdə qalib gəlməsi nəticəsində Fransa Bankının milliləşdirilməsinə qərar verilmişdir. 1973-cü ildən etibarən Bankın statusuna dair islahatlara başlanmış və müvafiq işlərin həyata keçirilməsi məqsədilə Ümumi Şura yaradılmışdır. 4 avqust 1993-cü il tarixində qəbul edilmiş Fransa Bankı haqqında Qanun onun müstəqilliyinə zəmin hazırlamış oldu. 1998-ci il tarixində Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminə daxil olan Fransa Bankının əsas vəzifəsi bu sisteminin fəaliyyətləri çərçivəsində vahid monetar siyasətin həyata keçirilməsidir.

Fransa Bankının əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- ◆ Avropa Mərkəzi Banklar sistemi çərçivəsində birgə monetar siyasətin həyata keçirilməsi;

- ◆ Bank sisteminin və investisiya təşkilatlarının idarə olunması və onlara nəzarət edilməsi. Bu məqsədlə Bankda Bankçılıq və Maliyyə Tənzimlənməsi Komitəsi, Bankçılıq Komissiyası, Kredit və qiymətli Kağızlar üzrə Milli Şura;

- ◆ Pul əskinazlarının çap edilməsi.;

- ◆ Ödəniş və hesablaşmalar sistemlərinin fasiləsiz işinin təmin edilməsi.

İnflyasiyanın targetinq siyasəti bir neçə elementdən ibarətdir:

1. İnflyasiyanın konkret göstəricilərinin əldə edilməsi üzrə ortamüddətli deklarasıya;
2. İnflyasiyanın məqsədli parametrlərinin ölkə inkişafının uzunmüddətli konsepsiyasına daxil edilməsi;
3. İnflyasiyanın optimal səviyyəsinin əldə edilməsi üzrə ümumi strategiyada aralıq göstəricilərin, məsələn, pul kütləsi artımının rolunun azalması;
4. Uzunmüddətli monetar siyasətin şəffaflığı, cari vəzifələrin və planların aşkarlığı;
5. İnflyasiyanın məqsədli səviyyələrinin əldə edilməsi üçün mərkəzi bankın hesabat verməsi.

İnflyasiyanın məqsədli səviyyələrinin əldə edilməsi üçün Fransa Bankının istifadə etdiyi əsas alətlər aşağıdakılardır:

- * dinamikası bilavasitə frankın valyuta kursunun dinamikasına və dövriyyədəki pulların miqdarına təsir edən faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi. Faiz dərəcələrinin tənzimlənmə mexanizmi banklararası bazarda kredit hərracları vasitədə və ya veksellərin 5-10 günlük girovu altında kredit intervensiyalarına əsaslanır;

- * valyuta intervensiyaları. Monetar tənzimlənmə orqanları valyuta bazarlarında intervensiyaları müxtəlif məqsədlərlə, o cümlədən mübadilə kursunun saxlanması və beynəlxalq ehtiyatların arzuolunan səviyyəsinin əldə edilməsi üçün apara bilər. Milli valyuta kursunun qaldırılması üçün xarici valyutanı satmaq, milli valyuta kursunun aşağı salınması üçün isə xarici valyutanı almaq lazımdır.

- * məcburi ehtiyat normaları vasitəsilə manevr etmə (1971-ci ilin aprelindən tətbiq olunmuşdur);

* açıq bazarda əməliyyatlar və başqaları.

Fransanın kredit-maliyyə sisteminin fəaliyyəti 1984-cü ilin qanunu ilə tənzimlənir. O, üç səviyyədən ibarətdir: mərkəzi bank (Fransa Bankı); komməriya bankları; ixtisaslaşmış kredit-maliyyə müəssisələri; investisiya, ipoteka, xarici ticarət bankları, sığorta və maliyyə şirkətləri, pensiya fondları və başqaları.

Fransa Bankı 96 regional, 21 iqtisadi və 7 kreditvermə mərkəzindən ibarət strukturdur. Bankın şəbəkə strukturu aşağıdakı kimi işləyir: regionlarda – idarəçilik səviyyəsində - bölgələrin paytaxtda yerləşən regional mərkəz. Bu mərkəzlər bölgələrdə olan əməliyyat bölmələrinin fəaliyyətini idarə edir və nəzarətini aparır. Regional Müdirələr Kollegiyası Baş Katibin və filliallar şəbəkələri üzrə menecerin rəhbərliyi altında iki aydan bir keçirilir.

Bankın sərmayə qoyuluşu və bazar əməliyyatları siyasətində iki həlledici qurum – Risklərin idarəedilməsi komitəsi və Aktiv və Passivlər Komitəsi. Aktiv və Passivlərin İdarə edilməsi Komitəsi Sədrin başçılıq etdiyi Bankın investisiya strategiyası üzrə öz məsləhətlərini verir. Sədr müavininin rəhbərlik etdiyi Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsi bazar əməliyyatlarının aparılması şərtlərini müəyyənləşdirir.

Fransa Bankının Sədr və iki sədr müavini Nazirlər Şurası tərəfindən 6 il müddətinə seçilirlər. Sədr həmçinin bütün departament rəhbərlərinin daxil olduğu İcra Komitəsinə və baş rəhbərlik vəzifələrinə təyinatə baxan Peşəkarlıq Komitəsi başçılıq edir. Həmçinin o Avropa Mərkəzi Bankının İdarəetmə Şurasının üzvüdür. Bankın Sədri Ümumi Şuranın başçısıdır. Monetar Siyasət Komitəsi Sədr, iki müavini və Senat və Milli Assambleyanın Bankın Ali Şurasına daxil olan üzvlərdən ibarətdir. Komitə monetar siyasətin inkişaf etdirilməsi və bu sahədə bankın fəaliyyətinin Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminə uyğunlaşdırılması ilə məşğuldur.

Fransa Bankının rəhbərliyi fransız dilli Afrika ölkələrinin maliyyə nazirləri və mərkəzi bank sədrləri ilə fəal şəkildə görüşlər

keçirir. Bu növ görüşlər biri Fransada, digəri isə Afrika ölkələrində olmaqla ildə iki dəfə keçirilir.

Avropa ölkələri texniki yardım proqram çərçivəsində Fransa Bankı və Bolqarıstan Milli Bankı ilə sıx əməkdaşlıq edir. Bundan əlavə, Avropa Mərkəzi Bankının texniki yardım layihəsi çərçivəsində Fransa Bankı Bosniya və Herseqovina, Misir və Rusiya kimi dövlətlərə yardım göstərmişdir.

Kredit müəssisələrinin daha böyük əhəmiyyət kəsb edən kateqoriyası kommersiya banklarıdır. Onlar, bir qayda olaraq, səhmdar müəssisələri formasında olurlar. Kommersiya banklarının fəaliyyəti qısamüddətli kreditlərin verilməsi üçün müddətsiz əmanətlərin qəbulundan ibarətdir. Lakin banklar əmanətlər və ya borclar şəklində kapital almaqla, borcları daha uzun müddətə təqdim etməklə, digər müəssisələrin kapitalında iştirak etməklə, qiymətli kağızların emissiyasını və yerləşdirilməsini təşkil etməklə, müştərilərin əmlakının idarəetməsini həyata keçirməklə öz fəaliyyət sferalarını genişləndirə də bilirlər. Kommersiya bankları beş əsas funksiyanı yerinə yetirirlər:

- * ehtiyatların formalaşdırılması;
- * xüsusi aktivlərin idarəetməsi;
- * ödəniş vasitələrinin idarəetməsi;
- * banklararası əməliyyatların yerinə yetirilməsi;
- * maliyyə və digər xidmətlərin göstərilməsi.

Fransız banklarında xüsusi kapital iki hissədən ibarət olur: baza vəsaitlərindən və əlavə vəsaitlərdən. Bankın passivlərinə xüsusi kapitalla yanaşı, cəlb edilmiş vəsaitlər də – depozit və qeyri depozit vəsaitlər daxil olur. Kredit əməliyyatları bank aktivlərinin ən böyük maddələr qrupudur. Kreditləşmənin ən geniş yayılmış növləri: müəssisələrin cari ehtiyaclarının maliyyələşdirilməsi üçün, onların investisiyaları, şəxsi adamların istehlakı və investisiya xərcləri üçün.

İnvestisiya bankları müəssisələrə onların yatırımlarının maliyyələşdirilməsi üçün kreditlər verir və uzunmüddətli, ortamüddətli əməliyyatları həyata keçirirlər.

Bəzi Avropa Birliyi ölkələrinin bank sektorunun ümumi aktivləri

	Ümumi aktivlər (milyard ekyü)	Ümumi aktivlər/ milli gəlir (%)	Bankların miqdarı
Almaniya	3.151	191	3.769
Avstriya	397	228	1.063
Danimarka	154	119	112
Fransa	2.834	235	1.635
Hollandiya	573	194	175
İngiltərə	1.016	109	37
İtaliya	728	97	170
Yunanıstan	825	91	176
İspaniya	48	62	21

FƏSİL VI. BÖYÜK BRİTANIYANIN PUL – KREDİT SİSTEMİ

Britaniya Krallığının mərkəzi bankı olan İngiltərə Bankı dünyada ən qədim mərkəzi bank hesab edilir. Dövlət tərəfindən özəlləşdirilən İngiltərə Bankı ən müasir və iri mərkəzi bankların əsaslandığı modeldir.

1844-cü ildə qəbul olunan yeni Bank Qanununa əsasən pulun çap olunması ölkənin qızıl ehtiyatları ilə əlaqələndirildi. İngiltərə Bankı 1920-cü ildən kommertiya fəaliyyətini azaltmağa başladı və 1944-cü ildə artıq yalnız mərkəzi bank funksiyalarını yetirməyə başladı. 1946-cı ildə Bank dövlət tərəfindən milliləşdirildi. 1997-ci ildə Banka monetar siyasətdə tam müstəqillik verildi.

Hal-hazırda İngiltərə Bankının fəaliyyəti 1946-cı ildə qəbul edilmiş İngiltərə Bankı haqqında qanunla tənzimlənir. Bu qanuna əsasən, səhmdar kapital xəzinəyə verilmiş, onun keçmiş sahibləri isə dövlət istiqrazları şəklində yaxşı kompensasiya almışlar. Bu kompensasiya səhmlərin nominal dəyərini 4 dəfə üstələyirdi. Beləliklə, Bank hökumət aparatının bir hissəsi olmasa da, bank rəhbərlərindən məlumat almaq və onlara tövsiyələr vermək səlahiyyətinə malik idi. İngiltərə Bankı öz tövsiyələrinin və ya xahişlərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün xəzinənin sanksiyası ilə istənilən abnka direktivlər verə bilərdi.

İngiltərə Bankı mərkəzi bankın bütün funksiyalarını icra edir. Onlardan ən vacibi iqtisadi inkişafın artımı məqsədilə qiymətlərin sabitliyi və hökumətin iqtisadi siyasətinə dəstəyin göstərilməsidir. Bankın əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

◆ **Monetar siyasətin sabitliyi** –milli valyutanın (funt sterlinqin) kursunun sabitliyini və alıcılıq qabiliyyətini təmin etmək. Bu vəzifəni Bank əsasən faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi yolu ilə həyata keçirir. Faiz dərəcəsi Bankın Monetar Siyasət Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir. Həmçinin Bank iqtisadiyyatı nağd pulla təmin etmək və nağd pulun fiziki dövriyyəsinə təşkil

etmək funksiyasına malikdir. Bank İngiltərə və Uelsdə əskinazların çap olunması üzrə inhisar hüququna malikdir. Şotlandiya bankları (The Royal Bank of Scotland, The Bank of Scotland və The Clydesdale Bank) və Şimali İrlandiya bankları (Bank of Ireland, First Trust Bank, Northern Bank və Ulster Bank) öz əskinazlarını buraxmaq hüququnu saxlayırlar, lakin bu əskinazların buxarılması İngiltərə Bankında birə-bir depozit ilə təyin edilməlidir.

◆ **Maliyyə sabitliyinin dəstəklənməsi** – burada maliyyə sistemi üçün təhlükələrin aradan qaldırılması nəzərdə tutur. Bu təhlükələr bankın analitik xidmət və digər nəzarət orqanları tərəfindən müəyyən edilir. Bu təhlükələrin aradan qaldırılması üçün Bank daxili və xarici bazarlarda maliyyə əməliyyatlarını aparır. İngiltərənin maliyyə sektorunun sabitliyinin təmin edilməsi məqsədlə Bank bir necə dövlət maliyyə qurumu, o cümlədən İngiltərə Xəzinədarlığı və Maliyyə Xidmətləri Təşkilatı ilə əməkdaşlıq edir.

Bank Direktorlar Şurası tərəfindən idarə olunur. Şura Sədr, iki sədr müavini və 16 üzvdən ibarətdir. Vəzifələrə təyinat Parlament tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra Kraliçanın fərmanı əsasında həyata keçirilir. Sədr və onun müavinləri 5 il müddətinə, Şuranın üzvləri isə 3 il müddətinə təyin edirlər. Onlar yenidən seçilmək imkanına malikdirlər. Direktorlar Şurası ən azı ayda bir dəfə görüş keçirməlidir. Direktorlar Şurasının səlahiyyətlərinə İngiltərə Bankının pul-kredit siyasətindən başqa bütün idarəedilmə məsələləri aiddir. Pul-kredit siyasəti Monetar Siyasət Komitəsinin səlahiyyətindədir. Komitənin rəhbəri İngiltərə Bankının İdarə Heyətinin Sədridir. Komitə rəsmi faiz dərəcələrini müəyyən edən yeganə dövlət qurumudur.

İngiltərə Bankı dünyanın qədim mərkəzi bankıdır. Bu bank dörd əsr bundan əvvəl, demək olar ki, müflisləşmiş hökumətlə maliyyəçilər – kreditorlar qrupu arasındakı sövdələşmə nəticəsində yaranmışdır.

İndiki zamanda İngiltərə Bankı öz fəaliyyətini üç prioritet məqsəddən çıxış edərək həyata keçirir:

1. milli valyuta dəyərini müdafiəsi;

2. maliyyə sisteminin stabilliyinin təmin edilməsi;
3. ölkə daxilində və beynəlxalq aləmdə maliyyə sisteminin effektivliyinin və rəqabətədavamlılığının təmin edilməsi və yüksəldilməsi.

İngiltərə Bankı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. kommertiya və digər mərkəzi banklar, həmçinin hökumət üçün bank rolunu oynayır;
2. pul siyasətini reallaşdırır;
3. banknotların emitenti olur və başqaları.

Birinci funksiyanın yerinə yetirilməsi zamanı İngiltərə Bankında hesabları var. Klirinq əməliyyatlarda klirinq bankların İngiltərə Bankındakı hesablarından istifadə olunur. Banklar hesabda müəyyən məbləğə malik olmalı və onu aşmamalıdır. Fəaliyyətlərini Böyük Britaniyada həyata keçirən bütün banklar özlərinin bütün depozitlərinin cəminin 0,35%-ni İngiltərə Bankının hesabında (depozit) saxlayırlar. Ehtiyatların bu norması İngiltərə bankının əsas gəlir mənbəyidir.

İkinci qrup – digər ölkələrin mərkəzi banklarıdır. Xarici ölkələrin mərkəzi bankları İngiltərə Bankında qızıl saxlayır və hesablara malik olur, Londondakı işləri İngiltərə Bankı vasitəsilə apara bilirlər.

Üçüncüsü – hökumətdir. Hökumətin İngiltərə Bankında hesabları olur. Beləliklə, büdcəyə gedən ödənişlər, vergilər və büdcədən sosial ehtiyaclara gələn ödənişlər İngiltərə Bankının hesabları vasitəsilə keçir.

Böyük Britaniyanın pul siyasətinin əsas məqsədi qiymət stabilliyinin əldə edilməsidir. Qiymətlərin optimal səviyyəsinin saxlanması indiki zamanda iki istiqamətə malikdir: İnflyasiya səviyyəsinin 2,5% və daha az olması, monetar siyasətin daha açıq (sərbəst) rejimi. İngiltərənin pul siyasətinin mühüm aləti faiz dərəcələrinin səviyyəsinin tənzimlənməsidir.

Monetar siyasətin alətlərindən biri İngiltərə Bankının açıq bazaradakı əməliyyatlarıdır. O ilk dəfə XX əsrdə 30-cu illərin

əvvəllərində tətbiq olunmağa başlamış və İngiltərə Bankının uçot dərəcələrinin payını tədriclə azaltmışdır.

Böyük Britaniyanın kredit sisteminin ikinci hissəsi bank idarələridir. Bank müəssisələri tarixən depozitlərin cəlb edilməsində ixtisaslaşdığına görə, bir çox hallarda depozit müəssisələr adlandırılır. Kommersiya bankları depozit fəaliyyətlərini həyata keçirməkdən əlavə, qısamüddətli kreditlər verir, xarici ticarəti maliyyələşdirir, həmçinin əmanətçilərin vəsaitlərini idarə edirlər. Depozit bankların müştəriləri müxtəlif cür həm iri müəssisələr və təşkilatlar, həm də şəxsi adamlar ola bilər. Ona görə də depozit bankları bəzən pərakəndə banklar adlandırırlar.

Böyük Britaniyanın kommersiya banklarının digər hissəsi ticarət banklarıdır. Onlar bank əməliyyatlarını tədriclə mənimsəmiş ticarət müəssisələrində yaranmışlar. Uzun müddət ticarət banklarının fəaliyyətinin əsasını aksert əməliyyatlar təşkil etmişdir. Bu da ticarət banklarını aksept evlər sırasına aid etməyə imkan verir. Bəzi müasir ticarət bankları bank əməliyyatları ilə yanaşı sənaye və ticarət funksiyalarını da yerinə yetirirlər. Belə ki, ticarət bankları əsl bank əməliyyatları ilə yanaşı, sahibkarlara xidmət göstərir və qiymətli kağızlarla idarəetməni həyata keçirirlər. Bütövlükdə, bu institutların fəaliyyəti çoxcəhətlidir. Onlar xarici ticarətin maliyyələşməsi, aksert biznesi ilə məşğul olur, korporativ borcalanları aktiv şəkildə kreditləşdirir, investisiyaları idarə edir, investisiya məsələləri üzrə məsləhətlər verir, maliyyə konsorsiumları təşkil edir, təsisçilik fəaliyyətində, şirkətlərin birləşməsi və udulması kampaniyalarında iştirak edir və ya vasitəçi kimi çıxış edir, valyuta bazarında və qiymətli metallar bazarında əməliyyatlar keçirir, maliyyə əməliyyatlarının aparılması məsələləri üzrə məsləhətlər verirlər.

Konsorsial banklar – heç biri səhmlərin nəzarət paketinə malik olmayan ən azı iki ölkə bankının iştirakları ilə olan maliyyə-kredit institutlarıdır. Bunlar əsasən çoxmilli borcalanların xüsusi banklarıdır və onlara, hər şeydən əvvəl, transmilli və multimilliyat sənaye konsernləri aiddir. Bu növ iri banklara britaniyalı, kanadalı

və avstraliyalı tərəfdaşlarla işləyən «Midlend and interneyşnl bank Ltd» (Midland and international bank Ltd), britaniyalı, amerikalı və yapon tərəfdaşlarla işləyən «Vestern Amerikan BenkYurop Ltd» (Western American bank Europe Ltd), yaponiyalı, britaniyalı (İndustrial Commercial Barle) aiddir. Məsələ bundadır ki, bu banklar aparıcı ölkələrin banklarının pay iştirakı əsasında yaradılmışdır, ona görə də onlar avrobazarda çox böyük vəsaitləri ən davamlı müddət üçün səfərbər etmək iqtidarındadırlar. Bankların heç bir başqa növü buna qadir deyil.

FƏSİL VII. İSVEÇRƏ MİLLİ BANKI VƏ İSVEÇRƏNİN PUL VAHİDİ FRANK

1850-ci ilə qədər İsveçrədə 75 müxtəlif təşkilat (o cümlədən 25 kanton, 16 şəhər) sikkələrin buraxılışı ilə məşqul olurdu. Dövrüyədə müxtəlif dəyərli və nominallı 860 cür sikkə var idi. Bununla yanaşı bir sıra xüsusi banklar ilk əskinasların buraxılışına başladı və ümumilikdə dövrüyədə olan sikkə və əskinasların sayı 8000-ə yaxın idi. Bundan əlavə, dövrüyədə olan nəgd pulun cəmi 15 %-ni milli valyutalar təşkil edirdi, qalan hissəsi tacirlər tərəfindən istifadə olunan xarici valyutanın payına düşürdü. Bütün bunlar valyuta sisteminin funksionallığını mürəkkəbləşdirirdi. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün 1848-ci ildə qəbul olunmuş İsveçrə Federal Konstitusiyasında pul buraxmaq hüququna malik olan yeganə təşkilat olaraq Federal Hökumət göstərilirdi. 7 may 1850-ci il tarixində Pul Sistemi haqqında federal qanun qəbul edildi. Bu qanuna əsasən frank İsveçrənin pul vahidi kimi tanınırdı. Beləliklə, 1850-ci ildə tədaviyə buraxılan İsveçrə frankı kantonlarının müxtəlif valyutalarını əvəz etdi. Dəyərinə görə İsveçrə frankı Fransa frankına bərabər idi. 1866-cı ildə Fransa, Belçika, İtaliya və İsveçrənin birlikdə təsis etdikləri Latın Valyuta Birliyinin fəaliyyəti 1927-ci ilədək davam etdi. 1945-ci ildə Bretton-Vuds Sisteminə qoşulmaqla frankın məzənnəsini ABŞ dolları əsasında müəyyən edən İsveçrə Sistemin dağılmasından sonra üzən məzənnə siyasətinə keçdi.

1850-ci ilə qədər İsveçrədə 75 müxtəlif təşkilat (o cümlədən 25 kanton, 16 şəhər) sikkələrin buraxılışı ilə məşqul olurdu. Dövrüyədə müxtəlif dəyərli və nominallı 860 cür sikkə var idi. Bununla yanaşı bir sıra xüsusi banklar ilk əskinasların buraxılışına başladı və ümumilikdə dövrüyədə olan sikkə və əskinasların sayı 8000-ə yaxın idi. Bundan əlavə, dövrüyədə olan nəgd pulun cəmi 15 %-ni milli valyutalar təşkil edirdi, qalan hissəsi tacirlər tərəfindən istifadə olunan xarici valyutanın payına düşürdü. Bütün

bu bənzər valyuta sisteminin funksionallığını mürəkkəbləşdirirdi. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün 1848-ci ildə qəbul olunmuş İsveçrə Federal Konstitusiyasında pul buraxmaq hüququna malik olan yeganə təşkilat olaraq Federal Hökumət göstərilirdi. 7 may 1850-ci il tarixində Pul Sistemi haqqında federal qanun qəbul edildi. Bu qanuna əsasən frank İsveçrənin pul vahidi kimi tanınırdı. Beləliklə, 1850-ci ildə tədaviylə buraxılan İsveçrə frankı kantonlarının müxtəlif valyutalarını əvəz etdi. Dəyərinə görə İsveçrə frankı Fransa frankına bərabər idi. 1866-cı ildə Fransa, Belçika, İtaliya və İsveçrənin birlikdə təsis etdikləri Latın Valyuta Birliyinin fəaliyyəti 1927-ci ilədək davam etdi. 1945-ci ildə Bretton-Vuds Sisteminə qoşulmaqla frankın məzənnəsini ABŞ dolları əsasında müəyyən edən İsveçrə Sistemin dağılmasından sonra üzən məzənnə siyasətinə keçdi.

Frank əskinası Orell Füssli Arts Graphiques SA şirkəti tərəfindən, sikkələr isə İsveçrə Zərxbanasında buraxılır.

İsveçrə frankı öz dövriyyəsinə görə dünya valyuta bazarında 5-ci yerdədir. Hal-hazırda Avropada yalnız İsveçrə frankı “frank” adlanır və qeyri rəsmi ehtiyat valyutası kimi tanınır. 2000-ci ildə Konstitusiyaya qəbul edilmiş düzəlişlərdən sonra qızıla bağlılıq aradan qaldırılmışdır. Bu günədək cəmi frankın devalvasiyası (30%) yalnız bir dəfə - 27 sentyabr 1936-cı ildə Böyük Depressiya nəticəsində baş verib.

İsveçrə Milli Bankı (İMB) ölkənin mərkəzi bankı kimi fəaliyyət göstərir. İsveçrə Milli Bankının səhmlərinin 55 faizi kanton və kanton bankları kimi dövlət qurumları tərəfindən alınıb. Səhmlərin fond birjasında qalan hissəsi isə əsasən özəl sahibkarlar tərəfindən alınmışdır. İsveçrə Konfederasiyası səhm paketinə sahib deyil.

Bankın xronoloji tarixi:

1905 – İMB haqqında Qanunun qüvvəyə minməsi;

1907 – İMB-nin fəaliyyətə başlaması;

1909 – İMB qısa-müddətli öhdəliklərlə depozit cəlb etməyə

başlayır;

1910 – Pul çapına səlahiyyətli tək orqan olur;
1926 – İsveçrənin üzvü olduğu və pul vahidlərinin İsveçrədə istifadə olunduğu Latın Monetar İttifaqının fəaliyyətinə xitam verilir;

1934 – İsveçrə Klirinq Ofisinin açılması;

1945 – İMB-nin pul çapı səlahiyyətləri ilə bağlı qanunun yenilənməsi;

1950 – İsveçrənin daxil olduğu Avropa Ödənişləri Birliyi haqqında Anlaşma;

1960 – İsveçrənin daxil olduğu Avropa Azad Ticarət Assosiasiyasının yaranması;

1975 – İMB tərəfindən kredit limitinin tam aradan qaldırılması;

1987 – İsveçrə Bankları Klirinq adlanan elektron ödəniş sisteminin fəaliyyətə başlaması;

1989 – Avropa Valyuta Korporasiyası Fondu İMB-yə Avropa Valyuta Vahidinin “digər sahibi” statusunu təqdim etmişdir.

Bank Konstitusiyası və qanun vasitəsilə ölkənin maraqlarına uyğun olaraq iş aparır. Bankın fəaliyyət məqsədləri aşağıdakılardır:

- ◆ Ölkənin monetar siyasətinin həyata keçirilməsi;
- ◆ Qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsi;
- ◆ Nağd pul dövriyyəsinin təşkili;
- ◆ Pul bazarının likvidliyinin təmin edilməsi;
- ◆ Nağdsız pul köçürmələrinin təşkili;
- ◆ Beynəlxalq ehtiyatların idarə edilməsi;
- ◆ Maliyyə sisteminin sabitləşdirilməsi;
- ◆ Beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirak və texniki yardımın göstərilməsi.

İsveçrə Milli Bankının iki baş ofisi mövcuddur – Bern və Surix şəhərlərində. Bundan əlavə, Cenevrədə nağd pulun dövriyyəsinə təmin edən nümayəndəliyi və regionlarda beş təmsilçi

ərazi idarəsi mövcuddur. Həmçinin Bankın kantonlar üzrə 16 agentliyi mövcuddur.

Bankın baş idarəetmə orqanı İdarə Heyətidir. İdarə Heyətinin funksiyaları – monetar siyasət, sərmayə qoyuluşu strategiyası və monetar siyasət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqdan ibarətdir. İdarə Heyəti 3 daimi üzv və 3 nümayəndədən ibarətdir. Onlar dövlətin Federal Şurası tərəfindən Bank Şurasının tövsiyəsi əsasında seçilir.

Bankın Baş Şurası nəzarət funksiyalarını həyata keçirir. Şura 11 üzvdən ibarətdir. 6 üzvü Şuranın Prezidenti və vitse-prezidenti daxil olmaqla Federal Şura tərəfindən seçilir. Digər 5 üzvü səhmdarların yığıncağında təyin olunurlar. Bankın Şurasında 5 komitə fəaliyyət göstərir.

İsveçrə səmərəli və sabit beynəlxalq monetar sistemdən faydalanır. İsveçrə Milli Bankı müxtəlif beynəlxalq institut, təşkilat və qruplarda təmsil olunmaqla beynəlxalq monetar səviyyədə əməkdaşlıq edir və eyni zamanda Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının üzvüdür. Bundan əlavə, İsveçrə Milli Bankı Federal departamentlə birlikdə Beynəlxalq Valyuta Fondunda və Böyük Onluqda İsveçrəni təmsil edir.

İMB-nin beynəlxalq əməkdaşlığında texniki yardım sahəsi mühüm yer tutur. Bankın bu sahədə, xüsusilə monetar siyasət, nağd əməliyyatlar və ya ehtiyatların idarə edilməsi üzrə spesifik bacarıq və təcrübəsi vardır. Texniki yardımların köməyi ilə, İsveçrə Milli Bankı digər ölkələrin mərkəzi banklarına treyning və seminarlar təşkil edir.

FƏSİL VIII. YAPONİYANIN PUL –KREDİT SİSTEMİ

Dünya valyuta bazarlarında ABŞ dolları və avrodan sonra dövriyyəsinə görə 3-cü, ehtiyat həcminə görə isə ABŞ dolları, avrodan və Britaniya funtundan sonra 4-cü olan yen “Yen blokuna” daxil olan bir sıra Asiya ölkələrinin ticarətində əsas valyutası kimi çıxış edir.

“Yumru”, “dəyirmi” mənasını verən “yen” sözü bir zamanlar Yaponiyada istifadə olunan Çin imperial sikkələrinə istinad edir. 1871-ci ildə qəbul edilən yeni Valyuta aktına əsasən onluq hesablaşma sistemi qəbul edilmişdir. Bu sistem tam şəkildə Qərbdə qəbul edilən standartlara uyğun olmaq məqsədi daşıyırdı. Sikkələrin forması dairəvi və qərb standartlarına uyğun buraxılırdı. Valyuta aktına əsasən Yapon yeninin dəyəri qızıl standartına əsaslanırdı.

Yapon yeninin dəyəri əsasən II Dünya Müharibəsindən sonra aşağı endi. 1949-cu ildə Bretton-Vuds sisteminə əsasən Yapon iqtisadiyyatında qiymətlərin stabilləşdirilməsi məqsədi ilə 1971-ci ilədək ABŞ dollarına qarşı sabit məzənnə siyasəti yürüdülməyə başladı. 1971-ci ildə ABŞ dollarının devalvasiyasından sonra Yaponiya Smitson sazişinə qoşuldu. Lakin 1973-ci ildə Yaponiya hökuməti üzən məzənnə siyasətinə keçdi.

1985-ci ildə Yaponiya Plaza sazişinə imza atdı. Bu sazişə əsasən Yaponiya, ABŞ, İngiltərə, Fransa və Almaniya arasında valyuta məzənnələrinin sabit saxlanılması məqsədi daşıyırdı. Nəticədə, yenin məzənnəsi sürətlə artmağa başladı.

11 may 1953-ci il tarixində Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən qızıla paritetliyi təsdiqləyəndən Yaponiya yeni sonra beynəlxalq valyuta statusunu qazandı. Həyata keçirilən bir sıra revalvasiyaların nəticəsində ABŞ dolları və digər əsas xarici valyutalara qarşı Yapon yeninin nüfuzu xeyli artdı. Hal-hazırda

dünyanın strateji valyuta ehtiyatlarının ümumi həcmnin 3.3%%-i yendə saxlanılır.

1882-ci ildə Yaponiya Bankı yaradıldı və 1885-ci ildən əskinazlar çap etməyə başladı. Hazırda bank 1942-ci ildə qəbul edilmiş qanun əsasında fəaliyyət göstərir. Bu qanun Bankı hökumətin sərt nəzarəti altında saxlayırdı və Yaponiyanın Maliyyə Nazirliyinə Bankın siyasətini dəyişdirmək imkanı verirdi. 1998-ci il aprelin 1-dən Yaponiya Mərkəzi Bankı haqqında yeni qanun qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən Bank Maliyyə Nazirliyindən müstəqillik qazandı.

1978-ci ildə Yaponiyada qızıl standartı sistemi tətbiq edilmişdir. 1931-ci ildə Yaponiyada qızıl pul standartı ləğv edilmiş və 1937-ci ildə pul kütləsinin tədaviyə 1,6 dəfə artmış və inflyasiya tempi illik 50%-dən yuxarı olmuşdur. 1945-1951-ci illər arasında inflyasiya tempi 343 dəfə artmış və yapon pul vahidi olan iyenin dəyəri 99% azalmışdır. 1949-cu ildə iyenin dollara qarşı məzənnəsi 360 iyen = 1 dollar olmuş və bu paritet 1971-ci ilə qədər qüvvədə qalmışdır. 1971-ci ildən Yaponiya Hökuməti üzən valyuta kursu tətbiq etməyə başladı. 1973-1980-ci illərdə illik qiymət artımı 9,5% olmuşdur. 1980-ci ildən sonra beynəlxalq ticarət münasibətlərində yapon iyenin ödəniş vasitəsi olaraq Amerikan dolları və alman markasından sonra üçüncü yerə keçmişdir və Asiya regionu ölkələri üçün iyen ən sabit və güclü pul və bu regionun mərkəz bankları üçün ehtiyat pul vahidi olaraq qəbul edilməkdədir.

Dünyada beynəlxalq valyuta ehtiyatları içində Amerikan dollarının payı 55 %, yapon iyeninin payı 10 %-dir. Yapon mal və xidmət ticarət ixracatının 34%-i, idxalının 12%-i yapon iyenə tərəfindən aparılır. Yapon iyeninin dollara qarşı məzənnəsinin dinamikasını 1970-ci ildən başlayaraq dollara qarşı dəyər qazanmaqdadır.

1998-ci il aprelin 1-dən Yaponiya Mərkəzi Bankı haqqında yeni qanun qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən Bank Maliyyə Nazirliyindən müstəqillik qazandı. Yaponiya Bankı ölkənin mərkəzi bankıdır. Bank administrativ təşkilat deyil, səhmdar

cəmiyyəti kimi fəaliyyət göstərir. Bankın səhmlərin 55%-i dövlətə məxsusdur.

Yaponiyanın Bankın aşağıdakı funksiyaları var:

1. Pul əskinazlarının çap edilməsi və nağd pul təminatının idarəedilməsi;
2. Monetar siyasətin idarə etməsi;
3. Maliyyə Sisteminin sabitliyinin qorunması və hesablaşma xidmətlərin təqdim edilməsi;
4. Xəzinədarlıq funksiyaları.

1949-cu ildə Bankın Siyasət Komitəsi yaradılmışdır. Komitə Bankın siyasətinin tərtib edilməsi və dövlətin maliyyə və pul-kredit siyasətində maraqlarını müəyyənləşdirən qurumdur. Komitə 7 üzvdən ibarətdir. Onlardan beşi səsvermə hüququqna malikdirlər: Komitənin Sədri hökumət tərəfindən 5 il müddətinə təyin edilir və şəhər bankları, regional banklar, kənd təsərrüfatı və sənaye sektorunu təmsil edən dörd il müddətinə seçilən 4 üzv. Bundan əlavə Komitəyə Maliyyə Nazirliyinin və İqtisadi Planlaşdırma Komitəsinin səsvermə hüququ olmayan iki üzv daxildir. Komitə Bankın büdcəsinə aid qərarları Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşıdıqdan sonra qəbul edir. Həmçinin Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşıdıqdan sonra Parlament qarşısında hesabat verir. Bundan əlavə, Komitə faiz dərəcələrinin dəyişdirilməsini, kreditvermə prosesində girovların qiymətləndirilməsini, veksellərin növlərini və şərtlərini müəyyən edir.

1949-cu ildə Bankın Siyasət Komitəsi yaradılmışdır. Komitə Bankın siyasətinin tərtib edilməsi və dövlətin maliyyə və pul-kredit siyasətində maraqlarını müəyyənləşdirən qurumdur. Komitə 7 üzvdən ibarətdir. Onlardan beşi səsvermə hüququqna malikdirlər: Komitənin Sədri hökumət tərəfindən 5 il müddətinə təyin edilir və şəhər bankları, regional banklar, kənd təsərrüfatı və sənaye sektorunu təmsil edən dörd il müddətinə seçilən 4 üzv. Bundan əlavə Komitəyə Maliyyə Nazirliyinin və İqtisadi Planlaşdırma Komitəsinin səsvermə hüququ olmayan iki üzv daxildir. Komitə Bankın büdcəsinə aid qərarları Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşıdıqdan sonra qəbul edir. Həmçinin Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşıdıqdan

sonra Parlament qarşısında hesabat verir. Bundan əlavə, Komitə faiz dərəcələrinin dəyişdirilməsini, kreditvermə prosesində girovların qiymətləndirilməsini, veksellərin növlərini və şərtlərini müəyyən edir.

Yapon bankları ölkənin iqtisadi inkişafını gücləndirmək məqsədi ilə kredit faiz dərəcələrini aşağı düşürmək siyasətini aparır.

Yaponiya 1990-cı illərdə əmanətlərin cəlb edilməsi üçün etibarlılığın zəruri səviyyəsini qazanaraq və zəruri yerlərdə iqtisadi subyektlərə kiçik faizlərlə vəsaitlərin verilməsini təmin edən kredit mexanizmini yaradaraq, kredit sisteminin inkişafının yüksək səviyyəsinə çatdı. Bank nəzarəti sisteminin dəyişdirilməsi nəticəsində müharibənə sonrakı 50 il ərzində Yaponiyada əmanətlərin kütləvi şəkildə çıxardılması və ya bankların qəflətən müflisləşməsi hallarının biri də baş verməmişdir. Problemlə bankların aşkar olunması zamanı problemlərin digər banklara yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə aşağıdakı üsullardan istifadə olunurdu. Bu, bir tərəfdən, uyğun orqanların göstərişi ilə problemlə bankların hər hansı bir iri bankla qovuşması, digər tərəfdən, psixoloji riskin (moral hazard) azaldılması üçün bankların ictimai xarakterinin hər cür vurğulanması (ictimai məsuliyyət prinsipi) idi. Korporativ istiqrazların emissiyası üçün də ciddi normalar müəyyənləşdirilmişdir. Emissiya hüququ yalnız maliyyə vəziyyəti dayanıqlı olan şirkətlərə verilir və «dəyərsiz» istiqrazların buraxılmasına imkan verilmirdi. Məhz buna görə də korporativ istiqrazlar üzrə defolt halları yox idi. Defolt təhlükəsinin yaranması zamanı problemlə kağızlar agent – banklar tərəfindən alınır və bu da mahiyyətə korporativ istiqrazların bank zəmanətini ifadə edirdi.

Yapon iqtisadiyyatının kredit sferasında 1990-cı illərin ortalarında əldə edilmiş nisbi stabillik bütün maliyyə-kredit müəssisələri sisteminin kollapsı ilə kəsildi. 1996-1997-ci illərdə müharibədən sonrakı dövrdə ilk dəfə olaraq bankların müflisləşməsi başlandı. Bu fakt iqtisadiyyatın maliyyə sektorundakı vəziyyətə nəzarət etmək və onun stabilliyinin qarantı kimi çıxış etmək məsələsində Maliyyə nazirliyinin acizliyini nümayiş etdirdi və buna görə də

stabilitiyi pozmaq rolunu oynadı. İlk növbədə Vakayama prefekturasında işləyən yerli «Hanva qinko» (Hanva ginko) bankı və iri «Hokkaydo takseku qinko» (Hakkaido takuseku ginko) bankı bağlandı. 1997-ci ilin noyabrında dörd broker şirkəti, o cümlədən qədim şirkətlərdən biri olan «Yamaiti seken» (Yamaiti sekan) bağlandı. İlk dəfə olaraq onkol borclar bazarında (Yaponiyada banklararası kredit bazarı) defolt baş verdi. Yaponiyadakı bank böhranı zaman etibarilə Cənub – Şərqi Asiyada yayılan «Asiya virusu» ilə üst-üstə düşdü. Lakin mahiyyət etibarilə onlar tamamilə müxtəlif maliyyə sarsıntıları idi. Yaponiyanın kredit-maliyyə müəssisələrinin fəaliyyətinin qeyri stabillik səbəbləri arasında ikisini fərqləndirirlər:

1. 90-cı illərin birinci yarısında daşınmaz əmlak qiymətlərinin düşməsi əsasən daşınmaz əmlak obyektlərinin ibarət olan girov təminatının real dəyərini aşağı saldı;

2. bank fəaliyyətinin beynəlmilləşdirilməsi çatışmazlıqları üzə çıxartdı. Pon banklarının menecerlərinin aşağı səviyyəli peşəkarlıdı, Qəbrin valyuta-fond bazarlarında sövdələşmələrin aparılma təcrübəsinin kifayət qədər olmaması nəticə etibarilə şübhəli investisiya layihələrinin kreditləşdirilməsinə, qiymətli kağızlarla və derivativlərlə bağlı riskli əməliyyatlara gətirib çıxartdı. Bütün bunlar yapon banklarının əksəriyyətində itkilərə və ABŞ-ın, Qərbi Avropa ölkələrinin maliyyə dairələri tərəfindən onlara olan etimadın azalmasına səbəb oldu.

Vəziyyətdən çıxış yolu axtaran yapon hökuməti yenə də ölkənin iqtisadi sisteminin qeyri stabilliyinə kömək etmiş üsul və alətlər toplusunu hərəkətə gətirdi. Bank menecmentinin islahatı əvəzinə Maliyyə nazirliyinin və digər dövlət idarəetmə orqanlarının protektoratı gücləndirirdi. Kommersiya bankları istiqrazlarının, adi və imtiyazlı səhmlərin dövlət tərəfindən alınma formasında büdcə vəsaitlərinin daxil olması gözlənilən nəticələrə gətirib çıxarmadı.

1988-ci il aprelin 1-də Yaponiya Bankı haqqında yeni qanun qüvvəyə mindi. Bu qanuna görə, bank Maliyyə nazirliyindən asılı deyildi. Yaponiya Bankı öz statusuna görə, inzibati orqan yox,

səhmdar şirkətdir. Onun kapitalının 55%-i hökumətə, 45%-i maliyyə institutlarına, sığorta şirkətlərinə və digər şəxsi səhmdarlara məxsusdur. Səhmdarlara 4%-lik ölçüdə dividendlərin verilməsi təmin edilir. Bank tərəfindən yüksək mənfəətin əldə edildiyi halda bu dividendlər 5%-ə qədər artırıla bilər. Qalan mənfəət dövlət büdcəsinə toplanır.

Yaponiya Bankının rəhbər orqanı Siyasi şuranın funksiyaları və strukturu bir qədər dəyişmişdir. 1998-ci 1 aprelindən 1-dən başlayaraq, Siyasi şura doqquz üzvdən ibarətdir. Bunlar təyin olunan altı şura üzvü, bankın sədri və onun iki müavini. Şuradan başqa, Bank idarəsinə üç icraçı auditor, üç icraçı direktor auditor, üç icraçı direktor və səkkiz məsləhətçi daxildir.

Siyasi şuranın öhdəliklərinə aşağıdakılar daxildir:

- * faizin uçot dərəcəsinin, digər faiz dərəcələrinin, veksellərin diskont edilmə şərtlərinin və tiplərinin müəyyənləşdirilməsi;

- * borclar üzrə faiz dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi;

- * məcburi bank ehtiyatları normalarının müəyyənləşdirilməsi və ya ləğv edilməsi;

- * pul bazarına nəzarətin strateji xəttinin müəyyənləşdirilməsi. Tətbiq olunan nəzarət tədbirləri: əsasən açıq bazarda aparılan əməliyyatlar, istiqraz və veksellərin alqısı və satqısı;

- * Yaponiya Bankının valyuta nəzarəti və pul bazarına nəzarət məsələləri üzrə rəsmi mövqeyinin dəyişilməsi barədə qanunun qəbul edilməsi;

- * satış obyektlərinin müəyyənləşdirilməsi və maliyyə bazarlarında satışın həyata keçirilmə müddəti barədə qərarın qəbul edilməsi;

- * şöbələrin, ofislərin, agentliklərin və Bankın birgə daxili struktur obyektlərinin yaradılması, köçürülməsi və ləğv edilməsi.

Yaponiya bankı mərkəzi bank kimi aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir.

Banknotların buraxılması. Mərkəzi bank ölkədə pulları çap etmək hüququna malik olan yeganə bankdır. Mərkəzi bank hələ 1889-cu ildə fidusiar banknot emissiya hüququna sahib olmuşdur. Dövriyyədəki pulların miqdarı 1999-cu ildə 7,4% artmışdır.

Ölkədəki pulların miqdarı ÜDM-dən daha sürətlə artır. Lakin pullar əmanətlərdə yatıb qalır.

Yaponiya bankının növbəti funksiyası pul-kredit siyasətinin reallaşdırılmasıdır. Bu siyasətin üç əsas aləti aşağıdakılardır: məcburi bank ehtiyatları normasının dəyişdirilməsi, maliyyə bazarlarındakı əməliyyatlar, faizin uçot dərəcəsi.

Məcburi ehtiyat saxlama sistemi. Yaponiyada 1957-ci ildən başlayaraq fəaliyyət göstərir. Kredit müəssisələri ehtiyat depozitlərin müəyyən məbləğini Yaponiya Bankında yerləşdirməyə borcludurlar. Yaponiya Bankı kommərsiya banklarının öz hesablarındakı ehtiyatlarını aşağı sala bilərdi ki, onlar kredit ekspansiyasına başlasınlar. Kommərsiya bankları kredit ekspansiyasını həyata keçirmək iqtidarında deyillər, çünki onların kredit portfəllərində həddən çox qaytarılmayan borclar var. Onlar sərbəst pulları riskli, lakin mənfəət gətirən aktivlərə – fond bazarı alətlərinə yatırır.

Mərkəzi bank maliyyə bazarlarındakı əməliyyatlardan (bankların borc aldıkları və verdikləri banklararası bazarda, şirkətlərin istiqrazlar və səhmlər aldığı və satdığı açıq bazarlarda) istifadə edir ki, maliyyə bazarlarındakı vəziyyətə təsir göstərsin, onları iflasa uğramaqdan və möhtəkirçi xarakteri ifrat tələbdər («səbin köpüyü») qorusun.

Faizin uçot dərəcəsinin tənzimlənməsi. İqtisadi inkişafın yüksək sürəti üçün zəruri şərt müəssisənin ucuz maliyyə vəsaitlərindən istifadə edə bilməsidir. Bunun üçün, birinci növbədə, Yaponiya Bankının ucuz faiz dərəcələri siyasətindən istifadə olunurdu. Bank konyunkturadan asılı olaraq, yenidən maliyyələşmə dərəcəsi ilə manipulyasiya etsə də, o, Maliyyə nazirliyi ilə qeyri rəsmi məsləhətlər keçirərək faiz dərəcəsinə daima aşağı səviyyədə saxlayırdı. İkincisi, əmanətlə üzrə faizlərin yuxarı həddi müəyyənləşdirilmişdir. Maliyyə naziri «Faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi barədə müvəqqəti qanun» əsasında Yaponiya Bankının yenidən maliyyələşmə dərəcəsinin səviyyəsinə uyğun olaraq depozitlər üzrə dərəcələrin yuxarı həddini müəyyənləşdirirdi. Beləliklə, banklar aşağı cəlbətmək qiymətli ehtiyatları özlərində toplayır və real sektoru

aşağı faizlə maliyyələşdirirdilər. Kredit korporasiyaları və digər xırda, orta kredit müəssisələri kiçik və orta biznesə aşağı faiz dərəcəli borclar verir, onun inkişafına kömək edirdilər. Kiçik kredit müəssisələrinin əmantəçiləri əmin idilər ki, bu kredit müəssisələri müflisləşməyəcək. Ona görə də onlar aşağı faizli vəsaitləri cəlb edə bilirdilər.

Kommersiya banklarının qarşılıqlı hesablaşmalarının həyata keçirilməsi. Bankların apardığı transaksiyalar (o cümlədən pul köçürmələri) müxbir hesablar vasitəsilə yerinə yetirilir. Qeydiyyatdan keçmiş və Yaponiyada fəaliyyət göstərmək icazəsi olan bankların Mərkəzi bankda müxbir hesabları olur. Kommersiya banklarının müxbir hesablarından hər gün 300 trilyondan çox ien keçir. Mərkəzi bank əməliyyatların bu həcmi yerinə yetirmək üçün elektron qarşılıqlı hesablaşma sistemi ilə işləyir.

Maliyyə müəssisələri menecmentinin maliyyə vəziyyətinin və mövqeyinin monitorinqi və yoxlanması. Yaponiya Bankı öz müştərilərinin hesablarında və depozitlərində vəsaitlərin hərəkətini izləyir və zəruri hallarda öz müfəttişlərini yerlərdə müfəssəl yoxlamalara göndərir. Belə yoxlamalar Mərkəzi banka imkan verir ki, maliyyə sistemindəki neqativ iqtisadi dəyişikliklərə ilkin mərhələdə reaksiya göstərsin və müştərilərə onların cari problemlərinin həllində kömək etsin. Ölkənin Mərkəzi bankı Maliyyə nazirliyi ilə yanaşı istənilən vaxtda bütün şəxsi bankların fondlarının təftişini aparmaq hüququna malikdir. Yoxlamaların nəticələri müntəzəm şəkildə Maliyyə nazirliyinə təqdim olunur və Maliyyə nazirliyi dövlət qanunvericiliyin pozulmasına görə sanksiyalar (lisenziyasından məhrum etməyə qədər) tətbiq edə bilir.

Son mərhələnin kreditörü olan Yaponiya Bankı bankların iflasının qarşısını alır və kredit sisteminin stabilliyinə təhlükə olan banklara böhrandan çıxmaqda kömək edir.

Yaponiya Bankı dövlət qiymətli kağızları ilə əməliyyatlar aparır, həmçinin xəzinə fondlarını qəbul edir, qoruyub saxlayır və

ödəyir (vergilər, təqaüdlər, ictimai işlərlə bağlı vəsaitlər və başqaları).

Yaponiya Bankı beynəlxalq fəaliyyəti həyata keçirir.

* xarici ölkələrin dövlət institutlarına və mərkəzi banklarına ien hesabları təqdim edir;

* BVF-na, Qiymətli kağızların Beynəlxalq bankına və digər beynəlxalq təşkilatlara kreditlər açır və vaxtını uzadır;

* ien kursunun arzu edilməz dəyişmələri zamanı beynəlxalq valyuta bazarlarında Yaponiyanın Maliyyə nazirliyinin agentləri qismində valyuta intervensiyalarını həyata keçirir;

* digər ölkələrin mərkəzi bankları və beynəlxalq maliyyə təşkilatları üçün xarici dövlətlərin valyutasını alı və satır, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına kömək və kooperasiya məqsədi daşıyır;

* bu və ya digər ölkələrin iqtisadiyyatlarının cari vəziyyəti ilə bağlı məsələlər üzrə məsləhətləşmələr aparır, vəziyyətin proqnozlaşdırılmasını həyata keçirir, birgə nəzəri araşdırmalar və statistik tədqiqatlar təşkil edir.

Yaponiya Bankı ölkə bazarlarının maliyyə vəziyyətinin və iqtisadi mövqeyinin proqnozlaşdırılması və başa düşülməsi üçün zəruri olan nəzəri tədqiqatları və iqtisadi təhlili həyata keçirir (uzunmüddətli dövrün iqtisadiyyatı və başqaları).

Kommersiya bankları bir neçə kateqoriyaya bölünürlər.

Şəhər bankları və ya Citu banks Meydzi dövründən başlayaraq qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlərin ölkənin bütün ərazisi boyunca iri müəssisələrlə, hər şeydən əvvəl, onların aid olduqları qrupların müəssisələrinə verilməsi ilə məşğul olur. Şəhər bankları ölkənin kredit sisteminin özəyini təşkil edir. Yaponiyada olan bütün şəxsi banklardakı depozitlərin 20%-dən çoxu, həmçinin bank sisteminin kapitalının ümumi həcmində 36%-ə qədər onların payına düşür. Şəhər banklarının sayı 11-dir. Daha dəqiq desək, onların ikisi bank, doqquzu bank korporasiyasıdır. «Daiiti-Kanqe» (Daiti-Kange), «Mitsubisi» (Mitsubishi), «Sumitomo» (Sumitomo), «Fudzi» (Fuji), «Sanva» (Sana) və Yaponiya

Bankının yardımından istifadə edən digərləri bu qəbildəndir. Yapon banklarının xarici əməliyyatlarının böyük hissəsi şəhər banklarının payına düşür («Bank of Tokio» (Bank of Tokyo) liderlik edir). Bu bank son illər ərzində öz beynəlxalq filiallar şəbəkəsini intensiv şəkildə genişləndirir.

Regional banklar prefektur miqyasında fəaliyyət göstərirlər. Şəhər bankları ilə müqayisədə, onların kapitallarının həcmi və əməliyyatlarının miqyası çox azdır, lakin filialların geniş şəbəkəsinə malikdirlər. 64 regional bankın ən irisi «Bank of Yokohama» (Bank of Yokohama) təqribən 28 milyard dollarlıq aktivlərə malikdir. Regional bankların əsas fəaliyyət növü xırda və orta müəssisələrin kreditləşdirilməsidir. Onlardan bəziləri əmanətləri qəbul edir. Bundan başqa, regional banklar yerli özünüidarə orqanlarının maliyyələşdirilməsində mühüm rol oynayırlar. Bunlar struktur etibarilə kredit banklarıdır. Müharibədən sonrakı dövrdə regional bankların inhisarçı banklardan asılılığı nəzərəcərpacaq dərəcədə artmışdır.

Trast-banklar ilkin olaraq əmlakın idarə edilməsi məqsədilə yaradılırdı. İndi onlar ehtiyat qismində təcili əmanətlərə və istiqazlara, aktivlərdə isə müəssisələrə və şəxsi adamlara verilən kreditlərə malikdirlər. Lakin bankların ixtisası əvvəlki kimi trast əməliyyatlarının həyata keçirilməsidir. Ölkədə belə bankların sayı yeddidir. Onlardan beşi dünyanın əlli iri bankları sırasına daxildir. Son dövrlərdə trast bankların və digər kommertiya banklarının qarşılıqlı nüfuz etmə tendensiyası güclənmişdir. Trast-banklarda bank şöbələri, kommertiya banklarında isə etibarlı əməliyyat şöbələri fəaliyyət göstərir.

Yaponiyada xarici banklar dünyanın 88 dövlətini təsil edirlər. Bu mənada ABŞ və Böyük Britaniya bankları hakim mövqe tutur, Almaniya və Fransa bankları da əhəmiyyətli çəkiyə malikdirlər. Xarici banklar tərəfindən rəqabət 1960-cı ildə başlamışdır. Həmin dövrə qədər onların fəaliyyəti iki istiqamətlə məhdudlaşdı: xarici valyutada olan borcların təqdim edilməsi və «Sarakin» (Sarakin) istehlak krediti müəssisələrinin

kreditləşdirilməsi. Xarici bankların ənənəvi funksiyası xarici valyuta ilə ticarətdir. Onların sayəsində Yaponiyada xarici ticarətdəki rübləri sığortalayan yeni maliyyə alətləri yaranmışdır. Xarici banklar faiz bazarında da öz tətbiqini tapmışdır. Hal-hazırda Yaponiya iri beynəlxalq svop bazarlarından biridir.

2000-ci ilin sentyabrında üç aparıcı bank («Industrial Bank of Cepen», «Daiiti-Kanqe» və «Fudzi», yəni iki şəhər bankı və bir uzunmüddətli kreditləşmə bankı) «Midzuho» (Midzuho) holding qrupunda birləşməklə bağlı planlarını reallaşdırmağa başladılar. Bu, aktivlərinin ölçüsünə görə dünyanın iri maliyyə qruplarından biri olaraq. 2001-ci ildə «Tokay» (Tokai), «Asahi» (Asahi) və «Sanva» (Sanva) banklarının holinqdə birləşməsi, həmçinin «Sumitomo» (Sumitomo) və «Sakura» (Sakura) banklarının vahid «Sumitomo Misui» (Sumitomo Mizui) bankında birləşmə prosesi başlandı. Bu proses bank işindəki qlobal rəqabətin nəticəsi və yapon iqtisadiyyatı üçün qeyd şərtsiz üstünlük idi.

FƏSİL IX. TÜRKİYƏNİN PUL SİSTEMİ

Türkiyənin pul sisteminin tarixi inkişafı. Osmanlı dövründə ilk pul 1329-cu ildən Orxan Qazi tərəfindən gümüş mədəninə çıxarılan Osmanlı axçasıdır. 6 karat ağırlığında və 90% əyarlı idi. Ağ pul mənasını verən axça, Fateh Sultan Mehmed dövründə 5 karata, II Bəyazidin dövründə 4 karata, əyarı 85%-ə düşmüşdür. II Mahmudun dövründə 90 əyarlı gümüşdən axça kəsilməsinə 1822-ji ilə qədər davam etdirilmişdir. Çox kiçilən və sayılması çətinləşən axçanın kəsilməsinə həmin ildə son qoyulmuşdur. Osmanlı dövlətində ilk qızıl pul olan sikkə, Fatih Sultan Mehmedin dövründə 1479-ju ildə kəsilmişdir. Ağırlığı 17,25 karat olan bu qızıl lirənin əyarı isə 993 olub, qalınlığı 20 millimetrdir. Son osmanlı qızılını, 1918-ji ildə Sultan Vahidəddin çıxartmışdır. Bu qızılların 100 quruşluğu 7,217 qram ağırlığında və 22,5 millimetr qalınlığındadır. Osmanlı imperiyasında 458 illik bir müddətdə 30 padşah adına qızıl sikkə kəsilmişdir.

İlk lirə 1844-cü ildə dövrüyyə buraxılmışdır. Lirə kuruşu əvəz etsə də, kuruş tədaviüldən çıxarılmadı və alt-vahidi oldu (1 lirə = 100 kuruş). Həmçinin para da istifadə olunurdu (1 kuruş = 40 para) bərabər idi. 1930-cü ilə qədər Türk sikkələrin və əskinasların üzərindəki yazılar ərəb əlifbasında yazılmışdı. 1844-1881-ci illərdə lirə qızıl və gümüş standartlarına əsaslanırdı. 1881-1914-cü illərdə lirə yalnız qızıl standartda əsaslanırdı. Məzənnəsi bir müddət Britaniya funtu və Fransa frankı əsasında müəyyən olunan türk lirəsi, 1946-cı ildə lirənin məzənnəsi ABŞ dolları əsasında müəyyən olunurdu. 1960-cı ildə devalvasiya olunan lirə 1970-ci ildən başlayaraq xroniki inflasiyanın təsiri altında kəskin şəkildə dəyərdən düşdü. Sonrakı bir neçə il ərzində lirənin məzənnəsi ABŞ dollarına və avroya qarşı sabitləşmişdir.

Türk lirəsi 1995-1996 və 1999-2004-cü illərdə ən az dəyəri olan pul vahidi kimi Qinnesin Rekordlar kitabına salınmışdır.

1 yanvar 2005-ci il – 31 dekabr 2008-ci il keçid dövrü hesab edilir və bu dövrdə baş verən denominasiya nəticəsində türk

valyutası rəsmi olaraq Yeni Türk Lirəsi adlandırılırdı (1 YTL = 1 000 000 TL).

1 yanvar 2009-cu ildən başlayaraq «yeni» sözü yığışdırılmışdır və yeni banknotlar dövriyyəyə buraxıldı. Bu zaman 1 lirə dövriyədən çıxarıldı və yeni nominalı 200 lirə olan əskinas dövriyyəyə buraxıldı. Yeni Türk Lirəsi əskinasları 31 dekabr 2009-cu ilə qədər qüvvədədir, lakin Mərkəzi Bankın filialları tərəfindən 31 dekabr 2019-cu ilə qədər qəbul ediləcəkdir.

TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ MƏRKƏZİ BANKI. Son iyirmi ildə dünya iqtisadiyyatında meydana gələn dəyişikliklər, Mərkəzi Bank əməliyyatlarına əsaslı şəkildə təsir etmişdi. Xüsusilə maliyyə bazarlarının qloballaşması və inkişaf edən texnika bu bazarları 70-ci illərdən fərqli olaraq daha da genişləndirmişdi. Bu dəyişikliklər mərkəzi bankların başlıca vəzifələrinə də təsir etmişdir. Mərkəzi banklar əsas 2 əməliyyat aparırlar. Bunlardan biri pulun inkişafını təmin etmək, digəri isə maliyyə inkişafını qorumaqdır. Bazar sistemlərinə üstünlük verən tətbiq etmələrə paralel olaraq daha müstəqil mərkəzi banklara ehtiyaj var idi. Bank sisteminin dahada aktiv nəzarəti ön sıraya çıxınja, auditin mərkəzi banklar istisna olmaqla müstəqil orqanlar tərəfindən aparılması ön plana çıxmışdır. Avropa Mərkəzi Bankı qurulduqdan sonra bir çox ölkələrin mərkəzi banklarının funksiyaları azalmış və öz ölkələrinin pul siyasətlərini istiqamətləndirmə xüsusiyyətləri də dəyişmişdir. Mərkəzi bankların əsas funksiyası pul və kurs siyasətlərini tənzimləməkdir. 90-cı illərdə pul siyasətlərində müstəqillik əldə etmə istəyi artaraq, həmin andan da vasitəçilik müstəqilliyindən, məqsəddəki müstəqilliyə keçid hazırlanmışdır. Mərkəzi bankların müstəqil pul siyasəti aparması qəbul edilən və tətbiq edilən əməliyyata çevrilmişdir. Bəzi ölkələrdə kurs siyasətinin tətbiqi mərkəzi bankların ixtiyarına verilmişdir. Məsələn: Avropa Mərkəzi Bankı. Çünki kurs bir qiymətdir və kurs rejimi ilə hökumətin tətbiq etdikləri siyasi nətiyə yaradır. Bəzi ölkələrdə hökumət və Mərkəzi Bank bu mövzuda birlikdə qərar verirlər. Mərkəzi bankların digər vəzifə funksiyası da bank

sisteminin auditidir. Bu mövzuda yeni istiqamət auditin aparılmasının müstəqil bir orqana verilməsi, onunla əməkdaşlıq edilərək bank sistemində inkişafa nail olmaqdır. Ödəmə sistemləri isə bütün dünyada mərkəzi bankların funksiyalarına aiddir. Banknot buraxmaq, hökumətə bank xidmətləri göstərmə, statistik məlumatlar tamlama, tədqiqatlar aparma, beynəlxalq münasibətlərdə iştirak etmə, Mərkəzi Bankın funksiyalarına daxildir.

Keçmişdə dövlət xərclərini maliyyələşdirmək, hökumətə məsləhət vermək kimi məqsədləri ön plana çıxaran mərkəzi bankların, 90-cı illərdə iki əsas məqsədi ortaya çıxmışdır. Bunlardan biri, pulun dayanıqlığını təmin etmək, digəri isə maliyyə möhkəmliyini qorumaqdır. Pul dayanıqlığı aşağı inflyasiyanı həyata keçirərək orta müddətdə sağlam inkişaf və aşağı səviyyəli işsizlik olan bir iqtisadiyyat yaratmaqdır. Bunun üçün isə mütləq qiymət davamlılığı təmin edilmişdir. Mərkəzi bankların 2-ci əsas məqsədi olan maliyyə möhkəmliyi, müasir dövrdə daha çox əhəmiyyət qazanmağa başlamışdır. Maliyyə möhkəmliyi, maliyyə bazarlarında bu bazarların orqanlarında və ödəmə sistemlərindəki davamlılığı əhatə edir. Bu üç sahədəki davamlılıq əsasən maliyyə sisteminin sağlam və dayanıqlı işləməsini təmin edir.

Türkiyədə Mərkəzi Bankın qurulması jümhuriyyət dövrünə təsadüf edir. Osmanlılar dövründə bank və buna bənzər kredit təşkilatları az idi. Osmanlı Bankı Mərkəzi Bankın funksiyalarını yerinə yetirirdi. Banka Osmanlı imperiyası üçün banknot çıxarmaq və dövlətin xəzinə əməliyyatlarını aparmaq səlahiyyəti verilmişdir. Cümhuriyyətin qurulduğu ilk illərdə Osmanlı Bankının fəaliyyətinin uzadılması problemi ortaya çıxmışdır. Cümhuriyyətin idarəediciləri iqtisadi vəziyyətin yeni bank təsis etməyə imkan vermədiyini üçün, Osmanlı Bankının səlahiyyət müddəti 1935-ci ilə qədər uzadılmışdır. Yeni müqaviləyə hökumətin banknot ixrac edə biləcəkdir dövlət bankı təsis etmək halında Osmanlı Bankının etiraz etmək haqqı olmayacağını bildirən bir qərar daxil edilmişdir. 1926-cı ildən etibarən Mərkəzi Bank təsis edilmə hazırlıqları

başlanılmış, 11.6.1930-cu ildə 1715 sayılı Q.S.M.V. qanunu qəbul edilmişdir. 3.10.1931-ci ildə Mərkəzi Bank təsis edilmiş, 1.1.1932-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır. Bank qurulduğu ildən etibarən 30 il müddətli banknot ixraj etmək səlahiyyətinə sahib idi. 1955-ci ildə edilən dəyişikliklə banknot ixraj etmə səlahiyyəti 1999-cu ilə qədər, 25.4.1994-cü ildə edilən 2-ci bir dəyişikliklə isə müddətsiz olaraq uzadılmışdır.

1715 sayılı qanunda bankın əsas məqsədi "ölkənin iqtisadi inkişafına kömək etmək" olaraq müəyyən edilmişdir. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün banka:

- Reeskont nisbətini müəyyən etmək və pul bazarını tənzimləmək;
- Xəzinə əməliyyatları aparmaq;
- Hökumətlə birlikdə türk pulunun dəyərini qorunması üçün tədbirlər görmək vəzifələri verilmişdir.

Qüvvədə olduğu müddətdə 1715 sayılı qanunda müxtəlif dəyişikliklər edilərək, günün tələblərinə uyğun olması təmin edilmişdir. Bu dəyişikliklər, daha çox xəzinəyə və KİT-lərə kreditlər verilməsinə müvafiq olaraq edilmişdir. Buna görə də bankın əsas işi, aktiv pul siyasəti aparmaqdan çox, dövlət sektorunun maliyyə kə-sirlərini örtmək olmuşdur.

1715 sayılı qanun, 26.1.1970-ci ilə qədər, yəni 1211 sayılı qanun qəbul edilənədək - 40 il qüvvədə qalmışdır. Mərkəzi Bank qanunu 26.1.1970-ci il 1211 sayılı qanun ilə dəyişdirilmişdir. 1211 sayılı Qanun ilə Mərkəzi Bank günün iqtisadi tələblərinə uyğun olaraq yenidən təşkilatlandırılmış, vəzifə və səlahiyyətlər yenidən müəyyənlanmışdır. 1211 sayılı qanuna görə bankın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Pul və kredit siyasətini inkişaf planlarına və illik proqramlara uyğun şəkildə aparmaq;
- Hökumətlə birlikdə milli pulun daxili və xarji dəyərini qorumaq məqsədilə tədbirlər görmək;
- Milli pulun həjmini və tədavülünü bu qanuna uyğun

tənzimləmək;

- Banklara pul vermə əməliyyatlarını qanunla göstərilən sərhədlər daxilində həyata keçirmək.

1211 sayılı qanun ilə Mərkəzi Bankına kredit əməliyyatlarında tətbiq edəcəyi reeskont, diskont və faiz nisbətlerini müəyyənləşdirmək, borc pul vermə, əmanət faizləri, dispoizibilitə və qarşılıqlar mövzusunda yüksək planlama təşkilatı vasitəsilə Nazirlər Kabinetinə təklif vermə və tətbiq ediləcək pul siyasətinin inkişaf planları və illik proqramlara uyğunluğunu təmin etmə və bank sektorunun apardığı əməliyyatların bu qanunlara uyğunluğuna nəzarət etmək səlahiyyəti verilmişdir.

Mərkəzi Bankın əsas müşavirlik vəzifələri arasında: milli pulun xarici valyutalar və qızıl qarşısındakı paritetini müəyyən etməkdə hökumətə rəy bildirmə, bank qanununun tətbiqində hökumətlə rəy mübadiləsi aparma, banklar və digər maliyyə təşkilatları ilə bağlı quruluş icazələri və bunlarla bağlı təsfiyədən öncə bankın rəyi soruşulduğunda bu rəy bildirmə sayıla bilər.

1211 sayılı qanun qüvvəyə mindiyi 1970-ci ildən bu vaxta qədər keçən müddətdə, Türkiyədə iqtisadi şərtlər əhəmiyyətli dərəcədə dəyişilmişdir. 5.5.2001-ci ildə 4651 sayılı Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı qanununda dəyişiklik edilməsinə dair qanun rəsmi qəzətdə yayınlanmışdır. Bu qanun ilə TJMB-nın əsas məqsədinin qiymət dayanıqlığını təmin etmək olduğu və bankın ölkənin siyasətinin müəyyən edilməsində və tətbiqində yeganə səlahiyyətli və məsuliyyətli orqan olduğu bildirilmişdir. Qanuna görə bankın əsas hədəfinə zidd olmamaq şərti ilə bank hökumətin böyümə və məşğulluq siyasətlərini dəstəkləyə bilər. Bundan başqa bank əsas hədəf olan inflyasiya ilə mübarizənin fəal olaraq aparılması məqsədilə inflyasiya hədəfini hökumətlə birlikdə müəyyən etməklə vəzifələndirilmişdir. Bank qiymət dayanıqlığını təmin etmə, inflyasiya ilə mübarizə aparmaq üçün müasir dövrdəki mərkəzi bankçılıqda istifadə edilən pul siyasəti vasitələrini müəyyənləşdirməli və istifadə etməlidir.

Yeni mərkəz bankı qanunu ilə edilən dəyişikliklərin

əsasları aşağıdakılardır:

1. Vasitə müstəqilliyi. Müstəqillik ölçüsü olaraq, bankın əsas məqsədinin qiymət təmin etmək olduğu və bankın pul siyasətinin müəyyən edilməsində və tətbiqində yeganə məsuliyyətli və səlahiyyətli olduğu qanuniləşmişdir. Bank vasitə müstəqilliyi qazanarkən, inflyasiya hədəfini hökumətlə birlikdə müəyyən etmə vəzifəsi və səlahiyyətilə vəzifələndirilmişdir. Bankın hesab və əməliyyatlarının auditinin müstəqil audit təşkilatları tərəfindən aparılması yeni qanunda nəzərdə tutulmuşdur.

2. Pul siyasəti orqanı. Qiymət dayanıqlığının aktivliyinin təmin edilməsi məqsədilə dünya praktikası da nəzərə alınaraq pul siyasəti orqanı yaradılmışdır. Pul siyasəti orqanı sədrin rəhbərliyi altında sədr müavinləri, bank məjlisinin üzvləri arasından seçiləcək nümayəndə və sədrin məsləhəti ilə müştərək qərarla seçilən nümayəndədən ibarətdir. Xəzinənin sədri və ya onun müavinini səs vermə hüququ olmamaq şərti ilə iştirak edirlər.

3. Dövlət sektoruna kredit verilməməsi. Xəzinə ilə dövlət orqanı və təşkilatlarına "avans verilməsi" və kredit verilməsi qadağan olunmuşdur. Bu baxımdan da əvəzi olmadan pul kəsilməsi də dayandırılmışdır.

Mərkəzi Bankı 11.6.1930-cu il tarixli ilk qanunda "xəzinənin qısa müddətli avansı" adlı anlayış yox idi. Bu hesab 1938-ci ildə yaradılmış və daha sonrakı illər də, xüsusilə də 1952-ci ildən sonra pis niyyətlə istifadə edilmişdir. O dövrdə kənd təsərrüfatı sektoruna verilən subvansiyalar Mərkəzi Bankdan borc alınaraq maliyyələşdirilmişdir. Bunun nəticəsində də Türkiyə ciddi inflyasiya ilə ilk dəfə bu dövrdə rastlaşmışdır. Maliyyə bazarlarının inkişaf etmədiyini həmin dövrlərdə Mərkəzi Bankın inflyasionist siyasət aparıb aparmadığı emissiya ilə ölçülürdü. Emissiya Mərkəzi Bankın bazara çıxardığı banknotların cəmi dəyəri olaraq, həmin müddətdə əhəmiyyət qazanmışdır. 11.6.1930-cu il tarixli Mərkəzi Bank qanununun 32-ci maddəsi belədir: "Bank xəzinə tədiyələrinin ifa, ölkə daxili və xarici pul köçürmələrini təmin edir". Qanunun heç bir maddəsində qısa müddətli avans hesabı adlı bir termin istifadə

edilməmişdir. Çünki bu qanun çərçivəsində xəzinənin Mərkəzi Bankdan kredit alması mümkün deyildi. Bankın qurulmasından sonra vergi gəlirləriylə xərjlər arasındakı müddət fərqi yaradacağı nağd ehtiyajının Mərkəzi Bankdan avans alınaraq həll edilməsi fikri yaranmışdır. Ancaq bu avansın büdcənin maliyyələşməsi üçün olmadığı, il sonunda mütləq sıfır olacağı ehtimal edilmişdir. Avans hesabının üst limiti, dövlət büdcəsinin böyüklüyündə deyil, Mərkəzi Bankın ödənilmiş sərmayəsinə bağlı idi.

2.7.1932-ci il tarixli 2062 sayılı qanun ilə 32-ci maddə aşağıdakı kimi dəyişdirilmişdir. "Bank xəzinənin fəaliyyətinə xitam verilməsinə minimum 3 ay qalmış bonolarını diskont edə bilər. Bu işə bankın tədiyə edilmiş sərmayəsinin 40%-dən çoxu şamil edilə bilməz". 24.6.1938-ci il 3492 sayılı qanun ilə 32-ci maddə daha da əhatəli vəziyyətə gətirilmiş və bura qısa müddətli avans hesabı daxil edilmişdir. 32-ci maddənin ilk ciddi pozulması, çoxpartiyalı dövrə keçiddən sonra baş vermişdir. Bu dövrdə qanunun qoyduğu avans limiti yetərli olmamış və inflyasiya səbəbilə qanunun qoyduğu limit azalmışdır. 27.4.1955-ci ildə 6544 sayılı qanun ilə 32-ci maddənin 2-ci hissəsinin ilk cümləsi dəyişdirilmişdir və belə olmuşdur: "Bank, miqdarı jəri ilin məsrəf büdcəsi yekununun 15%-ni keçməmək şərtilə xəzinəyə qısa müddətli avans hesabı açə bilər". Bu ifadənin qüvvəyə minməsilə ilk dəfə 1955-ci ildə emissiya 30%-ə yüksəlmişdir.

İqtisadi möhkəmliyin təmin edilməsi ümüdi ilə 1961-ci ildə ilk dəfə qısa müddətli avans hesabı konsolidə edilib sıfırlanmışdır. Avansın limiti büdcə ayırmalarının 5%-i təşkil etmiş və maliyyə ili sonunda bağlanması haqda qeyd qanunda göstərilmişdir. 21.4.1965-ci il 586 sayılı qanun ilə 32-ci maddənin 2-ci bəndi yənidən dəyişdirilmiş və avansın limiti büdcə ödənişlərinin 10%-i qədər müəyyən edilmişdir. Edilən dəyişikliklə maliyyə ili sonunda avans hesabının bağlanmasından sonra tamamilə aradan qaldırılmışdır.

1. Son borc vermə mərhələsi. Son kredit mərhələsi etibarilə ödəniş sistemində çatışmamazlıqlara səbəb ola biləcək

keçici likvidlik problemlərini və maliyyə bazarlarının fəal işləməsinə mane olacaq texniki mənbəli ödəniş problemlərini aradan qaldırmaq məqsədilə Mərkəzi Bankı "sistemə təminat qarşılığında" gün daxili və ya gün sonu kredit vermə imkanı təmin edilmişdir.

2. Maliyyə sisteminin və ödəmə sisteminin nəzarəti. Maliyyə sistemində davamlılığı təmin etmə vəzifə və səlahiyyəti daxilində Banka sistemin bazisinin gücləndirilməsi və sistemin risklərinin müəyyənləşməsi məqsədilə sistemi izləmə və dəyərləndirmə, sistemdəki risklərin bütün sektora yayılmasının qarşısını almaq üçün lazımı tədbirləri görmək səlahiyyətləri verilmişdir. Bu səbəbdən də banklar, özəl maliyyə təşkilatları və başqa maliyyə orqanlarından doğru və qanuni məlumat verilməsinin təmini barədə banka vəzifələr verilmişdir.

3. Vəzifə müddətləri və etibarlılığı. Bankın vəzifə müddətinə paralel olaraq müdir müavinlərinin vəzifə müddətləri 3 ildən 5 ilə qədər artırılmışdır. Bu baxımdan sədrin vəzifə müddəti müavinlərin müddətləri bitmədən önjə dəyişdirilə bilməzdi. Bununla da vəzifələrin etibarlılığı və təhlükəsizliyinə zəmanət verilmişdir.

4. Məlumat toplama və risklərin jəmlənməsi. Bankın statistik məlumatların toplanmasında, dövlət təşkilatları, xəzinə müşavirliyi, Dövlət Statistika idarəsi, digər ölkələrin statistik məlumat toplamaqda məsul olan orqanları və beynəlxalq təşkilatlarla iş birliyi aparması mümkün olmuşdur.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı pulların buraxılması hüququna malik birgə səhmdar cəmiyyətdir.

Osmanlı İmperiyası dövründə xəzinə əməliyyatları, pul və kredit köçürmələri, qızıl və xarici valyuta ilə ticarət, xəzinədarlıq, kreditorlar, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən icra olunurdu. Osmanlı İmperiyasının xarici köçürmələrini həyata keçirmək üçün ilk dəfə 1847-ci ildə Osmanlı Hökuməti "Bank-ı Dersaadet" in yaradılmasına icazə vermişdir. 1856-cı ildə isə fransız və ingilis kapitalının iştirakı ilə Osmanlı Bankı yaradılmış və 1863-cü ildən

etibarən isə mərkəzi bankın funksiyalarını həyata keçirməklə dövlət bankı statusunu almışdır

1926-cı ilədək Osmanlı Bankı mərkəzi bank kimi fəaliyyət göstərmiş, 1926-cı ildən isə Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı adlandırılmışdır. Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankına dair Qanun 11 iyun 1930-cu il tarixində qüvvəyə minmişdir. Bank 3 oktyabr 1931-ci il tarixində yaradılmış və 1 yanvar 1932-ci il tarixində fəaliyyətə başlamışdır. Mərkəzi Bank haqqında ən son yenilənmiş qanun 14 yanvar 1970-ci il tarixində qəbul olunmuş və bankın əsas məqsədi kimi qiymət sabitliyinə nail olunması və saxlanılması göstərilmişdir.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı haqqında Qanuna uyğun olaraq Bankın fundamental vəzifələri aşağıdakılardır:

- ◆ Açıq bazar əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
 - ◆ Türk Lirəsinin daxili və beynəlxalq dəyərinin qorunması məqsədilə zəruri tədbirlərin görülməsi və Türk Lirəsinin qızıl və xarici valyutalara qarşı paritetinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə hökumətlə birlikdə valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi;
 - ◆ Ölkənin qızıl və xarici valyuta ehtiyatlarının idarəedilməsi;
 - ◆ Türk Lirəsinin həcmnin və tədavülünün tənzimlənməsi, ödəniş, qiymətli kağızların transferi və hesablaşmalar sisteminin yaradılması;
 - ◆ Maliyyə sistemində sabitliyin gücləndirilməsi, pul və xarici valyuta bazarlarına münasibətdə tədbirlərin görülməsi;
 - ◆ Maliyyə bazarlarının monitorinqinin aparılması;
 - ◆ Banklardakı depozitlərin şərtlərinin, növlərinin və xüsusi maliyyə qurumlarında iştirakla bağlı şərtlərin müəyyənləşdirilməsi.
- Bankın fundamental səlahiyyətləri aşağıdakılardır:
- ◆ Türkiyədə pulların tədavülə buraxılması;
 - ◆ Hökumətlə birgə inflyasiya hədəfini və buna uyğun olaraq monetar siyasətin müəyyənləşdirilməsi;

◆ Fövqəladə hallarda Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun resursları kifayət etmədikdə Fonda müəyyənləşdirəcəyi şərtlər və qaydalara uyğun olaraq Fonda avansın verilməsi;

◆ Kommersiya banklarına kreditin verilməsi;

◆ Maliyyə bazarlarının monitorinqini aparmaq məqsədilə banklardan, digər maliyyə institutlarından və həmçinin qeyd edilən institutların fəaliyyətini tənzimləmək və nəzarət etməkdə səlahiyyətli olan idarələrdən lazımi məlumatların tələb edilməsi və statistik informasiyanın toplanması.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankının Sədri İdarə Heyəti və Monetar Siyasət Komitələrinə başçılıq edir. Sayı 4 olan sədr müavinləri Bankın Monetar Siyasət Komitəsinin üzvləridir.

Hazırda Bankda 15 departament fəaliyyət göstərir. Bankın Nyu-York, London, Frankfurt, Tokyo və Berlində nümayəndilikləri mövcuddur.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı beynəlxalq əlaqələrində əsas yeri Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) ilə əməkdaşlıq tutur. Türkiyə 1947-ci ildən bəri BVF-nin üzvüdür və ölkəni BVF-də maliyyə agenti kimi Mərkəzi Bank təmsil edir. Bundan başqa bank digər beynəlxalq maliyyə təşkilatları və xarici ölkələrin mərkəzi bankları ilə əməkdaşlıq etməkdədir.

TÜRK BANK SİSTEMİNDƏ STRUKTUR DƏYİŞİKLİYİ PROSESİ. 24 yanvar 1980-ci il qərarlarına qədər qapalı bir iqtisadiyyatda varlığını sürdürən türk bank sistemi iqtisadiyyatın liberallaşmasına paralel olaraq maliyyə sektorunda baş verən yenidən qurma dövründəki tərəqqidən çox təsirlənmişdir.

1982-ci ildə Sərmayə bazarının yaranmasından sonra 1986-cı ildə İstanbul Qiymətli Kağızlar Birjası fəaliyyətə başlamış və Banklararası Pul Bazarı qurulmuşdur. 1989-cu ildə valyuta əməliyyatları və sərmayə hərəkətləri təmənilə sərbəstləşdirilmiş və qızıl birjası açılmışdır. 1990-cı illərdə beynəlxalq bankçılıq əmsallarına, xüsusilə, sərmayə yetərliyi əmsalı ilə bağlı düzəlişlər aparılmış vahid hesablar planına keçilmiş, Əmanət Sığorta Fondu qurulmuş və bankların hesablarının müstəqil audit təşkilatları

tərəfindən nəzarət edilməsi məjburiyyəti yaranmışdır. Türkiyədəki şəxslərin ölkə daxilində və xaricində valyuta jinsindən əmanət hesabı məqsədlərinə ijasə verilmiş, Türkiyədən olmayanların da maliyyə sektoruna investisiya qoymalarına ijasə verilmişdir. Banklar 1988-ci ildə faiz nisbətərini və 1990-cı ildə də valyuta kurslarını müəyyən etmədə sərbəstlik qazanmışdılar. Türkiyəyə gələn xarici banklardan mənbəyini götürən kəskin rəqabət şəraitində türk bankları müasirləşmə istiqamətində önəmli addımlar atmışdılar.

1990-cı ildə elektron bankçılıq xidmətləri göstərilməyə başlanmışdır. Banklararası ödəmələrin mübadilə üsulu ilə aparılmasını təmin edən Elektron Fond Transferi sistemi 1992-ji ildə tətbiq edilmişdir.

1994-cü il iqtisadi böhranı xüsusilə bank sistemini çox zəiflətmışdi. Sistemdəki 3 bank öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilməmiş və bu bankların fəaliyyətləri dondurulmuşdur. Bank sistemində inamın qorunması və inkişafın yenidən təmin edilməsi üçün ehtiyat əmanətlərin hamısına dövlətin zəmanəti tətbiq edilmişdir. Mükafat nisbətərinin yüksəldilməsi, minimum ödənilmiş sərmayə həjminin artırılması, məjburi müddət nisbətərinin 20%-dən 25%-ə yüksəldilməsi kimi bank sistemində yönələn, bankların valyuta mövqeləri ilə sərmayə maksimumu arasında yeni izahlar verilmiş və valyuta mövqeyini sərmayə maksimumuna məhdudiyət qoyulmuşdur. Bu nisbət 50% ikən 1999-cu ilin iyun ayında edilən düzəlişlər ilə mərtəbəli olaraq 20%-ə düşmüşdür.

Türkiyədə 1980-ci ildən sonra qurulan xarici bankların da təsiri ilə türk bankları xidmət təklifində texnikadan daha çox istifadə edilməyə başlanmışdır. Bu dövrdə banklar bir tərəfdən istehlak kreditləri, kredit kartları və internet bankçılıq kimi yeni fərdi bankçılıq vəsaitlərini gündəmə çıxarırkən, digər tərəfdən sərmayə bazarlarındakı fəaliyyətlərini artırmışdılar. Sərmayə hərəkətlərinin sərbəstləşdirilməsindən sonra türk bank sistemi xarici maliyyələşdirmə imkanlarını artırmış, bundan başqa beynəlxalq aləmdə getdikjə artan ticarət həjminə bağlı olaraq sektor xarici

tijarətin maliyyələşdirilməsinə daha çox önəm verilmişdir. Bu inkişaf bankların ölkə daxili mənbələrdəki yüksək real faiz nisbətələrindən mənbəyini götürən fond məsrəflərini qismən də olsa azaltmalarını təmin etmiş və böyümələrinə dəstəkləyici bir faktor olmuşdur. Bu inkişaf Türkiyədə getdikjə artan pul tədavülünün təsiri ilə bankların xarici pul jinsindən öhdəliklərini artırmış və xarici pulun açıq mövqeyinin yüksəldilməsinə səbəb olmuşdur.

Türk bank sistemi 2 əsas bank qrupundan ibarətdir. Bunlar ticarət bankları və inkişaf-investisiya banklarıdır. Bundan başqa hər qrup sərmayə mənbəyinə görə özəl, dövlət və xarici olmaqla 3 qrupa bölünür.

Türkiyədə bankların mənbə məsrəflərini artıran və mənbələrin istifadəsini məhdudlaşdıran səbəblərin birincisi əmanət qarşılıqları və dispoibilitenin tətbiqidir. Qarşılıqların tətbiqinə təqdim edilən təşkilatlar topladıqları mənbələrin vəjib bir hissəsini sərbəst olaraq istifadə edə bilməzlər. Bu vəziyyət istifadə edilməyən mənbələrin məsrəflərinin istifadə edilən mənbələrin üzərinə yüklənməsinə yol açır. Beləliklə, mənbə məsrəfi ilə kredit məsrəfi arasındakı fərq müəyyənleşmiş olur. Bu da iqtisadiyyatda istehsal edilən əmtəə və xidmətlərin məsrəflərini yüksəltmədə, həm də daxildə, həm də xaricdə rəqabəti azaldır. Mənbələrin maliyyə sistemində istifadəsi məhdudlaşır.

Türkiyənin rəqabət apardığı ölkələrdə krediti istifadə edən bir firma sadəjə faiz ödəyərkən, Türkiyədə fəaliyyətdə olan bir firma faizə əlavə olaraq 5% nisbətində əlavə vergi ödəyir. Bu da kredit məsrəflərini yüksəltməkdə, beləliklə də həm əsas məsrəflərə, həm də iqtisadi fəaliyyətə mənfə təsir göstərir. Banklararası əməliyyatlarda tətbiq edilən kambiyo və məsrəf vergisi, beynəlxalq əməliyyatların və inteqrasiyanın getdikjə artması ilə bağılı olaraq jiddi vəzifələr qarşısında qalmışdır. Bu vəziyyət konvertibl tətbiqi ilə də yaranır. Bu əməliyyatlar Türkiyədəki təşkilatların rəqabət güjünü zəiflədir, kəskin rəqabətin nətiyəsində vergidən daha aşağı nisbətlərdə əməliyyat aparılmasını məjbur edərək, ölkə xaricindəki banklarla aparılan əməliyyatlar da zərərlə nətiylənməkdədir.

BANK SEKTORUNDA DƏYİŞMƏLƏR VƏ YENİDƏNQUR-

MA. Türkiyədə 1980 və 1990-cı illərdə bank sistemi, bank sayı və toplam aktiv həjmi baxımından sürətli bir artma göstərmişdir. Xüsusi vəsaitlərin yetərsizliyi, kiçik ölçülü və hissəli bank strukturu, aktivin keyfiyyətinəki zəiflik, yetərsiz daxili audit və riskin idarə olunması və aktivlik baxımından çatışmazlıqları əhatə edən yetərsiz idarəetmə, bank sistemini daxili və xarici təsirlərə qarşı dözümlü və dayanıqlı vəziyyətə gətirmişdir. 2000-ci ilin noyabr və 2001-ci il fevral böhranlarının ardından gerçəkləşən kurs və faiz riskləri bank sisteminin maliyyə strukturunda ciddi bir pozulmaya səbəb olmuşdur. 1999 və 2000-ci illərdə müvafiq olaraq 133,5 və 155,2 milyard dollar olan bank sisteminin aktiv böyüklüyü, 2001-ci ilin üçüncü rübündə 110,8 milyard dollara düşmüşdür. Bu dövrdə ticarət banklarının aktiv böyüklüyü isə 127,2; 148,3 və 106,4 milyard dollar olmuşdur. Böhranın təsirləri nəticəsində bank saylarında da əhəmiyyətli azalma olmuşdur. 1999 və 2000-ci illərdə 62 və 61 ədəd olan ticarət banklarının sayı 2001-ci ildə 46-ya və 2002-ci ilin sentyabrında 43-ə düşmüşdür. Böhran dövründə dövlət banklarının bütün bank sistemi içərisindəki payında da əhəmiyyətli nisbətdə azalma müşahidə edilmişdir. 1999 və 2000-ci illərdə 34% olan dövlət banklarının jəmi bank sistemi aktivləri içərisindəki payı 2001-ci ilin üçüncü yarısında 27,2%-ə düşmüşdü.

25.11.2000-ci ildə rəsmi qəzetdə açıqlanan 4603 sayılı Türkiyə Jümhuriyyəti Ziraət Bankı, Türkiyə Xalq Bankı və Türkiyə Əmlak Bankı haqqında qanun ilə bankların müasir bankçılığın və beynəlxalq rəqabətin əsaslarına görə çalışmalarını və özəlləşdirməyə hazırlığını təmin edəcək şəkildə yenidən qurulmaları mümkün olmuşdur. 3.7.2001-ci ildə rəsmi qəzetdə yayımlanan 4684 sayılı bəzi qanun və qərarlarda dəyişiklik aparılmasına aid qanuni dövlət bankları ilə bağlı qanunlarında 4603 sayılı qanunda yer alması lazım olan əsasların əlavə edilməsi təmin edilmişdir. Bu qanun ilə Türkiyə Əmlak Bankının bankçılıq ilə bağlı vəsait ilə öhdəliklərinin Ziraət Bankının və ya Xalq

Bankına devr edilməsi, vəzifə zərəri alajaqlarının təsfiyəsinə bağlı əsaslar tərtib edilmişdir. 14 büdcədaxili və 2 büdcəxarici fond təsfiyə edilmişdir. Böhranlardan sonra bank sektorunda artan istikrarsızlığın aradan qaldırılması və bank sektorunun yenidən qurularaq gücləndirilməsi məqsədi ilə BDDK tərəfindən 2002-ci il may ayında bank sektoru yenidən qurulması proqramı tətbiq edilmişdir. Bu proqram:

- Dövlət banklarının son hədəf özəlləşdirmə olmaqla maliyyə və əməliyyatlar baxımından yenidən qurulmasını;
- EƏSF nəzdindəki bankların yenidən qurularaq satılmasını;
- Baş verən böhranlardan mənfi təsir görən özəl bankların sağlam bir struktura malik olmasını;
- Bank sektorunda nəzarətin və auditin aktivliyini artıraraq, sektoru daha aktiv və rəqabətçi bir sektora qovuşduraraq qanun və struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsini məqsəd olaraq hazırlamışdır.

Dövlət banklarının qısa müddətli fond ehtiyajlarını qarşılamaq məcburiyyətində olmaları, yüksək miqdarda 1 geçəlik fond tələb etmələrinə səbəb olmuşdur. Böhran müddətində dövlət bankları, bazardakı likvidlik səviyyəsi və faiz nisbətlərindən tez təsirlənmişdilər. Ümumiyyətlə, dövlət banklarına həvalə edilən dövlət vəzifələrinin, qanunlarının müəyyənləşməsi və bu bankların rəşional şəkildə işləmələri ön plana çıxmışdır. Problemlərin həll edilməsi üçün 2001-ci ilə aşağıdakı tədbirlər görülmüşdür:

- Dövlət banklarının özəlləşdirməyə hazırlanması üçün ixtisaslaşdırılmış idarə edijilərdən ibarət bir qurumun yaradılması və özəlləşdirmənin 3 il içində başa çatdırılması planlaşdırılmışdır;
- Dövlət banklarına verilən vəzifələrin əvəzlərinin büdcədən maliyyələşdirilməsi qərarı verilmiş, bu banklar vasitəsilə əvəzi ödənilən vəzifələrlə bağlı Nazirlər Kabinetinin 100-ə yaxın qərarı qüvvədən düşmüşdür;
- Likvid ehtiyajının qarşılınması məqsədi ilə dövlət banklarının qısa müddətli öhdəlikləri azaldılmış, Mərkəzi Bank

xarrijindəki mənbələrdən gəjəlik borjlanmalar ləğv edilmiş və bu banklar nağd pul və qiymətli kağız verilərək yenidən maliyyələşdirilmişdir;

- Əmlak Bankı üçün təsfiyə müddəti başlanmış, bu bankın vəsaitləri və öhdəlikləri Ziraət Bankına keçmişdir;

- Ziraət və Xalq Bankı nəzdində daxili audit, maliyyə nəzarəti və riskin idarə edilməsi şöbələri qurulmuşdur;

- Ziraət və Xalq Banklarının yenidən qurulmalarını əhatə edən təhərrüatlı strateji tətbiq planı qüvvəyə minmişdir. Bununla dövlət banklarının 2000-ci ilin dekabrında 2494 olan şöbə və 61601 olan işçi sayı 2002-ci ilin sentyabrında müvafiq olaraq 1792 və 38303-ə enmişdir.

1992-ci ildən sonra formalaşmağa başlayan dövlət banklarının xəzinədən alacaqları 2000-ci ilin sonunda 17,3 katrilyon TL-nə çatmışdır. Bu həjmin 2,1 katrilyon TL qiymətli kağızlar; 15,2 katrilyon TL isə vəzifələri alajağından ibarətdir.

2001-ci ildə dövlət banklarına sərmayələrini artırma bilmək üçün əlavə dəstək təmin edilmişdir. Martda Ziraət Bankına 217,6 trilyon TL, apreldə Xalq və Əmlak Bankına 67,2 və 40,8 trilyon TL həjmində nağd sərmayə ödənilmişdir. Mayda əmlak bankına 624 trilyon TL, Xalq Bankına 900 trilyon TL verilmişdir. İyulda Əmlak Bankının Ziraət Bankına devr edilməsindən sonra yaranan 1,7 katrilyon TL özəl xassəli istiqraz buraxılaraq qarşılanmışdır. Dövlət banklarının yenidən qurulması səbəbilə dövlət borjunda 2001-ci ildə ortaya çıxan artım 11,3 katrilyon TL olmuşdur.

Xəzinə 1.5.2001-ci ildə dövlət banklarının zərər yaradan vəzifələr verilməsinə son verilmişdi. Xəzinə dövlət banklarında yaranan zərərləri, bankların maliyyə strukturu diqqətə alınaraq nağd və istiqraz verilərək 2002-ci ilin mayında təsfiyə edilmişdir. Türkiyənin güjlü iqtisadiyyata keçid proqramının əsas hissəsini bank sistemindəki reformalar təşkil edir. Türk bank sisteminin 40%-ni dövlət banklarının yaratdıqları nəzərə alınaraq, reforma işlərinə əvvəlji dövlət banklarından başlanılmışdır. Dövlət banklarının maliyyə strukturlarındakı dəyişikliklərin əsasını 1984-

cjü ildən etibarən çıxarılan 100-ə yaxın sayı olan Nazirlər Kabineti qərarları ilə verilən vəzifələrin nəticəsində ortaya çıxan vəzifə zərərləri yaratmışdır. Dövlət banklarındakı reforma çalışmaları əhatəsində 30.4.2001-ji ildə rəsmi qəzetdə yayımlanan 2312 sayılı Nazirlər Kabineti qərarı ilə vəzifə zərərlərinə bağlı bütün Nazirlər Kabineti qərarları qüvvədən düşmüşdür.

EƏSF nəzdindəki bankların yenidən qurulmasıyla bağlı strategiya: EƏSF banklarının devredilmə birləşmə, satış və ya təsfiyə yoluyla həll edilməsi, maliyyə baxımından yenidənqurma, əməliyyat baxımından yenidənqurma və fond banklarının aktivlərinin idarəedilməsi olmaqla 4 əsasə arxalanır. EƏSF banklarının əməliyyat baxımından, yenidən qurulması baxımından da vəjib addımlar atılmışdır. Müddət etibarıyla sayı 1815 olan fond banklarının şöbə sayı 2002-ji ilin iyul ayında 873-ə enmişdir. Fond banklarının işçi sayı müddətə müvafiq olaraq 19755 nəfər azaldılaraq 2002-ji ilin iyul ayında 18134-ə endirilmişdir.

Yeni banklar qanunu 23.6.1999-ju il tarixli rəsmi qəzetdə yayımlanaraq qüvvəyə minmişdir. Beləliklə, son dövrlərdə böyük təsirlərə və savaşımlara səbəb olan 3182 sayılı qanun qüvvədən düşmüşdür. Yeni qanun bankların auditi mövzusunda yeni və vəjib olan qərarları əhatə edir. 3182 sayılı Banklar qanunu müqavimət qanunu xüsusiyyətindədir. Qanunu hazırlayanlar bank sektorundakı dəyişiklikləri və bəzi mənfi halları nəzərdə tutmuşdurlar. Qanunun maddələrinin sayının az olması bank qurulmasının asanlığını təmin edir. Keçiji və müvəqqəti maddələr istisna olmaqla qanun 25 maddədən ibarətdir. Anjaq maddələrin məzmunları çox olduğundan maddələrin mahiyyətini injələmək çox çətindir. Yeni qanunla yeni bir təşkilat yaranmışdır. Bank qurulması və nəzarət qurumu və Bank Qurulması və Nəzarəti Kabineti.

Bankçılığın üst təşkilatı 31.3.2000-ji ildə yaradılaraq 31.8.2000-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır. BVF-na təqdim edilən 9.12.1999-cu il tarixli Niyət məktubu əsasında bank sektorunun nəzarət və auditindən məsul olan dövlət təşkilatları Bank

təşkilatlandırma və Audit təşkilatı nəzdində birləşdirilmişdir. Bu təşkilatın vəzifələri aşağıdakılardır:

- Bankın qurula bilməsi üçün təşkilatın üzvlərinin ən azı 5-nin razılığı lazımdır;
- Banklar, təşkilatın rəyini almadan əsas müqavilədə dəyişiklik edilə bilməz;
- Bankın ortaqlıq mövzusunda dəyişikliklər, təşkilatın ijasəsilə mümkündür;
- Təşkilat istədiyi vaxt bankların şöbə açmasına ijasə verə bilər;
- Banklar xaricdə şöbə açmaq və fəaliyyət göstərmək üçün təşkilatdan ijasə alırlar;
- Təşkilat, maliyyə strukturu dağınıq olan bankların idarəetmə şuralarını dəyişdirə bilər;
- Maliyyə strukturlu dağınıq olan bankların fəaliyyəti təşkilat tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər;
- Təşkilat beş üzvünün qərarı ilə bankların EƏSF-na dövr edilməsinə qərar verə bilər.

Təşkilatın sədri eyni zamanda Şuranın da sədridir. Təşkilat bank sektorunda çox vəjib əməliyyatlar aparır. Bu təşkilat son illərdə ortaya çıxan tele-radio şirkəti, rəqabət təşkilatları kimi bir axın nətiyəsində ortaya çıxmışdır.

2001-ci ildə qəbul edilən 4672 sayılı qanun ilə 4389 sayılı Banklar qanununda dəyişiklik edilmişdir. Qanuna görə bank sektoru ilə bağlı edilən dəyişikliklərlə əlaqədar AB əsasnamələrinə uyğunluq təmin edilmişdir. Qanun Bank qurma və Nəzarət etmə təşkilatına EƏSF nəzdindəki bankların problemlə vəsaitləri ilə bağlı edilən təhsilatla bağlı bir sıra səlahiyyətlər verilmişdir. 2002-ci ilin iyulunda ijasə mərhələsində olan satışlar da daxil olmaqla fond banklarının iştiraklarının satışından əldə edilən gəlir 2703 trilyon TL-nə çatmışdır. EƏSF nəzdindəki banklar üçün 2002-ci ilə aid əsas hədəflər arasında EƏSF nəzdində yer alan banklardan satış əməliyyatları aparən banklara aid işlərin tamamlanması, bir

başqasının vəsaitləri idarə edilməsi fəaliyyətini həyata keçirərk bir banka çevrilməsi, EƏSF-nun 2002-ci ilin mart ayından etibarən aylıq balans hazırlaması, ildə bir dəfə xarici audittən keçməsi və s. sayıla bilər.

1997-2002-ci illərdə EƏSF tərəfindən 20 bank dövr edilmişdir. Bu bankların 4-ü özəl sektor və xarici sərmayədarlara satılmış, 8-i 3 banka birləşdirilmişdir. 2002-ci ilin sentyabr ayı etibarlı ilə EƏSF nəzdində 1 vasitəçi bank, satılma müddətində olan 3 bank və hüquqi olaraq fəaliyyəti davam edən 1 bank var idi. EƏSF ilə bağladığı borj müqavilələri çərçivəsində xəzinə fondun nəzdinə alınan bankların sərmayə və balans strukturlarını gücləndirmək məqsədilə 2000-ci ilin dekabrından sonra müəyyən müddətdə özəl xassəli istiqraz buraxmışdı. EƏSF-yə verilən istiqrazlar fond nəzdindəki bankların sərmayə strukturlarını gücləndirmək məqsədilə bu banklara ehtiyat kimi verilmişdir. Valyuta və valyuta indeksli olaraq ixraj edilən sənədlər 31.12.2001-ci il kursları ilə türk lirəsinə çevrildiyində, EƏSF-nun xəzinəyə, 3.4.2002-ci ildə 378 trilyon TL; 8.5.2002-ci ildə 357 trilyon TL və 15.5.2002-ci ildə 265 trilyon TL olmaqla jəmi 1 katrilyon TL sərmayə; 1,6 katrilyon TL əmanət olmaqla jəmi 2,6 katrilyon TL dəstək göstərilmişdir.

Özəl banklara yönələn proqramın ilk mərhələsində bu bankların sərmayə strukturlarının gücləndirilməsi, kredit probleminin həll edilməsi, xarici pul açıq mövqələrinin daralması, dövr etmə və birləşmələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı düzəlişlər edilmişdir. Bu baxımdan 2000-ci ildə 8,4 milyard dollar olan özəl bankların balans daxili valyuta kəsirləri, 2001-ci ildə 1,5 milyard dollara və 2002-ci ilin iyun ayında 274 milyon dollara düşmüşdür. Bank sektorunun gücləndirilməsinin məqsədi banklara sərmayə dəstəyi təmin edilərkən nöqsanlı aktivlərin həll edilməsini sürətləndirmək üçün könüllü olaraq yenidən qurulması və vəsaitlərin idarəedilməsi kimi mexanizmlərin həyata keçirilməsidir. Bu məqsədə yönəlmiş olaraq 2002-ci ilin yanvarında qüvvəyə minən 4743 sayılı Maliyyə sektoruna olan

borjların yenidən xaslandırılması və bəzi qanunlarda dəyişiklik edilməsi haqqında qanunla maliyyə sistemi təşkilatlarının alajaqlarının yenidən əsaslandırılması, vəsaitlərin idarəedilməsi şirkətinin təsis edilməsi, bankların sərmayə ehtiyajlarının müəyyənləşməsi üçün tətbiq ediləjək audit standartları, vergi və təşviqlər banklarının yenidən qurulmalarının tamamlanması və bank qurulması və nəzarət edilməsi komitəsinin hesab verilməsilə bağlı düzəlişlər edilmişdir. Buna görə bankların, özəl maliyyə təşkilatlarının və digər maliyyə təşkilatlarının alajaqlarının, maliyyə jəhətdən yenidən təşkilatlandırılması çərçivəsində qurulmasına və ya yeni ödəmə planına bağlanmasına imkan verilərkən, EƏSF bankları maliyyə jəhətdən yenidən qurulma müqavilələrində əlavə mənbə təmin etməmək şərtilə iştirak edə bilərdilər.

Bank qanununa əlavə edilən müvəqqəti 4-cü maddə ilə bankların dövlətin dəstəyi ilə sərmayələrinin gücləndirilməsi üç mərhələdən ibarətdir. 1-ci mərhələ sərmayə artırılmasında dövlətin iştirakının tam və doğru olaraq müəyyənləşməsi məqsədilə mühasibə standartlarındakı dəyişikliklər də nəzərə alınmaqla 3 mərhələli nəzarət mərhələsidir. Sərmayə ehtiyatı müəyyənləşdikdən sonra qarşılana bilməyəjək zərərin olması halında sərmayə artımının öhdəyə götürülməsi üçün əsas şuraların təşkil ediləjəyi 2-ci mərhələ gəlir. Üçüncü mərhələ isə lazımlı şərtləri təşkil edən və sərmayənin yetərlik nisbəti 8%-dən az olan banklara dövlət dəstəyinin təmin edilməsidir. Maliyyə sektoruna olan borjların yenidən təşkilatlandırılmasına yönələn düzəlişlər çərçivəsində Türkiyə Banklar Birliyi tərəfindən hazırlanan və 25 bank, 17 bank xarijində maliyyə təşkilatı, təsfiyə vəziyyətində olan Əmlak Bankı və EƏSF tərəfindən imzalanan maliyyə baxımından yenidən təşkilatlandırma müqaviləsi 4.6.2002-ci ildə Bank qurma və nəzarət şurası tərəfindən təsdiqlənmişdir. 2001-ci ilin iyun ayında Banklar qanununda edilən dəyişikliklər 2009-cu ilə qədər keçid müddəti təyin edilərək bankların maliyyə orqanları xarijində ortaqlıqda iştirakları, xüsusi vəsaitlərin ən çox 15%-i, bu

iştirakların toplam həcmi isə bankın xüsusi vəsaitlərinin 60%-i ilə məhdudlaşdırılmışdır.

Maliyyə sektorunda dünya standartlarına uyğun hüquqi, idarə və audit bazisinin yaradılması və yaxşılaşdırılması istiqamətində 2000-ci ilin dekabrında Dünya Bankı ilə 777,8 milyon dollarlıq Maliyyə sektoruna uyğunluq krediti müqaviləsi imzalanmışdır. Bu kredit daxilində 393 milyon dollar həjmindəki hissə istifadə edilmiş, 385 milyon dollar həjmindəki 2-ji hissə isə Proqramın məqsədinə uyğun olaraq Maliyyə və dövlət sektoruna uyğunluq kreditinə daxil edilmişdir. 2001-ci ilin iyulunda Dünya Bankı ilə Maliyyə və dövlət sektorunda həyata keçiriləcək orta müddətli reforma proqramlarının dəstəklənməsi məqsədilə jəmi 1,1 milyard dollarlıq PFPSAL I kredit müqaviləsi imzalanmışdır.

2000-ci il noyabr və 2001-ci il fevral böhranları və bank sektorunun zəif yönləri

Türkiyə iqtisadiyyatında ilk böyük böhran 1994-cü ildə baş vermişdir. 1994-cü il böhranında 3 bank təsfiyə müddətinə alınmışdır. 1994-cü il böhranının mənfi nəticələri qısa müddətdə aradan qaldırılmış, sektorda 1995-ci ildən sonra dollar baxımından ortalama 18% artma müşahidə edilmişdir. Bu müddətdə Uzaq Şərq və Rusiya böhranları ilə 1999-cu ildə baş verən zəlzələ səbəbilə, Türkiyə iqtisadiyyatındakı ciddi daralma bank sisteminə də mənfi təsir göstərmişdir.

2000-ci ilin əvvəlində qüvvəyə minən inkişaf proqramı daxilində güclü maliyyə siyasəti tətbiq edilməyə başlanmış və struktur reformaları həyata keçirilmişdir. İnflyasiya ehtimalını azaltmaq üçün valyuta kursları hədəflənən inflyasiyaya görə müəyyən edilərək əvvəlcədən açıqlanması, xarici valyutanı TL-nə nəzərən daha jəlbedici etmişdir. Bu çərçivədə bankların bir hissəsi mənbələrini qısa müddətli valyuta ilə, məsrəflərini uzun müddətli TL cinsindən inkişaf etdirməyə başlamışdır. 2000-ci ildə bank sektorunun aktivində də müəyyən bir dəyişiklik müşahidə edilmişdir. Kreditlərin aktivlərə nisbətində əsaslı bir artım olmuş, likvidliyi yüksək olan qiymətli kağızlar portfelinin jəmi aktivlər

içində nisbəti azalmışdır. Xüsusilə istehlak kreditlərində əvvəlki ilə görə 4 dəfə artım olmuşdur. Kreditlərdə nəzərə çarpan dəyişiklik xarici valyuta jinsindən kreditlərdəki artımın məhdud olması, TL cinsindən kreditlərin isə əsaslı surətdə artmasıdır. Aktiv və passivin quruluşundakı dəyişikliklərin nəticəsində 2000-ji ildə bank sektoru, likvidlik və faiz risklərinə qarşı daha təsirli bir vəziyyətə gəlmişdir. Bank sektorunun bazar risklərinə qarşı reaksiyasının daha da artdığı şəraitdə noyabr 2000-ji ildə baş verən böhran nəticəsində faiz nisbətinin çox artması xüsusilə yüksək borjlanma ehtiyajında olan dövlət bankları ilə EƏSF nəzdindəki bankların strukturlarını tamamilə pozmuşdur. Noyabr böhranından sonra görülən tədbirlər və BVF-dan alınan 7,5 milyard dollar həjmindəki əlavə rezerv, bazardakı dalğalanmaları qismən aradan qaldırmışdır.

Mərkəzi Bankın valyuta rezervləri artmış və faiz nisbətləri azalmışdır. Anjaq 2001-ci ilin fevralında xəzinə tenderindən əvvəlki prezident və baş nazirin müavini arasındakı münaqişə, tətbiq edilən proqrama və kurs siyasətinə olan inamın tamamilə itməsinə səbəb olmuş və valyuta tələbi artmışdır. Mərkəzi Bank yüksək səviyyədəki bu valyuta tələbinə qarşı likvidliyə nəzarət etməyə çalışmış, anjaq ortaya çıxan likvidlik problemi xüsusilə dövlət banklarının yüksək ölçüdə günlük likvidlik ehtiyajları səbəbi ilə ödəmələr sisteminin bağlanmasına səbəb olmuşdur. Bu şəraitdə tətbiq edilən sabit valyuta kurs sistemi 21.2.2001-ci ildə buraxılaraq TL dalğalanmaları sabit buraxılmışdır.

Bu dəyişmələr nəticəsində bank sektorunda mövcud olan problemlər daha da artmışdır. Noyabr böhranında kurs riskindən mənbəyini götürən itkilərlə üzləşən bank sisteminin balans sisteminə bu dəyişmə mənfi təsir göstərir. Böhran müddətində nisbətindəki sürətli artım fond məsrəflərini yüksəltmək və qiymətli kağızlar portfelinin bazar dəyərini azaltmaq sürəti ilə bankın balansını pozmuşdur. Faizlərdəki hədsiz artım, qısa müddətli fond tələbi vəjib statusda olan dövlət və fond banklarının ciddi zərərlərlə qarşılaşmasına səbəb olmuşdur. Likvid olan özəl və

xarici bankların faizlərinin yüksəlməsi ilə qarşılaşdığı fond məsrəfləri isə məhdud qalmışdır. Böhran vəziyyətində dövlət bankları TL-nin dəyər itkisindən təsirlənməmiş, özəl banklar isə kurs riskinə görə problemlərlə üzləşmişdilər. Baş verən böhranlar real sektorda ciddi bir daralmaya səbəb olmuşdur. Böhran vəziyyətində qısa müddətli faizlərlə yanaşı dövlət daxili borjlanma sənədlərinin 2-ji bazar faiz nisbətlərinin də artması ilə bankların qiymətli kağızlar portfelinin bazar dəyəri azalmışdır. Sektordakı zəiflik və EƏSF-nun dövr etdikləri dövlət maliyyəsinin üzərinə götürəyəyi zərərlərin artmasına səbəb olmuşdur. Artan fond ehtiyacı, dövlət banklarını və EƏSF nəzdindəki bankları daha çox fond cəlb etməyə vadar etmişdir. Bu vəziyyət bankları likvidlik və faiz risklərinə qarşı müdafiəsiz etmişdir.

Dövlətdaxili borjlanma sənədlərinin əmanət banklarının jəmi aktivlər içindəki payındakı artım, özəl sektora verilən kreditlərin cəmi aktivlər içindəki payındakı azalma, bankların real iqtisadiyyatı yetərli ölçüdə dəstəklənməməsi ilə yaratmışdır. Yüksək inflyasiya və qeri-müəyyənliklər, ehtiyat sahiblərini qısa müddətə yönəlmiş, bankların vəsait və öhdəlikləri arasındakı müddət uyğunsuzluğunu artırmışdır. Yüksək inflyasiya və sürətlə artan borc ehtiyatı nəticəsində TL-nə olan etibarın zəifləməsi, pul dövriyyəsi də sürətləndirilmişdir. Valyuta təvdiat hesablarının (reno daxil) cəmi əmanətlər içindəki payı, 1990-cı ildə 27%-dən 1999-cu ildə 44%-ə yüksəlmişdir. Bankların xarici valyuta cinsindən borclanaraq, ya da valyuta ehtiyatı toplayaraq Dövlət daxili borclama sənədləri olmaqla TL cinsindən aktiv tutmaları, açıq mövqələrini yüksəltmişdir. Bundan başqa bankların yüksək faizli dövlət qiymətlilərinin xarici mənbələrlə təmin etmələri bankları kurs riskinə qarşı dayanıqlı vəziyyətə gətirmişdir. Maliyyə sektorunda ortaya çıxan bu quruluş, böhranların dərinləşməsinə səbəb olmuş və tətbiq edilən proqramların müvəffəqiyyətinə mane olmuşdur.

Noyabr və fevral böhranları Türkiyədə bank sektorunun zəif olduğunu bir daha təstiqləmişdir. Sektorda ortaya çıxan böhranda ən vacib faktor, son illərdə baş verən iqtisadi dayanıqsızlıqdır.

1990-cı ildə baş verən yüksək inflyasiya, böyümə sürətindəki dalğalanmalar və sərmayə hərəkətlərinin qırılan strukturu qeyri-müəyyənlikləri artmış, iqtisadi fəaliyyətləri qısa müddətli vəziyyə-tə gətirmiş və pul dövriyyəsini artırmışdır. Dövlət büdcəsi kəsirlə-rinə görə banklar real iqtisadiyyata mənbələr verməkdən uzaqlaş-mış və dövlət kəsirlərini maliyyələşdirməyə istiqamətlənmişdir. Yüksək real faizlərin ortaya çıxardığı orbitraj, bank sektorunun öl-kə xaricindən borclanaraq dövlət kəsirlərini maliyyələşdirməsinə şərait yaratmışdır. Dövlət daxili borjlanma ilində 10% ikən böhr-andan qabaq 30%-ə qalxmışdır.

Dövlət daxili borclanma sənədlərinə şamil edən vergi güz-zəştləri, qarşılıqlar və disponibilitəylə bağlı qanuni tənzimləmələr-də bankların sənəd portfellerindəki artmaya təsir etmişdir.

Dövlət banklarının vəzifə məsrəflərinin ödənməməsi, əsas funksiyalardan əlavə verilən vəzifələr və idarəetmədəki zəiflik nə-ticəsində dövlət banklarının strukturu əsaslı şəkildə pozulmuşdur. Bu bankların öz ehtiyajlarını yüksək məsrəflə bazardan əldə etmə-ləri, həm məsrəflərin artmasını və həm də sistemdə dayanıqsızlığın yaranmasına səbəb olmuşdur. Dövlət bankları, bank əməliyyatları-nı lazımınca yerinə yetirə bilmirdi. Dövlət banklarında Türkiyədə-ki əmanətin 40%-i birləşərkən, kreditlər içindəki nisbət 25% düş-müşdür. Bank sistemi bu dəyişikliklər qarşısında likvidlik, faiz və kurs risklərinə qarşı dayanıqsız vəziyyətə düşmüşdür. 1990-cı illə-rin 2-ci yarısında dövlət borjlarının maliyyələşməsinə asanlaşdır-mağı nəzərdə tutan makroiqtisadi siyasətlər, sektorun bu riskli və-ziyyətdən çıxmasını və idarə edilməni 2-ci plana salmışdır. Əma-nət sığorta sistemindən mənbələnən problemlər ilə nəzarət və audit təşkilatlarının idarə və maliyyə xassəsinə sahib olmaması da, riskin idarə edilməsindəki çətinlikləri artırmışdır. Qısağa onu demək olar ki, Türkiyədə bank sektorunda xüsusi vəsaitlər yetərli deyildir, kiçik ölçülü və hissəli bank strukturu sektorda hakimdir, dövlət banklarının sistemdəki payı yüksəkdir. Aktivin keyfiyyəti aşağıdır. Bazar risklərinə qarşı təsirli reaksiya vardır və qırıq struktur (müddət uyğunsuzluğu, açıq mövqe) sektorda hakimdir. Bundan

başqa türk bank sistemində audit yetərli deyil və riskin idarə edilməsi fəaliyyətləri aktiv deyil.

TÜRKİYƏNİN BANK SİSTEMİNDƏ APARILAN İSLAHATLAR. Dövrümüzün iqtisadiyyatının şərhində diqqəti cəlb edən başlıca xüsusiyyət iqtisadiyyatın bütün istiqamətlərində qarşıya çıxan qloballaşma prosesidir. Bu proses iqtisad dünyasında maliyyə bazarları vasitəsilə bir inteqrasiya hadisəsini ortaya çıxarmaqdadır və bu çərçivədə beynəlxalq sərmayə axını dünya iqtisadiyyatında gözə çarpan ən əhəmiyyətli cəhətlərdəndir.

Maliyyə bazarında, şübhəsiz, mərkəzi banklar və kommersiya bankları ən əhəmiyyətli maliyyə qurumu olaraq diqqəti cəkməkdədir. Xüsusilə, informasiya texnologiyalarının getdikcə yayıldığı və xəbərləşmə imkanlarının inkişafı nəticəsində müasir dövrdə ticarət bankları ənənəvi borc vermə, əmanət və yığım xidmətlərini inkişaf etdirərək, maliyyə sistemində daha da güclənməkdədir. Bir tərəfdən, kredit vermək, digər tərəfdən isə əsrin texniki imkanları ilə daha hazırlıqlı bir hala gələn banklar göstərdikləri xidmətin keyfiyyəti və həcmi ilə dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyətli yerini saxlamaqdadır.

2002-ci ildən başlayaraq, Türkiyə iqtisadiyyatında milli hasilatda artım müşahidə olundu və üç ildə orta hesabla 7,5%, 2005-ci ildə isə 7,6% artım əldə edildi ki, bu da Türkiyə iqtisadiyyatının məhsuldarlıq göstəricisidir, bu müsbət dəyişikliklər mövcud vəziyyət baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Vergilərin ödənilməsindəki müsbət dəyişikliklər, xərcə ciddi nəzarət, dövlət sektorunun borca olan ehtiyacını iki ədədli rəqəmdən 6%-lik səviyyəyə enməsinə təmin etmiş, dövlət maliyyə tarazlılığında yaranan bu müsbət dəyişiklik dövlət sektorunun borc yığımının ÜDM-ə nisbətən azalmasına səbəb olmuş, yəni 106%-dən 77%-ə enmişdir.

Türkiyə iqtisadiyyatı 2004-2005-ci illərdə tamamilə yeni bir inkişaf mərhələsinə daxil olmuş və bu, maliyyə sektoruna da əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Türkiyənin bank sektorundakı müsbət dəyişikliklərlə yanaşı onun cari əməliyyat kəsirinin, dalğalı məzənnə rejiminin tətbiqi, maliyyə quruluşundakı aşağı həcmdə olan xarici valyuta pozisiyaları diqqəti cəlb etməkdədir.

Türkiyə bank sektoruna təsir edən makroiqtisadi amillər, yəni yüksək böyümə hədləri və dezinflyasiya, azalan faiz həddi və gəlirlər, artan istehlak cari əməliyyatların kəsiri və dalğalı məzənnə rejiminin tətbiqindən ibarətdir. Mərkəzi bankın tətbiq etdiyi pul siyasəti, maliyyə sisteminin səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilən təd birlər və ölkənin Avropa Birliyinə üzvlük yolunda göstərdiyi cəhdlər bu iqtisadi yüksəlişin əsas təməlləridir.

Türkiyə iqtisadiyyatının bu inkişafı və inflyasiya həddinin ikirəqəmli səviyyədən birrəqəmli səviyyəyə enməsi Türkiyənin maliyyə sisteminin, o, cümlədən bank sektorunun da məhsuldarlığının artmasına şərait yaratmışdır. Bank sistemi Türkiyə maliyyə sisteminin ən böyük hissəsi olmaqla, maliyyə kapitalının 51,3 faizini özündə cəmləmişdir. Maliyyə sistemində banklarla yanaşı, sığorta və digər maliyyə qurumları da inkişaf etməkdədir. Lakin bu inkişaf digər ölkələrlə müqayisədə olduqca aşağı səviyyədədir və gələcəkdə inkişaf etməsinə ümid edilir.

Mülkiyyət formasından asılı olaraq, bankların aktiv böyüklüyü 1-ci cədvəldəki kimi səciyyələnir.

Aktivlərin böyüklüyü baxımından ilk sırada 59,7%-lik payı ilə özəl banklar nəzarəti öz əlində saxlamaqdadır. Xarici banklardan 6-sı Türkiyədə qurulan xarici bank, 7-si isə şöbə statusunda fəaliyyət göstərir.

Hər şeydən əvvəl, bank sahəsində aparılan yenidənqurma və iqtisadi sağlamlaşma sayəsində Türkiyənin bank sektoru böyüməkdədir. 2001-ci ildə 120 milyard ABŞ dolları səviyyəsində olan məcmu kapital 2005-ci ildə 295,6 milyard ABŞ dolları səviyyəsinə qalxmış, kredit portfeli isə müvafiq dövrdə 23 milyard ABŞ dollarından 80 milyard ABŞ dollana çatmışdır. 2001-ci ili 6,4 milyard ABŞ dolları məbləğində ziyanla başa vuran Türkiyə bank sistemi 2004-cü ildə 4,5 milyard ABŞ dolları məbləğində

gəlir əldə etmişdir. Sərmayə yetərliliyi isə 2000-ci ildə 9,3%-lik səviyyədən 2004-cü ildə 28,8%-ə yüksəlmişdir. Balansdaxili kəsir 2001-ci böhran ilindəki 14,6 milyard ABŞ dollar səviyyəsindən 2004-cü ildə 1,4 milyard ABŞ dollar səviyyəsinə enmişdir.

Bütün bu müsbət nailiyyətlərlə yanaşı, bank sisteminin inkişafına təsir edən bir sıra amillər vardır ki, bundan da bank sistemi rəqabət təzyiqi hiss etməkdədir:

1. maliyyə sistemində bank sektorunun ağırlığının qalması;
2. xidmət çeşidliliyinin azlığı;
3. dövlət maliyyələşdirmələrinin yaratdığı mənfi təsirlər;
4. vergi strukturunun səbəb olduğu pozucu təsirlər;
5. iqtisadiyyatın bəzi sektorları tərəfindən maliyyə xidmətindən yetərincə istifadə edə bilməməsi;
6. məhdud sayda xarici investorların iştirakı.

Bank sektorunun ağırlığı bütövlükdə maliyyə sisteminin ÜDM-dəki payı ilə müəyyən olunur ki, bu da 80-82% təşkil edir.

Xidmət çeşidliliyinin azlığına gəldikdə isə, qiymətli kağızlar bazarının məhdud olması ilə əlaqədar qiymətli kağızlar dövryyəsinin aşağı olmasını misal göstərmək olar.

Bank sektorunun işində dövlətin yaratdığı mənfi təsirlər dedikdə, bazarda ən böyük kredit müştərisi olan dövlətin kreditə olan böyük ehtiyacıdır. Bank sektoruna təsir edən amillərdən bəzi sahələr üzrə qeydiyyatdan kənar fəaliyyəti, kreditlər üzrə yüksək faizi, yoxsulluq və bunun arxasında duran səbəbləri də göstərmək olar. Xırda və orta ixracatla məşğul olan firmalara verilən kreditlərin nisbi azalması onlara beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti baxımından problemlər yaratmaqdadır. Həmçinin, gəlir vergisi üzrə faiz həddinin yüksək olması bank sisteminin inkişafına mənfi təsir etməkdədir.

Ölkədə maliyyə sektorunun vergiyə cəlb edilməsinə çox ehtiyatla yanaşılmalı, əks halda, banklar offşor zonalarda və xarici ölkələrdə öz qurumlarını açmaq məcburiyyətində qalacaqlar.

Bank sektorunda 2000-ci və 2001-ci illərdə böhranlara səbəb olan struktur zəifliyi onun yenidən qurulması zərurətini doğurmuş və bunun üçün aşağıdakı tədbirlər aparılmışdır.

- dövlət banklarının reabilitasiyası;
- özəl bankların gücləndirilməsi;
- zəif bankların çeşidlənməsi;
- tənzimləyici və nəzarət çərçivəsinin optimallaşdırılması;
- məhdud əmanət sığortasına keçid;
- dövlət borclarının gözdən keçirilməsi və azaldılması.

Bu məqsədlə 31 avqust 2000-ci ildə «Bank İşini Tənzimləmə və Nəzarət Agentliyi» yaradılmış (BDDK) və onun daha effektiv təşkilatlanmaqla, nəzarət çərçivəsi istiqamətində əhəmiyyətli bir inkişafı olmuşdur.

Bu istiqamətdə dövlət banklarının bazarlar üzərindəki pozucu təsirləri aradan qaldırılmış, özəl bankların sərmayə və aktiv quruluşundakı zəiflik yox edilmişdir. Sərmayə yetərliliyinin hesablanmasına bazar riski daxil edilməklə, daxili nəzarət və risklərin idarə edilməsi sistemləri qurulmuş, beynəlxalq mühasibat standartlarının qəbulu və tətbiqi bu istiqamətdə olan yeniliklərdir.

2004-cü ildə iki yeni siyasət tətbiq olunmağa başlanmış, bank sistemindəki dövlət yükü nəzərdən keçirilməklə azaldılmış, əmanətlər üzərindəki tam zəmanət aradan qaldırılmışdır.

Zəif banklara gəldikdə isə, 21 bankın fəaliyyəti BDDK tərəfindən təhlil edilmiş, onların satış, birləşmə və ləğvetmə yolu ilə fəaliyyəti dayandırılmışdır. Eyni zamanda, 2002-ci ildən başlayan bankların sərmayələndirmə proqramının həyata keçirilməsi məqsədilə 27 özəl sərmayəli bank üç mərhələdə yoxlanılmış və onlardan yalnız ikisinin sərmayə yetərliyinə malik olması müəyyənləşdirilmişdir. Yenidənqurma cəhdlərindəki sərmayə artırılması proqramı, bir tərəfdən, sektordakı şəffaflığı, digər tərəfdən isə Türkiyə bank sektoruna olan etibarlılığı artırmışdır.

Məhdud Əmanət Sığortasına keçid məqsədilə 2004-cü ildə tam zəmanətlik dayandırılmış və bu prosesə keçiddə heç bir neqativ

dəyişmə baş verməmişdir. Müştərinin yalnız 29000 YTL məbləğindəki əmanətinə sığorta zəmanəti verilmişdir.

Yeni şəraitdə bankların daha güclü bir maliyyə sektoruna sahib olmaq istəyi güclü rəqabət təzyiqi ilə üzleşmişdir. Xüsusilə, azalan faiz gəlirləri bankları yeni mənfəət sahələrini axtarmağa məcbur etmişdir. Bu səbəbdən aşağıdakı sahələrin təhlili və orada olan boşluqların aradan qaldırılması daha böyük əhəmiyyət kəsb edir:

1. kredit portfelinin təhlili;
2. yeni maliyyə xidmətlərinin çeşidini artırmaqla, müştəri şəbəkəsinin artırılması;
3. kredit portfelini qiymətləndirməklə, risklərin idarə edilməsi;
4. əməliyyatların həcmünün artırılması;
5. məsrəflərin normalaşdırılması;
6. birləşmə və ya xarici kapitalın iştirakını artırmaqla bankların məhsuldarlığının əhəmiyyətli həddə çatdırılması.

Bankların yeni şəraitdə inkişaf etməsi üçün «Bank fəaliyyəti haqqında» qanunda dəyişikliklər edilməli və həmin qanunda aşağıdakı müddəaların nəzərə alınması məqsədmüvafiqdir:

1. yeni bank fəaliyyəti haqqında qanun layihəsi işlənilməli və orada holdinq, lizinq, faktoring şirkətlərinə nəzarət səlahiyyətlərinin BDDK-ya verilməsi əksini tapmalıdır;
2. bankların həyata keçirə biləcək əməliyyatlara lisenziya verilməsi üzrə məhdudiyət aradan qaldırılmalıdır;
3. bankların minimum sərmayə həddi yüksəldilməlidir;
4. bankların struktur idarəçiliyində dəyişikliklər aplanmalıdır;
5. problemlə bankları sistematik olaraq yenidən qurulmalıdır;
6. bankların işinə nəzarət mexanizmi təkmilləşdirilməli və ixtisaslaşmış özəl nəzarət firmalarının xidmətindən istifadə genişləndirilməlidir.

Bank sektorunun inkişafının gücləndirilməsi məqsədilə Basel II-yə inteqrasiya prosesi sürətləndirilməlidir. Basel II-yə keçidlə əlaqədar «Risk mərkəzli nəzarət» keçid, yeni bank

qanunu qəbul edilməklə artan xarici marağı təmin etmək məsələləri həll edilməlidir. Risk mərkəzli nəzarətdə nəzarət prosesi hər bir bankın risk portfelinə uyğun olaraq müəyyən olunur.

Bir çox ölkələr kimi, Türkiyədə də bank sisteminin Basel II-yə keçidi ilə əlaqədar hazırlıq işləri görülməkdədir. Belə ki, 23 bank üzrə sərmayə yetərliliyinin minimum səviyyəsi nəzərdə tutulan 8 faizdən yuxarı olmasını təmin edilmişdir. Planlaşmaya əsasən 2005-2008-ci illər ərzində bank sektorunun məcmu kapitalının hər il 12% artırılması nəzərdə tutulmuş və 2008-ci ilin sonuna 350 milyard dollara çatması gözlənilir. Əlavə olaraq, daxili və xarici bazarlardakı rəqabət nəticəsində bankların sayının azalması davam edəcəkdir və beynəlxalq arenada lazımı gücə malik Türkiyə banklarının yaradılması üzrə iş apanlacaqdır. Türkiyə iqtisadiyyatına etibarın artması, yeni razılaşmaların gerçəkləşməsi nəticəsində xarici bankların məcmu varlığı 2005-ci ilin əvvəlində 3,6% təşkil etdiyi halda, yaxın qısa müddətdə 20%-ə çatacağı gözlənilir.

FƏSİL X. ÇİN YUANI VƏ ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ MƏRKƏZİ BANKI

“Yuan” sözü “dəyirmi, yumru” mənasını daşıyır. Bu Tsinqin sülaləsinin gümüşdən olan sikkələrinə verilən addır.

İlk dəfə yuan 1835-ci ildən buraxılmışdır. Yuanla bərabər digər pul vahidi – lyan da dövriyyədə idi. 1933-ci ilə qədər gömrük və digər vergilər lyan əsasında müəyyən edilirdilər. 1933-cü ildə pul sisteminin birləşdirilməsi məqsədilə qanun qəbul olundu. Buna baxmayaraq digər pullardan da istifadə olunmaqda idi. Gümüş standartı faktiki olaraq 1935-ci ilə qədər güvvədə qalmışdır və Çin valyutasının kursu gümüşün dünya bazarlarındakı qiymətindən asılı idi. 1935-ci ildə aparılan pul islahatları nəticəsində gümüş yuanlar əskinas pullarla - *fabi* ilə əvəz olunmuşdu. Gümüş standartdan imtina edilmiş və qızıl standartda kecid elan edilmişdir. Həddindən artıq kağız pulların emissiya edilməsi və dövriyyəyə buraxılması nəticədə inflasiya meydana gəlmişdir.

1948-ci ildə aparılan pul islahatlarına əsasən yeni əskinas pullar – “qızıl yuan” buraxıldı. 1 dekabr 1948-ci ildə Çin Milli Bankı yaradılmış və Bank dövriyyədə olan bütün digər pulları çıxarmağa başladı. Çin Xalq Respublikasının yaranmasından sonra pul dövriyyəsinə hökumət tərəfindən ciddi nəzarət edilirdi. Ölkənin hər ərazisində yerli pulları yuanlara xüsusi məzənnəsi ilə dəyişmək mümkün idi. 1969-cu ildə Çin Xalq Respublikasının pul sisteminin latın adı – jeminbi (yəni “xalq pulu”) elan edilmişdir.

1974-cü ilə qədər yuanının məzənnəsi Britaniya funtu və Honkonq dolları əsasında müəyyən edilirdi. 1974-ci ilin avqust ayından isə məzənnə ABŞ dolları və digər valyutalara qarşı valyuta səbəti əsasında müəyyən olunmağa başladı. Lakin Avropa İttifaqı, ABŞ və Yaponiyanın təsiri altında 21 iyul 2005-ci ildən yuanın ABŞ dollarına qarşı sabit məzənnədən istifadə etməsi dayandırılmışdır və milli valyutasının məzənnə dəyəri 2% artırılmışdır. Hal-

hazırda yuanın məzənnəsi çoxsaylı valyuta səbətində əsasən müəyyənləşdirilir.

Çin Xalq Respublikasının mərkəzi bankı olan Çin Xalq Bankı Çinin monetar siyasətə nəzarət edir və Çinin kontinental hissəsində fəaliyyət göstərən maliyyə institutlarının fəaliyyətini tənzimləyir. Çin Xalq Bankı Çin Bankı (kommersiya bankı) və ya Çin Mərkəzi Bankı (Tayvanın mərkəzi bankı) ilə səhv salınmamalıdır.

Bank 1 dekabr 1948-ci il tarixində Huabey Bankı, Beyhay Bankı və Xibey Fermer Bankının birləşməsi nəticəsində təsis edilmişdir. İlk əvvəl Şizəçuanda yerləşən Baş ofis, 1949-cu ildə Pekinə köçmüşdür. 1949-1978-ci illərdə Çin Xalq Bankı Çin Xalq Respublikasının yeganə bankı idi və o, mərkəzi və kommersiya bankın funksiyasını yerinə yetirirdi.

1980-ci illərdə iqtisadi islahatların tərkib hissəsi olaraq Çin Xalq Bankının kommersiya bankı funksiyaları müstəqil, lakin dövlətə məxsus olan dörd bank arasında bölüşdürüldü və 1983-cü ildə Dövlət Şurası Çin Xalq Bankının Çinin mərkəzi bankı olaraq fəaliyyət göstərəcəyini elan etdi. Onun mərkəzi bank statusu Səkkizinci Milli Xalq Qurultayının 18 mart 1995-ci il tarixində keçirilən 3-cü İclasında təsdiqlənmişdir. 1988-ci ildə Çin Xalq Bankı əsaslı şəkildə yenidən formalaşdırılmışdır. Əyalət və yerli filialların hamısı bağlanmış və əvəzində fəaliyyət həddləri yerli inzibati həddlərə uyğun olmayan 9 regional filial açılmışdır. 2003-cü ilin mart ayında Onuncu Milli Xalq Qurultayının Birinci İclası Çin Xalq Bankının bank təsisatları, aktivlərin idarə olunması şirkətləri, inam və investisiya şirkətləri və digər depozit maliyyə institutları üzrə nəzarət funksiyalarını ayırmaqla Dövlət Şurasının Təşkilatı Struktur İslahatı üzrə Qərarını təsdiqləmişdir. Nəticədə maliyyə sektoruna nəzarət məqsədilə Çin Bank Nəzarət Komissiyası yaradılmışdır. 2003-cü ilin 27 dekabr tarixində Onuncu Milli Xalq Qurultayının Daimi Komitəsi Çin Xalq Bankının ümumi maliyyə sabitliyi və maliyyə xidmətləri təminatının qorunması üçün monetar siyasətin hazırlanması və

icrası rolunun gücləndirilməsi məqsədilə qanuna düzəlişi təsdiqləmişdir.

Çin Xalq Bankının fəaliyyəti Dövlət Şurasının təlimatları əsasında monetar siyasətin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi, maliyyə risklərinin qarşısının alınması və həll olunması və maliyyə sabitliyinin qorunmasından ibarətdir.

Çin Xalq Respublikasının Çin Xalq Bankı haqqında Qanunu Çin Xalq Bankının bu funksiyaları yerinə yetirməsini təmin edir: müvafiq sifariş verilməsi və qaydaların hazırlanması və həyata keçirilməsi; monetar siyasətin formalaşdırılması və icra olunması; valyutanın buraxılması və onun dövriyyəsinin idarə olunması; banklararası kredit və istiqraz bazarlarının tənzimlənməsi; xarici valyutanın idarə olunması və banklararası xarici valyuta bazarının tənzimlənməsi; qızıl bazarının tənzimlənməsi; rəsmi xarici valyuta və qızıl ehtiyatlarının saxlanması və idarə olunması; dövlət xəzinəsinin idarə olunması; ödəniş və hesablaşma sisteminin normal fəaliyyətinin dəstəklənməsi; maliyyə sektorunda çirklə pulların yuyulmasına qarşı tədbirlərin təlimatlandırılması, təşkil olunması və müvafiq maliyyə vəsaiti axınlarının monitorinqinin həyata keçirilməsi; maliyyə statistikaları, sorğuları, analizləri və proqnozlarının həyata keçirilməsi; mərkəzi bank olaraq beynəlxalq maliyyə tədbirlərində iştirak edilməsi; Dövlət Şurası tərəfindən qeyd olunan digər funksiyaların icra olunması.

Çin Xalq Bankının yüksək rəhbərliyi sədr və sədr müavinlərindən ibarətdir. Sədr Çin Xalq Respublikasının prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunur və vəzifəsindən kənarlaşdırılır. Sədr vəzifəsinə namizədlər Dövlət Şurasının Birinci Katibi tərəfindən irəli sürülür və Milli Xalq Qurultayı tərəfindən təsdiqlənir. Milli Xalq Qurultayının fasilə dövrü ərzində namizədlərlə bağlı qərarları Qurultayın Daimi Komitəsi qəbul edir. Çin Xalq Bankının sədr müavinləri Dövlət Şurasının Birinci Katibi tərəfindən vəzifəyə təyin olunur və ya vəzifədən kənarlaşdırılır.

Çin Xalq Bankının qəbul etmiş olduğu sistemə əsasən sədr sədr müavinlərinin yardımı ilə Bankın ümumi fəaliyyətinə nəzarət edir.

Çin Xalq Bankının Pekində yerləşən baş ofisi 18 funksional departamentdən (bürodan) ibarətdir.

Çin Xalq Bankının Beynəlxalq departamentinin cavabdeh olduğu sahələr aşağıdakılardır:

- ◆ Çin Xalq Bankının beynəlxalq maliyyə təşkilatları, xarici mərkəzi banklar və Honq Konq və Makao Xüsusi İnzibati Regionlar və Tayvan əyaləti ilə rəsmi əlaqələri və işgüzar əməkdaşlıq münasibətləri;

- ◆ Yerli maliyyə sənayesinin açılışının Çin hökumətinin ÜTT-yə qoşulduğu zaman üzərinə götürmüş olduğu öhdəliklərə uyğun olaraq koordinasiyası;

- ◆ Çin Xalq Bankının xarici işlərinin həyata keçirilməsi;

- ◆ Çin Xalq Bankının xarici ofislərinin fəaliyyətinə nəzarət.

FƏSİL XI. İRAN İSLAM RESPUBLİKASI PUL VAHİDİ - İRAN RIALI VƏ MƏRKƏZİ BANKI

1798-ci ildə rial ilk dəfə 1250 dinara və ya 1/8 tümənə bərabət sikkə olaraq dövriyyəyə buraxılmışdır. 1825-1932-ci illərdə rialın əvəzinə qirandan istifadə olunmuşdur. 1932-ci ildən etibarən rial qiranı əvəz etmiş və elə həmin tarixdən pulu məbləğini ifadə etmək üçün rəsmi valyuta olmayan tüməndən (10 rial) istifadə edilməyə başlanmışdır.

1945-ci ilə kimi rialın məzənnəsi Britaniya funtu, 1945-ci ildən sonra isə ABŞ dolları əsasında təyin olunmağa başlanmışdır. İranda İslam inqilabının baş verməsi ilə əlaqədar ölkədən küllü miqdarda (40 milyard dollara yaxın) pulun çıxarılması ilə əlaqədar olaraq 1979-cı ildən 1999-cu ilə qədər rialın dəyərli əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşmüşdür. İqtisadi inkişaf və dollar zonasından uzaqlaşma kimi səbəblərdən 1999-cu ildən etibarən rialın məzənnəsi sabitləşmişdir.

2002-ci ilədək İranın məzənnə siyasəti çoxmərhləli sistemə əsaslanırdı ki, burada dövlət və yarım-dövlət müəssisələri üstün tutulan məzənnədə (1750 rial = 1 dollar), özəl sektor isə bazar məzənnəsindən (8000 rial = 1 dollar) istifadə eləməli olurdu. Bu cür məzənnə siyasəti qeyri-bərabər rəqabət mühiti yaratdığından 2002-ci ilin mart ayından etibarən bu sistemi birləşmiş bazar məzənnəsi siyasəti əvəz etdi.

İran İslam Respublikası Mərkəzi Bankı (İİRMB) İranın mərkəzi bankıdır. İran İslam İnqilabından sonra Bankın fəaliyyəti şəriət qanunları əsasında həyata keçirilir.

İranın ilk dövlət bankı olan Bank Melli İran 1927-ci ildə təsis olunmuşdur. Bankın əsas vəzifələri hökumətin maliyyə əməliyyatlarının dəstəklənməsi və İranın milli valyutasının (rial və tümən) çapı və dövriyyəyə buraxılması olmuşdur. Bank Melli İran 33 ildən artıq müddət ərzində İran rialının dəyərini dəstəkləməklə İranın mərkəzi bankı kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1960-cı ilin

avqust ayında İran hökuməti İran Mərkəzi Bankını təsis edərək Bank Melli İran-da olan mərkəzi bank öhdəliklərini alaraq İran Mərkəzi Bankına vermişdir.

1979-cu ildə İranda İslam İnqilabın baş verməsi ilə İran Mərkəzi Bankının adı dəyişdirilərək “İran İslam Respublikası Mərkəzi Bankı” qoyulmuşdur. Bu tarixdən etibarən İranda monetar və kredit siyasətləri İranın Pul və Bank Qanunu (1979), Bankların Milliləşdirilməsi Qanunu (1979), Banklar Administrasiyası Haqqında Qanun (1979) və Faizsiz Bankçılıq Haqqında Qanun (1983) əsasında tərtib və icra olunur.

Artıq keçən əsrin ortalarından nəzəriyyə kimi ortaya çıxan Faizsiz Bankçılıq 60-cı illərdə maliyyə İnstitutu kimi formalaşmağa başlamışdır. Belə ki, ilk dəfə olaraq Misir alimi prof. Nəccarın təlimatı əsasında elə həmin ölkədə 1963-66-cı illərdə Faizsiz Bankçılığın sınaq modeli qurulmuşdur. Bu qurum ilk dövrlərdə öz fəaliyyətini aşağıdakı istiqamətlər üzərində cəmləşdirmişdir:

1. Əmanət hesabları;
2. Sərmayə hesabları (yəni, xeyir və ziyana ortaq olmaq şərti ilə investisiya, birgə işə qoşulma);
3. Zəkat və sosial-ictimai tədbirlərlə bağlı xeyriyyə hesabı.

Lakin, yuxarıda qeyd olunan bütün xidmətlərə baxmayaraq bu qurum tam şəkildə müasir Faizsiz Bankçılığın bütün əməliyyatlarını həyata keçirmirdi.

Sonrakı dövrlərdə Faizsiz Bankçılıq modeli artıq bütün dünyaya yayılaraq qlobal maliyyə sisteminin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu təkamülün inkişafı qısaca olaraq belə sıralamaq olar.

Belə ki, 1975-ci ildə İslam İnkişaf Bankı qurulmuşdur. Bu Bank İslam ölkələrinin iqtisadi inkişafında vacib rol oynamaqla yanaşı faizsiz bankçılıq prinsiplərinin tətbiqinin genişləndirilməsi istiqamətində aparıcı İnstituta çevrilmişdir.

1973-cü ildə isə Pakistan İslam Respublikasının konstitusiyasına düzəliş edilərək faizsiz iqtisadi sistemin qurulması irəli sürülmüşdür. Bundan sonra isə 1979-cu ildə

Pakistan ərazisində fəaliyyət göstərən bütün banklar öz əməliyyatlarını faizsiz maliyyə sisteminə uyğun aparmağa başladılar. Amma, xarici ölkə vətəndaşlarına istisna olaraq ənənəvi Bankların xidmətlərindən yararlanmağa da imkan verilir.

1983-cü ildən isə Malayziyada ölkə qanunvericiliyində aparılan təkmilləşdirmələr nəticəsində Faizsiz Bankların yaradılması üçün hüquqi baza formalaşdırılmışdır. Məhz bundan sonra da bu ölkədə də çoxlu sayda islami banklar qurulmuşdur.

Türkiyə Cümhuriyyətində isə 1984-cü ildə “Özəl Maliyyə Qurumları” ilə bağlı qanunun qəbulu ilə bu ölkədə də faizsiz bank prinsiplərinə əsaslanan maliyyə qurumlarının fəaliyyət göstərilməsinə geniş imkan yaradılmışdır. Bu hadisədən sonra 1985-ci ildən bir-birinin ardınca Faysal Finans və Al-Baraka Türk kimi özəl maliyyə qurumları fəaliyyətə başlamışdır.

İranda 1983-ci ilin sentyabrın əvvəllərində bütün bank sistemini əhatə edən İslam Bank Qanunu qəbul olundu və 21 mart 1984 tarixindən etibarən qüvvəyə mindi. Həmin dövrdən başlayaraq İran İslam Respublikasında bütün bank sistemi bütünlüklə faizsiz əməliyyatlar həyata keçirirlər.

İranda Faizsiz Bankçılıq sisteminin fəaliyyətinin əsasını təşkil edən amilləri aşağıdakı şəkildə sıralamaq olar:

1. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün pul və kreditin sağlam bir şəkildə tədaviülünü təşkil etməklə haqq və ədalət prinsiplərinə uyğun pul-kredit sistemini formalaşdırıb inkişaf etdirilməsi;

2. Bu imkanlardan istifadə edərək İran İslam Respublikasının iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üzrə proqramların, strategiyaların və dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi;

3. Konstitusiyanın 43-cü maddəsinin 2-ci və 9-cu bəndlərinin icrası çərçivəsində malların sərbəst dövriyyəsinə, ticarəti təmin edərək investitsiyaları işə cəlb etməklə bir tərəfdən yeni iş imkanları formalaşdırmaq digər tərəfdən dövlətin də dəstəyi ilə faizsiz kreditvermə imkanların genişləndirilməsi;

4. Pulun likvidliyini qorumaq, hər cür ödəmələrin tarazlığını gözləmək və ticarətin asanlaşdırılması;

5. Bank tərəfindən göstərilən bütün növ xidmətləri qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi yolu ilə asanlaşdırılması və s.

Birləşmiş Ərəb Əmirliyində faizsiz bankçılıq sisteminin tətbiqi hökumətin 12 mart 1975-ci il tarixli qanunu ilə qurulan Dubay İslam Bankının formalaşmasından götürür. Bu bankın fəaliyyəti ilk dövrlərdə aşağıdakı başlıca prinsiplərə əsaslanırdı:

1. Bankın fəaliyyətində ortaqlıq üçün Birləşmiş Ərəb Əmirliyinin vətəndaşı olmaq şərt deyil;

2. Bank sərbəst şəkildə ölkə daxilində və xaricdə özünün şöbə və nümayəndəliklərini açmağa bilər;

3. Bankın xalis mənfəətinin ən azı 10 faizinə qədər qanuni yolla ehtiyat fonduna ayrılır və bu məbləğ şirkətin açıqlanmış kapitalına bərabər olana qədər götürülməyə davam edilir;

4. Bank ölkədə bu növ fəaliyyətin tənzimlənməsini əhatə edən qüvvədə olan qanunvericiliyin riayət olunmasına məsuliyyət daşıyır.

1984-cü ildə İran məclisi (İslam Məsləhətçi Assambleya) tərəfindən islam maliyyə hüququ qəbul olunub təcrübədə istifadə edilməyə başlandı. Qəbul olunmuş qanunvericilik aktlarına əsasən 1985-ci ilin mart ayına ölkədə tamamilə bütün fəaliyyət göstərən maliyyə institutlarının qəti islamlaşdırılması həyata keçirilmişdir. Lakin təcrübədə bank tənzimləməsi və nəzarəti üzrə yeni prinsiplərin və tələblərin tam real tətbiqi həqiqətdə beş ildən çox müddət tələb etmiş və yalnız keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində başa çatdırılmışdır. Depozit və borc faizlərinin əlavə hesablanması və tutulması təcrübəsi bank əməliyyat və investisiya fəaliyyətindən tam sıxışdırılıb çıxarılmışdır. Bu gün ölkə bankları müştəri-əmanətçilərə tələb olunana qədər faizsiz depozitlər (cari hesablar), faizsiz toplama hesablarını (əmanət depozitlərini) yaxud həmçinin faizsiz uzun müddətli investisiya depozitlərini təklif edirlər. Tələb olunana qədər depozitlərin və cari hesabların (current account deposits) sahibləri çek kitabçalarından istifadə etmək (açılmış hesab məbləğində) və çeklərlə hesablaşmalar aparmaq imkanını əldə edirlər. Toplama hesablarının və əmanət depozitlərinin

sahibləri həmçinin bank maliyyə ehtiyatları və borclarının alınması imkanı baxımından müəyyən preferensiyalardan (üstünlüklərdən) istifadə edirlər. Əmanət qoyuluşları və depozitlərini saxlayan şəxslərin stimullarına və imtiyazlarına həmçinin islam bankları tərəfindən hesab sahiblərinin Məkkəyə dini səfərinin maliyyələşdirilməsi aid edilir.

Uzun müddətli investisiya depozitlərinin sahibləri hesabdan vəsaitin götürülməsindən bir neçə ay qabaq banka yazılı bildiriş göndərmədən istənilən məbləğdə vəsait götürə bilməzlər. Lakin onlar islam maliyyələşdirmə üsulunun (sxeminin) – müdarabənin (bəzən təcrübədə ehtikar mübadilənin, sərfəli ehtikarın və gəlirli mübadilə əqdlərinin bəzi cəhətlərinə malikdir) prinsiplərinə uyğun məcmu bank gəlirlərinin (mənfəətinin) birgə bölüşdürülməsində şərtsiz iştirak hüququnu əldə edirlər. İstənilən tip borc alan müştərilərin banklarla uzun müddətli qlobal sazişləri və birbaşa tərəfdaşlıq münasibətləri hər cür təşviq edilir və stimullaşdırılır. Həmin sazişlərə uyğun olaraq müştərilər birbaşa, həyata keçirilməsi onların əvvəl bankdan aldıkları maliyyə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilmiş onların həyata keçirdiyi istehsalat kapital qoyuluşu və investisiyalarından əldə olunan bütün mümkün gəlirləri (mənfəəti) bölürlər. Banklarla bağlanan tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında sazişlər adətən borc alan müştəri (operator) tərəfindən yalnız həmin bankın maliyyələşdirdiyi müəyyən bir investisiya layihəsi (kapital qoyuluşu) haqqında bağlana bilərlər. Bununla yanaşı bu gün borc alan müştərinin (operatorun) təsərrüfat və investisiya fəaliyyətinin bütün növlərini əhatə edən onun bütün gəlirlərinin bölüşdürülməsi haqqında oxşar sazişlərin bağlanması yol verilir, hətta təşviq edilir.

Məhdud tərəfdaşlıq haqqında sazişlərlə (ciddi müəyyən olunmuş investisiya layihəsi çərçivəsində) bağlı söyləmək olar ki, bölüşdürmə yalnız borc alan investor (operator) tərəfindən islam bankının maliyyələşdirdiyi konkret, ciddi müəyyən olunmuş layihənin həyata keçirilməsindən əldə edilən gəlirlərə aiddir.

Tam tərəfdaşlıq və müştərinin bütün mənfəətinin bankla bölüşdürülməsi haqqında sazişlə bağlı söyləmək olar ki, borc alan müştərinin əldə etdiyi istənilən növ gəlir (mənfəət) müvafiq olaraq onun tərəfindən bankla birgə əsasla bölüşdürülür. Məsələn, artıq qeyd edildiyi kimi, müştəri tərəfindən maşınların, avadanlığın və digər texnikanın əldə olunması bilavasitə islam bankının özünün (müştərinin tapşırığı ilə) satın alma (yaxud onun maliyyələşdirilməsi) yolu ilə həyata keçirilir. Sonra müştəri edilmiş satın almaların tam məbləğini hissələrlə, ayrı-ayrı ödəmələr yolu ilə banka ödəyir. Az əhəmiyyətli deyil ki, belə hallarda alınmış maşınlarla və avadanlığa dair mülkiyyət hüququ bank tərəfindən müştəriyə sonuncu banka olan kumulyativ maliyyə borcunu ödəmək üçün ilk qismən ödənişi etdikdən dərhal sonra keçir. Müştərilərin islam bankları ilə müqavilə-məqsədli hesablaşmalarının alternativ forması kimi bankın satın aldığı maşınlarla, texnikaya və avadanlığa dair faktiki modifikasiya olunmuş maliyyə lizinqi (lizinq sazişləri) formaları çıxış edir. Bu cür lizinq (icarə) sazişləri zamanı bankın satın aldığı maşınlarla və avadanlığa dair mülkiyyət hüququ yalnız, onun tərəfindən lizinq obyektinin dəyəri tam ödənilməklə, müştəri bankla bağlanmış lizinq sazişi üzrə son ödənişi etdikdən və hesablaşmanı apardıqdan sonra müştəriyə keçir.

Bu gün qüvvədə olan islam maliyyə hüququna əsasən islam bankları həmçinin müştərinin ticarət əməliyyatlarını maliyyələşdirə, müştərinin tapşırığı ilə malın müddətli forvard satınalmalarını (forward purchases) həyata keçirə bilirlər. Malın məqsədli müddətli forvard satın almaları ilə, mahiyyət etibarilə xalis ehtikar müddətli əmtəə mübadiləsi haqqında saziş və müqavilələrdən ibarət olan, xüsusiləşdirilmiş fyuçers (birja) ticarəti arasında dəqiq əhəmiyyətli fərqlər (dərəcələr) müəyyənləşdirilmişdir. Sonuncular məlum olduğu kimi ərəb ölkələrində tam və qəti surətdə qadağan olunur.

Bankla malın müddətli forvard satın almaları həyata keçirilərkən həmin bank ona idxal ticarəti ilə məşğul olan şirkət və

ya agent, yaxud topdan ticarətlə məşğul olan tacirlə təqdim olunmuş satın alınmış mala görə hesab-fakturaları (invoysları) çox vaxt dərhal ödəyir. Belə olan halda bank öz hesabına idxal ticarət ilə məşğul olan şirkətlərin yaxud topdan ticarətlə məşğul olan tacirin birbaşa tapşırığı ilə mal alır. İdxal ticarətlə məşğul olan şirkətlər və topdan ticarətlə məşğul olan tacirlər öz növbəsində islam bankına olan borclarını artıq onların aldıqları malın müxtəlif tacirlərə, satış şirkətlərinə yaxud son istehlakçı-idxalçılara və faktiki alıcılara təkrar satışından sonra ödəyirlər.

Ərəb islam bankları bu gün vahid şəkllə salınmış standart müddətli forvard ticarət kontraktlarından və malların təkrar satışı üzrə müqavilələrdən (əmtəə arbitrajı) istifadə edirlər. Bu cür maliyyələşdirmə sxemləri zamanı bankın öz müştərisinə verdiyi (o cümlədən idxal əməliyyatları üzrə) həyata keçirilmiş mal satın almaları üzrə ödənişin faktiki olaraq hissə-hissə həyata keçirilməsi adətən 90-180 gün təşkil edir.

Kredit-bank sektorunun islamlaşdırılması prosesləri ayrı-ayrı ərəb ölkələrində müxtəlif intensivlikdə inkişaf edirlər. Onların arasında bank işinin islamlaşdırılması mexanizmləri olduqca intensiv şəkildə son on il ərzində İranda, həmçinin Pakistanda tətbiq edilirdi.

1979-cu ildən etibarən İranın bank sistemi onun qlobal islamlaşdırılması əsasında milliləşdirilmiş və tamamilə yenidən təşkil olunmuşdur. İranda birləşmiş islam bank sisteminin qurulması və fəaliyyəti prinsiplərini müəyyənləşdirmiş əsas hüquqi sənədlər 1983-cü ildə qəbul olunmuş istənilən formada sələmçilik fəaliyyətini qadağan edən islam prinsipləri əsasında olan Bank fəaliyyəti haqqında qanun və İranın Konstitusiyası olmuşlar. İranda islam bank işinin əsas xarakteristikalarına ilk növbədə dövlət tərəfindən bütün bankların fəaliyyətinə ciddi cari nəzarət, xüsusi kommersiya banklarının yaradılmasına qoyulan qadağa və maliyyə vəsaitinin (borc ehtiyatlarının) ödənişliyi prinsipinin istifadəsindən tam imtina aid edilməlidir. Bu gün ölkədə qüvvədə

olan vahid islam bank qanunvericiliyinə əsasən İranın milli bank sistemi aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəlib:

1. ölkənin bütün kredit-pul sisteminin qüvvədə olan qanunvericilik əsasında və islam qaydalarına, ilk növbədə şəriət adət və ənənələrinə tam uyğun şəkildə sabit fəaliyyəti, pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi və iqtisadiyyatın, ilk növbədə onun real sektorunun, sabit inkişafına nail olmaq üçün effektiv maliyyələşdirmə sisteminin təşkili;

2. dövlət iqtisadi proqramlarının uğurlu həyata keçirilməsi üçün daxili pul vəsaitinin səfərbər edilməsi;

3. islam bank idarələrinin təcrübəsində tam uyğun əmanət məhsullarının və maliyyə vasitələrinin tətbiqi yolu ilə əhalinin faizsiz investisiya və depozit əməliyyatlarında real iştirakının genişləndirilməsi üçün lazımi şəraitin yaradılması. Söhbət ilk növbədə əhalinin vəsaitinin birgə cəlb edilməsindən, onun faizsiz hesablarda yerləşdirilməsindən və sonra bankların səfərbər etdiyi pul ehtiyatlarının ölkədə hazırlanan effektiv investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədlərinə təkrar bölüşdürülməsindən gedir. Bu məsələlərin həlli üçün həmçinin xüsusi bank ehtiyat fondlarının təsis edilməsi, banklar tərəfindən faizsiz əmanət qoyuluşları və müddətli depozitlər sistemindən istifadə nəzərdə tutulur. Əmanətlərin yığılması və bank aktivlərinin effektiv yerləşdirilməsi ilk növbədə investisiyaların real təsərrüfat sektoruna maliyyə şəklində sabit qoyuluşunu və ölkə əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin artırılmasını təmin etməlidirlər;

4. aktiv dövriyyəsində pul kütləsinin həcmi tənzimlənməsi və ödəniş balansının vəziyyətinə nəzarət;

5. ödənişlərin aparılması və pul haqlarının qəbulu, köçürülmələrin edilməsi, kommersion (xarici ticarət) sazişlərinin və müqavilələrinin təmin edilməsi, həmçinin qüvvədə olan bank qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi.

İranın bank sisteminin sabit fəaliyyətinin və yenidən qurulmasının təminatında əsas rol, şübhəsiz, İranın Mərkəzi

Bankına məxsusdur, hansı ki, ölkənin kredit-pul siyasətini işləyib hazırlayır və həyata keçirir, pul nişanlarının emissiyasını həyata keçirir, ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarını idarə edir, pul dövriyyəsini, bank investisiyalarını və sairəni tənzimləyir. İranın Mərkəzi Bankı tam islamlaşdırılmış milli bank sistemi çərçivəsində ölkənin bütün kredit-bank idarələrinin fəaliyyətinə nəzarət edərək:

1. bankların, həyata keçirdikləri xidmətlərin və əməliyyatların konkret növündən asılı olaraq, gəlir norması üçün minimal və maksimal miqdarı (səviyyələri), həmçinin banklar tərəfindən müxtəlif növ əmanətlərin sahiblərinə (saxlayanlarına) verilən preferensiyaların, imtiyazların və s. yol verilən həcmələrini müəyyən edir;

2. dövlətin milli iqtisadi siyasəti çərçivəsində bank kapitalının təsərrüfat sahələri və sektorları üzrə investisiya şəklində qoyuluşu istiqamətlərini, həmçinin müxtəlif sahələrdə investisiya layihələri üçün minimal yol verilən gəlir normalarını və həmin normaların iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə mümkün differensiasiyasını (ayrılmasını) müəyyən edir;

3. bank tərəfindən bir müştəriyə (borc alana) sərbəst şəkildə verilə biləcək maliyyə vəsaitinin (borclarının) maksimal həcmi nizamlayır.

2001-2002 illərdə artıq ən yaxın gələcəkdə İranın bütün maliyyə sisteminin kifayət qədər əsaslı müəyyən islahatının mümkünlüyünü təsdiqləyən əlamətlər daha aydın görünməyə başlamışdır. Dövlət tərəfindən hər yeri əhatə edən bank inhisarı, yerli kredit bazarında müəyyən bir real rəqabətin olmaması və bunun nəticəsi kimi bir çox islam banklarının investisiya fəaliyyətinin nisbətən aşağı effektivliyi dövlətin strateji maraqlarına obyektiv cavab vermirlər. Təsadüfi deyil ki, bu gün İran hökuməti tam islamlaşdırılmış kredit-bank sektoru daxil olmaqla ölkə təsərrüfatının müəyyən liberallaşmasına istiqamətlənmiş addımlar atır. Belə ki, 2000-2005 illər üçün İranın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının üçüncü beş illik planı haqqında qanunvericiliklə bir sıra

bankların səhmlərinin təxminən 49% özəl sektorun səhmdarlarının və investorlarının sərəncamına verilməsi yolu ilə dövlətin kredit-bank sahəsində inhisarının müəyyən zəiflədilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Lakin bütövlükdə inqilabdan sonrakı dövrdə (xüsusilə 90-cı illərdə) İrənin iqtisadi siyasətinin əsas məqsədi şübhəsiz bütün milli bank idarələrinin məqsədyönlü islamlaşdırılması olmuşdur. Vahid müsəlman cəmiyyətində, ona müvafiq olaraq ölkənin bütün institutlarının bütün növ banklar və yerli maliyyə idarələri daxil olmaqla ölkənin bütün institutlarının islam prinsiplərinə tam uyğun qaydada fəaliyyət göstərməli olduqları tələb adətən daha asan və effektiv həyata keçirilir. İslam banklarına Qərb yönümlü universal (ənənəvi) kommərsiya bankları ilə bərabər fəaliyyət göstərməsi üçün sadə icazənin verilməsi burada açıq surətdə kifayətsiz və qeyri-qənaətbəxş qərar hesab olunur. Yüksək dini islam cəmiyyətində (sosial strukturlarda) əməliyyatları üzrə faiz hesablayan və tutan istənilən maliyyə institutlarının fəaliyyəti qətiyyən həyata keçirilmir və qadağan edilir. Eyni zamanda istənilən ənənəvi kommərsiya banklarının fəaliyyəti doğru olmayan, “dinsiz”, doğruluq və islam ədaləti prinsiplərinə (an affront to the faithful) zidd hesab olunur. Bütün bank sektorunun fəaliyyətinin Quran prinsiplərinə, ilk növbədə şiə cərəyanının mahiyyətinə və ruhuna şərtsiz uyğunluğunu təmin etmək üçün dövlət İrənin bütün milli bank sistemini tam islamlaşdırmışdır. Bu tədbir özünün cari fəaliyyətində Qərb maliyyə və kredit-bank, həmçinin investisiya institutlarının fəaliyyət prinsiplərindən istifadə edən ənənəvi kommərsiya banklarının istənilən əməliyyatlarını obyektiv mümkünsüz etmişdir.

İRAN İSLAM RESPUBLİKASINDA BANK SİSTEMİNİN İNKİŞAFININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ. İrənin kredit sistemi öz başlanğıcını 1906-1907-ci illərdən götürür, həmin dövrdə konstitusiya ölkənin pul təsərrüfat idarəsində feodal üsullarını ləğv etmiş və şahın ölkənin milli sərvəti üzərində nəzarətsiz sərəncamına son qoymuşdur. Lakin, həqiqətdə 20-ci əsr boyu

konstitusiyanın vəziyyəti arabir deklarativ (rəsmi) xüsusiyyət daşıyırdı.

Kredit-pul təsərrüfat islahatını keçirmək üçün “neytral” xarici müşavirlərin dəvət edilmə təşəbbüsü uğursuz oldu. 1911-ci ildə İrana Morqan Şusterin başçılığı ilə Amerika ekspertlər dəstəsi gəlmişdir; onun 1916-cı ildə istefasından sonra kredit-maliyyə idarələrində, ölkəyə zorla son dərəcə ağır şərtlərlə saziş qəbul etdirmiş ingilis təlimatçıları rəhbərlik edirdi, həmin sazişə əsasən ingilis məmuru İran hökumətinin baş maliyyə müfəttişinin funksiyalarını yerinə yetirirdi; 1921-ci ildə İngiltərə - İran sazişi ləğv edilmişdir.

Eyni zamanda İranda müstəmləkə əsasları qorunub saxlanılırdı. 1907-ci ildə İngiltərə ilə Rusiya arasında bağlanmış sazişə əsasən İran Rusiya İmperiyası və Böyük Britaniyanın təsir sahələrinə bölünmüşdür. Nəticədə konsessiya sazişləri siyasəti möhkəmlənmişdir (32 belə sazişlərdən 32-si Rusiyanın payına düşürdü): bank, yol, nəqliyyat-sığorta, dağ-mədən. İngilis sahibkarları banknotların emissiyası və xəzinədarlıq funksiyalarının yerinə yetirilməsi hüququ ilə Şahənşah bankının təşkili üçün konsessiya almışdır. Rusiya İranın Hesablama-borc bankının təşkili üçün konsessiyaya nail oldu.

1921-ci ildə sovet hökuməti İranın, ona çar hökuməti tərəfindən verilmiş borcların, ödəməsindən imtina etdi. Eyni zamanda İran dövlətinə rus kredit institutları, o cümlədən İranın Hesablama-əmanət bankı (əvvəllər Hesablama-borc bankı) adlandırılan Rusiya imperiyasının Dövlət bankının kredit müəssisələri də havayı verilmişdir.

Bu bankın əsas kapitalının mənbəyi İran hökumətinin Şahənşah bankındakı hesablarında saxladığı xarici valyutada olan azad yığılmış vəsait, həmçinin gümüşü kranlarla (1930-cu ildə rial ilə dəyişilən sikkə pul) pul ehtiyatları olmuşdur.

Milli siyasətin vacib istiqamətlərindən biri 1928-ci ildə İranın Milli bankının təsis edilməsi olmuşdur. Artıq Milli bank mövcudluğunun ilk illərində kreditin ucuzlaşmasına istiqamətlənən

diskont siyasəti sayəsində İranın kredit-pul sistemində aparıcı yer tutmuşdur. Uçot dərəcələri 6% kimi azalmışdır, bu yalnız çox saylı sərrafların təcrübəsinə deyil, həm də 12% və daha çox faiz tutan Şahənşah bankının əməliyyatlarına təsir etmişdir. Dünya böhranı zamanı gümüş və qızılın dəyərinin nisbətinin əlverişsizliyi ilə əlaqədar olaraq gümüş kranın faciəli qiymətdən düşməsi baş vermişdir. Kranın və funt sterlinqin valyuta pariteti 2 dəfədən də çox aşağı düşmüşdür.

1925-ci ildə Ticarət haqqında qanunla İran hökuməti kredit əməliyyatlarının istehsal nizamının şəriət şərhinə son qoymuş, xüsusi bankir sənəti fəaliyyətinin hüquqi əsasını müasirləşdirmişdir. Lakin, əvvəlcə çox saylı sərrafların və bir sıra ticarət kontorlarının geniş məşğul olduqları sələm krediti hələ xüsusi kommersiya banklarının bələdiyyə mülkiyyəti formasında ifadə edilmirdi.

1930-cu ildə İran bimetallik standartdan qızıla keçdi, hansının ki, əsasında sterlinq dövriyyəsinin ingilis sistemi yerləşirdi. Sikkə vahidi kimi qızıl real oldu. İranın Milli bankı ölkədə pul dövriyyəsinin tənzimçisi oldu.

1931-1932-ci illərdə xüsusi borc kapitalı səhmdar kredit cəmiyyətlərində(bank tipli şirkətlər) yığılmağa başlamışdır. 1939-cu ildə İranda dövlət əmanət kassaları açılmışdır.

İkinci dünya müharibəsinin əvvəllərinə İranda növbəti milli kredit institutları fəaliyyət göstərirdi: Milli bank, Kənd təsərrüfatı, Sənaye, İpoteka bankları. Beləliklə, konsessial Şahənşah bankının İran pul-kredit bazarında monopoliya hüququ zəifləyirdi.

Bundan başqa, baxılan dövrdə İranda xarici kapital ilə daha iki bank: “Ruspersbank” (“Rusfarsbank”) və Ottoman bankı var idi. “Ruspersbank”1923-cü ildə əsasən Sovet-İran ticarəti üzrə hesablamaların aparılması üçün qarışıq Sovet-İran cəmiyyəti kimi təşkil edilmişdir, onun ölkənin müxtəlif şəhərlərində bir neçə filialı var idi, haradakı, sovet ticarətinin nümayəndəlik bölmələri yerləşirdi. Ottoman bankı eyniadlı bankın bölmələrini Türkiyədə Fransa-İngilis kapitalı və Londondakı idarə etmə ilə təmsil edirdi.

Mahiyətə milli bank sisteminin inkişafı 1948-ci ildən başlamışdır, nə vaxt ki, artıq mövcud olan dövlət banklarının sayına yeni dövlət və xüsusi banklar birləşməyə başlamışdır. Bu vaxta İranın Milli bankı özünün iki - emissiya və kommersiya bölmələri ilə ölkənin kredit-pul sisteminin əsasına çevrilmişdir.

Sonrakı illərdə əvvəlcə Amerika iqtisadi ekspansiyasının genişlənməsi, sonra isə Amerika “qəyyumluğundan” tam imtina və, nəticədə iqtisadi təcrid olunma baş vermişdir.

1960-cı ildə Milli bankın yenidən təşkili aparılmışdır. O, İranın Mərkəzi bankına və İranın Milli bankına bölünmüşdür. Birincisi emissiya və valyuta idarə etməsindən ibarət idi, ikinci isə kommersiya bankının funksiyaları ilə təmin olunmuş və ona əvvəlki Milli bankın kommersiya baxımından idarə edilməsi passivləri verilmişdir. Mərkəzi bankın fəaliyyətinə nəzarət etmək üçün Maliyyə ittifaqı yaradılmışdır.

Sənaye kreditlərinin verilməsi həmçinin dəyişikliyə məruz qalmışdır. 1946-cı ildə Kənd Təsərrüfatı bankından, Plan bankına (1951), 1956-cı ildə isə Sənaye kreditləri bankına çevrilmiş Sənaye və dağ-mədən bankı ayrılmışdır. 1958-ci ilin sonunda bu bank Milli bankla birlikdə bir sıra ölkələrin maliyyə qruplarının iştirakı ilə yaradılmış qarışıq Sənaye inkişafı və dağ-mədən işi bankının payçıları sırasına daxil olmuşdur (40% xarici investora, 60% - Amerikanın Borcların inkişafı fondunun dəyişməsi yolu ilə İrana məxsus idi).

1956-cı ildə İpoteka bankı 1952-ci ildə yaramış Tikinti bankı ilə birləşdirilmişdir; 1953-cü ildə İxracatın inkişafı bankı (1961-ci ildən Xarici ticarət Bankı) təsis edilmişdir. İran hökuməti həmçinin dövlət qulluqçuları üçün bank şəbəkəsinin gələcək genişlənməsinə can atırdı. Bu məqsədlə 1958-ci ildə xüsusi bank yaradılmışdır.

İranda xüsusi bankların fəaliyyəti 1655-ci ildə yaradılmış və 1969-cu ildə bank və valyuta nizamnaməsi ilə əvəz olunmuş Banklar haqqında qanunla nizamlanırdı.

Bankların fəaliyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi 1963-cü ildən başlayır, həmin vaxt Mərkəzi banka xüsusi şəxslərə kreditin

verilməsi şərtlərinə nəzarət etmək icazə verilmişdir. Tezliklə faiz dərəcələrin məcburi sabitləşdirilməsi haqda sual qoyulmuş, kreditlər yalnız istehsal məsələləri ilə məhdudlaşdırılırdı.

Hesab etmək olar ki, İranda faizsiz bank əməliyyatlarına qayıdış 1984-cü ilin mart ayında baş vermişdir. Amma daha öncə, 1979-cu ilin iyun ayında kredit institutları milliləşdirilmişdir.

İran İslam İnqilabından sonra Bankın fəaliyyəti şəriət qanunları əsasında həyata keçirilir. İranda İslam inqilabının baş verməsi ilə əlaqədar ölkədən küllü miqdarda (40 milyard dollara yaxın) pulun çıxarılması ilə əlaqədar olaraq 1979-ci ildən 1999-cu ilə qədər rialın dəyərli əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşmüşdür. İqtisadi inkişaf və dollar zonasından uzaqlaşma kimi səbəblərdən 1999-cu ildən etibarən rialın məzənnəsi sabitləşmişdir. 2002-ci ilədək İranın məzənnə siyasəti çoxmərhələli sistemə əsaslanırdı ki, burada dövlət və yarım-dövlət müəssisələri üstün tutulan məzənnədə (1750 rial = 1 dollar), özəl sektor isə bazar məzənnəsindən (8000 rial = 1 dollar) istifadə eləməli olurdu. Bu cür məzənnə siyasəti qeyri-bərabər rəqabət mühiti yaratdığından 2002-ci ilin mart ayından etibarən bu sistemi birləşmiş bazar məzənnəsi siyasəti əvəz etdi.

Müasir pul və kredit sistemi. İİR-in əsas pul sistemi İran rialıdır. Valyuta sistemi mübadilə məzənnəsinin ikitərəfliyi prinsipinə əsaslanmışdır. Belə, “neft” məzənnəsi təsbit edilmişdir (2000-ci ildə 17 500 rial 1 ABŞ dollarına görə), qeyri-neft əməliyyatları üçün isə üzən valyuta məzənnəsi istifadə olunur.

Neft dollarları xidmətlərin və malların idxalı, borcların ödənməsi və milli iqtisadiyyat çərçivəsinə layihə keçirilmələri üçün istifadə olunur. Adi ixracatçılar başqa üstünlüklərə malikdirlər. Belə ki, onlar ixracat hasilatının bir hissəsini depozit hesablarına yerləşdirə bilər və onları depozit sertifikatları ilə rəsmiləşdirə bilirlər. Depozit sertifikatları dövr edən qiymətli kağızlardır və Tehran valyuta birjasında satış üçün çıxarıla bilirlər.

İranın kredit sistemindəki ciddi dəyişikliklər 2000-ci ildə (1379-cu ildə müsəlmanlarda) müşahidə olunmuşdur: aprel ayında

İran hökuməti 1979-cu il İslam inqilabından sonra birinci dəfə xüsusi bankların fəaliyyətinə icazə vermək niyyətini bildirmişdir. Hökumətin banklarla bağlı siyasətinin qəti dəyişikliyi məclisin bank sektorunda dövlət monopoliyasının ləğv edilməsi haqqında qərarından sonra baş vermişdir.

Hökumət orqanlarının yeni qərarı əsas mövqələr (yer) dövlət sektoruna məxsus olan milli iqtisadiyyatın liberallaşmasına istiqamətlənmiş beş illik planın əsas istiqamətlərinə uyğun gəlir. 2000-2005-ci illərə hesablanmış plan qarşıda olduqca iddialı vəzifələr, məsələn, xüsusi investisiyaların orta illik artımını (8,5%), qoyur. Göstərilmiş müddət ərzində hazırda əmək qabiliyyəti olan əhalinin ümumi sayının 16% təşkil edən işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınmasına nail olmağa icazə verəcək 3,6 mln yeni iş yerlərinin yaradılması planlaşdırılmışdır.

Kommersiya banklarının nümayəndələrinin fikrincə ölkənin iqtisadi inkişafının beş illik planı haqqında qanunun 26 maddəsinin 25 bu və ya başqa ölçüdə ölkənin bank sisteminin təkmilləşdirilməsinə həsr edilmişdir. Plan üzrə xüsusi bankların yaradılması, həmçinin banklara 2 500 mlrd rial dövlət borcunu ödəmə, dövlətin banklardan 4 500 mlrd rial məbləğində dövlət borcu üzrə istiqraz və rəqələrinin alınması nəzərdə tutulmuşdur.

Konstitusiyanın müddəalarını rəhbər tutaraq, hökumət ilk əvvəl özəl sektorun bankların nizamnamə kapitalında iştirakı mümkünlüyünü 49% kimi çatdırmaq niyyətində olmuşdur, lakin, məclis, mövcud olan bank institutlarının özəlləşdirilməsi üçün yol açan, tamamilə xüsusi bankların yaradılmasını bəyənmişdir. Xüsusi sektorun bank biznesində iştirakı artıq İİR ərazisində yaradılan azad ticarət zonalarında icazə verilmişdir. Ölkənin başqa rayonlarında xüsusi qeyri-bank kredit institutlarının fəaliyyəti inkişaf etdirilir.

Qoyulmuş məqsədlərin yerinə yetirilməsi yolunda İranın valyuta əmanətinin artması və eyni zamanda xarici banklar qarşısında valyuta öhdəliklərinin hesabdan çıxarılması baş verir. 1999-cu ilin sonunda İranın xarici banklara əmanət qoyuluşları ilin

əvvəli ilə müqayisədə təxminən üçdə bir hissəyə qalxmış və 8 118 mlrd dollardan ibarət olmuşdur .

2000-ci ildə ticarətin liberallaşdırılması məqsədilə Mərkəzi bank valyuta əməliyyatlarının qismən sadələşdirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etdi. Xarici valyutada xüsusi məzənnənin istifadəsi ilə 5 milyon dollara kimi məbləğdə İran bankları vasitəsilə həyata keçirilən sazişlərə icazə verilmişdir. Valyuta qanunvericiliyinin yenidən baxılmasından ən çox xarici turistlər udur, çünki bu vaxta kimi onlar valyutanı rəsmi, açıq-aydın sərfəli olmayan məzənnə ilə mübadilə etmək məcbur idilər.

İqtisadiyyatın orta liberallaşma siyasətinin ilkin nəticələri beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsinin ayrı-ayrı faktları ilə təsdiqlənir. “Deutsche Bank”-ın başçılıq etdiyi Avropa banklarının konsorsiumu, 2000-ci ildə 530 mln dollar məbləğində İran neft kimya şirkəti olan “NIDC” üçün kredit xəttini açmışdır. (ixracatın sığortalanması üzrə borc alman, fransız və italyan dövlət agentləri tərəfindən təmin edilir).

2000-ci ilin iyun ayında “Kanadanın ticarətin təşviqi təşkilatı” “Tacarət İran” bankına 8,5 il müddətinə 36 mln dollar məbləğində borc vermişdir. Müqavilənin imzalanması mərasimində rəsmi şəxslər arasında həmçinin İran ilə əməkdaşlığa hazır olmasını ifadə edən “Ceneral elektrik” şirkətinin nümayəndələri iştirak edirdi.

“İrana investisiyalar - 2000” adlı beynəlxalq konfransda çıxış edərək, İranın Mərkəzi bankının başçısı M.Nurbaxa bildirdi ki, İranın valyuta-maliyyə vəziyyəti sabitləşir, bir sıra makroiqtisadi göstəricilərin müsbət dəyişmə dinamikası müşahidə edilir. Belə, ölkənin xarici borcu davamlı olaraq azalmağa davam edir, o dövrdə onun həcmi 10,4 mlrd dollar təşkil etdi. Bu ÜDM 10%-dən daha azdır və dünya standartlarına görə bu yaxşı göstəricidir.

İranın bank sisteminin təkrar kapitallaşması neftin ixracatından planlaşdırıldıqdan artıq əldə olunan gəlir gətirir. Hökumət neftin ixracatından planlaşdırıldıqdan artıq əldə olunan gəlirdən formalaşan neft ehtiyat fondundan 800 mlrd rialın qeyri-neft ixracatının “sıçrayışının” genişləndirilməsi və təmin edilməsi

məqsədlə İxracatın inkişafı bankına verilməsini bəyənmişdir. Bu məbləğin köçürülməsinə qədər İxracatın inkişafı bankının kapitalı cəmi 34 mlrd rial təşkil edirdi.

Kapitalın dəfələrlə artımı nəticəsində Bank indi ixracatçıların daha böyük sayına kredit verə biləcək. Bununla İran sənaye məhsullarının ixracatçıları bu banka kredit üçün müraciət edərkən prioritet (birincilik) əldə edəcəklər. Eyni zamanda İranın Mərkəzi bankında ölkənin banklarına maşın və avadanlıq, həmçinin xammal idxalçılarına valyuta ilə²⁵ kreditlərin verilməsi icazəsinin verilməsi məsələsi müzakirə edilir.

İranın valyuta-maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşması banklararası münasibətlərin inkişafına, dünya maliyyə bazarlarına daha geniş daxil olma imkanına ümid etmək üçün əsas verir. 2002-ci ildə 1000 ən iri bankların siyahısına ilk dəfə bir İran bankı daxil oldu. *Bank Keshavarzi* reytingdə 212-ci yerdə idi.

Daha iri xarici investorlar arasında İran iqtisadiyyatına neft qaz sahəsi ilə məşğul olan “Totalfina- Elf” (Fransa), “Petronas” (Malayziya), “ENİ” və “Acip” (İtaliya), “Royal Datç Şell” (İngiltərə/Hollandiya) şirkətlərinin adlarını çəkmək olar.

İİR Mərkəzi bankı 2002-ci ildə ilk dəfə gəlirliyi müvafiq olaraq 8,75% və 7,75% təşkil edən iki növ İran DQİV-nin (avrobondlarının) buraxılışını və Avropada satışını həyata keçirmişdir. Bu məsələdə ABŞ müxalif mövqe tutmasına baxmayaraq, Ümumdünya bankı İrana yeni borcun ayrılması haqda öz planlarını elan etdi.

İİRMB bir sıra beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir. İran İslam Respublikası İslam İnkişaf Bankının fəal üzvlərindən biri olduğundan İİRMB-nin onunla çox yaxın əlaqələri var.

İİRMB-nin Sədri İranın Beynəlxalq Valyuta Fondundakı Müdiri olaraq çıxış edir.

İİRMB Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının illik toplantılarında müşahidəçi statusunda iştirak edir.

Bundan əlavə İİRMB Dünya Bankı ilə yaxın əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir.

İran İslam Respublikası 2000-2003-cü illərdə bank işi inkişafının dünya tendensiyaları və onun ölkə iqtisadiyyatında rolunun artırılmasına uyğun olaraq kredit sisteminin dəyişdirilməsinə istiqamətlənən cəhdlər göstərmişdir. İslam prinsiplərinə əsaslanan, o, daima ənənələr və dünya pul-maliyyə bazarına çıxışı təmin edən kredit-maliyyə institutlarının kifayət qədər geniş şəbəkəsini əldə etmək zəruriliyi arasında kompromis axtarışını tələb edir. Bu ölkənin satıla bilən neft aktivlərinə əsaslanan pul sistemi bəzi xüsusiyyətlərə malikdir. Hazırda İranın Mərkəzi bankı bəzi hallarda ilkin kapitalın formalaşması üçün vasitələr təqdim edərək xüsusi bankların yaranmasını təşviq edir.

İran İslam Respublikasında keçirilən yeni pul-kredit siyasəti kifayət qədər səmərəliliyini göstərdi. 2001-ci ildə ki inflyasiya 12,6 % təşkil edirdi. Son illərdə ölkənin borc yükü xeyli azalmışdır. Əgər 1995-1996-cı illərdə dövlət borcu 22 mlrd ABŞ dollarına bərabər idisə, 2000-2001-ci illərdə borcun həcmi 8 mlrd kimi azalmışdır.

Qeyd etmək vacibdir ki, bu dövrdə yüngül sənayenin (9,6%) artma tempi neft qolunun (9,7%) artması tempinə yaxınlaşmışdır. İxracat yönümlü qeyri-neft sahələrinin inkişafı milli iqtisadiyyatın strateji məsələlərindən biri olur.

ÜDM artımı gözlənilən nəticələri üstələdi və 2000-ci ildə 4,5% təşkil etdiyi halda 2001-ci ildə 5,9% təşkil etmişdir. Nəticədə, banklarda iqtisadiyyatın özəl (31, 3%) və dövlət (31,6 %) sektorları hesabına depozit bazasının artımı baş verdi. Bundan başqa, hökumət banklara öz borcunu ödədi, bu da onların ehtiyat bazasının əlavə artımına səbəb olmuşdur. Yalnız hələ Mərkəzi banka 2000-2001-ci illərdə o, 869 ABŞ dolları qaytarmış, həmçinin başqa bank kapitallarının formalaşmasına kömək göstərdi.

Bəzi islam ölkələri, o cümlədən İran, Pakistan və Sudan, 20-ci əsrin 80-90-cı illərində borc münasibətlərinin orta əsr

traktovkasına qayıtmış və kredit sistemində (*IFBL-Interest-Free Banking*) faiz rolunu azaltmışdılar.

İranda daha çox *İstaltment Sales* (məhlətlə satış) müqaviləsi inkişaf etmişdir, hansı ki, 1995-ci ildə 45,0% təşkil etdiyi halda 1998-ci ildə 56,1 % təşkil edirdi. Bank xammal və materiallar, təchizatlar və istehsal üçün başqa vacib əsas və dövriyyə vasitələri almaq, və borc alanlara qısamüddətli, ortamüddətli və uzunmüddətli əsaslarda hissə-hissə satmaq səlahiyyətinə malikdir. Satışın və alışı təşəbbüsü istehsalçıya və alıcıya məxsusdur, bank üçün bu əməliyyat maliyyə əməliyyatıdır. Lakin, belə əməliyyatda banklar yalnız kreditli deyil, həmçinin biznes-risklərini də daşıyır. Sahibkarlıq risklərinin azaldılması məqsədilə müştərilər öz müəssisələrinə hissə-hissə ödəməklə alınan malların istifadəsini qiymətləndirən bank işçilərini buraxmağa borcludurlar. Qanunvericiliyə görə bu müqavilə növü ticarətdən başqa bütün sahələrdə istifadə oluna bilər.

İranda ilk dövlət bankı olan Bank Melli İran 1927-ci ildə təsis olunmuşdur. Bankın əsas vəzifələri hökumətin maliyyə əməliyyatlarının dəstəklənməsi və İranın milli valyutasının (rial və tümən) çapı və dövriyyəyə buraxılması olmuşdur. Bank Melli İran 33 ildən artıq müddət ərzində İran rialının dəyərini dəstəkləməklə İranın mərkəzi bankı kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1960-cı ilin avqust ayında İran hökuməti İran Mərkəzi Bankını təsis edərək Bank Melli İran-da olan mərkəzi bank öhdəliklərini alaraq İran Mərkəzi Bankına vermişdir. 1979-cu ildə İranda İslam İnqilabın baş verməsi ilə İran Mərkəzi Bankının adı dəyişdirilərək “İran İslam Respublikası Mərkəzi Bankı” qoyulmuşdur. Bu tarixdən etibarən İranda monetar və kredit siyasətləri İranın Pul və Bank Qanunu (1979), Bankların Milliləşdirilməsi Qanunu (1979), Banklar Administrasiyası Haqqında Qanun (1979) və Faizsiz Bankçılıq Haqqında Qanun (1983) əsasında tərtib və icra olunur.

İİRMB aşağıdakı funksiyaların yerinə yetirilməsinə görə cavabdehdir:

- ◆ Əskinaz və sikkələrin buraxılması;

- ◆ Bank və kredit təşkilatlarının fəaliyyətlərinə nəzarət;
- ◆ Xarici valyuta siyasəti və əməliyyatlarının tərtibi və tənzimlənməsi;
- ◆ Qızıl əməliyyatlarının tənzimlənməsi;
- ◆ Milli valyuta axınının formalaşdırılması və tənzimlənməsi.

Hökumətin bankı olaraq İİRMB hökumət hesablarını, dövlət müəssisələri və təşkilatlarına verilən qrant və kreditlərin saxlanması üçün səlahiyyətləndirilmişdir.

İİRMB aşağıdakı orqanlardan ibarətdir:

- ◆ Baş Məclis;
- ◆ Monetar və Kredit Şurası;
- ◆ İdarə Heyəti;
- ◆ Not Ehtiyatlarına Nəzarət Şurası;
- ◆ Müşahidə Şurası.

İdarə Heyəti Sədr, sədr müavini, baş katib və 3 vitse-sədrdən ibarətdir.

Milli Cəvahirat Xəzinəsi - İİRMB-nin Baş Ofisində yerləşir. Xəzinədə dünyada məşhur olan bir çox daş-qaşların kolleksiyası toplanmaqdadır.

İİRMB bir sıra beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir. İran İslam Respublikası İslam İnkişaf Bankının fəal üzvlərindən biri olduğundan İİRMB-nin onunla çox yaxın əlaqələri var.

İİRMB-nin Sədri İranın Beynəlxalq Valyuta Fondundakı Müdiri olaraq çıxış edir.

İİRMB Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının illik toplantılarında müşahidəçi statusunda iştirak edir.

Bundan əlavə İİRMB Dünya Bankı ilə yaxın əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir.

FƏSİL XII. RUSİYA FEDERASIYASININ PUL – KREDİT SİSTEMİ

“Rubl” sözünün etimologiyası ilə bağlı əsas versiyası bu sözün “rubit” (“doğramaq”) felindən yaranmasıdır. Rubl gümüş metaldan doğranan parçaya deyilirdi. Rublun rəsmi simvolu olmadığından abbreviyaturası olan “руб” geniş istifadə olunur.

Rubl on altıncı əsrdən başlayaraq Rusiyanın milli pul vahidi olaraq qəbul edilmişdir. 1897-ci ildən etibarən Rusiya qızıl standartına keçmişdir. Bu proses 1914-cü ilə qədər davam etmişdir. 1917-ci il Oktyabr inqilabından sonra rubl Sovet İttifaqına girən bütün ölkələr üçün yeganə bir pul vahidi olaraq qəbul edilmişdir. 1991-ci ildə Sovet İttifaqın dağılması ilə rubl Rusiyanın pul vahidi olaraq qəbul edildi. Lakin Rusiya rublu bu günədək dəyərini sürətlə itirməyə başlamışdır.

Birinci rubl (Qədimdən - 31 dekabr 1921-ci ilədək) – Rubl təxminən 500 illik bir dövrdə Rusiyanın valyutası olmuşdur. 1704-cü ildə valyuta islahatı keçirən I Pyotr rublu standartlaşdırmışdır. 1710-cu ildən isə rublun xırda pulu olan kopeyka buraxılmağa başlandı (1 rubl = 100 kopeyka). I Dünya Müharibəsinin başlaması ilə qızıl standartının tətbiqi dayandırıldı və rublun dəyəri düşdü. Nəticədə 1920-ci illərin əvvəllərində ölkə hiperinflasiya ilə üzləşirdi.

İkinci rubl (1 yanvar 1922 – 31 dekabr 1922) – Çervonetsin buraxıldığı 1922-ci ildə ilk dəfə denominasiya oldu (1 yeni rubl = 10 000 köhnə rubl).

Üçüncü rubl (1 yanvar 1923 – 6 mart 1924) – 1923-cü ildə baş verən təkrar denominasiyada da (1:100) yalnız kağız pullar çap olunmuşdur. Bu rublun tədavüldə olduğu dövrdə Sovet İttifaqının ilk valyutası buraxıldı.

Dördüncü (Qızıl) rubl (7 mart 1924 – 1947) – 1924-cü ildə baş verən denominasiya nəticəsində “qızıl” rubl buraxıldı (1 yeni rubl = 50000 köhnə rubl).

Beşinci rubl (1947 – 1961) – II Dünya Müharibəsindən sonra Sovet Hökuməti dövriyyədəki pul kütləsini azaltmaq məqsədilə müsadirəedici denominasiya keçirdi (1 yeni rubl = 10 köhnə rubl). Bu yalnız kağız pullara təsir etdi.

Altıncı rubl (1961 – 31 dekabr 1997) – Bu 1947-ci ildə keçirilən denominasiyanın eyni şərtlərlə təkrarı idi. 1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə rubl Rusiya Federasiyasının valyutası olmağa davam etdi. Rusiya Bankı tərəfindən yeni rubllar 1993-cü ildə buraxıldı. 90-cı illərdə baş verən hiperinflasiya dövründə rublun dəyəri əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşdü.

Yeddinci rubl (1 yanvar 1998 - indiyədək) – 1998-ci ildə baş verən denominasiya (1 yeni rubl = 1000 köhnə rubl) fundamental iqtisadi problemləri həll etmədi. Rusiyada maliyyə böhranın baş verməsi ilə 1998-ci ilin avqustundan rubl dollar qarşısında 70% dəyər itirdi.

Rusiyanın pul sisteminin hüquqi əsası 12 aprel 1995-ci ildə qəbul edilən Mərkəzi Bank haqqında Qanun təşkil edir. Rusiyanın rəsmi pul vahidi rubl qəbul edilmişdir. Rusiya Federasiyasının tədavülündə rubl xaricində başqa pul vahidlərinin istifadəsi qanunla tənzimlənir. Rubl dəyərinin qızıla və ya başqa qiymətli əşyalara olan qarşılığı qanunda müəyyən edilməmişdir. Tədavüldə nağd pul emissiyasına və onların təşkilinə, tədavülə çıxarılmasına yalnız Mərkəzi Bank səlahiyyətlidir.

1917-ci ilə qədər Rusiyada kredit sistemi kapitalist iqtisadiyyatının şərtləri çərçivəsində inkişaf etmişdir. Bu dövrdə quruluşuna, funksiyalarına və əməliyyatlarına görə Rusiya kredit sistemi inkişaf etmiş kapitalist ölkələrinin modelinə yaxın idi. Rusiya imperiyasının kredit sistemi aşağıdakı qurumlardan ibarət idi:

- Dövlət Bankı;
- Kommersiya bankları;
- İxtisaslaşdırılmış kredit təşkilatları (sığorta şirkətləri, kredit kooperasiyaları)

1917-ci il Oktyabr inqilabından sonra Rusiyada bütün kredit təşkilatları dövlətləşdirildi. 1925-ci ildə kredit sistemi aşağıdakı qurumlardan ibarət idi:

1. Dövlət Bankı;
2. Kommersiya bankları;
 - 2.1. Səhmdar cəmiyyətli banklar;
 - 2.2. Kooperasiya bankları;
 - 2.3. Kommunal bank;
 - 2.4. Mərkəzi kənd təsərrüfatı bankları və respublika kənd təsərrüfatı

Bankları;

3. İxtisaslaşdırılmış kredit maliyyə təşkilatları;
 - 3.1. kənd təsərrüfatı kredit cəmiyyəti;
 - 3.2. kredit kooperativləri;
 - 3.3. yardımçı əmanət kredit qurumları;
 - 3.4. əmanət kassaları;

1930-cü ildə SSRİ kredit sisteminin quruluşu kredit islahatları nəticəsində tamamilə yenidən quruldu. SSRİ-nin kredit sistemi inzibati- komanda idarəetmə sisteminin qanunlarına uyğun olaraq quruldu:

- Dövlət Bankı;
- Tikinti Bankı;
- Xarici Ticarət Bankı;

1980-ci ilin ortalarına qədər faiz mexanizminin çalışmaması, yəni kreditlərin böyük hissəsinin ikinci büdcə vəsaiti rolu oynaması ölkənin bank sistemini ciddi problemlərlə üz-üzə qoydu. Nəticədə verilən kreditlərin əksəriyyəti hökumət qərarları ilə silinirdi. Buna görə də kredit sisteminin ciddi islahatlara ehtiyacı vardı. 1986-cı ildə ixtisaslaşdırılmış sahə bankları qurulmağa başlandı.

- Dövlət Bankı;
- Sənaye Tikinti Bankı;
- Əmanət Bankı;
- Xarici İqtisadi Əlaqələr Bankı;

1990-ci ildə SSRİ Ali Soveti "Bank və bankların fəaliyyəti haqqında" Qanun qəbul etdi. Qanuna görə, kommertiya banklarına depozit, kredit siyasətini və faiz dərəcələrini sərbəst şəkildə müəyyən etməyə icazə verildi. Bundan başqa, kommertiya banklarına valyuta əməliyyatı aparılmasına da izin verildi. 1997-ci ildə Rusiyanın kredit sisteminin quruluşu aşağıdakı kimi olmuşdur:

- RF Mərkəzi bankı;
- Bank sistemi;
- Kommertiya bankları;
- Əmanət Bankı;
- İxtisaslaşdırılmış kredit qurumları sayılmayan maliyyə institutları:

- sığorta şirkətləri;
- investisiya fondları;
- lizinq və b.

1921-ci ildə RSFSR-in Dövlət Bankı, 1923-cü ildən isə SSRİ Dövlət Bankı kimi fəaliyyət göstərirdi. 13 iyul 1990-cı ildə SSRİ Dövlət Bankının Rusiya Respublika Bankı əsasında RSFSR Ali Şurasına hesabat verən RSFSR Dövlət Bankı yaradılmışdır. Bu Rusiya Mərkəzi Bankının yaradılma tarixi hesab edilir. 20 dekabr 1991-ci ildə SSRİ Dövlət Bankı ləğv olunaraq bütün aktiv və passivləri, həmçinin Rusiya ərazisində olan əmlakı RSFSR Mərkəzi Bankına verilmişdir. 1991-ci ildən adını dəyişərək Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı adı altında fəaliyyətini davam etdirməkdədir. 1991-1992-ci illərdə Rusiya Mərkəzi Bankın nəzarəti altında xüsusi bankların kommertiya filialları əsasında kommertiya bankları yaradılmışdır. Bank rubla qarşı valyuta mübadiləsini müəyyən edir və valyuta bazarını yaradaraq valyutanın alqı-satqısını aparmağa başlayır. 1992-ci ildə Mərkəzi Bank dövlət büdcəsinin kassa əməliyyatlarının aparılması funksiyasını yeni yaradılan Federal Xəzinədarlığa ötürülmüşdür. 1992-1995-ci illərdə Mərkəzi Bank kommertiya banklarının fəaliyyətinə

nəzarət və yoxlama sistemi, valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti sistemləri yaratmışdır.

Rusiyanın valyuta sistemi. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində Rusiyanın valyuta sistemi Yamayka valyuta sisteminin struktur prinsipləri nəzərə alınmaqla formalaşır. 1992-ci ilin iyul ayında BVF-yə daxil olarkən Rusiya Yamayka valyuta sisteminin struktur prinsiplərini yerinə yetirmək öhdəliyini götürmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ Bretton-Vud konfransında (1994-cü il), BVF və BYİB haqqında sazişin işlənilib hazırlanmasında iştirak etmiş, lakin nə fonda, nə də banka daxil olmamışdır.

Rusiyada əsas milli valyuta 1993-cü ildə SSRİ rublu əvəzinə dövriyyəyə buraxılmış rus rubludur.

1992-ci ilin iyul ayından başlayaraq Rusiyada rublun ABŞ dollarına münasibətdə rəsmi kursu tətbiq edilmişdir, həmin kurs Moskva banklararası valyuta birjasında müəyyən edilir.

1990-cı illərin əvvəllərində Rusiyada valyuta bazarının strukturu formalaşmağa başladı, həmin struktur valyuta birjalrı və RF MB (ölkədə valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti orqanı kimi) başda olmaqla ikisəviyyəli bank sistemi ilə təmsil olunmuşdur.

Xarici valyuta və xarici valyuta ilə ifadə olunmuş, rezidentlərə məxsus qiymətli kağızların icbari köçürülməsi, idxalı və ixracı, göndərilməsi qaydasının müəyyən edilməsi məsələlərinin həlli, yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinə, səlahiyyətli bankların açıq valyuta mövqeyi limitini dəyişməklə valyuta tənzimlənməsi üzrə tədbirlərin görülməsi, Rusiyanın əsas valyuta birjalarında (Moskva və Sankt-Peterburqda) valyuta müdaxilələrinin həyata keçirilməsi, ən başlıcası isə Rusiya kommersiya banklarının fəaliyyətinin valyuta lisenziyalaşdırılması yalnız Rusiya Bankının səlahiyyətinə daxil olan məsələlərdir.

Daxili valyuta lisenziyası almış banklar yalnız MDB iştirakçısı olan dövlətlərin səlahiyyətli bankları, həmçinin SSRİ-

nin sabiq xarici bankları ilə birbaşa müxbir münasibətləri qura bilər.

Genişləndirilmiş valyuta lisenziyasına malik olan banklar daxili valyuta lisenziyası almış bankların həyata keçirdiyi əməliyyatları apara bilər. Lakin onlar, bundan əlavə, lisenziyada göstərilmiş miqdar dairəsində xarici banklarla müxbir münasibətləri qura bilər.

Baş valyuta lisenziyası banklara daha geniş səlahiyyətlər verir. Baş valyuta lisenziyasına malik olan banklar lisenziyada göstərilmiş bütün növ valyuta əməliyyatlarını həyata keçirmək hüququna malikdir. Bundan əlavə, qeyd edilən lisenziya xaricdə bankın filiallarını açmağa və qeyri-rezident kredit təşkilatlarının nizamnamə kapitalının bir hissəsini əldə etməyə imkan verir.

Valyuta birjaları Rusiya valyuta bazarının təşkilində mühüm rol oynayır. İşgüzar silsilənin pisləşməsi və konyunktur dəyişmələri şəraitində valyuta bazarının təşkilində valyuta birjalarının rolu xüsusilə nəzərə çarpdı.

1998-ci ilin avqust böhranı nəticəsində MBVB-in işi yenidən təşkil edildi. Burada 6 oktyabr 1998-ci ildən etibarən iki hərrac sessiyası rejiminə keçid baş verdi. Arbitraj əməliyyatlarını həyata keçirməyə imkan verməyən yeni hərrac rejimi tənzimləyici rolunda çıxış edərək Rusiya valyuta bazarını əhəmiyyətli dərəcədə sabitləşdirdi.

Rusiya valyuta bazarında pul axımlarının hərəkəti aşağıdakılar vasitəsilə həyata keçirilir:

1. valyuta əməliyyatları;
2. əmtəə və xidmətlərin alqı-satqısının valyuta-kredit və hesablaşma təminatı;
3. qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlar;
4. xarici investisiyalar.

Milli valyuta sisteminin mühüm xüsusiyyəti onun milli pul vahidinin mübadilə kursu rejimidir.

Rusiyanın bazar iqtisadiyyatına keçməsi şəraitində rublun vahid «üzən» valyuta kursu tətbiq edildi. Lakin, ölkə

iqtiadiyyatının idxaldan ciddi asılılığı rublun kursunun aşağı düşməsinə və Rusiya bazarının idxal edilmiş mallarla doldurulması probleminin kəskinləşməsinə gətirib çıxardı. Nəticədə ixrac azaldı, inflyasiya isə gücləndi.

Valyuta bazarındakı vəziyyəti sabitləşdirmək məqsədi ilə dövlət öz tənzimləyici rolunu gücləndirdi.

6 iyul 1995-ci ildə Rusiya Bankı və RF Hökuməti valyuta dəhlizi, yəni birja və banklararası valyuta bazarlarında rublun cari mübadilə kursunun dəyişmə hədləri rejimini tətbiq etdi. Dollara münasibətdə rublun valyuta kursunun enib-qalxmasının qəti müəyyən olunmuş hədd qiymətləri Rusiya Bankı tərəfindən valyuta bazarına müdaxilələr vasitəsilə saxlanılırdı.

Bu tədbir nəticəsində valyuta kursu uzun müddət ərzində nəzərdə tutulduğundan əhəmiyyətli dərəcədə uzaqlaşmırdı, ayrı-ayrı dövrlərdə isə hətta dolların kursunun rubla münasibətdə aşağı düşməsi müşahidə olunurdu.

1997-ci ilin oktyabrında Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində baş vermiş maliyyə böhranı Rusiyanın daxili valyuta bazarına güclü təsir göstərmiş əsas hadisə oldu. Böhran nəticəsində xeyli məbləğdə kapitalın inkişaf etməkdə olan bazarlara malik ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrin dövlət kağızlarına yerləşməsi baş verdi. Rusiya hökumətinin qısamüddətli dövlət istiqrazlarında yerləşdirilmiş xarici kapitalın geriyyə axını başladı.

Vəsaitlərin əhəmiyyətli dərəcədə çıxarılması və xarici valyutaya tələbatın artması nəticəsində valyuta bazarında rublun qiymətdən düşməsi gözlənilməyə başladı. Rusiya Bankı müəyyən tədbirlər görsə də, onlar kifayət etmədi və nəticədə 17 avqust 1998-ci il tarixdə dollara münasibətdə rublun kursunu bir dollar üçün 6-9,5 rubl həddində müəyyənləşdirməklə siyasi valyuta dəhlizindən imtina etdi.

Dövlət istiqrazları bazarının yenidən formalaşması və qeyri-rezidentlərin vəsaitlərinin qaytarılmasına 30-günlük moratori elan edilməsi ilə eyni zamanda həyata keçirilmiş bu tədbir nəticəsində

Rusiya valyuta bazarının sabitliyi pozuldu və rublun valyuta kursu əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşdü.

Rusiya valyuta bazarını qismən sabitləşdirmək məqsədi ilə Rusiya Bankı 1999-cu ildə rublun «üzən» valyuta kursu rejiminə keçdi. Həmin rejim bu gün də qüvvədədir.

Sovet İttifaqı 1991-ci ildə süquta uğradıqdan sonra Rusiya Federasiyasının pul sistemi Mərkəzi Bank (Rusiya Bankı) haqqında Federal Qanuna uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Bu qanun pul sisteminin hüquqi əsaslarını müəyyən etmişdir:

1. Rusiya Federasiyasının rəsmi pul vahidi rubldur;
2. Rusiya Federasiyası ərazisində digər pul vahidlərinin tətbiqi qadağandır;
3. Rublun qızıla nisbəti qanunla müəyyən olunmamışdır;
4. Rublun xarici pul vahidlərinə nisbətən rəsmi kursu RF MB tərəfindən müəyyən olunur;
5. Rusiya Bankı Rusiya Federasiyası ərazisində nağd pulun emissiyasını həyata keçirmək, onun dövriyyəsinə təşkil etmək və dövriyyədən çıxarmaq müstəsna hüququna malikdir;
6. Rusiya Bankının bütün aktivləri ilə təmin edilən banknotlar və metal sikkələr qanuni ödəmə qüvvəsinə malik olan pul növləridir;
7. kredit idarələri üçün nağd pulların saxlanma, daşınma və inkassasiya qaydalarının müəyyən edilməsi;
8. Banknot və sikkələrin nümunələri Rusiya Bankı tərəfindən təsdiq edilir;
9. Rusiya ərazisində nağd (banknotlar və sikkələr) və nağdsız (kredit idarələrində olan hesablardakı vəsaitlər şəklində) pullar fəaliyyət göstərir;
10. Nağd pullar emissiya icacəsi əsasında dövriyyəyə buraxılır. Emissiya icazəsi pul banknotları və sikkələrin ehtiyat fondları hesabına RF MB-yə dövriyyə kassasını qüvvətləndirmək hüququ verən sənəddir.

RUSIYA MƏRKƏZİ BANKI. Tarix: Rusiya Federasiyası Mərkəzi Bankının tarixi 1860-cı ildə çar Aleksandr II tərəfindən

Dövlət Kommersiya Bankının yenidən qurulması əsasında Rusiya Dövlət Bankını yaradılmasından başlayır. 27 dekabr 1917-ci ildə inqilab nəticəsində hakimiyyətə gələn sovet hökuməti “Kommersiya bankların milliyələşdirilməsi haqqında sərəncam” qəbul etmişdir. Bütün səhmdar kommersiya bankları milliləşdirilməklə Rusiya Dövlət Bankı ilə birləşərək RSFSR-in Milli Bankı yaradılmışdır.

1921-ci ildə RSFSR-in Dövlət Bankı, 1923-cü ildən isə SSRİ Dövlət Bankı kimi fəaliyyət göstərirdi. 13 iyul 1990-cı ildə SSRİ Dövlət Bankının Rusiya Respublika Bankı əsasında RSFSR Ali Şurasına hesabat verən RSFSR Dövlət Bankı yaradılmışdır. Bu Rusiya Mərkəzi Bankının yaradılma tarixi hesab edilir. 20 dekabr 1991-ci ildə SSRİ Dövlət Bankı ləğv olunaraq bütün aktiv və passivləri, həmçinin Rusiya ərazisində olan əmlakı RSFSR Mərkəzi Bankına verilmişdir. 1991-ci ildən adını dəyişərək Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı adı altında fəaliyyətini davam etdirməkdədir. 1991-1992-ci illərdə Rusiya Mərkəzi Bankın nəzarəti altında xüsusi bankların kommersiya filialları əsasında kommersiya bankları yaradılmışdır. Bank rubla qarşı valyuta mübadiləsini müəyyən edir və valyuta bazarını yaradaraq valyutanın alqı-satqısını aparmağa başlayır. 1992-ci ildə Mərkəzi Bank dövlət büdcəsinin kassa əməliyyatlarının aparılması funksiyasını yeni yaradılan Federal Xəzinədarlığa ötürülmüşdür. 1992-1995-ci illərdə Mərkəzi Bank kommersiya banklarının fəaliyyətinə nəzarət və yoxlama sistemi, valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti sistemləri yaratmışdır. 1995-ci ildən başlayaraq Mərkəzi Bank birbaşa kreditlərin ayrılması yolu ilə dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsini və iqtisadiyyatın inkişafına mərkəzləşdirilmiş məqsədyönlü kreditlərin ayrılmasını dayandırmışdır.

Müasir dönmə Rusiya Mərkəzi Bankı. 1995-ci ildən başlayaraq Mərkəzi Bank birbaşa kreditlərin ayrılması yolu ilə dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsini və iqtisadiyyatın inkişafına mərkəzləşdirilmiş məqsədyönlü kreditlərin ayrılmasını dayandırmışdır.

Bankın həyata keçirdiyi əsas funksiyalar aşağıdakılardır:

- Milli valyutanın sabitliyinin qorunub saxlanması;
- Pul nişanlarının buraxılması və tədavüldən çıxarılması;
- Rusiya Federasiyası hökuməti ilə birgə maliyyə-kredit siyasətini hazırlanması və həyata keçirilməsi və s.

Rusiya Mərkəzi Bankı 27 təşkilati strukturundan ibarətdir. Burada 79 ərazi bölməsi və 623 kassa-hesablaşma mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Mərkəzi Bank Direktorlar Şurası tərəfindən idarə olunur. Şura İdarə Heyətinin sədri daxil olmaqla 12 üzvdən ibarətdir. Şuranın üzvləri Dövlət Duması tərəfindən 4 il müddətinə təyin edilir. Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin Sədri Dövlət Duması tərəfindən Prezidentin təklifi əsasında təyin edilir. Dövlət Duması Mərkəzi Bankın Sədrini tutduğu vəzifədən azad etmək hüququna malikdir.

Mərkəzi Bankın yanında Milli Bank Şurası fəaliyyət göstərir. Şuranın Federal Assambleya palatalarının, Prezidentin, Rusiya Federasiyası hökumətinin, Rusiya Mərkəzi Bankının nümayəndələri, ekspertlər və digər kredit təşkilatların təmsilçilərindən ibarətdir. Bank Şurası Direktorlar Şurası tərəfindən təqdim olunan Mərkəzi Bankın illik hesabatlarına baxılması; kapital qoyuluşunun ümumi həcmnin təsdiq edilməsi; Bank işçilərinin pensiya təminatının, sosial və tibbi sığortaları üçün ayrılan xərclərin ümumi həcmi təsdiq etmə funksiyasına malikdir.

RF hökuməti RF MB ilə birlikdə iqtisadi siyasətin, o cümlədən pul və kredit siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Mərkəzi Bank tərəfindən iqtisadiyyatın pul-kredit tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatında qəbul edilmiş vasitələr yolu ilə həyata keçirilir: kommersiya banklarının kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin, ehtiyat tələblərinin dəyişdirilməsi və açıq bazarda əməliyyatların aparılması. Mərkəzi Bank pul kütləsinin miqdarını və artım tempini tənzimləyir.

Emissiya-kassa tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi, kredit təşkilatlarına, həmçinin müəssisəyə təşkilatlara kassa xidmətinin göstərilməsi üçün Mərkəzi Bankın baş ərazi idarələrində,

hesablama-kassa mərkəzlərində nağd pulların qəbulu və verilməsi üzrə döviyyə kassaları və pul biletləri və sikkələrin ehtiyat fondu mövcuddur.

Rusiya Bankı haqqında Qanunun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq bu idarə Rusiya Federasiyasının əsas bankıdır və onun mülkiyyətindədir. Rusiya Bankının hüquqi statusunun öz xüsusiyyətləri var. Bu bank, bir tərəfdən, hüquqi şəxsdir və kommersiya bankları və dövlətlə (büdcə ilə) müəyyən mülki-hüquqi sövdələşmələr həyata keçirə bilər. Digər tərəfdən, ona Rusiyanın pul-kredit sisteminin idarə edilməsi sahəsində geniş səlahiyyət verilmişdir. Beləliklə, Rusiya Bankı ikili hüquqi mahiyyətə malikdir.

RF Mərkəzi Bankının sahibkarlıq fəaliyyətinə yönəlmiş səlahiyyətlər Rusiya Bankı haqqında Qanunun 45-47-ci maddələri ilə müəyyən edilmişdir. Həmin maddələrə əsasən, Rusiya Bankının hüquqları aşağıdakılardır:

1. qiymətli kağızlar və digər aktivlərlə təmin etmək şərti ilə ən çoxu bir il müddətinə kredit vermək;

2. qanunla müəyyən olunmuş şərtlərlə çekləri və barat veksellərini, həmçinin dövlət qiymətli kağızları və istiqraz vərəqələrini almaq və satmaq;

3. təminat və zəmanət vermək;

4. qanunla nəzərdə tutulmuş digər kommersiya əməliyyatlarını həyata keçirmək.

Eyni zamanda Rusiya Bankı haqqında Qanunun 3-cü maddəsinə uyğun olaraq bankın fəaliyyətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

1. rublun qorunması və sabitliyinin təmin edilməsi, o cümlədən xarici valyutalara münasibətdə rublun alıcılıq qabiliyyətinin saxlanılması;

2. RF-nin bank sisteminin inkişafı və möhkəmləndirilməsi;

3. hesablaşmalar sisteminin effektiv və fasiləsiz işləməsinin təmin edilməsi;

4. Rusiya Bankı mənfəət qazanmaq naminə fəaliyyət göstərmir.

Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün Rusiya Bankı Qanunun 4-cü maddəsində əks olunmuş aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. RF Hökuməti ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərərək rublun sabitliyinin qorunması və təmin edilməsinə yönəlmiş vahid dövlət pul-kredit siyasətini işləyib hazırlayır və həyata keçirir;

2. nağd pulların təkbaşına emissiyasını həyata keçirir və onların dövriyyəsinə təşkil edir;

3. kredit təşkilatları üçün son instansiya kreditörü kimi çıxış edir;

4. RF-də hesablaşmaların həyata keçirilməsi qaydalarını müəyyən edir;

5. bank əməliyyatları, mühasibat uçotu və bank sistemi üçün hesabat işlərinin aparılması qaydalarını müəyyən edir;

6. kredit təşkilatlarının dövlət qeydiyyatını həyata keçirir;

7. kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət edir;

8. kredit təşkilatları tərəfindən qiymətli kağızların emissiyasını qeydə alır;

9. valyuta tənzimləməsinə həyata keçirir;

10. xarici dövlətlərlə hesablaşmalar qaydasını müəyyən edir;

11. valyuta nəzarətini təşkil edir və həyata keçirir;

12. RF-nin ödəmə balansı proqnozunun işlənilib hazırlanmasında iştirak edir.

Rusiya Bankının idarəetmə orqanları və strukturu Qanunun 17-18-ci maddələrində əks olunmuşdur.

Rusiya Bankının ali orqanı Direktorlar Şurasıdır. Bu, Rusiya Bankının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edən, banka rəhbərlik və onu idarə edən kollegial orqandır.

Direktorlar Şurasına Rusiya Bankının sədri və Direktorlar Şurasının 12 üzvü daxildir.

Rusiya Bankının sədri vəzifəyə Dövlət Duması tərəfindən RF Prezidentinin təqdimatına əsasən səs çoxluğu ilə dörd il müddətinə təyin edilir.

Direktorlar Şurasının üzvləri vəzifəyə Dövlət Duması tərəfindən Rusiya Bankı sədrinin Rusiya Prezidenti ilə

razılaşdırılmıř təqdimatına əsasən dörd il müddətinə təyin edilir. Direktorlar Őurası ařađıdaki funksiyaları yerinə yetirir:

1. RF H k m ti ilə birlikdə vahid dövlət pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətlərini iřl yib hazırlayır və onların yerinə yetirilməsini təmin edir;

2. Rusiya Bankının illik hesabatını təsdiq edir və Dumaya təqdim edir;

3. Rusiya Bankının xərc lər smetasını təsdiq edir;

4. Rusiya Bankının strukturunu müəyyən edir;

5. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasəti məsələlərinə dair qərarlar qəbul edir;

6. Rusiya Bankının bař auditorunu təyin edir.

Rusiya Bankı Dövlət Duması qarřısında hesabat verir, bu,  z n  ařađıdaki məqamlarda göstərir:

1. Rusiya Bankı sədrinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi Dövlət Duması tərəfindən RF Prezidentinin təqdimatına əsasən həyata keçirilir;

2. Rusiya Bankı Direktorlar Őurası üzvlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi də həmçinin Dövlət Duması tərəfindən həyata keçirilir;

3. hər il Rusiya Bankının Direktorlar Őurası Dövlət Dumasına Rusiya Bankının fəaliyyəti haqqında illik hesabat təqdim edir.

Bundan  lav , Dövlət Duması Rusiya Bankının fəaliyyəti haqqında parlament dinl m l ri keçirir və bank sədrinin məruzələrini dinləyir.

Lakin, digər məsələlərdə Rusiya Bankı  z səlahiyyətlərini müstəqil surətdə həyata keçirir, odur ki, dövlət hakimiyyətinin federal orqanları, RF subyektlərinin hakimiyyət orqanları və yerli özünüidarə orqanları onun fəaliyyətinə müdaxilə etmək hüququna malik deyil.

Rusiya Bankı bank tənzimləməsi və kredit t řkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət orqanıdır, bu bank bank qanunvericiliyi və

Rusiya Bankının normativ aktlarına kredit təşkilatları tərəfindən riayət edilməsinə nəzarət edir.

Bank tənzimləməsi və nəzarətin başlıca məqsədi ölkənin bank sisteminin sabitliyini qoruyub saxlamaqdan, əmanətçi və kreditorların maraqlarını müdafiə etməkdən ibarətdir. Rusiya Bankı federal qanunlarla nəzərdə tutulmuş hallar istisna edilməklə, kredit təşkilatlarının operativ fəaliyyətinə müdaxilə etmir.

Fəaliyyət: Bankın həyata keçirdiyi əsas funksiyalar aşağıdakılardır:

- ◆ Milli valyutanın sabitliyinin qorunub saxlanılması;
- ◆ Pul nişanlarının buraxılması və tədavüldən çıxarılması;
- ◆ Rusiya Federasiyası hökuməti ilə birgə maliyyə-kredit siyasətini hazırlanması və həyata keçirilməsi və s.

Təşkilati struktur: Rusiya Mərkəzi Bankı 27 təşkilati strukturundan ibarətdir. Burada 79 ərazi bölməsi və 623 kassa-hesablaşma mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Mərkəzi Bank Direktorlar Şurası tərəfindən idarə olunur. Şura İdarə Heyətinin sədri daxil olmaqla 12 üzvdən ibarətdir. Şuranın üzvləri Dövlət Duması tərəfindən 4 il müddətinə təyin edilir. Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin Sədri Dövlət Duması tərəfindən Prezidentin təklifi əsasında təyin edilir. Dövlət Duması Mərkəzi Bankın Sədrini tutduğu vəzifədən azad etmək hüququna malikdir.

Mərkəzi Bankın yanında Milli Bank Şurası fəaliyyət göstərir. Şuranın Federal Assambleya palatalarının, Prezidentin, Rusiya Federasiyası hökumətinin, Rusiya Mərkəzi Bankının nümayəndələri, ekspertlər və digər kredit təşkilatların təmsilçilərindən ibarətdir. Bank Şurası Direktorlar Şurası tərəfindən təqdim olunan Mərkəzi Bankın illik hesabatlarına baxılması; kapital qoyuluşunun ümumi həcmnin təsdiq edilməsi; Bank işçilərinin pensiya təminatının, sosial və tibbi sığortaları üçün ayrılan xərclərin ümumi həcmi təsdiq etmə funksiyasına malikdir.

Rusiya bank sistemi. Hal-hazırda Rusiya kredit sisteminin strukturu aşağıdakı kimidir:

1. Rusiya Mərkəzi Bankı.
2. Bank sistemi:
 - 2.1. Kommersiya bankları;
 - 2.2. Rusiya Əmanət Bankı;
 - 2.3. Digər ixtisaslaşdırılmış banklar.
3. İxtisaslaşdırılmış kredit-maliyyə institutları:
 - 3.1. Sığorta şirkətləri;
 - 3.2. Qeyri-dövlət pensiya fondları;
 - 3.3. İnvestisiya şirkətləri;
 - 3.4. Maliyyə-tikinti şirkətləri.

Şübhəsiz, kredit sisteminin yeni strukturu daha çox sivil bazar təsərrüfatının ehtiyaclarını əks etdirir.

Eyni zamanda kredit sisteminin təşəkkül prosesi onun bütün struktur haqlarında müəyyən problem və nöqsanları aşkar etdi. Başlıca problemlərə aşağıdakılar aiddir:

1. Xırda kommersiya bankları öz mövcudluğunu qoruyub saxlayır, onlar zəif maliyyə bazasına malik olduğunda müştəri tələbatının öhdəsindən gələ bilmir;

2. əmanət Bankı bank bazarında özünün inhisarçı, qeyri-məhdud mövqeyini qoruyub saxlayır;

3. ipoteka banklarının yaradılmasının əsası kimi Torpaq mülkiyyəti haqqında qüvvədə olan Qanunun olmaması;

4. İnvestisiya banklarının fəaliyyət göstərməsinin əsası kimi korporativ qiymətli kağızlar bazarının inkişafı üçün real şəraitin olmaması;

5. İxtisaslaşdırılmış qeyri-bank institutları bazarının tənzimlənməsi üçün real qanunvericilik bazasının olmaması.

Bütün bu problemlər sənaye baxımından inkişaf etmiş ölkələrin kredit sistemlərinə ən qısa zamanda yaxınlaşmaq yolunu tutan Rusiya kredit sisteminin inkişafını əhəmiyyətli dərəcədə ləngidir.

1998-ci ilin avqust ayı bank böhranının başlanğıcı hesab olunur. O zaman hökumət daxili dövlət borcu üzrə defisit və xarici banklara olan borcların ödənilməsinə moratori elan etdi. Rusiya

Federasiyası bank sisteminin yenidən qurulması proqramında qeyd edildiyi kimi, 1997-ci ilin dekabr ayını bank böhranının başlanğıcı hesab etmək olar. Həmin vaxtdan etibarən daxili maliyyə bazarındakı faiz dərəcələri kəskin surətdə artdı.

Artıq banklar aşağı dərəcələr üzrə ehtiyatlar cəlb etmək və öz borc alan müəssisələrinə ucuz kreditlər vermək iqtidarında deyildi. Ona görə də borc alanlar aldıkları yüksəkfaizli kreditlərə xidmət göstərə və əvvəllər aldıkları kreditləri vaxtında qaytara bilmirdilər.

Dövlət qiymətli kağızları ilə aparılan əməliyyatların dayandırılması nəticəsində bank sisteminin ümumi aktivlərinin 16%-i faktiki olaraq donduruldu. Bununla bərabər, banklar likvidliyin tənzimlənməsinin əsas instrumentlərindən biri kimi dövlət qiymətli kağızlar bazarından (QKO-OFZ) istifadə edirdilər. Çünki kredit təşkilatının müxbir hesabında vəsaitlər kifayət qədər olmadıqda bu bazarın iş mexanizmi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət istiqrazları paketinin bir hissəsini operativ surətdə satmağa imkan verirdi.

Bank sisteminin həm mütləq miqdarda, həm də böhranın inkişafı zamanı itkilərə nisbətən kapitallaşma səviyyəsinin aşağı səviyyədə olması böhranın kəskinləşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərdi.

Daxılı ehtiyat bazarının zəifliyi və bankların xarici vəsait mənbələrindən asılılığı bank böhranının inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərdi. 1998-ci ilin 7 ayı ərzində müəssisələrdən, təşkilatardan və əhalidən cəlb olunmuş vəsaitlərin həcmi 18,6 milyard rubl azalaraq passivlərin 42%-i təşkil etmişdir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, böhranın güc-lənməmə baxmayaraq, əhali kifayət qədər fəalhq nümayiş etdirmirdi. Bankların apardığı fəal reklam kampaniyası və hökumətin devalvasiyanın baş verməyəcəyinə dair təminatları tələbli əmanətləri azaldaraq ortamüddətli əmanətlərin həcmi artırıldı. Bu proseslər inflyasiyanın 11% təşkil etməsi şəraitində 40-50%-li dərəcələr cəlb edilməklə həyata keçirilirdi. Bununla belə, Rusiyada fiziki şəxslərdən cəlb edilmiş resurs ən az stabilliyə malik olan

resursdur, vəsaitlərin cəlb edilmə müddətlərinin uzadılması bank sisteminin resurs bazasının stabilliyinin artmasından xəbər vermir. Bu, defoltun elan olunduğu ilk günlərdə təsdiq edildi, o zaman əmanətçilər kütləvi surətdə öz pullarını banklardan çıxarmağa çalışırdı.

Böhran əvvəlcə iri sistem təşkil edən banklara toxundu. Sistem təşkil edən banklara elə banklar aiddir ki, onların ləğvi xeyli sosial və iqtisadi məsərəflərə gətirib çıxara bilərdi. Bu banklar geniş yayılmış filiallar şəbəkəsinə və beynəlxalq kredit təşkilatları ilə əlaqələrə malikdir. Onların xidmət göstərdiyi müştərilərin sayı daha çoxdur.

1998-ci ilin sentyabr ayında bankların yenidən qurulma dövrü başlandı.

Kommersiya banklarının yenidən qurulması yolunu müəyyən edən Rusiya Bankı onları dörd qrupa bölməyi zəruri hesab etdi. Bununla, bankların böhrandan çıxarılması imkanları və onların böhrandan sonrakı sistemdə yeri müəyyən edildi.

Birinci qrupa maliyyə cəhətdən sabit olan bütün banklar daxil edildi. Bu qrupa maliyyə böhranı ilə şərtləndirilən müəyyən çətinlikləri olan, lakin müstəqil surətdə böhranın nəticələrini aradan qaldırmağa qadir olan banklar da daxil idi. Birinci qrupa daxil olan banklar RF Mərkəzi Bankının müvəqqəti yardımına güvənə bilərdi.

İkinci qrupa yalnız RF-nin subyektləri olan regionlar üçün böyük iqtisadi və sosial əhəmiyyət kəsb edən banklar daxil idi. Bu banklar xüsusən maliyyə sağlamlaşdırılması planlarını işləyib hazırlamalı idi. Onlar Rusiya Bankının kapitalın artırılmasında iştirakı yolu ilə, habelə bankların səhmlərinin idarə olunması, yeni, o cümlədən xarici investorların cəlb edilməsi, kreditlərin verilməsi yolu ilə yardıma güvənə bilərdilər. İkinci qrupa daxil olan banklar regional banklar sistemində «dayaq» banklarına çevrilməli idi.

Üçüncü qrupa ayrı-ayrı iri (struktur əmələ gətirən), müstəqil surətdə bank əməliyyatlarını aparmaq imkanı olmayan banklar daxil edildi. Olduqca böyük sosial və iqtisadi xərclərlə əlaqədar

onları bağlamaq məqsədə uyğun deyildi. Bu qrupa daxil olan hər bir bank üçün fərdi maliyyə sağlamaşdırılması planının mövcudluğu nəzərdə tutulmuşdu. Onların yenidən qurulması RF Mərkəzi Bankı və Kredit Təşkilatlarının Yenidən Qurulması üzrə Agentliyin (KTYQA) idarəçiliyi ilə həyata keçirilməli idi.

Dördüncü qrupa öz fəaliyyətlərini müstəqil surətdə bərpa etməli olan banklar daxil edildi. Əgər buna müvəffəq olmazlarsa, o zaman onlar öz fəaliyyətlərini dayandırmalıdırlar. Bu bankların əmanətçi və kreditorlarının əmanətlərini digər banklara köçürmək yolu ilə onlara yardım göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

1998-ci ildə Rusiyanın 400-dən artıq bankı problemlili banklar kimi tanındı. Onların bir çoxu üçün müflislik və ya qarışma reallığa çevrildi. Cəmiyyət nöqtəyi-nəzərindən qarışma müflislikdən daha məqbuldur. Müəyyən məqamədək bankın başqa bank qarışması və ya ona birləşməsi onu müflisləşdirməkdən daha ucuz başa gəlir. Lakin bu uzun, əzablı və ziddiyyətli prosesdir, çünki mənfəət labüd itkiləri hər zaman ödəmir.

Bankların qarışma və ya birləşmə şklində yenidən qurulması haqqında metodik göstərişlər bank böhranı ərəfəsində işlənib hazırlanmış və daha sonra dəqiqləşdirilmişdir.

1998-ci ilin avqust ayında baş vermiş bank böhranından sonrakı yenidənqurma dövrü belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, Rusiyanın bank sistemi böhranının nəticələrini müvəffəqiyyətlə aradan qaldıraraq zəruri sabitlik əldə etmişdir.

Rusiyanın dövlətlərarası maliyyə təşkilatlarında iştirakı.

Rusiyada bazar iqtisadiyyatının təşəkkülünün mühüm aspektlərindən biri onun beynəlxalq əmək bölgüsündə bərabərhüquqlu iştirak məqədilə dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya olunmasıdır. Şübhəsiz, belə bir inteqrasiya Rusiyanın dövlətlərarası maliyyə təşkilatlarında tam iştirakını nəzərdə tutur.

Dünya əhəmiyyətli beşə təşkilatlara ilk növbədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış üç ixtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit İstitutu aiddir, həmin təş-

kilatlarla üzvlük Rusiya üçün xüsusilə aktualdır. Bu təşkilatlar aşağıdakılardır:

1. Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF);
2. Dünya Bankı Qrupu (DB);
3. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB).

Beynəlxalq Valyuta Fondu dövlətlərin valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi və ictimai dünya valyutası ilə qısamüddətli kreditlərin verilməsi yolu ilə onlara maliyyə yardımının göstərilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. BVF-nin yarandığı 1944-cü ildən ABŞ-ın dolların qızıla mübadiləsini ləğv etdiyi 1971-ci ilədək ABŞ dolları dünya valyutası rolunda çıxış edirdi.

Dollar qızılla əlaqəni itirdikdə, ABS və Beynəlxalq Valyuta Fondu isə fəal demonetizasiya əyaasətini həyata keçirməyi başladığında dünya valyuta sisteminin yenidən qurulması obyektiv zərurəti meydana gəldi.

Belə bir şərait dünya valyuta sistemində ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi vəziyyətinə qarşı neytral mövqe tutacaq, BVF-nin bütün üzvləri üçün məqbul olacaq edə qızılı biləcək pul vahidinin istifadə üçün müəyyən edilməsi ilə bağlı fəaliyyətə təkən verəcəkdir.

Uzun sürən müzakirələrdən sonra BVF-nin SDR adlandırılan yeni beynəlxalq pulun emissiyasını başlayacağı ilə bağlı kompromis qərar qəbul edildi.

BVF üzvlərinin Yamayka sazişi nəticəsində qızıl rəsmi surətdə demonetizasiya edildikdən sonra Beynəlxalq Valyuta Fondu SDR-in emissiyasını həyata keçirir.

BVF səhmdar cəmiyyət modeli əsasında qurulmuşdur. Hər bir ölkə SDR ilə ifadə edilmiş kvotaya malikdir. Ölkələrin BVF ilə münasibətləri (kapitala ödəmələr; BVF ehtiyatlarından istifadə imkanları, müvafiq qərarlar qəbul edilərkən səsələrin miqdarı; ölkə tərəfindən alınan SDR-in məbləği və s.) kvota əsasında müəyyən edilir. Kvotanın həcmi ÜDM-in həcminə, ödəniş balansına, rəsmi girov valyuta ehtiyatlarına müvafiq müəyyən edilir.

Kapitalın və müvafiq olaraq kvotaların məbləği vaxtaşırı olaraq yenidən nəzərdən keçirilir və dəqiqləşdirilir. Kapitalın

növbəti onbirinci artımı 1999-cu ilin yanvar ayında baş verdi və nəticədə BVF-nin kapitalı 212 milyard SDR-ə qədər (297 milyon dollar) artdı.

Rusiya 1992-ci ilin iyun ayında BVF-nin üzvü oldu. Hal-hazırda onun kvotası 5,9 milyard SDR (8,3 milyard dollar) təşkil edir. Kvotaların ümumi məbləğinin 2,8%-i onun payına düşür və Rusiya doqquzuncu yerdədir (Kanadadan sonra).

BVF-də üzvlük Rusiyaya həyata keçirilən iqtisadi islahata maliyyə dəstəyi vermək və Dövlət büdcəsinin kəsirini ödəmək üçün sərbəst konvertasiya edilən valyutada kredit almaq imkanı verir.

1993-1998-ci illər ərzində Dünya Bankı Rusiyaya ümumi məbləği 11,4 milyard dollar təşkil edən 41 istiqraz vərəqəsi təqdim etmişdir.

Rusiya 1990-cı ildə təşkil olunmuş Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) iştirakçısıdır (1994-cü ildə qəbul edilmişdir). Bankın 10 milyon avro həcmində kapitalı hər biri 10 avro dəyərində olan 1 milyon səhmə bölünür. Rusiya aparıcı səhmdarlardan biri hesab olunur: bütün səhmlərin 4% onun payına düşür.

AYİB-in başlıca vəzifəsi Avropa ölkələrinin açıq bazar iqtisadiyyatına keçməsinə yardım etməkdən ibarətdir. Bunun üçün AYİB rəqabətədavamlı özəl sektorun, ilk növbədə kiçik və orta müəssisələrin inkişafına və genişlənməsinə yardım edir, sahibkarlıq fəaliyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə xarici və yerli kapitalın səfərbər edilməsinə yardım göstərir; investisiyaları özəl müəssisələrin inkişafı üçün şərait yaradan infrastruktur obyektlərinə yönəldir.

Avqust böhranınaqədər Rusiya AYİB-in maliyyə ehtiyatlarından bəhrələnən əsas dövlətlərdən biri idi. Bank tərəfindən verilmiş kreditlərin 25%-i Rusiya üçün nəzərdə tutulmuşdu. Avqust böhranından sonra AYİB-in Rusiyaya münasibətdə kredit siyasəti hər bir investisiya layihəsinə onun maliyyə bazarında sabitliyin nöqtəyi-nəzərindən yanaşma istiqamətində yenidən nəzərdən keçirildi.

Tərkibinə 34 ölkənin daxil olduğu Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BHB) beynəlxalq valyuta-kredit təşkilatları arasında xüsusi yer tutur. Rusiya 1996-cı ildə bu quruma üzv olmuşdur. BHB-ni mərkəzi banklar bankı kimi tərif etmək mümkündür. Ona iki başlıca funksiya həvalə olunmuşdur:

1. mərkəzi bankların əməkdaşlığına yardım etmək və beynəlxalq hesablaşmaları və digər maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün əlverişli şəraiti təmin etmək;

2. üzvlərinin beynəlxalq maliyyə hesablaşmaları aparılarkən bank-agent və ya bank-depozitari qismində yardım göstərmək.

London və Paris kreditör klubları beynəlxalq maliyyə bazarında mühüm rol oynayır. Hal-hazırda Rusiya bu klubların üzvüdür.

Rusiya keçmiş Sovet İttifaqı zamanında yaranmış borcun ödənilməsi prosesini sürətləndirmək ümidi ilə 1997-ci ildə kreditör ölkə qismində Paris kreditör klubuna daxil olmuşdur. Lakin Rusiyaya borclu ölkələrdən yalnız 25-i Paris klubu ilə əməkdaşlıq edir (Vyetnam, Efiopiya, Əlcəzair, Yəmən, Mozambik və s.). Onların Rusiyaya 50 milyard dollar borcu var. Rusiyanın əsas verəcəkliləri olan Kuba, Monqolustan, Əfqanıstan, Suriya və digər dövlətlər Paris klubunun üzvləri deyil.

Klubun əsasnaməsinə uyğun olaraq borcların xeyli hissəsi silinir, yaxud borclar satıla bilər.

Paris klubunun yardımı ilə Rusiyanın 1999-cu ilin büdcəsində keçmiş SSRİ respublikalarına verilmiş kreditlərin ödənilməsi hesabına təqribən 3,5 milyard dollar gəlir nəzərdə tutulmuşdu.

London kreditör klubunu 600-dən artıq kommersiya bankını birləşdirir, onlar əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrə kredit verirlər. Hökumət kreditləri problemləri ilə məşğul olan Paris klubundan fərqli olaraq London klubu kreditləri sığorta ilə müdafiə olunmayan özəl kommersiya banklarına olan borclarla məşğuldur.

Keçmiş Sovet İttifaqının borc öhdəliklərini öz üzərinə götürən Rusiyanın London klubunun üzvlərinə təqribən 40 milyard dollar borcu var idi. Bu borcun ödənilməsi sistmli şəkildə təxirə salınırdı. Cəmi 20 dəfə möhlət verilmişdi. Lakin Rusiya iqtisadiyyatının vəziyyəti o qədər qeyri-qənaətbəxş idi ki, xarici borc beynəlxalq maliyyə təşkilatları və ya Paris, yaxud London klubları üzvlərindən yeni kreditlər almaq yolu ilə ödənilirdi (təxirə salınmaları nəzərə almaqla).

Rusiyanın dövlətlərarası təşkilata daxil olması, həmçinin onun Paris və London kreditor klubların üzvü kimi tanınması dünya maliyyə bazarlarında RF-nin mövqelərini xeyli gücləndirdi, onun müasir valyuta-kredit münasibətləri sisteminə uyğunlaşmasına yardım etdi. Bu, Rusiya və xarici bankların daha geniş inteqrasiyası üçün imkanlar açır, Rusiya kapitalının beynəlxalq maliyyə bazarına çıxarılması, xarici kapitalın iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə cəlb olunması üçün şərait yaradır.

FƏSİL XIII. UKRAYNANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ

Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri içində Rusiyadan sonra iqtisadi gücə malik olan ikinci ölkə Ukraynadır. 1992-ci il yanvar ayında ölkədə qiymət islahatları aparılıb və nəticədə bank sektorunda faiz dərəcələri inflyasiya dərəcələrindən yüksək olmuşdur. 991-ci il may ayında Ukrayna Milli Bankı Qosbankdan ayrılaraq əvvəllər Qosbanka aid olan bütün səlahiyyətləri öz üzərinə götürüb. Ukrayna bank sistemi ixtisaslaşmış dörd kommersiya bankından ibarətdir: Dövlət Əmanət Bankı, Aqrosənaye Bankı, Tikinti Bankı və Sosial İnvestisiya Bankı. Bank sistemi içində ümumi əmanətin 80 %-i Dövlət Əmanət Bankına aiddir: 17 avqust 1998-ci il Rusiyada başlanan maliyyə böhranı Ukrayna pul-kredit sisteminə mənfi təsir göstərmiş və nəticədə milli pul vahidi olan qrivna xarici valyutalar qarşısında dəyərini itirmişdir.

Ukrayna Milli Bankı Ukraynanın mərkəzi bankıdır. Ukrayna Milli Bankı haqqında Qanuna əsasən Milli Bank dövlətin xüsusi mülkiyyətindədir.

Bank 1839-cu ildə Rusiya Dövlət Kommersiya Bankının Kiyev ofisi kimi yaradılmışdır. Ukrayna Milli Bankının təşkili və fəaliyyətinin hüquqi statusu Ukrayna Konstitusiyası və Ukrayna Milli Bankı haqqında Ukraynanın Qanunu ilə tənzimlənir. 20 mart 1991-ci ildə Ukrayna Radası Banklar və Bank fəaliyyəti haqqında Qanunu qəbul etmişdir. Məhz bu tarixdən etibarən Ukrayna Milli Bankı Ukraynanın mərkəzi bankı kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Ukrayna Milli Bankının əsas funksiyası milli pul vahidi Qrivnanın və ölkənin bank sisteminin sabitliyini təmin etməkdir. Bundan əlavə Ukrayna Milli Bankı aşağıdakı funksiyaları da həyata keçirir:

- Monetar siyasətin həyata keçirilməsi;
- Ukrayna milli pul vahidinin tədavi ilə buraxılması;

- Bank köçürmələrinin, ödəniş və hesablaşma qaydalarının tərtib edilməsi;

- Monetar, kredit və statistik informasiya və tədiyyə balansına metodoloji dəstəyin təmin edilməsi;

- Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi;

- Banklar, onların filial və nümayəndəlikləri, valyuta mübadiləsi, maliyyə və kredit təşkilatlarının qeydiyyatına alınması və bank fəaliyyəti üçün lisenziyaların verilməsi;

- Tədiyyə balansının toplanması, təhlili və proqnozlaşdırılması;

- Qızıl və valyuta ehtiyatlarının saxlanılaraq toplanılmasını, həmçinin onlarla köçürmə şərtlərinin təmin edilməsi;

- Monetar, kredit, maliyyə, qiymət və valyuta əməliyyatlarının statusunun təhlil edilməsi;

- Ukrayna bank sistemi üçün kadrların treyninqlərdə iştirak edilməsi.

Ukrayna Milli Bankının ali idarəetmə orqanı İdarə Heyətidir. İdarə Heyətinin tərkibinə Sədr, birinci vitse-sədr, 3 vitse-sədr, 4 icraçı direktor, 6 departament direktoru və bir filial müdiri daxildir.

Ukrayna Milli Bankının beynəlxalq əməkdaşlığı aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilməkdədir:

- Dünya Bankı;

- Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı;

- Beynəlxalq Valyuta Fondu;

- MDB Dövlətlərarası Bankı;

- Alman-Ukrayna Fondu Proqramı;

- Digər beynəlxalq təşkilatlar (Avropa İttifaqı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və s.).

FƏSİL XIV. QAZAXISTANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ

Qazaxıstanın Mərkəzi Bankının 1997-ci ildə milli pul vahidi olan tanqe ilə açdığı kreditlərin faiz dərəcəsi 49 %, valyuta üçün tətbiq etdiyi faiz 20 % olmuşdur. Qazaxıstanda fond birjası fəaliyyətinə 1995-ci ildən başlanmışdır. Ümumiyyətlə, Qazaxıstan Orta Asiya ölkələri içində ölkəyə axan xarici sərmayə miqdarına görə birinci yerdədir. Ölkədə müxtəlif ölkələrin banklarının şöbələri və nümayəndəlikləri mövcuddur. Türkiyənin iki bankı Ziraət Bankı və Əmlak Bankının filialı Alma-Atada fəaliyyət göstərir. Türk Eksimbank Qazaxıstan iqtisadiyyatına 240 milyon dollarlıq kredit ayırmışdır.

Qazaxıstan Milli Bankı Qazaxıstan Respublikasının mərkəz bankı olmaqla ölkənin ikipilləli bank sisteminin üst pilləsini təşkil edir.

Sovet İttifaqı dövründə Qazaxıstan Milli Bankı (QMB) SSRİ Dövlət Bankının respublika kontoru olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Bununla belə, Qazaxıstan SSR-də pul dövriyyəsinin idarə olunması mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilmişdir. 16 aprel 1991-ci il tarixində “Qazaxıstan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” qanunun qəbul edilməsindən sonra QMB özünün maliyyə-kredit, pul sistemlərini, qızıl ehtiyatlarını almaz və valyuta ehtiyatlarını saxlamaq hüququ əldə etmişdir. 13 aprel 1993-cü il tarixində qəbul olunan “Qazaxıstan Milli Bankı haqqında” qanun QMB-nin fəaliyyət prinsipləri, hüquqi statusu və səlahiyyətlərini müəyyənləşdirmişdir. Qazaxıstan Prezidentinin 30 mart 1995-ci il tarixli Sərəncamı əsasında QMB özlüyündə mərkəzləşdirilmiş struktura çevrilmişdir. Prezidentin 31 avqust 1995-ci il tarixli Sərəncamı ilə isə Qazaxıstanda ikipilləli bank sisteminə keçid oldu və QMB bu sisteminin üst pilləsini təşkil etməyə başladı.

Fəaliyyət: QMB aşağıda qeyd olunan funksiyaları həyata keçirməkdədir:

- Ölkənin pul-kredit siyasəti;
- Ölkə ərazisində əskinaz və sikkələrin emissiyası;
- Banklar bankı funksiyası;
- Hökumətin bankı, maliyyə məsləhətçisi və agentliyi funksiyası;
- Ödəniş sistemlərinin fəaliyyət göstərməsinin təşkili;
- Ölkədə valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti;
- Ölkənin qızıl-pul aktivlərinin idarə olunması;
- Maliyyə təşkilatlarına nəzarət funksiyası;
- Ölkənin Milli Fondunun idarə olunması.

Təşkilati struktur: Qazaxıstan Milli Bankının İdarə Heyəti Sədr və üç müavindən ibarətdir. Bundan əlavə Direktorlar Şurası mövcuddur ki, Bura İdarə Heyətinin üzvləri və 9 departament direktoru daxildir.

Qazaxıstan Milli Bankı mərkəzi aparat, 11 departament (1-i Astanada olmaqla), 10 ayrı idarə və 1 şöbədən ibarətdir. Bundan əlavə, 16 ərazi filialı və Almatı şəhərində 2 filial fəaliyyət göstərməkdədir. QMB-nin tək xarici nümayəndəliyi Rusiya Federasiyasındadır. Bunlardan əlavə aşağıda qeyd olunan 4 təşkilat Milli Banka hesabat verməkdədir:

- Banklararası hesablaşmaları mərkəzi;
 - Bank xidməti bürosu;
 - Qazaxıstan sikkəxanası;
 - Əskinaz fabriki.
- QMB aşağıdakı səhmdar cəmiyyətlərin təsisçisidir:
- Qazaxıstan əmanətlərin zəmanəti agentliyi;
 - Sığorta ödənişlərinin zəmanəti fondu;
 - Qazaxıstan ipoteka kreditlərinin zəmanəti fondu;
 - Qazaxıstan Milli Bankının Ehtiyat Mərkəzi

Yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, QMB “Milli Prosessinq Mərkəzi”nin təsisçilərindən, “Pensiya Yığım Fondunun” səhmdarlarından biridir.

Beynəlxalq əlaqələr: Qazaxıstan Milli Bankının beynəlxalq əməkdaşlıq münasibətləri əsas olaraq aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə inkişaf etdirilir:

- Xarici mərkəzi banklar və beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əlaqələri inkişaf etdirilməsi və dərinləşdirilməsi;
- QMB-nin beynəlxalq maliyyə təşkilatları və xarici mərkəzi banklardan aldığı texniki yardımın əlaqələndirilməsi;
- MDB ölkələrinin dövlətlərarası təşkilati strukturlarda iştirakı;
- Qazaxıstan Respublikasının beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının nizamnamə kapitalında iştirakı.

SƏRBƏST MÖVZULAR

1. ABŞ müasir bank sistemi
2. Federal Ehtiyat Sistemi - ABŞ-ın mərkəzi bank sistemi kimi
3. Kanadanın mərkəzi bankı olan Kanada Bankı
4. Kanadanın pul- kredit sistemi
5. Kanada banklarının fəaliyyəti.
6. Maastrixt müqaviləsi və Avropa Birliyi ölkələrinin iqtisadi konvergeniyasının meyarları
7. Avropa Birliyi ölkələrinin vahid pul sistemini tənzimləyən ilk maliyyə müəssisəsi Avropa Valyuta İnstitutu və onun əsas vəzifələri.
8. AMB Avrozona üzrə faiz dərəcələrini təyin edən orqan kimi.
9. AMB və Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminin əsas məqsədi və qarşısında duran əsas vəzifələr
10. AMB-nin monetar funksiyaları
11. Alman federal bankının əsas funksiyaları.
12. Almaniyanın bank sisteminin ikinci həlqəsi - kommertiya banklarının fəaliyyəti
13. Fransa Mərkəzi Bankının məqsəd və vəzifələri.
14. Fransız kommertiya banklarının fəaliyyətinin təhlili.
15. funt sterlinq dünyanın əsas strateji valyuta ehtiyatı kimi.
16. İngiltərə Bankının əsas funksiyaları
17. Britaniya Krallığının kredit təşkilatlarının fəaliyyəti.
18. Yapon yeninin dünyanın strateji valyuta ehtiyatları içində yeri .
19. Yaponiya Bankı ölkənin mərkəzi bankı kimi.
20. Yaponiya Bankının funksiyaları
21. Çin Xalq Bankının fəaliyyəti
22. Türkiyənin pul sisteminin tarixi inkişafı.
23. Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankının məqsəd və vəzifələri

24. Türkiyədə bank böhranları.
25. Türkiyədə islami bankçılıq.
26. İran İslam Respublikası Mərkəzi Bankı funksiyaları
27. Rusiya Federasiyasının pul – kredit sistemi.
28. RF Mərkəzi Bankı- bank tənzimləməsi və kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət orqanı kimi.
29. Ukrayna Milli Bankının əsas funksiyası
30. Qazaxıstan MB funksiyaları

YOXLAMA SUALLARI

1. Valyuta sisteminin elementləri və növləri.
2. Beynəlxalq Valyuta sistemlərinin tarixi inkişafı.
3. Qızılın beynəlxalq Valyuta münasibətlərində rolu: klassik və müasir
4. 1929-cu ildə dünya iqtisadi böhranı və 1933-cü ildə qızıl standartının ləğvi.
5. Sabit kurslu Bretton-Vuds Sistemi. 1946-1973-cü ilədək sistemin fəaliyyəti. Sistemdə istifadə edilən «dollar pariteti».
6. Yamayka valyuta sistemi.
7. Avropa valyuta sistemi və Avro Avropa Birliyinin pul vahidi kimi.
8. Təklif yönlü iqtisadi siyasət və dollar.
9. Beynəlxalq Pul Fondunun kreditləri və BPF - nin nəzarət funksiyası.
10. Beynəlxalq likvidlik.
11. Beynəlxalq finansda əsas paritet şərtləri.
12. Tək qiymət qanunu və arbitraj. Satın alma gücü paritesi (PJP).
13. Faiz paritesi (FR). Ümumi Fiser təsir (FE). Beynəlxalq Fiser təsiri (İFE).
14. Tədiyə balansı anlayışı.
15. Tədiyə balansının strukturunu təhlil edin.

16. Cari əməliyyatlar hesabı.
17. Kapital hərəkətləri hesabı.
18. Ehtiyat aktivləri hesabı.
19. Azərbaycanın tədiyyə balansı və Azərbaycanın beynəlxalq investisiya mövqeyi.
20. Makroiqtisadi tarazlığın təminatında valyuta siyasətinin rolu və əhəmiyyəti.
21. valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti.
22. Valyuta siyasətinin istiqamət və formaları.
23. Valyuta siyasəti - ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas təminatı kimi.
24. Valyuta siyasətinin formaları
25. Mərkəzi Bank - valyuta siyasətinin həyata keçirən institut kimi.
26. Valyuta məzənnə siyasəti
27. Azərbaycanda valyuta siyasətinin əsas vəzifələri.
28. Məzənnə siyasətinin fəlsəfəsi
29. Sabit kurs sistemi
30. Üzən kurs sistemi
31. Valyuta kursunun dəyişməsinə təsir edən amillər
32. Nominal və real valyuta kursları.
33. Valyuta mövqeyi: uzun mövqe və qısa mövqe.
34. Beynəlxalq finans bazarlarının strukturu və ona köklü şəkildə təsir edən amillər.
35. Beynəlxalq pul bazarları: valyuta bazarı və avropul bazarı.
36. Valyuta bazarının funksiyaları
37. valyuta bazarının xarakteristikası.
38. valyuta interbank bazarı.
39. Spot valyuta bazarı. Müddətli valyuta təhvil bazarı.
40. Azərbaycanda valyuta bazarının tənzimlənməsi.
41. Azərbaycanda valyuta nəzarətinin məqsəd və istiqamətləri.

42. Azərbaycanda valyuta nəzarəti orqanları və agentlərin səlahiyyətləri.

43. Avrobazarlarla fond saxlayan ölkələr.

44. Beynəlxalq kapital bazarları və Beynəlxalq istiqraz bazarı.

45. Beynəlxalq səhm ixracı və satışı.

46. Sendikasyon kreditləri.

47. Finans bazarının qloballaşması və kapital hərəkətlərinin təhlili.

48. Qlobal finans mərkəzlərinin status qazanması üçün lazımı şərtlər.

49. İnkişaf dərəcələrinə görə fond birjalarının təsnifatı.

50. Beynəlxalq bankların insituisional xidmət vahidləri.

51. Nümayəndəliklərin çalışma mexanizmi.

52. Müxbir banklar çalışma mexanizmi.

53. Şöbələrin çalışma mexanizmi.

54. Filial və ya asılı quruluşlar.

55. Bank konsorsumları.

56. Off-Şor bankçılığı.

57. Dünya iqtisadiyyatında Transmilli Banklar (TMB).

58. Beynəlxalq bankçılıq fəaliyyətində risk növləri.

59. Beynəlxalq bankçılıq fəaliyyətində yeni kreditləşdirmə texnikaları

60. İnkişaf etmiş ölkələrin bank sistemləri arasında rəqabət.

61. Xarici bankların Azərbaycan Bank Sistemində yeri.

62. Xarici ticarətdə istifadə edilən hesablaşmaların formaları:

63. Rəsmi qaynaqlarla ticarəti kreditləşdirmə.

64. Xarici ticarətin kreditləşdirilməsində banklar tərəfindən araşdırılan ölkə risk dəyərləndirilməsi.

65. Beynəlxalq kreditin mahiyyəti.

66. Beynəlxalq kredit münasibətlərinin (evolyusiyası təkamülü).

67. Beynəlxalq kreditin əldə etmənin əlamətlərinə görə təsnifatı.

68. Beynəlxalq kreditin funksiyaları.

69. Beynəlxalq kreditin ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin güclənməsində rolu.

70. Beynəlxalq kreditin şərtləri.

71. Beynəlxalq borc böhranı.

72. Ölkənin xarici borclanmasına təsir edən amillər.

73. Dünya təcrübəsi kontekstində borc böhranının həlli proqramları.

74. Kreditor olan kommersiya banklarının problemləri.

75. Beynəlxalq portfel investisiyası və risk

76. Finans nəzəriyyəsində qəbul edilən risklər.

77. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə qoyulan qısamüddətli investisiyalar və portfel investisiyalar investisiya alətlərinin növlərinə çeşidli investisiya fondlarının təşkil.

78. Beynəlxalq sərmayə bazarlarında xarici portfel investiyalarının tənzimlənməsi.

79. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmiş beynəlxalq kapital hərəkətləri qısamüddətli yatırımlar və “isti pul” əməliyyatı.

80. Portfel investisiyasına təsir göstərən amillər

81. Beynəlxalq maliyyə – kredit təşkilatları: ümumi anlayış və qruplaşdırma.

82. Çalışma sahələrinə görə maliyyə – kredit təşkilatlarının təsnifatı.

83. Beynəlxalq kredit təşkilatlarının hüquqi durumu.

84. Dünya və regional əhəmiyyətli maliyyə - kredit qurumları.

85. Beynəlxalq Pul Fondunun quruluşu, məqsədi və fəaliyyəti.

86. Dünya bankının quruluşu, məqsəd və fəaliyyəti.

87. Beynəlxalq hesablaşmalar Bankı.

88. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı.

89. Regional miqyaslı beynəlxalq maliyyə qurumları.

90. Paris və London klublarının məqsəd və fəaliyyəti.
91. Azərbaycanda Beynəlxalq maliyyə– kredit təşkilatlarının fəaliyyəti.
92. Dünya maliyyə-kredit sisteminin arxitekturasını təkmilləşdirilməsi.
93. Finans böhranı haqqında nəzəri fikirlər.
94. Qısamüddətli pul sərmayəsi (Hot money), faiz arbitrajı əməliyyatından qazanc və finans böhranları.
95. Qloballaşma nəticəsində Finans böhranlarına təsir edən amillər.
96. Qlobal Yoluxma effektinin milli iqtisadiyyata təsiri.
97. Latın Amerikasısı ölkələrində finans böhranlarının səbəb və nəticələri.
98. Qlobal proseslər fonunda Rusiya valyuta bank böhranı.
99. Qlobal proseslər fonunda Türkiyə valyuta bank böhranı.
100. Valyuta sistemlərinin tarixi inkişafı.
101. Beynəlxalq likvidlik.
102. Tədiyə balansını anlayışı
103. Azərbaycanın tədiyyə balansını və Azərbaycanın beynəlxalq investisiya mövqeyi
104. Sabit kurs sistemi.
105. Üzən kurs sistemi.
106. Valyuta kursuna təsir edən amillər
107. Nominal və real valyuta kursları
108. valyuta siyasətinin rolu və əhəmiyyəti
109. Valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti.
110. Valyuta siyasətinin istiqamət və formaları
111. Məzənnə siyasətinin fəlsəfəsi
112. Beynəlxalq bankçılığın mahiyyəti
113. Beynəlxalq bankların insituasional xidmət vahidləri.
114. Valyuta bazarının funksiyaları.
115. Beynəlxalq kapital bazarları
116. İnkişaf dərəcələrinə görə fond birjalarının təsnifatı
117. Azərbaycanda valyuta bazarının tənzimlənməsi.

118. Azərbaycanca valyuta nəzarətinin məqsəd və istiqamətləri.

119. Azərbaycanca valyuta nəzarəti orqanları və agentlərin səlahiyyətləri.

120. Beynəlxalq kreditin mahiyyəti.

121. Beynəlxalq kreditin şərtləri.

122. Beynəlxalq borc böhranı

123. Beynəlxalq portfel investisiyası və risk

124. Beynəlxalq maliyyə – kredit təşkilatları: ümumi anlayış və qruplaşdırma

125. Dünya Bank Qrupunun məqsəd və fəaliyyəti

126. BVF-nin məqsəd və fəaliyyəti

127. Bankçılıq sektorunda böhranların səbəb və nəticələri

128. Qlobal “Yoluxma effektinin” milli iqtisadiyyata təsiri

129. Qlobal maliyyə böhranını(2007- 2008) səbəb və nəticələri.

130. Dövlət idarəetmə sistemində antiböhran tədbirləri.

131. qlobal böhran fonunda Monetar siyasət tədbirləri

132. Müxtəlif ölkələrdə dövlət orqanlarının tətbiq etdikləri antiböhran tədbirlərin təhlili

133. ABŞ pul- kredit sisteminin tarixi inkişafı

134. Kanada Bankının əsas vəzifələri

135. Avropa kontinentində birgə valyutanın yaradılması ideyası

136. AMB və Avropa Mərkəzi Banklar Sisteminin əsas məqsəd və vəzifələri

137. Almaniyanın pul-kredit sistemi əsas funksiyaları

138. Fransa pul-kredit sistemi məqsəd və vəzifələri

139. Britaniya Krallığı – İngiltərə pul-kredit sistemi

140. Yaponiyanın pul və kredit sistemi

141. Çin Xalq Respublikasının pul və kredit sistemi

142. Türkiyənin pul və kredit sistemi

143. İran İslam Respublikasının pul və kredit sistemi

144. Rusiya Federasiyasının pul – kredit sistemi

İSTİFADƏ OLUNAN VƏ DİGƏR ƏSAS ANLAYIŞLARIN TERMINOLOJİ İZAHİ

Azərbaycan Respublikasının pul vahidi – Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır. Manatın emissiyası və tədavüldən çıxarılması hüququ yalnız dövlətin müstəsna mülkiyyətində olan Mərkəzi Banka mənsubdur.

Acıq bazar əməliyyatları - Tədavüldə olan pul və kredit kutləsini tənzimləmək məqsədilə daxili pul bazarında dövlət qiymətli kağızlarının alqı və satqısı vasitəsilə məliyyə bazarlarına Mərkəzi Bankın müdaxiləsi. Mərkəzi Bankın müdaxiləsi qısa müddətli dövlət istiqrazlarının bazara buraxılması və ya bazarıdan çıxardılması yolu ilə həyata keçirilir. Acıq bazar əməliyyatlarının əsas hədəfləri inflyasiya səviyyəsinin, pul kütləsinin, valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi ola bilər.

Acıq devalvasiya - Ölkənin milli valyutasının sabitliyinin təmin olunması məqsədilə müvafiq dövlət orqanları tərəfindən milli valyutanın məzənnəsinin digər ölkələrin məhkəm valyutalarına və beynəlxalq hesablaşma vasitələri vahidlərinə nisbətdə rəsmən endirilməsi, həmçinin, milli valyuta və hidinin real qızıl məzmununun azaldılması. Bu zaman milli valyutanın məzənnəsinin qaldırılması məqsədi ilə dövlət tərəfindən milli valyutanın əhəmiyyətli həcmdə dövriyyədən yığılması, yaxud dəyərdən düşmüş milli pul nişanlarının yeniləri ilə əvəz edilməsi kimi tədbirlərə əl atılır. Acıq devalvasiya daxili bazarda əmtəə qiymətlərinin azalmasına, ixracın ucuzlaşmasına, idxalın isə bahalaşmasına səbəb olur.

Avrodollar - ABŞ-dan kənar ölkədə qeyri-ABŞ təşkilatı və ya ABŞ banklarının xarici filialları tərəfindən saxlanan ABŞ dolları.

Avroistiqraz - Emitentin öz ölkəsindən kənar da öz valyutasından başqa bir valyutada buraxdığı istiqrazlar. Adətən,

qeyri-avropa şirkətləri tərəfindən Avropada buraxılan istiqrazlar nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, başqa hallar da mövcud ola bilər. Məsələn, Yaponiyada Avstraliya şirkəti tərəfindən ABŞ dollarında buraxılmış avrodollar istiqrazları.

Avrokredit - Avropa valyuta bazarı resursları hesabına iri kommertiya bankları və ya onların sindikatları tərəfindən, bir qayda olaraq, uzun müddətə faiz dərəcələri ilə kor porativ və hökumət qurumlarına təqdim edilən beynəlxalq kreditlərdir.

Avrovalyuta - Mənşə ölkəsindən kənarında əhəmiyyətli miqyasda depozitdə saxlanılan və müxtəlif əməliyyatlarda istifadə olunan ayrı-ayrı ölkələrin milli valyutası. Ən çox istifadə olunan Avrovalyuta avrodollardır.

Açıq valyuta mövqeyi - müvəkkil banklar tərəfindən icmal balans məlumatlarına əsasən günün yekun məzənnəsi üzrə gündəlik hesablanmalıdır.

Aktivlər - əvvəlki dövrlərdə baş vermiş hadisələr nəticəsində bank tərəfindən nəzarət edilən və gələcəkdə bank tərəfindən iqtisadi səmərə alınması gözlənilən vəsaitlərdir.

Bank diversifikasiyası - *Bank diversification* Bank aktivlərinin borc alanların mümkün böyük dairəsi arasında:

a) kredit riskinin azaldılması (borc alanların ödəmə qabiliyyəti olmamasına görə itki ehtimalı);

b) ssuda portfəllərinin qəbul edilən səviyyədə saxlanılması məqsədilə yerləşdirilməsidir.

Bank investisiyası-İqtisadiyyatın müxtəlif sahə lə rinə birbaşa investisiyalar şəklində, qiymətli kağızlara portfəl investisiya şəklində yatırılan bank vəsaitləri (resursları). İEO-lərdə geniş yayılan bank investisiyası keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda da iqtisadiyyatın investisiya təminatı baxımından çox mühüm rola malikdir.

Bank işi (əməliyyatları) - İqtisadi subyektlərin sərbəst pul vəsaitlərinin müvəqqəti cəlb edilməsi, kreditlərin yerləşdirilməsi, hesablaşmaların aparılması, eləcə də, müxtəlif bank xidmətlərinin gos tərilməsi istiqamətində banktərəfindən aparılan irili-xırdalı

butun əməliyyatlar. Bank işi aşağıdakı kimi əməliyyatları ehtiva edir:

1) Aktiv bank əməliyyatları –kreditin təqdim edilməsi, qiymətli kağızların alınması və s., yəni sərbəst vəsaitlərin yerləşdirilməsi üzrə aparılan bank əməliyyatları.

2) Məsləhətləşmə (konsaltinq) əməliyyatları – bankın muhtəlif məsələləri ilə bağlı müş tərisinə göstərdiyi məsləhət (konsaltinq) xidmətləri.

3) Vasitəcilik (komilyon) əməliyyatları – iqtisadi subyektlər arasında vasitəcilik xidmətləri, verilən tapşırıqların icrası və s. ilə bağlı bank əməliyyatları.

Baza (ehtiyat) valyutası - Mərkəzi banklar və digər maliyyə institutlarında saxlanılan xarici valyuta. Ehtiyat valyutası beynəlxalq borc öhdəliklərinin ödənilməsi və ya daxili valyuta məzənnəsinə təsir etmək ucun istifadə olunur.

Baza dərəcəsi (baza dəyişmə bəndi) - Hər hansı bir göstəricinin kəmiyyət ölçusunun (və ya onun dəyişməsinin) bir faiz bəndinin yuzdə bir hissəsi. Maliyyə bazarlarında, əsasən, maliyyə alətlərinin gəlirliliyini və faiz dərəcələrini (və ya onların dəyişməsinin) ölçmək ucun istifadə edilən standart baza ölçüsü. 1 baza bəndi 0,01 faizə bərabərdir.

Baza dərəcəsi - Bankın ən yaxşı müştərilərindən borca görə tələb olunan faiz dərəcəsi.

Baza valyutası - Valyuta bazarında valyuta cutluyunun birinci tərəfi. Məsələn, Avro/ABŞ dolları katirovkasında Avro baza valyutası, ABŞ dollar isə istinad valyutası hesab olunur. Burada baza valyutasının bir mislini almaq ucun tələb olunan istinad valyutasının həcmi ifadə olunur.

Bazar kapitalizasiyası (kapitalı) - Bazar kapitallaşması şirkətin butovbazar dəyərini ifadə edir və şirkət tərəfindən buraxılmış səhmlərin cari bazar qiyməti ilə də yərlərinin cəminə bərabərdir. Şirkətin kapitallaşması şirkətin butun səhmlərinin sayının bir səhmin bazar qiymətinə vurulması yolu ilə hesablanır.

Beta əmsalı - Fond bazarında qiymətli kağızın kursunun dəyişməsi ilə umumi bazar kursunun dəyişməsi arasında kəmiyyət nisbətini ifadə edən göstərici. Beta əmsalı AK&M agentliyi tərəfindən hesablanır. Əgər Beta əmsalı müsbətdirsə, onda bu qiymətli kağızın səmərəliliyi bazarın səmərəliliyinə uyğundur. Mənfi beta əmsalı zamanı həmin qiymətli kağızın səmərəliliyi bazarın səmərəliliyi artdıqca azalacaqdır. Beta əmsalını, həmcinin, qiymətli kağızlara investisiya riskinin ölçüsü hesab etmək olar. Beta əmsalının böyük olması zamanı investisiyaların risk dərəcəsi orta hesabla bazara görə yüksəkdir. Beta əmsalının kiçik olması zamanı investisiyaların risk dərəcəsi aşağı olur.

Beynəlxalq kredit - Borc kapitalının ölkələr arasında hərəkəti və fəaliyyəti ilə müşayiət olunan kredit növüdür. Kreditor və borc alan rolunda banklar, iri şirkətlər, xüsusi sahibkarlar, dövlət idarələri, hökumət, həmcinin beynəlxalq və regional təşkilatlar çıxış edə bilirlər.

Beynəlxalq reyting agentliyi - Beynəlxalq reyting agentliyidir. Moody's reytingləri risk səviyyəsi və alıcının borc üzrə ödənişləri vaxtında edə bilməsi əsasında müəyyən edir. hesablama-kassa əməliyyatları apararı ayrıca bölməsidir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu – əsası 1944-cü ildə ABŞ-ın Nyu-Hempşir ştatının Bretton-Vuds əyalətində BMT-nin valyutamaliyyə konfransında qoyulan, valyuta-maliyyə sferasında beynəlxalq əməkdaşlığı təmin etmək, beynəlxalq ticarətin genişlənməsinə və tarazlı inkişafına şərait yaratmaq, bununla da üzv ölkələrin iqtisadi yüksəlişinə yardımcı olmaq, üzv ölkələrin valyuta stabilliyinə və s. xidmət etmək məqsədilə yaradılan maliyyə institutudur.

Beynəlxalq bank bazarı – bankların təsbit edilmiş müddət ərzində qısamüddətli likvidlik problemlərini uyğunlaşdırmaq üçün öz aralarında borc alıb verdiyi pul bazarıdır. Faiz dərəcəsinə müəyyənləşdirən birinci dərəcəli bankların faiz dərəcəsi inter-bank offered rate adlanır.

Birbaşa investisiya – gəlir əldə etmək və müəssisənin idarə edilməsində iştirak etmək məqsədilə kompaniyanın nizamnamə kapitalına və əsas vəsaitlərə qoyulan investisiyadır.

Banklararası pul bazarı - Banklararası qısamüddətli (bir gündən bir ilədək) kredit və depozit bazarıdır.

Banklardan kənar nağd pul - Mərkəzi Bankın və komməriya banklarının kassalarında olan pullar istisna olmaqla Mərkəzi Bank tərəfindən dövriyyəyə buraxılmış nağd puldur.

Baza inflyasiya - Qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənən malların qiymətlərinin dəyişimindən və mövsümi amillərdən təmizlənmiş inflyasiyadır.

Benefisiar iştirakçı – vəsaiti alan iştirakçıdır.

BMS – Mərkəzi Bankın Baş Mühasibatlıq Sistemidir.

Beynəlxalq ödəniş kartı- Beynəlxalq kart təşkilatlarının (Visa, MasterCard, American Express və s.) üzvü olan yerli və ya xarici banklar tərəfindən emissiya edilmiş, beynəlxalq kart təşkilatlarının loqotipini daşıyan, ölkə daxilində və ölkədən kənar əməliyyatların aparılması üçün istifadə olunan kartdır.

Dünya Bankı – dünyada qlobal iqtisadi inkişaf məqsədlərinə xidmət edən və maliyyə resurslarının bölgüsünü təmin edən ən böyük donör təşkilatlardan biri. Bankın əsas məqsədi kasıb ölkələrə struktur islahatlarının həyata keçirilməsində və yoxsulluğun azaldılmasında yardım göstərməkdir. Ayrı-ayrı ölkələrdə sabit və davamlı inkişafa nail olmaq üçün Dünya Bankı öz maliyyə resurslarından, yüksək ixtisaslı kadrlarından və biliklər bazasından istifadə edir. Dünya Bankı heç də klassik mənada bank deyil, ixtisaslaşmış agentlikdir. BMT tərəfindən yaradılan bu agentliyin hazırda 184 üzvü var. Həmin ölkələr bu qurumun fəaliyyətinə nəzarət edir. Dünya Bankı inkişaf etməkdə olan ölkələrə çox aşağı faiz dərəcəsi ilə və ya faizsiz uzunmüddətli kreditlər və qrantlar verir. Dünya Bankı Azərbaycan hökuməti ilə də struktur islahatlarının aparılması istiqamətində əməkdaşlıq edir. DBnin strukturları: **IBRD**; **IFC** (International Finance Corporation); **IDA** (International Development Agency); **MIGA**

(Multinational Investment Guarantee Agency); **ICSID** (International Center for Settlement of Investment Disputes).

Denominasiya – köhnə pul nişanlarının qəbul edilmiş nisbət qaydasında yenisi ilə əvəz edilməsi, pul tədavülünün qaydaya salınması və hesablaşmaların asanlaşdırılması məqsədilə milli pul vahidinin miqyas dəyişikliyidir. Buna sadə dillə “sıfırların silinməsi” də deyilir. Mal və xidmətlərin qiymətləri, tariflər, əməkhaqqı, pensiyalar, təqaüdlər, idarə və müəssisələrin balanslarında, bank hesablarında olan pul vəsaitlərinin qalığı da bu nisbətlə yenidən hesablanır.

Dövriyyədə olan nağd pul Mərkəzi Bank tərəfindən dövriyyəyə buraxılmış nağd pullardır. Buraya bank sistemindən kənarında olan nağd pulla yanaşı Mərkəzi Bankın və kommertiya banklarının kassalarında olan nağd pullar da daxildir.

Dəhlizin minimal həddi bir günlük vəsaitlərin cəlb olunma (REPO) faiz dərəcəsi ilə, maksimal həddi isə - bir günlük vəsaitlərin yerləşdirmə (Əks-REPO) faiz dərəcəsilə müəyyən olunur.

Dövriyyədə olan nağd pul - Mərkəzi Bank tərəfindən dövriyyəyə buraxılmış nağd pullardır. Buraya bank sistemindən kənarında olan nağd pulla yanaşı Mərkəzi Bankın və kommertiya banklarının kassalarında olan nağd pullar da daxildir.

Devalvasiya Milli valyutanın xarici valyutaya nəzərən məzənnəsinin ucuzlaşdırılmasıdır.

Dezinflyasiya – Qiymətlərin artımı prosesini səngitmək üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. O cümlədən Mərkəzi Bankın pul siyasətinin sərtləşdirilməsi dezinflyasiya tədbirlərinə aiddir.

Dollarlaşma – Milli valyutaya paralel olaraq sərbəst dönərli valyutanın daxili pul tədavülündə yer almasıdır. Dollarlaşma səviyyəsini ölçmək üçün müxtəlif göstəricilərdən istifadə edilir. Belə göstəriciyə misal olaraq xarici valyutada əmanət və depozitlərin cəmi əmanət və depozitlərdə xüsusi çəkisini göstərmək olar. Bu göstərici pulun yığım funksiyasının

dollarlaşma səviyyəsini ölçməyə imkan verir. Dollarlaşma əvəzinə bəzi hallarda valyuta əvəzləməsi terminindən də istifadə edilir.

İndeks - İqtisadiyyatda və ya bazarda baş verən dəyişiklikləri ölçmək üçün istifadə edilən kəmiyyət göstəricisi. Adətən, indekslər müəyyən bir sahəni və ya onun altsahələrini təmsil edən müəyyən sayda qiymətli kağızların dəyərini və ya iqtisadi indikatorların qiymətlərini ifadə edir

İndikator (göstərici) - Hər hansı prosesin müəyyən dövr ərzində gedişatını xarakterizə edən mutləq və ya nisbi göstərici. Fond birjasının indikatoru isə qiymətli kağızlar bazarında müəyyən dövr ərzində aparılan əməliyyatların həcmnin, maliyyə alətlərinin gəlirliliyinin, o cümlədən faiz də rəcələrinin dinamikasının, alqı-satqı əməliyyatlarının həcmnin on cədən qiymətləndirilməsi məqsədi ilə istifadə edilən göstəricidir. Fond birjasının indikatoru birja mu təxəssisləri tərəfindən istifadə olunur.

İnflyasiya - Müəyyən müddət ərzində əmtəə və xidmətlərin keyfiyyəti yük səlmədən qiymətlərinin artması nəticəsində pulun dəyərdən düşməsi, dəyərsizləşməsi. Başqa sözlə, inflyasiya pul tədavulu kanallarının əlavə (artıq) pul kütləsi ilə dolması, yaxud pul tədavulu kanallarının tələbatından artıq həcmdə pul kütləsinin dövriyyəyə buraxılması nəticəsində pulun dəyərsizləşməsi prosesidir. İnflyasiya iqtisadi tarazlığı pozduğundan və iqtisadi bohrana səbəb olduğundan dövlət bu və ya digər iqtisadi-maliyyə alətləri (tədbirləri) vasitəsilə bu prosesin qarşısını almağa çalışır ki, bu da anti-inflyasiya siyasəti adlanır. İqtisadiyyatda inflyasiyanın səviyyəsini qiymət indeksi müəyyən edir. Yaranma səbəbinə görə inflyasiya iki qrupa bölünür: *tələb inflyasiyası və təklif inflyasiyası*. İqtisadiyyatda tələbin artması cəmiyyətin istehsal imkanlarını xeyli geridə qoyaraq qiymətlərin yüksəlməsinə, yəni inflyasiyaya gətirib çıxarır. Təklif inflyasiyası (xərc inflyasiyası) zamanı isə qiymətləri tələb deyil istehsal xərcləri artırır. Belə ki, məhsul vahidinin istehsal

xərclərini artıran amillər həm də inflyasiyanı torədən amillər kimi çıxış edir. Eyni zamanda, olkə iqtisadiyyatında əmək haqqı

səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı olan inflyasiya istehsal məsrəflərinin artması ilə yaranan inflyasiya siynin tərkib hissəsidir. Tempinə görə inflyasiya, əsasən, 4 cür fərqləndirilir: *normal* (illik 4%-ə qədər), *surunən* (4-20%), *yüksək* (20-200%) və *hiperinflyasiya* (200%-dən yüksək).

Yaranma səbəblərindən irəli gələ rək inflyasiya gozlənilən və gozlənilməz olur. Birincisi, adətən, hokumətin həyata keçirdiyi iqtisadi tədbirlərin nəticəsi kimi, ikincisi isə makro-iqtisadi səviyyədə baş verən gozlənilməz dəyişmələri dəyişmələrin nəticəsi kimi meydana çıxır.

İnvestisiya (investment) – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Bunlara pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar və s. aiddir. İnvestisiya fəaliyyəti investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusudur. Maliyyə aktivlərinə investisiya qoyuluşu qiymətli kağızlara və digər maliyyə aktivlərinə (ssudalara, digər müəssisələrin nizamnamə fondlarına və s.) qoyuluşları əks etdirir. Onlar ölkə və xarici maliyyə aktivlərinə investisiyaları birləşdirir.

Mərkəzi bank – bank sisteminin əsas tənzimləyici bankı və ya son instansiya kreditoru. Bütün inkişaf etməkdə olan və bir çox inkişaf etmiş ölkələr kredit sistemini bəzən hökumətin təlimatı ilə, bəzən isə öz muxtar səlahiyyətləri ilə nəzarət altında saxlayan mərkəzi banklara sahibdirlər. Mərkəzi banklar qısamüddətli faiz dərəcələrini müəyyənləşdirmək səlahiyyətlərinə malikdirlər. Bəzən isə onlar monetar siyasət vasitəsilə məcmu tələbə və biznes tsiklinə təsir göstərmək istəyirlər. Hal-hazırda mərkəzi bankların səlahiyyətlərinin hüdudları və onların hökumətlə münasibətləri geniş diskussiya mövzusudur. Məsələn, bəzi ölkələrdə inflyasiya hədəfini hökumət, buna uyğun faiz dərəcələrini isə mərkəzi banklar müəyyən edirlər. Eyni zamanda, mərkəzi bankların

kommersiya banklarına nəzarət və emissiya funksiyalarında da dəyişikliklər baş verir.

Monetar siyasət (monetary policy) – mərkəzi hökumətin pulun kəmiyyəti, faiz dərəcələri və mübadilə kursu ilə bağlı iqtisadi siyasətidir. İnflyasiya və məcmu tələbin idarə olunmasına görə daha geniş monetar siyasət qəbul edilmişdir. Fiskal siyasəti daha vacib sayan Keyns nəzəriyyəsini tənqid edən monetaristlər tərəfindən elmə gətirilmişdir.

Manatın çarpaz məzənnəsi – manatın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsi həmin valyutaların və manatın ABŞ dollarına nisbətən məzənnələri əsasında müəyyənləşdirilir. Milli valyutaların ABŞ dollarına nisbətən məzənnələrini milli banklar ölkələrin valyuta birjalarında tələb və təklif arasındakı nisbətə əsasən müəyyənləşdirirlər. Milli banklar valyuta məzənnələri haqqında məlumatları milli valyuta birjalarında gedən alqı-satqının yekunları əsasında rəsmi bildiriş şəklində mütəmadi olaraq nəşr etdirirlər.

Makroiqtisadi siyasət – yüksək iqtisadi artım templərinə, tam məşgulluğa, məhdud inflyasiya səviyyəsinə və rəşional (optimal) xarici ticarət balansına nail olmaq üçün dövlətin iqtisadi tənzimləmə fəaliyyəti. Makroiqtisadi siyasətin ən ümdə vəzifəsi işsizliklə inflyasiya arasında balans yaratmaqdır. Makroiqtisadi siyasətin əsas bölmələri: a) fiskal (büdcə-vergi) siyasət; b) monetar (pul-kredit vəvalyuta) siyasət; c) gəlirlər və qiymət siyasəti; ç) xarici ticarət siyasəti.

Maliyyə bazarı – alqı-satqı prosesinin obyektli maliyyə aktivlərindən ibarət olan bazar.

Maliyyə investisiyası – vəsaitlərin ayrı-ayrı maliyyə aktivlərinə yatırılması: qiymətli kağızlar, paylar, pay iştirakı, bank depozitləri və s.

Mühüm iştirak payı - səhmdar kapitalının və ya səsvermə hüququnun 10 və ya daha çox faizini təşkil edən, yaxud müqavilə əsasında iştirakçısı olduğu hüquqi şəxsin qərarlarının qəbul

edilməsinə mühüm təsir göstərməyə imkan verən paya birbaşa və ya dolaylı yolla sahiblikdir.

Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsi "faiz dərəcələri dəhlizi"nin bir parametri kimi çıxış edir. Faiz dərəcələri dəhlizinin parametrləri iki aydan bir ölkədəki makroiqtisadi durum və Mərkəzi Bankın inflyasiya hədəfi əsas götürülərək müəyyən olunur.

Monetar şərait indeksi - Monetar şərait indeksi pul siyasətinin əməliyyat hədəflərində orta çəkili dəyişməni ifadə edir. Əməliyyat hədəfləri kimi bir qayda olaraq qısamüddətli faiz dərəcəsi və məzənnə götürülür. MŞİ aşağıdakı düstur vasitəsilə qiymətləndirilir: Burada, və – müvafiq olaraq, hesabat və baza dövründə real faiz dərəcəsi; və – müvafiq olaraq, hesabat və baza dövründə mübadilə məzənnəsi; və – müvafiq olaraq, real faiz dərəcəsi və valyuta məzənnəsi üzrə normallaşdırılmış xüsusi çəkidir.

Monetizasiya - İqtisadiyyatın pulla təminatı səviyyəsini xarakterizə edən göstəriciləri özündə ehtiva edir. Məsələn, pul kütləsinin ÜDM-də xüsusi çəkisi iqtisadiyyatın monetizasiya səviyyəsinin göstəricisidir.

Məzənnə rejimləri - Ölkədə milli valyutanın xarici valyutaya nəzərən məzənnəsinin müəyyən edilməsi üsulu. Təcrübədə 3 məzənnə rejimi mövcuddur: 1. Üzən 2. Üzən-tənzimlənən 3. Təsbit edilmiş. Üzən məzənnə rejimində məzənnə valyuta bazarında tələb-təklif əsasında, heç bir müdaxilə olmadan formalaşır. Mərkəzi Bank yalnız fəvqəladə hallarda valyuta bazarına müdaxilə edir. Üzən-tənzimlənən rejimdə isə məzənnə əsasən tələb-təklif əsasında müəyyən edilsə də, Mərkəzi Bank kəskin tərəddütlərinin qarşısını almaq üçün aktiv fəaliyyət göstərir.

Nominal faiz dərəcəsi - İnflyasiya nəzərə alınmadan hesablanmış cari faiz dərəcəsi. İnflyasiya nəzərə alındıqda nominal faiz dərəcəsi real faiz dərəcəsinə əldə etmək olar: $(1 + r)(1 + i) = (1 + R)$, R – nominal faiz dərəcəsi, r – real faiz dərəcəsi, i – inflyasiya səviyyəsi.

Nyu York Fond Birjası - ABŞ-ın Nyu York şəhərində yerləşən və bazar kapitallaşmasına görə dünyanın ən böyük səhm birjası.

Paris klubu – xarici borclarını ödəməkdə çətinlik çəkən ölkələrin başqa ölkələrin dövlətlərindən aldıkları borcların (dövlətdən dövlətə borclar) restrukturizasiyasına (strukturun yenidənşəkili) aid görüşmələrin təşkil edildiyi rəsmi toplantı platformu.

Portfel - İnvestorun maliyyə alətləri dəsti. Portfel birbaşa olaraq investorlar tərəfindən və ya maliyyə vasitəciləri tərəfindən qurula bilər. Portfelin qurulması zamanı investor gəlirlikdən əlavə riskə də fikir verməlidir. Portfelin ümumi riskini azaltmaq məqsədilə diversifikasiyadan istifadə olunur. Az risk tələb edən investorların portfəlləri adətən sabit gəlirli qiymətli kağızlar və pulekvivalentlərindən, yüksək risklə yüksək gəlir etmək istəyən investorların portfəlləri isə səhmlər, deri vativlər və alternativ investisiyalardan ibarət olur.

Pulun alıcılıq gücü – müəyyən pul vahidi ilə konkret dövrdə inflyasiya və ya deflyasiya nəzərə alınmaqla əldə etmək mümkün olan mal və xidmətlərin məcmusudur.

Pulun dövriyyə sürəti – müəyyən iqtisadiyyatda hər bir pul vahidinin müəyyən bir vaxtda neçə dəfə əl dəyişdirdiyini göstərən ölçü.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti – şirkətin maliyyə vəziyyətinin göstəricisi. Müəyyən aralıq vaxt müddətində pul vəsaitlərinin daxilolmaları ilə ödənişlər arasındakı münasibəti bildirir.

Pul bazası- Pul kütləsinin Mərkəzi Bank tərəfindən qısa müddət ərzində dəyişdirilə bilən hissəsi nəzərdə tutulur. Pul bazasının tərkibinə dövriyyədə olan nağd pul və bank ehtiyatları (kommersiya banklarının Mərkəzi Bankdakı müxbir hesablarının qalıqları) daxildir.

Pul kütləsi- Pul kütləsi dövriyyədə olan nağd və qeyri-nağd ödəniş vasitələrinin məcmusudur. Maliyyə bazarları inkişaf etdikcə pul kütləsinə daxil edilən aktivlərin sayı artır. Müasir dövrdə likvidliyin müəyyən minimal həddini özündə təcəssüm etdirən maliyyə aktivləri pul kütləsinə daxil edilir. Likvidlik prinsipindən

əlavə adətən pul kütləsinə maliyyə aktivlərinin elə bir qrupu aid edilir ki, o pul siyasətinin hədəfi olmağa yararlı olsun. Azərbaycan praktikasında pul kütləsinin 3 növü fərqləndirilir: a) dar mənada pul kütləsi (M1), b) manatla geniş mənada pul kütləsi (M2), c) geniş mənada pul kütləsi (M3).

Pul icmalı - Ölkənin maliyyə sektoru ilə digər sektorlar arasında olan pul münasibətlərini əks etdirən göstəricilər sistemidir. Pul icmalı ölkənin Mərkəzi Bankının və kommertiya banklarının analitik balanslarının birləşdirilməsi əsasında formalaşır. Analitik balanslar ölkənin Mərkəzi Bankının aylıq mühasibat balansının və kredit təşkilatlarının icmal mühasibat balansının göstəricilərinin analitik qruplaşdırılması vasitəsilə hesablanır.

Pul kütləsinin hədəflənməsi - Mərkəzi Bank tərəfindən pul kütləsinin həcmənin tənzimlənməsini nəzərdə tutan pul siyasəti rejimidir. Bu zaman Mərkəzi Bankın fəaliyyəti pul kütləsinin dəyişimi üzrə hədəfə nail olunmasına yönəldilir.

Pul multiplikatoru - İqtisadiyyatın, xüsusilə də bank sisteminin pul yaratmaq qabiliyyətini xarakterizə edir və geniş mənada pul kütləsinin (M2) manatla pul bazasına nisbəti kimi hesablanır.

Pul siyasəti - Pul siyasəti əsasən qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. Mərkəzi Bank valyuta məzənnəsi, pul kütləsi və faiz dərəcələrini tənzimləmək vasitəsilə inflyasiya proseslərinə təsir göstərir. Azərbaycanda pul siyasəti Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir və onun son məqsədi öz səlahiyyətləri çərçivəsində qiymətlərin sabitliyini təmin etməkdən ibarətdir.

Pul siyasəti alətləri - Mərkəzi Bankın qarşısına qoyduğu hədəflərə nail olmaq üçün istifadə etdiyi iqtisadi dəyişənlərdir. Pul siyasəti alətləri birbaşa və dolaylı alətlərə bölünür. Birbaşa alətlərə misal olaraq faiz dərəcələri üzərində nəzarət, kreditləşmə dəhlizi, birbaşa və ya məqsədli kreditlərin verilməsini göstərmək olar. Dolaylı alətlərə misal olaraq açıq bazar əməliyyatlarını göstərmək olar.

Pul siyasəti alətlərinin avtonomiyası Mərkəzi Bankın qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olması üçün pul siyasəti alətlərini

sərbəst şəkildə seçməsidir. Yəni kənar orqanlar pul siyasəti alətlərinin tətbiqində Mərkəzi Bankın işinə müdaxilə etməməlidirlər.

Pul Siyasəti Rejimi - Son və aralıq hədəfləri arasındakı kombinasiyadan, həyata keçirilməsi mexanizmlərindən asılı olaraq təsnifləşdirilən pul siyasəti formalarıdır. Pul Siyasəti Rejimləri bir çox hallarda əsas hədəfə nail olmaq üçün aralıq və son hədəflər üzrə dəqiq və ya orientir kəmiyyət göstəriciləri, pul siyasəti çərçivəsində həyata keçirilməsi planlaşdırılan tədbirlər sistemi əks etdirilir. Pul siyasətinin pul kütləsinin hədəflənməsi, məzənnənin hədəflənməsi, inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi kimi rejimləri bir-birindən fərqləndirilir.

Pul siyasətinin transmissiyası - Mərkəzi Bank tərəfindən qəbul edilən pul siyasəti qərarlarının iqtisadiyyata ötürülməsini prosesidir. Müasir dövrdə pul siyasətinin faiz dərəcələri, kreditlərin verilməsi, valyuta məzənnəsi, inflyasiya gözləntiləri kimi transmissiya kanalları mövcuddur. Pul siyasəti qərarları real iqtisadiyyata bu kanallar vasitəsilə dərhal deyil, müəyyən zaman intervalından (laqdan) sonra təsir göstərir.

Pulun dövretmə sürəti - Nağd və nağdsız pul nişanlarının hərəkətinin intensivliyini xarakterizə edən göstərici.

Təsbit edilmiş valyuta məzənnəsi - Ölkənin milli valyutasının sərbəst dönərli xarici valyutaya qarşı dəyişməz saxlanması nəzərdə tutulur. Yəni təsbit edilmiş məzənnənin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o kifayət qədər uzun müddət ərzində (aylar və ya illər) sabit qalır. Məzənnəni sabit saxlamaq üçün Mərkəzi Bank valyuta bazarında tələb və təklifə təsir göstərmək üçün aktiv alış-satış əməliyyatları aparır.

Uzun açıq valyuta mövqeyi - hər hansı xarici valyutada *balans* və balansdankənar tələblərin məbləğinin *balans* və balansdankənar öhdəliklərin məbləğindən çox olduğu açıq valyuta mövqeyidir.

Valyuta siyasəti (currency policy) – dövlət tərəfindən valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi məqsədilə həyata keçirilən hüquqi,

iqtisadi, inzibati tədbirlərin kompleksi: valyuta siyasətinin həyata keçirilmə formaları:

a) diskont siyasəti – mərkəzi bankın uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi yolu ilə valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi;

b) valyuta müdaxiləsi – valyuta bazarlarında tələb və təklifin tarazlaşdırılması məqsədilə mərkəzi bankın valyutaların alqı-satqısı əməliyyatlarında müntəzəm iştirakı;

c) devalvasiya (milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin məsədyönlü uçotlaşdırılması) və revalvasiya (milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin qaldırılması).

ç) valyuta məhdudiyyətləri – valyuta əməliyyatlarının inzibati tədbirlər və qanunverici aktlarla qadağan olunması və ya limitləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının illik hesabatı, 2011.

2. Beynəlxalq İqtisadi İndekslər Haqqında Məlumat Toplusu. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Beynəlxalq əlaqələr departamenti. Bakı 2009

3. Dünya ölkələrinin mərkəzi bankları. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Beynəlxalq əlaqələr departamenti.. Bakı 2009

4. Dövlət maliyyəsi terminləri lüğəti ictimai vəsaitin monitorinqi mərkəzi. Bakı – 2008

5. Dünya Ölkələrinin Valyuta Vahidləri Haqqında Məlumat Toplusu”. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Beynəlxalq əlaqələr departamenti. Bakı 2009

6. Beynəlxalq Maliyyə - Kredit İnstitutları və İnkişaf Agentlikləri Haqqında Məlumat Toplusu Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Beynəlxalq Əlaqələr Departamenti tərəfindən hazırlanmışdır.

7. Maliyyə bazarları terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, «nurlar» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2010, 272s.

8. Mamedov Z.F., Zeynalov V. Maliyyə və kredit. Bakı, 2007. – 400 s.

9. Zeynalov V. Beynəlxalq maliyyə. Bakı, 2010. – 320 s.

10. H. Seyidoğlu. Uluslararası finans. İstanbul, 1997.

11. N.Ekren. Uluslararası bankaçılıq. Ankara, 1984.

12. E. Erturk. Uluslararası iqtisad. İstanbul, 1998.

13. R. Karluk. Uluslararası ekonomi. İstanbul, 1998.

14. Аббасов А.М., Мамедов З.Ф. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку, Азернешр, 2007. - 400с.

15. Гаджиев Ш. Г Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, 2000. 500 с.

16. Гусаков Н.П. Международные валютно-кредитные отношения. М., Инфро, М., 2006.

17. Дж. Мэнвил Херрис. Международные финансы. М., 1996.

18. Карелин В.С. Международные валютно-кредитные отношения. М., 2005.

19. Котелкин С.А. Международно-финансовая система. М.: Экономист, 2004.

20. Макогон Ю.В. Международный банковский бизнес. Киев: АТНКА, 2003.

21. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: учебник // под ред. Л.Н.Красавиной. М.: Финансы и статистика, 2001.

22. Моисеев С.Р. Международные валютно-кредитные отношения. М.: Дело и сервис, 2003.

23. Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений. Учебник. М.: Инфра., М., 1998.

24. Рубцов Б.Б. Современные фондовые рынки. М., 2007.

25. Рудий К.В. Международные валютные, кредитные и финансовые отношения. М., «Новое знание», 2007.

26. Семенов К.А. Международные валютные и финансовые отношения. М., ТЕИС, 1999.

27. Суэтин А.А. Международные валютно-финансовые отношения. М.: Кнорус, 2004.

28. Федакина Л.Н. Международные финансы. СПб.: Питер, 2005.

**PROF. Zahid Fərrux oğlu Məmmədovun əsas elmi və elmi –
metodiki işlərin siyahısı**

I. Beynəlxalq nüfuzlü və RF AAK-nın tövsiyə etdiyi elmi
jurnallar

1. Современная банковская система Турецкой Республики // «Известия Санкт - Петербургского университета экономики и финансов. - 1998.- № 3. - С. 69-83
2. Azərbaycan bankacılığı //Finans dünyası.-1998. - Aqustos. – Turkey. - С. 95-102. 1 п.л.
3. Orta Asiyanın banka raporu //Capital. -1998. - Haziran. Turkey. S.202-203. 1
4. Turk Cumhuriyetinde bankaciliq sistemi//Turk dünyasi arasdirmalar vakfi yayin orqani. Turkey. - 1998.- № 114.
5. Современные тенденции развития банковской системы Турецкой Республики// Деньги и кредит. -1998.- № 6. - С.58-65.
6. Банковский сектор Турции: современные позиции и роль иностранного капитала // Деньги и кредит.- 2003.- № 12 .- С. 61-67.
7. Причины и последствия банковских кризисов// Современные аспекты Экономики. - 2004. - 14(65).с.157- 161.
8. Кризис на фондовом рынке – отражение общей динамики экономики // Экономика и управление .- 2005. - № 3.
9. Банковская система Турции //Мировая экономика и международные отношения.- 2005. - № 5 .
10. Роль кризиса в реформировании банковской системы Турции// Деньги и кредит. - 2005. - № 9.
11. Особенности современного состояния турецкой банковской системы //Финансы и кредит. -2005.- №12

12. Участие иностранного капитала в странах формирующихся рынков после кризиса // Финансы и кредит.- 2006.- 9(213).

13. Анализ и оценка банковских рисков // Известия СПбУЭФ. 2006. - № 3. - С.-93- 102

14. Роль кризиса в реформировании банковского сектора стран формирующихся рынков. Журнал «Финансы и кредит», 10(250) - 2007 март

15. Современные позиции и роль иностранного капитала в банковском секторе России после кризиса// Экономика и управление. - 2007. - № 4.

16. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Финансы и кредит.- 2008.- № 4.

17. Экспансия российского банковского капитала в других странах СНГ и присутствие их банков на рынке РФ //Кавказ, Глобализация. Том 2, выпуск 1.- 2008. 67- 81

18. Банковская система Азербайджана//Мировая экономика и международные отношения.- 2008. № 7.

19. Посткризисная модернизация банковской системы Турции // Деньги и кредит. - 2009. - № 2.

20. Банковская система Турецкой Республики// Экономика и управление. - 2009. - № 3. с.16 – 25.

21. Структурная перестройка банковской системы Турции после кризиса//«Вестник Финансовой Академии» - 2010. № 1.

22. Антикризисная политика в банковской сфере: Турция, Российская Федерация и Азербайджана (сравнительный анализ) // Экономика и управление. - 2010. - № 9. с.3 – 25.

23. Банковская система в условиях глобального финансового кризиса// Финансы и кредит.- 2010.- № 48.с. 8-15.

24. Azərbaycanın krediti və para sistemi: günümüzdeki özellikleri və gelişme yönü // Maliyyə və finans yazıları. Sayı 87. Nisan 2010. // Türkiye. 51-77

25. Küresel mali krizin Azərbaycan ekonomisine etkileri ve azerbaycan merkez bankasinin monetar politikasinin analizi T.C. Marmara Üniversitesi // Financial arasdirmalar ve calismalar dergisi. Uluslararası hakemli dergi.Yayın № 773. -2010 c. 73-95

26. Küresel Mali Kriz Ortamında Azərbaycan Bankacılık Sektörünün Yapısı, Özellikleri ve Sorunları'; Amme İdaresi Dergisi'nin (Cilt 44, Sayı 3) Eylül 2011

27. Проблемы и перспективы развития азербайджано-российского сотрудничества в финансово- банковской сфере //Евразийский международный научно-аналитический журнал "Проблемы современной экономики"2012. № 4.

II. Elmi nəşrlər (Monoqrafiya və toplu elmi əsərlərdə nəşrlər)

1. Возникновение национальной банковской системы Турецкой Республики// Экономические и социальные проблемы рыночных отношений. Сборник научных статей. Часть3. – СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1992.- 0,3 п.л.

2. Об эффективности долгосрочного кредитования капитальных вложений // Денежно-кредитный механизм в условиях перехода к рынку. – СПб: Изд-во СПбУЭФ,1992.

3. Особенности кредитной системы Турции // Социально-экономическое становление рыночных отношений. Сборник научных статей. Часть 2. – СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1993. -

4. Turk Cumhuriyetlerinde bankacilik sistemi ve Turkiye iliskilerin gelistirilmesinde bankaciligin onemi//Economic ve finansal isbirliyinin gelistirilmesinde hukuki ihtilaflarin cozumlenmesi sempozyumu. – Istanbul: Alkim yayin evi, 1998. C 85-97.

5. Inflasyon, faiz ve doviz kuru arasindaki iliskileri. - Istanbul, 1998. – 400 с.

6. Finans iqtisadiyyatı. –Баки: Qanun, 2003. - 375 с.

7. Цифровизация финансов. – Баку.: БГУ, 2003. - 200 с.

8. Роль электронных финансовых услуг в развитии новой экономики // Государство и рынок в оптимизации структурных характеристик роста. – СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2004.- с. 286-290.

9. Анатомия финансового кризиса. – СПб: Изд-во СПбГУ, 2005. -322 с.

10. Влияние кризиса на логику реформирования банковской системы.– СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2005. –

11. Фондовый кризис: теоретические и эмпирические аспекты. // Тенденции развития финансово- кредитных и МЭО в условиях глобализации экономики. Научная сессия проф - препода. Состав по итогам НИР 2004 года. Март- апрель 2005 года. Сборник докладов. СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2005.-

12. Экспансия иностранного капитала на банковской рынок Турции в посткризисный период // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 7:– СПб.: 2006.

13. Finans kapitalinin qloballasmasi //Qloballasmaya dogru. – Baki, -2006.

14. Проблемы реформирование банковского сектора России после кризиса // Актуальные проблемы труда и развития человеческого потенциала: Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск № 4. – СПб: Изд-во СПб ГУЭФ, 2006.

15. Xalq kapitalizmin formalasmasi və inkisafında qiymətli kagizlar bazarının rolu. – Baku.: Elm, 2006. -320 с.

16. Современные позиции и роль иностранного капитала в банковском секторе развивающихся стран // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник

научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 8:– СПб.: Инфо - да, 2007. с.187 -190.

17. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку: Азернешр, 2007.

18. Банковский кризис как ускоритель процесса передачи государственных кредитных учреждений в частные институты// Актуальные проблемы финансов и банковского дела. - СПб: СПбГИЭУ, 2007. 79- 95

19. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. Баку: Азернешр, 2007.

20. Основные направления формирования устойчивого национального рынка ипотечного жилищного кредитования в АР // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 8:– СПб.: Инфо - да, 2007. с.187 -190.

21. Эффективность финансовой стратегии правительства Азербайджана в условиях мирового кризиса // // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 8:– СПб.: Инфо - да, 2007. с.187 -190.

22. Dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Azərneşr, 2008. 400 с.

23. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Центральная Евразия: национальные валюты. Стокгольм: Изд. Дом «СА Press», 2008. – 79- 103.

24. Денежно- банковская Денежно- банковская система стран СНГ и Балтии: тенденции и перспективы. Bakı, Azərneşr.- 2008. -264 с.

25. Эффективность финансовой стратегии правительства Азербайджана в условиях мирового кризиса // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник

научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 14:– СПб.: Инфо - да, 2011. с.209 -213.

III. Beynəlxalq əhəmiyyətli elmi nəzəri və praktik konfranslarda məruzə və tezislər

1. Новая роль банков//Проблемы перестройки финансово – кредитного механизма социалистического общества. М.: изд-во МФИ,14-15 декабря ,1989. 0,1 п.л.

2. Повышение роли кредитования капитальных вложений в новых условиях хозяйствования // Современные проблемы финансово-кредитных отношений. Материалы Всесоюзной конференции. Часть 1. – Иркутск, 1990. - С.53-54. 0, 1 п.л.

3. Развитие банковского дела в Турецкой Республике // Материалы научной сессии. Научно-исследовательские работы за 1990 год. - СПб: Изд-во СПБИЭФ,1991. - 23-26 апреля, 1991.- С.59.

4. Реформы банковской системы в странах центральной Европы // Возрождение и развитие России: пути выхода из кризиса. Всероссийская научно- практическая конференция. С. Петербург. 19-21 декабря, 1991. 0,1 п. л.

5. Турецкий путь к рынку//Совещание – семинар, социально- экономические проблемы перехода к рынку. Краснодар: КГУ. 1991. 0,1 п. л.

6. Интеграция банковского сектора с отраслями национальной экономики // Условия жизнеобеспечение в регионе. Республиканская научно-практическая конференция. Иркутск: Инс. Нар. Хоз. - 28 сентября 1991. 0,1 п. л.

7. К вопросу о кредитно-финансовых методах регулирования инвестиций// Финансово-кредитное регулирование в условиях рынка. Материалы Межзональной

конференции.– Екатеринбург, 21 – 22 ноября 1991. С.65-66. 0, 1 п.л.

8. Кредит как объект и средство государственного регулирования. Лекции. - ЦНТИ, 1992. № 50. 1 п.л.

9. Кредитная система в период перехода к рынку // Товарно-денежные отношения и формирование рыночной экономики в СССР. Материалы Межвузовской региональной конференции.- Екатеринбург, 4-5 февраля 1992. С.65-66. 0,1 п. л.

10. Структура и характерные черты кредитной системы Турции// Человек в системе рыночных отношений. Материалы Всероссийской конференции. Часть 1.СПБУЭФ. 1-3 декабря 1992. -

11. О современном состоянии кредитной политики в области инвестиций // Человек в системе рыночных отношений. Материалы Всероссийской конференции. Часть 1. – СПБУЭФ, 1992. -

12. Роль и место кредитной системы Турции в экономике стран // Материалы научной сессии. - СПБУЭФ, 20-24 апреля 1992.С.84.

13. Современная банковская система Турции // Материалы научной сессии. - СПБУЭФ, 19-23 апреля 1993. - С.54. 0,

14. Pul-kredit siyasetin sabitlesdirilmesinin ilkin tedbirleri haqqinda//Bazar iqtisadiyyatina kecidin aktual problemleri. Respublika konfransi. Bakı: Elm. 1994. -

15. Роль банковских структур в сглаживании колебаний экономической конъюнктуры// Цикличность как форма экономической динамики. Материалы Всероссийской конференции. - СПб: Изд. СПбГУЭФ, 19-21 июня 1997. 0,1 п.л.

16.. Turkiye – Turk cumhuriyetleri arasinda iqtisadi emekdasligin insikaf etdirilmesi ucun lazim olan teklifler ve tedbirler // Azerbaycan-Turkiye emekdasligi cercivesinde

alternative modeler. Qafkaz Univrsitesi. Baki - 1998, 15 sentyabr. 1 п.л.

17. Turkiye- Azərbaycan iqtisadi emekdasligin guclenmesinde bank sektorunun onemi // Turkiye- Azərbaycan iqtisadi emekdasliq cercevesinde alternative modeler. - Xezer Universitesi. Baki, 6 noyabr 1999. 1 п.л.

18. Iqtisadi inkisaf haqqinda bezi dusunceler // Azərbaycan 21 esrin astanasinda. - Baki, 1998. S.68-69. 0, 1 п.л.

19. Azərbaycan Respublikasında Pul-kredit siyasetininin baslica istiqametleri//Pul-kredit munasibetlerinin tekmillendirilmesinin elmi-praktiki problemleri. - Baki, Az.Dİİ. - Noyabr 24-25, 1999. 1 п.л.

20. Глобализация финансовых рынков и проблемы развивающихся стран// Тенденции и проблемы развития региональной экономики на рубеже веков: Международная научно-практическая конференция. - 26-27 апреля 2000. ДГУ-2000. - С.261-262. 0, 1.

21. Банковская система Турции: проблемы развития// Теория и практика финансового и банковского дела: V Межвузовская конференции аспирантов и докторантов. 4.12.2003. - СПб.: СПбГИЭУ, 2003. - С.192-195. 0,4

22. Роль электронных финансовых услуг в развитии новой экономики // Государство и рынок в оптимизации структурных характеристик роста. Санкт-Петербург. 26-29 мая 2004. – СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2004.- С. 286-291. 0,5 п.л.

23. Сущность банковского кризиса // Теория и практика финансового и банковского дела: VI Межвузовская конференции аспирантов и докторантов. - СПб.: СПбГИЭУ, 8 декабря 2004. -

24. Crisis in Globalize World Economy has an influence upon country economy // Globalization and regional economic development. 18-19 November 2004, Baku. S.212-216.

25. Фондовый кризис: теоретические и эмпирические аспекты //Тенденции развития финансово- кредитных и международных экономических отношений в условиях глобализации экономики: Научная сессия. Март, 2005 г. - СПб.:– Изд-во: СПбГУЭФ, 2005. С.276-300.0, 5. п.л.

26. Банковские кризисы в странах формирующихся рынков// Теория и практика финансового и банковского дела: VII Межвузовская конференция - 7/12.2005. - СПб.:– СПбГИЭУ,2005. -

27. Международный опыт реструктуризации банковских систем // Финансовые проблемы обеспечения устойчивого роста современной экономики: Материалы Межвузовской научно-практической конференции / Под. ред. проф.Л.П.Кроливецкой. - Гатчина: Изд-во ЛОИЭФ, 2006.С.36-38.

28. Система страхования вкладов как элемент поддержания стабильности национальной банковской системы // Азербайджанская модель национального экономического развития. Международная научно-практическая конференция 12-13 мая 2006года. – Баку.: Аз. ГЭУ. 2006. 1 п.л.

29. Влияние финансового кризиса на взаимоотношение реального и банковского секторов// Взаимодействие реального и финансового секторов в трансформационной экономике. Материалы ВНК. 2-3 февраля 2006 г. - Оренбург: ИПГ ГОУ ВПО ОГУ, 2006. С.136-140.0,5 п.л.

30. Банковский кризис в мировой экономической практике: основные тенденции развития //Финансы, кредит и международные экономические отношения в XXI веке. Материалы 1-й международной научной конференции. 6-7 апреля 2006 года: Сборник докладов. Т II/Под. ред. В.Е. Леонтьева. - СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2006. С.56-60.

31. Dunya tecrubesi kontekstinde emanet sigorta sistemi // Az.MEA RH.elmi-praktiki semiraninin materiallari. - Baki: DQM, 25-26 may, 2006. С. 177- 181.0,4 п. л.

32. « Инфекционный» характер банковского кризиса в контексте глобализации // Теория и практика финансового и банковского дела: VII Межвузовская конференция - 12/12.2006. Секции 1-3. - СПб.:– СПбГИЭУ,2006. - С. 106-112. 0,5 п.л.

33. Проблемы и перспективы развития э - банковских услуг//Финансы, кредит и международные экономические отношения в XXI веке. Материалы 2-й международной научной конференции. 29- 30 марта 2007 года: Сборник докладов. Т II/Под. ред. В.Е. Леонтьева. - СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2007.

34. Перспективы развития системы страхования вкладов//Финансы, кредит и международные экономические отношения в XXI веке. Материалы 2-й международной научной конференции. 29- 30 марта 2007 года: СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2007. С.53.- 55

35. Финансовая интеграция стран СНГ и сотрудничество между Азербайджаном – Россией в банковской сфере // Роль финансового – кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики. Материалы 1- й международной научной конференции. 28- 29 января 2008 года. Сборник докладов. Т II /Под. ред. В.Е. Леонтьева. - СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2008.

36. проблемы модернизации банковской системы Азербайджана // Теория и практика финансового и банковского дела: X Межвузовская конференция – 03-04 декабря. Пленарное заседание. - СПб: – СПбГИЭУ, 2008. - С. 71- 80.

37. Степень долларизации и евроизации российской экономики // «Валютные проблемы инновационного развития

экономики России» 22 октября 2008 г. Финансовая Академия при Правительстве Российской Федерации.

38. Küresel dalgalanmalar ve finans sektörüne yansımaları // Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi Bankacılık və Sigortacılık Yüksəkoku 19 dekabr 2008.

39. Институт банковского надзора как фактор стабильности банковской системы // Роль финансово-кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики. Материалы 2-й международной научной конференции. «Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов» 29-30 января 2009 года.

40. Maliyyə sektorunda böhrana qarşı mübarizədə tətbiq edilən şəffafliq siyasətin rolu // böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffafliqlığın rolu. Beynəlxalq elmi- praktiki konfrans. 16- 17 oktyabr 2009.

41. Влияние кризиса на реформирование банковского сектора Турции. 10 декабря 2009 г. Первый Российский экономический конгресс (РЭК-2009) . Москва с 7 по 12 декабря 2009 года в помещениях Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова под эгидой Новой экономической ассоциации (НЭА) и Секции экономики Отделения общественных наук РАН.

42. Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəçilik sistemində antiböhran siyasət: ümumi problemlər və fərqli yanaşmalar// «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəçilik sistemində antiböhran siyasəti: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli». Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, 04 iyun 2010.

43. Küresel mali kriz İlişkilerinde döneminde Rus bankacılık ve reel sektör yapısal dengesizliklerin analizi // Kriz sonrası surecte finans sektörü-real sektör ilişkisi. Uluslararası finans sempozyumu 2010. 10 Aralık 2010. TC. MU.

44. Антикризисная политика в банковской сфере: Турция, Российская Федерация и Азербайджан (сравнительный анализ) // Годовая конференция НЭА «Образование, наука и модернизация» Секция 3.5.(20-22 декабря 2010 г.).

45. Кризис в банковской системе Турции: причины и решения // Роль финансово-кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики. Материалы 4- й международной научной конференции. «Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов» 17- 18 февраля 2011 года. - 21-25 с.

46. Системы финансового надзора за банковскими секторами: мировой опыт и азербайджанская практика // научная - практическая конференция. Государственный финансовый контроль в современных условиях. 18 февраля 2011.

47. Основные направления политики по формированию модели международного финансового центра // «Эффективное государственное управление в условиях инновационной экономики». Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации г. Москва 18 мая 2011 года

48. Küresel kriz sonrası Rusya bankacılık sektörünün sorunları ve özellikleri// Yükselen ekonomilerde finansman: “fırsatlar, sorunlar ve çözümler”. Uluslararası Finans Sempozyumu 2010. 21 Ekim, 2011. TC. MU.

49. Реформирование банковского сектора Турции в условиях глобальной экономике // «Новые тенденции в развитии кредита и кредитного рынка». «Межвузовская научная конференция РЭУ им Г.В. Плеханова. - 3 апреля 2012 года.

50. Влияние глобального финансового кризиса на взаимодействие финансового и реального секторов экономики. «Стратегическое планирование и развитие предприятий» . 10 и 11 апреля 2012 г. Тринадцатый

всероссийский симпозиум Центральный экономико-математический институт РАН.

51. Модернизация банковского сектора Турции в условиях глобальной экономике // III Международная научно-практическая конференция «Финансовые рынки Европы и России». Тема 2012 года: «Устойчивость национальных финансовых систем: поиск новых подходов» 18- 19 апреля 2012 года.

52. Банковская система в условиях глобального экономического кризиса // «Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования». 8-я Международная научно-практическая конференция Академия управления при Президенте Республики Беларусь. 26-27 апреля 2012

53. Keçmiş sovet ittifaqı ölkələrində İslam bankçılıq modedlinin tətbiqi problemləri // Azərbaycanda faizsiz maliyyə bazarının inkişaf perspektivləri. Beynəlxalq symposium. III Bölmə. 25-26 sentyabr 2012, Bakı, Az.DİU. Azərbaycan.

54. Tasarrufların Yatırımlara Dönüştürülmesinde Rusiya Finansal Sistemin Aracılık Rolü ve Sorunları // dünya ekonomisinde tasarruf-yatırım ilişkileri ve finansal sistemin etkinliği. T.C.Marmara Üniversitesi bankacılık ve sigortacılık yüksekokulu. 8 Kasım. 11 uluslararası finans sempozyumu 2012.

55. Azerbaycanda ödəmə sisteminin özellikləri və sorunları// dünya ekonomisinde tasarruf-yatırım ilişkileri ve finansalsistemin etkinliği. t.c.marmara üniversitesi bankacılık ve sigortacılık yüksekokulu. 11. 8 Kasım. Uluslararası Finans Sempozyumu-2012.

IV. Tədris-metodik vəsaitlər

1. Кредит как объект и средство государственного регулирования // Информационный листок. – СПб.: СПбЦНТИ,1992. - № 50. -

2. Кредитная система Турецкой республики. - СПб: изд-во СПбГУЭФ. Текст лекции. 1993. – 43 с.

3. Xarici ölkələrin pul- kredit sisteminə dair metodik vəsait. - Bakı, Az.DİU–1999. - 44 с.

4. Beynəlxəq valyuta–kredit münasibətləri. Dərslik. - Bakı, 2001, 2002, 2005,2008. IV nəşr.

5. Ən yeni iqtisadiyyat.Bakı.-2001. 320 с.

6. Pul , kredit və banklar. – Bakı, 2003, 2004,2008,2010. - 530 с.

7. Bank işi və e- Bankılıq. Bakı.:Qanun, 2003. -450 с.

8. Pul, kredit və banklar, qiymətli kağızlar və valyuta. Suallara cavab. Bakı: Nasir, 2005. 200 с.

9. Maliyyə və kredit. Dərslik. – Bakı, 2008.

10. Деньги, кредит, Банки. Учебник. Bakı, 2008. 400 с.

11. “Pul, kredit və banklar”Suallara cavab. Bakı.:Qanun, 2009. - 200 с.

12. «Pul –kreditin tənzimlənməsi » fənni üzrə proqram (Ali məktəblərin «maliyyə – kredit» ixtisasi üzrə Magistraturada təhsil alan magistrantlar üçün). Bakı, Az.DİU.2009.

13. Bank işi. Dərs proqramı. Bakı, Az.DİU.2010.

14. Pul , kredit və banklar. Dərs proqramı. – Bakı, 2011.

15. Beynəlxəq valyuta–kredit münasibətləri. Dərs proqramı. Bakı, 2011.

16. «Bank fəaliyyətinin Əsasları» (Elmi nəzəri -praktik məlumat nəşri). Bakı: Azərnəşr. 2011.

17. Beynəlxəq valyuta–kredit münasibətləri. Dərslik. Bakı, 2012.

PROF. Zahid Fərrux Məmmədov elmi əsərlərinə xaricdə nəşr olunan əsərlərdə edilən istinadlar

1. Банковская система РФ и ее антикризисное регулирование: учебное пособие / О. Г. Тарасенко, Е. Г. Хоменко. – М.: Норма, 2009. – 179, с- 181,183,185.188 .

2. Е.И. Уразова. Экономическое сотрудничество Турции и Тюркских государств СНГ. Институт Востоковедения Российской Академии Наук. М., 2003. с. 67

3. Трунин П. В. Исламская финансовая система: современное состояние и перспективы развития / П. Трунин, М. Каменских, М. Муфтяхетдинова. М.: ИЭПП, 2009. - 88 с.: ил. – (Научные труды / Ин-т экономики переходного периода; № 122Р). С- 54.

4. В. А. Гневко, А.И. Добрынин. Модернизация методов хозяйственного управления экономикой // Экономика и управление. № 12. – 2009. с. 6.

5. Стратегии выхода из банковского кризиса: международный опыт // Обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России. 07.04.2009. с- 48.

8. В. Щегорцов, О. Особенков, В. Таран, М. Щегорцов. Экономика России. Деньги и банки. Издательство: Новости, 2010 г.

9. Наточеева Н.Н. Финансовый механизм преодоления банковских кризисов для обеспечения устойчивого роста банковского сектора России. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Москва – 2011

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş4

**I HİSSƏ. BEYNƏLXALQ VALYUTA – KREDİT
MÜNASİBƏTLƏRİ..... 10**

FƏSİL I. BEYNƏLXALQ VALYUTA SİSTEMİ..... 11

1.2.Valyuta sistemlərinin tarixi inkişafı..... 11

1.3.Avropa valyuta sistemi tarixindən 16

1.3. Beynəlxalq maliyyədə əsas paritet şərtləri22

**II FƏSİL. TƏDİYƏ BALANSI VƏ VALYUTA
SİYASƏTİ..... 26**

2.1. Tədiyə balansı anlayışı.....26

2.2. Tədiyə balansinin strukturu29

2.3. Valyuta siyasəti və Mərkəzi Bankın məzənnə siyasəti32

2.4. Beynəlxalq likvidlik.....40

III FƏSİL. VALYUTA BAZARI 48

3.1. Valyuta bazarının funksiyaları və bazarın xarakteristikası ..48

3.2. Valyuta interbank bazarı52

3.3. Spot və müddətli təhvil valyuta bazarı.....54

3.4. Azərbaycanca valyuta bazarının tənzimlənməsi60

3.5. Fiziki şəxslər tərəfindən valyuta sərəvətlərinin Azərbaycan
Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından
çıxarılması qaydaları.....65

3.6. Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti orqanları və
onların agentləri..... 84

IV FƏSİL. VALYUTA KURS SİSTEMLƏRİ 88

4.1. Sabit kurs sistemi88

4.2. Üzən kurs sistemi.....	91
4.3. Qarışıq kombinasional sistemlər	94
4.4. Valyuta kursuna təsir edən amillər	96
4.5. Nominal və real valyuta kursları.....	99
4.6. Valyuta mövqeyi.....	103

V FƏSİL. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ BAZARI..... 107

5.1. Beynəlxalq maliyyə bazarlarının strukturu	107
5.2. Beynəlxalq pul bazarları.....	111
5.3. Beynəlxalq kapital bazarları	117
5.4. Finans bazarının qloballaşması və kapital hərəkətlərinin təhlili	122
5.5. Qlobal maliyyə mərkəzləri	136

VI FƏSİL. BEYNƏLXALQ BANKÇILIQ..... 154

6.1. Bankçılığın beynəlmiləşməsi.....	154
6.2. Beynəlxalq bankların insituisional xidmət vahidləri.....	160
6.3. Beynəlxalq bankçılıq fəaliyyətində risk və yeni kreditləşdirmə texnikaları	164
6.4. Xarici ticarətdə istifadə edilən hesablaşma-ödəniş formaları.....	169
6.5. Rəsmi mənbələr hesabına ticarəti kreditləşdirmə prosesi və ölkə riskinin qiymətləndirmə modeli.....	179
6.6. Beynəlxalq bankçılıqda nəzarət sistemləri	183

VII FƏSİL. BEYNƏLXALQ KREDİT VƏ DÜNYA İQTİSADİYYATINDA XARİCİ BORC

DURUMU..... 193

7.1. Beynəlxalq kreditin mahiyyəti	193
7.2. Beynəlxalq borc böhranı və onun həlli	203
7.3. Borc böhranının həlli proqramları	209

VIII FƏSİL. BEYNƏLXALQ PORTFEL İNVESTİSİYASI VƏ BEYNƏLXALQ SOSIAL - İQTİSADİ İNDEKSLƏR	213
8.1. Beynəlxalq portfel investisiyası.....	213
8.2. Beynəlxalq sosial - iqtisadi indekslər.....	223

IX FƏSİL. QLOBAL BANK-VALYUTA BÖHRANLARI.....	227
9.1. Maliyyə böhranın təbiəti	227
9.2. Bank sistemində antiböhran tədbirlər proqramı	236

II HİSSƏ. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARI	244
Beynəlxalq maliyyə – kredit təşkilatları: ümumi anlayış və qruplaşdırma	245

FƏSİL 1. DÜNYA ƏHƏMİYYƏTLİ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ İNSTİTUTLARI	251
1.2. Beynəlxalq valyuta fondu.....	251
1.2. Dünya bankı.....	266
1.3. Beynəlxalq hesablaşmalar bankı.....	282
1.4. Çirkli pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə təşkilatı (MONEYVAL).....	284
1.5. Egmont qrup (maliyyə monitoring birliyi)	286

FƏSİL 2. REGIONAL ƏHƏMİYYƏTLİ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ TƏŞKİLATLARI	289
2.1. Avropa yenidənqurma və inkişaf bankı	289
2.2. Asiya İnkişaf Bankı.....	292
2.3. Amerika İnkişaf Bankı	293
2.4. Orta Amerika İqtisadi inteqrasiya Bankı.....	294

2.6. Afrika İnkişaf Bankı.....	294
2.6. İslam İnkişaf Bankı.....	295
2.7. Ərəb Valyuta Fondu.....	300

FƏSİL III. PARİS VƏ LONDON KLUBLARININ MƏQSƏD VƏ FƏALİYYƏTİ.....	301
---	------------

FƏSİL IV. DÜNYA MALİYYƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	306
--	------------

III HİSSƏ. XARİCİ ÖLKƏLƏRİN PUL-KREDİT SİSTEMİ.....	312
--	------------

I FƏSİL. AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARININ PUL-KREDİT SİSTEMİ.....	313
---	------------

II FƏSİL. KANADANIN PUL - KREDİT SİSTEMİ ...	319
---	------------

III FƏSİL. AVROPA BİRLİYİNİN DÖVLƏT MALİYYƏ SİSTEMİ VƏ AVROPA MƏRKƏZİ BANKI	326
--	------------

FƏSİL IV. ALMANİYANIN BANK SİSTEMİ	351
---	------------

FƏSİL V. FRANSANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ.....	356
---	------------

FƏSİL VI. BÖYÜK BRİTANİYANIN PUL – KREDİT SİSTEMİ.....	361
---	------------

FƏSİL VII. İSVEÇRƏ MİLLİ BANKI VƏ İSVEÇRƏNİN PUL VAHİDİ FRANK.....	366
---	------------

FƏSİL VIII. YAPONİYANIN PUL –KREDİT SİSTEMİ	370
--	------------

FƏSİL IX. TÜRKIYƏNİN PUL SİSTEMİ	381
---	------------

FƏSİL X. ÇİN YUANI VƏ ÇİN XALQ RESPUBLİKASININ MƏRKƏZİ BANKI	410
FƏSİL XI. İRAN İSLAM RESPUBLİKASI PUL VAHİDİ - İRAN RİALI VƏ MƏRKƏZİ BANKI	414
FƏSİL XII. RUSİYA FEDERASİYASININ PUL – KREDİT SİSTEMİ	434
FƏSİL XIII. UKRAYNANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ	456
FƏSİL XIV. QAZAXISTANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ	458
Sərbəst mövzular	461
İstifadə olunan və digər əsas anlayışların terminoloji izahı	468
Ədəbiyyat	482

Bu dərsləyin hazırlanması prosesində bank sahəsində geniş praktiki bilik və məlumatları ilə bizlərlə paylaşan və bu kitabın buraxılmasına dəstək olan “Rabitəbank” ASC-nin rəhbərliyinə, özəlliklə bankın Müşahidə Şurasının sədri cənab Zakir Nuriyevə təşəkkür edirəm.

Çapa imzalanmış 05.11.2012.

Format 60x84 1/16.

Fiziki çap vərəqi 31.5

Ofset çap üsulu. Tiraj-300

Qiyməti müqavilə ilə.

“RS Poliqraf” MMC-nin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
